ЂУРАЗЛАТКОВИЋ
МИЛОШ Д. БАКИЋ

СЕДМА СРПСКА БРИГАДА

RAKOŠ
14.5.44.
BOGDANOVAC
13.5.44.
LIPOVICA
25.2.44.
LJUBERAĐA
9.4.44.
KIJEVAC
23.4.44.
SUKOVO
21.5.44.
LESKOVICA
10.5.44.
5. JM
CRNI VRH
19.5.44.
JABUKOVIK
4.2.44.
TUMBA
13.4.44.
KORUBE
21.5.44.
MLAČIŠTE
2.4.44.
LEGENDA:
Mesto formiranja brigade
PIROT
LESKOVAC
VLASOTINCE
GRDELICA
PREDEJANE
BABUŠNICA
TRN

ПРОГРАМСКИ САВЕТ
Божидар Богдановић, Динко Деновски, Живоин Стојановић, Јоско Савић, Лазар Николић, Мирко Златановић, Мића Марковић, Новица Игњатовић, Обрен Маринковић, Станимир Илић, Часлав Николић (председник) и Чедомир Радојловић.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР
Александар Видановић, Александар Живковић, Божидар Адамовић, Борко Томић, Владимир Китановић, Војин Јовановић, Живоин Радојловић, Иван Војиновић, Коста Ивановић, Љубомир Радисављевић, Миша Мартиновић, Никодије Вељковић, Новица Манчић, Радослав Митровић (председник), Ратко Анђелковић, Часлав Николић и Чедомир Милошевић.

РЕДАКТОР
Пуковник Секула Јоксимовић

ЂУРА ЗЛАТКОВИЋ
МИЛОШ Д. БАКИЋ

СУБЕ УДРУЖЕЊА БОРАЦА НО РАТА СФЕ
ОПШТИНСКИ ОДБОР
Зајечар

СЕДМА СРПСКА БРИГАДА

Борцу 7 ударне бригаде НОВ.
Јорговановић Ђ. Антоније
Општински одбор Савеза
Зајечар

ГРАДИНА * 1986.

Јосип Броз Тито

Аутори монојрафије „Седма српска ударна бршада" учинили су ћелики труд и успели да прикажу борбени пут бршаде од њеноI оснидања до краја рата. Од посебно! је значаја за о&ај иодухћат што су успели да прикупе обиље докумената из наших и непријатељских архида и да њима илуструју мно/е дошђаје, борбе и искушења којеје Бршада на сдом борбеном путу имала. Сшурно је да неки документи и подаци још нису нађени, али ђе то, сђакако, допунити даља истражићања. Неоспорно је да оћа моно-Јрафија представља значајно дело и као допринос даљем осђетљаћању разђоја народноослободилачко! покрета на десној обали Јужне Мораће, односно на територији Црне Траће, Лужнице и ђласотиначко1 краја.

Сматрам дау оћом кратком иредшћору треба истаћи да су аутори покушали, а иуспели, да читаоца доста добро обаћесше о терену на комеје формирана Бртада, о дремену и раздоју народноослободилачке борбеу заћичајном крају још пре формирања Бришде. Читаоци ђе сазнати да су Црна Траћа, Лужница и цео рејон десне стране Јужне Мораће планински и ђеома сиромашан крај, са ћрло слабом пољоприђредом, да је станоћнишћо печалбарско, да су сћаке 1одине људи масоћно одлазили у печалбу и тамо не само зарађићали за одржање жићота, не/о и долазили у дезу са напредним радничким покретом и упознађали се са идејама и активностима Комунистичке партије. Та социјална структура станођнишћа, класна припадност печалбара и њихоћа патриотска осећања, чинили су подољне услоће за рад Комунистичке партије ЈуГослаћије у иасама. Такође је поддучен стратешјски значај одо\ подручја за сде осдајачке дојске, које су пролазиле одим краједима и које су ш осдајале. Мислим да је добро што је у књизи речено да је одо подручје царска Бушрска сдојатала као састадни део неостдарене санстефанске Бушрске. На

шој осноки ш је и током II сдетскоI рата анектирала бу/арска фашистичка дојска. Употребом силе и терором бушрски окупатор је хтео да изћрши асимилацију станоднишида и остдари сдоје санстефанске тежње, чиме су услоди за рат, поред осталоJ, били за нас изузетно отежани. Аутори су, на осноду проучених чињеница, у одом делу, коректно тумачили утицај Комунистичке партије, њену актидност и значају дреме припрема борби за ослобођење и у току целош рата.

Ода моно1рафија дерно преноси један достојанстден и одлучан отпор народа према анексији и асимилацији коју су бушрске фашистичке дласти покушале да издрше на одом терену. Био је то не само отпор, не\о и борба на жидот и смрт да се сачуда национални идентитет и да се издојује слобода. Величина те борбе се оаеда иу масодном учешћу народа сдих узраста; ни крдади злочини окупатора нису ш моии заплашити ни поколебати да се бори за слободу и сдој опстанак. Старо и младо, женско и мушко, на целој тој шериторији, баш сди и сдуда, континуирано су додили борбу у сдим фазама рата. Кдислинзима је било тешко да се на одом терену одрже. Не1де се нису смели ни појадљидати.

Оно што је нарочито значајно, а чиме одај народ може да се поноси, јесте да су на одом терену у борби ирошид окупатора македонске и косодске јединице, заједно са српским јединицама, ту непосредно кодале братстдо и јединсшдо наших народа. Учинило ми се да јеу одој књизи мо1ло дише да се каже да су на одој територији не само борадили бушрски комунисти и антифашисти, не/о се одде, шакорећи, стдарао и одржао бушрски комунистички и аншифашистички покрет. Народ одош краја испрадно је схдашао интернационалистичке идеје наше Партије иумео да разлучи да дан злочина и недела бушрских фашиста посшоје и антифашистички борци у Бушрској који са фашисшима нису имали ниче/ заједничко/. Зато је те борце народ одош краја не само чудао неJо и непосредно помашо.

Када је реч о дремену у коме је Бришда формирана и услодима раздоја народноослободилачкоI покрета на одом терену, мислим да су аутори успели да нам их дерно прикажу. БриШда је формирана када је устанак у одом делу Србије био у пуном јеку; тада је на територији ДрушJ јужноморадско/ одреда било дише од седам стотина бораца,

а иободна теришорија се простирала од Пчињедо Нишабе, десном обалом Јужне Морабе. Окупашорских снаш је било само на прузи и у Пироту, Власотинцу и Бабушници. Ода слободна територија била је потпуно оршнизодана, радиле су команде подручја, команде места, оштински и месни одбори дласти, орјанизације фронта, омладине, жена, школе, такорећи сћи оршни рећолуције. Тада је Партија имала снажанутицај на масе иуспешно јерукођодила борбом и рећолуцијом на оћом терену.

У Шим услоћима указала се потреба за формирањем ћећих операшићних јединица које би омо\ућиле ефикаснпје наиаде на ћеће шрнизоне окупатора, на пру1у и проширење слободне шериторије и још ћеће омасоћљење наших борбених јединица. Верујем да ће и ноћа истражићања још ћише допринети саиедаћању оћош ћремена и оћих дошћаја који шо заслужују.

Упо/леду само/ чина формирања Бршаде, као и њено/ оршнизационо! и ћојничко/ срећићања, аутори су објективно рекли оно што је било нужно, поштоћо што ми нисмо у то ћреме имали доћољно искустћа за оршнизоћање ћећих ћојних формација.

Бележећи борбена дејстћа Бришде, ћршена самостално и у сасшаћу 23. дићизије, аутори су о сћим фазама дећали исцрине податке. Посебно је ћажно што су се посшарали да за Јотоћо сћаку борбену акцију прпкупе документша, било наша, било непријашељска. Тимеоћа књиш још ћише добија на значају, ио/отоћу што је до сада било ирикуиљено мало докумената или су била расута на ћише сшрана.

Седма српска ударна бршада прешла је ћеома душчак борбени пут - од Црне Траће и Лужнице, преко Србије, Бео/рада, Босне, Хрћатске, Слоћеније, сће до западних \раница наше земље. На том путу имала је о/ромне ћојне и иолишичке успехе у борбама и походима. Њени су борци задашке изћршаћали бесирекорно и дисциплиноћано; били су заиста храбри и одћажни и израстали су у борбама у ћрсне ћојне и иолитичке кадроће.

Знамо да је моно/рафија утолико успешнија уколико се ослања на ћећи број конкретних историјских документаша. Ауторима оће књше то је, уиаћном, пошло за руком. Но, чини ми се да би књшу још ћише оплеменило да је нешшо шире захћаћено осећање бораца Бришде при сусрету

са Цркеном армијом која нам је била узор у борбама током рата, а тада наЈоћештадала крај рата и нашу заједничку победу над фашизмом. Сматрам да је требало нешто ђише рећи о радости и осећању печалбарске Бршаде која је, у састаћу 23. дићизије, учестћоћала у ослобођењу БеоЈрада, поштоћо што су борба за БеоЈрад и њешћо ослобођење били симбол победе наше рећолуције. Можда се мо!ло ћише рећи и о поносу печалбара док су пролазилп кроз Србпју, Босну, Хрћатску и Слоћенију и сусретали се са народом, коме су, заједно са осталим нашим јединицама носили слободу. Или, осећању поноса сћпх наших јединица док су немачки парламентарци пред њима иолаШли оружје на западним Јраницама наше отаџбине.

Импреспћно делује списак бораца из појединих села који су били у строју Бршаде приликом њеноЈ формирања. Бележење имена поЈинулих је наша обаћеза и дуЈ нас, њихоћих ратних друЈоћа.

Оћа књиЈа пма ћелику ћредност не само за борце БрШаде неЈо и за народ краја у коме је БриЈада стћорена и сћих крајећа кроз које је пролазила. Она ђе, сћакако, служити и као подстицај за даља, шира и потпунија истраживања. Сада је оћа моноЈрафија крупан допринос историоЈрафији наше ослободилачке борбе.

Риста Антуноћић

БеоЈрад, 4.XI1985. Јодине

I ДЕО

СЕДМА СРПСКА БРИГАДА НА ЈУГУ СРБИЈЕ

Географски положај, становништво и привреда

Седма српска бригада Народноослободилачке војске Југославије (као Пета јужноморавска)поникла је на тлу Црне Траве и Лужнице, подручју које се одликује особинама специфичним не само за ужи регион, већ и шире. Под утицајем Комунистичке партије Југославије и на бази њене широке политичке и акционе платформе готово од првог дана народноослободилачког покрета, пре свега, поносни печалбари и сиромашни сељаци са десне обале Јужне Мораве - између реке Пчиње на југу и Нишаве на северу, где је претходно деловао Други јужноморавски партизански одред од чија два батаљона је и формирана Седма српска бригада - сврстали су се под заставом КПЈ и Тита.

На поменутом подручју, између југословенско-бугарске државне границе, у троуглу између Косова, Македоније и Бугарске живе углавном Срби, а у мањем броју Македонци, Албанци, Бугари, Турци и Роми. Са сигурношћу се може рећи да је у оваквим, сложеним социјалним и националним приликама програм КПЈ представљао покретачку снагу помоћу које су се могли разрешавати противуречности и стварати темељи братства и јединства-у средини у којој су национални и социјални антагонизми пре рата били веома изражени.

Црна Трава, као средиште поменуте територије и подручје на коме је НОБ-а имала најорганизованији облик, од првих дана НОР-а била је сигурна партизанска база на десној обали Јужне Мораве." У најтежим тренуцима за

1) „Трагом Другог јужноморавског одреда" - Зборник радова Риста Антуновић: „Народ и борци Другог јужноморавског одреда," стр. 47; Васа Смајевић: „Црна Трава на тромеђи," стр. 53; Михаило Алостолски: „Зашто смо се упутили ка Црној Трави," стр. 56.

партизански покрет најугу Србије, првих месеци 1942. године, на њеној територији сачувано је Језгро" партизанских снага које је у наредном периоду, током 1943. и касније, снажно утицало на развој НОБ-е у целој јужној Србији. На овом подручју остварена је и тесна сарадња с народноослободилачким покретом суседне Бугарске. Преко Црне Траве, за све време рата водили су важни партијски канали којима се одржавала веза са Македонијом, Косовом и даље с Бугарском, и обрнуто-према ПК КП Србије и ЦК КПЈ.[2] Један број бораца НОР-а, који је ујужну Србију дошао из других крајева земље, уживао је пуно гостопримство Црнотраваца и Лужничана у најтежим тренуцима, посебно у време непријатељских офанзива. На овом подручју одржано је и неколико састанака партијско-политичких и војних руководилаца из Србије, Македоније, са Косова и Бугарске који су имали историјски значај. Црна Трава и Лужница у току НОР-а збрињавале су и многе рањенике и прихватале борце бројних бригада. Све ово допринело је да име села Црна Трава прерасте у географски појам за једно шире ратно подручје које се протезало чак и на суседне срезове[3] у коме је село Црна Трава имало доминантну улогу.

Завичајно подручје Седме српске бригаде, у ужем смислу, чинила је само северна половина територије коју је покривао Други јужноморавски НОП одред у границама ранијег власотиначког и лужничког среза - Врла река, Јужна Морава, Нишава, државна југословенско-бугарска границачијавеличинапрелази 1.155 кш^2. Натом подручју су два планинска система:

- Родопски са високим масивима: Крвави камен (1.733 ш), Грамада (1.719ш), Чемерник (1.638т), Вртоп (1.677ш), Станикин крст (1.656ш), Тумба (1.372 ш) и Острозуб (1.546ш); и,

- Балкански с највишим масивима: Руј (1.706 ш), Влашке планине (1.440 ш), Големи стол (1.239 ш) Црни врх (1.461 ш).[4]

2) Петар Станковић Љуба: „Власотинце и околина у ратовима и револуцији,"стр. 10; Ђура Златковић: „Нишки зборник," бр.9, стр. 20.

3) В. Смајевић: „Трагом Другог ЈМ одреда - Зборник радова: ..Црна Трава на тро.међи," стр. 53.

4) Иван Божић и М.Кнежевић: „Основи војне географије ФНРЈ," Београд, изд. 1954, стр. 155 и 172.

Ове планине испресецане су великим дубодолинама, стране су им стрме, а у време киша или топљења снега формирају се снажне ерозивне бујице.

Познатије реке су: Лужница, Мурговица, Тегошница, Каланска река, Власина, Рупска река, Врла река и Јерма које имају кратке токове, али када надођу бујице постају тешко пролазне. На овим рекама постоји велики број воденица - поточара.

У подножјима ових планина и долинама река налазе се међународне комуникације - путеви и железничке пруге Ниш - Пирот - Софија: долином Нишаве и Ниш - - Скопље: долином Јужне Мораве. Ове магистралне саобраћајнице окупатори су обилато користили за транспорт трупа и снабдевање фронтоваусевернојАфрици и на Нстоку, па су зато и били главна мета напада јединица ослободилачке војске с циљем да се поремети непријатељски саобраћај и колико је могуће спречи њихова употреба. Комуникације од локалног значаја, (углавном путеви другог и трећег реда), пресецале су црнотравско-лужничку територију следећим правцима:

- Стрезимировци - Власине - Владичин Хан;
- Трн - Тумба - Шиљегарник - Своће;
- Трн - Звонце - Бабушница - Ниш и
- Пирот - Бабушница - Власотинце - Лесковац.

Као и главне тако су и ове комуникације биле предмет сталних напада, оружаних снага НОП-а.

Насеља у црнотравско-лужничком подручју претежно су разбијеног типа, нарочито на надморској висини изнад 700 метара, што је у ствари погодовало партизанском начину ратовања.

У привредном погледу ово пригранично подручје било је веома заостало. Узроци за то били су вишеструки:

- екстензивна земљорадња и неповољна клима на брдско-планинском земљишту дају ниске приносе, а у вишим пределима пшеница и кукуруз не успевају;

- за сточарство су постојали добри пашњаци, али расна структура стоке била је слаба. Поред тога, производња није била организована, а откуп је био препуштен прекупцима што је дестимулативно деловало на произвођача. Здравствена заштита стоке и здравствена култура људи уопште одражавала је заосталост и због тога

сточни фонд није обезбеђивао становништву потребна и сигурна средства за живот. Па ипак, иако се током НОБ-е много оскудевало у хлебу, месо је недокнађивало недостатак жита за становништво и његове борце;

- занатска привреда нијебила организована као привредна грана већ је занатство било веома уситњено и имало је једино услужни карактер. Без модернијег занатства споро се мењао технолошки процес у пољопривредној производњи, а такво стање одражавало се на стандард становања и покућства, на одевање, структуру и начин исхране;

- индустријска производња на целом подручју била је, тако рећи, у повоју. Једина текстилна фабрика у Грделици максимално је искоришћавала јефтину радну снагу. Рудник каменог угља „Јерма" код Звонца, од 1926. године, био је једини привредни објекат овакве врсте на овом подручју.[5]> У њему је било просечно годишње запослено 600 радника који су најчешће умирали од неизлечиве „силикозе" - професионалног обољења рудара. Али људи ових крајева нису имали бољег избора за рад.

Током другог светског рата Немци су отворили рудник „Мачкатицу" чија је руда молидбена била доброг квалитета и коришћена је за производњу специјалног челика, односно за производњу оруђа ратне технике.

На рекама постојале су вуновлачаре, ваљавице, сгругаре, а највише воденице које су у многим случајевима биле уточишта борцима - нарочито куририма. У томе је велику улогу имала Синадинова воденица у селу Млачишту.

На тлу Црне Траве и Лужнице још половином прошлог века почиње да се развија печалбарство. Као нови облик привређивања за ово подручје, оно је створило нови социјални међуслој - полупролетаријат који једним делом стицао средства за живот као ситносопственик земље на којој се бавио земљорадњом и сточарством, а другим делом продајући своју радну снагу и занатску вештину. Баш овај део радног становништва до-

5) Партизани Другог ЈМ одреда су 6/7.3.1943. заузели рудник ..Јерму'" да би, поред осталога, прибавили неопходан експлозив за диверзије. Њиме су минирали и порушили железнички мост код Врањског Прибоја 17.3.1943. године.

лазио је у додир с културнијим срединама, а касниЈе и напредним покретима, па их је друштвено-економски и политички положај (били су обесправљени) везивао за напредне и штајкачке покрете. Печалбарство се појавило упоредо с изумирањем рударства, односно постепено је замењивало рударство као грану привређивања под влашћу Турака, а интензивно је почело да се развија после ослобођења од Турака 1877. године.[6] Оно и данас траје и за многе је допунски извор средстава за егзистенцију.

Карактеристичан је утицај печалбара на формирање класно-социјалне свести, на развој културе коју су преносили из развијених средина у којима су проводили по шест и више месеци годишње. Поред скромних зарада, доносили су прогресивна схватања, напредне идеје, животне навике какве постоје у индустријски развијенијим центрима. Код Лужничана и Црнотраваца се, у суровим условима живота, калио специфичан менталитет који је одговарао условима њиховог живота и рада. У свим условима и приликама остали су верни својој домовини и националној матици Србији чија ће приврженост прерасти у родољубље које ће историја често стављати на застрашујуће пробе. У свакој провери оно ће бити активан чинилац у одбрани слободе и независности, како непосредно свога краја тако и шире. Опште је познато да су људи из ових крајева - печалбари били цењени због знања, вредноће и поштења, а поред тога и због рационалности у проценама и трошењу, спретности и хладнокрвности. Црнотравци су се истицали вештином у грађењу модернијих грађевинских објеката што је, вероватно, било одлучујуће да се у Црној Трави још 1931. године отвори Државна грађевинска занЗтска школа.[7]

Школа је припремала кадрове за грађевинарство, а пракса је продубљивала и знање и вештину, па су Црнотравци, а и Лужничани постали надалеко познати и признати мајстори - неимари велелепних грађевина.

Робовање под Турцима завршено је крајем 1877. године, када је одређена источна граница Србије. Међу-

6) В.Николић: „Из Лужнице и Нишаве," стр. 29; М.Савић: „Наша индустрија занати, трговина и пољопривреда," стр. 253, 257, 260; Р. Костадиновић: „Црна Трава и Црнотравци, стр. 75-82.

7) Диплома Државне грађевинске школе у Црној Трави Боривоја Илића, ученика прве генерације ове школе.

тим, националним ослобођењем нису решени и проблеми из домена социјалног, економског, политичког, културно-просветног и другог живота. Људи новооослобођених крајева нашли су се на предстражи земље у пасивном и заосталом крају. Изградњом железничке пруге Ниш - -Пирот - Софија 1884. године и пруге Ниш - Врање 1888. године[8]. Моравско-нишавска и Моравско-вардарска долина добијају међународни значај: до тада безначајно приграничнo подручје добија сада војно-стратешку и гео-политичку димензију. То ипак није мењало економски положај људи у овом подручју. Због карактера приграничног подручја власти краљевине Југославије нису улагале средства за развој ових крајева, па су и даље остали неразвијени и сиромашни.

Као приграничнo подручје Лужница и Црна Трава још у првој половини XX века два пута су биле под окупацијом монархистичке Бугарске. Борећи се за слободу оба пута су дали велике људске и материјалне жртве. И то је био један од разлога који је кочио њихов развитак и утицао да дуго остану у сиромаштву. Печалбарство се јавило као неопходна активност за опстанак, а преко печалбара преносила се и култура и социјалистичка мисао.

У првом светском империјалистичком рату, који је за поробљене и окупиране југословенске народе био ослободилачки, дате су велике људске жртве не само за ослобођење и уједињење већ и за демократска и друга права - за равноправност људи и народа у новоствореној држави. У првом светском рату из лужничког и власотиначког среза погинуло је око 3.500 људи. Међутим, српска и друге буржоазије у земљи водиле су свој рат, па се целокупни државни апарат нашао у рукама монархиста, буржоазије и феудалаца, те је нова држава постала орган капиталистичког улгњетавања радничке класе и радног народа.

Изневерена очекивања народа, с једне, и победа октобарске револуције, с друге стране, учинили су да социјалистички покрет и у овим крајевима добије нови замах - да печалбари наставе борбу политичким средствима.

8)Ђорђе Стаменковић: „Железничари Ниша 1918-1945. год., стр. 11.

На општинским изборима и за Уставотворну скупштину (1920.) у пиротском округу су, на пример, од 60 општина комунисти победили у 25, па и у самој-пиротској. У Лужници су по броју гласова они били други, а у великобоњинској општини добили су апсолутну већину. У свим •општинама власотиначког среза добили су велики број гласова, а у Грделици апсолутну већину. Велики успех комунисти су тада постигли у највећим центрима југа Србије.

На пораст утицаја КПЈ и радничког покрета властодршци су одговорили „Обзнаном" (децембра 1920.) и Законом о заштити државе (1921.), ударом на Комунистичку партију Југославије као једине организоване снаге која је припремала радничку класу и све демократске и напредне снаге за револуционарну борбу против монархистичке државне машинерије као врховног покровитеља буржоаске владавине. После тешких губитака - убистава, хапшења, суђења, прогона - КПЈ је била принуђена да се привремено повуче у дубоку илегалност. Наступила је привремена плима у Лужници и Црној Трави.

Међутим, све тежи услови живота и рада које је монархо-фашистичка диктатура наметнула радничкој класи и народу, с једне, и последице светске кризе тридесетих година, с друге стране, заоштрили су супротности између рада и капитала да поново оживљава синдикални и напредни омладински покрет под руководством КПЈ.

Иако у Црној Трави и Лужници није било организација СКОЈ-а и КПЈ све до 1941. године, утицаји револуционарног и напредног покрета почињу осетније да расту од 1935. године. У Црној Трави Јован Цветковић Социјал, један од првих социјалиста у овом подручју, и многи други, под утицајем партијских организација већих центарау Лесковцу, Врању, Грделици и Власотинцу развијају живу политичку активност око прикупљања Црвене помоћи, потписа на петицију за ослобођење шПанских бораца из концентрационог логора у Француској. Они развијају успешну политичкуактивност за време избора, учествују у организовању штрајкова грађевинских радника, окупљају омладину, организују конференције и предавања, раде на ширењу задругарства и слично.

С друге стране, печалбари за време сезонских радова у центрима - где је био развијен синдикални покрет и радничка класа својим опредељењима - и сами посгају штрајкачи и укључују се у револуционарне процесе у дотичним местима. Оваква опредељења доносе у своје родно место у којем остају преко зиме.

На Црну Траву и Црнотравце посебно је утицао Црнотравац Милентије Поповић, инжењер и стари револуционар[9)] око кога су се црнотравски печалбари, за време грађевинске сезоне, окупљали у Београду или за време одмора у Црној Трави. Може се рећи да је својим ауторитетом Милентије допринео да револуционарна мисао код Црнотраваца прераста у организовани покрет.

Значајну улогу у ширењу напредног покрета и формирању партијске и скојевске организације, такође, имали су и други прекаљени револуционари са ширег подручја југа Србије, нарочито члан ЦК КПЈ и политички секретар ОК Лесковац Коста Стаменковић, затим учитељ Синиша Јанић, секретар партијске ћелије из Власотинца, Новица Илић из Заплања и други.

У периоду непосредно пред почетак другог светског рата, односно после доласка Јосипа Броза Тита за генералног секретара КПЈ, настаје нова ера у развоју КПЈ и оживљавању револуционарног покрета. Захваљујући правилној „линији," методу и садржају рада, утицај КПЈ нагло расте. Априлски рат 1941. године затекао је на широј

9) Милентије М.Поповић, рођен 1913. године у Црној Трави, Технички факултет (грађ.одсек) завршио у Београду. Био је активан у студентском покрету Београдског универзитета. Члан КПЈ од 1939. године, а већ 1941. иснтруктор ОК КПЈ Београда. Борац НОР-а од 1941. године и кроз рат је обављао одговорне партијско-политичке и војне дужности. Био је секретар МК КПЈ у Београду, Заменик политичког Комесара 4. пролетерске бригаде, политички комесар официрске школе при Врховном штабу и први командант Базе у Барију Италија. Већник је АВНОЈ-а, посланик АСНОС-а, први повереник унутрашњих послова НР Србије.

После рата Милентије Поповић непрекиднојебиран за посланика Савезне народне скупштине и Народне скупштине Србије. Био је министар трговине и снабдевања, председник планске комисије владе Србије, министар спољне трговине и финансија у савезној влади, члан Савезног извршног већа. Члан Извршног комитета постао је на Брионском пленуму 1966. године, а смрт га је, 1971. године, затекла на функцији председника Савезне скупштине и члана Председништва СФРЈ.

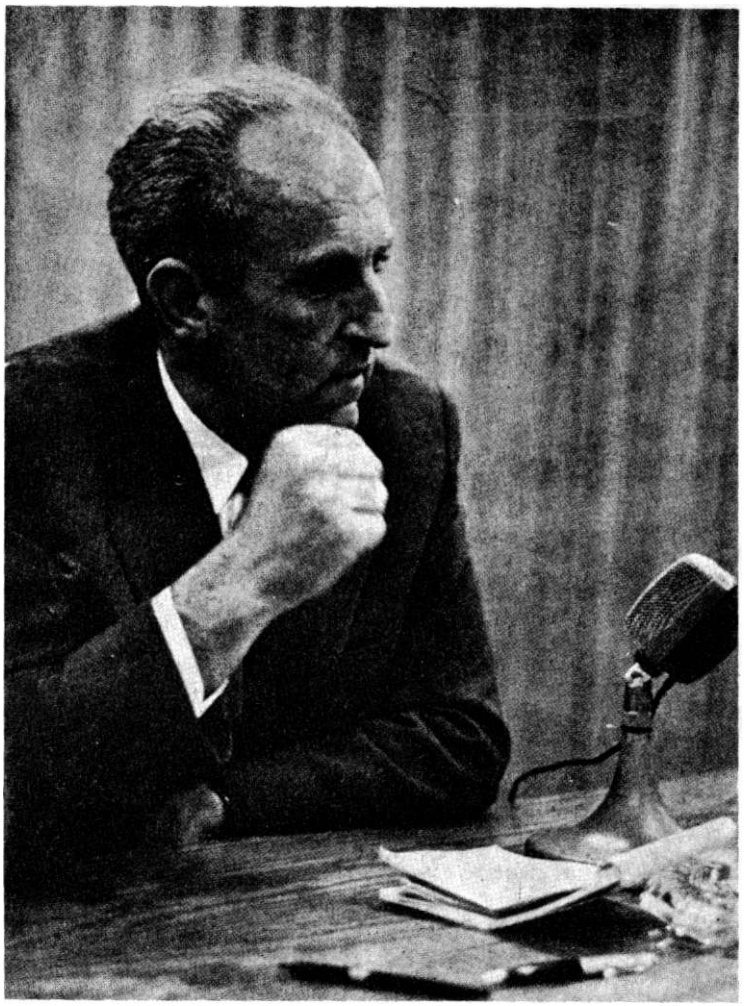

Миленшије Поиоћић

територији Лесковца око 90 чланова КПЈ и преко 200 чланова СКОЈ-а.[10] У Врању и околини било је 45 чланова и 30 кандидата КПЈ. »> У Власотинцу је постојала пар-

10) Архив ЦК КПС-ПКС, бр. 112.
11) „Врањски гласник" бр. VII, 1971, стр. 137, 149-152.

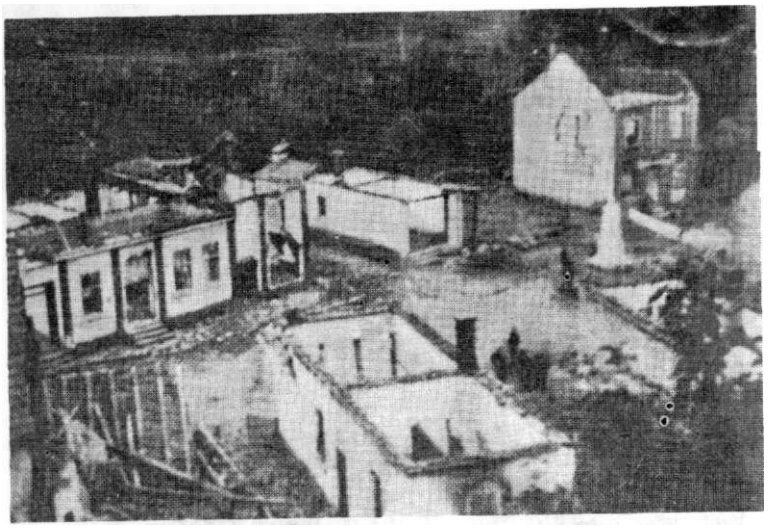

Црна Трака - после спаљивања (ценшар).

Црна Трака - снимак из каздуха 1982. јодине.

тијска ћелија од пет чланова КПЈ [12] и њен утицај био је велики не само у том месту већ и на ширем подручју власотиначког среза. Синиши Јанићу био је поверен задатакдаумају 1941. године формирањелију КПЈ ус. Козилу. [13] У истом месецу, Синиша Јанић је у Црној Трави формирао организацију Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ-а). [14] Активним и организованим радом ове организације створени су услови за масовни политички рад у народу. Везе са организацијом КПЈ у Власотинцу постале су редовне-уз пуно поштовање принципа о строго илегалном раду. Крајем јула 1941. године, тадашњи секретар партијске ћелије у Власотинцу Новица Илић формирао је прву ћелију КПЈ у Црној Трави [15] од одабраних и на задацима проверених људи. Новембра 1941. године Поверенство среског комитета КПЈ за Белу Паланку формирало је прву ћелију КПЈ у лужничком селу Реснику, чији је секретар био Јован Ћирић, а децембра исте године од најбољих омладинаца у с. Љуберађи формирана је скојевска организација.[16]

Без обзира на чињеницу каснијег формирања партијских и скојевских организација на тлу Црне Траве и Лужнице, ово подручје веома брзо прераста у чврст ослонац НОП-а око кога гравитирајујединице и групе бораца ослободилачке војске суседних крајева: Македоније, Ко-

12) Секретар је био Синиша Јанић, а чланови Божидар Црнатовић, Милорад Диманић, Ђорђе Младеновић и Миодраг-Мија Миленковић. Касније је за секретара дошао Новица Илић, члан ОК СКОЈ -а Лесковац (Лесковачки зборник бр. III, 1963, стр. 17).

13) Чланови: Божило Дојчиновић, Драгомир Дојчиновић, Добривоје Станојевић и Сава Стаменковић, („Власотинце и околина у револуцији 1903-1945," стр. 45).

14) Раде Ивић, секретар, а чланови: Раде Стојановић, Сретен Ристић и Гргур Поповић („Тако се борила Црна Трава," сгр. 50).

15) Секретар Вељa Миленковић, чланови: Драгомир Симоновић, Раде Ивић, Радомир Стојановић и Јован Цветковић Социјал („Тако се борила Црна Трава," стр. 52).

16) Секретар Јован Ћирић, чланови: Лазар Костић, Србислав Величковић и Ћира Јанковић, учитељ. Ћирић је члан КПЈ из ВТЗ ..Обилићево" од 1940. године, а Величковић из фабрике „Икаруса" Земун од почетка 1941. године. По избијању рата оба су дошли у родни завичај, а онда укључени у новоформирану организацију у Лужници.

Актив СКОЈ-а сачињавали су: секретар Александар Живковић чланови: Атександар Стојановић - Ване, Милисав Стефановић, Спавко Сгојановић, учитељица Вера Митић и Петар Стојановић.

сова као и Бугарске и југа Србије. То је допринело да Црна Трава и Лужница постану подручја у којима непријатељ није био увек сигуран.

Априлски слом, окупација и њене последице

Пред други светски рат и напад на краљевину Југославију у априлу 1941. народ, а посебно становништво у приграничним деловима земље постајали су све неспокојнији. Разлога је било више, а поред осталог и то што су имали суседа који је у прошлости у неколико наврата улазио у савез с агресорима против Југославије. Када је априлским ратом 1941. године краљевина Југославија пропала као држава, зло окупације међу првима су осетили приграничи крајеви исто онако као и у првом светском рату, јер је према њима примењиван најбруталнији терор-убиства, пљачке, понижавања. [17]

Неорганизованост војске краљевине Југославије,њена неспособност да брани земљу и народ, пре свега, издаја на свим нивоима и деловање пете колоне-били су једини и одлучујући разлози који су довели до пропасти Југославије као државе.

Распад државе и брза капитулација војске довели су до патњи кроз које је народ подсећајући се на прошлост стварао своју историју. Повећане су стрепње за своју судбину због тешких искустава из прошлости са злим суседом и помешане са озлојеђеношћу на издају, са мржњом према свему што је довело до овога. Традиционално **патриотски** осећаји **зближили су људе и створили** фронт борбе према фашистичком окупатору, изоштрили осећања достојанства и пркоса, осећање снаге да издрже и најтеже патње изоштрили смисао да осети и препознају оне који су макар и помислили на сарадњу са окупатором.

17) У првом светском рату, на фронту и позадини, за време организоване одбране и повлачења преко Косова и Албаније, само из лужничког среза погинуло је 1.636 војника-Драг.Ђ. Здравковић „Бесмртници округа пиротског,'" стр. 175-215.

У времекраткотрајног априлског рата 1941. годинеи на подручју Црне Траве и Лужнице догађаји су се одвијали слично као и у другим деловима земље. Све штоје било способно за привређивање позвано је у војску, Дата су за одбрану сва расположива материјална добра онако како је овај народ и навикао да се понаша када је у питању одбрана слободе и независност домовине. Као авангарда народа Комунистичка партија Југославије била је једина политичка снага способна и дорасла да организује и усмери патриотизам народа за борбу против завојевача. Међутим, изневерена су очекивања народа, јер су се догађаји одвијали супротно његовим интересима. Одбрану стратегијских и тактичких праваца који са границе изводе на правцу Пирота, Лужнице, Црне Траве и Власине организовале су: Дринска и Топличка дивизија.[18] Народ је ове јединице примао као своју војску, онако како је то било и у свим ранијим ратовима. На његово велико разочарање већ уводне борбе у вечерњим часовима, 6. априла 1941. године, које су значиле почетак ширих ратних дејстава, показале су да су наде изневерене, а војска издајом државних и војних власти дезорганизована и неспособна да брани земљу. Осми април 1941. је то недвосмислено доказао. Немачки тенкови су без тешкоћа продирали ка Цироту. Одбрана овог краја престала је да постоји на целом сектору. Обични војници и поједине старешине желеле су да бране слободу домовине, али је судбина земље већ била предата у руке завојевача. Издаја је паралисала сваку организовану одбрану и отпор, па је већ 9. априла већина команданата пукова изгубила контролу над својимјединицама. Неки су се одмах предалиНемцима, као на пример командант 3. пп пуковник Марас Драгутин чији је пук остао у с. Столу, а он се упутио за Бабушницу где се и предао Немцима. Други су, пак, напустили јединице и уз мању пратњу повлачили се да би се касније и они понели на исти начин пред окупатором. У општој паници јединице југословенске војске распадале су се, па је 17. априла потписана и безусловна капи-

18) Архив Војноисторијског института, (даљеАВИИ)кутија 67, рег. број 903/4-1; Исто к. 4, рег. бр. 26/1-91 - изјава команданта Пете армије, њених дивизија и пукова бивше југословенске војске Ђура Златковић „Зла времена," стр. 141-146.

Бабушница - општински ценшар Лужнице, снимак из 1982. јодине.

тулација.[19] Тако је завршила најсрамнија страница историје краљевине Југославије и њене војске.

Многи војници из села приграничног подручја Црне Траве, Лужнице и других на југу Србије нису одлагали оружје већ су га односили кућама и сакривали. Пуковска и дивизијска складишта војске краљевине Југославије препуштена су непријатељу да их плени или народу да их неорганизовано односи.

Ношен осећањем патриотизма, највећи број људи је одмах почео да прикупља оружје које је војска бацала. Једни су га скривали на сигурна места да га у погодном моменту употребе, а други ломили пушке, скривали затвараче од пушака и митраљеза или пушке и митраљезе

19) Исто.

бацапи у провалије и дубоке вирове да не би пали у руке окупатору. Ово илуструје како је народ прихватао капитулацију и како се најсвесније припрема за наступајућа времена.

Бројне противуречности буржоаског друштва довеле су до распада одбрамбеног система на очиглед и оних старих ратника који добро памте како се некада борила српска војска против освајача у првом светском рату. Преламало се то у свести родољубивог становништва овога краја као најсрамнија и најтежа трагедија земље. Народ је схвагио да су се виши официри и војни штабови, чиновници и полицијски систем - целокупна власт у Југославији - издајнички понели.

Првих неколико дана немачка војска кретала се искључиво друмовима користећи моторна возила, не залазећи у села ван колских путева. Немци су приступили пљачкању свега што им се нашло при руци. Фелдкомандантура 809 у Нишу издала је наредбу да се становништву одузму сви радио-пријемници како би им се онемогућило слушање радио-емисија. Захтевали су да се сресни и опш гински чиновници одмах врате на своје раније дужности, да успоставе ред - потчињавајући се наредбама немачких власти. Захтевали су безусловну послушност и покорност. У свим наредбама истицали су претњу смртним казнама као што показује следећи пример немачког команданта у Србији:

> „Органи власти који не буду обављали или несавесно обављају своју дужност казниће се смрћу, грађани који не поштују ред и не буду покорни властима казниће се смрћу, имаоци оружја и муниције ако га у одређеном року не буду предали, па им се после тога нађе биће кажњени смрћу, и сл." [20]

Чиновнички апарат, пре свега, сресних начелстава и опш гинских управа углавном се вратио на рад у условима окупације земље. Фашистичко гесло владавине сводило се на староримско: „Завади па владај!" Уз помоћ пете колоне изнутра је разарано јединство друштва. Најпре

20) „Службене новине, № 1," априла 1941. године, издате од немачког војног заповедника у Србији, Историјски архив - Ниш, Зборник бр. 1; Ђ.Златковић „Зла времена," стр. 150.

Милан Аћимовић, а затим генерал Милан Недић под окриљем „спасиоца Србије" око себе окупили су издајнике, пропале људе и од њих створили државни апарат власти и војске у служби окупатора. На сличној линији у Србији нашао се и четнички војвода Коста Миловановић Пећанац који је у сарадњи са окупатором окупљао плаћенике и од њих организовао четничке одреде за борбу против НОП-а. У том духу је и Димитрије Љотић, као вођа најекстремније десничарске организације „Збор," организовао своје војне јединице којима је подржавао стварање „новог поретка" у Србији. Известан број официра бивше југословенске војске с пуковником Дражом Михаиловићемначелуформираојеконтрареволуционарни четнички покрет који се, такође, ставио у службу окупатора. Њихов основни задатак био је борба против НОП-а.

У другој половини априла 1941. године, у договору с Немцима, војска и полиција царске Бугарске, поред осталог, окупирала је и део територије Србије у рејону пиротског и врањског округа. У мају постављени су и цивилни органи бугарско-фашистичке власти у срезове и општине Бугарски окупатор је, поред осталог, имао два основна задатка: прво, да демаркационом линијом одреди зону докле ће досезати његова управа (анектирани део), друго - да од народа одузме сакривено оружје као и његове историјске, културне, националне и друге вредности.

Одлуком немачких власти у Србији, линија разграничења протезала се западном периферијом пиротског округа, затим изнад самог Власотинца, даље испод Грделице преко реке Јужне Мораве, на планину Кукавицу и даље на југ. [21] Тиме је већи део Лужнице припао царској Бугарској са среским начелством у Бабушници, а мањи део Недићевој Србији-најпре са^едиштем среза у Љуберађи, а касније у Белој Води. Села шире околине Црне Траве одвојена су од матичног власотиначког среза и припојена трнској „околији" (срезу) у Бугарској.

Постављање демаркационе линије окупатор је обавио, тако рећи, декретом. Али, при остваривању другог

21) Димитрије Кулић: „Бугарска окупација," књ. I, стр. 32, шема окупиране територије.

задатка: разоружавање, одузимање нациоиалних обележја, гажење културних и традиционалних тековина било је немогуће, као што је било немогуће и народ покорити. Окупаторске власти су се најпре служиле демагошким обећањима, а затим застрашивањем: „Будите мирни и лојални," што је значило клечати на коленима и служити „господара." Кад оружје нико није окупаторским властима предавао, следиле су репресалије. Ако је неко под притиском и предао једну пушку, имао је још једну или више скривених.

Бугарске окупаторске власти, које су себе називале „ослободиоцем," организовале су попис становништва и њихове имовине. Те мере нису дале очекиване резултате. Вал незадовољства и отпора ширио се без обзира на мере одмазде. Мере денационализације становништва од бугарских власти и све теже економско стање учинили су окупацијујош неподношљивијом. Власт на окупираном и касније анектираном делу темељила се на бугарским законима, нарочито на Закону о заштити државе који је обезбеђивао право да уз помоћ силе користи људске и привредне потенцијале. Оваква „права" окупатор је могао да обезбеди једино помоћу бруталне силе, па је због тога, упоредо са распламсавањем НОП-а, ангажовао веће војне и полицијске снаге у анектираним и окупираним деловима Југославије. Међутим, како су појачаване акције бораца ослободилачке војске, тако су постепено нестајале окупаторске општинске власти, а са њима и полицијске страже које су их обезбеђивале. Све је то утицало да бутарски окупатор припреми и доведе на овај терен бројније и јаче полицијске посаде. Касније су и бугарске војне јединице размештане према јачим жариштима ослободилачког покрета како би могле у свим приликама благовремено и ефикасно да интервенишу. Ратно подручје између реке Пчиње на југу и Нишаве на северу постало је снажно жариште НОР-а које је за бугарског окупатора постало веома осетљиво из више разлога: пре свега што би дејства оружаних снага НОП-а угрозила виталне комуникације и објекте на њима и долинама Јужне Мораве и Нишаве-чиме би се знатно ослабио и ефикасније рушио систем окупаторске власти на анектираном делу и на другим просторима Србије, а посебно што се са тог подручја слободарска мисао врло снажно преносила и на радне људе и прогресивне грађане суседне Бугарске.

Око ратног подручја на ко.ме је најпре деловао Други јужноморавски партизански одред и на њемујош од 1941. године смењивале су се бројне војне и полицијске бугарско-фашистичке јединице да би на крају од априла 1944. •биле дислоциране[22] следеће снаге: 29. пд са приштапским јединицама и 52 пп у Врању; 3. пп и чета тенкова у Владичином Хану и Сурдулици, 13. пп у Кривој Паланци, 50. пп у Пироту; 25. пп у Сливници, Драгоману и Трну; 53. пп у Куманову; гранични батаљони и чете у Костуру, Љуберађи, Свођу, Крушевици, Лопушњи и на свим граничним караулама, на свим бункерима поред мостова и тунела посаде 10 до 15 војника.

Фашистичко-бугарске власти покушале су да на анектираном делу створе контрачетничке одреде за борбу против НОП-а. Исто тако, своје деловање усмериле су у циљу подвајања међу становништвом, разних класних, социјалних и националних структура и планског усмеравања једних против других како би међу њима распириле нетрпељивост и мржњу и на тај начин изнутра разбиле јединство и слогу народа.

У свему томе бугарски окупатор није постигао значајнијих резултата, осим што је једино, на територији Прешева формирао контрачетнички одред састављен претежно од припадника македонског народа и албанске народности. Одзив за попуну овог одреда био је незнатан, захваљујући раду КПЈ.

Рудник Мачкатицу и флотацију у Белом Пољу обезбеђивао је немачки дивизион противавионске артиљерије заједно са бугарском посадом. Бугарска авијација, лоцирана на софијском и нишком аеродрому,повремено је учествовала у извиђању и борбеним дејствима противу јединица Другог јужноморавског НОП одреда-почев од краја априла 1943. године.

На подручју које је покривао Други јужноморавски одред, поред осталих непријатељских снага у борбама

22) „Трагом Другог јужноморавског одреда,'" стр.40; Д.Кулић: „Бугарска окупације," књига I, стр. 39; Зборник докумената и података народноослободилачког рата југословенских народа (даље Зборник) том 1/5, док 56; Живојин Николић: „Југоисточна Србија 1941-1945," стр. 110; А VII, к.2/3-1-5; „Записник са саслушања;" Исто, к.4/1-11 и к. 4-10/4-1.

су најчешће бнли ангажовани и четници Драже Михајловића. На Сувој планини дејствовао је Нишавски четнички корпус од пет бригада, који је угрожавао известан број лужничких села.[23] На Козјаку био је Вардарски четнички корпус од четири бригаде.[24] У околини Власотинца дејствовао је и Власински четнички корпус од три бригаде који је покушао да преко појединих малодушника из села Доброг Поља створи своје упориште на нашој слободној територији.[25]

Развитак НОБ-е и дејства партизанских јединица до формирања Седме српске бригаде

Окружни комитет КПЈ за Лесковац је у складу са директивом ЦК КПЈ, од 4. јула, већ 20. септембра 1941. годинеформирао Бабички партизански одред.[26] Упрвим данима свог постојања Одред је имао 35, да би након четири месеца нарастао на 250 бораца сврстаних у три партизанске чете.[27] Било је ту касније појединаца из 30 срезова не само Србије, већ и Хрватске и Црне Горе. Међу њима је било: осам официра, подофицира и жандарма, 15 учитеља и професора, три лекара и инжењера, 38 ђака и студената, преко 186 занатлија, радника и земљорадника, а од њих су били 50% печалбари.[28] Наведени подаци јасно говоре о врсти кадрова, њиховој могућности и класној структури као и о националној припадно-

23) Нишавски четнички корпус (Штаб 45) у свом саставу имао је у октобру 1943. године: 1, 2 и 3. Пиротску, Лужничку, Гаридродску и Летећу четничку бригаду са укупно 340 људи.

24) Вардарски четнички корпус, види Ж.Николић „Југоисточна Србија," стр. 466-467 и Ж.Николић „22. дивизија," стр. 77.

25) Жовојин Николић „Југоисточна Србија,'" стр. 316; П.Станковић „Власотинце и околина у ратовима и револуцији," стр. 86.

26) Живојин Николић „22 дивизија," стр. 20; П.Станковић „Власотинце у рату и револуцији," стр. 54; Д.Кулић „Бабички партизански одред,"стр. 17. Претога, 10.8. 1941. формиранје КукавичкиНОПодред.

27) Зборник НОР-а 1/1, д.98; Живојин Николић „22 дивизија," стр. 30.

28) Драги Стаменковић-Спира „Необјављена збирка биографије бораца Бабичког партизанског одреда."

сти бораца одреда. Овакав састав одреда гарантовао је његову спремност и способност за револуционарно спровођење програма КПЈ и реализовање пароле о оружаном устанку, у извршавању борбених, партијско-политичких и културно-просветних задатака које је поставила свакодневна народноослободилачка и револуционарна пракса. Ово дијалектичко јединство одређивало је и прогресивну усмереност самог Одреда који је деловао на широком подручју југа Србије.

У прво време након формирања, како у Одреду тако и на терену где је он деловао, стваране су бројне ћелије КПЈ у којима је, на пример, у фебруару 1942. године било 37 чланова КПЈ и 55 чланова СКОЈ-а. Кратко пре тога, у јануару 1942. године, у целокупној војној и политичкој организацији и у органима прве власти на бабичком терену у Заплању и Лужници било је у разним облицима организовано преко 600 људи.

Прве оружане акције Бабичког партизанског одреда, у 1941. години, истовремено су представљале прве његове значајне оружане и политичке успехе. Јединице Одреда уништавале су општинске и среске архиве, ликвидирале издајничке органе окупаторске власти, спречавале пљачку народне имовине и онемогућавале непријатеља да учврсти окупаторску власт. То је био одговор на све покушаје окупатора и његових слугу да се сломи отпор народа и да га примора на послушност. Био је то одговор, не само окупаторској војсци Немачке и Бугарске него и народним издајницима свих врста који су им верно служили. Партизански одред је рушио објекте на комуникацијама, привредна постројења, складишта и транспортна средства и тиме доприносио укупној антифашистичкој борби.

Наравно, Бабички партизански одред, без подршке и ширег учешћа народа, не би постигао успехе у борби противу бројчано много надмоћнијих снага окупатора и снага контрареволуције. На општем плану приступило се свестраном јачању НОП-а као и организовању разноврсних облика борбе и отпора окупатору и његовим слугама. У селима и градовима бирани су најбољи патриоти у органе народне власти и од је/Јног броја формирани су илегални месни НОО, од другог политички активи,

а од најборбенијих омладинаца стварани су скојевски активи.

Пред крај 1941. године у новембру приступило се стварању илегалних месних партизанских десетина, сеоских стража, диверзантских група и сл. У селима у којима су постојали услови формиране су следеће месне партизанске десетине:

- у девет лужничких села формирано је 11 месних партизанских десетина (у Извору и Сурачеву по две, Реснику, Стрижевцу, Братишевцу, Љуберађи, Богдановцу, Штрбовцу и Остатовици по једна).

- у осам црнотравских села било је осам месних партизанских десетина (у Самчекинцима, Црвенковцима, Козарници, Чуки, Тодоровцима, Златанцима, Бајинцу и Млачишту).

Тако је поред 250 активних бораца у Бабичком партизанском одреду, под оружјем само из Лужнице и Црне Траве у 19 месних десетина било близу 200 бораца. То је била снага која је испуњавала непоседнуте просторе како непријатељ са малим снагама не би могао да продре. Поред тога, месне партизанске десетине, са другим организацијама на терену, старале су се о материјалном обезбеђењу партизанских одреда, о организовању радионица за поправку и одржавање ратне опреме, о обезбеђивању базе за сакривање материјалних резерви, смештају пропагандне технике, илегалаца, рањених и болесних партизана, о прихвату и отпремању курира, итд. За добро борбено обезбеђење десетине су организовале извиђања и обавештавање о покретима непријатеља и сумњивих лица. У остваривању пароле: „Ни зрна жита окупатору" месне партизанске десетине спречавале су да непријатељ спроведе реквизицију по селима. Повремено и поједине месне партизанске десетине ангажоване су за мање акције. Као што су сечење ПТТ линије између Црне Траве и Рупља где су учествовале црвенковска и самчекинска десетина, хватање и суђење издајника - за шта су ангажоване љуберађска и самчекинска десетина, спаљивање општинске архиве од стране остатовачке и чланова изворских месних десетина, односно растурање пропагандног материјала за шта су ангажоване све месне десетине међу којима су се посебно истицали чланови изворске парти-

занске десетине, који су, између осталог, дотурали пропагандни материјал бугарским војницима.

Најзапаженије борбене акције Бабичког партизанског одреда, за првих пет месеци 1941/42. године, биле су: рушење железничких мостова на Јужној Морави код с. Гложана и с. Биљанице; рушење воза код с. Печењевца; паљење опљачканог жита у с. Косанчићу; паљење свих општинских архива на свом оперативном подручју; разоружавање 15 Пећанчевих четника у с. Црквици и 16 финансиста у с. Бољару; минирање електричне централе у Манастиришту; разоружавање фабричке страже у Грделици; откривање, раскринкавање и ликвидација шпијуна и издајника. У садејству са Кукавичким партизанским одредом, Бабички одред учествовао је по други пут у нападу на Власотинце; са Јабланичким партизанским одредом на Лебане и рудник Леце, а са Сврљишко-нишавским партизанским одредом на рудник „Јелашницу" близу Ниша.

Нагли пораст НОП-а на Бабичкој гори и Заплању, и значајни резултати НОБ-е на југу Србије, забринули су окупаторске и квислиншке власти. Страх од брзог развоја ослободилачког покрета и бојазан да се талас отпора може проширити и ван граница јужне Србије, па и шире, ујединио је све реакционарне снаге у Југославији и ван ње, без обзира на међусобна трвења око поделе власти и територија. У склопу заједничког плана о уништењу оружаних јединица НОП-а предузимали су разне мере одмазде на овом подручју. При томе су искористили повољне околности након окончања офанзиве у западној Србији и сконцентрисали снаге према југу Србије, па према томе и Бабичком партизанском одреду. Удруженим снагама жестоко су насрнули на партизанске борце у јужној Србији. „Операција чишћења," брижљиво припремана у немачким штабовима, отпочела је 22. фебруара 1942. године.[29)]

Брижљиво припремљена фебруарска офанзива завршила се неповољно по Бабички и Сврљишко-нишавски

29) Живојин Николић: „22 српска дивизија," стр. 41; Ђура Златковић „Зла времена," стр. 138; Петар Станковић „Власотинце и околина у ратовима и револуцији," стр. 75, 77 и 79; „Микро филм бр.1," фотокопија бр. 296, 297 и 465, Историјски архив у Нишу.

партизански одред. У борби за одбрану слободне територије код с. Биљанице, Равне Дубраве, Великог Крчимира, Вртопа, на Сувој планини погинуо је или заробљен већи број партизана, припадника месних десетина, сарадника и активиста на терену. У овој офанзиви или после н>е, погинуло је 393 или 59% свих бораца и теренских активиста НОР-а на подручју Бабичког одреда. Погинуло је готово читаво руководство Штаба одреда и команди чета.[30] Од 37 чланова КПЈ погинуло је 18, а од 55 чланова СКОЈ-а погинуло је 29-или 53%. Поред тога, велики број бораца пао је у руке непријатеља.

Због све већег учешћа у акцијама, месне партизанске десетине у Лужници нису могле да остану илегалне, а пошто је највећи број њиховог људства остао код својих кућа пали су у руке непријатеља и многи су стрељани.

На подручју Црне Траве ова непријатељска офанзива није се значајније одразила. Мада је руководство организације КПЈ на овом терену откривено, ухапшено и суђено им је, али су десетине остале у илегалности и наставиле да раде. У каснијем периоду-када су услови били повољни-од 61 борца црнотравских месних десетина 45 је ступило у партизански одред. У току рата погинуло их је 18, а они који су преживели постајали су војни и партијско-политички руководиоци.

Терор и пропаганда непријатеља појачали су страх знатног дела становништва. Преживели борци Одреда пробили су се или пре тога нашли ван непријатељског обруча и успели да сачувају снаге које ће убрзо затим поново кренути у борбу против окупатора и његових слугу. Међутим, они делови одреда који су били набачени на Суву планину нису успели да се пробију, па су страдали заједно са командантом одреда. Једна чета Одреда од 30 бораца са Милорадом Диманићем на челу затекла се за време непријатељске офанзиве ван окружења на анектираном делу између Власотинца и Црне Траве. Њој су се после пробоја из окружења прикључили још десетак бораца из других чета. Захваљујући овим снагама као и по-

30) Међу погинулима су и командант одреда Обрад Лучић, заменик команданта Тома Костић, командири и полиг. комесари Прве и Друге чете Милорад Диманић, Синиша Јанић, Душан Максимовић, Јован Живковић као и политкомесар Прве чете Добрила Стамболић.

дршци народа власотиначког среза и Лужнице, на овом подручју уследила је реорганизација јединица после разбијања Бабичког одреда. Група бораца која се затекла на анектираном подручју постала је језгро обновљеног Бабичког и Врањског партизанског одреда [31] у ширем рејону Црне Траве. Нешто касније око овог партизанског језгра формиран је Други јужноморавски одред и, најзад, од једног дела тих бораца и новодошлог људства створена је Седма српска народноослободилачка бригада, а касније и 22. српска дивизија Народноослободилачке војске Југославије. У време превазилажења насталих тешкоћа успостављене су и партијске везе са ОК КПЈ у Лесковцу што је било веома значајно за даљи организационо-политички и војнички рад. Отуда се може рећи да се кризни период по партизански покрет у овом делу земље завршио јула 1942. године када, уз помоћ ОК КПЈ Лесковац, почиње да се организационо сређује и поново војно-политички постаје активан на новоосвојеној територији у троуглу Лужница-Врање-Власотинце са средиштем у Црној Трави.

У наредна два месеца Бабички партизански одред био је изложен свакодневним непријатељским потерама на свом терену. Тако је у тешким условима обнављао везе са сарадницима, окупљао бивше борце који су се затекли на терену и, истовремено, примао нове, вршио диверзантске акције, измицао непријатељским потерама, маневрисао на заплањском и бабичком подручју, пребацивао се час са једне, час са друге стране демаркационе линије и тако се, не само одржао него је изненадним и данонећним покретима уносио забуну у непријатељске редове, нарочито међу квислинзима. Свакако, Одред је у непрекидним офанзивно-дефанзивним дејствима морао имати и губитака. Дванаестог новембра код с. Ступнице, у махали Запађе, преморене партизане изненадиле су недићеве банде и у краткој и жестокој борби убиле политичког комесара Одреда Синишу Јанића и још неколико другова.[32]

31) Врањски партизански одред формиран је 12. октобра 1941. а претрпео је тешке губитке децембра исте године на планини Кукавици. Преживеди борци Одреда склонили су се на терен Црне Траве заједно с делом Бабичког одреда.

32) Зборник 1/4, д. 116 и 137. У тој борби погинули су и Миодраг Миленковић из с. Сишаве, Стојан Петровић из с. Гара и Драгиша Миладиновић из с. Црвеног Брега.

У исто време, поново је формиран и Врањски партизански одред, сада под именом „Сима Погачаревић," као успомена на члана ОК КПЈ - Лесковац, који је као Врањанац херојски пао у борби против бугарских фашиста. Поред задатака каквеје имао Бабички одред, Врањски је добио још један веома значајан задатак који је превазилазио територијалне и војно-политичке оквире Одреда: - повезивање НОП-а југа Србије са НОП-ом Македоније и Косова, па је, према томе, играо улогу од међунационалног значаја и постављао темеље братства и јединства Срба.Македонаца, Албанаца и осталих.

Врањски НО партизански одред „Сима Погачаревић" упућен је да се преко врањске, бујановачке и прешевске партијске организације повеже са партизанским одредом за кога се претпостављало да дејствује на Скопској Црној гори. Остваривање овог циља значило је да би била успостављена борбена веза између партизанског покрета Србије и Македоније. Под веома тешким условима пробијао се одред од 36 бораца на југ, провлачио се између непријатељских гарнизона, измицао потерама, избегавао заседе у исцрпљујућим-дугим ноћним маршевима, без сна, без хране, врло слабо обучени, без обуће преко планина у хладним ноћима, итд. Ипак, поред све опрезности у Одреду бугарско-фашистичке јединице су 8. октобра успеле да га изненаде на обронцима Карадага и да у налету убију 10 партизана и заробе једну партизанку. [33] Уместо партизанског одреда на Скопској Црној гори са којим веза није могла бити успостављена, Врањски одред је уз помоћ чланова КПЈ Абдула Краснићија и Селима Селимија из Прешева успоставио везу са Обласним комитетом ПК КПЈ за Косово и преко њега с партизанским одредом „Зејнил Ајдини" на челу са Фадил Хоиом - малим одредом од 17 бораца - Албанаца и Турака са Косова. Заједничким снагама одреди су уништили рудник „Лојане" близу Прешева [34] и радницима разделили запле-

33) Зборник 1/4, стр. 216. У тој борби погинули су: Влада Тасић-Бошњак из Врања, Борисав Филиповић-Илија из с. Масуровца, Веља Станојевић из **Црне** Траве, Бора Стојановић из с. Мачкатице, Новица Дојчиновић, **Мирко** Стојановић, Велибор Стошић-Станко, **Драгобрат Јанковић-Кушић, Сгојан Стаменковић-Тајко. свииз Сурдулице и Велибор Митић-Веца из с. Алакинца. Заробљена је Борка, супруга Ратка Јовића из Адровца.**

34) Исто, стр. 216.

њену храну. Затнм су кренули преко Биничке Мораве, с. Трпезе и с. Танкосића и стигли у село Грболе код Урошевца. За време петнаестодневног боравка по селима Косова стекли су утисак да је у њима НОП био добро организован, нарочито у селима која су била настањена српским и црногорским живљем, а у свему је предњачила омладина.

Врањски НО партизански одред с југа и Бабички са севера вратили су се новембра 1942. године и у околини Црне Траве поново се састали. Све до фебруара 1943. године оба одреда дејствовала су као један одред који се у службеним препискама помиње као Врањски партизански одред „Сима Погачаревић." [35]У народу је тај Одред више познат као Црнотравски и то је одговарало центру (Црној Трави) око које је боравио. Крај 1942. године Одред је дочекао опорављен и организационо сређен са освојеном новом и знатно широм оперативном територијом од оне коју је захватао Бабички партизански одред до фебруарске офанзиве 1942. године. Садашња оперативна територија простирала се између Пирота и Куманова, Јужне Мораве и бугарске границе. У периоду поновног ширења ослободилачког покрета најугу Србије остварена је и борбена веза са Кукавичким одредом на чијој је територији боравио Црнотравски одред, или су пак, борци са Кукавице боравили у **Црној Трави** [36] и заједнички нападали четнике у селу Равни Дел.

За четири месеца **постојања** новоформираних одреда извођене су и мање акције и диверзије, али усклађене са политичким радом, значајне **по** томе што су повећавале утицај партизана у пограничном рејону у ширем подручју југа Србије, а тиме стварале широку и сигурну основу за преношење таласа НОБ на територију Бугарске, проширивање и учвршћивање сарадње са тамошњим комунистима и партизанима.

Половином јануара 1943. године Врањски партизански одред „Сима Погачаревић" извршио је успешан ноћни напад на каменолом „Момин камен" у Грделичкој клису-

35) Парт. архив ЦК БКП-фонл 87 Софија (препис код аутора).

36) Стојан Никодић-Јоде „Лесковачки партизански одред," страна 343-346, П. Станковић „Власотинце и околина у рату и револуцији," стр. 9.

ри на важној међународној комуникацији. Пошто су ликвидирали немачко-бугарску посаду, партизани су минирали и порушили гвоздени мост на Јужној Морави и са заплењеним количинама оружја, одеће и друге опреме повукли се, изгубивши при том командира Другог вода у Одреду Бојана Милушева Бенковског. За пораз који су претрпели, бугарски фашисти убијали су недужно становништво околних села, палили и пљачкали њихове домове.

Полиција је поред терора примењивала и психолошке притиске на поједине виђеније људе. Да би сломила моралну снагу команданта одреда Синадина Миленовића, полиција у Црној Трави ухапсила је његову малолетну ћерку Јерину после чега је уцењивала Синадина и захтевала да ич се преда или ће Јерину убити. Уместо тога, Одред је 2. фебруара у сред бела дана упао у село Црну Траву, ослободио девојчицу и заробио једног од полицајаца који је чувао. Том приликом била је спаљена општинска и полицијска архива у којој је, између осталог, пронађен списак људи који су тајно сарађивали с полицијом.

Сутрадан, док се Врањски одред „Сима Погачаревић" одмарао у с. Млачишту нападнут је истовремено из два правца од бугарско-фашистичке војске. У жестокој борби, по магли и невремену, Одред је успео да се извуче, али је тешко рањен његов политички комесар Александар Стојановић. И поред велике бриге око његовог лечења, није преживео. Биојето велики губитак за Одред и борбу у целини којој је био до крајности одан, посебно за Црну Траву.

Долазак делегата Врховног штаба НОВ и ПОЈ и представника ЦК КПЈ Светозара Вукмановића Темпа, фебруара 1943. године, учврстио је партијске везе југа Србије са ЦК КПЈ. Истовемено пренета су и драгоцена искуства народноослободилачке борбе из Босне где је Темпо провео извесно време по задатку - да брже организује развој НОБ у овим крајевима. Уз непосредну помоћ Светозара Вукмановића Темпа реорганизованојепартијско руководство и партизански одреди на југу Србије.[37]

37) Зборник Н/8, д. 69. Обавештење Светозара Вукмановића Темпа, од 21. фебруара 1943. године.

На десној обали Јужне Мораве, уместо дотадашњег Партијског поверенства ОК за Црну Траву формиран је Окружни комитет КПЈ за округ врањски, а уместо дотадашњег Врањског партизанског одреда формиран је Други јужноморавски партизански одред. И Окружни комитет за Врање и новоформирани партизански одред на захтев Темпа ојачани су кадровски и под њиховим руководством стављена је целокупна територија десне обале Јужне Мораве - од Прешева и Трговишта на југу до Лужнице, Заплања и Бабичког на северу.

Други јужноморавски партизански одред, који је формиран 4. марта 1943. у с. Равна Гора, са командантом Ратком Павловићем и политкомесаром Владимиром Вујовићем, у организационом саставу првооитно је имао три чете које су добиле називе према територији коју су покривале: Прва (врањска) са командиром Мирком Сотировићем, народним херојем; Друга (власотиначка) са командиром Милорадом Диманићем, народним херојем и Трећа (лужничка) са командиром Живојином Николићем, народним херојем. Од партијског и војног руководства захтевано је да у најкраћем року ове чете прерасту у батаљоне. Отуда се у изворним материјалима једна иста јединица некада помиње као чета, некада као батаљон, што код читалаца ствара забуну. У априлу 1943. године формирана је четврта чета Одреда[38] са командантом Драгољубом Петковићем Столетом на челу. Чете су покривале широко оперативно подручје, чија су имена носиле, и на њима дејствовале самостално и заједнички.

Из Јабланице је, у духу одлуке о организацији Одреда и његовом кадровском јачању, дошла група руководећих људи за новоформирани Одред, са новим политичким комесаром Владимиром Вујовићем.[39] Убрзо затим почеле су припреме за нову акцију Одреда на рудник каменог угља „Јерма" у с. Ракити. Одред је са Бађов дола, увече, 6. марта, кренуо и, под заштитом мрака, изненадио обезбеђење, заузео рудничке објекте, оштетио постројења, покупио плен и повукао се по четама у разне правце. У извештају Штаба одреда о томе се каже:

38) Чета је формирана 23.4.43. (Зборник 1/5, д. 56).
39) Командант Одреда Ратко Павловић дошао је нешто касније.

„6/7. 3. 1943. године заузет је рудник Ракита (односи се на „Јерму" прим.аутора), ликвидирана два стражара, заплењене 4 пушке, два револвера, 120 кг експлозива са машином за електрично паљење, 20 кг ђона, 50 кг шећера, 20 пари опанака и дру-

Са заплењеним експлозивом из „Јерме" Прва чета је порушила железнички мост на прузи Ниш-Скопље код Врањског Прибоја и тиме прекинула железнички саобраћај за више дана.[41]

И остале чете изводиле су самосталне борбене акције на својим теренима. Другу (Власотиначку) чету (10.4.) напали су у Павличиној махали с. Рупља бугарски фашисти из Црвеног Брега. Чета је маневром избегла опкољавање, а фашисти су убили Стојанчу Стефановића и његову жену Стану, домаћина куће у којој је чета боравила, а кућу и помоћне зграде запалили. Када су се фашисти повукли у свој гарнизон, Власотиначка чета је, под заштитом мрака, извршила силовит препад на њих. Бугарски фашисти били су потпуно изненађени, па нису могли пружити организовани отпор већ су кроз прозоре школе побегли и оставили делове личне и заједничке опреме.[42]

Лужничку чету је, 10. априла, у раковдолском Осоју напала јача полицијска посада из с. Црвене Јабуке. Чета је цео дан водила маневарску одбрану преко Тумбе, Јабуковика, Кривог Дола и Страњева.[43] Само неколико дана после тога, у пролазу кроз Драјчину Бару, Лужничка чета ухватила је и ликвидирала патролу недићеваца.

У селу Доње Гаре Власотиначка чета заробила је кметског намесника и полицајца који су убирали порез и реквизицију, али при покушају бекстваликвидирали их. То је био повод што је 21. априла у овом селу бугарски

40) Зборник НОР-а 1/5, док. 56.

41) Исто.

42) Зборник НОР-а 1/5, д. 56; Живојин Николић „Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945" стр. 324. Према извештају Штаба II ЈМО стоји да је убијено 16 полицајаца, док непријатељски извештаји признају три погинула.

43) Зборник 1/5,д.56; Живојин Николић „Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945, стр. 324.

фашистички батаљон из Јаковљева извршио одмазду над седам лица, запалио 171 кућу и 429 других грађевинских објеката, опљачкао сву имовину села, а иелокупно становништво интернирао на рад у Бутарску.[44)]

На сличан начин поступиле су и друге јединице казнених експедиција бугарске војске преко зиме и у рано пролеће 1943. извршивши при том многа убиства у околини Владичиног Хана: Ружићима, Гузевљу, Мртвици, Јастрепцу, Љутежу и Лебеду; и црнотравским селима Тодоровцу, Пеину, Ивићеву, Броду, Дарковцу, Рупљу, Црвеном Брегу, Острозубу и Страњеву, а посебно злочине у околини Врања.

Када је новодошли командант Одреда Ратко Павловић [45)] сазнао за масовне злочине, са огорчењем је рекао: „Никакве милости према окупатору и његовим слугама!" Одговор на ове злочине формулисао је Штаб одреда, априла 1943. године, приближно овако: „Ако је црнотравском крају предодређена историјска улога да у најкритичнијим тренуцима НОБ-е буде њена војно-политичка база, онда се не сме дозволити да непријатељ у овом крају има своја упоришта."

Од бројних непријатељских посада у околичини, одлучено је да се нападне баш она у центру Црне Траве. То је била заједничка одлука ОК КПЈ Врање и Штаба Другог јужноморавског НОП одреда.[46)] У току припреме за напад требало је решити три основна задатка:

- прво, извиђањем непријатељског распореда, по објектима установити начин његовог утврђења, места истурених обезбеђења, његово понашање у различитом времену (дању-ноћу) и све друго како би се постигло изненађење при нападу; ангажовани су поверљиви људи и скојевци, најоданији НОБ-и, који су прихватили и у потпуности извршилитај задатак. Установили су да, поред полицијске станице са седам стражара, смештена је у приватној кући и згради основне школе полицијска по-

44) Трагом Другог ЈМ одреда, „Царска трагедија," стр. 115.

45) Ратко Павловић Ћићко, капетан шпанске републ.армије, организатор устанка у топличком крају од 1941. године, за команданта Другог ЈМ одреда именован фебруара, а дужност преузео половином марта 1943. године.

46) Зборник 1/5, дик. 56.

сада од 140 полицајаца, са рововима и саобраћајницама око њих, па је прилаз веома отежан;

- друго, веома важно питање, била је правилна процена непријатељских снага, које би могле нападнутом гарнизону у Црној Трави прискочити у помоћ. Посада у махали Црвенковац од стотинак полицајаца била је најближа. Њена интервенција могла се очекивати за 30 минута, док посаде војске и полиције из Дејочеве (око 150 и Дарковца 30-40 полицајаца) удаљена 7-10кш могле су интервенисати тек по свануће. Искуства су говорила да непријатељ ноћу не напушта своје утврђене објекте - не иде у ризик;

- треће, требало је сачинити план напада, предвидети задатке свакој чети, а посебно, и за сваки случај, јачину и место група за обезбеђење од спољних интервенција, место и време прекида ПТТлинија, знаке за распознавање, сигнале за почетак општег напада, почетак и правац повлачења, поступак са заробљеницима и регистрованим народним издајницима. Сваки детаљ био је драгоцен.

На извршење задатка пошло се чим је пао мрак, 24. априла. Међутим, десила се непредвиђена околност која је утицала да се напад одгоди. Наиме, група бораца која је требало да ликвидира и држи у блокади непријатељску посаду у Црвенковцу, у току приближавања дознаје да је непријатељ изненадно напустио логор, али није установљено где је и с којим циљем отишао. Хитно је обавештен Штаб одреда о промени ситуације на терену и он је одлучио да се акција одгоди и приступи поновном извиђању и процени ситуације.

Након 24 часа са Павлове грамаде, чете су пошле на задатак предвиђеним правцима:

- Прва и Трећачета имале су да савладају најдужи пут и најтежи терен заобилазно преко махала Козарнице и Чуке па даље преко шума и врлети сићу у корито реке Власине да би напале из правца Ливађа и Соколице;

- Друга и Четврта чета имале су краће растојање до циља, али се претпостављало да на путу за Црну Траву могу бити раније откривене од евентуалних патрола, што би могло да компромитује акцију.

Све чете, из својих праваца, стигле су на одређена места и нападје,једновремено, отпочеоу23 часа, 25. апри-

Рашко Пађлокић-Ћићко, народни херој, команданш пруШ ЈМ одреда.

В.шдимир Вујоћић - Вуја, полишички комесар Дру/о/ ЈМ одреда.

ла 1943... године. Непријатељ је приметио партизане тек када су ови били на удаљености од 200 метара. Утврђења око школске зграде врло су брзо поседнута и успешно је примењен ватрени систем из плана непријатељске одбране. Власотиначка чета, из правца сеоске цркве, хитала је ка полицијској станици и брзоје ликвидирала свих седам полицијских стражара. Остале чете су се приближиле утврђењима око школе, али су засуте ватром аутоматског оружја и ручним бомбама. Неприступачан терен онемогућавао је јуриш, па трочасовна борба Одреда није била потпуно успешна. Приближавао се дан, а од шесторице рањених партизана били су два командира и један политкомесар чете. [47] Командант Одреда одлучио се за прекид напада и дао је сигнале за повлачење. Пошто су ликвидирана четворица са списка народних издајника и пошто су, код сарадника, остављени на лечењу два тежа рањеника, Одред је хитно извучен ка Станикином крсту и

47) Рањени командири били су: Жовојин Николић Брка, Мирко Сотировић и политички комесар Душан Девеџић Жика. Тешко рањеници: Десимир Савић из с. Брода и Ранко Младеновић из Црне Траве, који су остављени на лечењу, брзо су подлегли.

Николић Жикојин - Брка, народни херој.

Синадин Миленићић, народни херој, заменик команданта Дру/о! јужноморићској одреда, пошнуо 14. октобра 1943. 1одине код с. Радосина.

Милорад Диманић - Милош, народни херој, начелник шшаба Седме бршаде.

Мирко Сошироћић - Сошир, народни херој.

Црквеној плани. На Орловцу Одредје дочекала полиција из Дарковца, али се после краће борбе дала у бекство. Недалеко од Станикина крста дошло је до нове борбе против полиције која је долазила преко с. Преслапа. И она је протерана, па је Одред, без задржавања, изашао на Црквену плану и разместио се у рововеиз којих се бранила југословенска војска 1941. године.

До 11 часова 26. априла биле су активиране све ближе и даље непријатељске посаде и са свих страна њихове колоне приближавале су се партизанским положајима. У неко доба дана долетела су и четири авиона из правца Софије да седејствују с нападачима са земље. Пошто су установили распоред својих јединица, уговореним знацима, авиони су направили неколико кругова и отпочели дејство на партизанске положаје из ваздуха. Командант Одреда наредио је повлачење ка пошумљеном терену Вртопа. У повлачењу дејствовали су пешадијским наоружањем по непријатељској авијацији и принудилије да митраљира и баца бомбе са веће висине, па је њихово дејство било неефикасно. Међутим, на путу кроз шуму наишли су на стрељачки строј полиције. Развила се борба с чела на колоне и леви бок.

Кадаје једнатрећина партизанске колоне, са командантом и политичким комесаром Одреда већ прешла речицу и колски пут Стрезимировци-Преслап, непријатељ је извршио снажан притисак и пресекао колону. Не знајући да је главнина остала у обручу у великој шуми, непријатељ је све снаге усмерио на групу која је већ била ван окружења на домаку Големе рудине. Тако је, више случајно, већи део Одреда остао непримећен у дубокој шуми. Крајем дана, међутим, дошло је до борбе између непријатељске војне јединице из правца Стрезимировца и дела Одреда са командантом Ратком Павловићем Ћићком. С падом мрака борба је јењавала, а готово последњи меци, који су били испаљени били су уједно смртоносни за команданта Ратка Павловића. Истовремено, непријатељ је напустио Црну Траву одакле је запрегама евакуисао своје жртве и опрему и од тада је престала његова власт у њој. У каснијем периоду рата непријатељ је једино за време већих офанзивних дејстава прелазио преко територије Црне Траве. Тако је Црна Трава, као оп-

штински центар, може се рећи, била готово слободна 17 месеци пре свих општинских центара у Србији.

Међу многобројним жртвама у овом устаничком месгу треба истаћи породицу Стојановића, с надимком „Вузије," из чије је кућне заједнице погинуло 10 чланова.[48]»

Међу изузетно храбрим женама и девојкама остала су сећања на Милеву Синадиновић која је отела пушку бугарском фашистичком војнику и бајонет му зарила у груди. Други војници су Милеву убили, ставили је на ломачу, кућујој запалили, имовину опљачкали и уништили, а пре тога и супруга Синадина убили.

Половином јуна 1943. године, пошто је Одред тежиште борбених дејставапренео на шири рејон Врања, формирана је нова ЈТужничка партизанска чета од 40 бораца - пета у Одреду.[49] Као и све друге партизанске јединице и Лужничка чета имала је два основна задатка:

- први, да оружаним и сталним нападима онемогући непријатељу да одржи и учврсти своју, окупаторску власт на анектираном подручју, ограничи му слободу кретања и створи несигурност опстанка, збије га у што мањи број гарнизона и тиме прошири слободну територију:

- други је да народу у селима Лужнице свакодневно објашњава циљеве НОБ-е, организује га на отпор према окупатору и против издајника било које врсте. У том циљу требало је учврстити постојеће и формирати нове организације НОП-а на терену - илегално МНОО и друге организације.

У остваривању првог задатка чета је извршила неколико успешних диверзантских акција: у Петровцу код Пирота, 9. јула, спалила је општинску архиву, уништила мандру са инвентаром и млечним производима.[50] Само три дана касније -пошто је дошао бугарско-фашистички полицијски одред да омогући поново успостављање окупаторске власти у Стрелцу - Лужничка чета је, 12. јула,

48) Владимир 1885-1942, Александар 1913-1943, Вера 1927-1943, Цана 1910-1943, Руска 1891-1943, Радмила 1922-1943, Томислав 1929 -1944, Нада 1923-1944, Ватрослав 1923-1944, Радомир 1919-1945. године.

49) Трагом Другог јужноморавског одреда, стр. 25.

50) Зборник НОР-а 1/5, док. 75 и 81; Ж.Николић „Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945," стр. 129 и 140.

други пут напала одред од 42 полицајца у згради основне школе.[51] Изненадним и брзим препадом савладан је отпор полиције у згради, и бункерима око ње, при чему су погинули командир одреда и два полицајца, а чета се, са покупљеним пленом и тројицом рањених бораца, повукла преко Таламбаса.

Учестале акције партизанских јединица у рејону Главановца и Стрезимировца, а убрзо затим и у Петровцу код Пирота и Стрелцу код Бабушнице. Заједничка борбена дејства Лужничке чете и новоформираног Трнског партизанског одреда били су непосредан повод за нову - јулску офанзиву бугарске окупаторске војске и полиције. Из Пирота преко Лужнице као и из Трна преко Црне Траве бугарска војска и полиција кренули су у потеру за партизанима. Покренуте су и остале полицијске и војне посаде из Свођа, Добровиша, Доброг Поља, Црвеног Брега, Јаковљева, Дејићеве, Власине, Мачкатице са циљем да стегну обруч, и претресу села и шуме. Чак је и авијација осматрала не би ли открила покрете или логоре партизана. Док је Лужничка чета за време боравка у шуми Зеленичја због ватре коју је заложила да спреми ручак за борце, била откривена, из авиона најближаказненаекспедиција бугарско-фашистичке војске успелаје дајој се приближи и постави видне ознаке за гађање минобацачима. Развијен је стрељачки строј непријатеља са Острозубског виса ка Зеленичју. Међутим, непријатељје био брзо откривен, па је Лужничка чета благовремено напустила логор. Ватра непријатељских минобацача узалудно је засула напуштени логор. Убрзо затим чета се на Острозубским ливадама сукобила са њиховим стрељачким стројем и после краће борбе повукла се на Качар.[52]

Само дан раније, 21. јула, дошло је до оружаног сукоба између Власотиначке чете партизана која се затекла у с. Златанци [53] код Црне Траве и казнене експедиције која је наишла са правца Станикина крста. Чета се из незавидног положаја успешно извукла без жртава, сем што

51) Извори као у претходној фусноти.

52) А VII СУП-а Скопље фонд 10/44; Зборн. 1/20, д. 97; 1/5, д. 81 и 102; Зборн. У11/3, д. 167; Живојин Николић „Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945," стр. 344.

53) Извори као иу претходној фусноти.

су рањене две скојевке са терена. Неколико дана затим Власотиначка чета напала је недићевце у згради Основне школе с. Дадинца, док је 2. августа њена диверзантска група онеспособила жичару рудника „Мачкатице." [54)]

Лужничка партизанска чета је 13. августа покушала да се преко демаркационе линије и белопаланачке територије пробије и повеже са Сврљишко-нишавским партизанима у пределу Сврљишких планина. Због концентрације четника на том правцу, команда чете одлучила је да се из с. Шљивовика врати на лужнички терен. Одмах по преласку демаркационе линије, изјутра 14. августа, чету је напала бугарска фашистичка гранична јединица. У маневарској одбрани, са тројицом рањеника, чета се извукла преко Радошеве и Дренове главе, Корбеса и Големог стола и стигла у с. Кијевац. За време боравка у селу одржан је збор на коме је оптужен кметски намесник Ратко Илић, који је био у служби окупатора, па је над њим извршена смртна казна.

За протекла два и по месеца прилив нових бораца, како са територије власотиначког и лужничког среза тако и са ширег подручја Врања, из дана у дан био је све већи. Ова чињеница била је уверљив доказ о све организованијем ширењу НОБ-е и то је створило услове за формирање крупнијих партизанских јединица и батаљона.

На захтев ОК КПЈ Врање, крајем августа 1943. године, ради реорганизације поново су се нашле у рејону Црне Траве готово све јединице Другог јужноморавског одреда. У Качару су, 28 августа, формирана три батаљона: Први (ударни), Други (врањски) и Трећи (лужнички). Истовремено формирана је и Самостална чета за дејство на територију бившег Бабичког партизанског одреда.[55)] Док су врањски и лужнички батаљони били везани за своје територије, Ударни батаљон је, по потреби, дејствовао на читавој територији одреда - од Пирота до близу Куманова.[56)] Такво организовање уследило је после нарастања свих јединица, када је проширена партизан-

54) Петар Станковић „Власотинце и околина у рату и револуцији 1903-1945," стр. 110-121.

55) Трагом Другог ЈМ одреда, стр. 27; Ђ.Златковић „Зла времена," стр. 179.

56) Трагом Другог ЈМ одреда, стр. 28.

ска територија, односно када су формирани и организационо учвршћени месни НОО и друге друштвено-политичке организације, чиме је ојачан народни фронт за бробу против окупатора и његових слугу.

У предвечерњим часовима тога дана, док је штаб ЈТужничког батаљона примао инструкције Штаба одреда за дејство батаљона, стигла је вест о смрти бугарског цара Бориса, великог противника не само Југославије већ и свих земаља антифашистичког блока. За време боравка Лужничког батаљона на Тумби секретар Среског комитега КПЈ за Лужницу пренео је обавештење даје фашистичка Италија капитулирала. То је изазвало велико одушевљење у батаљону и вест су сви пропратили жестоком пуцњавом.

Од свих села у Лужници, Лужнички партизански батаљон највише је помоћи очекивао од Љуберађе као најјачег економског и услужног центра у коме је било више трговачких радњи и кафана, 16 воденица, неколико вуновлачара, ваљавица, стругара и већи број занатских радњи (ћурчија, шнајдера, опанчара, ковача, поткивача, бојаџија, пекара, содара, грнчара и сл.). И поред доброг материјалног стања, део власника - занатлија тешко се одлучивао за сарадњу и помоћ ослободилачком покрету. Своју пасивност оправдавали су присуством бугарске фашистичке војске и полиције. Због тогаје одлучено да се нападне гранична чета у згради Основне школе, опасане каменим зидом и бункерима. Извршено је детаљно извиђање, проучен распоред и врста непосредног обезбеђења непријатеља. Лужнички партизански батаљон (без једне чете), са групом бораца Нишавског одреда, успео је да се приближи, а затим силовито јуриша на утврђење. [57] Непријатељ није стигао ни да изађе из зграде и заузме спољна утврђења, већ се из отвора зграде бранио. Камени зид са пушкарницама и бункерима, недалеко од зграде, одмах се нашао у рукама партизана. Бомбе које су бацане са једне и друге стране најчешће су падале у међупростор. Када је партизанима пошло за руком да убаце две бомбе у једно одељење школе кроз прозор и када је

57) Зборник 1/7, д. 11; Извештај Штаба Другог ЈМ одреда од 15.1.1944. Живојин Николић „Југоисточна Србија у револуцији," стр. 396.

на том прозору престао отпор браниоца, заменик команданта батаљона оценио је да је дошао моменат да приђе прозору и убаци припремљени свежањ динамита. На жалост, требало је учинити само још неколико корака, кад се на вратима школе појавио непријатељски војник. Уследили суједновремени пуцњи после којих су оба пали, тешко рањени. Експлозив је пред вратима школе остао неупотребљен. Непријатељ је искористио моменат, попео се у поткровље зграде, одакле је бацао бомбе преко зидова утврђења. Међу партизанима било је још осам лакше рањених међу којима и командант батаљона. Био је теже рањен поручник Чолаков, командир непријатељске јединице. Пошто је непријатељу из Пирота и Бабушнице, са једне, и из Свођа, са друге стране, камионима пристигла помоћ и пошто је тешко рањени заменик команданта батаљона извучен из критичне зоне, дат је знак за повлачење целог батаљона. [58]

Десетог октобра 1943. године у ЈТужницу је са врањског подручја стигао Штаб Другог јужноморавског одреда са Ударним батаљоном. Из с. Радосина заједно са Лужничким батаљоном започео је покрет преко села: Студене, Рал ина, Кијевца, Стола, Стрелца и Масуровца при чему су одржали масовне зборове. Међутим, напад на Љуберађу, а одмах затим и појава двају партизанских батаљона у Лужници, изазвали су реакцију непријатеља. Поред три пука бугарске војске из разних праваца покренуте су и полицијске посаде из бившег лужничког, власотиначког и трнског среза. Док је окупаторска војска била ангажована у потери за борцима ослободилачке војске, полиција је вршила разне злочине над голоруким становништвом. Штаб II јужноморавског НОП одреда је на време открио правце и намере непријатеља и одлучио да се батаљонима извуче са угроженог подручја у правцу Црне Траве. Код с. Радосина дошло је до већег сукоба у коме је непријатељ покушао да спречи пробој партизанских батаљона из окружења. На челу јединице за пробој био је заменик команданта Одреда Синадин Миленовић, народни херој, који је том приликом, 14. октобра, поги-

58) Зборник 1/7, стр. 34-45; Ђ.Златковић „Зла времена,'" стр. 283.

нуо.[59] Ударни и Лужнички батаљони успели су да се извуку на слабијим спојевима непријатељских јединица.

Полицијске јединице „за чишћење терена" које су предводили злогласни капетан Горчилов, поручник Лазаров, потпоручник Балабанов и полицијски агент Миловванов, средином октобра 1943. године, починили су праву пустош по селима Лужнице.[60] У осталим селима стрељали су још 32 лица и запалили 23 куће и 268 других грађевинских објеката са целокупном имовином у њима.[6,)]

Варварско понашање непријатеља по селима Лужнице и Црне Траве уместо да застраши људе како је желео, збијао је њихове редове у још одлучнију борбу противу омрзнутог окупатора. Учестали су напади Лужничког и Црнотравско-власотиначког партизанског батаљона на колоне које су доносиле храну истуреним непријатељским посадама на терену. У тешком положају нашла се полицијска посада од 240 полицајаца у Добром Пољу чије је снабдевање било угрожено. Борбена дејства партизанских батаљона присилила су непријатеља да повуче своје војно-полицијске посаде најпре септембра из с. Калне и с. Добровиша, а октобра из Дејићева и Доброг Пол>а.

Од свих непријатељских посада, она у Дејићеву, са капетаном Асеном Тасевим и Борисом Горчиловим на челу, за читав период, од 15. марта до октобра1943, сигурно је била најзлогласнија. Колико је људи, жена и деце погинуло у Дејићеву тешко се може икад утврдити. На спомену су, у камену, уклесана 74 имена као жртве посаде у Дејићеву.[62] Међутим, ту су довођени и убијани људи из других удаљених места којима се за гроб никада није сазнало. Ту су распаране утробе бременитих жена, одсецане главе девојкама, вађене очи људима и убијано на начине који су несхватљиви за људски род.

Крајем октобра 1943. године отворене су партизанске основне школе у више места (Кални, Јабуковику, Црвеној Јабуци, Раков Долу) а учитељи у њима били су

59) Зборник 1/7, стр. 34-45.Извештај штабаП ЈМОод 15.1.44
60) Исто.
.61) Ђ.Златковић „Зла времена" стр. 443 (преглед).
62) Радомир Костадиновић „Тако се борила Црна Трава," стр. 302.

политички активисти са терена (Воја Богојевић, Мирко Златановић, Крста Михаиловић, Драгослав Савић).[63]

У времену од 28. октобра до 3. новембра 1943. године ОК КПЈ Врање организовао је партијско саветовање у Црној Трави на коме су учествовали секретар ПК КП Србије Благоје Нешковић и 40 партијских руководилаца из јединица и са терена. [64] Саветовање је оценило дотадашњи рад КПЈ и развој НОП-а на овом подручју и постављени су наредни задаци:

- један од приоритетних задатака био је да се приступи формирању оперативних војних јединица - бригада;
- други - да се развијају и даље учвршћују органи народне власти који би се бринули о потребама народа и војске, а нарочито о исхрани становништва на опустошеним теренима.

На саветовању је одлучено да се већ успостављене везе с народноослободилачким покретом у Македонији, Косову и Бугарској и даље продубљују организовањем заједничких војних и политичких акција.

Прва савезничка помоћ партизанима на црнотравском терену стигла је 19/20. децембра 1943. године на импровизовани аеродром „Павлова грамада."[65] Непријатељ из оближњих гарнизона Власине, Мачкатице и Црвеног Брега одмах је покушао да спречи дотур наоружања и војне опреме партизанима. Међутим, ту се нашао већи број партизанских јединица међу којима Лужнички и Црнотравско-власотиначки батаљони. У петодневним борбама против непријатеља коме су пристизала стално појачања, борци ослободилачких снага су, уз несебичну помоћ народа нарочито омладине, успели не само да очувају оно што су им савезници послали, већ су противнападима 20, 22, 24. и 25. децембра непријатељу нанели велике губитке. Тих дана су први пут борци ослободилачке војске употребили тешке митраљезе и минобацаче

63) Наанектираном подручју, тамо гдеје био општенародни отпор окупатору, у школама није прихваћена настава на бугарском језику, а употреба српског језика била је забрањена због чега је школовање било прекинуто.

64) А. Србије - Фонд ОК Врање, бр. 7, 11 и 13; Зборник 1/7 д. 22: Живојин Николић „Југоисточна Србија у револуцији,'" стр. 411.

65) Зборник 1/7, док. 11, А ЦК СКС бр. 6821.

на непријатеља, што је у његовим редовима изазвало изненађење и панику.

Једна од последњих оружаних акција Лужничког партизанског батаљона је она у Великом Бојинцу, Свођу и Модрој Стени. Из с. Страњева, увече 30. јануара 1944. године, по четама кренуло се у једновремени напад на три објекта:

- Прва чета напала је полицију у Великом Бојинцу и протерала је после краћег пушкарања. У општинској згради заплењене су четири пушке, нешто муниције, радио-апарат, две писаће машине и општинска архива;

- Друга чета онеспособила је електричну централу у Модрој Стени и била на обезбеђењу из правца Љубераће;а

- Трећа чета упала је у Свође и из магацина узела 1.000 кг шећера, извесне количине пиринча, брашна и др.

У извештају среске полицијске управе из Бабушнице-Министарству унутрашњих послова у Софији, од 10. фебруара 1944. године, детаљније пише о партизанској акцији од 30. јануара. Поред осталог, помиње се 15 различитих парола које су партизани исписали или растурили у поменутим местима. На крају предлажу се мере противу партизана како не би дошло до губљења власти у општинама,[66] што се десило у Стрелцу, Дарковцу и другим изгубљеним општинама.

Уместо закључка

Акције батаљона и чета Другог јужноморавског одреда и њихов политички рад на терену-од Пирота до Куманова-допринеле су да се прошири и учврсти народна власт на слободној територији и да се на њој, у јесен 1943. године, формирају војно-позадински органи: команде места, сеоске партизанске страже, Команда црнотравског војног подручја чији је основни задатак био да обезбеђује и брани слободну територију од изненадног

66) Блгарска академија на науките-„Единодеиствието на блгарски народ с другите балкански народи в антифашиската борба 1941--1945. стр. 158.

непријатељског упада. Готово да и није било села у којем није био МНОО, а у више места постојали су општински НОО као прави органи народне власти. Поред партијских ћелија и актива СКОЈ-а постојали су сресни комитети за Црну Траву и Врање, а од 20. маја 1943. године и Партијско поверенство КПЈ за лужнички срез. У више села постојалаје организација Антифашистичког фронта жена.

Упоредо с радом органа власти и друштвено-политичких организација, организовани су партијско-политички курсеви који су у прво време трајали седам, а касније је одржавање наставе трајало 15 и више дана. Први курс организован је у шуми Качара и имао је две наставне групе по 10 слушалаца. Први наставници били су Василије Смајевић за једну и Душан Пуђа Сава за другу. Место каснијих партијско-политичких курсева, због њихове безбедности, мењано је, али је ипак најдуже било у Златановој махали села Дарковца. И наставни кадар се мењао, ал и се, вероватно, на том задатку најдуже задржала професор Разуменка Петровић Деса.

Поводом 25-те годишњице октобарске револуције у Црној Трави је, 7. новембра 1943. године, организован митинг. Поред смотре свих јединица Одреда, извршена је његова друга реорганизација - од три постојећа формирана су пет батаљона. Поред Ударног, Врањског и Лужничког формиран је и Омладински батаљон који је одмах упућен у Пусту Реку и 21. новембра ушао у састав Друге јужноморавске (Четврте српске) бригаде.[67] Пети батаљон формиран је зацрнотравско-власотиначко подручје. Тако су, после ове реорганизације одреда, два батаљона дејствовала јужно од Врле Реке до Куманова, а два северно од ње - до Пирота и Ниша. Црнотравско-власотиначки и Лужнички батаљони ускоро ће постати језгро Петејужноморавске (Седме српске) партизанске бригаде, а од Ударног и Врањског батаљона биће формирана Шеста јужноморавска (8 српска бригада).

Борци Другог јужноморавског одреда крај 1943. године дочекали су запаженим резултатима. Њихове јединице онеспособиле су или уништиле пет возова, напале

67) „Трагом Другог јужноморавског одреда," стр. 31; Живојин Николић „Југоисточна Собија у револуцији 1941-1945,'" стр. 412.

14 већих непријатељских упоришта, онеспособиле за рад три рудника, три електричне централе, рудничку жичару, одузеле су 643 овце и 14 грла говеда од бугарске војске која их је опљачкала од народа на југу Србије, више коња, 1.000 к§ вуне, два каравана следовања, 10 вагона жита и друго. Јединице одреда су, поред тога, имале око 30 већих сукоба с бугарском фашистичком војском и полицијом као и четницима Драже Михаиловића око Пчиње и Власотинаца, ликвидирале 23 шпијуна и два гестаповца. Када се каже да је за то време одржано 36 зборова и митинга, онда се мисли на веома интензиван и плодотворан политичко-партијски рад у народу. Значајни успеси постигнути су у ширењу фронта НОБ-е, организовању структуре народне власти, нових социјално--економских односа и постављена је широка основа за одбрану и заштиту слободне територије и интереса становништва на њој, истовремено потчињавајући све најпопуларијој пароли „Све за фронт - све за слободу." [68)]

Црна Трава је ослобођена пре већине општинских центара на југу Србије. Од 26. априла 1943. године па надаље на овој територији, и оној која јој је гравитирала, непријатељ више није могао да успостави трајна упоришта. Вредне породице печалбара овог подручја посветиле су се борби за слободу и срећивању привредног живота, као услова егзистенције. Пошто је знатан део мушкараца био ангажован у војним јединицама и организацијама или у интернацији, жене - Црнотравке и Лужничанке биле су она покретачка и организована снага која је носила терет на својим леђима. Оне су биле основна радна снага и у време најљућих битака које су свакодневно вођене, биле су и носиоци друштвено-политичког рада на терену и одгајале децу. Показале су се и у првим борбеним линијама достојне својих синова, браће и мужева. Ни Црној Трави ни Лужници није познат ниједан случај даје њихова жена борац дезертирала с фронта или да није са пуном одговорношћу извршила постављени задатак. Није забележен ниједан случај да је нека од њих под

68) Зборник 1/5, док. 56, 75, 81, 102 и 171. Извештаји Штаба Другог јужноморавског одреда Главном штабу НО и ПО за Србију за период мај-јуни, јули-август, септембар-октобар и новембар 1943. године и јануар 1944. године.

Шшаб ДруШ ЈМ одреда с лека: Р. Аншунокић, В. Вујоћић, Ђ. Цекић Ђ. З.чаШкодић и В. Смајеђић > Црној Трећи.*

нај зверскијим мучењима било шта издала или постала непријатељски обавештајац. Напротив, забележено је много случајева храброг и одважног држања жене пред класним непријатељем.

На територији Црне Траве боравила је савезничка војна мисија већ од 10. децембра 1943. године. Ту су ваздушним путем, од 19. децембра, достављане разне пошиљке, испорука оружја и муниције савезника. На подручју Црне Траве дошло је до успостављања првих илегалних, па затим и борбених веза између НОП-а Србије, Македоније, Албаније, Бугарске, што је било значајно, поред осталог, за развој братства и јединства.

Крајем октобра 1943. године на саветовању окружних комитета Партије и СКОЈ-а за врањски округ, одржаног у Црној Трави, високо су оцењени успеси Другог јужноморавског партизанског одреда и изражено задовољство народом и његовом привржeношћу НОБ-у и

* Ђ. Цекић је 1948. год. емигрирао у СССР

КПЈ, његовим јединством и храброшћу коју је показао. Тиме су у основи створени одговарајући услови да се и на том оперативном подручју формирају бригаде као снажније оперативне јединице НОВЈ.

II ДЕО

СЕДМА БРИГАДА ДО ЊЕНОГ УЛАСКА У САСТАВ 23. СРПСКЕ ДИВИЗИЈЕ НОВЈ

Формирање бригаде као прве оперативне јединице на анектираном делу Србије

Први писмени документ о Петој јужноморавској НО бригади потиче од 2. јануара 1944. године. У извештају Драгог Стаменковића, члана ПК КПЈ за Србију који је са терена упућен Покрајинском комитету КП за Србију, [69] између осталог, каже се да је он и пре тога предлагао Окружном комитету КПЈ - Врање да се на територији Другог јужноморавског НОП одреда припреми „стварање бригаде" и тражио да се предложи кадар за њен штаб. У извештају најављен је састанак са Ристом Антуновићем, секретаром ОК КПЈ Врање. Не располаже се сигурним подацима о томе да ли је, када и где дошло до састанака између Стаменковића и Антуновића, али је утврђено да је коначна одлука о формирању бригаде донета 2. фебруара 1944. године на састанку у селу Острозубу. Овом састанку присуствовали су у име ПК КГ1Ј за Србију Драги Стаменковић, у име ОК КПЈ Врање Риста Антуновић и Славољуб Петровић, а у име Штаба Другог јужноморавског НОП одреда политички комесар Владимир Вујовић и заменик политичког комесара одреда Ђура Цекић.

На овом састанку највише је било речи о остваривању закључака Партијског саветовања од 29. октобра 1943. године које је одржано у Црној Трави, нарочито о делу који се односи на припреме за формирање оперативних јединица. На основу студиозних процена војно-политичког стања натериторији Другогјужноморавског НОП партизанског одреда у периоду и после офанзиве бугарске фашистичке војске и полиције, између 20. децембра 1943. и 7. јануара 1944. године, учесници састанка одлучили су да на овом терену формирају бригаду као нај-

69) Зборник 1/20, док. 118.

погоднију борбену јединцу у новонасталим приликама. Потребно је нагласити ово и због тога што окупатор није остварио циљ који је очекивао од предузете офанзиве. Није успео да борбом одузме оружје и војну опрему борцима Народноослободилачке војске које су им савезници ваздушним путем допремили 19/20. децембра 1943. године. Чак су војне снаге Немаца и Бугара, од 20-25. децембра, претрпеле пораз на Чемернику. Тих дана становништво Црне Траве, укључујући и пионире, активно и организовано учествовало је заједно са црнотравским, лужничким и косовским партизанским батаљонима да одбрани своју слободну територију. Тада су, по први пут, партизански борци на овој територији употребили тешке митраљезе и минобацаче што је непријатеља изненадило тако да није успео ни да предузме мере репресалија, што је обично чинио. Једино је расписима у селима која су му била доступна, лецима што их је бацао из авиона на слободну територију, захтевао да се сви мушкарци обавезно пријаве у најближе сабирне центре за прогонство, уз претњу која је гласила:

> „Сви они који не изврше заповест сматраће се партизанима - комунистима и противу њих ће се поступати сагласно Закону о истребљењу разбојника." [70)]

Како се мало ко одазивао позиву окупатора, његова војска и полиција упадале су у села где су убијали људе, палили и пљачкали њихове домове и уништавали имовину. Ове репресалије су напротив још више изазвале масе на огпор, чак и онај део становништва који је до тада био недовољно опредељен и ангажован за НОП. С друге стране, велики прилив бораца захтевао је и стварање већих и покретљивијих оперативних јединица.

На састанку представника Врховног штаба НОВ и ПОЈ Светозара Вукмановића Темпа са представницима Поверенства ОК Лесковца за Црну Траву, који је одржан фрбруара 1943. године, одлучено је да се реорганизује партијски комитет и партизански одреди. Исто тако, још на познатом партијском саветовању од 29. октобра 1943.

70) Летак у поседу аутора.

године у Црној Трави, поред осталог, расправљано је о стварању оперативних јединица.

У оцени истакнут је високи морал народа који је за своју војску давао и последњи залогај у условима када је „80% становништва" на тој просторији гладовало, а уз то истакнут је и морал бораца што је, са своје стране, била добра мотивација за доношење овакве одлуке. [71]

С друге стране, ситуација и општи услови, у оквирима НОБ-е на југу Србије, захтевали су промену организационе форме партизанских јединица и на овом простору, тим пре што је најчешће непријатељ предузимао офанзиве крупним јединицама којима се батаљони ослободилачке војске нису могли ефикасно супротстављати, онако како би се супротставиле бригаде састављене од неколико батаљона под обједињеном командом.

За формирање бригаде на територији коју је покривао Друти јужноморавски НОП одред и раније су постојали доста повољни услови, али је руководству ОК КПЈ за врањски округ из много разлога више одговарала форма партизанског Одреда са батаљонском формацијском структуром који су покривали, контролисали и бранили читаву територију одреда. Међутим, није се имало довољно организационих искустава, а ни везе са ПК КПС нису најбоље функционисале, те је формирање партизанске бригаде уследило нешто касније.

Састанак у Острозубу, фебруара 1944. већ је разматрао могућност формирања Пете јужноморавске бригаде на црнотравско-лужничком терену, мада се притом говорило и о могућности формирања Шесте јужноморавске бригаде у ширем рејону Врања. Прилив бораца, после офанзиве у многоме је утицао да се уместо једне формирају две народноослободилачке бригаде на поменутој територији. На предлог Окружног комитета Покрајински комитет је прихватио кадровску листу за штабове бригада.

Одлука да се прва од две предвиђене бригаде формира на лужничко-црнотравском подручју садржала је, поред осталог, и предлог да се ово обави на најсвечанији начин. То је, пре свега, требало да симболизује

71) Зборник 1/5, док. 56.

расположење народа Црне Траве као центра одакле се НОП ширио. Било је питање како за само један дан, у зимским условима по беспутном планинском терену, постићи да митинг у с. Јабуковику буде што масовнији. Јабуковик је тих дана био домаћин где су боравили Лужничко партизански батаљон и савезничка војна мисија и гдејеавиотранспортима допремана савезничкапомоћ. На позив Штаба Другог јужноморавског НОП одреда у Јабуковик је, 4. фебруара, дошао и Црнотравско-власотиначки батаљон.

Међутим, чланови Окружног комитета били су чврсто уверени у успех-познавајући расположење народа, нарочито омладине. Одмах после састанка упућени су курири у разне правце. Срески комитети КПЈ за Лужницу и Црну Траву приступили су организовању митинга. Трећег фебруара све масовне организације, становништво и омладина четрдесетак планинских села Црне Траве и Лужнице било је на ногама. Приступило се организованим припремама за обележавање тог свечаног чина. Исписивани су транспаренти и пароле, припремљене су заставе и организовани музички састави, вршен је избор песама које ће се певати и пароле које ће се узвикивати у свечаним поворкама на путу до села Јабуковика и на митингу. Манифестанти, нарочито омладина, трудили су се да изгледају што свечаније.

Од раног јутра на дан формирања бригаде сливале су се живописне колоне Црнотраваца, Рупљана, Добропољаца, Бројана, Горњегараца, Дарковчана, Преслапаца, Грађана, Каланаца, Црвенојабучана, Раковдолаца, Радосинаца, Добровишана, Криводелаца и других села анектираног подручја. На челу поворки лепршале су високо подигнуте југословенске тробојке, а уз музику су се ориле партизанске песме. Мноштво народа се слило са свих страна на место звано „Турско гувно" - испред зграде Основне школе у с. Јабуковику - у величанствени скуп, који је, у условима окупације и рата, прослављао формирање своје прве народноослободилачке бригаде. Ту су били: представник Покрајинског комитета и члан Главног штаба НОВ за Србију Драги Стаменковић, представници Окружног комитета КП Врање са секретаром Ристом Антуновићем и Славољубом ГТетровићем на челу, већина чланова штаба Другог јужноморавског НОП одре-

Омладинке из Калне са песмом и засшаком долазе на митиш у част формирања Бришде.

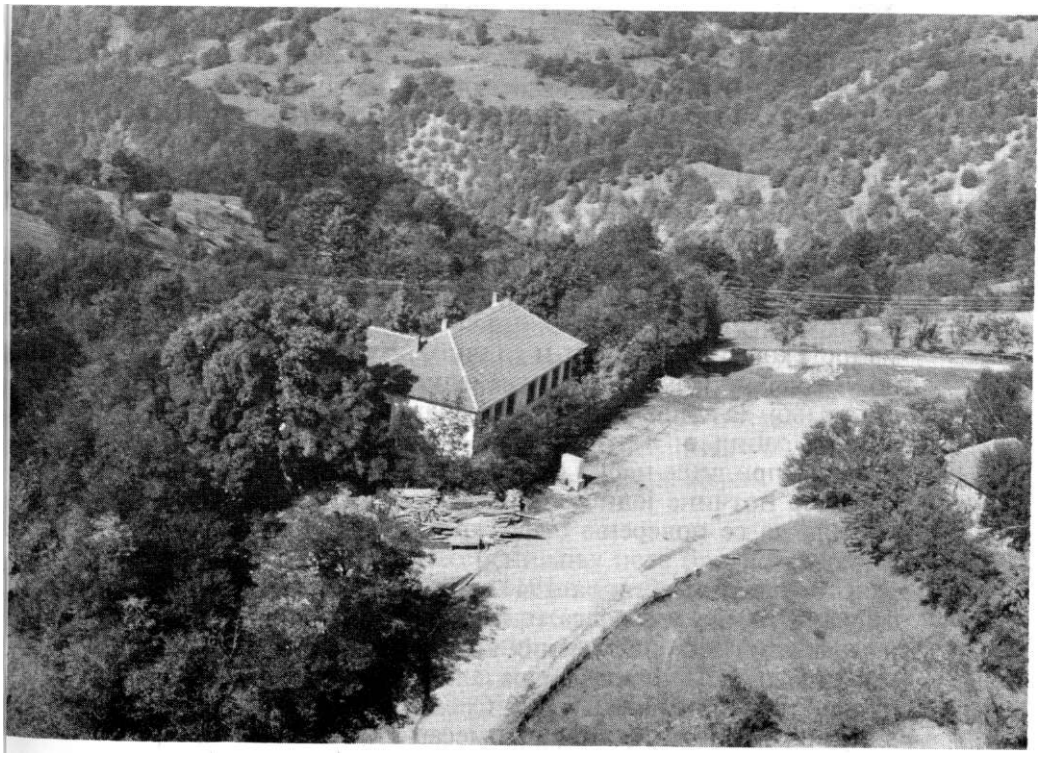

Јабукокик - месшо формирања Седме српске бршаде.

да са политичким комесаром Владимиром Вујовићем, Савезничка војна мисија коју су предводили мајор Дејвис и капетан Томпсон, представници ЦК БРП (к) са Владом Тричковићем на челу, чланови среских комитета за Лужницу и Црну Траву, месни народноослободилачки одбори свих околних села и целокупно становништво Јабуковика као домаћина.

Док се окупљао народ, борци су се припремали за смотру. Присутни чланови Окружног комитета Комунистичке партије, са члановима ужег дела будућег штаба бригаде, још увек су разматрали листу могућих кандидата за руководећи кадар по батаљонима и четама. Договорено је да бригаду првобитно сачињавају три батаљона, са по три чете, а свака чета да има по три десетине-са по 14 до 16 бораца. За овакву формацијску структуру - чета без водова - руководство се одлучило због тога што је она одговарала бројном стању бораца и расположивом наоружању.

Људи за командне, политичке и партијске функције у бригади одабирани су према строгим критеријумима. Пре свега, узимани су у обзир класна припадност, идејно-политичка опредељеност и оданост НОБ-и и револуцији, а онда искуства у револуционарном раду. За политичке и партијске раднике било је нужно да су овладали одговарајућим теоретским знањем и да су оспособљени за акције. За све степене функције, разуме се, био је потребан висок морал, лично поштење, другарство, хуманост, комуникативност и слично, што је било од битног значаја за јачање јединства јединице и колективног духа у њој. За војне кадрове одабирани су људи одважни, храбри, озбиљни и пуни оптимизма, као и способни да у свакој прилици нађу излаз и да појединачну вољу и карактер потчине једном циљу - победи. Оријентација је била да се поверење стиче кроз сурове услове ратовања.

Четвртог фебруара 1944. године, у црнотравском селу Јабуковику у 11,00 сати, испред постројених бораца и окупљеног народа заменик команданта Другог јужноморавског НОП одреда Ђура Златковић рапортирао је члану Главног штаба НОВ за Србију Драгом Стаменковићу. Затим је политички комесар Одреда Владимир Вујовић прочитао Наредбу Главног штаба НОВ и ПО за

Драји Сшаменкокић, народни херој, предсшаћник ПК КП Србије.

Риста Антуноћић Баја, народни херој, секретар ОК КПЈ Врање.

Србију о реорганизацији 2. јужноморавског НОП одреда и формирању Пете јужноморавске бригаде НОВЈ.[72)]

У име ПК КПЈ за Србију, новоформирану бригаду поздравио је Драги Стаменковић и зажелео јој победе у предстојећим борбама. Главни говорник на митингу био је секретар ОК КПЈ за врањски округ Риста Антуновић Баја који је истакао војно-политичке прилике у којима се формира бригада, говорио о значају и потребама за таквом војном јединицом. У име савезника говорио је представник Енглеске војне мисије мајор Дејвис Мостон, који је, између осталог, рекао:

„... Ми се радујемо оснивању пете бригаде и порасту Народноослободилачке војске Југославије. Захвални смо још за учињене услуге према нама јер су јединице ваше Народноослободилачке војске задржале око себе у непрекидној борби преко 30 непријатељских дивизија које би сигурно биле на на-

72) Зборник 1/7, док. 29.

шем фронту у Италији и тамо отежавале наше борбе." [73]

У име 5. јужноморавске бригаде њен први политички комесар Динко Деновски захвалио се Комунистичкој партији Југославије, Главном штабу НОВ за Србију, представницима НОО и друштвено-политичким организацијама који су допринели стварању бригаде и пред окупљеним народом свечано се заветовао да ова јединица неће жалити напора и крви у борби против окупатора и народних издајника.

На крају званичног дела манифестације прочитан је телеграм Покрајинском комитету КП за Србију следеће садржине:

„Покрајинском комитету КП Србије. Ми борци и руководиоци Пете јужноморавске бригаде шаљемо своје борбене поздраве ПК КП Србије и заветујемо се да ћемо још силније туђи непријатеља до коначног његовог уништења. Чврстом и сигурном руком ПК КПС је, за све време, руководио борбом нашег народа и учио га да се бори противу окупатора и његових помагача, па смо дубоко уверени да ће ПК довести српски народ до коначног ослобођења и демократских права народа..." - завршен јетелеграм борбеним поздравом бораца и старешина Пете јужноморавске бригаде. [74]

За команданта бригаде одређен је Ђура Златковић, за политичког комесара Динко Деновски, за заменика команданта Радослав Митровић, за заменика политичког комесара Ђура Цекић, за начелника штаба Милорад Диманић, за интенданта бригаде Драгољуб Милосављевић, за санитетског референта Радован Стојичић, за писара бригаде Ставра Стоимировић. [75]

73) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-4/5. Оперативни дневник 7. српске бригаде.

74) Архив ЦК КПС-ПКС, к.5, док. 487.

75) „Писар" је био члан Штаба бригаде задужен за рад СКОЈ-а и омладине, - односно секретар СКОЈ-а у бригади - партијско политички радник. Такав назив уведен је ради ауторитета међу борцима. Писари бригаде обично су били и чланови ОК СКОЈ-а.

О саставу штабова батаљона одлучено је на састанку непосредно пред мнтннг, зато и није могло бити речи о њему у Наредби Главног штаба за Србију.

Штабове батаљона сачињавали су:

- Први батаљон: командант Чедомир Станковић Урош, политички комесар Јован Стаменковић, заменик команданта Божидар Адамовић, заменик политичког комесара Милоје Николић, интендант Војислав Момчиловић, санитетски референт Марика Ђикић;

- Други батаљон: командант Петровије Величковић, политички комесар Велимир Голубовић, заменик команданта Љубомир Ракић, заменик политичког комесара Борисав Анђелковић, интендант Драгољуб Стојковић Шиме, санитетски референт Стојана Вучковић Цунка:

- Трећи батаљон: командант - Добривоје Цветановић Ћира, политички комесар Јован Митровић Јова, заменик команданта Борисав Стефановић, заменик политичког комесара Пантелеја Радисављевић, интендант Влада Костадиновић, санитетски референт Јован Здравковић.

После тога настало је општенародно весеље. Измешала се војска са народом. Омладинке су делиле поклоне партизанима, често и оно што су себи припремале за удају. Старији су, по традиционалном обичају, из својих завежљаја нудили јабуке, орахе, суво воће и друге понуде. Мајке су грлиле своје синове. Не мали број били су јединци у родитеља, али ови момци под оружјем као да су се постидели тог мажења, отимали се и одважно забацивали пушке преко рамена. Многи родитељи трудили су се да поздраве старешине својих синова. Понеко би стидљиво изразио и по коју молбу: „Припазите ми сина, још је млад и неискусан!" А син би се зацрвенео од тих родитељских речи и нестајао у маси народа. Било је то величанствено осећање снаге која је сву ову шаролику масу могла ујединити у један дивовски талас људског поноса и достојанства, израженог кроз народне и ратне песме, раздраганост и весеље. Био је то онај народ који је увек спреман да и смрти пркоси.

Не може се поуздано рећи колико је тада бораца стајало у строју. Шта више ни истражиоци нису наишли на писане изворе о бројном стању и наоружању на дан формирања бригаде. Зато су приликом утврђивања ових

података прихваћена сећања већине савременика на основу којих је извршена реконструкција: број десетина био је прилагођен броју аутоматског наоружања јер се хтело да свака десетина добије бар по један пушкомитраљез (чехословачки „брно", енглески „бренгал" или немачки „шарац") са по 400-500 метака; затим, да свака десетина има најмање по један аутомат (немачки „шмајзер" или енглески „пикавац") са по 500-600 метака.

Кроз даљу борбу прилив бораца растао је а упоредо с тим и број аутоматског и другог наоружања, чиме су створени услови за формирање водова (по три у чети) са по три десетине, а касније, пред крај августа 1944, и четврти батаљон у бригади.

Још приликом формирања усвојена је нумерација батаљона и чета. Први батаљон је у свом саставу имао: 1, 2. и 3. чету, Други батаљон: 4, 5. и 6. чету, а Трећи - 7, 8. и 9. чету. Таква нумерација остала је до 22. августа 1944. године-од када је у сваком батаљону била 1, 2. и 3. чета.

Према томе, првобитно у девет чета било је 27 десетина, а ако узмемо да је у свакој десетини било просечно по 15 бораца онда је у свим десетинама било 405 бораца. Када се томе дода руководећи састав сваке чете од по четири, у батаљонима по седам, а у бригади девет руководиоца, онда је бригада на дан формирања имала укупно око 470 бораца. Ако се има у виду да је свака десетина располагала са најмање једним пушкомитраљезом и по једним аутоматом, онда је у бригади било најмање 27 пушкомитраљеза, нешто преко 35 аутомата (са њима су располагали и поједини руководиоци)[76] довољан број пушака, 450 бомби (крагујевки, мањи број бугарских а највише енглеских „виљушкара"). Бригада је у то доба имала око 100 к§ експлозива (екразита) са капислама и штапином за рушење комуникацијских и других објеката које је непријатељ користио.

У оквирима општег размаха НОБ у земљи и на југу Србије, појава 5. јужноморавске бригаде НОВЈ подстакла

76) Порекло наоружања: 50% југословенског пушкомитраљеза „брно," пушке „маузер" и „малихерке," енглеског порекла пушкомитраљеза „бренгал," аутомата „пикавац" и пушака 30%, а 20% наоружања било је трофејно - немачка „зорка" („шарац"), немачки аутомат, талијанска „бреда" и пушке разног порекла.

Је наЈшири круг људи овога подручЈа до те мере да се бројно стање људства и наоружања из дана у дан све више повећавало. Поред осталога и то је утицало на интензивно дограђивање организационе структуре бригаде и стварање нових јединица, водова као и четвртог батаљона у бригади. А када су добијени од савезника или заплењени од непријатеља минобацачи, формирана је минобацачка чета. Касније су формиране и друте родовске јединице и службе у саставу бригаде о чему ће накнадно бити речи.

Организационо сређивање у Бригади

У предвечерје 4. фебруара члан ПК КП за Србију Драги Стаменковић и секретар ОК КПЈ Врања Риста Антуновић одржали Су састанак са штабом Пете јужноморавске бригаде, упознали га с искуствима око организационог сређивања раније формираних јужноморавских бригада и у име ПК 1ШС поставили му одређене задатке.[77)]

На основу глобалних процена стања људског састава у предузимању даљих корака за војничко и политичко устројство бригаде полазило се од следећих чињеница:

- бригаду сачињава већи број младих који још нису служили војску, без икаквих или недовољних борбених искустава у НОБ-и, чак има и оних који су на дан формирања бригаде први пут ступили у војнички строј, први пут добили пушку у руке;

- у бригади је био приличан број и оних који се до тада нису одвајали од родитеља, које су многоструко везивале родбинске, пријатељске, љубавне и друге везе, па и традиционални обичаји, славе, вашари, разна весеља, удобност и присност домаћег огњишта. Ова својства захтевала су интензиван партијско-политички и војнички рад с циљем да се у свести ових младих људи унесе

77) Казивања савременика-команданта и заменика команданта 7. Бригаде Ђ.Златковића и Р. Митровића.

схватање да потреба борбе, којој су се одали, захтева одрицање од дотадашњег начииа живота. Јер у времену робовања под туђином није било ништа часније од борбе за национално и социјално ослобођење. Одређени степен развоја НОБ-е изискивао је одговарајући начин организовања војних јединица. С ове тачке гледишта треба и тумачити разлоге због којих је дошло до стварања бригаде и зашто она не може бити статична територијална јединица „везана" за свој завичај већ представља покретну јединицу која своје задатке извршава свуда где је то потребно;

- не располаже се податком о тачном броју чланова КПЈ и СКОЈ-а из првих дана постојања бригаде, али се из њеног Оперативног дневника и на основу сећања савременика процењује да је бригада приликом оснивања имала 13 партијских ћелија [78] са око 80 чланова КПЈ, односно 17% борачког састава и око 100 чланова СКОЈ-а, односно 21% борачког састава. То је била значајна покретачка снага за успешно извршавање борбених задатака. Чланове КПЈ и СКОЈ-а посебно је красила њихова идејна чврстина, оданост КПЈ и револуцији, храброст и људске врлине због којих су уживали велики углед међу неорганизованим и народу.

Када су формиране нове јединице у саставу бригаде (Четврти батаљон, Пратећа чета, коморе и сл.) у њима су створене организације партије и СКОЈ-а (активи, ћелије, бирои). Није се могло установити број организација и чланова у њима у појединим временским интервалима;

- чињеница је да је знатан број бораца и пре формирања бригаде стекао борбена искуства кроз бројна тзв. „ватрена крштења" и располагао основним навикама из војничког живота, мада им је још увек недостајало извесног теоретског знања, и то у условима када су многи од њих постали руководиоци - командири, политички комесари и партијски радници - односно, у улози да сами

78) Ћелије су биле: штапска (командант, политкомесар, њихови заменици, начелник штаба и писар - руководилац омладине), три батаљонске, које су сачињавали: командант, политкомесар, њихови заменици евентуално омладинац, интендант и санитетски орган батаљона и девет четних ћелија.

војнички и политички оспособљавају борце појединих јединица и стварају нове кадрове. У строју новоформиране бригаде било је бораца још из устанка 1941. и 1942. године, за које би се могло рећи да су били чак са богатим искуствима за извођење диверзантских акција, заседа, препада, за обавештајно - извиђачки рад, за организовање безбедносних мера, итд., али услед ограничених теоретских способности нису били у стању да своја искуства ефикасно и пренесу на потчињене;

- у бригади је било врло мало интелектуалаца па је разумљиво што нису увек успевали да обаве све послове када је у питању културно-васпитни и забавни живот. Уколико им је полазило за руком да се у јединицама и сачине добри програми ових активности, обично се нису до краја реализовали у одговарајућем квалитету;

- у бригади је било само неколико каплара и резервних подофицира војске краљевине Југославије, а ниједан руководилац са завршеном војном школом. Веома скромна су била и војничка знања бораца бригаде што се одразило и на планску и организовану војну обуку јединице. Потреба за извођење наставе на курсевима била је у толико већа;

- одевеност бораца била је шаролика, како по боји и крају, још више по пореклу. Новодошли борци имали су сељачка или варошка одела, а они са дужим стажом у партизанима цивилна одела, делови заплењених војних и полицијских униформи, највише бугарских, па недићевских и немачких или бивше југословенске војске (нових, половних и дотрајалих делова), врло често избушених рафалима, само по неки борац био је комплетно или делимично обучен у нову енглеску униформу. Једини заједнички симбол за све припаднике у бригади, по облику и боји, биле су црвене петокраке на капама;

- шињела је било мало јер су их борци одмах скраћивали у доламице да би од преосталог доњег дела правили капе. Сваки борац имао је торбу (ређе по који ранац трофејног порекла), а ове су биле војничке или у домаћој радиности. У њима је ношена скромна опрема, храна, муниција и сл. Опасаче, фишеклије, војничке ножеве или бајонете имали су само старији борци.

На састанку било је речи и о чињеници да бригада није имала никаквих резерви хране, наоружања и друге опреме, а нарочито обуће.

Из оваквих анализа следили су логички закључци:

- завршити организационо сређивање бригаде,
- одредити све битне елементе који бијачали војнички дух, јединство јединице, њену колективну свест, дисциплину, усклађивати међуљудске односе у новонасталим условима,
- организовати основну војно-стручну обуку - у првом реду научити сваког борца да рукује оружјем,
- организовати партијско-политички рад: формирати бригадну партијску ћелију КПЈ, ћелије по батаљонима, скојевске и омладинске активе и групе по батаљонима и четама. Ваља напоменути да се доста секташило према храбрим борцима за пријем у КПЈ, те је дуто био мали број чланова.

Бригадни комитет Савеза комунистичке омладине (СКОЈ) формиран је, 10. фебруара 1944. године, у селу Црвена Јабука где је тада боравила Пета јужноморавска бригада, на иницијативу Жике Девеџића и Перице Деспотовића који су, у име ОК КПЈ за врањски округ, присуствовали састанку. Састав првог Бригадног комитета СКОЈ-а чинили су: Ставра Стоимировић, секретар и чланови Љуба Динчић предвиђен за омладинског руководиоца Првог батаљона (омладинског), Милоје Пејчић, предвиђен за омладинског руководиоца Другог батаљона и Никола Стојиљковић предвиђен за омладинског руководиоца Трећег батаљона. На истом састанку, поред осталог, одлучено је и о размештају скојеваца по батаљонима имајући у виду одлуку о проглашењу Првог батаљона за „омладински," па због тога је требало да половина скојеваца припадне њему. Одлучено је, такође, да се формирају батаљонски бирои и активи СКОЈ-а у четама. Батаљонске бирое СКОЈ-а сачињавали су секретари (батаљонски омладински руководиоци), а чланове руководиоци четних скојевских актива,

- у оквиру интендантске и санитетске службе бригаде одредити економе и болничаре по четама.

На састанку је именован Бригадни суд у саставу: политички комесар и заменик команданта бригаде и из сваког батаљона по један представник.

Већ 10. фебруара у Црвеној Јабуци је, у духу закључака, извршена прва реорганизација бригаде - формиран је Омладински батаљон од најмлађих и најхрабријих бораца оних који су у претходним борбама, мањим акцијама и најразличитијим задацима проверени. Овај батаљон сматран је као ударна снага бригаде који ће по елану, упорности, издржљивости и другим војно-политичким особинама предњачити испред других батаљона. Први батаљон бригаде добио је име Омладински батаљон. Новом звању прилагођени су и кадрови. Најстарији по борачком стажу и најискуснији двадесеттрогодишњи Чедомир Станковић именован је за команданта батаљона.

Истог дана, 10. фебруара, формиран је и Културно-просветни одбор бригаде, а за његовог руководиоца именован је Александар Живковић, учитељ. Тада је одлучено да се покрене лист под називом „Глас Пете бригаде" а политички комесар батаљона и чета били су задужени да организују већи број бораца да припремају чланке, репортаже, цртице, белешке, информације, сећања из борбе и живота бригаде. [79] Исгог дана изабрано је и упућено у с. Дарковац на војнички и партијски курс по 10 бораца.

Већ од првог дана постојања бригаде радило се на припремању листа. Политички комесари по јединицама свих степена у бригади бринули су се око збрињавања бораца уз наглашено одржавање хигијене, тако и о политичком раду у јединицама и са масама на терену где се бригада кретала. Војне старешине су поред обезбеђења јединице, планирали и изводили борбене акције, организовали часове војно - стручне наставе полазећи од најосновнијег и најнужнијег.

Партијски руководиоци организовали су, као уосталом и на целом подручју југа Србије, индивидуални и колективни рад чланова КПЈ за прораду, најчешће, прве четири главе СКП (б) и материјала са Другог заседања АВНОЈ-а. На заједничким састанцима скојевци и комунисти разматрали су проблеме свакодневног живота и рада. Критика и самокритика била је увек посебна тачка дневног реда сваког састанка, па и у свим осталим

79) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-4/5 Оперативни дневник 7. бриг.

видовима активности. Скојевска организација приређивала је такмичења појединаца и појединих јединица, па је и на том проверавада врлине бораца.

Политичко-партијски радници, као и скојевски руководиоци и културно-просветни одбор, били су задужени да заједнички организују културно-просветни и забавни живот не само у јединицама, бригаде него и у насељима у којима се затекну. Основни видови ових активности биле су приредбе, извођење игара и песама. Већ тада било је уведено правило да у сваком батаљону има бар један иструмент, а Црнотравци су били познати тамбураши, примаши и гитаристи.

Са нагомиланим задацима око организационог и стручног сређивања својих јединица и њиховог унутрашњег живота, постављених на првом састанку Штаба, одржаног 4. фебруара, бригада је у старту пришла решавању свих проблема сложеног организма.

Активност Бригаде до уласка у састав 23. дивизије

Петајужноморавска бригадаје краће време, у оперативном погледу, дејствовала као самостална војна јединица јер није имала добре везе са Главним Штабом НОВ и ПО Србије. Међутим, она је партијски била повезана са Окружним комитетом на чијој територији је изводила дејства а и њен заменик политичког комесара био је истовремено и члан ОК КПЈ за ту територију. Тако је, у времену од 24. фебруара до 30. марта, налазећи се на подручју Пусте Реке и Јабланице под непосредним руковођењем при временог Оперативног штаба за јужноморавске бригаде, [81] партијски била везана преко политичког

80) Оперативни штаб јужноморавских бригада формиран је наредбом Главног штаба за Србију од 12. марта 1944. године, а Петој бригади наредба је саопштена 13.3.1944. За командантаје одређен Риста Антуновић Баја, за политичког комесара Драгољуб Петровић Раде, за заменика политкомесара Милан Ковачевић Миливоја, а за начелника Штаба Радован Петровић. Почеоједафункционишесаданом наредбе и стављене су му под команду Друга, Трећа, Четврта и Пета бригада, Озренски одред (6. бриг.) и сви војни курсеви,- Зборник 1/7, док. 36; А VII, к. 1070, рег. бр. 1-7/5. Оп. днев. 7.срп. бриг.

комесара Драгомира Николића за ОК КПЈ Лесковац. Од 3. априла до 22. маја, бригада је поново била на завичајном подручју Црне Траве и Лужнице као самостална оперативно тактичка јединица на партијској вези Окружног комитета Пирот који је у међувремену био формиран и чији је члан био заменик политичког комесара бригаде. Од 23. маја 1944. године, бригада је била потчињера Оперативном штабу који је обједињавао командовање 7. и 10. српском бригадом, као и Врањским партизанским одредом да би се убрзо, затим, Седма бригада нашла у саставу новоформиране 23. српске дивизије. За време борбе за ослобођење Горње Јабланице, у одсутности заменика политичког комесара, са Седмом бригадом, у својству члана ОК КПЈ Пирота, био је Драгомир Николић Аца.

Док је још била самостална оперативна јединица, Пета јужноморавска бригада се прва четири месеца задржавала и дејствовала на простору пречника око 120 кш - у Лужници, Црној Трави, на бабичком терену и Заплању, Пустој Реци и Јабланици. Према оперативном дневнику из тог времена, бригада је боравила у 129 села чије јој је становништво пружало материјалну и другу потпору. Јединице бригаде и њени активисти - чланови КПЈ и СКОЈ-а развијали су у овим срединама интензивну и свакодневну политичку пропаганду, културно-просветну и забавну активност, информисали су народ о борбама ослободилачке војске у другим деловима Југославије и о успесима савезничких армија против хитлеровских армија, упозоравали пријатеље НОП-а на будност, објашњавали им потребу помоћи ослободилачкој војсци и пострадалом становништву, разобличавали подмуклу и разбојничку мисију окупатора и његових слугу, ширили пароле које су мобилизаторски деловале на масе, стварали нове и јачали постојеће народноослободилачке одборе по селима и слично. Културно-просветни одбор бригаде је, 20. фебруара и 4. маја, штампао два броја листа „Глас Пете бригаде" у по десетак примерака и растурио у војсци и народу. [81] У овом раздобљу организовао је седам приредби са културно-забавним програмима

81) Исто, VII, к. 1070, бр. 1-5.

и две веће манифестације: поводом Дана Црвене армије у Козиду и Међународног празника рада у селу Валнишу.[82]

У цигву организованог учвршћивања јединице било је одржано 11 састанака Штаба бригаде са штабовима батаљона на којима се, између осталога, анализира претходни рад на војничком и политичком усавршавању и збрињавању јединица, као и политички и културно-просветни рад са народом. Посебно се поклањала пажња односу према становништву у селима у којима је први пут долазила бригада. У том смислу одржана су четири партијска састанка штабне партијске ћелије, организовано пет састанака критике и самокритике по штабовима и четама и на њима разговарано о важнијим конкретним проблемима у свим областима живота и рада бригаде.

На плану обуке, од укупно 122 дана, периода о коме говоримо, у 40 је за све јединице одржавана војничка и политичка обука. У исто време на разне курсеве ван бригаде упућено је 35 старешина - у фебруару на партијски курс у Дарковац 10, у марту на скојевски курс у селу Оране 15 и на војнички курс у с. Ивање 10 људи.

Све до уласка у састав дивизије, Седма бригада није имала ниједног лекара, нити, пак, лекарског помоћника. Санитетски референт бригаде по струци био је апотекарски помоћник, а за санитетске референте батаљона и болничаре чета одређиване су жене борци које су приучене на десетодневним курсевима у пружању прве помоћи. Није онда тешко замислити каквим се тешкоћама бригада борила око санитетског збрињавања бораца.

За четири месеца самосталног оперативног деловања бригада је имала 18 акција и сукоба са бугарском окупаторском војском и полицијом, као и четницима Драже Михаиловића и недићевцима. У то време погинуло је 27, а рањено 45 бораца бригаде. Ако се овоме дода да је још седам бораца подлегло ранама, онда је број погинулих повећан на 34.

У овим сукобима погинуло је 42 и заробљено 28 бугарских војника. Тај број је највероватније већи јер се не зна колико је пало непријатељских војника у десеточасовној борби на Корубама, код Црне Траве. Нема си-

82) А VII, к. 1070, р. бр. 105/5; исто бр. 1-10/5. Операт.днев. 7. бриг.

гурних података ни о томе колико је бригада избацила из строја четника и недићеваца, али се зна да је само на Сувој планини, 14. маја, погинуло 21, а заробљено 28 четника,[83] међу којима и командант Вардарског четничког корпуса, као и двојица команданата четничких бригада - Жеглиговске и 2. Власотиначке.

Вредно је забележити и податак да је бригада издржала прву артиљеријску ватру бугарске војске, 3. марта, код Лебана, а другу, 21. маја, на Корубама од које је погинуо начелник Штаба бригаде Милорад Диманић.[84] Први напад из ваздуха на бригаду био је за време борбе против четника и недићеваца код села Липовице, а следећи 13. и 19. маја са софијског аеродрома на Сувој планини, односно Црном врху.[85] Бригада је прву непријатељску композицију уништила, 21. априла 1944. године, на железничкој станици Бело Поље и први железнички мост онеспособила на реци Јерми код Цирота.[86]

Боравак у Пустој Реци и Јабланици

У време док се Пета бригада припремала за напад на бугарско-фашистичку посаду у Свођу и Великом Бањинцу, на терен Црне Траве дошла је, 17. фебруара 1944. године, Друга јужноморавска бригада из Пусте Реке у којој је један батаљон био из ширег рејона Црне Траве. Долазак Друге јужноморавске бригаде на завичајну територију њеног Омладинског батаљона имао је политичко-пропагандни значај. Крстарењем бораца ослободилачке војске на друге или још неосвојене територије имало је вишеструки значај. У селу Броду ОК КПЈ за врањски округ формирао је привремени Оперативни штаб за обједињено командовање Другом и Петом јужноморавском бригадом.[87] За команданта Оперативног штаба одређен

83) Исто, бр. 1-10/5.

84) Исто, бр. 1-7/5 и бр. 1-11/5.

85) Исто, бр. 1-5/5; бр. 1-11/5; Записи о 7. бриг., Арх. Пирот бр. 14013, сгр. 20.

86) Зборник 1/20, док. 144.

87) А VII, к. 1070, бр. 1-5/5, Операт.днев. Записи о 7. бриг. Арх. Пирот, бр. 14013, стр.5.

је Драгослав Петровић Горски, искусии и прекаљени командант Друге јужноморавске бригаде, за политичког комесара Владимир Букелић - Поп-Мића, политички комесар исте бригаде, а за заменика команданта Оперативног штаба Ђура Златковић Милић командант Пете јужноморавске бригаде. Дужност команданта Пете бригаде преузео је заменик команданта Радослав Митровић Шумадинац.

По наређењу Главног штаба за Србију, са ширег подручја Црне ТравеДруга и Петајужноморавска бригада кренуле су за Пусту Реку и Јабланицу. Тамо је требало организовати одбрану слободне територије од четника који су концентрисали своје снаге и припремали се за офанзиву. Правац преко бабичке територије изабран је из два разлога - први, појава бројних јединица ослободилачке војске на терен који је био прекривен разним непријател:>ским јединицама имала је за задатак да подстакне народ на већи отпор који је, иначе, имао симпатије за НОВ, а други да удари по непријатељу који се испречи на правцу кретања бригада. Припремајући се за овај пут Пета јужноморавска бригада имала је два сукоба са бугарском окупаторском војском и полицијом. Црви - када је, 19. фебруара, један батаљон бригаде напао бугарску посаду у Свођу и Дејану и запленио извесне количине шећера и другог материјала, а други, - 23. фебруара, када је 200 полицајаца продрло према Златићеву у циљу насилног извиђања. После краће борбе полиција је била принуђена да се повуче.[88)]

Увече, 24. фебруара, Друга и Пета јужноморавска бригада кренуле су према Бабичкој гори. Успут је Оперативни штаб двеју бригада од својих сарадника дознао да је у с. Липовица ванућила четничка бригада са поручником Жиком Митићем на челу. Одлучено је да се засеок и четници у њему опколе и нападну док сујош на спавању. Међутим, због великог мраза највећи део наоружања био је замрзнут и није могао дејствовати-што је омогућило четницима, иако су били изненађени, да се извуку из блокаде и да успаничено побегну, пробијајући се кроз

88) Прва жртва бригаде био је Добросав Голубовић из села Црвена Јабука.

густ стрељачки строј бораца ослободилачке војске. Нису имали времена ни могућности да се бране.

Липовицаје тога дана била домаћин партизанским бригадама. Већ у седам часова бригаде су морале да прихвате борбу против четника који су се поново прикупили и покушали да нападну бригаде. После једног часа из правца Власотинца дошли су недићевци и, заједно са четницима, нападали партизанске борце на Липовици целог дана. Док се један део партизанских јединица одмарао, други је организовао одбрану. Око 10 часова дошла су три непријатељска авиона „двокрилца" са[1] нишког аеродрома и митраљирали положаје који су се јасно оцртавали на снегу. Тројке „двокрилаца" су се смењивале целога дана због чега је један део бораца одређен да дејствује по авионима. То је нападаче присилило да дејствују са повећане висине. Тек у 17 часова од бомбе из авиона погинуо је командир чете из Друге јужноморавске бригаде.

О овом догађају у извештају недићевих органа власти каже се:

> „25.о.м. око 2 часа по поноћи 1.500 комуниста са око 500 аутомагских оружја прешли су између села Црнатова и Црне Баре са бугарске на нашу територију. Комунисти су заузели с.Липовицу (8 кш од Власотинца) и одатле покушали напад на Власотинце, али су се око 4 сата сукобили са четницима ДМ, који су их напали са јужне стране Суве планине. 25. ом. у 17 часова комунисти су покушали да изврше напад на Власотинце и са југоисточног правца, са планине Јастрепца, али су и овде заустављени од националних четника и одбачени преко границе." [89)]

У цитираном извештају једино је тачно време и правац кретања бораца ослободилачке војске који су са анектираног, а не „бугарског" дела дошли у Липовицу док је осгало произвољно тумачење-са намером да се увећа опасност противу које су се, заједно са четницима ДМ, борили и оправдали поразе у окршајима које су свакодневно трпели.

89) Микрофилм бр. 1, снимак 53 - Историјски архив, Ниш.

Батаљон Седме бршаде са Шшабом бршадеу Пусшој Реци, марша 1944.1.

У ноћи, приликом покрета за Пусту Реку, бригаде су биле дочекане од заседе недићеваца на Биљаничком мосту. У краћем сукобу непријатељска заседа је присиљена на бекство после чега су бригаде прешле преко моста.[901] Када су челом колоне борци били на железничкој прузи Ниш-Лесковац дочекани су ватром оружја бугарске војне заседе. Челни батаљон 2. јужноморавске бригаде, у првом налету, растерао је заседу бугарских војника. Главнина колоне преко пруге и пута журила је ка Пустој Реци. Када је половина колоне прешла пругу, наишао је теретни воз од Лесковца према Нишу. Мислећи да је у њему непријатељска војска обе бригаде засуле су композицију ватром из свог наоружања. Из воза судовикивали „Не пуцајте, воз је празан!"

Колона партизанских бригада успешно је прошла лесковачко поље и до свануће стигла на слободну територију Пусте Реке. Због великих мразева на маршу из ширег рејона Црне Траве и у борби на Липовици 60 бораца је промрзло. Од 16. њих са тежим озледама лечена су и четворица из Пете јужноморавске бригаде.[91)]

По доласку у Пусту Реку Друга и Пета јужноморавска бригада пошле су свака на свој задатак-у разним правцима. Њихов привремени Оперативни штаб је практично престао да постоји, а оне су погпале под команду Главног штаба НОВ и ПО за Србију, односно, од 12. марта 1944, под командом Оперативног штаба који је постојао за (2., 3., 4. и 5.) јужноморавске бригаде.[92)]

Друга јужноморавска бригада добила је задатак да крене и заједно са Четвртом јужноморавском бригадом, „Озренцима" и другим јединицама организује одбрану на Ргајском вису и Белом камену одакле је претила опасност од четничких групација и белогардејаца. И заиста ту су се и водиле жестоке борбе.[93)]

90) Неким случајем заостао је борац Тикомир Веселиновић из с. Калне па, трчећи за колоном, изгубио је орјентацију, пошао погрешним путем, ухваћен и стрељан од четника у Власотинцу.

91) Због премрзлина тежег степена на лечењу су остављени: Стојановић Душан, Стаменковић Драгутин и Лепојевић Станоје из Трећег и Радосављевић Срећко из Другог батаљона - А VII к. 1070, рег. бр. 1-5/5.

92) Зборник 1/7, док. 36.

93) Иван Глигоријевић „Девета српска," стр. 4.

Пета јужноморавска бригада је, према плану одбране слободне територије Пусте Реке и Јабланице, добила задатак да се, 6. марта, у пуној борбеној готовоси, размести у рејон села Бучумета.[94] Запоседањем леве обале реке Јабланице требало је спречити упад четника из правца Горње Јабланице-уколико би ови покушали да садејствују Кесеровићевој групацији четника. У таквом распореду, и у пуној борбеној приправности, Пета јужноморавска бригада остала је, од 6. до 9. марта, ту, а после тога добила наређење да крене ка селу Бублици, а по потреби се ангажује у борбама које су вођене на Ргају. У тешкој, али успешно вођеној борби на ргајским положајима Друга јужноморавска бригада остала је готово без муниције због чега је Оперативни штаб јужноморавских бригада упутио Трећи батаљон Пете јужноморавске бригаде у Црну Траву да донесе муницију.[95] Пета јужноморавска бригада (без Трећег батаљона) до краја марта боравила је у селима Пусте Реке између Статовца и Дреновца - Нове Тополе и Лапотинаца.

Пошто су четници доживели тежак пораз, није било нужно да се Пета јужноморавска бригада и даље задржава у Пустој Реци, па јој је наређено да крене натраг за Црну Траву. Имало се у виду да је 2. јужноморавска бригада у вишедневним борбама истрошила муницију, па је представник Главног штаба НОВ и ПО за Србију наредио да Пета бригада само за нужне потребе задржи по 20 метака за сваку пушку, по 150 за пушкомитраљез и по 400 метака за сваки аутомат, а сву разлику уступи Другој јужноморавској бригади. Таква одлука је била оправдана, тим пре што је на територији Црне Траве постојала могућност попуне, јер је ту пристизала савезничка помоћ.

Убрзо затим, 1. априла 1944, на путу за Црну Траву бригада је преданила у селу Чукљеник где је сазнала за велику мартовску офанзиву на ширем подручју Црне Траве, али не и појединости о последицама офанзиве. Са Петом јужноморавском бригадом, и овога пута због муниције и оружја, из Пусте Реке пошао је и Озренски

94) У с. Бучумет несрећним случајем, Радивоја Златановића из с. Кална тешко је ранио његов друг. После неколико дана Радивојеје подлегао ранама.

95) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-8/5.

батаљон. [96] Нејасна ситуација на црнотравском терену захтевала је повећану опрезност, тим пре што је бригада остала са минималном количином муниције. У следећој маршрути за једну ноћ се могло стићи само до с. Репишта на левој обали Јужне Мораве. Испод села набујала је река чији је прелаз газом био немогућ. Упоредо са њом је и цеста и железничка пруга Ниш - Скопље, а у непосредној близини бугарске војне посаде које су могле, брзо и ефикасно, да интервенишу. И четничке снаге у селима изнад Репишта могле су да угрозе бригаду због погоднијег положаја којег су имале. Општа ситуација захтевала је појачану предострожност. По доласку у Репиште, бригада је блокирала село и због њене безбедности никоме није дозволила да изађе из села.

Извиђачка патрола [97] утврдила је да је једини мост на том делу Јужне Мораве био онеспособљен и да прелаз чува стража бугарске окупаторске војске. Настале су тешкоће око тога како ослободити, оспособити и искористити мост као једино могући прелаз преко Мораве. Постојале су греде као скелет бившег моста, али је требало обезбедити и поставити преко моста патосницеудужини преко 20 метара.

Решење се морало наћи, па су обезбеђене потребне количине дасака и одређена је једна чета бораца да их постави. Свим старешинама предочена је тешка ситуација у којој се бригада налазила. Уколико не би успео прелаз бригаде преко реке, онда би опасност била још већа: са једне стране од јаких бугарско-фашистичких посада у Пепу, Предејанима и Грделици које су се налазиле у непосредној близини, а с друге стране-од четника који су посели планину Кукавицу и њене обронке. Наоружана аутоматским оружјем, под заштитом мрака и шума набујале Мораве, Прва десетина Прве чете Првог батаљона Пете јужноморавске бригаде добровољно је прихватила задатак да препузи скелет моста, изненади и ликвидира

96) Иван Глигоријевић „9. српска" стр. 46; А VII к. 4070, рег. бр. 1-8/5.

97) Извиђачку групу сачињавали су: командант Првог батаљона Чедомир Станковић, Марика Ђикић и Драгомир Петровић-Јордан; А VII, к. 1070, рег. Оперативни дневник 7. бриг. бр. 1-5/5 и Записи о 7. бриг. Арх.-Пирот, бр. 14013, стр. 2.

стражара, обезбеди оправку моста и прелаз бригада преко реке. Кад је стражар приметио борце ове десетине како му се приближавају приљубљени уз греде моста, било је касно. Убијен је у моменту када му је долазила смена која је стигла на десетак метара од партизана. У међусобној пуцњави један војник из смене био је рањен, а мост је за кратко време био оспособљен за прелазак бригаде. На знак „трком" већ припремљена колона појурила је да што пре пређе на супротну страну. Бункери оближњих непријатељских посада били су засути ватром из партизанског оружја. Грделичка клисура одјекивала је и проламала се од пуцњаве. Према селу Љутежу ка Млачишту успон је био веома стрм и тешко савладив, а колоном бригаде непрекидно се преносило „пожури, друже, пожури друже!" Бригада се кретала између јаких непријатељских посада: са леве стране у Црвеном Брегу, а са десне у Мачкатици и сваког часа могле су да пресеку пут колони заузимањем доминирајућих висова на правцу кретања-што би отежало положај бригаде. Уз крајње напоре борцима је пошло за руком да савладају успон и избегну „клешта" у Грделичкој клисури, коју су могле да затворе бугарске посаде из Црвеног Брегаи Мачкатице, и да се тако бригада нађе у котлу без изгледа на повол>ан исход.

Село Млачиште (источно од Јужне Мораве, удаљено преко 10 кп) припадало је слободној територији Црне Траве и бригада је имала намеру да се на том простору одмори. Док су се борци размештали и од мештана слушали приче о последицама мартовске офанзиве, која је однела многе животе овог и суседних села, бригадна предстража најавила је нову опасност - примећене су две непријатељске колоне из два супротна правца - Црвеног Брега и Мачкатице. Пета јужноморавска бригада је са Првим својим и Озренским батаљоном одмах заузела одговарајуће положаје на обронцима планине Чемерник - ЦевРљанка - Дел - Сименково - Мејаниште, а са Другим батаљоном на Качарском вису. На тим положајима организована је одбрана. Ситуација на терену Црне Траветада нијс била довољно позната. Из тог правца очекивао се скори повратак посебне патроле са којом је био и заменик команданта бригаде. Ако је залеђе безбедно, онда са познатим непријатељем из Црвеног Брега и Мачкатице неће бити проблема, без обзира на то што су борци имали

минималну количину муниције - размишљало се у Штабу бригаде. Одбрана је успешно организована и непријатељ је био задржан на одређеној линији. Он је минобацачима тукао главне положаје, али без успеха. Један борац је погинуо, а двојица су лакше рањена. У једном моменту из правца села Павличине чула се пушкомитраљеска ватра, а убрзо затим примећена је и колона из тога правца, али њено порекло и јачина нису били познати. Када се у бригади сазнало да је то био њен Трећи батаљон, који је 22. марта из Пусте Реке отишао за Црну Траву због муниције, настала је општа радост.

Врагила се и специјална патрола из Црне Траве и пренела вест о погибији великог броја људи и паљевине села у мартовској офанзиви. [98)] Исто тако сазнало се да је тога дана, у пратњи једне чете, са југа допутовао делегат Врховног штаба Светозар Вукмановић Темпо. Штаб бригаде је истовремено добио његово писмо у коме се инсистирало предузимање акције и организовање обезбеђења, а да командант и политички комесар бригаде, пошто одреде своје заменике, дођу до 20 часова у село Шакобарце на састанак.

На том састанку у краћим цртама Темпо је упознат са стањем у бригади и њеним акпијама. На његовом лицу оцртавало се и незадовољство као да је хтео рећи: „Није то довољно." Када саслуша комесарово излагање о слабој материјалној опремљености бригаде, а узгред и о смањеној количини муниције, Темпо је са наглаЛсом срцбе рекао: „Мање говоранције, а више оружаних акција, па ће бригада имати и оружја и муниције и обуће." Окренуо се, затим, команданту бригаде и упитао: „Где све има и колике су непријатељске посадеу околини?" Кадаје добио информацију, поново је рекао: „Оцените где и шта можете, па у акцију. Знајте да један оружани напад ваше бригаде, чак и без материјалне користи, вреди као неколико десетина конференција. У наставку излагања Темпо је

98) Током мартовске офанзиве, док је Бригада одсуствовала са завичајног подручја, бугарско-фашистичка војска је у селима Рупљу и Бајинацу убила 57 грађана, а у неравноправној борби погинула су 34 партизана међу којима шеф Енглеске војне мисије мајор Дејвис Мостон са још двојицом чланова (Ником и Шеином). „Хронологија НОБ-е 1941-1945," стр. 716.

рекао „Држите се тога... Грешкаје што сте оставили терен када сте били најпотребнији" - мислио је на мартовску непријатељску офанзиву.

Командант и политкомесар бригаде Темпове речи схватили су као прекор, али и као велики подстрек за офанзивна борбена дејства. Из Темпове пратње четрдесетак бораца прикључило се Петој јужноморавској бригади са којима је био и Милорад Диманић који је тек тада преузео дужност начелника Штаба бригаде.

Упад у Љуберађу

Марговска офанзива непријатеља и страдање становништва у ширем рејону Црне Траве и ЈТужнице негативно су се одразили и на морал људи, па је међу становништвом требало политички деловати. С друге сгране, ово подручје било је пасивно, а поменута пустошења непријатеља су га још више осиромашила. Због тога су политичке акције биле усмерене на јачање морала људи на терену, а неке на обезбеђење материјалних средстава пленом од непријатеља и конфискацијом добара на местима где су биле нагомилане веће количине намирница. У рејонима који су борцима ослободилачке војске били теже доступни налазило се више хране која је могла корисно да послужијединицама и осиромашеном становништву. Љуберађа је била седиште непријатељског гарнизона и центар који је привлачио пажњу бораца. Преко извиђачке патроле "> и повезивања са месним становништвом у Љуберађи, бригада је добила свежа обавештења за одлучивање о акцији.

На састанку Штаба бригаде који је одржан, 7. априла, у селу Добровишу одлучено је да се следећег дана упадне у Љуберађу. Планом акције предвиђено је: уништити телефонску линију (стубове, жицу, изолаторе) између Модре Стене и Бабушнице у дужини око 20 кш, а пресецањем везе између Бабушнице и Пирота, Стрелца и Звонца изоловати ЈТужницу од других већих гарнизона

99) Извиђачку групу чинили су: Александар Живковић, Чедомир Радојевић, Бора Стефановић и Христа Јовановић.

који би могли бити алармирани, затим спалити општинску архиву у Љуберађи и лишити окупаторску власт евиденције; запленити из магацина прехрамбене намирнице које су неопходне за исхрану бораца и осиромашеног народа, а од власника приватних дућана откупити обућу и коже за обућу у продавницама; ухватити издајника и шпијуна Љубу Младеновића и казнити га за злочине које је починио у сарадњи са окупатором. Штаб бригаде је предвидео само блокаду, а не и напад на утврђење. При повлачењу из Љуберађе требало је минирати мост у Љуберађском ждрелу и привремено прекинути редовни саобраћај на путу Нирот - Власотинце. Експлозије су тада имале и пропагандни ефекат.

Изнад с. Лескивице, 8. априла, око 17 часова били су постројени борци Пете бригаде, а са њом и 52 сељака са секирама и 30 товарних коња. Одређене су групе за извршење појединих задатака. Наређено је да акција отпочне тачно у 23 часа. Знак за повлачење била је експлозија при рушењу моста и стене или пет светлећих пушчаних метака. Други батаљон бригаде упућен је према селу Стрелац у коме је била непријатељска посада, одакле је и требало очекивати интервенцију. Једна чета пошла је преко с. Врела да уништи ПТТ линије од Модре Стене до Љуберађе и даобезбеђује дејство бригаде сатог правца. Главнина бригаде била је у покрету преко Радињинца, Камбелевца и Горчинца-да заобилазно уђе у Љуберађу. Претходница бригаде ушла је у Љуберађу готово трчећим кораком, похватала, притом, изненађене стражаре и спречила их да о томе обавесте посаду у утврђењу.

Интендантска група отворила је магацин и узела веће количине шећера, пиринча, брашна и друго и натоварила на 30 коња. Група за уништење општинске архиве, са своје стране, извршила је задатак после чега је пред зградом општине букнуо пламен.

Командант непријатељског гарнизона у Љуберађи капетан Чолаков био је у великој дилеми шта да предузме. Веза са другим гарнизонима била је прекинута. Од мештана, које је слао да установе узроке пожара, нико се није враћао, а и месна стража затајила је. Било му је јасно да су је партизански борци задржали. Наредио је оно што је у том моменту једино и било могуће - да

Љуберађа, у којој су паршизанске јединице шри пуша у лазиле у шоку НОР-а.

његови војници поседну утврђење, појачао осматрањејер је схватио да је свака интервенција безизгледна.

Вође група и патрола враћали су се и задовољно рапортирали о извршењу свог задатка. Довели су издајника Љубу Младеновића који је понизно молио за опроштај, али се није смела занемарити срџба народа према издајнику и његовим делима у служби окупатора.

Група одређена за прикупљање обуће од приватних трговаца није успела да изврши предвиђени задатак. Свуда су им била затворена врата; било је отпора и неразумевања. И поред молби, убеђивања, а понегде и прекора набављено је само тридесетак пари опанака који су одмах, или касније, били плаћени. Међутим, било је и срдачних сусрета мештана и партизанских бораца - чак је једна старица плакал^ од радости када сујој партизани ушли у кућу. Љубила им јеи пушке и петокраке изгова-

рајући речи: „Слободо моја, слатка слободо, моја мучена децо."

Кад су патроле повучене, са колоном натоварених коња-напуштена је Љуберађа, уз грмљавину експлозија што је био знак да је завршена акција и да се повлаче све јединице.

Враћајући се преко села Горчинац, патрола из обезбеђења бригаде ухватила је бугарског службеника који је ликвидиран због дрског понашања. Селима Лесковици, Добровишу, Радосину, Раковдолу, Црвеној Јабуци, Кални, Градској и Јабуковику раздељен је део шећера заплењеног у Љуберађи.

Након два дана, 11. априла, после акције у Љуберађи Светозар Вукмановић Темпо позвао је команданта и политичког комесара бригаде на састанак у Калну. Био је обавештен о акцији коју је Пета јужноморавска бригада извршила и о плену из Љуберађе. На све то Темпо је једноставно рекао: „Наставите тако!" Политички комесар је, у најбољој намери хтео да истакне разлоге због чега је мало обуће набављено за велики број босих у бригади, што се Темпу учинило као комесаров захтев за новцем-да би могли плаћати обућу, па је из џепа извадио један наполеон и рекао: „Ево вам све што имам, ако вам нешто чини." У даљем разговору Темпо их је обавестио о значајном саветовању,1оо)са представницима бугарских комуниста у Кални, о задацима у даљој сарадњи двају суседа и њихових комунистичких паргија, о помоћи коју им је требало пружити, па је у доста оштром тону упутио политичком комесару критику речима: „Ви сте тврди у схватању сарадње са бугарским друговима. Давали сте отпор заједан пушкомитраљез за који вам је наређено да им предате. Таква себичност је готово равна неразумевању заједничке борбе. Ако Партија одлучи разоружаћете батаљон, па сво оружје предати бутарским партизанима."

Сутрадан, 12. априла, чланови Окружног комитета тражили су да се одржи састанак штабне партијске ћелије Пете јужноморавске бригаде на коме ће и они присуствовати. Поред осталих питања организационе природе,

100) С.Трнски- Неодавна, стр. 555. Пздање 1962 - Софија; Записи о 7. бриг. Арх. Пирот, бр. 14013, стр. 11.

постављено је и питање „шкртости" према бугарским партизанима о чему је Темпо претходног дана говорио. Очита је била притужба без много убедљивих доказа. Био је познат случај нећкања политичког комесара и команданта када је требало Трнском партизанском одреду из Лужничког батаљона предати два пушкомитраљеза, још септембра 1943. године, али је одлука Среског комитета ипак извршена.

Победа на Тумби

Између 7. и 10. априла 1944. године у с. Кални олржано је дводневно саветовање представника ЦК БРП (к), с једне, и представника ЦК КПЈ Светозара Вукмановића Темпа, са друге стране. [1P,)] Тај значајан скуп обезбеђивало је око 50 бораца Трнског партизанског одреда и Команда места Калне.

По свему судећи обавештајна служба бугарског окупатора, на неки начин, сазнала је за ово саветовање комуниста суседних земаља и да га обезбеђују релагивно мале партизанске снаге. Војно-полицијски батаљон, као специјална јединица из Трна, под командом потпуковника Васила Стојчева добио је задатак да изненадним нападом зароби или уништи уеснике саветовања и њихово обезбеђење. До Главановца фаш; стички батаљон се ноћу превезао камионима, а одатле, п д заштитом мрака, кренуо је пешке за Калну из три правца: Прва чета-Главановци-Дашчани кладенац-Сулин гроб са задатком да што пре заузме Тумбу као доминирајући положај изнад с. Калне. Друга чета преко Барноса, Каланском реком, подиђе центру села и махали у којој је одржано саветовање комунисга; а Трећа чета - преко села Стрезимироваца - с. Преслапа и Преслапског Кривог Дела заузме одговарајуће висове на супротној страни Калне и тиме осујети евенгуално повлачење партизана у том правцу. Такав распоред непријатељ је припремио имајући у виду

101) Бугарски представници на саветовању били су: Влада Тричков, Бојан Балгаранов, Јорланка Николова, Георгије Чанков и Славча Трнски „Неодавно," стр. 555, издање 1962, Софија.

стање како је било за време саветовања и могло би се рећи да је доста објективно проценио правце којим би се борпи могли повући из Калне. Ослањајући се на претходна обавештења, непријатељ није рачунао на јаче партизанске снаге у селу, а још мање да ће тамо наћи Пету јужноморавску бригаду која је у међувремену стигла у село.

Међутим, 11. априла, учесници саветовања и део њиховог обезбеђења већ су били напустили Калну, а наредног дана увече Пета јужноморавска бригада стигла је и заноћила у Кални из које је имала велики број бораца.

Безбедност је била појачана, нарочито према југословенско-бугарској државној граници. Команда места и сеоска стража, са своје стране, а бригада посебно упућивала је осматраче, патроле и предстраже. Први су имали задатак да открију евентуалне покрете непријатеља и алармирају о предстојећој опасности, а други да га дочекају и успоре његов покрет са циљем да село и бригада не доживе изненађење. У Кални је сваки долазак партизана поздрављен, овога пута посебно јер је Пета Јужноморавска бригада била радо виђена после одсуства од два месеца, па су борци и њихови домаћини имали о чему да разговарају. Борци су причали о борбама, напорним маршевима, лепим доживљајима и новостеченим искуствима, а домаћини о њиховом доприносу у мартовској непријатељској офанзиви када је, 18. марта, наишла бутарско-фашистичка војска из правца Раков Дола и у Кални почела да пали куће. Тада је 80 сељака дограбило оружје и бранило село. [102] Нико тада није претпостављао да ће и наредног дана бити борбе са непријатељем.

У раним јутарњим часовима, 13. априла, покрете непријатеља са правца Дашчаног кладенца открила је сеоска предстража која је била истурена најближе граници. Сељаци су, трчећи ка селу, на уговорени начин алармирали о опасности. Предстража бригаде која је била на Сулин гробу, отворила је ватру на непријатеља и повлачила се према главнини. Било је то у свитање, по тмурном и магловитом времену. Уследио је одмах, затим, и знак за узбуну у бригади. Одлучено је да се брзо

102) „Тако се борила Црна Трава," група аутора, стр. 335; У тој борби погинули су Спаса Благојевић и Воја Савић из с. Калне.

поседне Тумба, организује одбрана и у повољном моченту изврши против-напад. Колона бригаде је форсираним маршем журила ка вису. Сеоска омладина и маса људи напуштали су домове и ишли са бригадом. Захваљујући доброј кондицији бораца, успон је савладан и бригада је у најкраћем року стигла на Тумбу.

„Пушкомиграђесци напред" - непрекидно је, колоном, преношено наређење команданта Првог батаљона који је био на челу бригаде. Када је челом колоне Пета јужноморавска бригада избила на највиши врх Тумбе, истовремено је, са супротне стране, пристизала колона бутарскејединице. У том момен гу одлучивале су секунде. Неколико партизанских пушкомитраљеза Пете јужноморавске бригаде први су се дочепали, већ ураслих ровова којеје бившајугословенскавојска изградила 1941. године. Дејствовали су на непријатељакоји јеу стрељачком строју био у непосредној близини. Брзо су пристигли и остали делови Трећег батаљона Пете јужноморавске бригаде. Пристизале су и друге јединице. Одлучено је да се крене у јуриш док се непријатељ још није средио. Одлука је брзо пренета на Први и Трећи батаљон. Знак бригадног трубача за јуриш прихватили су и трубачи батаљона. Трубе су пиштале, стрељачки строј се подигао и уз громогласно „ура" и старешине и борци сручили су се на непријатеља. То је унело забуну и колебање у непријатељске редове, па је одмах, затим, настало бежање. У првом налету заробљена су два непријатељска војника и један подофицир. И, захваљујући њима, Штаб бригаде је дознао да пред собом има батаљон војне полиције (Прва етапна дружина). Подофицир је дао податке о распореду батаљона по четема. Откривена је намера непријатеља, па је све то на Штаб бригаде охрабрујуће деловало. Искуства су упозоравала да, када непријатељ буде разбијен и окрене леђа не треба му дати да се среди, већ га енергично гонити. Тај војно-полицијски батаљон био је познат из ранијих борби и без обзира на његову специјалну обученост за борбу противу партизана, он никада није успео да испољи нарочиту храброст и вештину - - увек је трпео поразе.

Када је Прва непријатељска чета на Тумби потучена, њихова Друга чета тек је подишла селу и стигла до Каланске школе. Трећи батаљон наставио је гоњење прво

ВОРВА NA T1JMB1

(13.IV. 19АА. ОП 5°°— 11°°)

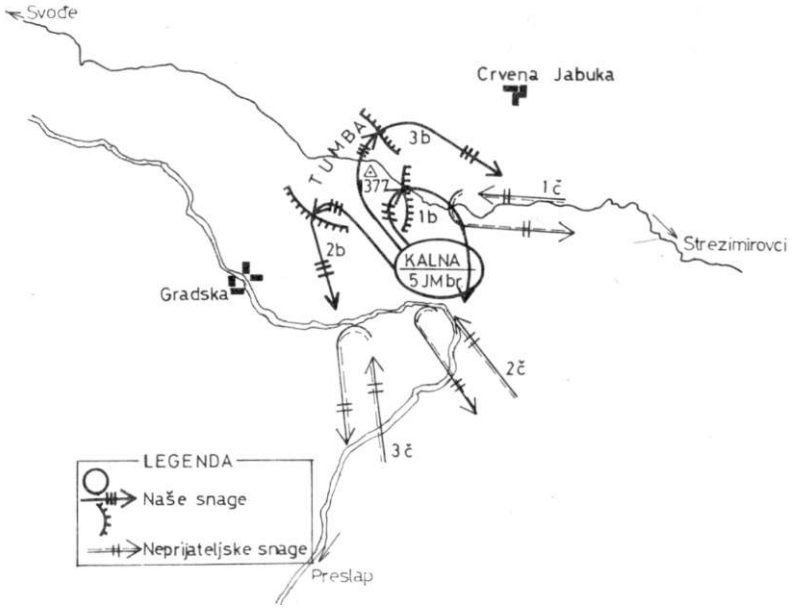

потучене јединице, преко Сулин гроба, а Први батаљон окренуо је према селу и из покрета, у јуришу, дезорганизовао Другу непријатељску чету код школе, па је и она морала да напусти бојиште и да се у панично бекство. Бежећи пред партизанима, непријатељски војници бацали су ранчеве и шињеле и спасавали се.

Други батаљон, као резерва Пете јужноморавске бригаде, са Тумбе упутио је једну чету да запоседне и брани косу Попова глава и Јасен како би спречио да непријатељска Трећа чета пређе реку. Од Тончине махале једна десетина бораца осула је ватру по непријатељу

који се спуштао према реци. То је учинила и друга десетина-тукући непријатеља који је био код Диминог моста. У таквој ситуацији и ова непријатељска чета морала се повлачити, али јој је било лакше но осталим четама које су биле потпуно разбијене.

За масовно учешће омладине и других оружју дораслих људи, у борби противу бугарских окупаторских снага које су напале Калну, за показану храброст, за будност и помоћ коју су пружили бригади-Штаб бригаде похвалио је становнике Калне.

Већ наредног дана командант Првог етапног војно--полицијског батаљона, радиограмом, обавестио је начелника Прве дивизијске области следеће:

„Према обавештењу Славчетова чета је била у с. Кални. У свануће 13. о.м. са батаљоном блокирао сам поменуто село. Захваљујући густој магли у реону Тумбе батаљон је наишао најаког непријатеља, укопаног и добро снабдевеног са пушкомитраљезима и минобацачима. Приликом жестоког сукоба и у магли 40-50 српских и бугарских партизана је убијено. Према обавештењима сукоб је био са Славчетовом и Бркином четом.

Батаљон се је организовано повукао из Калне и прикупио у Трн. Има убијених један кандидат за подофицира и један редов, рањени један питомац и шест редова, нестали'х15 за које верујемо да су залутали кроз шуму и да ће се вратити." '↘»)

Како се из телеграма види, чак и после жестоке борбе потпуковник Стојчев није сазнао са киме је водио борбу, али је, на одређени начин признао да је био изненађен, да је имао јаког противника, да се нада повратку војника које је изгубио на Тумби, све у циљу да оправда пораз.

Међутим, то што се у међувремену нашла Пета јужноморавска бригада у Кални, што је непријатељ благовремено откривен и што је био спорији у заузимању положаја, што се преко заробљеника сазнало које су снаге непријатеља и који су његови нападни правци, то је била

103) Телеграм п.пук. Стојчева-командантабатаљона, начелнику Прве дивизијске области од 14.4.1944. год. (Ксерокс код аутора).

предност коју су искористили Оорци ослоОодилачке војске. Те предности бригада је до краја искористила.

За непуних шест сати колико је трајала наведена борба постигнути су значајни успеси како у погледу даље афирмације ослободилачке борбе тако и у погледу стварања све веће несигурности у непријатељским редовима. У Оперативном дневнику бригаде записано је: „Убијено је 21 и заробљено 12 непријатељских војника, а заплењен је један митраљез, 39 пушака, 30 ћебади и разног другог материјала." [104)]

Следеће ноћи сеоска стража у Градској је ухватила и разоружала једног бугарског војника, залуталог и избезумљеног, после пораза његове јединице на Тумби. Партизани су га довели у Штаб Пете бригаде која се тада налазила у селу Раков Дол. Срећна околност била је да су жене у овом непријатељском војнику препознале паликућу и пљачкаша у мартовској офанзиви пре непуних месец дана како би добио заслужену казну. ад

Диверзија у долини Нишаве

Шири рејон Црне Траве и већи део Лужнице, још од 1943. године, чинили су слободну територију на којој су поред војнихјединицаделовали и многи НООи друштвено-политичке организације са солидном кадровском базом. Марта 1944. године формиран је Окружни комитет КПЈ за Пирот који одмах преузима организовање партијско-политичке делатности у нишавском и царибродском срезу, односно преузима одговорност за рад на овом подручју од Окружног комитета Врање.

У спровођењу програма и платформе КПЈ Окружни комитет је партијско-политичку активност са црнотравско-лужничког подручја пренео на Бабичко и Заплање, односно Понишавље са Пиротом и Царибродом (сада Димитровград) као већим центрима. У име Зкружног ко-

104) Од партизана погинули су: Божидар Гајић из с. Дарковца и Власта Стефановић из с. Црвене Јабуке, а тројица су рањена међу којима Добривоје Цветановић-Ћира из с. Гара (Заплање), Жика Стојановић из с. Рупља, а име трећег није утврђено.

105) Ћ. Златковић „Зла времена," стр. 363.

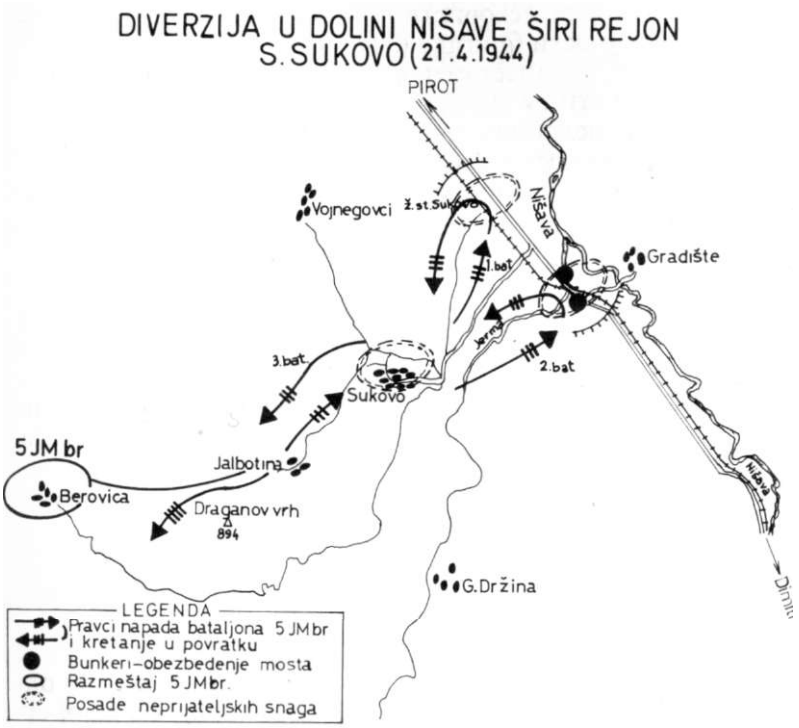

митета Предраг Бошковић Павле је ослонцем на активисте у Понишављу инсистирао да се у том крају организује војно-политичка активност.

Да би се обезбедила стална и успешна борбена дејства у Понишављу и очувала нераскидива веза с народом, формиран је Пиротски партизански одред чији је командант био Зарија Благојевић, политички комесар Живадин Илић Рајко, заменик команданта Лазар Китановић и заменик политкомесара Предраг Илић Цуиа. били су то прекаљени борци и добри познаваоци терена.[106)]

106) Зборник 1/20, док. 144.

С друге стране, нишавски комуникацијски правац (цеста и железничка пруга за Софију) због стратешког значаја непрекидно је био у плану јединица НОВ овога подручја, па и јединица Пете јужноморавске бригаде, за нападе и рушења. Оружане акције на толико значајну магистралу имале су, између осталог, и политичко-пропагандни значај.

Железничка станица у Белом Пољу, мост на реци Јерми, железничка пруга Пирот - Софија и пруга индустријског колосека Суково - рудник каменог угља „Јерма", као и општина у селу Суково увек пре извршења напада били су под интензивним извиђањем. То је углавном било поверено групи бораца којом је руководио политкомесар Пиротског партизанског одреда Живадин Илић који је најбоље познавао терен и људе овога краја. Пошто су прикупљени основни подаци о саставу, локацији и ватреној моћи војно-полицијских посада, извршене су припреме за ноћни препад-једновремено на три објекта. Припреме су почеле у селу Валниш, а бригада је у акцију кренула два дана касније из села Беровице. Под заштитом ноћи изведен је изненадни напад штоје било од пресудног значаја за успех. Батаљони су, према оперативном плану, имали следеће задатке:

- Први батаљон да ликвидира бугарску војну посаду на железничкој станици у Белом Пољу, а затим заузме саобраћајни чвор, на њему уништи све што може користити непријатељу, а истовремено обезбели бригаду од правца Пирота, улаљеног 15 кш:

- Други је, пак, имао задатак да мањим снагама ликвидира обезбеђење непријатеља на мосту преко реке Јерме, минира и сруши железнички мост, а већим снагама обезбеди бригаду од правца Цариброда (Димитровграда);

- Трећи батаљон да ликвидира полицијску станицу у Сукову, спали општинску архиву, поруши железничку станицу, њена постројења и индустријску пругу узаног колосека Суково - рудник „Јерма."

Пета јужноморавска бригада из села Беровице усиљеним маршем кренула је на извршење задатака уз све мере предострожности да не би била откривена. Под заштитом мрака сваки батаљон је требало да приђе предвиђеном објекту на блиско одстојање и ту сачека знак за

*Спомен **пЈоча** - признање Седмој бршади за допринос у ослобођењу.*

почетак општег напада. Пуцањ са првог објекта био је уједно уговорени сигнал за општи јуриш.

Испред Првог батаљона ишлајетројка којује водио Живадин Илић „Рајко," политички комесар Пиротског партизанског одреда са задатком да ликвидира стражара на железничкој станици у Белом Пољу, а затим и војну посаду. Батаљон се привукао поред пруге узаног колосека, а пагролаје на неколико стотина метара испред станице срела железничара с упаљеним фењером. Пошто није успео да побегне, наређено му је да угаси фењер и остане тамо где се затекао. На тридесетак метара испред објекта стражар је приметио тројку и викнуо: „Стој!" На бугарском језику патрола је „објашњавала" да су сељаци из околине и да журе на воз. Стражар је поверовао и када су му се борци приближили није стигао ни да реагује а већ је био ликвидиран заједно са разводником страже који је, чувши жагор, изашао из стражаре. Патрола је упала у стражару и оштрим гласом командовала: „Не мрдај!" и стражари сањиви остали су на својим местима. Убрзо

затим, пристигли су и главии делови батаљона који су на тај начин пребродили прву препреку.[107]

Други батаљон је предводио заменик политкомесара Пиротског одреда Предраг Илић Џуџа и најпогоднијим прилазима довео га у непосредну близину моста на Јерми и бункера од тврдог материјала. Прва чета овог батаљона имала је задатак да уништи обезбеђење и поруши мост, док су Друга и Трећа обезбеђивале главнину бригаде са правца Цариброда. Под заштитом Прве чете групи бомбаша - у саставу: Градимир Димић, командир Прве чете, комесар чете Аца Видановић, Иво Војиновић, Светозар Златановић, Витомир Видановић и Радисав Живковић - успело је да енергичним препадом, освоје бункер и ликвидирају обезбеђење. Одмах затим минери Милорад Милош Диманић, начелник штаба бригаде и Радослав Митровић, заменик команданта са групом бораца минирали су мост на реци Јерми. У јеку највећег ангажовања свих група да освоје мост, из Цариброда је наишла локомотива. Њу су, по наређењу, пропустили бомбаши и минери. Док је локомотива прелазила преко моста бугарска посада је искористила тај тренутак, војници су поскакали у корито реке и побегли. Ухваћен је самоједан непријатељски војник.[108)]

Док је Трећи батаљон подилазио Сукову, узнемирени сеоски пси открили су покрете партизанских бораца -што је упозорило полицију и она је благовремено умакла, а да није испалила ниједан метак. Све групе извршавале су постављене задатке: пругу узаног колосека Суково-Звонце минирала је група коју је водио Милан Миладиновић „шћо," миниран је мост, скретнице и све што је било предвиђено за рушење, спаљена је општинска архива, по зидовима су исписане пароле, интендантске групе бавиле су се прикупљањем хране, а затим су политички комесари чета организовали разговоре са народом. Пошто је прикупљен плен и са заробљеницима и железничким особљем извршена евакуација у правцу повлачења, локомотива је, без машиновође, усмерена на минирани мост.

107) Мемоарска казивања Живадина Илића и Љубомира Динчића. текс г код аутора.

108) Мемоарска казивања бораца, Секције 7. бриг. у Нишу.

Када је букнуо пожар, истовремено у Белом Пољу и Сукову, изгледало је да цела нишавска котлина гори. Композиција од 25 вагона и станични магацин већ су у велико горели, када је дат сигнал за паљење мина и повлачење бригаде. Прво се огласила снажна експлозија на мосту (који је био само оштећен), затимједна за другом још 24 експлозије од којих се земл>а тресла. Становништво Пирота и Понишавља било је на ногама и уместо уобичајеног страха, у сличним ситуацијама, било је узбуђено и поносно на своју војску. Непријатељска експедиција пошла је да интервенише али- било је касно, пожар је учинио своје, а колона храбрих бораца већ је била на домаку Влашких планина.

По свануђу, 22. априла 1944, окупатор је могао само да установи потпун успех бораца ослободилачке војске. Одмах је ангажовао техничку службу да би што пре успоставио редован саобраћај-што је за њега било од виталног значаја. Требалоје склонити заглављену локомотиву са оштећеног моста, открити преостале мине и отпремити лешевепогинулих војника. Саслушани су многи сељаци који су изјавама могли да пруже помоћ у састављању записника, да би на крају свега казнена експедиција кренула по селима да пали, пљачка и убија мирне становнике.

На Влашкој планини сумирани су резултати акције која је извршена протекле ноћи. Службено особље са железничке станице било је поведено, не ради тога да би се према њему предузеле санкције што служи окупатору и фашизму, већ да им се укаже на штетност такве службе. Политички комесар бригаде је са њима разговарао о циљевима НОБ-е, неделима фашиста и окупатора, као и о потреби да се ослободилачкој борби придруже сви они који су до сада били заведени или из било којих разлога остали у служби окупатора. Железничари су пажљиво слушали и на крају сви изразили жељу да се врате својим кућама. За разговор са заробљеним војницима није било времена, па су поведени на слободну територију.

Штабови батаљона пријавили су плен који се састојао од два пушкомитраљеза, 24 пушака, 126 бомби, 13.000 метака, два револвера, једног радио-пријемника, четири телефона, 200 кг динамита, 220.000 лева, две пи-

сађе машине и другог материјала. Установљено је да је у краткотрајној борби погинуло шест, а заробљено осам непријатељских војника. [109]

Вишак оружја бригаде послат је Месном НО одбору села Студене уз напомену да са њиме наоружа сеоску стражу и поједини активисти. [110]

О догађајима у Сукову непријатељ је својом депешом бр. 20, од 25. априла 1944. године, из Пирота известио вишу команду у Софији [111] у којој је дао приближно исте податке који се садрже и у Оперативном дневнику бригаде, осим када се говори о броју погинулих. У њиховом радиограму стоји да су на железничкој станици погинула три војника, а два код моста, што се може сматрати тачним како је записано у Оперативном дневнику бригаде када се има у виду да је један њихов војник убијен касније у покушају бекства.

Борба на Рњосу - код села Кијевца

Док су у Белом Пољу и Сукову још одјекивале експлозије, бугарско-фашистичке јединице су се у Пироту припремале за интервенцију. Тек после свануће, 22. априла 1944, упућена је специјална чета за борбу против јелиница ослободилачке војске а за њом и здружена чета састављена од најбољих водова четири чете Нишавског окупационог багаљона (3/25.пп.).[112] &ша су стигли први војници у Бело Поље, железничка станица била је пуста

109) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-9/5. Оперативни дневник 7. бриг. Види се из писма 7. бриг. председнику МНОО села Студене које се чува у Пиротском музеју.

110) Види сеиз писмаШтабаСедмебригаде председнику МНОО села Студене које се чува у пиротском музеју.

111) Депеша бугарске команде о акцијама партизана на Суково и код села Кијевца објављена у Мосту, часопису за бугарску народност у Југославији, бр. 28 од 1973. године. Ксерокс код аутора.

112) Овом здруженом јединицом командовао је капетан Димитар Иванов за чије име су, касније, везани многи злочини у Лужници. Остали командири чета и водова који су се у злочинима истицали у тој здруженој бугарско-фашистичкој јединици били су п. поручници Марин Димитров Василев, Кирил Костов Иванов, Борислав Николов Маринов, Стојан Јорданов Донов, Серафим Митов Пилиски и Радко Миланов Манчев-„Ксерокс" учесника и жртава бугарских јединица код аутора.

- није било ни железничара ни путника, ни војника који су је обезбеђивали. Скретнице су биле порушене, а од композиције остао је само скелет, док су се од бившег магацина виделе једино зидине и гареж. После краћег задржавања бугарска окупаторска војска пошла је правцем Суково - Јалботине - Беровице - Камник, а следећег дана рано ујутру преко села Церевог Дела за Кијевац- прво лужничко село на њиховом путу.

Када је непријатељска колона била на домаку Церев Дела партизанска предстража са Рњоса открила је њихов правац кретања. Дат је уговорени сигнал патроли која је била у подножју, па је курир трчећим кораком стигао да обавести Штаб бригаде у селу Валнишу. Вест о непријатељу стигла је у моменту када је Штаб бригаде имао састанак са штабовима батаљона и командама чета. Ова случајност допринела је да Штаб упозна потчињене са новонасталом ситуацијом, да се одлука донесе и на задатак хитно крене. Свима је тада било јасно да ће предност имати оне војне јединице које успеју да овладају положајима на Рњосу. Одмазду над лужничким селима требало је спречити.

Једногласна одлука Штаба Пете јужноморавске бригаде била је кратка: „По батаљонским колонама што пре избити на Рњос, а терор и пљачка над народом мора се спречити. Истовремено је наглашено да ће се успут, на положајима, добити прецизнији подаци."[Ш)]

Батаљони су брзо постројени и са старешинама на челу кренули трчећим кораком. Требало је пре бугарских војника стићи на Рњос. Од тога је умногоме зависио и исход борбе. Први батаљон је добио трку с временом и први се појавио на доминантном врху. За њим су пристигли и друга два батаљона, после чега је уследио борбени распоред батаљона који је био сачињен још у току усиљеног марша.

Први батаљон биојепредвиђен за резерву, и у плану да касније, у евентуално измењеној ситуацији, добије нове задатке.

Трећи батаљон имао је да напада у захвату косе која се спуштала управо на село Кијевац у коме су се већ

113) Ђ. Златковић - „Зла времена," стр. 365-371.

дизали стубови црног дима и најављивали присуство бугарских паликућа. Требало је предузети све да би се то спречило.

Други батаљон запосео је положаје најужним падинама Рњоса и нападао правцем Раскрсје-Униште-к. 945 -Кијевац.

Пиротски партизански одред у то време постављен је на положај између села Пресеке и Кусе Вране како би обезбедио положај Петој јужноморавској бригади од евентуалне опасности из тог правца. У руководство одреда, његове борце и њихове борбене квалитете Штаб бригаде имао је пуно поверење. Штаб одреда посебно се истицао и као организатор - домаћин на својој територији. Обавештени су чланови НОО и други активисти НОП-а у селу Студена о насталој ситуацији, у којој се бригада налазила код Кијевца, па је Богољуб Павловић, одборник, дошао у Штаб бригаде и том приликом изјавио: „У име Месног НО одбора села Студене стављам се на ваше располагање." Након извесног времена из његовог села ка положајима бригаде кретала се колона људи и жена носећи торбе и корпе са храном. У јеку жестоке борбе храна се није могла делити гладним борцима на положајима, па су људи и жене чучали скривајући се поред жбуња и камења и посматрали, из непосредне близине, ток борбе излажући се непосредној опасности јер су им изнад глава фијукали куршуми. Сељаци и сељанке имали су прилике да гледају како болничарке превијају рањенике, прилазили им и честитали ране. Скоро цео Месни НО одбор Студене понудио се да прихвати и збрине рањене партизане.

Када су Други и Трећи батаљон Пете јужноморавске бригаде кренули у напад према селу, Штабу бригаде било је јасно да је покрет батаљона морало да примети непријатељско обезбеђење. За то време Први батаљон остао је у резерви. У планираном нападу готово најтежи правацдејстваприпаојечети Стојана Миладиновића, док је у издавању заповести командир Миладиновић, између осталог, рекао: „Другови, село морамо спасити, победити или погинути, то је наш задатак..." И кренуо је на челу своје чете, али чим се појавио на видику непријатељског обезбеђења заштектао је непријатељски митраљез и смртно погодио Стојана. Последње његове речи биле

ВОВВА КОО 5.К1ЈЕУСА-МА РМјОЗЦ

(23.1У.19Д4.00 9*°- 21°°)

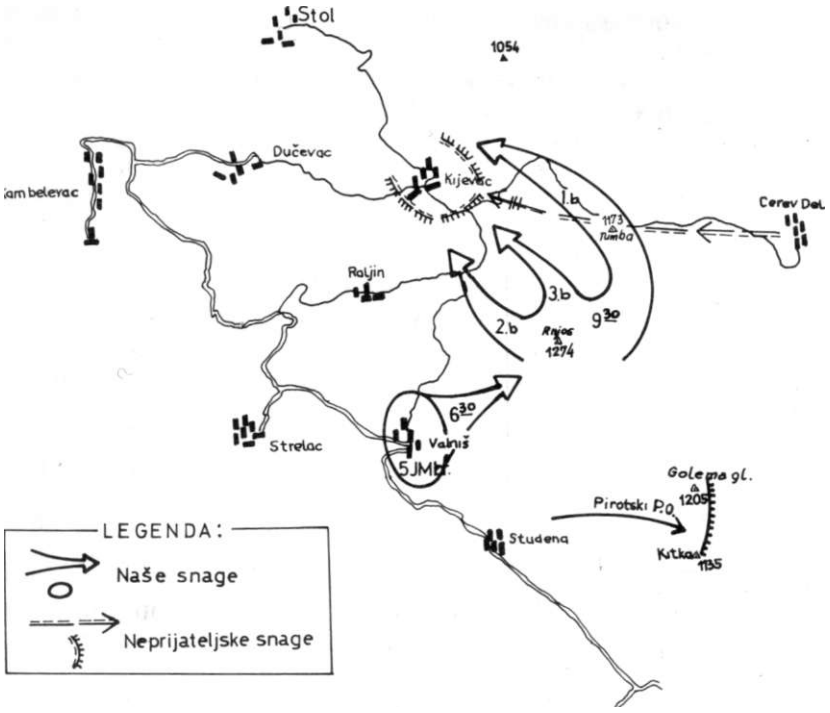

су: „Продужите другови!" На непријатељски тешки митраљез на ћувику „Величков камик" изнад села, сконцентрисана је ватра Стојанове чете.

На левом крилу јуришали су борци Другог батаљона са командантом Петронијем Величковићем. Као и увек Петроније није узмицао. Никада он није говорио: „Напред другови," већ само: „За мном, другови!" Настао је крвави окршај. Борци су нападали, а непријатељ, иначе, добро наоружан, издржао је први налет. Кад су почеле бомбе да експлодирају тада се фронт почео померати час напред, час назад. Терен није дозвољавао да се - на уском и непогодном положају -појачају снаге,због чегаје Први

батаљон добио задатак да изврши маневар, па је упућен да заобилазно од правца Тумба - Рид избије на Марков вис и с леђа нападне непријатеља. Међутим, када је први батаљон већ стигао на одређени положај, навукла се густа магла која је озбиљно ометала контролу терена. Уз то је неко од бораца неодговорно пронео вест да се, тобож, у позадини појавила нова колона бугарских војника. Не проверавајући гласине, Штаб батаљона наредио је повлачење на првобитне положаје. Последице заблуде нису се могле брзо отклонити, јер се курирска веза између Штаба бригаде и Штаба батаљона обављала заобилазним путем, веома споро.[114)]

У поподневним часовима, на левом крилу бригаде, непријатељ је организовао снажан противнапад. Његови војници били су пуштени да приђу што ближе, а затим је на њих отворена снажна пешадијска ватра. На једној њиви палоје десетак непријатељских војникамеђу којима и њихов командир Марин Василев. Четворица су у знаку предаје подигли руке увис. То је управо упозоравало да је наступио моменат за жесток јуриш, што је и учињено. Међутим, код места Просија, због изненадног дејства непријатељске запречне ватре, даљи напад био је заустављен. Том приликом погинула су тројица бораца и више их је рањено-међу којима и командант Другог батаљона Петроније Величковић. Болничарке Цунка и Ружаулагале су максимум напора да извуку и превију рањеног команданта и неколико бораца Другог и Трећег батаљона.

Упредвечерњимчасовиманепријатељујестиглапомоћ од око 60 полицајаца из Бабушнице. Иако нису били у стању да битније утичу на ситуацију, прилично су охрабрили деморалисане војнике да се на положају одрже. Када су полицајци пристигли, још нису ни ступили у дејство, а један од њих већ је био погођен, а затим још један. Три њихова војника на једном брдашцу подигла су белу заставу у знак предаје. Али, како се у Штабу бригаде рачунало да бугарски војници знају бити лукави, није предузета пуна опрезност, па је неколико бораца лаковерно поверовало да бугарски војници желе предају. Стојанча Радојловић и Војислав Миладиновић су прво покушали

114) А VII, к.1070, рег. бр. 1-9/5; Записи о Седмој бригади, Архив Пирот, бр. 14013, стр. 16.

да се из заклона споразумеју са Бугарима, а затим су устали и преко једне пољане кренули да прихвате оне који наводно желе да се предају. У истом моменту војници са белом заставом нестали су, а други из њихових редова отворили плотунску паљбу од које је Радојловић пао теже рањен.

Кад је пао мрак, а због недостатка муниције, бригада се повукла у село Студену, не знајући да је и непријатељ био у оскудици са муницијом, жељно очекујући мрак како би се неопажено одлепио и повукао у Бабушницу. О тој борби у радиограму № 2292, од 25. априла 1944. године, Државна сигурност из Пирота констатује:[115)]

> „... три чете Нишавског батаљона пошле су у потеру за партизанима и 23. т.м. дошле у сукоб између Кијевца и Сиње Главе који је почео у 11 часова и трајао до 20,30 часа. Партизана је било око 1.200. Полиција из Бабушнице учествовала је на нашој страни. Наши губици: један полицајацтешко иједан лакше рањени, а од војске око 14 војника рањених одкојихдвојицатешко, а 10војникаиједан потпоручник погинули, према првим подацима... коначних информација нема..."

Очигледно је да непријатељ није и.мао поузданих података о јачини партизанских снага, што потврђује у процени снага за сукоб вођен, 21. априла, у рејону Сукова где се говори о цифри од 400 бораца и за други случај, од 23. априла, када је борба вођена на Рњосу непријатељ је рачунао да је било ангажовано око 1.200 бораца, не знајући да се ради о истим снагама у оба случаја.

Непријатељска јединица после повлачења пренећила је у Бабушници, а сутрадан поново дошла у село Кијевац ради извлачења погинулих са положаја. Том приликом биле су стрељане четири жене. У Бабушници зауставили су камионе натоварене лешевима погинулих војника, сакупили масу грађана да се заједнички опросте од погинулих. У име младих бугарских официра говорник је био потпоручник Калинков. У говору истицао је

115) Ксерокс радиограма и списка погинулих и рањеиих непријатељских војника из састава Трећег батаљона 25 п. пукауличној архиви аутора.

„ослободилачку" улогу бугарске војске, напоре и страдање њихових војника и тражио подршку људи из тога краја да се „бандитизам" уништи и заведе ред какав одговара „великобугарском царству." На крају кратког говора рекао је: „борили су се на својој земљи и погинули су за свој народ који је годинама робовао, али ми ћемо их осветити."[116]

Када су стигли камиони са лешевима бугарских војника у Пироту је, у кругу болнице, такође, била насилно окупљена маса грађана. Од погинулих опростио се командант Трећег батаљона 25. пука п. пуковник Филип Тутуманов.

У Оперативном дневнику Седме српске бригаде за догађаје, од 23. априла 1944.; поред осталог, записаноје да су у борби на Рњосу убијена или рањена 83 непријатељска војника и старешине.[117]

Најновија истраживања архивског материјала 25. бугарског пешадијског пука показују да је из његовог Трећег батаљона у борби на Рњосу погинуо један официр и девет подофицира и војника, а 25 је било рањено. Међутим, за Специјалну чету и 60 полицајаца, који су садејствовали Трећем батаљону, нема поузданих података о броју жртава.

Према томе, број жртава који се наводи у Оперативном дневнику Седме српске бригаде, по свему судећи -није реалан. Чак и подаци о заплењеном оружју (један пушкомитраљез, 10 пушака, један аутомат и читава опрема једног официра, указују да су вероватнији подаци о броју непријатељских жртава наведених у извештају 25. бугарског пешадијског пука.

Пета јужноморавска бригада у тој борби имала је осам погинулих[118] и 12 рањених од којих су тројица касније подлегла ранама.

116) Казивања најстаријих мештана Бабушнице.

117) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-9/5. Операт.дневн. 7. бриг.

118) Погинули су: Никола Аризановић из Преслапа, Милорад Глишић са Власине, Братислав Ђорђевић из с. Рупља, Стојан Стојковић из с. Црвене Јабуке, Живојин Војиновић из с. Јабуковика, Стојан Миладиновић из Пирота, Миодраг Миловановић из Црне Траве и Јоца Љубисављевић из с. Дарковца. У току истраживања архиве и на основу мемоарских казивања- установљено је да су од рана, касније, подлегли Стојанча Радојловић из Црне Траве и Добривоје Јанковић

О наведеним акцнјама Пете јужноморавске бригаде у рејону Сукова, 21/22. априла, и борбе код Кијевца, 23. априла, као и исходимаи резултатима у оба догађаја ОК КПЈ за пиротски округ извештајем, од 26. априла 1944. године, обавестио је ПК КПС и Главни штаб НОВ и ПО за Србију.[119>]

Кадровске промене и припреме за нове акције

После предузетих акција и жестоких борби (у Љуберађи, на Тумби, Сукову и Рњосу) Петој јужноморавској бригади било је нужно да се организационо среди и попуни јединице и командни кадар, јер су у претходним борбама избачени из строја два команданта батаљона и неколико командира чета. Поред тога, известан број кадрова биоје упућен у партизанске одреде: Пиротски - који је при формирању имао 40, Бабички и Црнотравски који су бројали по 60 бораца. Формиране су нове или бројно ојачане постојеће команде места у чијим саставима је било по 30 до 50 бораца.[120)] Између осталог, оне су браниле своју територију, а по потреби изводиле и оружане акције или обезбеђивале караване који су преносили жито из Лужнице, Понишавља или Пусте Реке за попаљена и тешко осиромашена села Црне Траве и околине.

Тих дана, у селу Јабуковику прихватани су савезнички транспорти са муницијом и другом опремом од којих се и бригада делом снадбевала.

из с. Црвене Јабуке, а Светозар Момчиловић из Црне Траве погинуо је приликом страдања партизанске болнице у Дарковцу. Тиме се број жртава повећао на 11. Рањени су: Светозар Здравковић, Милисав Стоичић, Братислав Цветковић, Петроније Величковић из Другог батаљона, Милутин Коцић, Стојанча Радојловић, Светомир Момчиловић, Денча Савић, Миодраг Недељковић и Јован Здравковић из Трећег батаљона и Добривоје Јанковић из Првог батаљона који су преко с. Сгудене транспортовани у болницу у Дарковцима. Подаци о једном рањенику нису утврђени. Опер. днев. 7. бриг. А VII, к. 1070, рег. бр. 1-9/5.

119) Зборник 1/20, док. 144, Хронолог. НОБ 41^*5, стр. 744, Записи о 7. бриг. Арх. I, Пирот, Бр. 14013, стр. 15.

120) Зборник 1/20, док, 144.

Окружни комитет КП пиротског округа ангажовао је све друштвено-политичке органе и организације НОП-а за мобилизацију што већег броја добровољаца у оружане јединице. Члановима Комунисгичке партије и СКОЈ-а, омладини и другим активистима на терену објашњена је потреба да се одазову позиву за попуну војних јединица. Њихов одзив био је масован и добро организован, а то је утицало да се и остали грађани добровољнојављају у бригаду.[121]»Из операцијског дневника Пете јужноморавске бригаде види се да је у њен састав, само 7. маја, примљено 200 нових бораца из црнотравских села који су у Добровишу, по већ устаљеној пракси, положили заклетву. Захваљујући помоћи коју смо тада добијали од савезника сви новодошли борци били су наоружани.

Поред лаког пешадијског наоружања Пета јужноморавска бригада добила је два минобацача 82 шгп, па је у селу Стрелац, 6. маја, [122)]формирана минобацачка чета од два одељења. За њеног командира постављен је Братислав Сефановић, а за политичког комесара Мила Златановић. За транспортовање минобацача и њихове муниције мобилисани су коњи из села Стрелца и Масуровца. Први минобацачи нису имали нишанске справе и поред многих инсистирања да их савезници испоруче увек се остало само на обећањима. Па ипак, командиру Стефановићу и његовим нишанцијама биле су потребне само три макете и добар осматрач, па да индиректним нишањењем трећа граната погоди жељени циљ.

Окружни комитет КП за пиротски округ сматрао је да треба извршити промене у саставу Штаба Пете јужноморавске бригаде, што се види из извештаја од 26. априла упућеног ПК КГ1 Србије[Ш)] где, поред осталог, пише:"... носимо се мишљу да преуредимо штаб V бригаде..." У наредном извештају од 8. маја ОК КПЈ - Пирот пише ПК КП Србије следеће: „Најзад смо морали да преуредимо штаб бригаде." За команданта је одређен Ђура

121) Писмо ОК Пирот Покрајинском комитету за Србију, Архив ЦК СК Србије - ПКС, к. 5, д. 555; Оперативни дневник 7 бриг. А VII к. 1070, рег. бр. 1-10/5.

122) Записи о 7 бриг. Архив Пирот, бр. 14013, стр. 18.

123) Зборник 1/20, док. 144.

Цекић, члан ОК, за политичког комесара Ђура Златковић досадашњи командант бригаде, а за заменика политкомесара Бора Анђелиновић који је и кооптиран за члана ОК. [124] „Скидање са функције" дотадашњег политичког комесара бригаде Динка Деноског је проузроковало и друга померања у штабу.

У међувремену пристизале су информације о концентрацији непријатељских снага у Свођу, Грделици, Предејану, Црвеном брегу, Владичином Хану, Сурдулици, Мачкатици, Босиљграду и Трну, местима око слободне теригорије Црне Траве и Лужнице. Уследила су и појачана извиђања која је непријатељ организовао.

Из Пирота долазиле су информације о мобилизацији једне веће јединице. Уједнoм моменту претпостављало се да се ради о снагама једне дивизије које могу бити упућене у Недићеву Србију. [125] Каснији догађаји показали су да је од кадровског језгра Нишавске дружине (три батаљона) тада формиран 50 пешадијски пук који ће се под командом злогласног пуковника Филипа Тотуманова истицати у тешким злочинима у Понишављу, Лужници и Црној Трави. За попуну тог пука мобилисано је људство из унутрашњости Бугарске, а само мали број војних обвезника из села бугарске народности на југословенској територији. [126]

Мајска непријатељска офанзива

Команданту Пете окупационе бугарско-фашистичке армије у Македонији поверено је да руководи мајском офанзивом. Њему су биле потчињене 14. и 29. дивизија, делови, Седме рилске дивизије, Први и Други коњички пук, полицијске и жандармериске јединице, извиђачка и бомбардерска авијација и неограничена убојна средства.

124) Арх. ЦК Србије - ПКС, д.555, Записи о 7 бриг. А Пирот, бр. 14013, стр. 18.

125) Зборник 1/20, д. 146.

126) Казивање Ивана Васова и Боре Станојевића из Звонца који су били мобилисани у Трећи батаљон и био кадровско језгро 50. пука почетком маја 1944. године.

Под притиском ове непријатељске офанзиве у Македонији и крајњем југу Србије скоро све македонске, косовске и ослободилачке јединице са ширег подручја Врања, као и Прва софијска бригада[126a)]- биле су потиснуте са својих оперативних подручја и стешњене у Црној Трави и Лужници између 5. и 12. маја 1944. године. За то време непријатељски извиђачки авиони непрекидно су извиђали слободну територију Лужнице и Црне Траве. А, сдругестране, мање непријатељскеснагеутокуприпрема за општи напад упадале су на слободну територију и враћале се прикривајући праве намере. Све оперативне и војнопозадинске јединице НОВ и ПОЈ и све друштвено-политичке организације Црне Траве и Лужнице припремале су се да пруже окупаторској војсци што организованији отпор. Ради тога најпреје формиран Оперативни штаб за све бригаде које су се нашпе на овом подручју с Михаилом Апостолским на челу. Да би колико-толико решио проблем прехрањивања великог броја својих бораца, Оперативни штаб је, предвече 8. маја, наредио Петој јужноморавској бригади да до 11 сати следећег дана преда официру Оперативног штаба 2.000 килограма хлеба на Таламбасу. За непуна 24 сата требало је прикупити оволике количине хлеба од економски крајње исцрпљеног становништва.[127]'Увече 8. мајаједан батаљон посео је положаје целе Пете јужноморавске бригаде, а два њена **батаљона ставила су** се на располагање **интенданту бригаде. Села Камбелевац и Дучевац, овог пута, требало је да понесу главни терет, иако су амбари већ били празни. Домаћинства која нису могла да пеку хлеб-предавала су брашно. Само из Камбелевца домаћинства су за своју војску дала** 1.500 к§ брашна и **већу количину хлеба. До** јутра брашно је превезено у Стрелац и одмах организовано печење хлеба. Скоро у свакој кући жене су месиле и пекле хлеб за борце. Мушкарци су спремали дрва, ложили ватру, сакупљали хлеб и организовали његово преношење на Таламбас. До одређеног рока интендант Пете јужноморавске бригаде задовољно је рапортирао

126[a])Живоин Николић - 22. дивизија, стр. 100 и 101; Записи о 7. бригади, А Пирот, бр. 14013, стр. 19.

127) Ж.Николић-Југоист. Србија у револуцији 1941-1945, стр. 500; Ђ. Златковић „Зла времена," стр. 371-374.

свом команданту да, поред **следовања** за своју **бригаду, располаже резервом од 2500 к^ хлеба, напомињући да су седомаћинства Камбелевца и Дучевца свестрано одазвала и да им треба изразити захвалност.**

На Таламбас је стигао Живојин Николић Брка са официрима Главног штаба Македоније и Михаилом Апостолским, а убрзо 400-500 бораца, већином нових добровољаца од којих знатан број без оружја. Од тог људства 10. маја на Таламбасу формирана је Седма јужноморавска бригада НОВЈ[128)](касније Десетасрпска).[129]>Закоманданта и политичког комесара ове бригаде одређени су Данило Стефановић и Бранко Павловић који су Лужничанима и многима у Петој јужноморавској бригади били добро познати као стари знанци и ратници. И док је пред стројем, на Таламбасу, читана наредба о постављењу и саставу штабова Седме јужноморавске бригаде, истовремено се на положају Првог батаљона Пете јужноморавске бригаде, у рејону с. Лесковице, разлегла пуцњава. Први батаљон се био сукобио са педесетак бугарско-фашистичких полицајаца који су вршили насилно извођење, па их је разјурио. Командант Пете јужноморавске бригаде, у пратњи курира, на коњима, хитно су појурили у том правцу. Што су се више приближавали положају, ватра се све више удаљавала, пошто је полиција бежала према Љуберађи. У тој краткотрајној борби теже је рањен Витомир Видановић из с. Кијевца који је убрзо затим подлегао ранама. У овом сукобу Минобацачка чета први пут, од формирања, испалила је неколико мина на непријатеља.

Почетак општег напада на подручју Црне Траве и Лужнице одређење за 10. мај 1944. године. Жестоке борбе отпочеле су на Чемернику и Павловој грамади код села Бистрице, на Буковој глави код села Острозуба. Обезбеђујући одређене правце према слободној територији Шеста јужноморавска бригада још од 5. маја прихватила је

128) И овој бригади дат је привремени назив јер још није стигла Наредба Главног штаба за Србију, од 7. маја 1944. године, о преименовању јужноморавских у српске бригаде - А VII, к. 1071, док. 1.

129) Записи о 7. бриг. А. Пирот, бр. 14013, стр. 18; Ж. Николић: Југоисточна Србија у револуцији 1941 1945;" стр. 501.

борбу са деловима 45. и 54. бугарског пука, да би најтежи окршај имала 11. маја код села Бистрице и Острозуба.[130)]

Одмах после формирања Седма јужноморавска бригада је, са Таламбаса кренула и запосела одбрамбене положаје на Тумби и Сулин гробу код села Калне. На тим положајима дочекала је главни напад непријатеља који се, после подне 12. маја, кретао од Трна преко Самара и Дашчаног кладенца. Његове снаге биле су много јаче у односу на новоформирану партизанску бригаду. Овим правцем непријатељ је тежио да што пре стигне у рејон села Јабуковик где се тад налазила Команда црнотравског војног подручја са савезничком Војном мисијом и магацинима опреме. Циљ непријатеља био је двојак: прво, да заузме Јабуковик и онемогући ваздушно снадбевање јединица ослободилачке војске и, друго, да се споји са другим јединицама које дејствују из супротног правца преко Шиљегарника, раздвоји партизанске снаге које се боре у ширем рејону Црне Траве и оних које дејствују у Лужници. У томе је непријатељ и успео.

Тог критичног дана Косовски НОП одред у селу Дарковац код Власотинаца преформирао се у Прву косовску бригаду [131)]са командантом Миланом Зечаром и политичким комесаром Савком Јаворином. Још нису стигли да заврше организационо сређивање штабова батаљона и команди чета, а већ је бригада хитно упућена **да поседне положаје код Станикиног крста где је команда** подручја Црне Траве, са још неким јединицама, тешко одолевала много јачим непријатељским снагама. На огромном пространству чистог и добро прегледног терена јединице које су се браниле, па и Прва косовска бригада, трпеле су велике губитке и биле принуђене на повлачење.

До краја дана, 12. маја, нападачке снаге са свих праваца надирале су клиновима у слободну територију, сужавалејеи пресецале. Петајужноморавскабригадапосела је Бађев дол - Црни врх, Таламбас - Голубњак - Врело. Са ових положаја није могла да садејствује са Седмом јужноморавском бригадом на положају Тумбе из два раз-

130) Ж. Николић - „Југоисточна Србија у револуцији 1941 -1945," стр. 496.

131) Исто, стр. 501.

лога - зато што је била ангажована у борбама с 50. пешадијским пуком који је из правца Пирота надирао преко Лужнице и због веома неповољне дубодолине која се била испречила између Црног врха и Тумбе коју је бранила Седмајужноморавска бригада. Са својих положаја Пета јужноморавска бригада погледом је пратила неповољан ток борбених дејстава на Тумби. Снаге Седме јужноморавске бригаде су се повлачиле са својих положаја, а то је угрожавало позадину Пете јужноморавске бригаде и претила је опасност да буде опкољена на веома уском простору.

Пробој за Суву планину и борба против четника

Продор непријатеља преко Тумбе раздвојио је партизанске снаге: Пиротски одред и Пета јужноморавска бригада изгубили су везу са Оперативним штабом и нису могли да добију његово наређење да демонстративно нападну на Трн, што би приморало непријатеља да повуче своје јединице и ослаби притисак на слободну територију. У новонасталој ситуацији Штаб Пете јужноморавске бригаде донео је у том моменту једино исправну одлуку - да се у току ноћи, 12/13. маја, преко Врела, Грнчара, Дола и Богдановца и даље преко демаркационе линије пробије за Суву планину која је била у рукама четника. О судбини 3. македонске, Прве косовске, Шесте и Седме јужноморавске бригаде НОВЈ, затим Прве и Друге софијске бригаде НОВ Бугарске, Команде врањског и црнотравског војног подручја, пиротског, бабичког и црнотравског НОП одреда; многобројне команде места и сеоске страже - штаб Пете јужноморавске бригаде ништа није знао. Могло се само претпоставити да су се све јединице ослободилачке војске јужно од линије Тумба -Шиљегарник ставиле под команду Оперативног штаба и да ће са њиме заједно организовати пробој из обруча.

Случајност је хтела да и Седма јужноморавска бригада самостално донесе истоветну одлуку као и Пета бригада- да се пробије према Сувој планини, избегне-на тај начин удар офанзиве бугарског окупатора и заштити

велики број цивила и омладине који се кретао с њом. Са овом бригадом био је и Црнотравски НОП одред. Обе бригаде са свом масом која се кретала са њима формирале су у селу Врелу дугу колону са којом су били и функционери ОК КПЈ за Пирот (сем Смилевског - због болести) и члан Оперативног штаба Живојин Николић-Брка.[132] Зачеље колоне освануло је у дубодолини реке Лужнице код села Грнчара, а чело јој је било на домаку демаркационе линије код села Богдановца. Због опасности од непријатељске авијације, колона је журила да се што пре дохвати шуме. Али кретање колона успоравали су непријатељски напади на оба бока, покушавајући да пресеку колону. Јака бочна обезбеђења и претходница одолевале су овим нападима и колона је дисциплиновано напредовалас циљем да се што пре дохвати пошумљеног дела планине. Непријатељје, међутим, био врло активан. Од Малог Бањинца партизанску колону тукла су два гопа бугарско-фашистичке војске, али без успеха. Уз Брестовдолску косу журила је непријатељска колона, покушавајући да омете наше покрете колоне. Њиховим нападима супротставио се један партизански батаљон ојачан са два минобацача. Приближавајући се демаркационој линији и добро утврђеним бугарским караулама, штабови бригада формирали су неколико мањих јединица са задатком да аутоматским оружјем „заслепљују" пушкарнице караула, јер се колона морала кретати између њих. И овај задатак успешно је извршен. Око подне, овако заштићена колона прешла је демаркациону линију код с. Богдановца. Ни бугарско-фашистички авиони који су митраљирали и бомбардовали положајејединицаослободилачке војске-нису спречили кретање, сада већег броја мањих колона. На прелазу демаркационе линије погинула су два борца[133] и неколико их је било рањено. Колона се на крају успешно пробила из окружења.

У исто време један четнички батаљон на камењару изнад с. Богдановца, узалудно је покушавао да спречи

132) Оперативни штаб био је формиран за Пету, Шесту и Седму јужноморавску бригаду, две македонске и Прву косовску бригаду које су, у мају 1944, боравиле на подручју Црне Траве и Лужнице (у мајској офанзиви).

133) Погинули су: Драгутин Стојановић из Калне и Жика Момчиловић из Црне Траве.

покрете партизанских колона. Целог дана, 13. маја, бугарско-фашистичке јединице, њихова авијација и четници нападали су партизанске борце и логоре у којима се део јединица и збег одмарао. Ујутру, 14. маја, уморни и изгладнели борци и народ, који је са њима ишао, стигли су на Ракош, врх Суве планине и код велико-крчимирских колиба преданили. У вртачама проналазили су дебеле наслаге снега, одваљивале ножевима комаде, доносили у шаторска крила и делили борцима и народу. То је било све чиме су људи могли да утоле глад и жеђ.

Две бригаде бораца и збег народа нашли су се без хране на терену далеко од насеља која је држао непријатељ. Сазнавши да се партизанске јединице повлаче пред јачом непријатељском офанзивом, командант Нишавског четничког корпуса капетан Душан Петровић Бороша окупио је своје бригаде у рејону Беле воде и кренуо „да разбије и уништи партизане." У поподневним часовима партизанска предстража, са правца Беле воде открила је четничку колону од 200-300 четника са заставама. Она се појавила на Мечји врх (к.884) и венцем Суве планине кретала се према северозападу за Ракош где су се налазиле партизанске бригаде. Команде бригада и члан Оперативног штаба Живојин Николић сачинили су једноставан план да дочекају нападача. Ангажована су два батаљона - Први је постављен у добро замаскирану заседу, а Други иза њега, на неколико десетина метара, имао је задатак да изведе једну варку: да припуца на непријатеља и одмах демонстрира повлачење у „нереду." Овом војничком трику насели су четници. Чим се батаљон из другог стрељачког строја дао у „бекство," четници су за њим пошли на јуриш. На њихово „ура" батаљон у заседи (први стрељачки строј) отворио је ураганску ватру на четнички стрељачки строј. Изненађени неочекиваним обртом, четници су се дали у паниЧно бекство. Том приликом погинуо је 21, а заробљено је 28 четника. Заплењена су и два лака митраљеза, један пушкомитраљез, 20 пушака и друга опрема.[134]>

134) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-10/5; Операт. дневник 7 бриг. Записи о Седмој бригади, А. Пирот, бр. 14013, стр. 19 и 20.

Ујединици ослободилачке војске погинуоје Богомир Лепојевић, политкомесар чете, из села Брода који је сахрањен на Ракошу. Богољуб Тодоровић из села Раснице био је тешко рањен. На носилима је умро, 14/15. маја, и тако је донесен у село Горње Драговље где су га сахранили колеге по струци учитељица Драгица Радовић и учитељ Ратко Стојковић. Поред овога, четири борца из Пете јужноморавске бригаде дезертирала су, па се на разне начине скривали до септембра 1944. године.

Кад је пао мрак, 14. маја, Пета и Седма јужноморавска бригада са Суве планине сишле су у Велики Крчимир. Њих је изнад села дочекала заседа четничке бригаде Љубе Милошевића, али је из покрета разбијена и борци су успели да уђу у село. То село било је партизанско упориште - од 1941. па до фебруара 1942. године. Сељаци су пријавили где се скрива четнички командант Љуба Милошевић, па је одмах извршена блокада и у току претреса Милошевић је пронађен на тавану једне куће. Пред народним судом и партизанима признао је почињене злочине,па је на Бабичкој гори кажњен најстрожом казном.

Одбрана Црвене Јабуке и борба на Црном врху

Кад није могла бити остварена намера да се Пета и Седма јужноморавска бригада пребаци са Бабичке горе у Пусту Реку због офанзиве која је тамо трајала, размишљало се о повратку у Лужницу. Зато је упућена извиђачка патрола[135)] да испита ситуацију у јужном делу Лужнице и уговореним сигналом јави бригадама о могућности повратка. У повратку са Бабичке горе, 17. маја, бригаде су поново преданиле на Ракошу.

Осматрачи са врха Суве планине, према договору, очекивали су сигнал извиђачке патроле о стању у јужном делу Лужнице. У 20 часова, 17. маја, уочили су три велике ватре на Лескарском риду, што је био сигнал да бригада може да крене према Лужници.

135) Извиђачка патрола у саставу: А.Живковић, Д.Јанковић и ДПетровић, упућена 16.5.

По прелазу са Суве планине у рејон Лесковице, од позадинских радника штабови бригада сазнали су да се највећа групација бораца из Македоније, са Главним штабом НОВ и ПО Македоније на челу, пробила из непријатељског обруча у правцу Бугарске, што непријатељ није могао ни да претпостави. У пробоју кроз Главановце и преко реке Јерме где су потукли делове Другог коњичког бугарског пука.[13б)] Непријатељ је тиме био изненађен, **па** је и он своје главне снаге усмерио у том правцу. На територији Лужнице остао је 50. пук утврђен на Црвенојабучкој чуки и Црном врху и 25. пук[137)]на Сулин гробу **и** Тумби.

У 6. часова, 19. маја, непријатељ је почео да пали Црвену Јабуку и дим се издалека примећивао. Петајужноморавска бригада из села Бердуја, Радињица и Масуровца кретала се ка Таламбасу. Други батаљон упућен је ка Црвеној Јабуци. У 7. часова био је дочекан снажном ватром непријатеља. Развио се за борбу и прешао у одбрану, чекајући да пристигну и остали делови бригаде. У првом сукобу непријатељу је пошло за руком да потисне Други батаљон за 1 кш. Убрзо је пристигла Минобацачка чета код војничког гробља на Таламбасу, заузела ватрени положај и захваљујући њеној прецизној ватри, као и увођењу у борбу Првог батаљона-непријатељ је заустављен, а убрзо и приморан на повлачење. То је охрабрило јединице Бригаде, па се просто „залепиле непријатељу за леђа" који је одступао у нереду.

Седма јужноморавска бригада је по преласку са Суве планине пошла преко Добровиша, Кривог Дела Јабуковика и, 19. маја, приближавала се Тумби, где се састала с Првом софијском бригадом. Њену појаву са супротне

136) Ж. Николић - Југоисточна Србија у револуцији 1941- 1945, стр. 505; М.Апостолски-Пролетња офанзива, II изд, стр.27-35; „Единодействието на балкански народ с другите балкански народи 1940 -1945 г., Бугарска академија наука 1974, стр. 195.

137) Накнадним истраживањима утврђено је да су то били 50. пешадијски пук из Пирота и 25. пеш. пук из Сливнице. Према Ж. Николићу, југоисточна Србија у револуцији 1941-1945, стр. 510, на положају у рејону Тумбе налазио се 41. пеш.пук и да је борба била 20. маја. Из Оперативног дневника 7. бриг. к. 1070, бр. 1-10/5 види се да је борба била 19. маја. Податке Опер. днев. потврђује и Записи о 7. бригади, А.Пирот, бр. 14013, стр. 22.

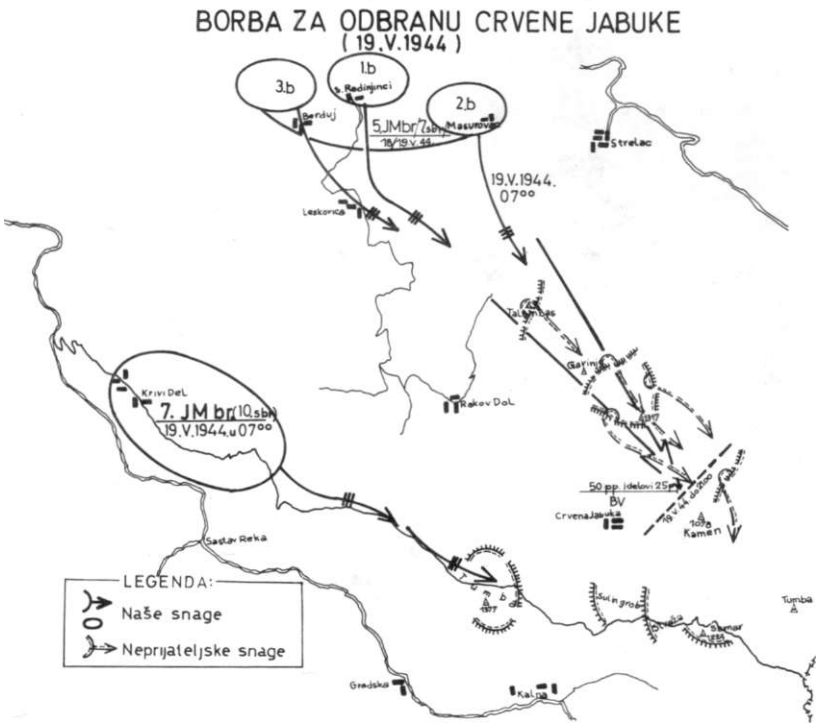

стране Црвене Јабуке[138] уочио је непријатељ и тада се осетио несигурним. И то је био један од разлога да се војска, која је до тада убијала и палила у Црвеној Јабуци, хитно повуче из дубодолине. Злочини су престали, али је за кратко време убијено 13 особа што је, у ствари, био наставак масакра, од 17. маја, кадаје иста војска убила још 27 лица: девет стараца између 62 и 80 година, десеторо мушке и женске деце (најмлађе од једне године) и 14 жена. Средовечни мушкарци били су у партизанима или

138) Ж. Николић-Југоисточна Србија у револуцији 1941-1945, стр. 510.

Иако су би.ш срешни шшо је пожар локализобан.

у збегу, те су најмање страдали. У бесомучном налету и бездушном поступку Бугари су запалили у Црвеној Јабуци 43 куће и 242 друга грађевинска објекта.[139] >Нико не зна колико би још људи било побијено и колико зграда попаљено да није ступила у дејство Пета јужноморавска бригада која се тек вратила са Суве планине и којој су садејствовале Седма јужноморавска и 1. софијска бригада. Па ипак, ово је било највеће страдање једног од лужничких села у мајској непријатељској офанзиви.

На Црном врху, Бачев Долу, Дашчаном кладенцу и Сулин гробу непријатељје организовао одбрану. Подржали су их авиони типа „месершмит" са аеродрома из

139) Ђ. Златковић - „Зла времена", стр. 379-385.

Софије. Положаји јединица ослободилачке војске брзо су откривени, митраљирани и бомбардовани, али без посебног ефекта. Авиони су сеједан за другим обрушавали и митраљирали. У рововима је била само Девета чета са командиром Драгутином Милосављевићем Јазом. Остале јединице Седме бригаде приближиле су се непријатељској предњој линији одбране, па су и тиме биле заштићене од авијације. Сваки десети борац дејствовао је по непријатељској авијацији.

Командир Девете чете, која је била у рововима, наредио је да се употребе запаљиви меци и командовао „по авионима плотунском паљбом." Један од авиона био се одвојио, а остала три кружила су над четом. Обрушавање је отпочело, а и дејство партизанске чете. Први авион је испалио дугачак рафал из митраљеза и извукао се. Други је у току извлачења био погођен.[140] Запалио се и експлодирао. Пожаром обавијени труп срушио се близу ровова из којих је дејствовала чета. Авијатичари су, користећи падобране, успели да искоче из авиона, али не и да се спасу. Услед експлозије резервоара поливени су бензином и захваћени пожаром у ваздуху. Падобрани су готово потпуно изгорели, као и пилоти. Точкови авиона експлозијом су били далеко одбачени, а преостала бомба из авиона зарила се у земљу поред столетне букве. Међутим, игром случаја није експлодирала.[141]

Са правца Студене запажена је колона од двадесетак наоружаних људи. Посумњало се да то није непријатељ који може да угрози леви бок бригаде. Убрзо се дознало да се ради о Месном НО одбору који је са групом људи носио извесне количине хране. Нису били сигурни да се пред њима налази Пета јужноморавска бригада, али су по жестини ватре могли претпоставити да се ради о снажној јединици. Пошто хране није било за све, одлучено је да се бар пушкомитраљесцима подели оброк и разнесе по положају. Многи борци у бригади су са радошћу могли констатовати да су Студенци и овога пута били солидарни исто као у борби на Рђосу. Ово је било више од добровољности, смелије од храбрости, узвишеније од патри-

140) Записи о 7. бриг. А Пирот, бр. 14013, стр. 23. и 24.

141) Тело авиобомбе и даиас виси обешено о столетну липу испред зграде Основне школе у с. Црвена Јабука и служи као успомена.

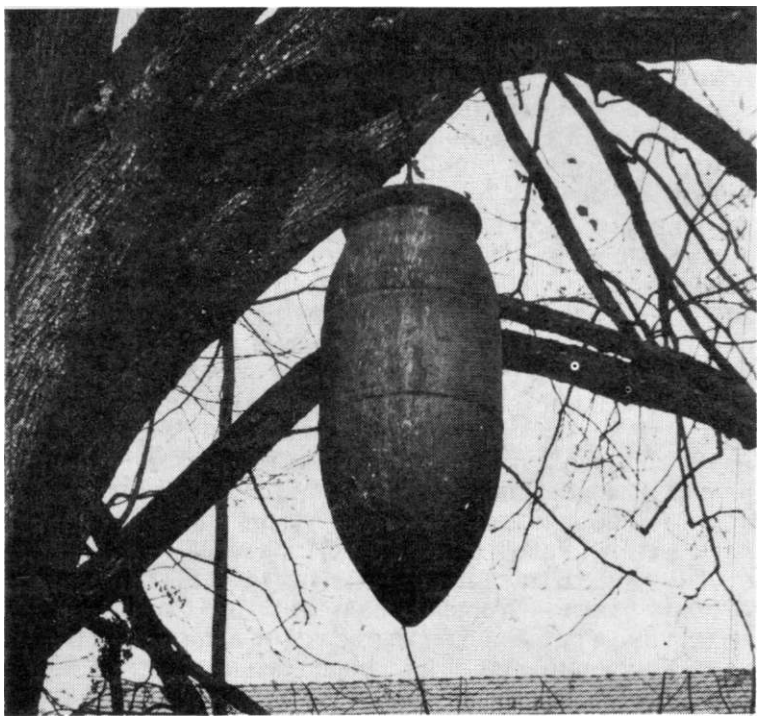

Акиобомба је зашајила на положају Седме бршаде и кеђ 41 јодину чука се у Цркеној Јабуци као успомена на трашчни 19. мај 1944. јодине.

отизма. Одборници су обавестили Штаб бригаде о свему што се догодило последњих дана. У њиховом селу бугарски војници убили су 13 људи, у Стрелцу шест, а у Раљину 19, од којих 11 жена. Између 14. и 19. маја у поменутим селима попаљено је много домова и много је опљачкано. За разлику од ранијих страдања, људи су се у овим последњим догађајима посебно добро држали. Неколико присутних сељака из села Студене упорно су захтевали да им се дозволи излазак на борбени положај. Њиховим жељама је удовољено, па су заузели заклоне, пажљиво осматрали, а онда са изузетним жаром отварали ватру као да су хтели да младим борцима покажу како се туче непријатељ. У томе се нарочито истицао Мирко Ранђеловић, стари граничар.

Резултати борбе, од 19. маја, нису могли бити у потпуности утврђени, али се зна да је на првим положајима непријатељ код Таламбаса оставио шест погинулих војника чије оружје није успео да покупи. На последњим положајима лежали су остаци изгорелог авиона и два погинула официра који су ту и дошли у намери да сеју смрт, као што је то, иначе, чинила бугарска окупаторска војска са децом, женама и старцима у многим селима јужне Србије. Вероватно је и на другим положајима непријатељ имао губитака, али они нису могли бити утврђени.

Тога дана Пета јужноморавска бригада постигла је изузетан успех. И поред жестоких борби имала је само два погинула и 14 рањених бораца.[142)]

Због великих страдања у Црвеној Јабуци неки од бораца из овога села привремено су остављени ца терен да, поред политичког рада у селу, помогну становништву у превазилажењу последица злочина окупатора. Међу њима био је и заменик политичког комесара бригаде Бора Анђелиновић. Пета јужноморавска бригада отишла је на други терен, а ови борци су се касније придружили другим јединицама.

На састанку Бригадног комитета СКОЈ-а, одржаног 19. маја, усвојен је предлог ОК СКОЈ-а за Пирот-да се Ставра Стоимировић ослободи дужности, а на његово место за секретара Бригадног комитета СКОЈ-а изабере Никола Стојиљковић.

Успешан рад организације СКОЈ-а у Седмој јужноморавској бригади зависио је од више елемената. Вођена је борба за савлађивање не само објективних већ и субјективних тешкоћа које су биле ратни пратилац јединице - низак степен писмености, па су се жеље и могућности сукобљавале. Уз то, недостатак потребних искустава у раду, изразито слабе материјалне могућности, велике тешкоће у редовном окупљању због сталног покрета или

142) Деветнаестог маја погинули су: Драгомир Станковић из с. Брода и Јоца Младеновић из с. Дарковца. Рањени су: Цветко Марковић, Стојан Ђурић, Сотир Ђорђевић, Бошко Радојковић и Миладин Ђокић из Другог батаљона, Драгослав Стојановић и Станко Станојевић из Првог батаљона, Јосиф Младеновић, Војислав Митровић, Милош Динић, Раша Танчић, Синиша Радоичић, Анђелко Пејчић и Никодије Величковић из Трећег батаљона.

Предео Цркене Јабуке и Јодине чуке на којој је решакана судбина се.1а

борби против непријатеља. Партијско-политичко руководсгво бригаде било је младо, а и без довољно искустава, па је његова помоћ скојевској организацији била недовољно ефикасна, а везе са Покрајински.м руководством СКОЈ-а биле су повремене и без личних контаката. И поред тих слабости, скојевска организација у Седмој јужноморавској бригади кроз ратни период дала је солидан допринос организованом окупљању и идеолошком уздизању свога чланства, учврстила војну дисциплину, другарску солидарност и ојачала везе са омладином села и града.

Борба на Корубама и растанак са завичајем

Уместо да се неколико дана одмори и среди, непријатељје Петој јужноморавској бригади наметнуо нове борбе-опкољавајући је са свих страна. На Тумби је бригада одмарала само 20. маја када је и упозната са Наредбом Главног штаба за Србију о преименовању свих јужноморавских бригада.[143] Од тога дана Пета јужноморавска бригада добила је ново име - Седма српска бригада, а након два месеца и после изванредних успеха у борбама противу непријатеља, добила је и звање ударна.

Ујутарњим часовима, 21. маја, Први батаљон Седме српске бригаде био је на одмору у Златановој Махали села Дарковца, а његова предстража на Корубама одакле је имала добру војничку прегледност. На путу из села Калне, главнина Седме српске бригаде челом колоне била је на домаку с. Дарковца. Курир Првог батаљона дојурио је на коњу и саопштио Штабу бригаде о покретима бугарско-фашистичке војске која се из с. Рупља спуштаЈ/а према с. Броду.

Многоструке су биле непознанице са којима се суочио Штаб бригаде. Командант и политички комесар пошли су на положај Првог батаљона. Без много података Штаб бригаде је морао да проналази најбоља војничка решења. Највише је на себе скретала пажњу претпоставка да је непријатељски батаљон кренуо преко с. Брода - Станикина крста - Стразимироваца за Бугарску. Међутим, било је могуће да се исти батаљон улогори у рејону Плане и тиме отежа маневар између Црне Траве и Лужнице. Према свему што се у том тренутку збивало, могло се очекивати да се исти непријатељски батаљон појави на Корубе за сат и по-колико му је и требало времена да пређе тај размак. Штаб бригаде је знао да је батаљон добро наоружан и технички опремљен, да је имао радиовезу с претпостављеном командом и да у свако доба може да затражи помоћ и авио-подршку. Све је, значи,

143) Наређење о преименовању датира од 7. маја 1944. године, А VII, к. 1071, д.1.

упозоравало на то да је и у једном и у другом случаЈу сукоб неизбежан.

С друге стране, Седма српска бригада имала је предност доминирајућег положаја и требало га је искористити на најбољи начин. Међутим, после борбе на Таламбасу бригада је располагала малим количинама свих врста муниције. Минобацачкој чети остало је само 18 мина. Изгледи да се у скорије време дође до потребне количине муниције није било, а партизанска болница налазила се у Ливађу - неколико километара удаљена и требало је мислити на њену заштиту.

Имајући у виду све ове околности, Штаб бригаде одлучио је да са повољних позиција сачека и изненадном ватром уништи или разбије непријатељску јединицу. Први батаљон је у духу наређења, као јединица најближа положају, посео Корубе; Други са замеником команданта **бригаде упућен је на Кокарка да обезбеди залеђе осталим** деловима Оригаде.

Чим се непријатељ појавио челом колоне на Корубе, Први батаљон је отворио снажну ватру из свих пешадијских оружја, а одмах затим кренуо у јуриш. Од првог плотуна пало је неколико војника непријатељске претходнице, а остали су се у паници разбежали према главнини. Од погинулих непријатељских војника заплењен је један пушкомитраљез и неколико пушака. Главнина непријатељске колоне прихватила је своју претходницу, зауставила јуриш партизанског батаљона и покушала да себи отвори пут. Први батаљон био је принуђен да се поврати неколико стотина метара и заузме погодније положаје. Убрзо затим пристигао је и Трећи батаљон из маршевског поретка и појачао одбрану. Неколико пута непријатељ је покушао да поседне Корубе, али у томе није успео.

Око подне одлучено је да се маневром Трећег батаљона нападне десни бок непријатеља. Батаљон је (без Друге чете) извучен из борбе и заједно са начелником Штаба бригаде упућен преко Смиљевице до поседне косу изнад Белчине махале и одатле дејствује на бок непријатеља који се утврђивао у рејону Рашине и Анђеликове махале. Док се развучена колона Трећег батаљона кретала брисаним простором висова Кокарке, осим Треће чете која се спустила у долину Власине и дејствовала на не-

пријатеља из позадине, непријатељ је тукао брдским топовима. Одартиљеријскегранатебиојесмртнопогођен начелник Штаба бригаде Милорад Диманић Милош, а неколико бораца лакше је рањено. Команда батаљона је после тога изменила правац кретања, па је батаљон посео положаје, али не оне са којих се претпостављало да је могао ефикасније да дејствује на бок непријатеља. Трећа чета је извршила маневар лево, прешпа реку Власину и дејствовала на непријатеља из позадине.

Први батаљон са Другом четом Трећег батаљона и Минобацачком четом остао је на Корубама и ту је целог дана одолевао притиску непријатеља. Минобацачка чета је испалила свих 18 мина, после чега је морала да прекине даља дејства. Ефикасност њеног гађања није могла бити установљена.

На главним положајима за време борбе налазили су се командант и политички комесар бригаде, представник Оперативног штаба ЖивојинНиколићи.чланови Окружних комитета КПЈ за Пирот и Врање Славољуб Петровић Ђера и Драгомир Николић Аца.

Положајебригаденепријатељјетукаобрдскомартиљеријом, али због конфигурације земљишта гранате су прелетале преко њих и експлодирале на непоседнуто земљиште. Њихова минобацачка ватра била је веома ефикасна. Захваљујући овоме и чињеници да су положаји били доста ретко поседнути, губици бригаде били су релативно мали.

На супротној страни Власинске дубодолине, од Добропољских махала према Сувој чесми и Броду, кретала се Десета српска бригада (раније 7. јужноморавска), али није могла да садејствује Седмој српској бригади из два разлога: због веоманеповољног положаја: биле суразд војене овом дубодолином и због дејства непријатељске артиљерије.

Од пуцњаве и детонација у току борбе разбежао се велики број јахаћих и товарних непријатељских коња. Сутрадан су по шумама припадници месних партизанских десетина и сељаци похватали 15 коња. Али, нису се могли установити губици у људству код непријатеља.

У сутон Штаб бригаде преко курира позвао је своје батаљоне да се прикупе у рејону Корубе.[144)]

У десеточасовној борби бригадаје изгубила начелника Штаба бригаде Милорада Диманића Милоша, старог револуционара, комунисту и организатора устанка у власотиначком крају, одважног и храброг руководиоца, који је због изузетних карактерних особина човека, руководиоца и комунисте био омиљен и цењен и код бораца и у народу. [145>] У стрељачком строју на челу Осме чете погинуо је и заменик команданта Трећег батаљона Градимир Димић из Црне Траве. На истом месту био је смртно погођен и Борко Николић из с. Студене, док је 15 бораца било рањено. [146,] Непријатељ на Корубама није претрпео веће губитке због слабог садејства између Седме и Десете бригаде, није искоришћена земљишна и тактичко топографска надмоћност.

Пошто су рањеници евакуисани, а погинули предати у надлежност војно-позадинским органимаради сахране, бригада је (без Другог батаљона) напустила Корубе и по ноћи кренула преко Каракаша за Остозубски вис, где је

144) Због прекида везе Други батаљон је остао на терену Црне Траве и бригади се прикључио тек 5. јуна у Медвеђи, Архив **ЦК** Србије - ГІКС, к. 5., д. 562; Записи 7. бригаде, Архив-Пирот, б. 14013, стр. 28.

145) Бригада није имала времена да сахрани свог начелника Штаба, већ је његово тело склонила у један шумарак и обавестила Команду подручја у Црној Трави где се налази и захтевала да га сахрани. Прва сахрана обављена је ноћу у гробљу Будићевске махале; лруга на захтев мајке Даре (у повољнијим приликама) обављена је, 28. маја 1944, у дворишту цркве у Црној Трави, а трећа, 18. фебруара 1945, у родном Власотинцу-уз почасти које припадају великом револуционару и борцу за ослобођење земље. (Према записима Десимира Димитријевића из Црне Траве). После рата додељен му је Орден народног хероја, аједно предузеће у Власотинцу добилоје његово име.

146) Број погинулих увећан је од три на пет пошто је рањени Атександар Стоичић, Раденковић подлегао ранама. И рањена Симка Сгоичићниије преживела. Као партијско-политички радник у Трећем багаљону била је врло цењена. Рањени су још и: Владимир Стојановић из Црне Траве, Лазар Тодоровић из Радосима, Драгомир Пегровић-Јордан, Никодије Пејчић, Драгутин Танчић и Борисав Лепојевић из Црвене Јабуке, Влада Цветковић из с. Острозуба, Борисав Радисављевић, Димитрије Милутиновић, Ипија Младеновић, Градимир Јовић, Драгомир Стевановић, и Сима Дојчиновић из Рупља - накнадно утврђено.

преданила, 22. маја. У непосредној близини били су Бабички и Црнотравски Партизански одред од којих је истога дана формирана 12. српска бригада.[147)]

У припреми за даљи покрет који је био изнуђен због присуства многобројних бугарско-фашистичих јединица - које су стезале обруч око суженог простора Седме, 10. и 12. српске бригаде - било је неопходно растерерити се свега што је ометало покретљивост. Минобацачи су закопани испод једне букве у шуми Зеленичја, јер за њих није било муниције а ни изгледа да се скорије до ње дође. Поред тога, бригада је Команди подручја предала 43 рањеника, приличан број болесних и изнемоглих бораца како би се уз повећану покретљивост с осталим бригадама извукла из непријатељског обруча. Увече је са два батаљона од 350 бораца кренула преко Јужне Мораве и планине Кукавице за Пу?гу Реку и Јабланицу. Други батаљон, који је моментано остао без везе, у свом саставу имао је око 200 бораца, што значи да се Седма српска бригада од 850 бораца - колико је имала 12. маја,[148)] када је отпочела непријатељска офанзива на Лужницу и Црну Траву - свела на око 550 људи. Погинулих и рањених било је 57 бораца. Известан број људи морао је бити остављен на терену, поред осталог, и због породичних трагедија у масакрима за време непријатељске офанзиве. Један број остављен је због болести, опште изнемоглости или крајње исцрпљености.

Напуштајући завичај, у овом тешком тренутку, са бригадом од пет чланова Штаба били су само командант и политички комесар, јер је заменик политичког комесара остао на терену Лужнице, а заменик команданта са Другим батаљоном на терену Црне Траве, док је начелник Штаба погинуо. У таквој ситуацији члан ОК КПЈ за Пирот Драгомир Николић оценио је да треба појачати непопуњени штаб Седме српске бригаде, па је одлучио да се и сам за неко време нађе са Седмом бригадом.[149)]

Са Острозубског виса колона Седме српске бригаде кренула је на дуг пут. У мислима бораца била је често

147) А ЦК Србије - ПКС, к.5, д. 562.
148) Исто.
149) Архив ЦКСКС - ПКС, к. 5, д. 562 (извештај члана ОКПирот).

присутна изрека дедова да „нема ватре без дима, нема борбе без крви, нема слободе без жртава," као и Његошева мисао: „У добру је ласно добар бити, на муци се познају јунаци." [150)]

Бригада је следећу ноћ провела у врло напорном маршу преко врлети шума и долина. На прелазу пута у долини Јужне Мораве, код Грделице, претходница бригаде се сукобила са мањом бугарском јединицом коју је разбила и отворила пролаз за Кукавицу. Када је део бригаде већ прешао железничку пругу, а други се њој приближавао, у том моменту наишао је оклопни воз од Лесковца ка Владичином Хану, из кога су повремено отварали митраљеску ватру. Било је очигледно да Седму српску бригаду нису успели да открију већ су журили ка месту прелаза Десете српске бригаде изнад Предејана-чији је правац кретања највероватније био откривен. -Митраљеска ватра шетала је бесциљно: час у брда леве, час десне обале Јужне Мораве. Бригада у то време није располагала ефикасним средствима за рушење пруге, нити оруђима за борбу противу оклопа, па је тежила да се шТо пре извуче из опасне зоне хитајући даље. Место прелаза реке, како због дубине воде где се газило, тако и због изузетно стрме, супротне обале било је непогодно, али бољег избора није било. У склопу бригаде налазио се већи број људи непливача који су са страхом загазили у воду. По неколико десетина бораца држало се за руке и у виду ланца прелазило на другу страну. Један борац није успео да се одржи на ногама и нестао је у таласима немирне воде и мраку.[151>]

На падинама планине Кукавице, у селу Грахову, бригада је остала да предани 23. маја 1944. године. Око 16. часова примећене су две дуге колоне из два супротна правца чија припадност није била позната. Дата је узбуна и бригада је брзо заузела положај више села. На око два километра даљине отпочела је жестока сусретна борба. Патрола бригаде брзо је установила да једну- од поменутих колона чинила 10. српска бригада. Другу колону

150) Од броја бораца 7. бриг. који су 22. 5. 1944. напустили завичај, 101 је погинуо у њеним редовима.

151) Сутрадан је установљено да је то био Ђорђевић Тихомир из с. Калне.

чинила је бугарско-фашистичка окупаторска војска. Села исподЧукљеника билаје посела немачка војска. Истурени делови њиховог обезбеђења често су се сукобљавали с борцима ослободилачке војске. Такав један сукоб имала је извиђачка патрола Седме српске бригаде када је у кратком пушкарању са немачком патролом био тешко рањен Борко Глигоријевић из Раков Дола који је убрзо подлегао ранама.

О стању и тешкоћама на завичајном терену по одласку Седме српске бригаде и посебно напорима за наставак борбе, говори се и у извештају секретара ОК Пирот Видоја Смилевског, од 2. јуна 1944. године, у коме се, између осталог, каже:

> „Догодило се чудо - нема стопе земље непооране. У овом гладом крају где без добре стоке и сточне хране, у време од 18. марта, па до данашњих дана, када је свакодневно било бугарских снага на терену, народ је орао и сејао гледајући како се низ брдо спушта стрељачки строј или праште гранате, минобацачи и митраљези. Велика је и света наша обавеза да овом јуначком народу помогнемо храном, да га спасимо од смрти и глади." [Ш)]

У писму се говори да ниједно складиште опреме није откривено за време офанзиве на терену. А зна се да су то била подземна илегална складишта и укопана испод темеља згаришта попаљених зграда, столетних букава и добро камуфлирана. За њих су знали „магационери," обични грађани, најчешће старци, жене и деца вични да чувају тајну. Било је и таквих који су умирали под батинама, али складишта нису одали.

Окружни комитет КПЈ за пиротски округ на погодан начин организовао је исхрану осиромашеног становништва. Од падобранског платна кројили су кошуље, а за једну такву кошуљу добијали су 25-30 к§ жита.

Окружни комитет је посебну пажњу поклањао обради земље, а народ је разумео настојања политичког руководства и свесрдно извршавао „директиве." Зато се у Извештају Видоја Смилевског и каже: ,Догодило се чудо

152) А. ЦК Србије - ПКС - к.6, д. 571.

- нема стопе земље напооране и то у време када ни један орач на читавом овом подручју није био сигуран за живот. У свако доба дана могао га је наћи куршум. Сељаци нису имали довољно стоке за орање, ни сточне хране, ни људске хране. Све су опљачкали бугарски фашисти до чега су год дошли. Значи, сав терет обраде земље у оним тешким временима пао је на жене и децу. нз)

Велика је ствар када се у Извештају каже: „Догодило се чудо - нема стопе земље непооране," и то у време када је на готово сваку стопу исте земље падао челик куршума или граната, када је истовремено највећи део стоке опљачкан, а није било ни сточне хране. Када су бугарски фашисти све попалили, људи способни за рад били су у оружаним јединицама НОП-а или у бугарској интернацији и на присилном раду.[154]

Борбе за ослобођење Горње Јабланице

Уместо да неко време остане у Пустој Реци и Јабланици, одмори се и организацијски среди, а затим крене преко Бабичког на извршење задатка у Источној Србији које јој је поставио Главни штаб НОВ и ПО за Србију - у измењеним околностима, Главни штаб даје ново наређење Седмој српској бригади: да се одмах ангажује у ослобођењу Горње Јабланице.

Горња Јабланица је после разбијања четничких корпуса на Козјаку постала уточиште Вардарског, Јужноморавског и Јабланичког четничког корпуса које је обједињавао Горски штаб бр. 110, па је тим већа опасност претила слободној територији у Пустој Реци и Јабланици. Постојање овако снажне концентрације четника у непосредној близини овог подручја успориле су развој и отежале обједињавање дејстава снага НОП са ширег рејона Врања и Црне Траве, са једне стране, и Пусте Реке и Јабланице са друге. Овако снажне четничке групације спречавале су успешно извођење дејстава јединица ослободилачке војске и акција на Грде/*ичку клисуру, која је, -

153) Исто.
154) А. ЦК Србије - ПКС - к. 6, д. 571.

због виталне саобраћајнице Ниш - Скоиље, била у првом плану њихових дејстава.

Први задатак новоформиране 21. српске дивизије НОВЈ као веће оперативне јединице, ујужној Србији био је да ликвидира четничко упориште у Горњој Јабланици и Оруглици. Са две бригаде преко Медвеђе и Реткоцера напала је, 20. маја, на четничке снаге и у селу Реткоцеру нанела им озбиљне губитке. Међутим, у даљем продору на линији Ћелекаре - Тупалски вис дочекале су је велике снаге Горског штаба бр. 110. Тада Главни штаб НОВ и ПО за Србију наређује да се свим расположивим снагама (7. 10. и 12. српском бригадом, Врањским и Кукавичким НОП одредом) нападну четници у Оруглици и садејствује 21. српској дивизији. [155]>

У склопу општег плана напада на Горњу Јабланицу и Оруглицу, Седмој српској бригади (без два батаљона) дат је следећи општи правац дејства: Дупељево, Равни Дел и Горња Оруглиц^. Али, већ у поподневним часовима, 26. маја, дошло је до сукоба на левој обали Ветернице са Јабланичком четничком бригадом и после краткотрајне борбе четници су се морали повучи без организованијег отпора.

Десно, преко села Гагинца и Мелева 10. и 12. српска бригада успешно су садејствовале Седмој српској бригади. Јединице ослободилачке војске на географски сложеном земљишту нападале су преко дубодолина, кроз шуме и пропланке, поред засеока и села, често уз јурише. Чула се најчешће снажна паљба пушака, аутомата, пушкомитраљеза, експлозије бомби и другог оружја, али ништа није могло спречити да се бригада пробије ка западу, да би касно у ноћ достигла линију Горња Оруглица - Гагинац. Тога дана погинула су два и заробљена три четника, а заплењено је пет пушака.

Сутрадан, 27. маја, пошто су делимично средили своје редове четници су прешли у напад покушавајући да се уклине између партизанских бригада на правцу Бела земља. На том правцу нападала је Прва јабланичка чегничка бригада (4 батаљона) а ишло јој је у прилог добро познавањетерена. Циљ ове четничке операције био

155) Живојин Николић - 22. дивизија, стр. 113-121.

је да потисне Седму српску бригаду и набаци је према Доњој Оруглици где би је дочекао, разбио и уништио Јужноморавски четнички корпус. Седма српска бригада (без два батаљона) у садејству са једном четом Лесковачког партизанског одреда, која је четницима зашла за леђа, принудила је своје нападаче на повлачење према селу Доња Оруглица и извојевалајошједну победу. Борбе су се завршиле у сумрак. Нема поузданих података колики су непријатељски губици, али било је заробљено шест четника. Двојица од њих су препознати као окорели злочинци, те их је бригадни суд осудио на смрт. У овим борбама заплењено је 10 пушака и два пушкомитраљеза. Седма српска бригада имала је три погинула и три рањена борца.[156)]

Разбијене и на свим правцима потучене четничке јединице повлачиле су се у правцу села Липовице и села Кљајића где су их прихватиле Ристовачка, Моравска и Летећа четничка бригада. Они још увек нису признавали пораз и поново су се концентрисали у намери да поврате изгубљену Горњу Оруглицу. У рејону села Липовице прикупило се Вардарски, а у реону села Кљајића Моравски четнички корпус који је, поред осталога, добио и муницију од Недићевог оружаног одреда под командом капетана Зотовића из Лесковца. [157)]

У ситуацији која је била веома неповољна за четнике на овом подручју и у моменту када је јединство команданта у Горском штабу бр. 110 било веома пољуљано,[158)]командант Вардарског четничког корпуса капе-

156) Погинули су: Ћира С. Богојевић из Ц.Траве, Адам Лепојевић из с. Доброг Поља и Витомир Момчиловић из с. Јабуковика. Рањени су Драгутин Милосављевић и Стојанча Лепојевић из с. Црвене Јабуке, А VII, к. 1070, рег. бр. 1-12/5.

157) Живојин Николић- 22 дивизија, стр. 116-117; Муниција и друга помоћ од Немаца четницима је додељена на основу депеше ДМ бр. 799 и 800 и договора између четничког мајора Ранка Стошића и немачког команданта у Лесковцу, маја 1944. године. (Изјава Рад. Ђурића Врх. штабу НОВ и ПОЈ од 1.6. 1944. год.)

158) Противу команданата горског штаба бр. 110 мајора Ђурића удруживали су се начелник његовог штаба мајор Ранко Стошић, командант Вардарског корпуса капетан Стојан Крстић, командант Јужноморавског корпуса Сава Миловановић и командант Јабланичког четничког корпуса капетан Манић који су га сменили. али се тиме међу четнич. командантима још више пробудила нетрпељивост.

тан Стојан Крстић, процењујући сложеност прилика, захтевао је од мајора Ранка Стошића да све четничке јединице, 25. јула, крену у општи напад на партизанске бригаде и одреде. Међутим, Стошић је у име Горског штаба бр. 110 - пошто је дошао на место Радослава Ђурића, који је са једном групом од око 50 четника прешао ослободилачкој војсци - издао наређење да се четничке снаге групишу у рејонима ЈТиповица, Оруглица, Барје и једновремено крене у општи напад на јединице ослободилачке војске, 28. маја у 03,00 часова.

У писму Крстићу Ранко М.Стошић, између осталог, каже:

„... Сава Миловановић (ЈМ четнички корпус - прим. аутора) по цену живота да држи положај Тупалски вис - Радевачка чесма како би осигурао наше десно крило и бок... Лево од нас напада Зотовић (Михаило Зотовић Недићев командант одреда - прим. аутора) са капетанок* Анђелковићем који је пристигао преко Барја, Бештице, Гагинца, Оругличке школе. Ти требаш на Горњу Оруглицу где је штаб (партизана - аутори). Циљ једа се партизани збацеуреку Ветерницу или потпуно униште... и сложно или ћемо победити или изгубити главе..."[159)]

У раним јутарњим часовима, 28. маја, четничке и Недићеве јединице извршиле су напад. Јединице Народноослободилачке војске имале су доминирајуће положаје и добру међусобну везу, те су успевали да се супротставе непријагељском налету. Истина, положаји 12. српске бригаде (Бештица-Мелово) били су угрожени, аЛи, захваљујући 10. српској бригади, четници су убрзо заустављени, а када су партизанске јединице кренуле у напад и јуриш-четници су одбачени ка Барју и Лебану.[160)]

У поподневним часовима 21. српска дивизија нападала је прекоТупалског виса и Радевачке чесме и тако угрозила бок и позадину Вардарског четничког корпуса. Тада је Седмој српској бригади наређено да од с. Горња Оруглица нападом на четнике, крене у сусрет јединица-

159) Мирко фиħм бр. 6 фк 226, Историјски архив у Нишу.
160) Живојин Николић - 22 дивизија, стр. 113- 121.

ма 21. српске дивизије. Вардарски четнички корпус овим операгивним захватом нашао се „у кљештима" -између 21. српске дивизије и Седме српске бригаде. Иако су се упорно борили и бранили, четници су имали једини излаз да се повуку, иначе прегила им је опасност од уништења.

Понесени мржњом због издаје и понашања четника, озлојеђени за све оно што је окупатор учинио Лужници и Црној Трави, борци Седме српске бригаде били су спремни и на највеће напоре и жртве. И овога пута нису изневерили наде. На једном пропланку, на пример, борци Седме српске бригаде успели су да ликвидирају 11 четника-међу којима и капетана Стојана Крстића, команданта Вардарског четничког корпуса. Код њега је поред личних исправа пронађен 41 наполеон у злату, 2.500 америчких долара и друге валуте.[161] >На положају је нађен и тешко рањени поручник Никола Јанићијевић, командант Жеглиговске четничке бригаде. Било је заробљено и шест четника који су пребегли са Козјака на Оруглицу. Неуредни с дугим прљавим брадама и косама, црвених вратова, са злогласним четничким камама за појасевима. Двојица од њих су се врло дрско понашали и због тога били стрељани на лицу места.

У овој борби заплењеноје 15 пушака,један пиштољ, четири коња, пољска болница са опремом, а у њој и три америчка пилота који су рањени приликом пада авиона.[162)]

Док су јединице Седме српске бригаде гониле четнике, млади и неискусни борац Радисав Радивојевић из села Калне свратио је у једну кућу да затражи хлеба. У кући су били прикривени четници. Чим је Радисав ушао у кућу, одмах су га заклали да их не би открио.

После тешких и заморних, али и успешних борби противу бројних четничких јединица за ослобођење Оруглице и Горње Јабланице, Седма српска бригада задржала се од 29. маја до 5. јуна у селима: Липовици, Кљајићима, Бувцу, Рујковцу, Црном Врху, Медвђи, Слишани-

161) Заплењене исправе, новациархивскадокумента предата су политичком комесару 22. српске дивизије Василију Смајевићу 30. 5. 1944. године у с. Кљајићима.

162) А VII к. 1070, рег. бр. 1-12/5. У борби је погинуо Браца Миленовић из с. Брода.

ма и Бучумету. У Медвеђи је, 5. јуна, у селима: Липовици, Кљајићима, Бувцу, Рујковцу, Црном Врху, Медвеђи, Слишанима и Бучумету. У Медвеђује, 5. јуна, стигао и Други батаљон Седме бригаде из Црне Траве и поново ушао у њен органски састав. У време овог предаха обављено је сређивање јединица и попуњавање упражњених руководећих места, анализиране су претходне борбе као и стање јединица, одржавана је војно-политичка насгава и примењивање хигијенских мера. За време боравка у Сијеринској Бањи део јединица Седме српске бригаде први пут после дужег времена мога је обилно да се посвети хигијени.>«)

163) Исто.

III ДЕО

БРИГАДА У САСТАВУ 23. СРПСКЕ ДИВИЗИЈЕ

Формирање 23. српске дивизије НОВЈ

Стварањем већег броја бригада на подручју јужне Србије омогућено је да се образују и нове дивизије. Тако је, 6. јуна 1944, од Седме и Девете српске бригаде, као и од 14. српске (нишке) НО бригаде формирана Трећа српска дивизија НОВЈ.[164)] У Штабу Треће српске дивизије постављени су Радован Петровић за команданта, Крста Филиповић Гроф за политичког комесара и Светислав Татарац Тале за начелника штаба. После организационог сређивања и попуне, пред крај јуна 1944. године, Трећа српска дивизија имала је укупно око 1.430 људи.[1651] Наредбом Врховног штаба НОВ и ПОЈ, од 11. јуна 1944, ова као и друге формиране српске дивизије добила је нову нумерацију. Тако је Трећа српска од тала носила назив 23. српска дивизија НОВЈ.[166)]

Прикупљање бригада које су биле предвиђене да се ставе под команду Штаба 23. српске дивизије започело је 6. јуна у јабланичком селу Добра Вода где је дошла Седма српска бригада, а завршено је 14. јуна у расинским селима(шири рејон Шиљеговца) када је прихватио

164) Зборник, П/13, док 18. Наређење делегата ВШ НОВ и ИОЈ Светозара Вукмановића Темпа од 27. маја 1944. године; А VII, к.5. бр. 29/1.

165) О датуму формирања Треће српске дивизије постоје различита гумачења, тако, на пример, у Зборнику том I, књига 20, стр. 702, у напомени редактора бр. 15 наводи се 6. јуни 1944., али при том, аутор не даје извор такве тврдње. „Билтен" 27, од 15. јуна 1947, у чланку: „Трогодишњица оснивања 14. српске (нишке) бригаде"се. поред осталог, каже: „На дан 17. јуна 1944. формирана је од Нишког НОГ1 одреда бригада. Само три дана касније формирана је 3. дивизија."

166) Архив VII, к. 1040, бр. рег. 4-1, Наредба Штаба 21. српске дивизије за 14. јун 1944. године.

и ставио под своју команду Девету српску и Нишки партизанки одред од кога је17. јуна у с. Рибаре формирана 14. српска бригада. Од тога дана 23. српска дивизија сматра се комплетном, а у њеном саставу је првобитно било нешто преко 1.400 бораца и руковОдиоца. [167]>

Бригаде су дуго имале и незваничне називе према завичају одакле су поникле: Седма (Црнотравска), Девета (Тимочка) или 14. (Нишка) па су та, незванична имена често и у извештајима помињана.

О свом првом сусрету са Штабом 23. српске дивизије, чланови штаба Седме бригаде у мемоарским казивањима истичу:

> „Добили смо наређење да са бригадом из реона с. Слишани и Бучумета дођемо у село Добра Вода и јавимо се штабу III дивизије. Испред команде Јабланичког војног подручја приђе нам непознато лице у новој енглеској униформи. Доста крупнији и старији од нас, са широким челом, благог осмеха и погледа те у први мах помислисмо да је Петар Стамболић, знајући да се у близини налази Главни штаб за Србију чији је он био командант. Пружајући нам руку непознати рече: ,ја сам Крста Филиповић-Гроф," а ваш будући комесар дивизије." Када покушасмо да га информишемо о стању наше бригаде Гроф нас прекиде речима: „Знам да сте црнотравско-лужнички печалбари, да сте поникли у устаничком крају у коме је окупатор починио страшна зверства. Знам и за ваше богато борбено искуство - радује ме да је тако." [168)]

Од команде војног подручја Седма српска бригада је тада добила 80 пари одећне опреме и нешто оружја које су претходне ноћи примили од савезника. Бригади је стављено на располагање два казана за прање одела како би надједним делом јединица могла да се спроведе хигијенска обрада. У поподневним часовима одржан је састанак 23. српске дивизије и Седме српске бригаде.

167) С.Миладиновић - 14. срп. бригада, стр. 110; И.Глигоријевић - 9.срп. бригада, стр. 92.

168) Мемоарска казивања политкомесара и заменика команданта Седме бригаде Ђ.Златковића Милића и Р. Митровића Шумадинца.

У команди дивизије чланови штаба Седме српске бригаде препознали су човека који је, 27. маја, у својству члана Оперативног штаба Јужноморавских бригада обишао борбене положаје Седме српске бригаде у окршају против четника на Горњој Оруглици. Био је у пратњи Милана Ковачевића и још неке личности.

На састанку је било доста речи о војно-политичкој ситуацији, о снази западних савезника и скором отварању другог фронта, о успесима Црвене армије, о дејствима и јачини НОВЈ уопште, а посебно о преимућству над четницима који су разбијени и протерани са Козјака, па и оних који су потучени на ргајским положајима, потпуно разбијени у Горњој Јабланици - који су свуда трпели тешке поразе и предавали се борцима ослободилачке војске чак и њихови команданти. [169]

Војнички добро организоване, уз високу идејну свест, јединице НОВЈ под руководством Партије и друга Тита успеле су на најбољи начин да искористе све повољне околности и у тешким ратним условима истрају у неравноправној борби до коначне победе.

Има се у виду онај период у развоју НОБ у коме су партизанске снаге однеле одлучујућу превагу над „уједињеним националним снагама Србије" и немачким окупационим јединицама, периоду када је НОВЈ толико нарасла да је могла да удари на стратешки најосетљивије подручје југоисточног фронта Вермахта - на „средиште Балкана" - време када су се јединице Црвене армије приближавале Дунаву и својим продорима дубоко према западу и југозападу утицали на војно-политичко престројавање у Бугарској, Румунији и Мађарској.

Својим успесима у овој фази другог светског рата НОВЈ најугословенском ратиштудобијазаслужено место уантихитлеровској коалицији иуразрешавањудијалектичких противуречности на ширем подручју Балкана - одре-

169) Овосевероватноодноси наслучај РадославаЂурићаЈедног од највећих функционера Врх. команде четника Драже Михаиловића та јужну Србију, Македонију, Косово. Ђурићје прешао на страну партизана 29. 5. 1944., а убрзо затим издао проглас четницима који је био поражавајући, нарочито за оне корпусе који су били под његовом командом. „Изјава (Серокс) Р.Ђурића, Врхов. штабу НОВЈ од 1.6.1944. године - ксерокс код аутора.

ђује НОБ-и и социјалистичкој револуцији веома уочљиву димензију светских размера. Њени продори и успеси у средишту Балкана створили су повољне услове да јединице Црвене армије готово неометано форсирају Дунав - најзначајнију водену препреку у овом делу Европе на правцу кретања украјинског фронта.

С друге стране, све офанзивнија дејства јединица НОВЈ и ПОЈ према Србији - „средишту Балкана" - учиниле су, са своје стране, да источни део земље (Србија и Македонија) за немачку команду, а тиме и команду Југоистока постане „неуралгично" подручје и предмет готово свакодневних оцена и планирања најодговорнијих немачких команданата који су морали да констатују:

- да веома несигурне саобраћајнице Моравско-вардарском, Моравско-нишавском и Ибарском долином доведе у опасност немачку групу армија „Е" у јачини од преко 350.000 војника, и

- да је угрожавањем поменутих комуникација непосредно био угрожен извоз стратегијских сировина са ових богатих подручја рудним богатствима и пољопривредним производима, што је осетно слабило производне потенцијале немачке ратне машине.

У процени стања у Југославији немачки Вермахт па и сам Хитлер, тешка срца, могли су да констатују праву вредност НОВЈ, тактику и стратегију партизанског начина ратовања - способност дојучерашњих „банди" да се претворе у веома покретљиве и вешто вођене оперативне јединице, способне да предузимају и најозбиљније фронталне подухвате. У новоствореној војно-политичкој ситуацији, у 1944. години, НОВЈ постаје одлучујући фактор у угрожавању немачког југоисточног фронта, усклађујући своје ратне планове с плановима савезника.[170)]

У строго поверљивом извешгају бр. 0186/44 упућеног врховној команди Вермахта, команда Југоистока, о продору већег броја јединица НОВЈ у Србију, поред осталог, каже:

„На подручју између Ибра и Мораве налазе се јаке црвене снаге из Црне Горе у наступању против

170) Зборник XI1/4, док. 109.

њима баченим у сусрет четничких јединица, полицијским, СДС, бугарским батаљонима."

У даљем тексту немачког извештаја се каже:

„све у свему, добија се утисак једног скоро планског тока дуго очекиване Титове офанзиве у циљу заузимања Јужне Србије... и може се закључити да ће се црвене снаге које продиру у Србију спојити са јединицама Главног штаба за Србију и да имају намеру да чврсто запоседну терен са обе стране пруге Сталаћ-Ниш-Грделица, те да ефикасно врше прекиде главне снабдевачке саобраћајнице, да Јужну Србију подчине комунистичкој владавини елиминишући сваки утицај Драже Михаиловића."[171)]

У својој процени, Фелдмаршал Максимилијан Вајкс, као командант Југоистока закључује да је погрешно Тигову армују квалификовати „бандитским противником" како је чињено у прошлости. Ради се о оперативно-тактички добро вођеним и до завидне висине наоружаним снагама, које се одликују динамиком коју не треба потцењивати и чија бројност стално расте. „Нисам наклоњен грешци да непријатеља потценим," истиче фелдмаршал Вајкс.[172)]

Схватајући веома озбиљно борце ослободилачке војске као непријатеља, команда Југоистока прихватила је понуду Недића и Драже Михаиловића за још организованију сарадњу противу Народноослободилачке војске. Чврста „коалиција" окупационих снага, Недића, Драже Михаиловића и других заснивала се на изразито „антикомунизму." Команди Југоистока било је стало да што потпуније искористи снаге квислинга у чему је у највећој мери и успевала.

У току консолидовања 23. српске дивизије НОВЈ, њен командант и политички комесар одржали су састанак са Штабом Седме српске бригаде и тада посебно нагласили да су четничке снаге у источној Србији још веома јаке и да помоћу терора покушавају да одврате народ од подршке и помоћи НОП-у, због чега су борци источне

171) Зборник XИ/4, док. 107.
172) Зборник XИ/4, док. 135.

Србије понекад били принуђени да, привремено, напуштају своју територију.[173] Међутим, четничке застрашујуће акције и пропаганда биле су неутралисане чим су се тамо појавиле јаче партизанске снаге. У источној Србији требалоје створити најоптималније услове с обзиром на приближавање јединица Црвене армије, о чему је било речи на поменутом састанку.

Заједно са Штабом 23. дивизије, Седма српска бригада је преко села Статовца, Прекадина и преко Топлице, 8. јуна 1944, дошла у топличку Велику Плану. Док је дуга колона бораца прелазила реку Топлицу, железничку пругу и пут, у непосредној близини одјекнуле су експлозије мина што су их топлички диверзанти подметнули испод пруге, не знајући, за наилазак делова 23. српске дивизије.

У Великој Плани Седму српску бригаду дочекао је командант Топличког војног подручја Новаковић Миодраг Цуца и разместио је на одмор, преузимајући обавезе око исхране и обезбеђења. То је био први сусрет бораца Седме српске бригаде са народом Топлице, који је оставио снажан утисак о топличком гостопримству и предусретљивости. Тује бригада поред, осталог, лобила потребне количине нове одеће, обуће, два минобацача и довољно муниције.

Следећих 12 дана Седма српска бригада, заједно са Штабом 23. српске дивизије, боравила је у ширем рејону Шиљеговца на северним обронцима Јастрепца. И тада је бригада искористила прилику да се њени борци окупају у топлој води Рибарске Бање. Слободни дани коришћени су у образовне сврхе, за одржавање политичке и војне наставе, часова критике и самокритике, за приредбе и игранке. За време чишћења оружја у селу Гревце, несрећним случајем од пушке свога друга погинуо је борац Милисав П. Вукадиновић из Црвене Јабуке који је сахрањен у гробљу села Гревца.[174]

У расинским селима Седма српска бригада сусрела се са припадницима Девете и 14. српске бригаде са којима је била у формацијском саставу 23. српске дивизије.

173) У то време у источној Србији деловала је Девета српска бригада и Нишки партизански одред.

174) Због дезертерства и издаје осуђен је и стрељан Радисав С. Живковић из с. Кијевца.

Иако су у састав 23. српске дивизије ушли борци са два различита и међусобио удаљена устаничка подручја Србије, ипак је међу њима било много заједничких тачака, нарочито Седме и Девете бригаде. У Шиљеговцу је било много срдачних загрљаја бораца Трећег батаљона Девете бригаде са борцима Седме српске бригаде. Они су још 30. марта из Пусте Реке кренули са Седмом српском бригадом за Црну Траву и Лужницу, у крај који је непријатељ опустошио и народ осиромашио. Но и поред тога, борце Седме српске бригаде испуњавала је радост што ће се поново наћи у свом завичају, иако им је тешко пала погибија пет бораца у једној борби противу непријатеља. [175)]

Сусрет са борцима 14. српске бригаде тада је остварен први пут. У каснијим борбама најчешће ће се борити заједно па ће им и успеси, као и недаће бити заједничке. Погинуле другове често су скупа сахрањивали, а рањенике заједнички лечили.

Продор у источну Србију

На основу директиве Главног штаба НОВ и ПО за Србију, новоформирана23. српска дивизија НОВЈ изРасине кренула је за источну Србију у први сумрак 20. јуна 1944. године. Задатак јој је био да искористи расположење народа источне Србије ради стварања нових јединица ослободилачке војске и стварања слободне територије. Осим тога, дивизија је својим дејствима морала да разбије тамошње непријатељске снаге и онемогући им учествовање у немачкој операцији на територији Расине, Топлице и Јабланице. Није било илузија да дивизијска колона може проћи долину Јужне Мораве (реку, железничку пругу и међународни пут) а да при томе не буде откривен правац њеног кретања - у условимајаког непријатељског обезбеђења моравске саобраћајнипе. Интервенције непријатеља нису биле искључиване, а посебно се рачунало на четничке снаге које су могле бити сконцетрисане у већем броју на повољнијим положајима Бу-

175) Иван Глигоријевић: „Девета српска," стр. 46.

ковика и Озрена. Под заштитом мрака 16. српске бригаде под командом народног хероја Пана Ђукића која је неустрашиво напала бугарско-фашистичку посаду на делу железничке пруте код Ђуниса, 23. дивизијаје, 20/21. јуна, прешла Јужну Мораву кол села Доњег Љубеша. На челу колоне ишла је Девета српска бригада као познавалац терена, а за њом 14. бригада, па затим Седма српска бригада. Штаб дивизије није располагао довољно прецизним обавештењима о ситуацији на супротној страни, али су извештаји позадинских радника и извиђача говорили да су четници заноћили у селима Мозгову и Црном Калу. Требало им је задати ударце и истовремено не дозволити им да се домогну доминантних положаја на Буковику. Имајући све то у виду, Штаб дивизије одлучио је да делом својих снага нападне четнике једновремено у селима Мозгову и Црном Калу, а делом што пре да поседне Буковик и тиме обезбеди прихват својих јединица после завршене акције у поменутим селима. Задатак јединица биоје следећи:

- Девета бригада ојачана Првим батаљоном Седме бригаде да нападне, уништи или разбије Звишку четничку бригаду у селу Мозгову;[176)]

- Четрнаеста бригада да од села Брадарца крене за село Црни Као и изненадним нападом уништи Голубачку летећу четничку бригаду Крајинског корпуса;

- Седма бригада без Првог батаљона најкраћим правцем да избије на Буковик и поседне доминирајуће положаје и обезбеди прихват осталихјединица дивизије.

До свануће, 21. јуна, Седма бригада запосела је Буковик на коме није било четника. Ујутарњим часовима групице четника, бежећи из Мозгова и Црног Кала ка Буковику, наишле су на предстражне делове Седме бригаде која их од магле није раније примећивала. Ту и тамо разлегао би се по који пуцањ и повици бораца из предстраже „предајте се." Тако је један четник на коњу ушао у стрељачки строј бригаде и када је приметио где се нашао, дао се у бекство, али је по отварању ватре погинуо. Они, пак, четници који су благовремено открили присуство бораца ослободилачке војске на Буковику, по-

176) А VII, к. 1070, бр. 1-12/5; Оперативни дневник 7. бриг. И. Глигоријевић, 9 српска бригада, стр. 95.

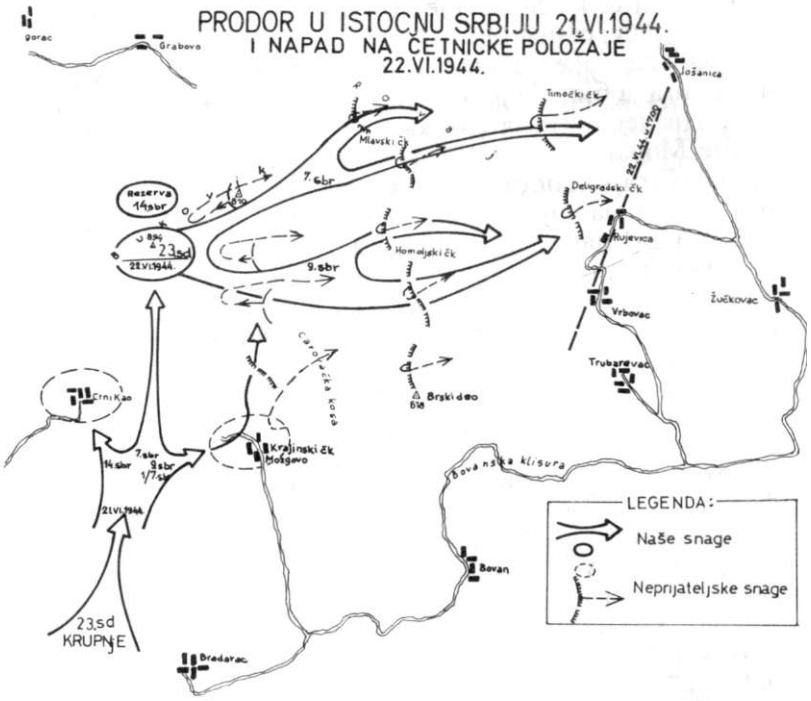

бегли су ка Ражњу или Сокобањи. До 10 часова пристигла је Девета бригала са Првим батаљоном Седме бригаде, а до подне и 14. бригада са заробљеним четницима и њиховим официрима.

Девета српска бригада око поноћи, 21/22. јуна, успела је да из покрета упадне у Мозгово. Први батаљон Седме бригаде у једној кући заробио је штаб Звишке четничке бригаде, а у заједници са Деветом бригадом напао делове Крајинског четничког корпуса и разјурио их.

Четрнаеста српска бригада у заобилажењу Прног Кала на Дреновачкој коси заробила је курира Голуба-

чке летеће четничке бригаде од кога је саслушањем сазнала извесне важне појединости. Убрзо затим на коти 540 (изнад села) дошло је до оштре борбе противу четника који су, сазнавши за борбу у селу Мозгову, заузели борбени распоред. У двочасовној борби Голубачка четничка бригада била је разбијена - уз велике жртве.

Двадесет трећа српска дивизија прешла је долину Јужне Мораве, док је Шеснаеста бригада водила борбу против бугарске посаде чије су одјеке могли чути четници, и у даљем маршу прошла кроз села Доњи Љубеш, Рутевац и Бродарце, а да је четници нису осетили нити су сазнали за њен покрет. Ова небудност четника омогућила је борцима ослободилачке војске да их изненаде и разбију. То потврђује чињеницу, између осталога, да четници нису имали одговарајућу подршку народа као борци ослободилачке војске, па их нико тада није обавестио о опасности која им је претила.

Поред свега, очувани историјски извори показују да су четнички штабови ипак располагали информацијом о формирању 23. српске дивизије и да су очекивали долазак њених бораца из Топлице и Расине у источну Србију. У депеши коју је послао својим потчињеним командантима, 29. маја 1944, командант Књажевачког четничког корпуса капетан Миладиновић, између осталог, јавља: ,Долази им у помоћ Седма партизанска бригада из Тогшице..." ,[77]

Четничка врховна команда, вероватно, на основу извештаја потчињених команданата у источној Србији, наредила је груписање скоро свих четничких корпуса источне Србије у рејону планина Буковика - Озрена - Ртња са задатком да затворе и контролишу све правце који изводе из долине Јужне Мораве у исгочну Србију. ,[78]Истим наређењем четничке Врховне команде стављено је у задатак неким четничким личностима да ступе у везу и преговарају са представницима бугарске војске „за рад на националној основи." [179]

177) Микрофилм бр. 7, снимак 30-депеша 30/44, Ист. архив у Нишу.

178) Сл. Миладиновић - 14. срп. бригада, стр. 113, објашњење 181.

179) А VII, к. 1070. бр. 1-25/5; група аутора - Тако се борила Црна Трава, стр. 342.

Да би затворили све правце који из долине Јужне Мораве изводе у источну Србију, четници су проценили да ће ослонцем на Буковик, Озрен и Ртањ моћи да господаре „неверном" сокобањском котлином, а гиме и целом источном Србијом. Четничке јединице поселе су сва села око планине Буковика. Крајински четнички корпус био је распоређен у Црном Калу и Мозгову, Делиградски и Тимочки корпус у селима Трубаревац и Врбовац, Хомољски корпус у рејону Бељевине, Млавски на источним падинама Рожња, а 1Љ>ажевачки четнички корпус између Озрена, Каменичког виса и Ртња. Вођење операције над овим корпусима, за 21. и 22. јуни, било је поверено мајору Брани Петровићу, команданту Делиградског четничког корпуса,[180]'а касније Велимиру Пилетићу.

У кратком временском раздробљу четнички корпуси претрпели су неколико озбиљних пораза, што је умногоме растројило њихове редове, довело до убрзаног осипања, нарочито мобилисаних који су почели да избегавају учешће у четничким акцијама. Страх је завладао код већине зликоваца, те нису били способни да пруже озбиљнији отпор партизанским снагама.

Четничка команда била је свесна настале ситуације а и чињенице да се приближавају одсутне борбе против јединица ослободилачке војске. Зато је било нужно да се најпре ојачају четнички редови, покуша повратити њихово самопоуздање и колико-толико храбрости да се суоче са, све ефикаснијим, партизанским јединицама. Прво су међу својом војском морали да омаловаже успехе партизана и да своје поразе прикажу као поразе партизанских бригада у Јабланици, Пустој Реци, Топлици и Расини. Поред измишљања лажи у циљу пропаганде држали су својим присталицама кратка предавања изразито антикомунистичке и монархистичке садржине. Тиме су величали националистички покрет Драже Михаиловића - борбу за краља и монархију. Рачунали су једино на помоћ окупатора - Немаца и Бугара са којима су правили заједничке планове у борби противу НОВЈ.[181]Пред јавношћу

180) А VII, к. 95, бр. 46/6.

181) Сл. Миладиновић - 14. срп. бригада, стр. 113, објашњење 181.

су покушавали да их оквалификују као бескућнике, пропале интелекгуалце, људе без вере и осећања.

Међутим, ни психолошке пресије, ни политичка пропаганда нису поправљале положај четника у њиховом настојању да се успешније супротставе оружаним јединицама НОВЈ. У Мозгову и Црном Калу потучене су Звишка и Голубачка четничка бригада Крајинског корпуса, као и његови други делови. У Операцијском дневнику Седме српске бригаде истиче се да је међу заробљенима било 17 официра којима је судио народни суд на Буковику. [Ш)]

Пораженом Крајинском четничком корпусу пружали су подршку: Хомољски четнички корпус на Бељевини, Делиградски и Тимочки на линији западно од села Врбовца и села Трубаревца и Млавски на југоисточним падинама пл. Рожањ. Разбијени Крајински четнички корпус прикупљао се у рејону села Рујевац, па је 21. јун протекао у припремама свих четничких корпуса за напад на Буковик кога су поселе јединице ослободилачке војске.

Наредног дана, 22. јуна, од јутра па до 15 часова јединице 23. српске дивизије енергично су напале четничке јединице. Док је штаб дивизије још увек проучавао јачину и распоред четника - да би одабрао најпогодније нападне правце својих бригада - четници су подилазили положајима Буковика и отпочели нападе на истурене положаје Девете и Седме бригаде. Не чекајући да четници преузму иницијативу, командант 23. српске дивизије наредио је да се одмах крене у противнапад:

- Девета бригада, десно, правцем Буковик, Бељевина, с. Врбовац, с. Жучковац после чега ће се задржати на линији с. Врбовац, с. Рујевица;
- Седма бригада, лево, правцем Буковик, Струкалски врх, Дренова глава, с. Јошаница, с. Врмца са задатком да разбије и протера непријатељске снаге, а потом да се задржи на линији Јошаница - Рујевац;
- Четрнаеста бригада задржана је у дивизијској резерви.

Први напади на источним падинама Буковика дочекани су најжешћом ватром пешадијског наоружања. По-

182) А VII, к. 1070, бр. 1-15/5; група аутора - Тако се борила Црна Трава, стр. 342.

ложаји јединица 23. дивнзије били су знатно повољнији од положаја четника, али су четнички корпуси били густо концентрисани, а официри су још имали команду над мобилисаним четницима, па су одолевали нападима 23. дивизије. На тим првим положајима пале су и три прве жртве Седме бригаде.'[83)]

И поред жртава, напад 23. дивизије није јењавао. Борба се водила на пошумљеном земљишту, а осим тога водиле су је партизанске јединице добро наоружане и снабдевене са доста муниције. То су биле бригаде састављене од добровољаца који су имали велика борбена искуства а морал бораца био је на завидној висини. У таквој ситуацији четничка одбрана била је разбијена, после чега су се четници дали у бекство, чак и онда када су борци 23. дивизије прекинули даље гоњење. Само на правцу наступања Седме српске бригаде нађено је 25 четничких лешева, а заробљено је 12 четника. Заплењено је 30 пушака, један револвер, један двоглед, два ручна часовника, 10.000 динара и другог материјала. Стање на подручју источне Србије, после победа, бригада 23. дивизије у рејону Буковика дала је нови подстрек за даље ширење покрета у Сокобањској котлини.

Седма српска бригада била је тада по прву пут у селима: Врмци, Мужинцу, Шарбановцу, Николинцу, Сеселцу, Читлуку, Богдинцу и Дугом Пољу. Утисци њених бораца о гостопримству народа тих села остали су незаборавни. У Читлуку је, 26. јуна, организован пријем савезничких авиотранспорта. Тиме су све јединице 23.

183) Погинули су: Ћока Соколовић из с. Калне, Вукадин Крстић из с. Калуђерова и Жика Станојевић из Црне Траве. У тој борби рањено је 16 лица - 13 је припадало Трећем батаљону. Тежи рањеници били су Велимир Голубовић, политкомесар Првог батаљона и Радомир Миладиновић-обојица из Црне Траве. Они су уз санитетску негу Драгомира Јанковића из с. Страњева смештени на лечење у с. Сеселац. Када у близини није било партизана, њих су открили четници и сву гроЈицу заклали. Тако се број жртава, од 22. јуна, повећао на шест погинулих из Седме бригаде.

Рањени су: Борисав Радисављевић из Црне Траве, Станоје Танчић, Милисав Богдановић и Милован Миленковић из с. Црвене Јабуке, Драгомир Ђорђевић, Љубомир Стојановић, Гмитар Николић и Таса Цветковић из с. Дарковца, Станко Миладиновић и Жовојин Милошевић из с. Градске, Сава Ђикић из Калне, Радован Јовановић из с. Јабукова, Јордан Анђелковић из с. Рупља, Стоилко Спасић из с. Страњева (гројица из 1. и 13 из 3. бат.).

српске дивизије попуниле своје борбене комплете, а тиме и повећале ударну моћ.

Штаб 23. српске дивизије одлучио је да следећи објекат напада буде рудник „Добра срећа" у с. Вини код Књажевца. Поред осталога и због тога што су четници Књажевачког корпуса ту имали радионицу за израду ручних бомби.[184] Према првим обавештењима, Рудник су чувале слабије снаге Недићеве пољске страже, жандармерије и већи број четника. То, ипак, нису биле снаге за које би се морало ангажовати све јединице 23. дивизије, па је задатак за ликвидацију рудника препуштен Деветој српској бригади, ојачаној са Трећим батаљоном Седме бригаде. У тој акцији учествовао је и део 14. бригаде. Рудничко обезбеђење брзо је савладано, 28. јуна, и Девета бригада овладала је насељем и постројењима. У Оперативном дневнику Седме бригаде истиче се следеће: „... наш Трећи батаљон са 9. бригадом. У Вини разбијене непријатељске снаге. Рудник је дигнут у ваздух, заплењена је већа количина муниције и другог материјала и 10.000 к§ брашна.'[85]

Увече, истога дана, 23. српска дивизија избила је на линију: Шуман Топла - Слатина - Вина, а, 29. јуна, разместила се на простору села: Балановац, Шуман Топла, Васиљ око 6 к§ западно од Књажевца.

Борба код Белог Потока - на Варничком врху -

Офанзивни наступ 23. српске дивизије одмах по преласку Јужне Мораве у источну Србију, њен први успех у Мозгову и Црном Калу, а затим нова победа над бројним четничким корпусима на Буковику и у Сокобањској котлини, а уз то пријем савезничких ваздушних транспорта са оружјем и другом војном опремом снажно је политички одјекнуло у народу ових крајева. Одмах затим, 28. јуна, радник ,Добру срећу" у Вини заузеле су јединице 23. српске дивизије а размештај дивизије у близи-

184) И. Глигоријевић - 9. срп. бриг, стр. 99.
185) А VII, к. 1070. бр. 1-13/5.

ни Књажевца изазвао је озбиљну забринутост, нарочито бугарских и четничких снага. Овако неповољна војно--политичка ситуација упућивала их је на што тешњу међусобну сарадњу, јер је од тога и зависио њихов опстанак на целом подручју источне Србије. Четници су захтевали оружану подршку окупаторске бугарске војске што им је, уз сагласност Немаца, свесрдно пружана. Тако је бугарска 22. пешадијска дивизија одмах ангажовала Први и Трећи батаљон 103. етапног пука, са дивизионом топова из Књажевца и Зајечара, противу јединица 23. дивизије НОВЈ. С друге стране, ојачани Први батаљон 63. пешадијског пука из Ниша упућен је, преко Сврљига, ка селу Бели Поток.[186)]

Распоред непријатељских снага у широј зони дејства 23. дивизије НОВЈ, уочи борбе на Варничком врху изнад с. Белог Потока, био је следећи: бугарски 66 пешадијски пук из Ниша са истуреним батаљонима: Први у Сталаћу, Други у рејону Светозарева, Трећи у рејону Алексинца. У Зајечару је био бугарски 103. пешадијски пук са својим Трећим батаљоном, док је Први батаљон био у Књажевцу, а Други у Белој Паланци. У Нишу се налазио комплетан бугарски 63. пешадијски пук, затим Штаб 22. бугарске дивизије и остале дивизијске и корпусне јединице. У Неготину био је Први батаљон 102. бугарског пешадијског пука, а у већим местима постојале су гарнизонске чете ван органског састава батаљона (у Белој Паланци, Књажевцу, Зајечару и Житковцу, као и артиљеријске јединице у свим четним и већим гарнизонима).[187)]

На правцу кретања бригада 23. српске дивизије НОВЈ, 30. јуна 1944, у садејству с бугарском окупаторском војском из нишког гарнизона, били су директно

186) Оборби код Белог Потока постоје бројни записи и објављени ралови који су мање или више усклађени са извештајима руководиоца 23. дивизије од 1, 3. и 7. јула 1944. године и са Оперативним дневником Седме бригаде. Своја виђења аутори ће темељити на архивској г рађи, објављеним радовима, мемоарским казивањима савременика догађаја, исказима заробљених непријатељских војника и на све што пружа сигурне или колико-толико веродосгојне доказе о догађају који се обрађује.

187) Шема распореда 22. буг. дивизије на дан 14. јула 1944, Ксерокс код аутора.

ангажовани Књажевачки и Крајински четнички корпуси са ширег подручја Сокобање на правцу Бели Поток - Божиновац - Скробница - Шуман - Топла, а на ширем рејону Делиградски, Нишавски, Чегарски, Млавски, Тимочки, Ресавски и Иванковачки четнички корпус. У Извештају партијског руководиоца 23. српске дивизије ПК КПС, од 3. јула 1944. године, између осталог, се каже:

„... Бугари су нас требали напасти са два батаљона са једне стране (од Књажевца Први и Трећи 103. пп-(прим. аутора), а с једним батаљоном с друге стране (мисли се на правац од Ниша - прим. аутора). Около по свим косамапосели су четници..."[188]

Штаб 23. српске дивизије прозреоје намере бугарске војске и схватио опасност која прети из правца Књажевца и Зајечара, као и могућност употребе артиљерије и друге војне технике ради лакшег и бржег маневра. У контексту оваквих процена, Штаб 23. српске дивизије дошао је до закључка да се његове јединице налазе на веома угроженом подручју и у складу с тим донео следећу одлуку:

- да дивизија делом снага крене правцем село Васиљ - с. Бели Поток - с. Галибабинац;
- другим делом снага да се преко с. Скробнице пребаци ка с. Галибабинцу.

Циљ оваквог маневра био је да се јединице 23. дивизије што пре нађу на огранку планине Девице, а одатле пребаце у рејон Ниша и тамо изводе обимније акције у његовој непосредној околини. У духу ових замисли издата је и заповест о покрету 30. јуна у 02,30 сати у следећем распореду:

- десна колона (9. српска бригада) правцем с. Балановац - с. Скробница, са задатком да нападне и разбије четничке снаге на правцу свога кретања, а затим настави ка селу Галибабинац.
- лева колона (Штаб дивизије са Седмом и Четрнаестом бригадом) правцем с. Васиљ - с. Бели Поток - с. Галибабинац.

Обе колоне према дивизијској заповести кренуле су у одређено време, мада Штаб дивизије није имао

188) А ЦК Србије ПКС, к. 5, док. 596.

никаквих података о покретима бугарске окупаторске војске из Ниша, нити да су оне поселе положаје на Варничком врху изнад села Бели Поток. У раним јутарњим часовима претходница леве колоне (14. бригада) на 2 кш североисточно од Варничког врха (к.720) наишла је на непријатељску предстражу. У новонасталој и неочекиваној ситуацији Штаб 23. дивизије одмах је дошао до претходнице да би непосредно руководио борбом. После једночасовног тешког окршаја претходница Четрнаесте српске бригаде одбацила је непријатељске истурене делове и заузела погодне положаје за развој и напад осталих јединица дивизије. Док је непријатељ потискиван према Варничком врху, имао се утисак да су се испред дивизије налазиле четничке снаге. Међутим, што је борба постајала жешћа и када је непријатељ употребио тешке митраљезе и минобацаче, било је јасно да се борбе воде противу бугарске окупаторске војске. У 05,00 сати командант 23. дивизије наредио је да се Седма и Четрнаеста бригада развију за борбу обухватним нападом. Батаљони четрнаесте српске бригаде посели су положаје у захвату пута од Књажевца према Белом Потоку. Други батаљон, Седме српске бригаде уведен је у борбу лево од Четрнаесте бригаде, а у исто време Трећи батаљон је упућен да као лево крило дивизије заобиђе преко источних падина Варничког врха на правцу с. Сврљишка Топла. Други батаљон Седме бригаде пред собом имао је потпуно откривени терен којег је непријатељ могао осматрати као на длану и ставити под пешадијску ватру. Једини заклон за борце биле су покоја вртача или голи камен.

Пребацивање бораца до следећег заклона вршено је под заштитом ватре и у скоковима. Када би неки од бораца био погођен, најближи другови или болничари довлачили су га до мале вртаче где би му указивали помоћ. Догађало се да је у тим малим вртачама рањеник остајао до краја борбе јер није могао бити евакуисан. За ове рањенике била је несносна летња жега. Лево од Другог, био је Трећи батаљон, са задатком да обезбеђује лево крило дивизије, јер је постојала очигледна могућност да се бугарске нове јединице искрцају на отвореној железничкој прузи и утрозе јединице 23. дивизије.

С друге стране, постојала је опасност да се Трећи батаљон Седме бригаде нађе у ватреним клештима не-

пријатељских снага на Варничком врху и оних који би могли из правца Ниша или Књажевца да крену у помоћ снагама на Варничком врху. Први батаљон Седме бригаде задржан је у дивизијској резерви, с тим што је једна чета Трећег батаљона одмах посела брдо Дејанов кам, к.712 да обезбеди залеђе борбеног распореда дивизије.

Тек након два часа огорчене борбе, Штаб 23. дивизије могао је да констатује да се борба води противу ојачаног бугарског пешадијског батаљона који је претходно био посео Варнички врх и за кратко време успео да га колико-толико утврди за кружну одбрану с ослонцем на к. 720 и Руднику, к.668. Ископали су плитке ровове и направили заклоне од нагомиланог камења којег је било на положају доста. Непријатељ је, уз то, држао положаје који су у топографском погледу доминирали откривеним прилазима што му је и у тактичком смислу давало предност. [189]>

У међувремену, Девета српска бригада отпочела је борбу противу четника на Говедаришту и рејону села Скробнице. Као што се и могло очекивати, сукоб са Књажевачким четничким корпусом Девета бригада брзо је и успешно решила у своју корист. Пошто је сузбила четнике Књажевачког корпуса и онемогућила их да угрозе бок осталих бригада, део снага девете српске бригаде оријентисан је пема Белом Потоку, с обзиром да је на том правцу већ дошло до сукоба. После 09,00 часова по наређењу Штаба 23. дивизије, Штаб Девете српске бригаде упутио је свој Први батаљон са минобацачком четом да са супротне стране нападне непријатеља на Варничком врху, успостави контакт - лево са Четрнаестом српском бригадом, а десно са Трећим батаљоном Седме српске бригаде и тако затвори обруч око непријатеља који се упорно бранио.

Очито је да је непријатељу на Варничком врху била нужна помоћ због чега се радио-везом обратио Првом батаљону 103. пешадијског пука и очекивао да буде деблокиран. То се могло закључити и по активности Првог батаљона 103. пука од с. Васиља. Већ око 11,00 часова цео Први батаљон Седме српске бригаде био је ангажо-

189) Р.Петровић-Борба код Белог Потока, ВИГ бр. 12/49.

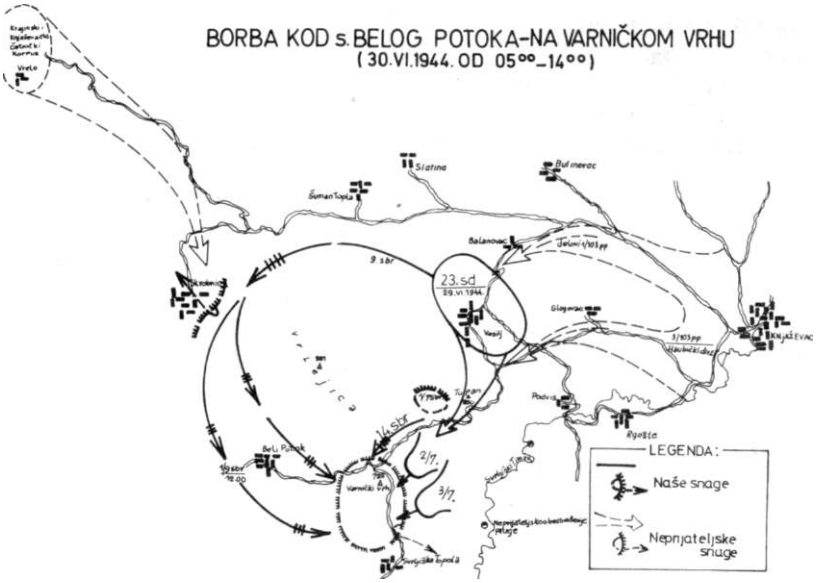

ван на том правцу, а око 13,00 часова пристигли су и делови Девете српске бригаде и ступили у акцију. Дејство артиљерије, која је подржавала јединице 103. бугарског пука иако врло снажно, није било довољно ефикасно.

Ватрени положаји Минобацачке чете Седме српске бригаде налазили су се у рејону Колиба, око једног километра северно од Варничког врха. У његовој непосредној близини налазило се и командно место Штаба 23. дивизије, па је командант лично усмеравао дејство минобацача. Тога дана Минобацачка чета испалила је око

200 мина на непријатељске положаје. [190]Ако се имају у виду укупна дејства Минобацачких чета Девете и Четрнаесте бригаде на непријатеља, груписаног на уском простору, може се рачунати да су му нанесени велики материјални губици и људске жртве.

Већ у подне истога дана престала је непријатељска минобацачка ватра, док је дејство осталог наоружања осетно ослабило. Готово у исто време, у позадини непријатеља ка Варничком врху чула сејака ватра. Први батаљон Девете бригаде напао је непријатеља из позадине и снажно потпрашио преко Рудинске к. 669. За време надирања батаљон је успео да успостави ватрену везу са Трећим батаљоном Седме бригаде и тако се непријатељ нашао окружен и у тешкој ситуацији. Командант 23. дивизије оценио је да је ситуација повољна за општи јуриш на непријатеља који је малаксавао, те је - после краћег консултовања са осталим члановима Штаба - донео одлуку да се у 13,30 часова изврши општи јуриш из свих праваца и непријатељ принуди на предају.

У време предвиђено за јуриш планула је ураганска ватра из свих оружја и дуж читавог положаја проломило се из хиљаду грла „ура..а...а...а." Са осматрачнице команданта 23. дивизије видело се како борци ускачу у прве непријатељске ровове. Док су поједини непријатељски војници подизали руке у знак предаје, дотле су други тражили спас и, не обазирући се на убитачну ватру, јурили безглаво у жељи да се извуку из обруча. Иако у паници, једна већа група непријатељских војника ипак је успела да на споју Седме и Девете бригаде пронађе прави излаз и усмери се ближе положајима Трећег батаљона Седме српске бригаде који је у извесним тренуцима био у врло критичној ситуацији. Једном делу војника бугарског окупатора успело је да се пробије према железничкој прузи и побегне у Ниш. Према непотпуним подацима, из обруча се извукло близу 190 окупаторских војника. Било је случајева да су у моменту, док су непријатељски војници одлагали оружје и подизали руке у знак предаје, били изложени ватри сопствених снага као револт на њихове поступке. Према изјавама појединих заробљеника, у томе

190) Записи о 7. бриг. стр. 32. А. Пирот, бр. 14013.

се посебно истицао командант овог здруженог батаљона Тоша Колев Втеф. Борбе су, најзад, престале око 14 часова.

Сврстани у колону 206 заробљеника доведено је у једну шумицу у којој су се налазили Штаб 23. дивизије и Савезничка војна мисија. Међу заробљеницима било је и 46 рањеника с којима се хумано поступало: указана им је лекарска помоћ. Из колоне су једино издвојени заробљени бугарски фашистички официри због појединачних саслушања. Некима од њих дозвољен је контакт и са официрима Савезничке војне мисије. Савезнички официри интересовали су се о ваздухопловним снагама у Нишу и Краљеву - броју и врсти авиона. Чак су и поједини заробљени бугарски војници инсистирали да разговарају с представницима команди одређених јединица ослободилачке војске. У тим разговорима указивали су на декларисане фашисте међу заробљеницима. Карактеристично је да су готово сви имали позитивно мишљење о неким појединцима као што су: лекар др Тодор Захаријев, поручник Јордан Тенев, потпоручници Атанас Димитров и Владимир Лумбарски. Захаријев, Тенев и Димитров су се представили као чланови КП Бугарске и затражили да остану са борцима ослободилачке војске, да им се омогући да се прикључе некој од јединица НОВ Бугарске. "п

С друге стране, најтеже оптужбе пале су на команданта батаљона капетана Тому Колева Втефа који је тога дана убио неколико својих војника да би остале застрашио. Тешке су оптужбе биле и на командира њихове Треће ударне чете поручника Љубена Рафаилова, а нарочито на командира вода потпоручника Георгија Стефанова, који се међу војницима деспотски понашао, а у односу на цивилно становништво као зликовац. С друге стране, поступак бораца и старешина јединица ослободилачке војске према заробљеним бугарским војницима и рањеницима био је у складу с одредбама међународног права, осим према починиоцима тешких злочина. У Оперативном дневнику Седме српске бригаде, између оста-

191) Извештај партијеког руководиоца 23. срп. див. од 3. јула 1944. године. А ЦК Србије ПКС. к. 5 и 6. док. 593 и 596

лог, пише: „... заробљеници су пуштени сем 14 зликоваца који су стрељани после саслушања..." Међутим, у Извештају команданта бугарског 63. пука команданту 22. дивизије број 78, од 11. јула 1944. године, говори се да су партизани стрељали 11 војника и старешина.[192]

У исмо време сакупљено је оружје и остали ратни плен, санирано бојиште и обезбеђене запреге за превоз тежих рањеника и плена. У борби на Варничком врху заплењено је: два минобацача, осам тешких митраљеза, 19 пушкомитраљеза „зорка", 14 немачких шмајсера, 300 пушака, 35.000 метака разног калибра, 10 двогледа и 20 коња са целокупном опремом.[193)]

Што се тиче броја погинулих окупаторских бугарских војника, подофицира и официра у борбама код Белог Потока, 30. јуна, у досадашњим публикацијама приказиване су нереалне цифре. Накнадна истраживања показала су да те бројке нису одговарале чињеничном стању. И податак у Операцијском дневнику Седме српске бригаде - да је у овој борби „убијено 160 бугарских официра и војника" претеран је, с обзиром да се није могао остварити потпуни увид у то, а није се ни вршило пребројавање погинулих. Највероватније је да је то број укупно избачених из строја-погинулих и рањених.

Међутим, у Извештају команде 63. бугарског фашистичког пука, од 8. јула 1944. године, уписано је име и презиме за 96 погинулих и 59 рањених. Значи да је било 13 рањеника у групи која се пробила из окружења, а у посебном списку наведена су имена 20 несталих од којих су, према тврђењу у Извештају, борци ослободилачке војске стрељали 11 њих.[194)]Списакјеажурно вођен и пружа исцрпне податке за сваког погинулог, несталог или рањеног. Уз свако име постоји податак који је чин имао и

192) Ксерокс код аутора.

193) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-13/5. Са наведеним подацима о количини заплењеног оружја слажу се и наводи у „Монографији 9. српске" стр. 101, а у „.Монографији 14. српске" стр 125, појављују се итвесне разлике. Порел поменутог, заплењено јејош и другог ватреног и хладног оружја, личне и колективне опреме, као што су: пиштољи, бомбе. ножеви, опаеач« са фишеклијама, ћебал, ранци, пољска кухиња, прибори за јело и личну хигијену, средства везе Пелефони, каблови, радио сганица - оштећена и материјал друге врсте).

194) Ксерограф код аутора. ју

какву је дужност у јединнци обављао, године старости и место рођења, којој је јединици припадао, чиме је био наоружан, а за погинуле и место где је ко сахрањен, а за рањене у који део тела је рањен, односно да је упућен на лечење у болницу. У списковима су и имена 17 официра, и то: један капетан, пет поручника и 11 потпоручника. Седам њих су погинули у борби, шест касније стрељани, а четворица су остала у јединицама 23. српске дивизије. Дакле, између броја погинулих у документацији југословенске провенијенције и бугарској евиденцији постоји знатна разлика. Број заплењених пушака и аутоматског оружја (341 комад) још не значи да је било толико убијених и заробљених. Јер постоји вероватноћа да су бугарски војници у паничном бекству бацали оружје, те је, у сваком случају, количина заплењеног оружја била већа од броја убијених и заробљених. Уз то, у непријатељским извештајима, од 11, 12. и 15. јула 1944. године, говори се о трагању за неким несталим лицима, што опет доказује да и њихова евиденција о броју погинулих на Варничком врху није била коначна.[195)]

Од 96 погинулих код Белог Потока у Цариброду (Димитровграду) сахрањено је 85 непријатељских војника.

Иако је борба на Варничком врху била успешно окончана, она се и даље водила с несмањеном жестином против 103. бугарско-фашистичког пука из правца Кња-

195) У свим чаписима и објавл»еним радовима у борбама изнад Бело! Погока од почетка је прихваћена гтогрешна нумерација непријатељскејединице. Накнадним проверавањем чињеницаутврђеноједа на Варничком врху није био 3. багаљон. Прегдедом списка 177 погинулих и рањених бугарских војника, све чињенице наводе на закључак да је го била здружена јединица. Према овом сгшску из:

- Првог батаљона било је 105 или 60%,
- Другог 36 или 20,5% и
- Трећег батаљона 34 или 19,5%рањених и погинулих. Усастав ове здружене јединице улазила је Митраљеска чета 63. пука. На основу овако изведених података да се закључити да је из Првог батаљона 63. пешадијског пука било две трећине бораца и старешина. Командант здружене јединице припадао је Првом батаљону, зато се у свим документима и говори о Првом, а не о Трећем батаљону. Војници и већина старешинског кадра били су резервисти, што се види по томе да је од 177 у списку наведених лица 66% било рођено од 1901. до 1903. године.

жевца. Њихово наступање зауставили су Први батаљон Седме и делови Девете бригаде у подножју Дејановог камена, кота 712, али опасност и из других праваца није била отклоњена. Ужурбано се припремала евакуација плена и рањеника, те су ангажоване воловске запреге из села. За време ових припрема наишла су три бугарска авиона који су, најпре, учинили неколико кругова, а затим митраљирали и бомбардовали, нарочито положаје Првог батаљона Седме бригаде и зачеље већ формиране колоне коморе и јединица које су пратиле рањенике и заробљенике. Јединице 23. дивизије НОВЈ браниле су се од авиона расположивим - лаким пешадијским наоружањем, али са мало успеха. Но, и таква одбрана принудила је авионе да дејствују са већих висина, па према томе и мање прецизно. Крај једног извора од бомбе из авиона погинуло је пет бораца Седме српске бригаде.

Пошто је престала свака опасност, политички комесар дивизије окугшо је заробљене бугарске војнике и објаснио им циљеве НОБ у Југославији. Указао им је на сарадњу југословенских и бугарских бораца ослободилачке војске, објаснио оправданост борбе за национално и социјално ослобођење и хумане, људске односе, за право на слободу свих народа и сваког појединца, за организовање свих напредних снага у борби против фашизма, на хуманосг коју су борци показали према 46 рањених бугарских војника, којима је указана потпуна лекарска помоћ, и упоредио то с злочиначким поступцима њихове фашистичке војске према цивилном становништву под окупацијом. На крају је апеловао на њихову људску свест и позвао их да приступе праведној борби бугарских антифашиста. Ујединице 23. дивизије НОВЈ ступило је четири официра и пет војника.

У борбама изнад Белог Потока 23. српска дивизија НОВЈ имала је 27 погинулих и 30 рањених бораца и руководилаца. Само из Седме српске бригаде погинуло је 16 а рањено 18 бораца. Међу погинулима био је и Борисав Стефановић из Црвен Јабуке[196)] који јеу свимбор-

196) АУИ.к. 1070.рег.бр 1-13/5. ПоредСтефановића погинули су ЈОШ и: Сребрен Златановић. Миодраг Милосављевић и Тихомир Милутиновић из с. Брода; Чедомир Стефановић из с. Рупља, Градимир Стефановић из Криног Дела. Синиша Богдановић, Бошко Димић и

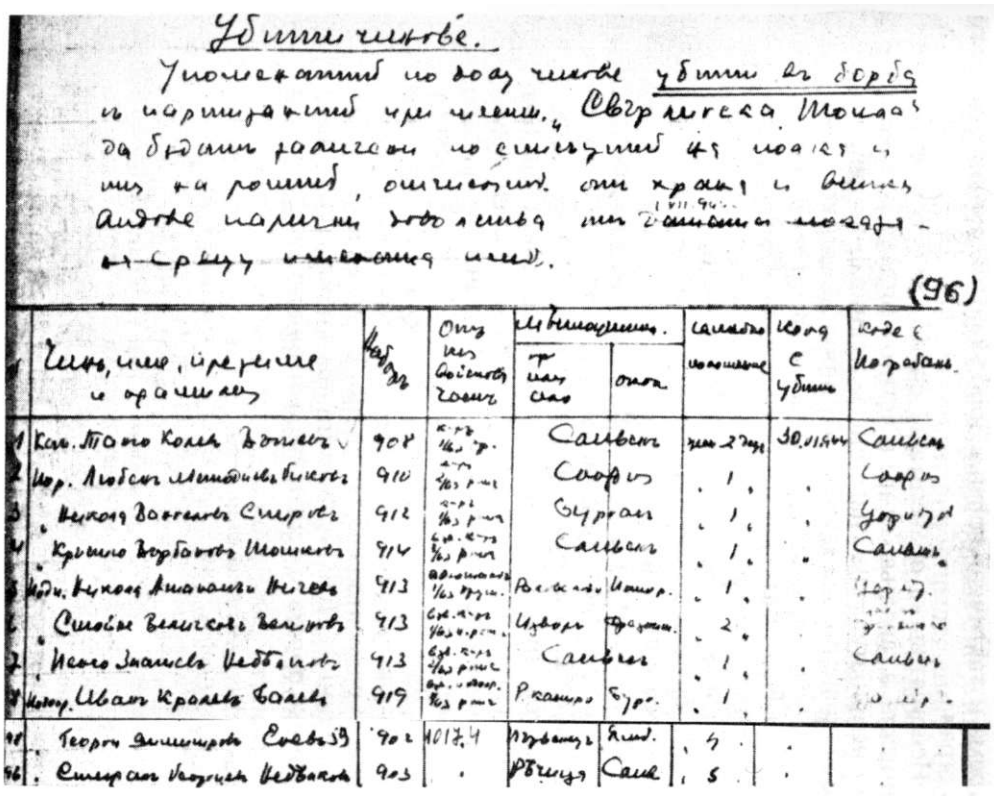

Убијени чланови.

Упућивањем по доду чланове убити са борба и напрасити при чланови. Свргнутска Шокада да будани довољан по стијуштиб из поља и тиз на решиб, отчетоштиб они краји и Вилиз Анђеле парчини зовлашћа тиз ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ - ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~.

(96)

	Име, име, презиме и очево име	Матични бр.	Орг. јед. бојевног састава	Мобилисан: Место	Срез	Занимање	Када с убијен	Где је погребан
1	Кап. Тодо Коле Вујић	908	1/63 пр.	Савић		зем. 2 разр.	30.VI.1944	Савић
2	Пор. Љубисав Милићевић	910	1/63 р.	Сварог		1		Сварог
3	„ Никола Васиљев Смиров	912	1/63 р.	Бурјан		1		Задриђа
4	„ Крешо Вујовић Шошић	914	1/63 р.	Савић		1		Савић
5	Водн. Никола Анастасијевић	913	1/63 пуш.	Велика	Ивор.	1		Задриђа
6	„ Стојан Василијев Василијевић	913	1/63 р.	Изворе	Ивор.	2		[illegible]
7	„ Исидор Јованов Недић	913	1/63 р.	Савић		1		Савић
8	Ком. Иван Краљевић Бојић	919	1/63 р.	Р. Камен	Бор.	1		[illegible]
95	„ Георгије Јелисијевић Соколовић	902	1017.4	Пријевор	Клин.	4		
96	„ Стојадин Радојчић Недељковић	903		Рабиња	Сам.	5		

Део списка иошну.ших непријашељских дојника код села Белој Пошока 30. јуна 1944. јодине.

бама био иајбољи командант батаљона Седме српске бригаде.

Рањеници су ради лечења остављени у селу Копај Кошара где су их преузели партијско-политички активисти.

И површне анализе борбе вођене на Варничком врху, 30. јуна 1944. године, указују на добре и Лоше стране припрема и тактичког вођења борби против противничких страна.

Непријатељска обавештајна служба добро је функционисала, а сарадња Бугара и четника била је активна. Напад непријатељских снага био је планиран на основу тачне процене правца кретања јединица 23. српске дивизије НОВЈ, па је зато и на том правцу (Варничком врху) постављен Први батаљон 63. пешадијског пука и са повољних положаја дочекао јединице ослободилачке војске. На таквим положајима бугарска окупаторска војска борила се крајње упорно, поједини чак и онда када су многи положили оружје.

С друге стране, у начину вођења борбе и коришћења положаја било је пропуста, што је и утицало на такав исход борбе. Иако је посео добре положаје, Први батаљон бугарског 63. пука-због густо поседнутих положаја на Варничком врху-претрпео је велике губитке, нарочито од минобацачке ватре јединица Седме и четрнаесте српске бригаде. Поред тогаЈединицебугарског 103. пешадијског пука од с. Васиља према Белом Потоку нису показале запаженију активност, а авијација је стигла када је на Варничком врху било све завршено. Бугарски савезници против јединица НОВЈ и четници претходно су претрпели неколико пораза против бораца ослободилачке војске,

Пашелеја Радосављевић, заменик полит. комесара 3. бат. сви из Црне Траве; Стојан Савић и Зарије Савић из с. Калне; Раломир Ранђеловић из с. Доброг Поља; Профир Игњаговић из с. Калуђерова; и Стојан Матејић. Ранама су гтодлегли Арса Глигоријевић из Пирота и Влада Накић из с.Радињинца. Рањени су: Браца Сгефановић, Воја Миленовић. Раде Цекић, Дојчин Дојчиновић и Атександар Митровић из с. Брода; Влада Искреновић, Десимир Ћикић, Драги Димитријевић и Атександар Миловановић из Црне Траве; Влада Коцић из с. Црвене Јабуке: Божидар Дикић, Милан Дојчиновић и Влада Костадиновић из с. Рупља; Атександар Живадиновић из с. Доброг Поља; Бошко Пауновић и Драгомир Иг њаговић и} с. Раков Дола; Јаков Ђорђевић из с. Страњева; Бора Ђорђевић из с.Чдудене.

што Је ЈОШ више утицало на пад њиховог морала па им је наступање било веома неодлучно.

Штаб 23. српске дивизије НОВЈ благовремено је открио припрему и намеру непријатеља да с правца Књажевца нападне јединице 23. дивизије с циљем да их разбије и уништи, па је вешто применио маневар. Двадесеттећа дивизија је у то време била добро снадбевена оружјем и муницијом, а и морал бораца био је на висини, што је уз идеолошко-политичку опредељеност, дисциплину и храброст бораца уливало велико поверење. Правилно сагледавање развоја догађаја, успешно командовање и целисходна употреба јединица, као и подршка народа и његова мржња према окупатору и издајицама, уједињавало је напоре да се издржи и у најтежим тренуцима. Уколико је и било слабости у дејствима јединица 23. српске дивизије, оне су биле претежно објективне природе. Штаб дивизије није располагао техничким средствима везе за брзо преношење наређења и усклађивање садејства између бригада и њима потчињених јединица, већ је везу одржавао преко курира, а то је било споро. И поред тога, заједничка дејства јединица била су на завидној висини захваљујући правилним проценама развоја борбених догађаја. Обавештајна служба била је слабо развијена, тако рећи у повоју, због чега и нису благовремено откривени покрети бугарско-фашистичког батаљона од Ниша и његово утврђивање на Варничком врху, те су Штаб 23. српске дивизије и штабови бригада, у покрету, тражили решења за извршење сложених оперативних задатака. Захваљујући високој вештини руковођења јединицама дивизије, и поред изненађења које јој је непријатељ приредио, крајњи исход борбе на Варничком врху завршио се великом победом 23. српске дивизије.'[97]'

Пораз буга^ске војске на Варничком врху био је један од најтежих пораза бугарских окупационих снага на подручју југоисточне Србије, а у исто време крупна победа 23. српске дивизије која је испољила борбеност, упорност, истрајност и примарну одважност борачког

197) Р.Петровић „Борба 23. сд. код Белог Потока" - Војни гласник бр. 12 од 1949. год.

и старешинског састава због чега је - одлуком Главног нггаба НОВ и ПО Србије - 23. српска дивизија проглашена „ударном."[198)]

Ослобођење Сокобањске и Црноречке котлине

Пошто су позадински радници преузели рањенике и заплењено наоружање, наредна четири дана Седма српска бригада боравила је у селима: Попшици, Доњем Крупцу, Пруговцу, Црним Барама и Бовану. Осим војничких успеха требало је ићи корак даље и у политичком плану, па су Штаб 23. дивизије и штабови потчињених бригада и батаљона као основни задатак имали политички рад не само у јединицама већ и у народу. Најпре су погинули руководиоци замењени новим људима.

Војнички успеси умногоме су ишли наруку политичком деловању. Становништво је са одушевљењем примило партизанске борце и пружило им свестрану помоћ, али су се са изузетним неповерењем односили према четницима због њихове одмазде која је увек била тешка после одласка партизанских јединица. Због тога се, у појединим случајевима отворено изражавала бојазан и говорило: „Ви ћете отићи, а ми ћемо после испаштати." То је, поред осталог, можда и био један од разлога да је прилив нових бораца из ових средина био веома слаб.[199)]

О томе у Извештају Покрајинском комитету за Србију, од 3. јула 1944. године, пише:

> „... Ми смо у овим борбама (од 21. до 30. јуна прим. аутора) прошли као победници и народ нас симпатише и добро прима али се нигде не задржавамо и народ није у нас сигуран... Зато смо решили да оставимо један мањи батаљон који би се кретао по терену нишком, који би имао задатак да прикупља новомобилисане... изводи мање акције и да одржава везу са нама и ОК Ниш...[200)]

198) Исто.
199) А ЦК СКС - ПКС, к. 6, д. 593; Зборник 1/20, док. 157, 161.
200) А ЦК СКС - ПКС^ к. 6, д. 596; Зборник 1/20, док 157, 161.

/

Доследна својим обавезама, 23. српска дивизијаје из села Бован кренула према селима Трубаревцу и Врбовцу и даље према Ртњу, не обазирући се на то што су четничке јединице са сваке чуке отварали ватру на њене борце. У то време скоро сва села у Сокобањској котлини - нарочито Бели Поток, Ресник, Трубаревац, Врбовац, Жучковац, Рујиште и Јошаница - била су поседнута бројним четничким јединицама, Млавскот, Крајинског и Деградског корпуса. Штаб 23. српске дивизије НОВЈ био је упознат са размештајем четника у Сокобањској котлини, али није имао тачних подагака о њиховом бројном стању и нумерацији корпуса. Тек после заробљавања првих четника и сламања отпора појединих њихових јединица из састава корпуса, откривене су намере противника. Оно, пак, што је било најважније Штаб 23. дивизије па и све њене бригаде знали су да је борбени морал четника слаб, па су борци без оклевања прелазили у смеле нападе. О томе се недвосмислено говори и у Извештају 23. српске дивизије Покрајинском комитету за Србију, од 1. јуна 1944. године, у коме се, између осталог, каже:

„Што се тиче Дражиних снага оне за нас нису представљале у борбИ никакву озбиљнију препреку, премда су неколико пута јачи бројчано, али их тучемо, јер су деморалисани. Не можемо их потпуно разбити, јер су масовни. Стално нам се препрече на свим ћувицима, али када их нападнемо бегају". [201)]

Из Бовна су се јединице 23. српске дивизије кретале у две колоне:

- десно, Девета српска бригада - правцем Поружница - с. Трубаревац - с. Жучковац и
- лево, Седма српска бригада косама на левој обали реке Моравице - Врх, к.569 - Брезино - Јечник.
- Четрнаеста српска бригада кретала се у другом ешалону као дивизијска резерва.

Све до села Трубаревац, на правцу кретања Девете српске бригаде и Врха - к.569, на правцу кретања С-едме српске бригаде, сукоби против четника сводили су се на пушкарање и њихово постепено повлачење.

201) А ЦК СКС - ПКС к. 6, д. 593.

Међутим, на линији с. Трубаревац и на погодним положајима западно од Трубаревца и с. Врбовца четници су пружили организован отпор, нарочито из зграде Основне школе села Трубаревац, у којој су се били утврдили и к.596-око 2 кш западно од овог села. Поручник Ратко Бонцуловић са групом четника из трубаревачке Основне школе упорно се бранио. Четрнаестој српској бригади-уз велике напоре и четири погинула борца, успело је да ликвидира ово четничко упориште.

На положајима Седме српске бригаде борбе су вођене све до око 16,00 часова. После упорне одбране, били су принуђени да се повлаче према Трговишту, селима Шербановцу и Бољевцу. Из Операцијског дневника Седме српске бригаде види се да је у тим борбама погинуло 10 четника, док је бригада имала пет погинулих бораца.[202)]

Све је било јасније да је морал већине четника био озбиљно пољуљан и да је ту околност требало искористити на најбољи начин како би се убрзало осипање њихових редова. После тешких војничких поразатребало им је нанети и политички ударац. Зато је Штаб 23. српске дивизије и штабови бригада, с теренским партијско-политичким руководством, на ослобођеном подручју организовао интензивни политички рад међу становништвом које је било застрашено четничким поступцима-указујући му на суштину издаје четничког покрета, нарочито његових команданата. Зато је Штаб 23. дивизије НОВЈ и усмерио покрете својих бригада у правцу четничког повлачења чистећи територију ол њих, стварајући истовремено услове за јачање утииаја НОП-а.

У селу Криви Вир 23. српска дивизија први пут је боравила, 9. јула 1944, са двојаким циљем: да после напорних борби одмори своје јединице и да политичким радом подстакне оне малобројне који су још с неповерењем гледали на НОП. И заиста, гдегод су се борци 23. диви-

202) Код с. Трубаревца погинули су: Тихомир Вељић из с. Раков Дола, Даринка Младеновић из с. Коњувца, Радован Богдановић из Црне Траве, Бошко Крстић из с. Доброг Поља, Драги Радивојевић из Црне Траве био је теже р&>ен и за време лекарске интервенције подлегао у с. Врбовцу. А У1< к. 1070, рег. бр. 1-14/5; Иван Глигоријевић .Девега српска," стр. 104-105; Светислав Миладиновић „14. бригада," стр. 129.

зије задржали, њеии ирииадници су освајали симпатије народа. Скромно понашање са пуно такта борачког и старешинског кадра на најбољи начин уништавадо је лажи које су четници ширили о борцима ослободилачке војске.

У Јабланици (селу на левој обали Црног Тимока) борци Седме српске бригаде доживели су неочекивано пријатно изненађење - сусрели су се, поред осталих, и са многим рођацима који су се давно населили у овом селу. У истом селу мештани су пријавили четнички магацин са брашном и другим производима за исхрану, што је борцима било од велике користи. [203)]

Мадајебиократакборавакјединица23. српскадивизије у долини Црног Тимока, чињеница је да се знатно поправило политичко расположење народа према партизанима, што је било од посебног значаја. Наиме, под ударцима јединица 23. дивизије, четничка организација преживљавала је тешке дане после којих су се многе јединице почеле нагло расипати. Само у једном дану Деветој српској бригади предао се комплетан батаљон Бољевачке четничке бригаде са командантом батаљона (силом мобилисаним) Тихомиром Николићем.[204)]

У време док је боравила у близини села Јошаница и када су у њеном саставу формирани нови водови, Седма српска бригада наредног дана, 14. јула, састала се с Нишким теренским батаљоном који је са Каменичког виса довео 100 нових бораца, углавном Београђана и Борана.[205)]Били су то већином организовани људи - активисти НОП-а. Штаб 23. дивизије НОВЈ новодошле борце равномерно је распоредио по бригадама, а штабови бригада гто батаљонима.

Истога дана, Други батаљон Седме српске бригаде сукобио се са Књажевачким четничким корпусом. Случај је хтео да је командант четничког корпуса Божидар Миладиновић био из истог села као и командант Другог батаљона Седме бригаде Божидар Адамовић. Четнички командант био је капетан бивше јутословенске војске,

203) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-14/5. Оперативни дневник 7. бриг.

204) Иван Глигоријевић - Девета српска стр. 106; С. Миладиновић „14. српска," стр. 131.

205) С. Миладиновић, „14. српска" стр. 132, помиње број од 430 бораца.

који Је посриуо у издаЈу и прикључио се четничкоЈ организацији, док је Адамовић, много млађи сељак из ЈТужнице, пришао јединицама ослободилачке војске.

Штаб Седме српске бригаде добро је познавао борбену вредност овог четничког корпуса и супротставио му је само један батаљон, и то баш онај којим је командовао Божидар Адамовић. Када је Адамовић повео свој батаљон на положај, борци су га на уобичајен начин испратили разним доскочицама. Међутим, када се вратио као победник, исти другови су му честитали нарочито због тога што је победу извојевао без жртава. И сутрадан, приликом покрета за село Мужинац, у правцу кретања Другог батаљона Седме српске бригаде, поново су се испречили четници Књажевачког корпуса. У борби којаје трајала од јутарњих часова до подне, Други батаљон бригаде заробио је 24 наоружана четника.[206] Пошто је заробљеним четницима одузето оружје и са њима политички дискутовано пуштени су кућама.

За све време активног деловања 23. српске дивизије на овом подручју, авиони бугарског окупатора готово свакодневно надлетали су, откривали, митраљирали и бомбардовали положаје јединица 23. српске дивизије.[207] Активност бугарске авијације отежавала је не само дневне покрете партизанских јединица већ и њихово биваковање, да ниједног тренутка нису могле бити мирне и безбедне.

У каснијим вечерњим часовима, 19. и 20. јула, Штаб 23. српске дивизије организовао је пријем савезничког авиотранспорта у рејону села Сеселац. Колико је и какве ратне опреме тачно тада примљено тешко је рећи, али муниција је била најдрагоценија јер је у свакодневним борбама била и највише потребна.

И поред још недовољно ефикасне своје обавештајне службе, Штаб 23. дивизије располагао је потребним информацијама о припремама за непријатељске офанзиве и о започетим нркретима бугарских и четничких јединица. Логично било претпоставити да ће покрети бугарских јединица из Зајечара и Књажевца бити усаглашени са покретима њихових јединица из Ниша, Алек-

206) А VII, к.1070, рег. бр. 1-14/5. Оперативни дневник 7. бриг.
207) Исто.

синца и околних места - како би избегли судбину бугарско - фашистичког батаљона на Варничком врху. Реално је било претпоставити да су ови истовремени покрети били договорени са четничким корпусима који су још увек живели у илузијама да ће удруженим снагама успети да опколе и униште, или бар разбију и трајно протерају јединице 23. српске ударне дивизије из источне Србије.

Овакве процене бнле су основа за одлуку Штаба дивизије да својим јединицама изврши маневар и тиме наметне своју иницијативу непријатељу и услове борбе који су мање повољни за њега. Зато је Штаб 23. ударне дивизије издао следеће наређење:

- девета бригада из рејона Читлука кренуће правцем с.Зубетинац- с. Бучје - пл. Тупижница - Зајечар, с циљем да веже непријатељске снаге на том простору, развије политичку и борбену активност, прихвати нове борце, помогне у формирању и развоју илегалних НОО по селима Тимочке Крајине; [208)]

- Седма и Четрнаеста бригада извршиће покрет правцем: с. Сеселац - с. Рујиште - с. Мирово - с. Мали Извор - Кучајске планине.

Одлука Штаба 23. ударне дивизије била је усклађена, поред осталог, и са инсистирањем Савезничке војне мисије да се јединице НОВЈ приближе Ђердапској клисури и Дунаву.[209)] Истовремено, Одлука је излазила у сусрет захтевима зајечарског Окружног комитета Комунистичке партије да се партизанске јединице задрже на овом простору и помогну напоре ОК1ШЈ за бржи развој НОБ-е у тимочком крају. Уосталом, Одлука је и практично била у складу са стратегијском замисли Главног штаба НОВ и ПО за Србију - да се обаве потребне припреме и спремно дочекају велике промене које су се очекивале на совјетско - немачком фронту, у Румунији и Бугарској, као и да се на граници спремно дочека Црвена армија која се приближавала.

208) Редован Петровић-Народне новине Ниш бр. 3758 од 7.7. 1975. 1. наглашава да је 9 бригада ка Тимоку упућена 17. јула.

209) А ЦК КПС - фонд ПКС, к. 6, д. 596, стр. 3. Инсистирање Енглеза за покрет према Дунаву вероватно је било срачунато на њихов утицај (специјални задатак) на међународни саобраћај реком и на сусрет са Црвеном армијом чији се долазак очекивао.

Девета српска бригада је из рејона с. Зубетинца открила покрете бугарских колона пешадије и артиљерије у правцу Књажевац - Сокобања. Недалеко од с. Влашко Поље Девета српска бригада сукобила се с бугарско-фаштистичком јединицом и у оштром сукобу успела да заплени четири камиона са муницијом, задржи колону непријатеља и ослаби њен притисак на остале јединице 23. ударне дивизије.

Седма српска бригада је, 22. јуна у 11 часова, код с. Рујишта дочекана снажном ватром четника Тимочког, Млавског и Крајинског корпуса. Из покрета се бригада развила за борбу и одмах кренула у јуриш. Поучени лошим искуствима у борбама с борцима ослободилачке војске, четници су се одмах повукли према Бољевцу. На освојеним положајима, нађено је 10 погинулих четника.

Док су гонили разбијене четнике, борци Седме српске бригаде сукобили су се са бугарским и немачким војницима. Поред снажне пешадијске, непријатељје отворио и јаку артиљеријску и минобацачку ватру. Командант 23. НОУ дивизије у том моменту наредио је да се за борбу одмах развије и Четрнаеста српска бригада.[210)]У духу наређења јединице ове бригаде заузеле су борбени распоред десно од положаја Седме српске бригаде и запоселе северне падине планине Слемена и Крстатца. Од првих непријатељских граната пао је смртно погођен Милутин Коцић Зека, из с. Стајковца, командир Друге чете Трећег батаљона Седме српске бригаде. У исто време, били су рањени и два друга борца.[211)] Преко целог дана непријатељ је покушавао да се домогне положаја на Слемену, али су се бригаде 23. НОУ дивизије упорно браниле.

У новонасталој ситуацији Штаб 23. НОУ дивизије издао је наређење Штабу Девете српске бригаде[212]»да настави дејство према претходном наређењу, а да ће дивизија са својонСедмом и Четрнаестом бригадом, за сада, одустати од(првобитне намере - покрета ка Кучају. Под заштитом мрака, 23. НОУ дивизија (без 9. бригаде) одво-

210) Светислав Миладиновић - 14. бригада, стр. 141.

211) Рањени су: Раша Радисављевић из Црне Траве и Душан - презиче неутврђено.

212) Зборник 1/20, д. 159.

јила се од непријатеља и преко села Дугог Поља, а затим уском и врлетном стазом са товарним коњима, уз тешке напоре, избила на пл. Девицу и разместила се у рејону Големог скакора и Мањиног камена. Двадесет трећи јули протекао је без борбе, али и без хране и капи воде на јулском сунцу када су уморни и жедни коњи ипак најтеже прошли.

Тешка ситуација налагала је појачан политички рад у јединицама да се борцима посвети изузетна пажња како би схватили тежину ситуације у којој су се нашле јединице 23. НОУ дивизије, а истовремено да схвате да су опасности, натчовечански напори које је требало уложити, и глад и жеђ, само привременог карактера, као и да постану свесни неопходности да све јединице и сваки појединац мора помоћи Штабу своје дивизије тиме што ће, уз крајње напоре, дисциплиновано и јуначки извршавати његова наређења. По успешно обављеном политичком раду са борцима, одржан је састанак Штаба дивизије са штабовима бригада на коме је, после свега, оцењено да је морал бораца на завидној висини, да јединице располажу потребним количинама муниције, да дивизија има веома широк маневарски простор, да ће Девета српска бригада на свом борбеном правцу привући део четничких и бугарских јединица, што олакшава положај осталих снага дивизије и њене даље операције.

После такве процене Штаб 23. НОУ дивизије одлучио је да спроведе у живот првобитну одлуку - покрет према Кучајским планинама, али овога пута другом, заобилазном маршрутом: с. Ресник - с. Врбовац - пл. Рожањ - Долине Црног Тимока.

Пораз четничких корпуса на Буковику [213)]

Нсколико тешких пораза четничких јединица већ одмах по уласку бригада 23. ударне дивизије на подручје

213) Први већи пораз четничке јединице претрпеле су на Буковику. 8. јуна 1944. године, када су Девета српска бригада и Нишки партизански одред потукли Делиградски и делове Тимочког корпуса (И.Глигоријевић: „9. српска бригада,'" стр. 80).

источне Србије, утицали су да четничка врховна команда привремено одустане од „прве фазе офанзиве" за уништење партизанских снага у Србији („чишћење" Топлице и Јабланице), и то захватом са Копаоника.[214] Већ почетком јула 1944. године Дража Михаиловић је упутио генерала Мирослава Трифуновића, команданта четничких снага у Србији, на десну обалу Јужне Мораве са задатком да „обједини тамо команду и акције и да се тамо, такође, формира покретна група," све у циљу да се униште „комунистичке главне снаге..." „Ово нама такође препоручују из иностранства" - дописао је на крају Дража Михаиловић.[2151]

Према томе, четничка Врховна команда привремено је напустила планове за офанзиву са Копаоника и наредила да се јединице ослободилачке војске униште у рејону Буковика како би се спречио њихов даљи продор у дубину источне Србије.

Генерал Мирослав Трифуновић одмах је, затим, приступио мобилизацији новог људства за четничке јединице и наредио њихово окупљање у ширем подручју Алексинац-Сокобања-Књажевац ради спајања с главним снагама на Буковику како би спречили продор јединица 23. српске ударне дивизије, према Тимоку и уништио је у ширем рејону Књажевца, Бољевца и Сокобање. Због тога је Трифуновић најпре одржао састанак с командантима четничких корпуса и предузео енергичне мере за успостављање реда и дисциплине у јединицама, па је онда прешао на предузимање мера за уништење 23. српске ударне дивизије. У том духу генерал Трифуновић је, 17. јула, написао.[2,6)]

Други пој>аз на Буковику, још већи од првог. претрпеле су **(21.** и **22. јуна) четничке снаге Млавског, Хомољског, Крајинског, Ти**мочког и Делиградског корпуса, када је 23. дивизија- продором преко Букопика огворила врата источне Србије. (И. Глигоријевић: „9. српска бригада," стр. 95; С. Миладиновић: „24. српска бригада," стр. 112; Оперативни дневник 7. српске бригаде, А VII, к. 1070, рег. бр. 1-12/5. 214) С. Миладиновић: „14. српска бригада," стр. 136.

215) Архив VII, фонд ДМ, к. 5. рег. бр. 23/1.

216) „Партизани потучени код Кривог Вира повукли су се ка селу Јошаници и Буковику. Наређујем најхитније концемтричан покрет по следећем ради уништења: Гогићева група корпуса правцем Буковик село Шетка, Ражањ, Алексинац; Тимочки корпус правцем село Црни Као. Алексинац; Млавски корпус правцем Буковик, село Мозгово,

У депеши, од 19. јула, Трифуновићје констатовао да је „Пилетић у општем покрету правцем ка Буковику" и пожурује остале команданте да би се „овде разрешила ситуација" одмах, јер је у вези са акцијом на левој обали Мораве," што, свакако, наговештава разрачунавањесјединицама 23. српске ударне дивизије у офанзиви на слободну територију у Топлици и Јабланици, на „левој обали Мораве." [217]>

Покрети појединих четничких корпуса почели су већ 18. јула, а концентрације целокупних четничких снага на Буковику и око Сокобањске котлине завршена је 21. јула 1944. године, у друкчијем распореду него што је првобитно било наређено. Следећег дана капетан Божа Миладиновић, командант Књажевачког четничког корпуса, депешом је од 22. јула, обавестио претпостављене да се један бугарско-фашистички багаљон налази на линији Голи врх - Големи камен - Тумба.[2,8)]

Коначан распоред непријатељских снага, 23. јула 1944. године, на овом, широком подручју био је следећи:

- 103 пук 25. бугарске дивизије налазио се на линији Спемен - Читлук с циљем да наредног дана наступа преко Сокобањске котлине према Буковику, детаљно претресајући терен;

- Тимочки, Млавски и Крајински четнички корпуси налазили су се на положајима Ртањ - Рујиште, а сутрадан су се упутили преко с. Шербановца и Голе планине ка Буковику;

- Нишавска група корпуса са Књажевачким корпусом и Сврљишком бригадом посела је положаје: Скробница-Васиљ-Зоруновац управљајући се према Деветој срп-

Алекоинац; Крајински корпус правцем село Јошаница, Буковик, село Субогинац, Алексинац; Књажевачки корпус правцем Соко Бања, Апексинац. Део Нишавског одреда (вероватно се односи на корпус - примедба аутора) правцем село Мариновац до села Давидовац. Део Чегарског корпуса правцем село Лапинце до села Кравља. Најтешња веза са суседима. Три пута дневно ме извештавајте о ситуацији." (Истор. арх. Ниш, микрофилм бр. 7, снм 58/182.).

217) Исто, микрофилм бр. 7. сним. 58/182. Како се даље показало због неугврђених разлога наређена концентрација није извршена. 1!а косама Буковика утврдила се Великоморавска група четничких корпуса.

218) Истор. архив - Ниш, микрофилм бр. 7, снм. 58/182

ској бригади и Тимочком партизанском батаљону (оријентисана према Зајечару), садејствујући окупаторско-квинслишким јединицама зајечарског и књажевачког гарнизона. Чегарски четнички корпус једним делом био је усмерен од Матејевца према с. Крављу;

- Великоморавска група четничких корпуса, већ је 19. јула у 21,00 часова, стигла на Буковик и, ослањајући се на доминирајуће коте: 639 - 835 - 893 Буковика, посела његове југоисточне и источне падине утврђујући положаје у три ешалона. Тако су његове:

а) Параћинска и Раваничка четничка бригада (Иванковачки корпус) утврдиле положаје на сектору Козара (искључно)-Други Дел и тако блокирале прилазе према Алексинцу, што ће рећи преко села Мозгова „главном гребену и Буковој пољани;"

.6) лево од њих ресавски корпус организовао је одбрану у рејону Свињског дела од косе Горуњак (к.658), обухватајући главни гребен и шумски пут по дубини (к. 835) и тако затворио правац из Сокобањске котлине и планине Рожањ према Буковику;

ц) у рејону Козара - Букова пољана (на путу према селу Пардик) у другом ешалону, положаје је посео Варварински корпус (Тимочка, Беличка и Моравска бригада) са задатком да штити позадину првом ешалону и прискочи у помоћ ако затреба;

- иза другог ешалона налазиле су се „летеће бригаде" које су имале задатак да контролишу људство у које четници нису имали пуно поверење.[219]

Са своје^тране, Главни штаб НОВ и ПО Србије пред 23. српс^у ударну дивизијујош почеткомјуна месеца поставио је задатак да подручје источне Србије очисти од бугарских фашиста, четника, недићеваца, љотићеваца и жандарма и онемогући немачкој команди да са овог подручја пружи јачи отпор надирућим снагама Нрвене армије према северном делу Балканског полуострва.

О овако опсежним мерама четничке команде, Штаб 23. српске ударне дивизије није имао ни приближно потребне податке. На ту чињеницу најбоље указује партијски руководилац 23. српске ударне дивизије у Извештају

219) С. Миладиновић: „14. српска бригада." сІ р. 144 и 145

Покрајинском комитету КПЈ за Србију, од 25. јула 1944. године, у коме се, између осталог, каже: „... али да смо знали да су се тако утврдили заобишли би их, да се тучемо на терену где би се сусрели и лакше обрачунали."[220]

Необавештен о ономе што очекује бригаде, Штаб 23. српске ударне дивизије донео је одлуку да се с планине Девице, 23. јула, са Седмом и Четрнаестом српском бригадом и Савезничком војно.м мисијом упути ка Буковику, правцем Ресник, Оштра чука и, 24. јула, у рејону планине Рожањ одмори и нахрани своје јединице. После тога, већ следећег дана, 25. јула, две бригаде требало је покренути према Кривом виру. Догађаји су се, међутим, олвијали непрелвидиво.

После дугог и напорног марша преко камените и безводне Девице и шумовитог Озрена, 23. српска ударна дивизија (без 9. бригаде) стигла је у село Ресник, 4 кт западно од Сокобање. У 02.00 сати следећег дана, после кратког одмора и вечере у селу, Штаб дивизије наредио је покрет преко Сокобањског поља с тим да пређе друм Сокобања - Алексинац, и то, најпре, под заштитом марака, а затим, после свануће, да безбедно кроз шуму настави покрет.

У маршевској колони на челу је била Четрнаеста српска бригада, а затим Седма бригада са Штабом дивизије и Савезничком војном мисијом. Приликом преласка пута Сокобања - Алексинац, чело колоне се сукобило с четничким извиђачким одредом.[221]

Још се пуцњава није стишала на челу колоне, а већ су одјекнули плотуни једне чете Трећег батаљона Седме српске бригаде која се, као бочно обезбеђење, кретала кроз кукурузе паралелно са Четрнаестом српском бригадом. У ствари, делови четничког извиђачког одреда, бежећи од претходнице Четрнаесте српске бригаде, нашли су се између две ватре. Овде је заробљено 20-так четника, а неколико их је погинуло.[222]

Заробљеници су приведени Штабу дивизије. Међу њима били су и два учитеља сарадника НОБ-е које су четници присилно мобилисали. Од њих је Штаб дивизије

220) Зборник 1/20, док. 159.
221) С. Миладиновић: „14. српска бригада." стр 147.
222) Записи о 7 српској бригади, Арх. Пирот. бр. 14013/37.

добио иодатак да се на Буковику налазе концентрисане јаке четничке снаге које су добро утврђене, као и да је извидница била упућена према Сокобањи-да успостави контакт с бугарским окупаторским јединицама које су се „кретале" са правца Бољевца према Сокобањи."[223] Ме(1у-тим, заробљеници пошто су били мобилисани само три дана пре тога, нису могли да знају о свему што је припремала четничка команда не само на Буковику него и ширем подручју Сокобањске котлине и око ње. Зато су и њихове процене о броју четника на Буковику (око 7.000) биле преувеличане.

Међутим, поуздано су знали да су четници добро наоружани, утврђени и снабдевени муницијом и бомбама које им је камионима посредно допремила немачка команда из Параћина и Ћуприје,[2241] као и то да су четници на гребенима Буковика и Букове ношане изградили неколико бункера од земље, камена и дрвета и неколико земуница, и да су ископали три реда ровова од којих се у последњем налазе припадници „летеће бригаде" - најокорелији зликовци са задатком да пуцају у оне који напусте прве линије или покушају да се предају борцима ослободилачке војске.[225] Од заробљеника се сазнало да се у Ретким буквама налази главна четничка предстража од 160 људи.[226]

Иако оскудни и веома контрадикторни подаци добијени од заробљеника и чобана били су драгоцени за процену сит-убције и доношење одлуке о даљем кретању дивизије у једном од два смера: преко Рожња првобитно планираном маршрутом или најприје да „очисти" Буковик и обезбеди залеђе дивизије за даља дејства према Црном Тимоку. Штаб 23. српске ударне дивизије определио се за другу варијанту.

223) Исто.

224) Начелник немачког Генералштаба одобрио је команданту Југоистока фон Вајксу, да у погледу снабдевања четника муницијом има „одрешене руке," с тим да је четници не гомилају. (Зборник ХП/4, „Изводи из Ратног дневника команданта Групе армија „Е" од 3. јула 1944."), што ће рећи да мора бити употребљена против партизана.

225) Р. Петровић: „Битка на Буковику," Народне новине - **Ниш од 8. јула 1975. године,** В.И.Г. **бр. 2/75.Г.**

226) Записи о 7. српској бригади, Архив - Пирот, бр. 14013.

После тога Штаб 23. српске ударне дивизије се током покрета консултовао са штабовима две бригаде и дефинитивно одлучио да се покрет настави правцем с. Врбовац - Струкалски вис - Буковик с крајњим циљем да се четничке снаге на Буковику разбију, а по могућству и униште.[227] Прво је Четрнаеста српска бригада пошла на извршење задатка и избацила две патроле Другог батаљона као претходнице - једну ка Стругалском вису, а другу - преко Говеђег врха. Одмах затим, Седма српска бригада кренула је степеном лево са Четрнаестом бригадом. Према подацима које је сазнала од заробљених четника о јачој четничкој предстражи истуреној са Буковика на Ретким буквама, бригада је одредила Други батаљон да ову четничку групу ликвидира.

Оријентишући се према ватрама око којих су се окупили четници, под окриљем кише и магле, у раним јутарњим часовима, Други батаљон Седме српске бригаде заобишао је предстражу од Јошаничке косе и нашао јој се иза леђа одвојивши је од главнине.[228] Изненадним нападом са блиског одстојања, четничка предстража није и.мала времена да организује било какав отпор, па се дала у бекство, низбрдо, према Рујевици. Други батаљон је у једночасовној борби, осим неколико погинулих заробио 60 мобилисаних четника из околине Ћуприје. Том приликом је тројицу везаних људи који су очекивали пресуду „четничког суда" због „избегавања војне обавезе" ослободио. Један од њих био је лекар др Павлимир Секулић.[229] Готово сви заробљеници добровољно су се прикључили бригадама 23. ударне дивизије, а др Секулић је остао при дивизијској болници која је тога дана имала велики број рањеника.

Док је Други батаљон Седме српске бригаде водио борбу с истуреним четничким предстражама на положајима у Ретким буквама, Четрнаеста бригада хитала је према Великом врху (к.893) где је, постављајући се на десно

227) Р. Петровић: Народне новине Ниш од 7. до 9. јула 1975. године,; ВЈГ. бр. 2/75.г.

228) Записи о 7. срп. бриг., Арх. Пирот, бр. 14013, стр. 37; А VII к. 1070, рег. бр. 1-14/5.

229) Зборник радова: „Трагом Другог ЈМ одреда," стр. 167; А VII к. 1070, рег. бр. 1-14/5.

крило дивизије, иа Говеђем врху, наишла на предстражне делове четника и разбила их, при чему је већи број четника заробила а затим продужила ка Буковику. Други батаљон Четрнаесте српске бригаде је на главном правцу напада имао највише успеха, али зато и највише губитака.

После почетних успеха, Други батаљон Четрнаесте српске бригаде, као претходница, користећи маглу и шуму, енергично је наставио напредовање према истуреним положајима Великоморавске групе четничких корпуса на југозападним падинама Буковика и том приликом успео да заузме непријатељске положаје, источно од коте 835 и подиђе главним четничким положајима: Горуњак - Безимени врх - к. 835 - Дуги део, који нису били покривени маглом. Захваљујући томе батаљон се неочекивано нашао откривен, без добрих заклона у незавидном положају, засипан снажном митраљеском и пушчаном ватром, а нарочито мноштвом ручних бомби. Други батаљон није успео да избије на гребен Буковика. У критичном моменту командант Четрнаесте српске бригаде, спасавајући свој Други батаљон, уводи у борбу прво Трећи батаљон, а одмах затим и Први батаљон. Тако се цела ова бригада, за кратко време, нашла ангажована у нападу на четничка фортификацијска утврђења. Напад је, међутим, заустављен.

Пратећи ра)&ој догађаја на бојишту из непосредне близине, Штаб 23. српске ударне дивизије одмах је уочио да су: добро утврђени и доминантни положаји, добро наоружање и доста муниције, нарочито ручних бомби давали велику предност четницима. Положај у који се нашла цела Четрнаеста српска бригада потврђивао је ову консгатацију. И поред тога Штаб дивизије више је забрињавао неповољан положај у коме се нашла дивизија због могућности напада бугарских окупаторских јединица - које су се кретале од Слемена ка Сокобањи с једне, а од Алексинца ка Сокобањи, с друге стране. Затоје било потребно што пре разбити четнике на Буковику, јер је свако одлагање исхода борбе ишло у прилог удруженим непријатељским снагама.

У раним јутарњим часовима, по наређењу Штаба23. српске ударне дивизије, све јединице бригада развијале су се за борбу по степену пристизања. На десном крилу Трећи батаљон Седме српске бригаде, у средини 14. бри-

гада, а на левом крилу целог распореда 2. батаљон Седме српске бригаде, док је њен Први батаљон био у резерви. Уз саме непријатељске ровове био се привукао и део Штаба ове бригаде са командантом на челу. На левом крилу делови Седме и Четрнаесте српске бригаде упорно су подилазили непријатељу који је честим испадима покушавао да заустави њихово напредовање.[230] „Директриса" напада и општи орјентир за дејства бригада дивизије на овом планинском и пошумљеном земљишту"биојешумски пуг. Штаб 23. српске ударне дивизије налази се источно од к. 835 на око 150 метара од прве борбене линије, а поред њега Минобацачка чета Четрнаесте српске бригаде. Штабови бригада били су у првим борбеним редовима, непосредно командовали и на тај начин значајно утицали на борбена дејства својих јединица. Источно од к.63() билојесмештено дивизијско превијалиште.[231] Први

230) Арх. VII, к. 1070, рег. бр. 3/1; к. 1070, рег. бр. 1-5; рег. бр. 14/2.

231) Р. Петровић: „Битка за Буковик," Народне новине - Ниш од 8. јула 1975. године и ВЈГ. бр. 2/75.

О брбеном распореду батаљона Седме и Четрнаесте српске бригаде приликом напада на главне одбрамбене положаје четника на Буковику постоје различита и бројна тврђења. Према неким сви батаљони 14. бригаде налазили су се десно од батаљона Седме бригаде (Р Пстровић: Битка на Буковику," Народне новине - Ниш од 7-9 јула 1975.; 1lo другима 14. бригада је била у средини, а батаљони Седме на крилима и боковима нападног фронта (Д. Ковачевић: „Глас 7. бригаде" од 1. октобра 1944. године, стр. 16; А VII, к. 1070, рег. бр. 1 -1/5 и к. 1070, бр. 3-1/1, извештаји без потписа и датума.

Према трећој верзији Седма бригада је била на десном крилу нападног фронта на правцу Горуњка (к. 658).

Распоред батаљона Седме бригаде на крилима фронта дивизије - лево и десно, ако је уопште такав био, може да се протумачи и тиме што су батаљони и једне и друге бригаде, из покрета уведени у борбу по редоследу њиховог пристизања. Пошто је Четрнаеста бригада, као предходница дивизије прва стигла, прва се и развила за борбу у захвату шумског пута који води ка Буковику. Други батаљон Седме српске бригаде који је водио борбу уз источне падине Буковика. степеном лево од Четрнаесте, приликом избијања на предњи крај непријатељске одбране, уведен је у борбу лево од ње. Овакав распоред батаљона у борби је супротан војничким начелима по којима батаљони бригаде морају бити распоређени тако да је могуће командовање и усмеравање њихових борбених дејстава. Али, ако је Трећи батаљон под командом Славка Јоцића, чим је стигао, био распоређен десно од Четрнаесте бригаде, тј. (на десном крилу дивизије) где се осећала празнина којујe могао непријатељ искористити онда је његов такав распоред диктирала ратна ситуација.

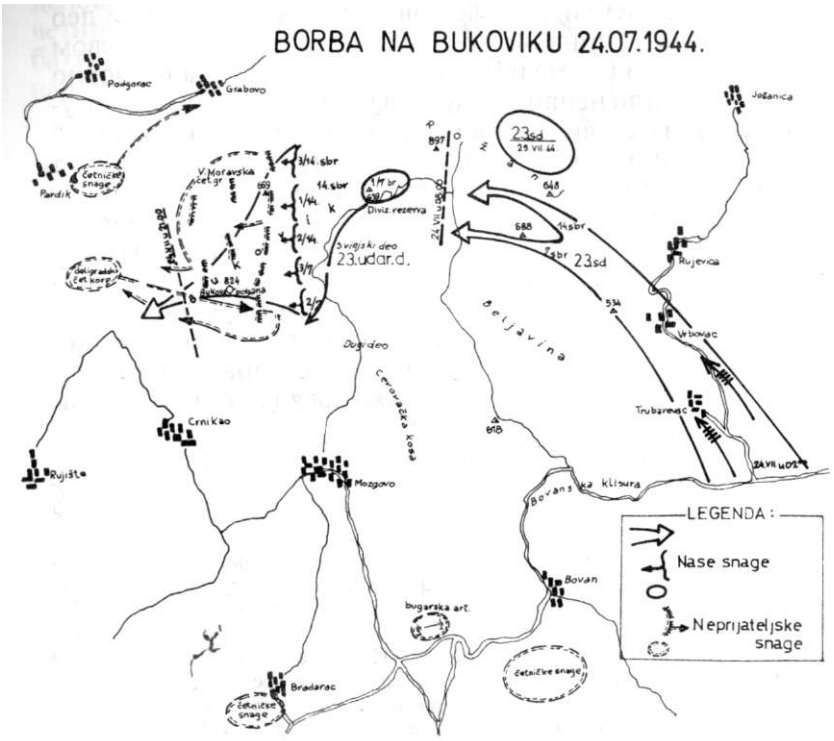

батаљон Седме српске бригаде остао је у рејону Великог врха (нешто касније у рејону коте 639) као дивизијска резерва.

Питање се може поставити и овако: да ли је било објективно могуће да се рокира Четрнаеста бригада и својим померањем направи места за групни развој батаљона Седме бригаде? У сваком случају, ако су ови батаљони били на крилима дивизијског фронта, а један у резерви дивизије, то је отежавало командовање. Најобјективнију оцену о учешћу и „заслугама" појединих бригада 23. српске дивизије дао је њен тадашњи командант Радован Петровић у чланку: „Битка на Буковику," Народне новине - Ниш, од 7-9. јула 1975. године; В.И.Г. бр. 2/75. г.

Око 08,00 часова командант 23. српске ударне дивизије је увео на правцу главног удара Трећи батаљон. Јединице Седме (без Првог батаљона) и Четрнаес1е српске бригаде кренуле су на јуриш кроз кишу куршума. На 50 до 80 метара испред четничких ровова борци су били заустављени запречном ватром и ручним бомбама с којима је непријатељ обилато располагао. У то време, положаје бораца ослободилачке војске почела је да туче и аргиљерија бугарског окупатора из рејона села Субогинца. То је била артиљерија делова 66. пука 22. бугарске дивизије који су се кретали од Алексинца. Непријатељске гранате убрзале су нападе јединица 23. српске ударне дивизије. Ређали су се јуриш за јуришом. Судари су били најжешћи на самом Буковику и Штаб 23. српске ударне дивизије наредио је дејство Минобацачке чете Четрнаесте бригаде. Убрзо затим, пристигла је Минобацачка чета Седме бригаде с премореним коњима обливеним белом пеном, која је с удаљености од око 300 т обасула непријатељске ровове снажном ватром. Експлозије граната одјекивале су наспрам обеју бригада - Седме и Четрнаесте. Понесени заносом, борци су силовито јуришали. Око њих праштале су ручне бомбе, од којих су многи борци били рањени а један део је погинуо. Борци 23. дивизије били су уверења да је најреалније било тражити излаз из тешке ситуације кроз четничка утврђења и ровове. Борац Чедомир Тасић, Врањанац, био је у првим редовима. Зарекао се да ће казнити кривце који су у селу Сеселцу заклали рањеног комесара Вељка Голубовића са још два рањена борца и болничарем Миланом. Са седам бомби у иеповима и рукама подишао је ионако блиским положајима. Једну за другом бацио је бомбе у непријшељске ровове. Непријатељ му је узвраћао. Утрошио је пет својих и узвратио две непријатељске. Том приликом је и погинуо. Поред њега, смртно је пао и Влада Митровић - најпре погођен метком, а затим га је бомба разнела испред непријатељског рова. Заменик комесара батаљона Милован Петровић није се двоумио, од погинулог борца узео је пушкомитраљез, позвао чланове КПЈ и у јуришу пао смртно погођен. Поред њега, са пушкомитраљезом, пао је и његов нераздвојни друг комесар чете Јоца Тополчевић. Погинуо је и Стамен Спасић, а крај њега Добривоје Голубовић којег је дозивао

тешко рањени Петар Дојчиновић. Мада је Петру пошла у помоћ Зора Нацић Неготинка да му ране превије, било је касно. Петар јој је издахнуо на рукама, а она је том приликом рањена. Партизанска болница била је све пунија. Немилосрдна борба није бирала жртве. Ратомир је изгубио око, некоме је сломљена рука. Некоме нога. Међу погинулима били су и Милорад Петровић, Стеван Стефановић, Стојан Стојановић, Светислав Стојковић, Чеда Видановић...[232)]

Исцрпљујуће борбе трајале су целог дана по врелом јулском сунцу, углавном испред четничких утврђених положаја. Само је висока трава штитила борце од четничког ока, од бомби и куршума - од ватре којом је непријатељ настојао да задржи јурише и нападе бораца Седме и Чегрнаесте српске бригаде. Што је борба била упорнија и дужа, све више је расла лична и колективна храброст бораца и руководилаца. Захваљујући само тој храбрости за све време борби за Буковик, целог 24. јула, иницијатива је била ^рукама јединица 23. српске ударне дивизије.

Међугим, пред вече (око 16,30 часова) непријатељ је у борбу увео Делиградски четнички корпус под звуцима громогласне музике и с великом помпом и истовремено извршио престројавање снага на резервном положају на Буковој пољани. Четничка резерва се спустила до гробља изнад села Мозгова и појавила на коси Свињски дел одакле је напала бок дивизије. Наступили су критични тренуци за исход борбе на Буковику. У исто време борцима бригада на борбеним положајима почела је да понестаје муниција, а сами борци исцрпљени глађу и напорима, уморни од борби које су пре два дана водили на Слемену против бугарских фашиста, Немаца и четника, а у нову, дал еко тежу и крвавију непланирано ушл и посл е 20 часова марша преко камените и безводне Девице и Озрена.

У најкритичнијем тренутку у поподневним часовима Штаб дивизије предузео је правовремене и ефикасне мере за заштиту од напада Делиградског четничког корпуса. „Увеојеу борбудивизијску резерву- Први батаљон Седме бригаде без једне чете на левом крилу где се налазио

232) Зборник радова: „Трагом Другог ЈМ одреда,'¨ стр. 168.

Други батаљон Седме бригаде."[233] Истовремено палоје и наређење да се употребе последње гранате из минобацачке резерве.

Добро снабдевен муницијом Први батаљон Седме бригаде је, као дивизијска резерва, снажним нападом на непријатељске положаје на к.835 паралисао њихов покушај да заобиђе лево крило 23. ударне дивизије. Енергичан напад Првог батаљона Седме бригаде знатно је утицао на даљи ток борбених дејстава. И поред свега, жестоки четнички притисак са косеСвињски дел по интензитету није јењавао на дивизијску резерву и лево крило Четрнаесте бригаде с циљем да га потисне и обезбеди продор у рејон к.639 где се налазила болница и позадински делови 23. српске ударне дивизије. Лево крило бораца ослободилачке војске успело је да одоли налетима и заустави четничке нападе.[234]

Од преузетих јуриша две бригаде 23. српске ударне дивизије и њене резерве, у јачини једне чете, линија фронта се није битније померила. Четници су се упорно бранили не штедећи муницију и ручне бомбе, што је управо недостајало борцима ослободилачке војске. Усвакомтренутку постојала је могућност да ступе у дејство и четничке јединице које су биле концетрисане на ширем подручју Сокобањске котлине, као и да бутарске окупаторске јединице продру у позадину партизанских снага и угрозе снаге с леђа. Ове претње, као и упорна одбрана четника, захтевале су да се што пре разбије непријатељ у утврђењима, а за то је постојала само једна могућност а то је - одлучност бораца и руководилаца да до краја истрају у овој неравној борби.

У сутон дана, под претњом Делиградског четничког корпуса који је нападао у рејону Свињског дела, Штаб 23. српске ударне дивизије одлучио је да дивизијску болницу премести на безбедније место. Али, ни ово није било лако организовати. Требало је издвојити људе из првих борбених редова да носе 40 тешких рањеника. Затим да се направе за њих носила и организује одговарајуће обе-

233) С. Миладиновић: „14. српска бригада," стр. 151.

234) Р.Петровић: „Битка на Буковику," Народне новине Ниш од 7-9. јула 1975. године, В.И.Г. бр. 2/75.**Г.**

збеђење. Посао око извршења евакуације рањеника био је поверен политичком комесару 23. српске дивизије Крсти Филиповићу Грофу и политичком комесару Седме бригаде Ђури Златковићу Милићу. Ипак извршен је покрет рањеника, а са њима и Савезничке војне мисије. Када се болница удаљила на око 2кт, стигао је захтев политичког комесара 23. српске дивизије да рањеници предају муницију, готово и последњи метак с којим су располагали као и вест да су први непријатељски ровови заузети и да ће четници на Буковику брзо бити ликвидирани. Чак су чланови Војне мисије ишли од рањеника ло рањеника да би сакупљали муницију. Рањеници су враћени на првобитан положај у рејону коте 639.[235)]

Последњим напорима и залихама муниције борцима Другог б^гаљона Седме и Другог батаљона Четрнаесте бригадеуспелоје да на Безименом врхууништеједно снажно митраљеско четничко гнездо. Једна од испаљених мина, у исто време, погодила је у командно место од које је погинуо командант корпуса бивши генералштабни мајор Терзић и начелник Штаба групе четничких корпуса Ивовић са још неколико њихових официра.

Испред Првог батаљона Седме бригаде налазио се Безимени врх и кота 835 на којима су били утврђени четнпци Ресавског четничког корпуса. Када је погођено командно место, међу четницима је настао метеж. Користећи овај моменат, под непосредним руководством Штаба 23. српске ударне дивизије и штабова бригада, почео је општи јуриш. Први батаљон Седме и Трећи батаљон Четрнаесте српске бригаде разбили су чегничко десно крило и с југа избили на Безимени вис и коту 835. Четнички противнапади, предузети с циљем да поврате главне одбрамбене положаје, брзо су пропали. После тога све јединице 23. српске ударне дивизије, новом снагом, насрнуле су на поколебане четничке редове после чега су се дали у панично бекство преко Букове пољане где су јој се налазили помоћни положаји. Ни злогласне „легеће бригаде" нису могле по.моћи. Четници су бежали у правцу Мозгова, Црног Каоа и Пардика. Звуци плех музике одавно су престали да се чују. Усамљене четничке

235) Записи од 7 срп. бригади - Арх. Пирот, бр. 10013. етр. 40.

групе, сами сељаци Мозгова и Црног Каоа, сачекивали су рогљама и вилама и притом их разоружавали. Претходних дана, њима су четничке старешине наређивале да припреме храну војсци за осам дана и тада упућивали разне претње, међу којима и за 17 краљевих официра и многих других четника. [236]

Већ 25. јула 1944. године, партијски руководилац 23. српске ударне дивизије Десимир Јововић Чича послао је извештај Покрајинском комитету КПЈ за Србију, изражавајући у њему непосредне утиске онога што је Штаб 23. српске ударне дивизије доживео претходног дана. У њему се, између осталога, каже:

„... На Буковику су нас дочекали моравски корпуси који су се били јако утврдили, читава утврђења и стратешки тако постављена да смо ми морали ударити ради опстанка... Овде смо имали тешку борбу какву нис.мо имали ни са Бугарима, јер су просечно имали по 20 бомби сваки, а имали су бункере. Бројчано су били око 1200. Борба је трајала од 08,00 изјутра до 9 часова увече и била је на живот и смрт. Уједном моменту смо били у критичној ситуацији и озбиљној. Схватили смо да ако попустимо онда нам нема опстанка. То су схватили и штабови бригада и млади партијци и поставили су, бити или не бити. Јуришали су и скакали поред кише бомби у бункере и клали се и убијали и у последњем моменту су на тај начин потисли (непријатеља) и растерали. У тој борби имали смо тешке губитке..." [237]

Борбе су престале око 21,00 часа. Уморни борци предали су се сну на заузетим положајима. Један од њих чак је легао у порушено склониште четничке команде крај неког који је ту већ лежао, мислећи да је заспали друг из своје јединице. Ујутру је видео да се ради о непознатом унакаженом лешу. Пронађена документа четника предата су Штабу 23. српске дивизије. Њен командант

236) Зборник радова: „Трагом Другог ЈМ одреда." стр 164 Четници су оптуживали сељаке Мозгова и Црног Кала и претили одмајдом за „издајство'" 21. јуна 1944.

237) Зборник 1/20, док. 159.

Радован Петровнћ чим је погледао фамилијарну слику препознао је свог „пријатеља" са службовања из Сарајева, генералштабног мајора Терзића. Путеву су им се, међутим, разишли. Терзић се 1943. године падобраном спустио на Копаоник да своје војничко знање стави у службу окупагору и издаји. Радован Петровић, млађи по чину, од првог дана сврстао се у партизанске редове и касније постао командант 23. српске ударне дивизије.

Сутрадан, пошто су сахранили погинуле, прикупили ратни плен, Седма и Четрнаеста бригада под командом Штаба 23. дивизије упутиле су се на планину Рожањ где су остале читав дан да би се средиле, реорганизовале и одмориле после неколико дана напорних дејсгава и гладовања.

На Роафљу је колона сељака из Мозгова и Црног Кала са запрегама дошла у партизански логор и донела доста хране. Сељаци су самоиницијативно организовали прикупљање и превожење хране за партизане.

Тачан број погинулих и рањених четника није се могао утврдити. Партизани нису имали времена да пребројавају њихове погинуле, а четничке команде су прикривале од претпостављених своје жртве. Није познато ни колико је четника тога дана рањено на Буковику. Зна се једино за 71 рањеника, који су смештени у болници у Ћуприји, и да су недићевци на молбу четника послали камионе за превоз рањеника до болнице,[238] али не зна се за рањене четнике који су лечени на другим местима или су смештени по кућама у жељи да се више не врате у четничке редове.[239]

Седма и Четрнаеста бригада на Буковику такође су имале знатне губитке: погинула су 43, а рањена 63 борца и руководиоца. Седма бригада имала је 12 погинулих и 17рањених другова.[240]

238) Истор. архив Ниш, микрофилм бр. 7, сним. 477 (писмо окружног начелника Д. Путниковића о збрињавању рањених четника на Буковику.

239) С. Миладиновић: „14. српска бригада," стр. 156 и 165.

240) Погинули су: Стамен Спасић из с. Лесковице, Влада Митровић из Радињинца и Добровоје Голубовић из Градске, Милорад Петровић из Горњих Гара, Стеван Стефановић из Раков Дола, Петар Дојчиновић из Брода, Стојан Стојановић и Јоца Топалчевић из Калне, Чедомир Тасић из Врања, Светислав Стојковић из Црвене Јабуке и

Заплењена су четири противавионска митраљеза, шест тешких митраљеза, пет минобацача 81 тт, око 300 пушака, 20 пушкомитраљеза, 5.000 хлебова, 200 к§ масти, 100 к§ кафе, 500 к§ шећера, 50 к§ цигарета, 22 коња под опремом и много другог материјала. 241)

Подаци о јачини четничких корпуса и о укупном броју ангажованих четника у борби противу јединица 23. српске ударне дивизије на Буковику су различити. У бројним написима и казивањима, међутим, помињу се десет корпуса (Иванковачки, Варварински, Ресавски, Делиградски, Млавски, Крајински, Тимочки, Књажевачки, Чегарски и Нишавски). Неки од ових учествовали су у борбама на Буковику, други су у моменту борбе били у покрету према Буковику, а трећи, пак, на разним положајима сокобањског, бољевачког, књажевачког, сврљишког среза, па све до нишке Каменице и Матејевца.

Највише присталица има тврђење да је на Буковику у директној борби била ангажована Великоморавска група четничких корпуса (Ивановачки, Варварински и Ресавски корпус), а да им је поподне у помоћ притекао Делиградски четнички корпус. Међутим, Чегарски, Нишавски и Књажевачки корпуси били су знатно удаљени од Буковика, те нису ни могли имати борбених додира с 23. српском ударном дивизијом. Највише контраверзних информација односи се на Млавски, Крајински и Тимочки четнички корпус. Према једнима, главнина ових корпуса

Милован Петровић, из Црвене Јабуке, Чедомир Видановић из Јабуковика. Оперативни дневник 7. бригаде А VII, к. 1070, рег. бр. 1-14/5. Петровић је најстарији борац из Црвене Јабуке један од најстаријих чланова КПЈ, један од најхрабријих у батаљону. Погинуоје као заменик политкомесара батаљона и секретар батаљонске партијске ћелије (забелешке Секције 7. бриг. Ниш).

Рањени су: Христа Јовановић, Михајло Миленковић, Ратомир Милегић, Града Стефановић и Љуба Петровић из Црне Траве, Владимир Стојановић и Милан Милошевић из Рупља, Спаса Дојчиновић и Станимир Миленковић из Градске, Живојин Виденовић из Кијевца, Станко Стојановић из Равног Дела, Станоје Лепојевић из Црвене Јабуке, Мирко Стојановић из Сремске Митровице, Душан Станојевић из Доброг Поља, Зора Нацић из Неготина, Борисав Борисављевић из Добровиша, Радомир Бранковић и Божидар Китановић из Дарковца и један Италијан чије име није уписано (Опер. днев. 7. срп.бриг., А VII к. 1070, рег. бр. 1-14/5.

241) А VII, к.1070, рег. бр. 1-14/5.

била је на јужним падинама Буковика, 17. јула 1944, по другима, што је вероватније, они су се, 22. и 23. јула, налазили између планине Слемена и Бољевца, те су, 23. јула, били у покрету преко Голе планине ка селу Шербановцу - преко 17 кт ваздушне линије од места борбе. У мањем броју су верзије које тврде да су ови корпуси били у рејону Кривог Вира, па чак и ближе.

Највероватнија су она тврђења у којима се каже да су противу 23. српске дивизије у директним борбама учествовали Иванковачки, Варварински, Ресавски и Делиградски четнички корпуси. То потврђује и Десимир Јововић Чича у свом извештају ПК КПЈ за Србију, 25. јула 1944. године, у коме се каже да је 23. дивизија водила гешке борбе са око 1.200 четника Великоморавске групе четнич^их корпуса на Буковику.

ЧетничЈси командант за Србију генерал Трифуновић у својој директиви, 17.јула, наредио је прикупљање већег броја четничких корпуса у рејону Буковика, али касније у извештају Врховне четничке команде, од 26. јула, говори о поразу Великоморавске групе четникајачине700 људи на Буковику. [242)]

242) О броју четника у борбама на Буковику, 24. јула 1944. године. у објављеним публикацијама процене су различите и у документацији до које смо дошли су различите.

- Десимир Јововић Чича у цитираном извештају од 25. јула пише о тешкој борби дивизије са о^о 1200 четника Великоморавске групе четничких корпуса на Буковику.

- Командант четничких снага за Србију генерал Трифуновић у директиви бр. 33342 од 17. јула наредио је прикупљање већег броја четничких корпуса у рејону Буковика, али у каснијем Извештају својој врховној команди, од 26. јула, говори о поразу Великоморавске групе четника јачине 700 људи на Буковику (А VII, фонд ДМ, к.59, рег. бр. 22/1).

- Командант 23. српске дивизије, пак Радован Петровић у чла**нку „Битка на Буковику" В.И.Г. бр. 2/75.Г.; Народне новине - Ниш од** 7-9. јула 1975. године каже да је на Буковику било око 7.500 свих непријатељских снага - четника и љотићеваца сврстаних у 11 бригада.

- Миливоје Перовић у књизи „Јужна Србија" на стр. 412 говори о распореду четничких корпуса на Буковику и каже да је тамо било око 6.000 људи.

- Слободан Босиљчић у књизи „Источна Србија" на стр. 218 истиче да је Великоморавска група корпуса имала 2.000, Тимочки 500, Крајински око 2.000, Делиградски 500, Млавски близу 1.000 - укупно око 6.000 људи.

Када се има у виду да је на Буковику погинуло преко 200 четника међу којима и командант Ресавског четничког корпуса Терзић, Начелник Штаба Великоморавске групе четничких корпуса Ивовић сајош неколико официра - затим врста и количина запаљеног оружја, велики број убијених и заплењених коња - тешко је поверовати генералу Трифуновићу када у депеши четничкој врховној команди тврди да је у борби на Буковику поражено 700 четника Великоморавске групе четничких корпуса, тим пре што не помиње Делиградски корпус који је доживео исту судбину. Делиградски корпус тада је бројао 800 војника.

С друге стране, с војничке тачке гледишта, пак, треба и.мати у виду и чињеницу да на Буковику и свим његовим косама, на којима су се налазили четнички положаји, није било могуће развити у борбени поредак оволике четничке снаге. Може се говорити о концетрацији од преко 6.000 до 12.000 војника само ако се урачунају све четничке и окупационе снаге на ширем простору-од неколико десетина километара у пречнику-које су биле сконцетрисане даопколе, стегну обруч око23. српске дивизије и униште је. Не треба заборавити да је један број четника из корпуса морао остати на завичајном терену да ступе у дејство када се партизанске групе појаве у њиховој позадини.

Значај победе на Буковику23. српскеударне дивизије може се сажети у једну једину реченицу: Од пораза на Буковику четници у источној Србији нису представљали никакву озбиљнију организовану војну снагу. То је

Иван Глигоријевић у: „9. српска бригада" на стр. 113 наводи бројно стање појединих корпуса и кад се све сабере излази да је на Буковику било око 6.000 четника.

- Светислав Миладиновић у „14. српска бригада" на стр. 144 наводи да је на Буковику било ангажовано у директним борбама око 5.000 четника, од којих 1.500 активних и око 3.500 мобилисаних.

- Војислав Драган Дрљача и Миливоје Мићка Дрљевић у чланку: „Јуриш сломио непријатеља," Народне новине у Нишу од 24. и 25. јула 1975. процењују да је на Буковику, у четири четничка корпуса, било преко 5000 четника.

- Драгослав Миловановић у „Немирне шуме" на стр. 154 говори о концетрацији четничких корпуса на Буковику противу 23. српске дивизије са укупно 12.000 четника.

омогућило јединицама НОВЈ да дакше и дубље продру према Дунаву.

Тадашњи комаидант 23. српске дивизије Радован Петровић оцењујући доприносе појединих бригада, између осталог, каже:

> „... Победу на Буковику извојевала је комплетна 23. дивизија, а не само њена Седма и 14. Све три бригаде су се на свој начин, према месту и улози у борбеном, распореду, заиста истакле у борбености у руковођењу од стране команданта бригада, команданта батаљона, командира чета, као и политичких комесај&а свих степена. [243]>

Неколико момената одлучило је овако значајну победу на Буковику над много надмоћнијим непријатељем, на добро утврђеним положајима који су доминирали околином. Два од њих су основна: - прво, вешто руковођење јединицама током целог дана и - друго, појединачна и колективна храброст бораца и руководилаца. Ближе речено, Штаб 23. српске дивизије је у прво време увео у борбу целокупни борбени распоред обе бригаде, а у критичном моменту дивизијску резерву (Први батаљон Седме бригаде) која је смелим дејствима зауставила четнике. У исто време успешно су и сви батаљони Седме и Четрнаесте српске бригаде, нарочито група бораца Другог батаљона Седме и група бораца Другог батаљона Четрнаесте бригаде деловали на централном делу фронта. Са своје стране, успешно и прецизно дејствовале су и минобацачке чете обе бригаде чије су гранате прецизном ватром погодиле командно место групе четничих корпуса. Током борбе Штаб 23. дивизије и штабови потчињених бригада целога дана радили су на усклађивању дејстава појединих делова бригада с дејствима њихових истурених линија.

Значајну улогу у овој великој победи имала је и Девета српска бригада која је плански и успешно нападала и задржавала бугарско-фашистичке батаљоне 103. пешадијског пука у рејону Влашког поља а, 23. јула и

243) Р.Петровић „Битка на Буковику[1-] Народне новине - Ниш од **7-9. јула 1975. године; В.И.Г. бр. 2/75.Г.**

касније, маневром у правцу Зајечара одвукла пажњу бугарским и неким четничким јединицама-чиме је спречила да из позадине нападну јединице 23. дивизије. То је омогућило Штабу 23. дивизије да у најкритичнијем тренутку уведе Први батаљон Седме бригаде у борбу и спречи четнички маневар на његовом левом крилу. Да су бугарски фашисти успели да из позадине нападну две бригаде 23. српске дивизије, она би морала употребити расположиве резерве према нападачу из позадине уместо да остану ударна снага за исход битке, на правцу напада Делиградског четничког корпуса.

Међутим, четничке могућности, и поред свега, нису обећавале бољи исход битке у своју корист на Буковику против јединица 23. дивизије. О томе командант ове дивизије, поред осталог, каже и ово:

> „Буковичка битка била је за четнике једна од најтежих пораза у Србији. Четницима није помогао командантски утицај генерала Трифуновића који је командовао четничким снагама у Србији и непосредно руковођење буковичком одбраном од стране краљевског изасланика пуковника Терзића, командантом Моравске групе четника. Нису им помогли ни три реда ровова који су имали задатак да недозволе одступање.
>
> Такође им нису помогле топовске гранате окупатора са којима су присно сарађивали, нити им је на крају помогло увођење у борбу читавих колона уз победнички марш војне музике, који се за кратко претворио у њихов сопствени посмртни марш. Све ове посебне војничке и невојничке мере биле су узалудне. Двадесеттрећа ударна дивизија све је то смрвила и задала четницима смртоносан ударац на Буковику тако да они нису више представљали озбиљну снагу у Источној Србији."[244]*

244) Р.Петровић: ..Битка на Буковику[1]' Народне новине Ниш од 9. ју 1975. године.

Покрет ка Кучајским планинама и борба на Јаворским падинама

За време боравка на Рожњу, 25. јула, јединице 23. дивизије су се одмориле, срећивале се да би могле успешно и организовано да прихвате нове борбе, а штабови и команде за то време анализирали су резултат протекле борбе уз критичке осврте на поједине њене етапе. Прва чета Другог батаљона Седме српске бригаде све рањенике обе бригаде, на коњима и носилима, пребацила је и сместила у селима Мозгову и Црном Калу где су их преузели партијско-позадински радници, збринули их и лечили. Села сачувала рањенике те их четници нису открили, као што се раније догодило у с. Сеселцу. Рањеници са Буковика лечени су касније у с. Вукашиновцу и другим поморавским селима. За то време штабови су попуњавали упражњена места погинулих и рањених руководилаца у својим четама и батаљонима, а Штаб 23. српске ударне дивизије побринуо се да преко савезничке мисије снабде јединице муницијом која је понестала после борби на Буковику и претходних борби. Партијски руководилац дивизије послао је извештај Покрајинском комитету КПЈ за Србију о борбама и победи на Буковику који смо већ цитирали, док су штабови бригада упутили извиђачке патроле у разне правце ради прикупљања података о непријатељу.

Са Рожња је извршен покрет за село Криви Вир у којем је 23. српска дивизија још пре 17 дана боравила први пут и симпатијама била примљена од Кривовирчана. Поновни сусрет учврстио је стечено пријатељство између бораца и месног становништва. На Јаворским падинама (8 кт западно од села), 27/28. јула, Штаб 23. дивизије организовао је пријем савезничког авиотранспорта.[245] Захваљујући томе Седма и Четрнаеста српска бригада добиле су довољне количине муниције и друге војне опреме. Тада је свим борцима замењена дотрајала обућа новом - енглеске производње. У поподневним часовима, 28. јула, делови партизанских бригада сукобили су се са четницима који су наишли из правца Говедаришта (к.758).

245) Оперативни дневник 7. бригаде, А VII, к. 1070, рег. бр. 1-15/5.

После краћег пушкарања четници су се разбежали, при чему се пет четника лобровољно предало и тражило да буду приведени Штабу бригаде. Пошто су заробљеници помињали имена неких чланова Штаба, иако озлојеђени према четницима, борци Првог батаљона изашли су им у сусрет. Испоставило се да су неки од ових четника већ раније били заробљеници Седме бригаде и да се политички разговорало с њима, тј. да се приликом првог заробљавања утицало на њихова опредељења. Били су то људи зрелих година из села Горња Мутница, недалеко од Параћина, у којем се борци ослободилачке војске дуго нису појављивали. Кад им је у Штабу Седме бригаде постављено питање: „Зар ви опет у четнике?", један од њих је уз благ осмех одговорио „Зар вам нисмо користили?" показујући на оружје које су собом донели. У даљем разговору саговорници су рекли да су их четници опет присилно мобилисали и наоружали, па судодали: „Народ нашег села жели да дођете, да вас види и чује." После тих разговора, ови људи су постали водичи Седме и Четрнаесте бригаде кроз села Горњу Мутницу и Извор. Не само то, они су помогли да се борци разместе по кућама ради вечере, помогли су у организовању сеоских зборова, у куповини добрих товарних коња за транспорт, као и у прибављању разних информација из села у којима су јединице 23. дивизије први пут боравиле. За куповину четири коња, на пример, Штаб дивизије платио је 16 фунти стерлинга у злату. Власници су били задовољни јер како су рекли „четници би коње опљачкали".

У циљу безбедности јединице дивизије су се у зору, 29. јула, пребациле на положаје североисточно од Горње Мутнице и ту се разместиле за одмор. Док су се бригаде одмарале на падинама Дебеле главе, четници су искористили пошумљене и њима добро познате терене, те су се приближили на око 800 метара и отворили ватру из пешадијског наоружања. Од првог плотуна погинуо је власник колибе у чијој близини су били штабови 23. дивизије и њене Седме бригаде. На ову акцију четника Седма и Четрнаеста бригада, свака са свог рејона размештаја, одговарале су ватром и покретима према нападачу. Пушкарање је трајало од 12 до 17 часова. Испред фронта Седме бригаде погинуло је 10, а заробљена су два четника. Бригада није имала губитке.

На погодним положајима Великог игришта и Јаворка, под окриљем топле ноћи и ведрог неба, борци Седме бригаде одморили су се неузнемиравани, што им се у последње време ретко догађало. Али, ујутру следећег дана 23. дивизија (без 9. бригаде) кренула је за Јаворске падине у следећем маршевском поретку: Седма, па Че грнаеста бригада. Већ око 08,00 часова претходница Дивизије доч^кана је снажном пешадијском ватром четника Млавског и Крајинског корпуса (око 3.000 четника), који су дан раније посели положаје у рејону Говедаришта. Пошто је претходница Седме српске бригаде наилазила на све јачи и организованији четнички отпор, Штаб 23. дивизије увео је у борбу све њене батаљоне, а убрзо и Четрнаесту бригаду сем једног батаљона који је задржала као дивизијску резерву. Око 10,00 часова на левом крилу фронта, Други батаљон Седме бригаде релативно лако потиснуо је четнике, па је изгледало да ће ова борба бити брзо окончана тим пре што су четници у првим сукобима оставили на положајима око 30 погинулих и 10 заробљених. Тада је заплењено пет аутоматских оружја, више пушака и друге опреме.

Међутим, на десном крилу Седме бригаде, према Првом и Трећем батаљону, са доминирајућих положаја Вис (т.873) четници су се упорно борили. Штаб 23. дивизије оценио је да нема потребе да се дају узалудне жртве за освајање њихових положаја. С друге стране, постојала је реална опасност да уколико би јединице 23. дивизије наставиле мирно кретање по предвиђеној маршрути, четници би то, захваљујући повољности положаја које су држали, могли да схвате као слабост партизана, што би свакако покушали да искористе и предузму акцију. Зато се Седма и Четрнаеста бригада до мрака нису могле „одлепити" од четника и остале су на положајима.

У поподневним часовима појавила се нова опасност-пошто су недићевци из Параћина допремили четницима муницију, и обезбеђење овог транспорта ступило је у борбу противу партизана. То је подстакло четнике на динамичније акције. Тако је непријатељ успео не само да се одржи на положајима, него принуди батаљоне Седме и Четрнаесте бригаде да предвече пређу из напада у одбрану. Лево крило Седме бригаде, које је у преподневним часовима имало успеха, убрзо зати.м нашло се

под Јаким притиском иовоангажованих непријатељских снага. Делови Другог батаљона са замеником његовог команданта Михаилом Игњатовићем, пошли су у јуриш и присилили четнике на повлачење према Кривом Виру. У овим борбама на Јаворовим падинама, како је забележено у Оперативном дневнику Седме бригаде, погинули су двојица бораца док су двојица рањена. [246]

Пошто се спустио мрак, престала је ватра и 23. српска дивизија кренула је правцем: Јаворске падине - Беле воде. Тешко је било маршовати по мраку, кроз шуму и по беспућу. Зато је развучена маршевска колона заустављена да преноћи и у свануће наставила је пут. До дубоко у ноћ савезнички авиони кружили су над ширим рејоном Јаворских падинајер је било договорено да се те ноћи испоручи авиотранспорт. Како импровизовани аеродром није био обезбеђен, а сигнали са земље нису дати, пријем транспорта није могао бити обављен. У свануће бригаде су поново кренуле кроз шуму, док су бугарски авиони надлетали читави предео, извијали, повремено митраљирали и из авиона бацали минобацачке гранате, али без икаквог успеха. Колона бораца била је, за то време, принуђена да застајкује у густој шуми и избегава пропланке како не би била откривена из авиона. У ширем рејону Бела вода - Липов врх (к.821) дивизија је преданила. Ово маневрисање одвијало се далеко од насељених места и у ситуацији када је због безбедности кретање колоне било ограничено, па ни хлеб није могао бити обезбеђен. Штаб 23. дивизије одлучио је тада да у колибама богатог сточарског краја откупи за борце бар извесне количине овчијег меса. Интендантима је наређено да изврше откуп, и то за сваку чету по једног брава, а да за сваког брава плате два златника. Чобани су били задовољни, мада су неки с неповерењем гледали у новац чију вредност нису познавали.

Када је месо било откупљено и припремљено за печење, појавиле су се друге невоље јер је требало набавити соли за толико меса. Истина, у торовима је, по оби-

246) А VII, рег. бр. 1-5/5. Погинули су: Божидар Миловановић из Црне Траве и Станко Богдановић из Црвене Јабуке. Имена рањеника нису утврђена.

чају, било извесних груменова соли намењеног за овце, али со се није имала чиме и на чему уситнити. Требало је наложити велики број ватри за ражњеве и обезбедити да их непријатељ не открије. Но, упркос свему, за обед је сваки борац добио по парче печеног и осољеног овчијег меса.

Живот бораца био је динамичан, пун изненађења, невероватних згода и незгода. Околности под којима су се бо^ци борили захтевали су висок морал људи спремних на одрицања и натчовечанске напоре.

У јеку логорске живости када се сваки борац могао бавити личним пословима, неко је приметио да међу њима нема најмлађега Миодрага Миладиновића, борца Другог батаљона из села Црвеног Брега. Нико није могао одговорити шта је било са њим. [247]>

На путу за село Јошаницу борци појединих бригада су, 31. јула, у селу Лукову вечерали, а после тога наставили пут за место Вучја глава где се дивизија улогорила. Услови за радио-везу били су изврсни. Пошто су најпре одморили, Енглези из Војне мисије су се затим извукли из својих топлих „цакова"[248]>и приступили емиговању припремљених извештаја. Борцима није било дозвољено да долазе у додир са радио-одашиљачима, шифрантима и телеграфистима за време одашиљања порука. Постојала је бојазан да се евентуално не открије шифра. Упоподневнимчасовимаорганизованајеногометнаутакмица вероватно једна од првих у Седмој бригади. Правих фудбалера готово да није ни било, а ни правог игралишта ни довољно публике, но и поред тога ова прва бригадна спортска игра унела је живост и раздраганост међу борцима.

Другог и 3. августа 1944. преданак јединица 23. дивизије био је у селу Јошаници. Тује организовано парење одеће и друга хигијенска обрада бораца. Осим тога, две узастопне вечери примани су авиотранспорти од

247) Не зна се како је из бригаде нестао најмлађи борац Другог батаљона Миодраг Миладиновић из Црвеног Брега. Но свему судећи он је за време предаха на ноћном маршу заспао и тако пао четницима у руке. Није био само најмлађи него је познат као пркосан, самоуверен и одважан борац.

248) „Џакови" - навлаке за спавање.

западних савезника. Захваљујући пошиљкама оружја и друге опреме наоружан је и опремљен велики број новодошлих бораца којих је из дана у дан било све више. Од расположивих падобрана прављена су, поред осталог, и кошуље и женске мараме, па су ови производи дељени, нарочито сиромашним домаћинствима у селима Сокобањске котлине. У неку руку производи од падобрана послужили су као средство размене добара. Конпензација која је на овај начин вршена сељацима за њихове производе и помоћ која је пружана сиромашнима, у целини су деловали као снажан пропагандни ефекат.

Ослобођење градова у источној Србији

Током свакодневних борби које су бригаде 23. српске дивизије водиле, од 21. јула 1944. године па даље, извојевана је значајна победа над непријатељима:

- на војном плану потучене су бугарске, недићевске и четничке јединице на Буковику, код рудника „Добра срећа," изнад Белог Потока, код села Трубаревца и Врбовца, на Слемену, Јаворским падинама и у бројним мањим сукобима. Овим победама знатно је проширена слободна територија, а окупаторска и квинслишка власт била је изолована само у Сокобањи, Бољевцу, Књажевцу и Сврљигу. Успеси јединица ослободилачке војске и њихова даља дејства угрозила су саобраћајнице, ограничила производњу фабрика и рудника у корист окупатора, онемогућила им пљачку народне имовине и терор над њим;
- на политичком плану у народу је нагло порасло расположење према НОВЈ, а нарочито код омладине. Разоткривена је и паралисана непријатељска пропаганда против НОП-а. Извојеваним победама НОВЈ створени су услови да се народу пруже политичке информације о победама на заједничком пољу са савезницима у склопу антифашистичке коалиције.

Ови чиниоци били су од прворазредног значаја да се Штаб 23. српске ударне дивизије одлучи на освајање градова и да у дотадашњим среским местима (општинама) створи услове за организовање народноослободилачке власти. Пре тога требало је, на основу процене

Штаба дивизије, створити компактну слободну територију на целом простору Сокобањске и Црноречке котлине, а то је било могуће само брзим и ефикасним нападима и заузимањем Бољевца и Сокобање.

Напад на Бољевац

На састанку Штаба 23. српске дивизије са штабовима 7. јрИ. бригаде у с. Ласову одлучено је: [249]

Да се главним снагама дивизије (Седма и Девета бригада) нападне Бољевац, а помоћним (Четрнаеста бригада) очисти Сокобања од непријатеља, а затим, затвори Бованска клисура и спречи непријатељски продор на слободну територију.

За ангажовање јачих снага за напад на Бољевац постојало је неколико разлога. У том месту налазио сејачи одред пољске страже који је двоспратну зграду школе претворио у утврђење за дужу одбрану, а прилазне улице затворио вишеструким жичаним препрекама и заштитио их запречном ватром. У ширем рејону Бољевца и у самом Бољевцу четнички генерал Мирослав Трифуновић поново је сконцетрисао јаче четничке снаге (Хомољски и Крајински корпус - око 3.000 војника)[250] и најзад, за одбрану Бољевца требало је очекивати брзу интервенцију других непријатељских снага, најпре недићеваца из Зајечара, саједне, и Параћина, с друге стране, због погодних саобраћајних веза. Било је оправдано очекивати овакве интервенције из основног разлога што уједињене окупаторске и квислиншке јединице нису могле препустити важно подручје источне Србије надируђим јединицама Народноослободилачке војске. За разлику од Бољевца, Сокобања је и раније била изолована и сва села око ње ослобођена, а дотур хране и муниције непријатељском гарнизону отежан, због чега се очекивало да непријатељ напусти Сокобању и без борбе. Уколико то не би учи-

249) Девета бригада била је на самосталним задацима од 22.7. до 10.8. 1944. године.

250) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-15/5; Зборник 1/20, док. 159. Примедбе Секције 7. бригаде (код аутора).

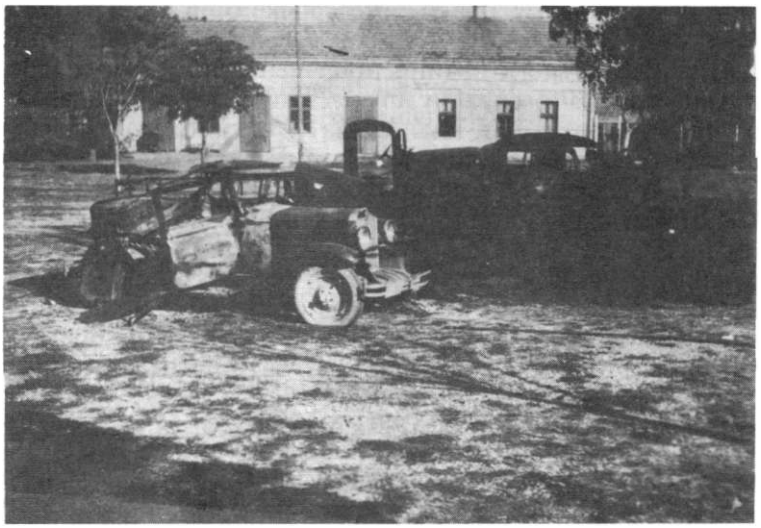

Спаљени аушомобил у Бољећцу, 13. а!)1уеша 1944. јодине, пришадао је ликкидираном наче./нику зајечарско'1 окруш.

нио, Четрнаестој срској бригади било је наређено да га силом ликвидира.

У поподневним часовима, 12. августа, Седма српска бригада кренула је правцем: с. Ласово - с. Добро Поље - с. Гранич - с. Илино - Бољевац, а Девета бригада десном обалом Добропољске реке - Лиса пољана - Јасиковац са задатком да овлада комуникацијом која, долином Прног Тимока, повезује Бољевац са Зајечаром и Бором.

Испред с. Илино, а нарочито између Илина иБољевца, четници су пружили јачи и организованији отпор те је Штаб Седме бригаде развио за борбу целу бригаду са следећим задацима батаљона: Други батаљон, са деловима Девете бригаде, да у правцу кретања ка Бољевцу разбије четнике, нападне Пољску стражу у Бољевцу и да је зароби или уништи;Први батаљон да у захвату Добропољске реке разбије четничку одбрану, поседне положаје код бившег магацина и онемогући евентуалну непријатељску интервенцију из правца Зајечара преко села Планинице; Трећи батаљон да разбије четничку одбрану преко Дубраве, пређе Змијанску реку и обезбеди правац који из Параћина изводи преко с. Лукова за Бољевац.

У току наступања Девете српске бригаде четници нису били довољно активни и, судећи преме жестини њихове ватре као и брзини повлачења, нису имали довољно снага на том правцу или наступању нису придавали одговарајућу важност. Изгледа да ни четници, ни пољска стража нису очекивали озбиљнији напад на Бољевац. Претпостављали су, највероватније, да су јединице ослободилачке војске у пролазу за Кучај, а да је ово само демонстративни напад на Бољевац. Због оваквог прорачуна четници *су* се груписали на левој обали Црног Тимока где су ра&унали да ће пружити одлучујући отпор јединицама *21.* српске ударне дивизије. У борбеном поретку, тако рећи, на леђима четника Девета са истока, а Седма српска бригада са југа ушле су у Бољевац, 12. августа 1944. године око 22,00 часа,[251] а ослободилега 14. августа око 02,00 часа.

Пошто су делови Седме и Девете бригаде евакуисали плен из непријатељских магацина ка селу Илино, борба против недићевског одреда настављена је читаву ноћ, 12/13. августа, односно све до око 02,00 часа следећег јутра непрекидно. Борци Девете бригаде успели су да заробе начелника зајечарског округа Воју Николића који је због учињених дела морао бити одмах ликвидиран као сарадник немачких фашиста и четника и као велики противник НОБ.

Под снажним притиском бораца поменутих бригада, четници су одступали према левој обали Црног Тимока, а пољска стража, пак, борећи се, повлачила се према утврђеној згради гимназије и запречном ватром бранила њене прилазе. Бољевац је био под контролом 23. дивизије, али је требало још ликвидирати непријатељско упориште у згради гимназије. За тај задатак ангажована су два батаљона Девете и један Седме бригаде. Затим требало је евакуисати материјална добра која су непријатељи имали у Бољевцу за шта су ангажовани по један батаљон обе бригаде, сваки са свог терена. Требало је онемогућити интервенције непријатељских снага ради деблокаде утврђеног упоришта за шта је задужен Трећи батаљон Девете бригаде који је затварао прилазне правце од Зајечара и

251) Оперативни дневник 7. срп. бригаде, А VII, к. 1070, рег. бр. 1-15/5.

Бора, Четврти батаљон исте бригаде, који је код с. Малог Извора ангажован је против четника, Трећи батаљон Седме бригаде који је обезбеђивао прилазе од Параћина и Први батаљон Седме бригаде према с. Планиници. Личнмм контактима и пропагандним материјалима утицало се на грађане Бољевца да се прикључе јединицама НОВ и помогну НОП.

Прилаз утврђеној згради био је отежан, јер су препреке под баражном ватром пушака и митраљеза брањене са прозора утврђене зграде. Требало је пронаћи могућности да се препреке уклоне и прићи што ближе утврђењу. Ручни минобацачи типа „џон бул" имали су велику разорну моћ, али ограничен домет. Убацивати мине кроз прозоре или разарати зидове могло се само са блиског одстојања. Друга могућност била је да се зграда запали, а за то се морало прићи самој згради. Штаб Девете бригаде и Штаб Другог батаљона Седме бригаде морали су да пронађу начин да униште утврђеног непријатеља. Најбољим стрелцима дат је задатак да ватром заслепљују пушкарнице, а најхрабријим да за то време направе бреше кроз жичане препреке, док је посебна група бораца-са нарамцима сламе и флашама гаса-требала да приђе и упали зграду. При уклањању препрека погинула су два борца Девете бригаде од којих је један веома млад борац, иако кратко у јединици јавио се као добровољац из извршење најризичнијег задатка. Када је зграда, око поноћи 13/14. августа, планула и ватра обухватила и спрат, преживели браниоци замолили су за спас. Њима је било дозвољено да се пробију кроз пламене језике и дим - да се предају. Дванаесторица њих, на челу са командиром капетаном Бањцом, предало се, али је у том моменту један од њих-окорели непријатељ, отворио ватру и том приликом теже ранио једног борца. [252]>

У међувремену - док је борба за освајање зграде гимназије била у најжешћем току - око подне, 13. августа, из правца Зајечара појавила се колона од око 200 недићеваца који су пошли да деблокирају своје снаге у Бољевцу. Трећи батаљон Девете српске бригаде - са повољних положаја око 2,5 кт североисточно од Бољевца -дозво-

252) Мемоарска казивања - код аутора.

Шшаб Седме бршаде са шефом бришанске којне мисије у сасшабу 23. српске дикизије.

лио је непријатељу да приђе на блиско одстојање, после чега је на њега отворио снажну ватру. Непријатељ је одмах био разбијен и приморан иа повлачење ка полазном гарнизону. Међу десетак погинулих недићеваца био је и потпоручник Тошић. Том приликом Трећи батаљон Девете бригаде заробио је 27 недићеваца. [253]

Ослобођење Сокобање

Четрнаеста бригада у рејону села Богдинца и Дугог поља, истовремено, припремала је напад на Сокобању. Њен Трећи батаљон упућен је на положаје Мечијег врха да затвори правац ка Озрену и спречи евентуално повла-

253) Иван Глигоријевић - 9. српска стр. 124.

Шшаб 23. српске дикизије (ирко/ и следећеI сасшаћа) за креме ручка у Сокобањи 22. аћ/усша 1944. /одине.

чење непријатељских снага из Сокобање у том правцу. Остала два батаљона била су спремна за напад на Сокобању из села Дугог Поља са истока и села Белог Потока са севера. Међутим, још пре напада Четрнаесте српске бригаде, непријатељ је напустио ово среско место и повукао се према Алексинцу. Четрнаестабригадајетако, 13/14. августа, ушла у Сокобању без борбе.[254)] Поштоје запленила заосталу непријатељску имовину, чланови Штаба Четрнаесте бригаде одржали су збор са народом Сокобање, истовременоје један њен батаљон зарушио објекте на комуникацији у Бованској клисури, а остале снаге - преко села .Ресника, Пруговца и Црне Баре - приближиле су се Алексинцу.

Кадаје борба за ослобођење Бољевца успешно окончана, Седма и Девета бригада са Штабом дивизије и са-

254) Зборник НОР-а 1/11-165; 1АНиш микрофилм 6/337; Драгољуб Мирчетић „Сокобања и околина у НОБ," стр. 168. У монографији 14. бригаде, стр. 173 од С. Миладиновића наводи се да је Сокобања ослобођена 11. августа 1944. године.

везничком војном мисијом поново су, преко села Добруј евца и Рујишта, дошла у село Читлук где је, 16. августа, организован пријем савезничког авиотранспорта опреме и наоружања. Истовремено, батаљони Седме бригаде, по наређењу Штабадивизије, припремали суседасвечано уђу у Сокобању. Борци Седме бригаде у селу Николинац увежбавали су стројеви корак, дотеривали се за свечану параду поводом ослобођења варошице. Тако припремљена Седма бригада је, 20. августа у 10,00 часова, како је одредио штаб дивизије, стројевим кораком ушла у Сокобању. Кадајје на тротоару главне улице извршена смотра јединице, зјастава Седме бригаде постављена је на улазну капију пред древном зградом купалишта као симбол слободе.

Истог дана око 14,00 часова са штабом 23. дивизије у Сокобању стигли су: пуковник Радивоје Јовановић, касније командант 14. корпуса НОВЈ, потпуковник Миладин Ивановић који је, 23. августа, преузео дужност команданта 23. дивизије пошто је Радован Петровић био предвиђен за првог помоћника начелнИка Главног штаба НОВ за Србију, потпуковник Раја Недељковић који је убрзо затим преузео дужност политичког комесара 23. дивизије уместо Крсте Филиповића-пошто је он предвиђен за политичког комесара Обласног штаба НОВ за Косово и Метохију. Са њИма су, такође, дошли и Милијан Неоричић, члан ПК Народне омладине и Љубинка Милосављевић, члан ПК КПЈ за Србију.

Нове организационе и кадровске мере у Седмој бригади и на терену

Већ наредног дана, 21. августа, Седма бригада прешла је у с. Бели Поток, док је њен Трећи батаљон остао у Сокобањи са задатком да обезбеђује ред, сигурност и нормалан живот у граду. Да би растеретили село Бели Поток, Први и новоформирани Четврти батаљон и Пратећа чета са штабом Седме бригаде сместили су се у суседно село Трговиште. Тих дана у Сокобањи и околним селима веома се интензивно политички радило. Организационо су сређиване јединице и формиране друштвено - политичке организације и организација пионира.

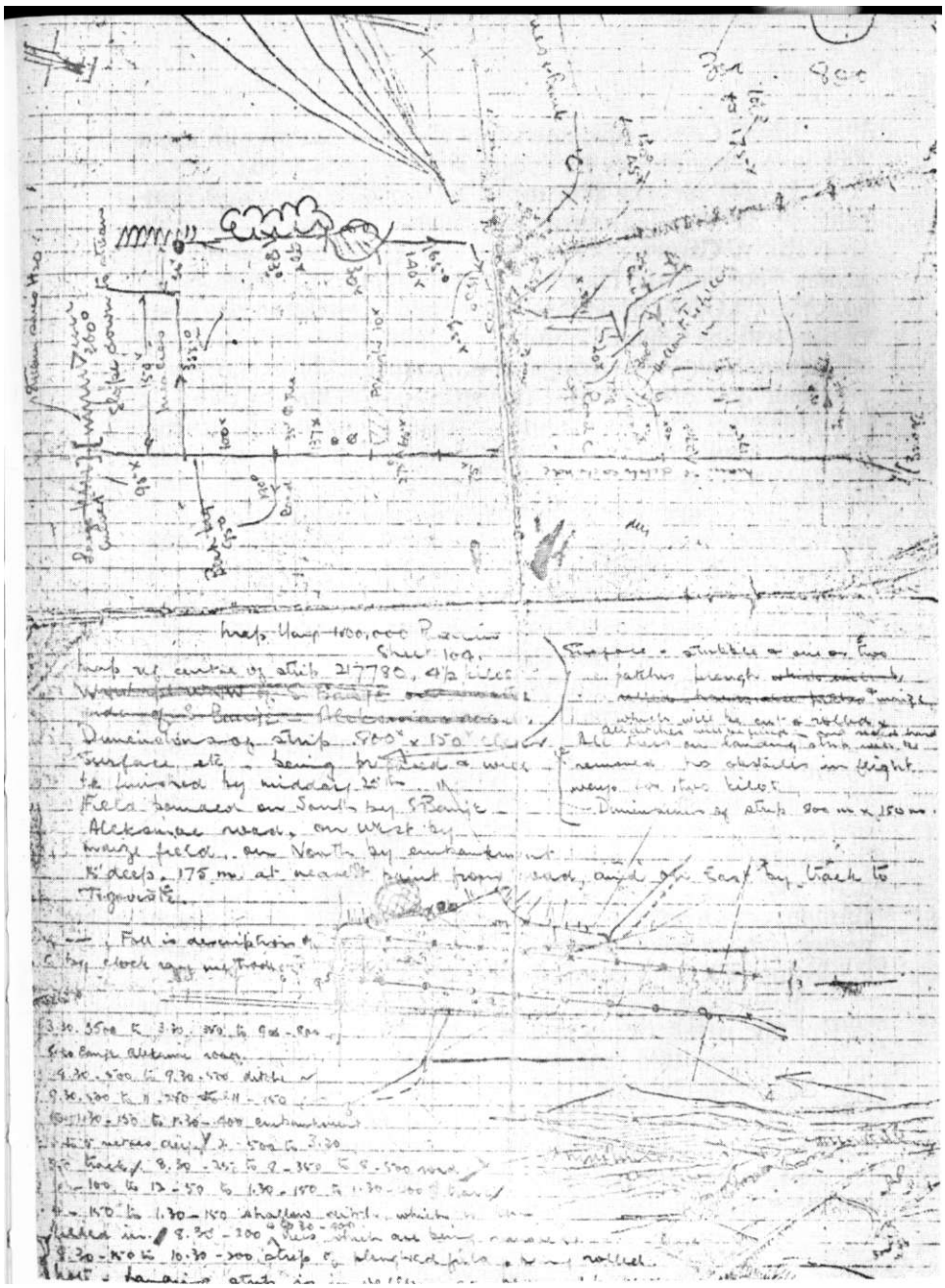

Пројекат-цртеж СМр$ Јаћзопа, по комеје изграђен привремени аеродром у сокобањском пољу августа 1944. године

Штаб Седме бригаде као и батаљонска руководства у то време радили су на бројним задацима, и то:

1.-24. августа формиран је Четврти батаљон бригаде.[255] За ову јединицу из сваког од три батаљона, Пратеће и Санитетске чете, издвојен је просечно подједнак број бораца. Партијско руководство бригаде, руководство СКОЈ-а, Штаб бригаде и команде батаљона и чета при избору бораца за нови батаљон узимале су у обзир војничке способности бораца, њихову политичку зрелост, борбена искуства, социјалну и старосну припадност, а нарочрто се водило рачуна о томе да у нову јединицу дођу кз свих батаљона подједнак број чланова КПЈ, СКОЈ-а и омладине;

2. - у бригади је по први пут организована колективна исхрана онако како је то било одређено Наредбом Главног штаба НОВ и ПОЈ за Србију, од 16. јула 1944. године.[256] Дотадашњи начин исхране (по приватним кућама) умањивао је борбену вредност и маневарску способност јединица. Због тога се, чим су се створили одговарајући услови, приступило организовању интендатуре, способне да одговори новоствореним приликама. За то је најпре било потребно обезбедити сигуран транспорт хране и другог материјала. Приступило се мобилизацији товарних коња са прибором, казана за кување и друге интендантске опреме за припрему и поделу хране. По батаљонима организоване су кухиње, формирани интендантски водови од људи који су били способни за интендантску службу (првенствено оних који су као војници раније југословенске војске служили у интендантским јединицама или су се иначе бавили кулинарством);

3. - у складу с поменутом Наредбом Главног штаба за Србију, штаб бригаде са руководствима потчињених јединица извршио је контролу с циљем да утврди да ли сви борци на капама имају петокраке звезде - симбол наше НОБ и да ли је обезбеђен потребан материјал за прављење овог амблема. Контрола је хтела да новоприспелим борцима (прилив је био велики) укаже на обавезу ношења на капама петокраке звезде;

255) Командант Чедомир Стојановић и политкомесар Паја Пејиновић.

256) А VII, к. 1068, рег. бр. 8-1/1.

4. - Штаб бригаде с руководиоцима потчињених јединица предузео је потребне мере да реализују инструкције Главног штаба за Србију о начину опхођења млађих према старијима, и обрнуто. Према томе, млађи су били дужни да пошгују војнички ред и дисциплину и поздрављају све старешине, а ови да им отпоздраве предвиђеним војничким (партизанским) поздравом. Почели су и да се редовно носе старешински чинови, знаци на рукавима и реверима шињела и војничких блуза;

5. - по угледу на другове који су дошли из пролетерских јединица, старешине Седме бригаде, батаљона и чета у њој симоиницијативно су одлучили да уместо старих шајкача носе „ гитовке". Изглед титовке допао се свим борцима у бригади, нарочито младима. Основни материјал за израду титовки била су парчад од скраћених енглеских шињела или расходованих енглеских блуза и панталона. Нове капе шили су кројачи којих је било у бригади и сеоски мајстори. Шивене су на шиваћим машинама којих је било у сваком селу куда је пролазила бригада;

6. - за потребе изградње импровизованог аеродрома за слетање савезничких авиона у рејону Сокобање, команда 23. дивизије наредила је Седмој и Четрнаестој бригади да у ту сврху делимично мобилишу људство и запрегу у селима Трговишту, Жучковцу, Јошаници и Врмци. [257]Мобилисани сељаци да би извршили задатак били су обавезни да имају 70 запрега, 150 мотика, 70 пијука, 20 секира, 25 дрљача, 110 лопата и 20 шумских тестера, и да све то ставе на располагање Трећем батаљону Седме бригаде, а овај све мобилисано људство и запреге са алатом да потчини начелнику Штаба 23. ди визије Светиславу Татарцу и начелнику Штаба 25. дивизије Драгославу Петровићу Горском који су руководили изградњом овог аеродрома на локацији наспрам чесме, северно одРесника и пута Сокобања - Бован, на месту где се одваја пут за село Трубаревац.[258]

Место предвиђено за привремени аеродром билоје тада под кукурузом и другим засадима, издељено међама

257) А VII, к. 1074, рег. бр. 11-1.
258) Исто.

Шшабоћи 23. сриске дидизије и Седме сриске бришде у околини Сокобање.ју./а 1944. јодине.

бројних власника, обрасло дрвећем, са доста неравнина. Све то требало је у кратком року раскрчити, поравнати и уклонити вишак земље, камења и шибља. Мека земља морала се набијати ручним дрвеним маљевима и дрвеним ваљковима, да би се уредила писта предвиђених димензија, тако да авиони могу безбедно да атерирају и с рањеницима узлете за Италију. У источној Србији то је била прва радна акција ширих размера у којој је, поред једног батаљона бораца, било ангажовано и 450 до 500 сељака са 70 до 100 запрега, који су три дана узастопно крчили, одвозили земљу и камење, вукли гвоздене дрљаче, равнали и набијали земљу;

6. - Штабу Седме бригаде било је поверено да формира команду места за сокобањски срез у духу Упутства Главног штаба НОВ и ПО за Србију, од 16. августа 1944. године, и да обезбеди за њу кадрове и материјална средства како би могла да ради. Као војнотериторијална јединица,она је имала да обавља предвиђене задатке када оперативне јединице крену да ослобађају друга насељена места и територије. У оквиру Команде места формиране

су и партизанске страже у сокобањском срезу, а она сама одговарала је за све послове - по вертикали Команди подручја, а по хоризонтали среским и градским органима народне власти.[259] За првог команданта Команде места у Сокобањи постављен је Радосав Митровић Шумадинац, а неколико дана касније ту дужност преузео је Љуба Ракић, ранији командант Другог батаљона бригаде. За све остале функције, у оквиру Команде места, додељени су људи из ове бригаде, првенствено са сокобањског терена.

У селу Читлуку, недалеко од Сокобање, 24. августа 1944. године, одржано је партијско саветовање руководећих кадрова 23. и 25. дивизије и представника окружних комитета за Ниш и Зајечар. Главни реферат поднела је члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију Љубинка Милосављевић.[260] Саветовање је имало за циљ да усагласи војну и политичку активност дивизија и партијско-позадинских организација на подручју два округа и предвиди људе за окружне, дивизијске и бригадне партијске руководиоце и комитете. Саветовање се бавило и проблемима снабдевања војних јединица и збрињавањем рањеника, усаглашавајући ставове војних и партијско-позадинских организација. Брзо проширивање слободних територија и даља наступања јединица у складу с плановима Врховног штаба НОВ и ПОЈ и Главног штаба за Србију - и успостављање народне власти на тим подручјима - захтевали су истовремену мобилизацију живе силе и привредних потенцијала ослобођених и полуослобођених крајева. Оваква динамика развоја народноослободилачке борбе на подручју источне Србије пружила је нове и шире могућности савезничким војним мисијама да побољшају снабдевање толико потребним наоружањем и муницијом за нове борце и нове партизанске јединице.[261]

Петнаест дана проведених у рејону Сокобање и њене околине, јединице 23. српске дивизије, па према томе и Седме бригаде, искористиле су за одмор и попуну јединица новим борцима, као и за организационо, полити-

259) Зборник 1/2 од 162.

260) Партијски извештај дивизијског комитета КПЈ 23 дивизије ПК КП Србије. А ЦК СКС - ПКС бр. 765.

261) Иван Глигоријевић - 9. српска, стр. 131-133,

чко и војиичко срећивање. За то време поједине јединице, посебно њихови активисти, развили су живу друштвено--политичку, културно-просветну и забавно-спортску делатност у подручјима на којима су се налазили.

На основу партијског саветовања у Читлуку и његових одлука,[262]>тих дана је за бригаде 23. дивизији упућен на распоред известан број војних и политичких руководилаца из пролетерских јединица. После расподеле кадрова у Седмој бригади су постављени: за начелника штаба бригаде Живомир Миловановић, поручник, на место Неббјше Анђелића који је стављен на располагање Штабу дивизије; за команданта Трећег батаљона Миша Мартиновић, поручник, а дотадашњи командант Славко Јоцић предвиђен је за команданта Команде места у Књажевцу; за команданта Првог батаљона Милан Јелисавац, на место Јована Ореља раније ослобођеног ове дужности због болести; за политичког комесара Првог батаљона Радована Шобота, поручник, на место Радоша Митића који је предвиђен за комесара Команде места у Књажевцу; за политичког комесара батаљона такође је био предвиђен Војо Стојић, поручник; за комесара чете Рајко Касаловић, за комесара чета или помоћнике комесара били су предвиђени Миломир Ивановић и Ђорђе Булатовић; за интенданта Милија Ристовић, а Драгољуб Милосављевић постао је његов заменик; за управника болнице Седме бригаде др Миковић; за референта санитета Првог батаљона Боро Митровић. У овој попуни и померању кадрова Седма бригада први пут је добила обавештајног официра Ђура Видовића.

Концентрација 23. дивизије око Ниша

И ове промене и размештаји били су потчињени основном циљу даљег ослобођења градова и села у источној Србији и земљи и стварању услова за социјалистичко преустројство друштва на платформи КПЈ, у оквири-

262) А ЦК СКС - ПКС, рег. бр. 718 и 765 - извештај комитета за 23. срп. дивизију од децембра 1944.

Лужничани у Седмој српској бршади с леђа: Љ. Андрејићић, Б. Адамићић (сшоји), М. Видојић, Б. Андрејић, Ђ. Злашкићић, А. Жићкићић, С. Јоцић и В. Сшојанобић.

Црковрадци у Седмој бршади с десна: Ђ. Радисабљеић, Д. РадулобиН, С. РадосабљеићИ, Р. МиШродић-Шумадинац, Љ. Радисаћљебић, Љ. Јанкокић и И. КуЈ.манодић.

ма планова војног и политичког руководства земље. Тумачећи оваква револуционарна стремљења, Штаб 23. српске дивизије је, 29. августа 1944. године, наредио[263] да Седма бригада истога дана у 14,00, усиљеним маршем, крене правцем с. Трговиште-Сокобања-Озрен-Језеро и размести се на простору с. Гојмановац-Пирковац-Попшица и обезбеди правце од Сврљига, Књажевца и Ниша. Десно од ње у рејону села Рсавци, Горњи Крупац и Врело биће Четрнајеста, а десно од ње Девета бригада у рејону села Горњи Крупац, Катун и Бели Брег.

уОдмах затим уследило је друго наређење Штаба 23. дивизије да, 30. августа у 11,00 часова, док су још биле у покрету, њене бригаде поседну нове концентрацијске просторе још ближе Нишу од првобитно наређених, и то:

- Седма бригада у рејону села Лалинац и Грбавче и да истури осигурање према Грамади, Нишевцу, а мање делове с противколском пушком на путу према Сврљигу на Вишкој стени (к.763);
- Девета бригада у ширем рејону села Лесковика, Хума, Рујника, Бреснице и Каменице са истуреним борбеним обезбеђењима изнад села Горњег Комрена (Тресни брег, к.281, Хумска Чука, к. 454, Попадика к.403 и Чегар);
- Четрнаеста бригада у ширем рејону села Горње и Доње Паљине са истуреним борбеним обезбеђењима изнад села Чумурлије (Личинац к.347 и Попова глава к.334).

У време када је Румунија испала из фашистичке коалиције и објавила рат Немачкој и када се Бугарска нашла пред капитулацијом, Главни штаб НОВ и ПО за Србију проценио је да постоји могућност за заузимање Ниша, па је зато и Штаб 23. дивизије наредио да његове бригаде заузму нове положаје пре него су и заузеле првобитно одређене положаје. Требало је спречити да, - наместо немачких снага од око 2.000 војника с артиљеријом лоцираном у Нишу, које су се повлачиле ка Београду и око 5.000 бугарских војника који су се пасивно држали према Немцима - у Ниш не уђу четници, преузму власт и створе своје упориште, без обзира нато што су се њихови редови распадали.[264]

263) Зборник 1/11, док 79.

264) 36. 1/11, д. 79; А VII, к. 1074, рег. бр. 5/1; 1/11, д. 84; А VII к. 1067, рег. бр. 3/1; 1/11, д. 91; А VII к. 1074, рег. бр. 9/1.

У склопу општих задатака 23. српске дивизије, задаци Седме бригаде били су: да открије локацију четничких снага, да им понуде да се ставе под команду НОВ наглашавајући им да је краљ Петар II Карађорђевић указом од 25. августа 1944. године распустио четнике - „војску у отаџбини" и отпустио Дражу Михаиловића као команданта - гарантујући при томе, животе и официрске чинове свима онима који нису починили злочине.[265] Уколико одбију сарадњу нападати их, разбити или уништити. Наређење је гласило да се ступи у везу са свим бугарским окупаторским јединицама и посадама на прузи од Грамаде преко Сврљига до села Нишевца и да се позову да приступе заједничкој борби против Немаца и њихових савезника. За преговоре са овим бугарским постајама дата су три основна алтернативна услова:

а) да се ставе под команду јединица ослободилачке војске Југославије и боре против заједничког непријатеља на територији Југославије;

б) уколико овај услов не прихвате да им се омогући да ступе у народноослободилачку војску Бугарске;

ц) ако, пак, ни на то не пристају-да предају оружје и да им се обезбеди пребацивање за Бугарску.

У случају да не прихвате ниједан од понуђених услова, хитно обавестити претпостављену команду и чекати даље наређење.

Даљи задатак Седме бригаде био је да у току ноћи, 31. августа, поруши железничку пругу од Грамаде до Нишевца, а на Грамади остави један батаљон ради обезбеђења од Ниша. У случају напада на Ниш, бригада мора да буде спремна за покрет. Веза са Штабом дивизије и Хнруршком болницом била је у с. Перју.[266]

Све бригаде ове дивизије имале су заједнички задатак да на поседнутим територијама мобилишу способне за борбу. Седма српска бригада требала је да из села Лалинац и Грбавче мобилише по 50 људи. Питању мобилизације поклоњена је озбиљна пажња и схваћена је као важан не само војнички, него и политички задатак. Образована је комисија бригаде са политичким комеса-

265) Зборник 1/11, д. 91; А VII, к. 1074, рег. бр. 9/1.
266) Зборник 1/11, д. 91; А VII, к.1074, рег. бр. 9/1.

ром Другог батаљона Љубомиром Радосављевићем на челу. Одабрани војни обвезници упућени су на Капетанове колибе и тамо предати вишој комисији. Комисија је деловала као представник војске и власти која има сва законска права. [267]

Наређењем, од 31. августа, Штаб 23. српске дивизије упозорио је штабове својих бригада да ће на основу споразума Тито - Черчил од раног јутра, 1. септембра, савезничка авијација почети да бомбардује Ниш и виталне ^аобраћајнице које полазе од њега. Бригадама је препоручено да се не приближавају ближе од 3 кп од града и саобраћајница како не би имале губитке од савезничке авијације.[268] Четворомоторни бомбардери, назначеног дана, бомбардовали су железничку станицу и Ваздухопловну базу у Нишу и мостове на Западној Морави код Крал>ева. [269]

Ослобођење Сврљига

Сврљиг је био седиште посадне бугарске јединице којаје обезбеђивала железничку пругу између Грамаде, на једној, и с. Нишевца, на другој страни. Око Сврљига били су четници који су знали за превирање у Бугарској, очекивали да се бугарска војскз гвакуише или даје Немци разоружају, а да они (четници) успоставе своју власт у граду. Седма српска бригада имала је задатак да преговора са Бугарима и четницима да се придруже јединицама ослободилачке војске у борби против Немаца. Уосталом, то је било у духу споразума Тито - Шубашић и наређења Врховног штаба НОВЈ. Иједнима и другима гарантована је безбедност уколико нису починили злоч ине противу народа. На Липовици према Сврљигу, на пример, преговарано је са једним четничким официром, па пошто није постигнут никакав успех јер је одбио понуђене услове, Први батаљон Седме бригаде напао је четничке јединице после чега су морале напустити

267) Исто.
268) Зборник 1/11, д. 91 - А VII, к. 1014, рег. бр. 9/1.
269) Зборник ХП/4, д. 121.

Сврљиг и повући се преко Шљивовичког врха и Тресибабе. Предвече, 1. септембра, када су Трећи и Четврти батаљон ушли у Сврљиг, преко заменика комесара бригаде Душана Ковачевића и заменика команданта бригаде Радослава Митровића успостављен је први контакт с бугарском јединицом која је била размештена у згради Основне школе. Под командом те бугарске јединице биле су и посаде на свим железничким објектима између Грамаде и Нишевца. У поменутом контакту, који је водио Штаб Седме бригаде са бугарским официрима, отпочели су преговори у кафани „Њујорк." Штаб Седме бригаде као страна у преговорима поставио је бугарким овлашћеним лицима услове у духу примљених инструкција. Бугарски преговарачи држали су се врло округно-како у одбрани својих ставова у односу на лични положај тако и гледању на општу ситуацију. Стицао се утисак да су преговоре прихватили искључиво да би добили у времену. Вероватно су се надали да ће им у помоћ стићи снаге из Ниша. На предлоге представника бригаде, Бугари су одговарали да немају одобрење своје више команде, мада су изражавали мишљење да је отпор некористан. Намеравали су да напусте горнизон у Сврљигу и објекте на прузи, али нису били спремни да предају оружје и опрему. Првобитно су тражили да им се да времена да добију сагласност за преговоре од претпостављених команди са којима су биле прекинуте везе. У даљим разговорима захтевали су да им се омогући и гарантује безбедно повлачење до Ниша или бугарске границе-са наоружањем и опремом. Када је Штаб бригаде одбио овакве услове, бугарски преговарачи били су спремни да уступе гарнизон и магацине с делом опреме, док би се с личн им наоружањем повукли у жељеном правцу. Одговор им је био да и уколико се удовољи њиховим жељама, постојала би могућност да их разоружају четници-без обзира што су им савезници. У том смислу и немачке јединице имале су упутство фирера, од 27. августа 1944. године, у коме се, поред осталог, истиче следеће: „При измењеној ситуацији извршити разоружање бугарских снага у Србији и Македонији и на уговорени знак „Јудас." Вермахт је, као што се види, очекивао скору ка-

питулацију Бугарске.[270]>Четници су, на пример, већ били разоружали неке јединице бутарске окупаторске војске и запленили осам митраљеза, 24 пушкомитраљеза, осам минобацача и 540 пушака и рејону Жагубице - Кучева.

Око 24,00 преговори су прекинути под условом да до 02,00, 2. септембра, Бугари прихвате понуђене услове или ће их Седма бригада напасти. И поново су Бугари почели да моле да се преговори одложе до 08,00 часова.

Тачно у заказано време, 1/2. септембра, дошао је командир са још два официра и након получасовног разговора пристао је дг преда гарнизон, али под условом који штаб Седме бригаде није прихватио: да са свом ратном спремом отпутују најкраћим правцем за Бугарску. Одговор на то био је категоричан - да се преда оружје, муниција и складиште хране, а старешински састав да задржи пишгоље, као и да им се обезбеди пут до границе, сем послуге на хаубици за коју се тражило да остане. Услови који су били постављени нису прихваћени, па су преговори поново прекинути.

У 10,45 часова, 2. септембра, потпуковник Раја Недељковић, политички комесар дивизије, оштро је реаговао зато што још није ликвидирана бугарска посада у Сврљигу. Пошто је био упознат с детаљима преговора, комесар дивизије и заменик команданта Седме бригаде ушли су у школско двориште и енергично упозорили Бугаре. После краћег времена донета је одлука и бугарски војници су, у колони по два са личним наоружањем, почели да напуштају утврђену зграду и бункере око ње. Одмах затим, старешина бугарског гарнизона писмено је наредио да се сва спољна обезбеђења под његовом командом повуку за Сврљиг, а руководиоци Седме српске бригаде својим јединицама да их прихвате. Посадни вод на Грамади предао се после прихватања услова за предају,

270) Зборник XII/4 - Прилози „Изводи из Ратног дневника команде групе армија „Е" од 1.7. до 31. 12. 1944.

Бугарски окупациони корпус у Србији (14.8.) био је распоређен овако: Штаб корпуса и 22. пешадијска дивизија (63. и 66. пук) у Нишу; Штаб 25. дивизије у Пожаревцу (70. пук у Аранђеловцу), а 103. у Зајечару; Штаб 24. дивизије у Ужицу (51. пук у Ужич. Пожеги, а 64. у Кремни); Штаб 27. дивизије са 65. пуком у Прокупљу, 122. пук у Куршумлији, 123. у Лебану, а 69. јужно од Прокупља.

271) Зборник XII/4, д. 121. А VII НАВ-Т-311.

који су упућени преко Другог батаљона Седме бригаде, а после њега предала се и посада у Нишевцу. Тако се од 11 до 13,30 часова, *2:* септембра, окупила на одредиште цела непријатељска посада од 175 војника и подофицира и три официра.[272] Заменик команданта Седме бригаде Радосав Митровић Шумадинац, добио је задатак да са Трећим батаљоном спроведе бугарску јединицу и комору са пленом у правцу кретања 23. српске дивизије. У с. Копајкошарама, пошто је политички комесар дивизије Раја Недељковић разговарао са војницима, посебно са њиховим старешинама, о потреби заједничке борбе против Немаца и они то одбили, Трећи батаљон их је разоружао и показао им пут према граници.

Седма српска бригада је, према расположивим изворима, запленила једну хаубицу од 105 шш са 100 граната, девет митраљеза типа „шарац," два тешка митраљеза, један пушкомитраљез „бренгал," 140 пушака, 370 ручних бомби, око 50.000 метака, 48 кутија за „шарац" као и сву опрему која се налазила у складиштима. Међутим, подаци о броју заробљеника и количинама ратног плена у Сврљигу у Операцијском дневнику Седме бригаде и два извештаја Штаба 23. дивизије нису индентични.[273]

Ослобођење Књажевца

Даљи покрети 23. српске дивизије - веома интензивни, неочекивани и брзи - усмеравани су у духу замисли Врховног штаба НОВ и ПОЈ и наређења Главног штаба за Србију према северу с циљем да се чврсто поседне територија источне Србије све до Дунава и на том просгору олакша прелаз јединица Црвене армије преко ове значајне природне препреке. На правцу кретања 23. дивизије налазио се један број непријатељских гарнизона и мање посаде које је требало разбити и, у продору,

272) А VII, к. 1074, рег. бр. 1-16/5, Операт. днев. 7. бриг. Исто А VII, к. 1067, рег. бр. 23-7/3. - Извештај Штаба 7. бригаде.

273) Извештај Штаба 23. дивизије од 2. 9. 44. - Зборник 1/11, д. 105 и петнаестодневни извештај (1. до 15.9.) и Оперативни дневник 7. бригаде А VII, к. 1070, рег. бр. 1-16/5.

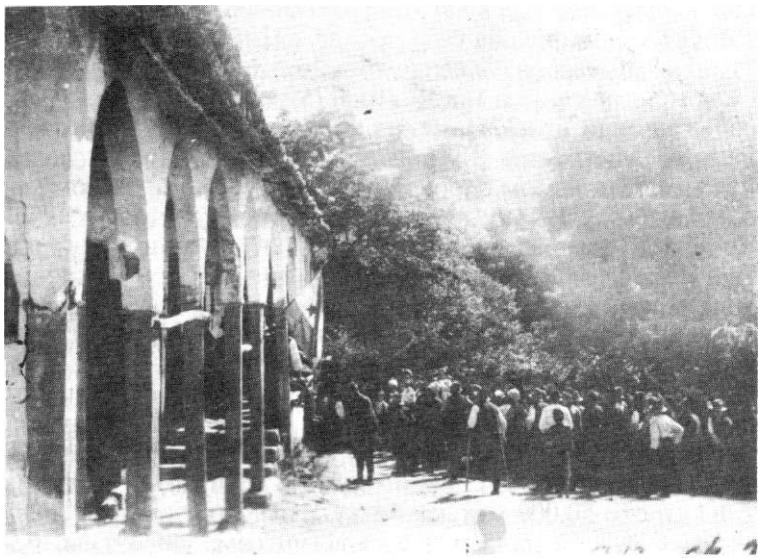

Народни збор у књажекачком се./у Василу 1944. 1одине

оставити за собом „чисту просторију на којој би се извршила мобилизација новог људства за попуну јединица."

Пошто је у Сврљигу прикупљена и припремљена за евакуацију сва опрема из магацина бугарских јединица, Седма бригада, по наређењу Штаба 23. дивизије, у ноћи, 2. септембра, кренула је правцем: Сврљиг - с. Драинци - с. Сврљишка Топла - Варнички врх - с. Васиљ где је стигла увече, 3. септембра. Заробљене бугарске војнике са једном четом бораца спроводио је заменик команданта бригаде, а за заплењену хаубицу и шест волујских запрега, натоварених муницијом и намирницама, одређен је Трећи батаљон. Њихов покрет био је знатно спорији, па су у Васиљ стигли неколико часова касније.

Замисао Штаба 23. дивизије био је да концентрише све своје бригаде око Књажевца, да испита састав, јачину, распоред и врсту наоружања непријатеља у том месту. Затич да рушењем објеката на комуникацијама и борбеним обезбеђењима изолује Књажевац од суседних гарнизона, те да га ноћу, 4/5. септембра, нападне и ослободи. У том циљу Штаб 23. српске дивизије писмено је на-

редио да се, са одређеним задацима, бригаде концетришу у следећим рејонима размештаја: [274]

- Седма бригада северозападно од Књажевца у селима: Балановац - Валевац - Каличина, обезбеђујући се од Бољевца,Зајечара и Књажевца. Имала је два задатка, од којих први, да дође до што тачнијих података о стању непријатеља у Књажевцу и о томе до 12,00, 4. септембра, достави извештај Штабу дивизије како би овај могао издати потпунију заповест за напад и ликвидацију непријатељског гарнизона. Тај задатак био је подједнако важан за све бригаде 23. дивизије, и други, да употребом сопсгвених средстава за рушење и уз помоћ привремено мобилисаних сељака, са потребним алатом, приступи рушењу комуникационих објеката на путевима и пругама Књажевац - Зајечар и Књажевац - Бољевац. Рушити је требало дању и ноћу, 4. и 4/5. септембра, и одбраном тих праваца онемогућити непријатељу комуницирање ка Књажевцу.

- Девета бригада јужно од Књажевца у селима Црвење и Жлне обезбеђујући се према Књажевцу, а уз помоћ мобилисаних сељака, да руши објекте на комуникацијама на правцима Књажевац - Сврљиг и Књажевац - Пирот. Са Деветом бригадом налазио се и начелник Штаба дивизије са радио-станицом;

- Четрнаеста бригада из рејона села Плужине, Нишевца и села Варош код Сврљига да се премести ближе Књажевцу у селима: Васиљ, Грозна, Балановац. Обезбеђујући се од Књажевца, Сврљига и Белог Потока имала је задатак да поруши објекте на тим комуникацијама. Са Четрнаестом бригадом налазио се Штаб 23. дивизије.

Неки догађаји у том времену одвијали су се брже него што су писана и куририма преношена наређења претпостављених или извештаји потчињених штабова. Ситуација је некада налагала да се хитно, често самоиницијативно поступа. Догађало се, на пример, да док Седма бригада још није била ни кренула на нов рејон концетрације за напад на Књажевац, а њен је Штаб већ био обавештен да су све непријатељске јединице напустиле

274) Зборник 1/11, д. 106.

Књажевац.[275] У ствари, непријатељске снаге у Књажевцу нису ни сачекале да се сукобе са јединицама осдободилачке војске. Бугарским снагама претиле су, у ствари, две опасности: једна од јединица НОВЈ које су настојале да их придобију за борбу против немачких фашиста или да их разоружају, и друга од Немаца, који су под шифром „Јудас" имали намеру да разоружају бугарске јединице у Србији и преузму све њихово наоружање и материјална добра.[276] С обзиром да су се налазили у приграничном подручју, бугарски 103. пук био је у нешто повољнијим околностима у односу на бугарске јединице које су се налазиле у унутрашњости Србије, па је искористио тренутак и благовремено се, с наоружањем и осталом опремом, извукао из Књажевца и Зајечара.

У ближој околини Књажевца задржалису се једино четници Књажевачког корпуса против којих су успешно водили борбу Први и Четврти батаљон Седме српске бригаде. У ствари, и четници су се повлачили ка Зајечару и Хомољу, међу којима и 59 присилно мобилисаних људи који су се, убрзо затим, предали и остали у састав Седме бригаде. На вест да је непријатељ напустио град, Први батаљон,[277] који је био у непосредној близини, одмах је ушао у Књажевац и са једном четом обезбедио магацине, надлештва и друге важније објекте, а две чете је ангажовао за рушење објеката на комуникацијама које воде ка Зајечару. Мост преко Трговишког Тимока у Књажевцу био је први порушен. Седма бригада, на вест „Књажевац је слободан" одмах је са осталим батаљонима, из села Васиља, усиљеним маршем кренула у варош. Доласком у град свако се прихватио свог задатка. Заменик политичког комесара Душан Ковачевић, са одређеном групом, контролисао је саобраћајни чвор железничке станице, поште и надлештва. Командант бригаде контролисао је ефекат рушења саобраћајних објеката и обезбеђење од Зајечара,

275) Посада Књажевца састојала се од Другог батаљона 103. буг. пука, Гарнизоне чете и батерије топова који су најкраћим путем отишли за Бугарску и Одред пољске страже који се повукао ка Зајечару.

276) Зборник XII/4 „Прилози" - Изводи из ратног дневника Команде групе армије „Е".

277) Зборник 1/11, д. 113.

док су заменик команданта и политички комесар обилазили војне објекте, и утврђивали стање плена. Начелник штаба бригаде писао је извештај и организовао курире да о стању у Књажевцу хитно обавесте Штаб дивизије. За то време више патрола кретало се градом контролишући сумњива лица и станове у којима су боравили непријатељски официри.

Одушевљени успесима што је ослобођено по величини четврто среско место у источној Србији, припадници Седме српске бригаде нису ни слутили могућност изненадног продора Немаца са правца из Ниша који је затварала Девета бригада. Око 11,00 часова, изненадно, наишла је моторизована немачка колона од око 50 камиона, борних кола и два тенка који су у прописном растојању ишли према Зајечару.[278] Бука мотора приликом наиласка у град многе партизанске борце је обрадовала, јер су мислили да се ради о заплењеним возили.ма. Међутим, када су приметили немачке шлемове партизански, борци су се повукли из рејона главне улице ка периферији града. Стиче се утисак да су и Немци очито мислили да су у граду њихови савезници - четници, па су наставили пут без задржавања. При изласку из града колона је заобишла порушени мост на Трговишком Тимоку. Одмах после тога, батаљони ослободилачке војске вратили су се у град, али с искуством више, па су на свим правцима постављена јача обезбеђења. Људи који су били задужени за војну-политичку пропаганду су тако рећи на свакој кући, свакој бандери, сваком дрвету, излепили пропагандни материјал (слике Рузвелта, Черчила и Стаљина, одлуке Техеранске конференције, разне летке којима се популарише НОВЈ и документа која су доказивала издају четника и слично).

У згради Гимназије, 4. септембра, формирана је Команда места Књажевац за коју је Седма бригада издвојила три официра и 17 војника. За команданта је постављен Славко Јоцић, дотадашњи командант Трећег батаљона бригаде, док је за политичког комесара одређен Радош Митић, дотадашњи политички комесар Првог ба-

278) А VII к. 1067, рег. бр. 23-7/3, Извештај 7. бригаде Штабу 23. дивизије од 27. 9. 44,-

таљона, а за заменика политичког комесара Милоје Николић, дотадашњи заменик политичког комесара Првог батаљона. Активним политичким радом у народу Команда места стекла је неограничено поверење. Само три дана касније ова територијална јединица нарасла је на 80 наоружаних партизана. Из села Трговишта, на пример, после збора, приступило је 18 добровољаца од којих 12 са пушкама. Убрзо после тога Команда места имала је 230 бораца, односно толико да је у селу Булиновац преформирана у Књажевачки партизански одред са истим старешинским саставом, стим штоје за заменика команданта одреда постављен Мирко Бисић. Захваљујући војно-политичкој клими на ширем подручју источне Србије, Књажевачки партизански одред је, до 9. октобра 1944. године, нарастао на око 800 бораца и постао и војничка и политичка снага која је врло ангажовано учествовала у другом ослобођењу Књажевца, 10. октобра 1944. годи-не. "9)

Развој војно-политичке ситуације у корист НОБ и савезничких снага на средишном делу Балканског полуострва, неодложно је захтевао од немачке команде Југоистока да што брже и ефикасније запречи продор снагама Црвене армије из Румуније и уништи снаге ослободилачке војске јужно од Дунава. Прозревши ове намере непријатеља и значај тренутка после ослобођења Књажевца. Штаб 23. српске дивизије наредио је штабовима својих потчињених бригада да - пошто одморе и храном подмире војску, у току 4. септембра - пребаце: Седму бригаду на простор Валевац - Каличане - Штипино - Равна; Четрнаесту на терен с. Василј - с. Балановац, а Девету на периферију Књажевца, и то један батаљон да са Малог камена контролише комуникације Књажевац - Сврљиг, Књажевац - Зајечар и Књажевац - Бољевац, односно Пирот. Увече истог дана Седма бригада је преузела хаубицу 105 шт и противтенковски топ са посадама.

279) Мемоарска казивања политкомесара одреда Радоша Митића код аутора Књажевац је први пут ослобођен 4. а поново су га Немци окупирали 8. септембра - Зборн. XII/4, док. 126.

Прво ослобођење Зајечара

У циљу што бржег продора према северу већ наредног дана, 5. септембра, у раним јутарњим часовима, у склопу прве етапе марша бригаде, 23. српске дивизије у три параледне колоне кретале су се у следећем поретку:

- Седма бригада (као средња колона) у 08,00 **часова правцем с. Штипино - с. Равна - с. Дебелица - с. Дренова - с. Врбица - с. Заграђе одакле ће, после одмора од 3 -4 сата и ручка наставила је пут и по два своја батаљона разместила у селима Грлиште и Шљивар. Са Седмом бригадом кретао се и Штаб дивизије са својим пришта-пским јединицама;**

- Девета бригада (као деснокрилна колона) кренула је правцем: Књажевац - Краљево село (Минићево) - Мали Извор с циљем да два своја батаљона постави у селу Вратарници а два друга, уколико прилике дозволе, на простор села Грљана;

- Као лева колона Четрнаеста бригада кренула је у 06.00 часова правцем с. Василь - с. Лубнице, с тим да у њему размести два батаљона, а друга два у селу Звездан уколико то буду прилике дозволиле.[280)]

Са ових терена све бригаде биле су дужне да према наређењу Штаба 23. српске дивизије, од 4. септембра, предузму „све мере за прикупљање података о непријатељском гарнизону у Зајечару, као и о четничко-недићевским групацијама" које се, можда, налазе на простору према Бољевцу и према Бору и Зајечару и између Бора и Бољевца. Четрнаестој и Деветој бригади било је наређено **да потпуно онеспособе железничку пругу и** путеве, мостове и пропусте **на** релацијама Зајечар - **Књажевац (Девета) и Зајечар - Бољевац, Зајечар - Метовница -** (Четрнаеста), **као** и да покрети свих јединица буду брзи, **уз примену дубоких претходница и заштитница и** боч**ним осматрањем, а уза све то и довољно растресита-да у случају изненадног сусрета с моторизованим колонама јединице могу брзо да се развију за борбу.**[281)]>

280) Зборник 1/11, д. 113; А VII к. 1070, рег. бр. 8/1.
281) Исто.

Опрезност говори да Штаб 23. дивизије није имао података о распореду, наоружању и јачини непријатељских снага и његовим намерама, као и да је био свестан чињенице да се његове јединице крећу по непознатом терену и у правцима који су витални за немачке јединице које су хитале према Дунаву и северу да се извуку, да онемогуће брзи продор и спајање јединица НОВЈ с јединицама Црвене армије. У свему томе, Зајечар је био најзначајније немачко упориште на овом делу. Штаб дивизије је био свестан те чињенице, али није имао довољно увида у све елементе и непријатељског распореда ^мЈачине. Зато се и у наређењу, од 4. септембра, поред осталог, каже:

„Уколико се покаже повољна прилика да је могуће овладати Зајечаром без нашег специјалног наређења, то ће све бригаде препоручити својим јединицама самоиницијативу за овладавање Зајечара. Ради тога је потребно развити одмах по доласку на нову просторију дубока извиђања, која ће тачно испитати стање у Зајечару" и препоручује распоред бригада у случају ако се Зајечар освоји. 282)

За кратко време боравка на простору Бела Река - Мариновац (Врбица) - Змијанац - Мали Извор, Штаб дивизије је из различитих извора добио податке. Карактеристичан је онај који говори да Немци намеравају да напусте Зајечар, 6. септе.мбра, и да је 5. септе.мбра у граду преговарао Љуба Јовановић и Немци да окупатор преда власт четницима, а ови да им омогуће евакуацију. 283) Тога дана патрола Седме српске бригаде, у поподневним часовима, сукобила се код Грлишта с групом од око 500 четника која је напустила село и повукла се на косе изнад

282) Исто.

283) Према тим подацима, у Зајечару је било 400 Немаца, батад>он љотићеваца, 6-800 недићеваца, око 100 војника пољске страже, делови Поречког четничког одреда (50 људи) 70 граничара, а око Зајечара око 600 четника Љубе Јовановића. У тексту наређења Штаба див. од 5. септембра се каже да су подаци неуверљиви па додаје „по извесним подацима" у Зајечару је било много Немаца без оружја - дошли су из Румуније преко Нрахова, а „по причању" ту се налазе Немии из Баната, Срема и Бачке, као и да се прича „да су их разоружани СС-овци, гестаповци," Зборник 1/11, д. 122.

њега. Штаб 23. дивизије донео је друго наређење. Да се све бригаде у другој етапи марша пребаце на линију Лубница - Шљивар - Вратарница, односно Грљане и одатле почну да чисте терен од четника и да се лоцирају око Зајечара и наставе да проучавају непријатеља у Зајечару како би се гарнизон лакше ликвидирао, што би омогућило „повољнији и бржи продор ка Дунаву, како би што пре дошли у додир с Црвеном армијом."[284]'Блокада Зајечара наређена је тек пошто се јужно и југоисточно од града очисти терен од четничких групација.

Формиране су три колоне са задатком да чисте четнике на правцу према Зајечару. Леву је сачињавала Четрнаеста српска бригада која је имала задатак да са севера блокира Зајечар. Средњу Седма бригада која је имала задатак да са два батаљонаблокира град, налинији Гнилак - Краљевица - Расадник, један батаљон у Шљивару, а други у Грлишту као резерва. Десну колону чинила је Девета бригада која је имала задатак да Зајечар блокира са истока-од Падине до шумске железничке пруге. Ш габ дивизије тражио је од савезника да бомбардују гарнизон у Зајечару и четнички логор у Звездану. За напад на Зајечар одређене су Четрнаеста и Седма бригада којима је остављена иницијатива да саме одреде снаге које ће учествовати у нападу.

У том моменту у Зајечару су се налазила два немачка полицијска добровољачка батаљона и један батаљон СДС, око 1.000 рањеника и 500 избеглица.[285]>Обавештен о предстојећем нападу бораца ослободилачке војске на Зајечар, командант Јуришних четничких корпуса је, 6. септембра, оставио Тимочку четничку бригаду у рејону Бољевца, а остале делове покренуо и својим левим крилом, 7. септембра, запосео косе Белог Брега и у 09,00 часова, из позадине, напао Четрнаесту бригаду која је делом упала у сам Зајечар. [286)]

Непријатељ је добро утврдио и снабдео Зајечар као важно упориште из кога је контролисао источну Србију и комуникације на том правцу. Сам град био је база тог

284) Зборник 1/11, д. 122.

285) Зборник ХП/4, д. 126. објашњење 2.

286) Збор. 1/12, д. 11; И.Глигоријевић: „9. српска бригада," стр. 143; С. Миладиновић: „14. српска бригада,'" стр. 207.

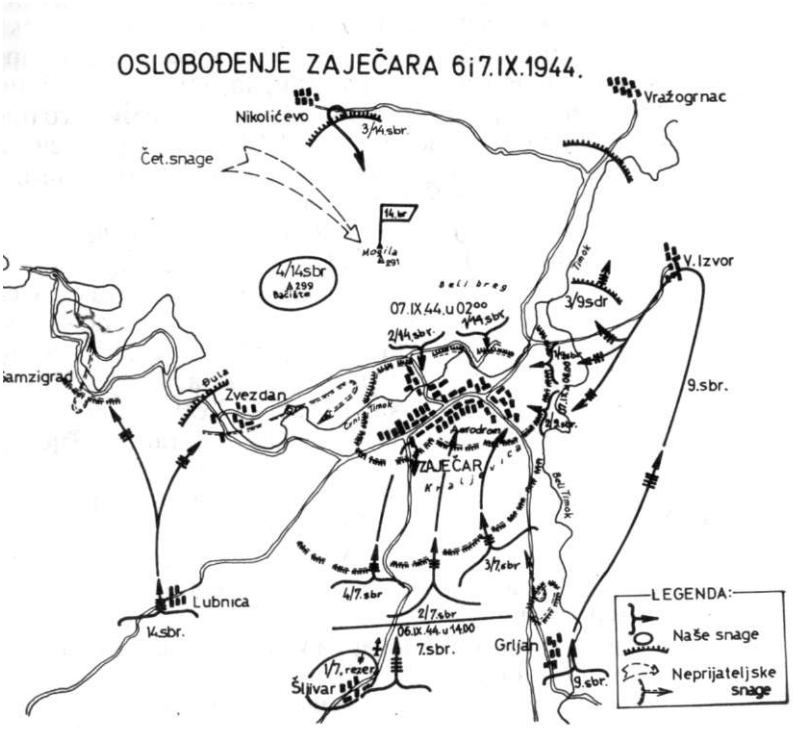

подручја са многобројним складиштима и војно-**поза**-динским установама. У њему се налазила немачка болница за прихват, збрињавање и евакуацију рањеника за Немачку.

Због оваквог значаја, непријатељ је око Зајечара и у самом граду организовао спољну и унутрашњу одбрану. Шири појас поселе су бројне снаге четничких јединица које су, према договору, очекивале да после повлачења немачких снага преузму војну и цивилну власт у Зајечару. Други појас састојао се од спољних утврђења јужно од града са тежиштем на линији: Расадник - Краљевица - Гнилак - Стојков поток. Трећи појас одбране протезао

се спољном нвицом града и по дубини до зграде Крајскомандатуре у центру града. Поред тога, на мостовима, неким значајнијим државно-окупационим и привредним објектима, улазима у град-изграђени су бункери чије су посаде контролисале и браниле улаз у град. Јединице 23. дивизије морале су рачунати и на спољне интервенције непријатељских снага из Бора-удаљеног од Зајечара 30 кт, из Неготина-удаљеног 56 кт, и мање ефикасне из Ниша, преко Књажевца - удаљеног 96 кт, без обзира шго су ове просторе покривале партизанске јединице и из Параћина, преко Бољевца на ком правцу се налазила 25. српска дивизија.

По пристизању јединица 23. српске дивизије, 6. септембра у 13,00, на линији с. Грљане (Девета), с. Шљивар (Седма) и ЈТубница (Четрнаеста бригада), командант дивизије који се налазио у с. Шљивару издао је усмену заповест[287] за обухватни напад на Зајечар, са главним правцем дејства преко добро утврђене Краљевице. Према овој заповести Седма бригада, налазила се на правцу главног удара на главном правцу искључено Бели Тимок - Расадник - Краљевица - Гнилак - Стојков Поток чији је напад требало да подржавају противтенковски топ 45шш и хаубица 105шт; Девета бригада, десно од ње, на простору села Грљане - Мали Ступањ - с. Велики Извор са задатком да протера ,Немце из села Грљана и нападне Зајечар са источне стране; Четрнаеста бригада, лево од Седме, до овлада селима Звезданом и Гамзиградом, а затим делом својих снага нападне у правцу Железничке станице и Циглане у Зајечару, а делом снага обезбеди дивизију од Бора на линији села Вражогрнци, Николичева и Звездана (са положаја: Могила - Каилово - Ђула).[288]

Командант 23. српске дивизије инсистирао је да се, приликом покрета дивизије према Дунаву, нападне Зајечар и ослободи. Он се кретао са Седмом бригадом на главном правцу напада и усмеравао јединице и штабове у борби за Зајечар.

Пред напад на град Седма српска ударна бригада имала је четири батаљона, чету пратећих оруђа, интен-

287) Заповест за напад (писана) није пронађена.
288) С. Миладиновић - 14. српска бригада, стр. 207 - 215.

датуру и болницу - укупно 667 бораца и руководилаца, наоружаних са 60 пушкомитраљеза, једним тешким митраљезом, 62 аутомата, 514 пушака, 9 минобацача разних калибара и четири противтенковске пушке. Сваки борац имао је за своје наоружање довољно муниције, и поред тога што је у резерви бригада имала још и седам волујских запрега разне муниције. Хаубица је располагала комплетом од 100 граната заплењених у Сврљигу. [289]>

Штаб Седме бригаде је у духу наређења Штаба 23. дивизије распоредио је своје батаљоне за напад, и то: десно, Трећи батаљон на правцу Парајанкул - Расадник - источна периферија Зајечара; центар, Други батаљон правцем Виноградарско брдо - старо утврђење на Краљевици - аеродром - центар града, лево Четврти батаљон на правцу Гнилак (к.246) - западне падине Краљевице - Зајечар; Први батаљон налазио се у северном делу с. Шљивара као бригадна резерва. Са полазних положаја **кренуло** се **у напад** на **град по времену** пристизања. Тако су Трећи и Четврти батаљон Седме бригаде напали шири рејон Краљевице, 6. септембра у 14,00 часова, а Други њен батаљон - три часа касније, док су Први и Други батаљон Четрнаесте бригаде у напад пошли наредног дана, у 02,00 часова, а Девета бригада (без једног батаљона) у 06,00 часова 7. септембра 1944. године.

Штаб 23. дивизије наредио је Седмој бригади да непосредно нападне град. Град су браниле следеће непријатељске снаге: два немачка полицијска батаљона са око 800 људи, око 170 љотићеваца, и око 3.000 четника на спољној одбрани. Девета и Четрнаеста бригада водиле су борбе на ширем одбрамбеном положају против четника, а у с. Грљану и против Немаца. Борбена дејства ових бригада у ширем рејону града, такође, била су у склопу борби за ослобођење Зајечара.

По избијању стрељачког строја Седме бригаде на Ј1 убничку реку, и док је подилазио утврђеној Краљевици кога су бранили Немци уз помоћ пољске страже, противтенковски топ неутралисао је непријатељско гнездо и осматрачницу на кули у централном делу утврђења, и то углавном захваљујући искусном нишанцији Тихомиру

289) А VII, к. 1070, рег. бр. 7/1, Ф 2и к. 1067, рег. бр. 23-7/5. Извештај 7. српске ударне бригаде.

Милојковићу који је трећом гранатом, око 17 часова, поголио кулу у пределу осматрачнице. Тако су успели на ликвидацијијакогутврђењаКраљевице, поред бомбашаи пушкомитраљезаца свих батаљона, од великог значаја била су дејства артиљерије и минобацача. Такође у знатној мери смањена могућност непријатељу да ефикасно осматра и да успешно брани прилазе утврђењима.

Па ипак, непријатељ се из ровова упорно бранио. Око 18,00 часова командант дивизије наредио је посади хаубице да изађе на ватрени положај у рејон шумарка, северно од села Шљивара, и дејствује на одређене циљеве 290) Иако добро маскирана у шуми, хаубица је морала повремено да мења свој ватрени положај отварајући ватру на непријатељска утврђења и положаје на Краљевици и падине према Зајечару. Њено дејство, уз жестоку ватрену подршку батаљона Седме бригаде у нападу, стварао је и психолошку несигурност у непријатељским редовима који нису очекивали да снаге ослободилачке војске у источној Србији располажу артиљеријским оруђима. У исто време, са ватрених положаја - на око 2 кш испред прве линије непријатељске одбране - успешно су дејствовали минобацачи Чете пратећих оруђа Седме бригаде. Њихово дејство преношено је по фронту и у дубини испред свих батаљона, тако да је непријатељ стекао утисак да јединице с којима тренутно води борбу располажу бројном артиљеријом. Осим тога, на утврђене положаје на Краљевици Седма бригада нападала је обухватно. Трећи батаљон с десне стране напредовао је до рејона Расадника и приближавао се рејону болнице. На појаву Немаца из правца с. Грљана, које је Девета бригада набацила, батаљон се ангажовао на свој десни бок и отклонио опасност, а затим поново усмерио свој напад, око 01,00 сати, на Краљевицу. Четврти батаљон је, такође, обухватним нападом с лева заузео Гнилак (к. 246). Енергично дејство Трећег и Четвртог батаљона озбиљно је деловало на морал непријатеља стварајући код њега страх да ће одбрана Краљевице убрзо бити одсечена од главних снага у Зајечару, због чега би њено снадбевање било онемогућено, што би повећало опасност од уништења. Други

290) Посаду хаубице сачињавало је 11 бугарских војника јединице која се предала у Сврљигу.

батаљон снажно је наваљнвао с фронта, успешно подилазећи главним утврђењима на Краљевици, што је приморало непријатеља да, 7. септембра у 01,00 сати, напусти краљевичка утврђења и повуче се у потпуном нереду. На положајима је оставио један минобацач са већом количином граната, 100 ручних бомби и другу војну опрему с читавим складиштем експлозива. У рејону изнад аеродрома непријатељ је, прихваћен снагама одбране града, покушао да пружи отпор, али је потиснут. Четврти батаљон Седме бригаде, охрабрен постигнутим успесима, тако рећи на леђима непријатеља-ушао је у западни део града, али, том приликом, умало да се није нашао у обручу непријатеља који је покушао да га одсече од главнине и уништи. Батаљон се, ипак, организовано извукао и повезао са борцима који су нападали на град с осталим јединицама Седме бригаде.

Девета бригада (без 4. батаљона који је остављен код Књажевца), 6. септембра, разбилаје и протерала групу Немаца из рејона с. Грљана и пред мрак кренула за Велики Извор где је стигла 7. септембра у 02,00 сата. Из овога рејона упутила се у напад на Зајечар са његове источне стране[291]»и тек у 06,00 сати ступила у борбу против Немаца на источној периферији града. [292)]

Разбијајући четничке јединице, Четрнаеста бригада је, 6? септембра до 16,30 часова, заузела села Звездан у коме се налазио четнички логор и Гамзиград. Затим су њени батаљони наставили гоњење четника и овладали доминирајућим положајима северно од Зајечара (Бели Брег, Краварник и Каилово). У тим окршајима бригада је успешно тукла четнике од којих је знатан број заробила. Седмог септембра у 02,00 сати Први и Други батаљон ове бригаде учествовали су у нападу на Зајечар са северне стране,- на правцима Железнички мост, Пивара и Циглана. Њен Трећи батаљон, за то време, обезбеђивао је остале јединице од могућег напада непријатеља из Бора, а Четврти је био у резерви. [293]>

У јутарњим часовима, 7. септембра, командант 23. српске дивизије прешао је на Краљевицу да би непосре-

291) Иван Глигоријевић - 9. српска бригада, стр. 146.
292) С.Миладиновић - 14. српска бригада, стр. 213.
293) С. Миладиновић - 14. српска бригада, стр. 208-217.

дно личним осматрањем стекао бољи увид у положај својих јединица на фронту. Оценивши да је ситуација свих бригада 23. дивизије била веома повољна, наредио је да се изврши још снажнији притисак на непријатеља, у суженом обручу око самог града, и принуди на предају. Ради што боље ватрене подршке бригадама, командант дивизије одредио је нове положаје артиљерији. Хаубица 105 шт постављена је на Краљевици и одмах ступила у дејство на непријатељска упоришта. Противтенковски топ 45 шш постављен је на лево крило Седме бригаде у рејону Гнилак (к. 246) како би могао дејствовати на евентуалног непријатеља из правца Бора. Такав распоред показао се целисходним. Топовске и минобацачке гранате засипале су непријатељске положаје у граду. Око 11,00 сати у близини млина и у рејону Железничке станице водиле су се жестоке борбе. Нешто касније почела је да гори зграда Крајскомандантуре,док се у исто време код Пиваре и Циглане водила жестока борба.

У оваквом важном и пресудном моменту Јуришни четнички корпус, који је у јутарњим часовима стигао из рејона Бољевца, искористио је моменат и напао Четрнаесту бригаду с леђа и потиснуо њене делове од села Николичева према Зајечару. Истовремено Први и Други батаљон Четрнаесте бригаде водили су уличне борбе против Немаца у самом граду. У измењеним условима, да би отклонила опасност с леђа, Четрнаеста бригада је део снага из града повукла и појачала одбрану од четника. Ова померања немачки фашисти су одмах уочили и искористили за консолидовање одбране.

Захваљујући расположивим средствима везе, немачка команда је могла да усклади дејства својих јединица у опкољеном Зајечару и оних из Бора које су биле упућене да деблокирају Зајечар. Не.мци су обезбедили и садејство четника. Координираним акцијама и противнападима немачке снаге су почеле извлачење из града кроз брешу која је настала после ангажовања делова Четрнаесте бригаде за борбу противу четника. У поподневним часовима, истога дана, из Бора је наишла немачка колона од седам тенкова и 12 камиона-са око 250 војника[294]>

294) Зборник 1/11, д. 79.

која је имала задатак да деблокира опкољене Немце у Зајечару, који су истовремено усмерили своје јединице у пробој у правцу с. Звездана и успеле да се споје с групом која им је хитала у помоћ.

Међутим, пошто је разбила четнике који су је напали с леђа, Четрнаеста бригада је свим својим снагама кренула са брда Могила и Бачишта на комуникацију Зајечар - Бор којом су Немци вршили пробој. У исто време, Штаб Седме бригаде већ је био увео у борбу свој Први батаљон из резерве на свом левом крилу и орјентисао га са северозападних падина Краљевице на правац повлачења немачких снага. Прва чета овог батаљона избила је на друм и на мосту између Зајечара и Звездана уништила неколико немачких камиона.

Немачку колону у пробоју тукли су с околних положаја хаубица и противтенковски топ, минобацачи, противтенковске пушке и све пешадијско оружје. Ношена паничним страхом колона је продужавала даље уз велике жртве. Но убрзо под налетом Првог иЧетвртогбатаљона Седме и делова Четрнаесте бригаде пробој Немаца из Зајечара је онемогућен, па је део према Зајечару приморан да положи оружје, а део да побегне према Бору. И Четрнаестој бригади пошло је за руком да уништи и запали неколико камиона.

После свега борбе су се са периферије града из свих праваца пренеле на његове улице. Седма бригада, дејствима од аеродрома и са правца Градске болнице, приближавала се центру. На главној улици њени борци састали су се с борцима Девете бригаде који су борили противу Немацаоко зграде Крајскомандатуре. Из неколико зграда које су претворили у утврђења, са кровова и подрума кућа Немци су дејствовали најединице 23.дивизије које су довршавале борбе за ослобођење Зајечара. Сви излази из града били су затворени. У сутон, када више није било никаквог излаза, борбе су почеле да јењавају. Само забарикадиране групе изолованих немачких фашиста пружале су отпор, док, најзад, и оне нису биле сломљене силином налета бораца Седме и Девете српске бригаде.

Сутрадан су патроле и групе бораца проналазиле Немце који су покушали да се притаје у кукурузиштима и шумарцима, у подрумима, шупама и таванима. О не-

организованом повлачењу пораженог непријатеља говори се и у Наређењу Штаба 23. српске дивизије потчињеним јединицама за даљи размештај бригада, од 7. септембра 1944, у коме се, између осталог, каже:

„... енергичним притиском Седме, а делом и Девете бригаде натеран је непријатељ у панично бекство..."

У истом наређењу говори се и о томе да су Седма и Девета бригада блокирале групу Немаца у граду, па се упозоравају да не дозволе ниједном непријатељском војнику да се извуче и да енергичним нападима ликвидирају што пре ту непријатељску групу.[295]>

У време када је борба сведена на уништавање непријатељских група у самом Зајечару, на аеродром је атерирао немачки транспортни авион. Чим се зауставио на његовим вратима појавио се немачки официр и, не слутећи шта се збива у Зајечару, погледом потражио уобичајени пријем авиона. Командант дивизије који се у том моменту затекао у непосредној близини, наредио је да се зароби посада авиона и сам је потрчао ка авиону. Пилот је схватио околности у којима се нашао, залупио врата и авион је одмах почео да рула травнато.м пистом. На њега су сви који су се затекли око аеродрома отворили ватру из расположивог оружја, али се авион изгубио у правцу Видина.

У 18,00 часова, 7. септембра, Зајечар је био потпуно ослобођен после 28 часова тешке и упорне борбе. Будући да је то било прво ослобођено седиште окружне власти у југоисточној и источној Србији, да је у њему била база за снабдевање непријатељских снага на Дунаву противу Црвене армије, да је ту био велики број Немаца и народних издајника који су поражени, одушевљењу бораца и старешина после престанка борби у граду није било краја. Улице града, нарочито центар - око Крајскомандатуре, пружале су стравичну слику. Свуда су били лешеви погинулих непријатељских војника и официра. Колико их је било побијено у граду и око њега-нико није поуздано утврдио, али се у многим проценама каже да је било између 250 и 370 Немаца, љотићеваца, недићеваца и четника. Поуздано се зна да је међу погинулима у борби са борцима Четрнаесте бригаде био и командант

295) Зборник 1/11, док. 136. тач. 2.

Јуришног четничког корпуса потпуковник Бора Станисављевић и да је 1.000 Немаца и њихових помагача заробљено, а међу њима злогласни гестаповац Тилер, шеф обавештајног одсека Крајскомандатуре у Зајечару.[296]

Истога дана увече организована је и постављена Команда места. За првог њеног команданта именован је Душан Ковачевић из Зајечара, помоћник политичког комесара Седме српске бригаде. Поред другог особља, Седма бригада је одвојила за команду места једну чету из Другог батаљона. Команда места је у току ноћи припремила и одштампала проглас који је рано ујутру, 8. септембра, био растурен по Зајечару. Проглас је Зајечарце и становништво околних села позивао да чувају општедруштвену имовину и ангажују се у откривању прикривеног непријатеља. Овај орган позадинске војне власти радио је у Зајечару врло кратко време, свега два дана, али је по мерама које је предузимао - у организовању нормалног живота и рада у граду, а и евакуацији становништва и многих добара и чишћењу града од немачких јединица - учинио што је највише могао.[297]

Није се могао утврдити ни тачан податак о плену који је био захваћен приликом ослобођења Зајечара, из једноставног разлога што толики плен за тако кратко време не само бригаде него нико други није могао да евидентира, а, с друге стране, у ослобођењу је учествовала цела 23. српска дивизија, па је наређено да се цео плен преда дивизијској интендатури. Чак ни дивизијска интендатура није успела да забележи шта је све заплењено. Део плена није ни дошао у дивизијска складишта, јер су знатан део тога задржавали појединци, нарочито се радило о одећи, обући, цигаретама и стварима које улазе у личну опрему војника. Поуздано се зна да је у Зајечару заплењено 22 пушкомитраљеза и митраљеза, три минобацача, преко 500 пушака, много пиштоља, ручних бомби, три путничка аутомобила, 14 мотоцикала, 10 камиона, 15 вагона шећера, велике количине брашна, уља, масти,

296) Збор. 1/12, д. 11, Извештај 7. бригаде А VII к. 1070, рег. бр. 4-1/1; Иван Глигоријевић - 9. српска бригада, стр. 153; С. Миладиновић; 14. српска бригада, стр. 220; Слоб. Босиљчић Источна Србија, стр. 239.

297) Слоб. Босиљчић -Источна Србија, стр. 239.

поврћа, јахаћих и запрежних коња, више вагона експлозива у подземним магацинима на Краљевици.

Међутим, велики део заплењеног материјала након два дана поново је пао у руке непријатељу. Постоји више разлога који су довели до тога. Нико није очекивао тако брзу и тако ефикасну интервенцију Немаца с југа, тим пре када су комуникације биле зарушене, а терен куда се пробијала 1. брдска дивизија или њени делови-поседнути бројним партизанским одредима и командама места. Када је руководство 23. српске дивизије сазнало за продор Немаца према Зајечару, више и није било времена за евакуацију препуних немачких магацина. С друге стране, одушевљени и занесени успехом, ангажовани око сахране погинулих бораца и санацијом бојишта, организовањем митинга, и другим пословима, Команде места мало је занемарило брзо организовање евакуације заплењеног материјала. За организовање оваквих послова није се имало искуства, дивизија није располагала транспортним средствима, а није било ни добрих и проходних путева. Није било ни могућности за ускладиштење плена, јер је дивизија била у покрету. За мобилизацију запрега било је веома мало времена, а саме запреге представљале су спора транспортна средства у односу на немачке моторизоване колоне. Готово нетакнути остали су магацини експлозива испод Краљевице, а бригаде су и те како осећале потребу за експлозивом, посебно у овој етапи борбе када је требало свакодневно рушити путеве и мостове и тако отежавати продор моторизованим немачким јединицама према Дунаву. Чак није уништен ни део плена који није евакуисан. Истина наоружање и муниција остали су у рукама бораца НОВ, као и доста одеће и обуће-захваљујући томе што су борци мењали дотрајало заробљеничком опремом. Нешто је подељено и сиромашним породицама, нешто је евакуисано запрегама и заплењеним камионима, али је знатан део ратног материјала поново узео непријатељ. Од заплењених камиона у Зајечару, касније, формирана је ауточета приШтабу23. дивизије.[298)]Заплењени камиони су, за она два дана слободног

298) Ауточета се први пут помиње у допису Штаба 23. дивизије бригадама од 15. септемба 1944. - Фонд Градског музеја у Зајечару - ксерокс код аутора, свеска I, стр. 141.

Зајечара, делимично употребљавани и за пребацивање неких јединица 23. дивизије. То је било први пут да се нека јединица ове дивизије пребацивала камионима.

У писму, 7. септембра, политички комесар 23. дивизије свим бригадама оштро је реаговао на понашање појединаца и група приликом ослобађања Зајечара. Таква критика могла се односити углавном на новодошле борце који још нису имали времена да усвоје моралне вредности партизанског борца, нити да се уклопе у све токове партизанског начина живота и понашања. Све је то било усмерено да се не допусти разводњавање моралних особина сваког појединца на којима је почивао и растао углед НОВЈ. Тиме је истакнута посебна одговорност политичким и војним руководиоцима за морално-политичко ЈЈтањеу потчињеним јединицама и наглашено даличним "примером, као и примером старих бораца-утичу на оформљење новодошлих, младих бораца, којих је из дана у дан све више пристизало у бригаде.

Ослобађајући Зајечар, 23. дивизија је срушила окружну и све органе ниже власти на које се ослањао окупатор, а организовала је нову, народну власт. У тој борби 23. дивизија је изгубила 38 бораца и руководилаца, док их је 99 рањено. Прилика је била да се погинулима одају све почасти. Зато се, 8. септембра, организује свечана сахрана погинулих. У поменутом писму политичког комесара дивизије, Раје Недељковића каже се:

> „Сутра 8.о.м. у 13 часова извршиће се свечана сахрана свих наших погинулих другова у борби за Зајечар. Због тога је потребно, да све бригаде са сектора свога дејства сакупе све погинуле борце и до 12 часова пренесу их у близину аеродрома. У граду ће се набавити сандуци и венци и одредити место, где ћемо их сахранити. Да би сахрана била штосвечанија, потребно је да свака бригада пошаље по једну чету, потпуно обучену и униформисану, која ће учествовати на потребу.[300]>

299) Наређење Штаба 23. српске дивизије јединицама од 7. 9. 1944. фонд Градског музеја Зајечар, ксерокс у ар*иви аутора, свеска I. стр. 110-112.

300) Погинули су: Радомир Банковић и Милисав Јовановић из с. ТЈрвене Јабуке, Данило Радојловић из с. Рупља, Добривоје Јовић из

Сахрани погинулих бораца на Зајечарском гробљу присуствовала је, за онлашње прилике, импозантна маса од око 5.000 људи из града и околних села.[301] У дугој поворци кроз град људи су носили венце, букете цвећа и достојанствено, погнутих глава, одавали последњу пошту палима за ослобођење њиховог града. Око припремања венаца и букета цвећа највише су се ангажовали жене и млади. Међу говорницима били су Раја Недељковић и командант Команде места Душан Ковачевић. У говорима истицана је величина жртава датих за ослобођење Зајечара. Грађани Зајечара уклањали су лешеве непријатељских војника са улица града. Они су, у највећем броју, сахрањени близу ушћа Белог и Црног Тимока.

Истога дана у 17,00 часова Штаб 23. дивизије организовао је народни збор у граду који је отворио секретар ОК КПЈ за Зајечар Живан Васиљевић. Пред сгромном масом говорили су Љубодраг Ђурић, члан Главног штаба НОВЈ и ПО за Србију, Миладин Ивановић, командант 23. дивизије, Милијан Неорчић, члан ЦК СКОЈ-а и представник енглеске Војне мисије.[302]

Према наређењу Штаба 23. српске ударне дивизије, од 7. септембра 1944. године,[303] у 19,00, сутрадан, бригаде су напустиле град и отишле у одређене рејоне, поред осталог, и зато што је још за време митинга дошло обавештење да Немци, јаким снагама, надиру из Књажевца према Зајечару. Ослобођење Зајечара билаје узгредна, али веома успешна ратна операција.

Поступајући у духу наређења Штаба 23. српске дивизије, њене бригаде кренуле су у одређеним правцима:

с. Доброг Пол>а, Јоца Стефановић из с. Дарковца, Стојан Стоичић из Радосина, Ђорђе Стојковић, Чедомир Тидичанин, један млађи партизан „Нишлија" чије име није утврђено. Док им се указивала помоћ, од тешких рана подтегли су/ Рајко Касаловић, командир чете, Радосав Јовановић из Брода, Миодраг Момчиловић из Ниша, Ратко Јанковић из с. Извора, Милош Рајковић из с. Црвене Јабуке - А VII, к. 1070, рег. бр. 1-17/5. Имена рањеника нису утврђена.

301) Зборник 1/11, д. 175. и1/13,д. 4.

302) Ксерокс у архиви аутора свеска I, стр. 110, Извештај се налази у Градском музеју у Зајечару; Слоб. Босиљчић „Источна Србија," стр. 241.

303) Зборник 1/11, д. 136.

- Девета бригада на простор с. Вражогрнци - с. Рготина;

- Четрнаеста у рејону Николичева и

- Седма са Првим и Трећим батаљоном у с. Звездану - к. 263 јужно од с. Гамзиграда, са обезбеђењем према Бору, а Други и Четврти на јужној периферији Зајечара.

Други батаљон добио је задатак да, према нахођењу Команде града, одржава ред у Зајечару: даје страже, патроле, затвара и контролише све улазе и излазе и сл. Прва чета Другог батаљона стављена је на располагање Команди места (града), а за њену употребу био је одговоран командант места Душан Ковачевић. Стражарска обезбеђења била су на Железничкој станици, код обе касарне, код више магацина са намирницама, код болнице, пош ге, као и циглане где се налазило и товилиште свиња и слично. Неколико патрола са активистима ангажовано је да открива и хвата непријатељске елементе, припаднике разних агентура, остатке немачких и четничких војних формација.[304)]

Из Зајечара је с оперативним јединицама пошао велики број младих људи с намером да ступи у партизанске јединице и придружи се НОБ-и. Највероватније је да се Деветој бригади, као завичајној јединици, прикључио највећи број ових добровољаца. Седмој бригади су тада пришла 62 нова борца.[305)]

Због показане храбрости, вештине у руковођењу операцијом приликом ослобођења Зајечара, Главни штаб НОВ и ПО Србије је наредбом, од 9. септембра 1944. године, похвалио борце и руководиоце 23. српске ударне дивизије, позивајући их да овакве победе постижу све „до коначног уништења окупатора и народних издајица."[306)]

Вермахт је био свестан опасности за своје снаге на југоисточном фронту од спајања, односно преласка моторизованих дивизија Црвене армије преко Дунава и обједињавања њихових дејстава са прекаљеним јединицама НОВЈ. Због тога су веома пажљиво пратили кретање диви-

304) Казивања политкомесара чете Аде Видановића - забелешка код аутора, Свеска 1, стр. 118.

305) Извештај Штаба 7. бриг. А VII, к. 1070, рег. бр. 7/1 Ф-2.

306) Слобод. Босиљчић - Источна Србија, стр. 231; А VII, к-1071, рег. бр. 12/1.

зије 14. корпуса НОВЈ у источној Србији.[307] У ту сврху коришћена је и извиђачка авијација која скреће пажњу „војноуправном команданту Југоистока на опасност од концетрацијејачихкомунистичкихснагауреЈонуЗајечара, које се ту налазе ради инфлитрације руских снага." Зато је војноуправни командант добио категорично наређење да „сместа разбије све црвене снаге." зох)

Пошто је развој ситуације претекао спровођење операције „Пасји син" - што је значило окупирање Бугарске, то ни Прва брдска дивизија из рејона Ниша није пошла у правцу Софије.[309] Нешто касније, 6. септе.мбра, ова дивизија пред којом се по свему постављају веома озбиљни оперативни задаци, наређењем Оперативног одељења - Дедиње потчињава се команданту Југоистока „ставља јој се у дужност одбрана источне границе Србије".[310] Ова дивизија организује борбену групу „Ајзел" која заузима Књажевац, 8. септембра, а поподне, 9. септембра, и Зајечар.[311]

Без обзира на порушене путеве и мостове, моторизована колона кретала се према Зајечару. Четврти батаљон Девете бригаде, који је био остављен код Књажевца, ноћу 7/8 септембра, повукао се према Зајечару, те тај правац није више бранила ниједна дивизијска јединица. Сазнавши за покрет Немаца према Зајечару, командант дивизије наредио је Деветој бригади да упути један батаљон који ће посести и бранити Вратарнички теснац. Трећем батаљону ове бригаде за пребацивање бораца из с. Вражогрнца стављена су на располагање два заплењена камиона. Међутим, на одређене положаје, пре доласка Немаца, стигла је само Друга чета батаљона и она није могла да задржи моторизовану колону. Трећи батаљон, у покрету срео се с Не.мцима у висини ушћа Грлишке

307) Четрнаести корпус формиран је 6. 9. 44. од 23, 25. и 45. дивизије НОВ НОВЈ у источној Србији - Хронодогија ослободилачке борбе народа Југославије 1941-1945, стр. 875.

308) Зборник XII/4, прилози - депеша од 7.9. 1944.

309) Зборник XII/4, прилози - депеша од 27.8.1944.

310) Исто од 6.9. 1944.

311) Састав групе „Ајзел" Први батаљон и делови Трећег батаљона 98 брдског ловачког пука, једна батерија топова и један тенковски вод, а назив је добила по њеном команданту Ајзл, Зборник XH/4. док. 126, објашњење бр. 3.

реке у Бели Тимок. Батаљон је само успорио, али не и зауставио надирање групе „Ајзл." [Ш)]

У новонасталој ситуацији Штаб дивизије одлучио је да психолошки делује на Немце који су се приближавали Зајечару. У 14. часова, 9. септембра, командант 23. дивизије упутио је по цивилу писмо команданту немачке јединице.[313)] У писму је позивао немачкујединицу на предају, наводећи да су јединице Црвене армије прешле Дунав и с нашим предњим деловима успоставиле контакт у правцу Неготин - Зајечар. Истовремено се немачки командант обавештава да је њихов гарнизон у Зајечару ликвидирањ; да је убијено преко 200 немачких војника и официр$ да се предало 350 Немаца из Рајха, 250 из Војводине и 390 недићевих и Дражиних војника, да је њихова намера за пробој бесмислена као што је бесмислено да губе животе у време када је око Немачке и у самој Немачкој све теже стање, да је Немачка пред капитулацијом. Одговор никада није стигао, а наступање Немаца ка Зајечару било је настављено.[314)]

О поновном уласку Немаца у Зајечар политички комесар чете из обезбеђења града, Аца Виденовић, о изненађењу које је њихов упад изазвао код јединица у самом граду, забележиоје:

> „Тек што сам се с командиром Богојевићем вратио са обиласка свих стража, према Команди места јурио је на бициклу свештеник који је усплахирено викао на сав глас: „Бежите другови, иду Немци !" Одмах су, затим забрујали тенковски мотори, а ми једва успесмо да дигнемо јединицу на узбуну и обавестимо о насталој ситуацији команданта места у канцеларији. Док смо трком ишли дуж улице, Немци за нама отворише ватру, а из тенкова гађаше зграду из које смо изашли. Преко двориштa и вртова успели смо да умакнео и тек сутрадан нађемо бригаду, али без половине чете. Све се одиграло таквом брзином да

312) Иван Глигоријевић - 9. српска бригада, стр. 157.

313) Зборник 1/11, д. 157.

314) Мотризовану борбену групу „Ајзл" сачињавали су 1. батал>он и делови 3. батаљона 98 брдског ловачког пука, једна батерија топова и један тенковски вод, а назив је добила по њеном команданту Ајзл - Зборник ХИ/4, д. 126, објашњење 3.

нисмо имали ни времена ни могућности да страже повучемо са стражарских места. Мислили смо најгоре јер ништа нисмо знали о њиховој судбини. Међутим, стражари су се испред непријатеља повлачили како је ко умео и сви су се најзад нашли у своје јединице. Иако смо се повлачили, такорећи у нереду, чета није имала губитака". [315]>

Немцима је пошло за руком да заузму Краљевицу 10. септембра. У 9,00 часова 15 њихових војника појавили су се испред магацина убојног материјала. Ту их је дочекал а заседа Четвртог батаљона Седме бригаде. Са блиског одстојања, позвала их је на предају,а кад су Немци почели да беже отворила ватру и убила шест војника и запленила шест пушака. Након два сата Немци су на Краљевицу изашли са два тенка и с борним колима и готово изненадили Четврти батаљон и његово обезбеђење-убивши му једног борца и три коња.[316] Тада је и Краљевица поново пала у немачке руке.

Сусрет са Црвеном армијом - ослобођење Бора, борбе на Великом кршу и Дели Јовану

Делујући у духу наређења 23. дивизије, заснованог на оперативним концепцијама 14. корпуса, да се онемогуће немачке јединице да организују одбрану на линији р.Тимок - Дунав, од Зајечара до Оршаве у Румунији и створе повољни услови за наступање Црвене армије преко Дунава,[317] Седма српска ударна бригада је, од 11. до 19. септембра, била подељена и оперисала је на два посебна терена - јужно и северно од Зајечара. Док су се делови налазили на северним и јужним просторима од Зајечара, вероватно из практичних разлога, незванично су називани - „Северна" и „Јужна" полубригада.[318)]

Јужну полубригаду сачињавали су Први и Трећи батаљон, половина Чете пратећих оруђа и део Штаба бри-

315) Забелешка у архиви аутора, Свеска I, стр. 118.
316) Извештај Штаба 7. бриг., А VII, к. 1070, рег. бр. 7-1/Ф-а.
317) Зборник XII/4, док. 128.
318) Оператив. дневн. VII бриг., А VII, к. 1070, рег. бр. 1-17/5.

гаде (ко.мандант н заменик политичког комесара). Она је оперисала југозападно од Зајечара у рејону села: Лесковца, Грлишта, Шљивара, Лубница, Звездана и Гамзиграда.

Северну полубригаду сачињавали су Други и Четврти батаљон и делови Чете пратећих оруђа, противтенковски топ са послугом, болница, интендантура и други део Штаба бригаде (политички комесар, заменик команданта и начелник Штаба). Из рејона Краљевице код Зајечара ова полубригада пребачена је источно од Бора и дејствовала у ширем рејону селаОштрељ,Доње Беле Реке, Глоговцце и Рготине. Тежиште активности једне и друге полуфригаде, на својим просторима, било је рушење саобрапајних објеката и на њима постављање заседа с циљем да се што боље реализују оперативне концепције 14. корпуса НОВЈ.

Док су биле раздвојене, свака на свом сектору, полубригаде су имале следеће важније акције:

- Јужна полубригада је код с. Гамзиграда, 12. септембра, потукла делове Књажевачког четничког корпуса Боже Миладиновића и запленила 13 пушака, пушкомитраљез („шарац") и тешки митраљез,[319]'а близу села Лубнице, 14. септембра, из заседе, нападнута је немачка колона и после краткотрајне борбе група од 47 Албанаца југословенског порекла принуђенаје на предају.[320]Пошто су објаснили да су припадали фашистичкој јединици, створеној на Косову и Метохији, опремљеној по узору на немачке јединице, замолили су да им се уважи жеља да приступе јединицама НОВ и да у заједничкој борби, скину љагу са себе. У каснијим борбама-у саставу јединица ослободилачке војске-били су добри борци а неки од њих пали су у НОБ као што у Међед Ј. Спалић из Приштине, Зејнил Суљевић из Сијеринске Бање и други.

По наређењу23. српскеударне дивизијена простору села: Лесковца, Звездана и Оснића (даклеу рејонудејстава Јужне полубригаде), 13. септембра, формиран је Зајечарски партизански одред јачине 150 бораца, издвојених из Седме бригаде. Од наоружања бригада мује ставила на располагање 69 пушака, шест пушкомитраљеза (три „шар-

319) Извештај Шгаба Седме бригаде од 27.9. 1944, А VII, к. 1067, рег. бр. 23-7/3.

320) Исто.

ца" и три „бреигала.") За команданта Одреда именован је Веља Богић, за политичког комесара Гајић, а за заменика политичког комесара Драго Илић. Одредјеодмах постао самостална оперативна јединица, па је сам изводио војне акције и извршавао политичке задатке на терену. Тако је у заседи дочекао немачку моторизовану колону у пределу с. Грлишта, опколио је и нанео јој тешке губитке.[32]" У надирању јединице Црвене армије према Зајечару одред их је дочекао и садејствовао у поновном ослобођењу свог града, између 7/8 октобра 1944. године.[3221]

У ствари, званични контакти између Главног штаба НОВ и ПО Србије и Штаба Трећег украјинског фронта Црвене армије успостављени су 13. септембра 1944. године. Дан пре тога, Први батаљон Девете бригаде, с начелником Штаба бригаде у пратњи представника Главног нггаба, пошли су у сусрет Црвеној армији. О томе је, 14. септембра, командант Главног штаба НОВ и ПО Србије Коча Поповић послао Врховном штабу НОВ и ПО радиограм, број 61, у коме се, поред осталог, истиче да је „13. о.м. на правцу Кпокочевац - Оршава ухваћена веза са Црвеном армијом." [323)]

Северна полубригада је у свом наступном маршу, 11/12. септембра, ушла у Салаш без борбе где је њен Други батаљон открио магацин намирница, одеће и обуће кога четници, у безглавом повлачењу, нису успели да евакуишу.

Други и Четврти батаљон Седме бригаде, 11. септембра, обавештени су о приближавању немачке моторизоване колоне из Зајечара, напустили су варошицу и, заједно с батаљоном Девете бригаде, посели положаје југозападно од Салаша-десним боком на обали Глоговачке реке. Јачина непријатеља и његово порекло нису били познати. Највероватниједасутобили деловиПрвебрдске моторизоване дивизије. За време смењивања ангажованог батаљона Девете бригаде на овом сектору, чело очекиване непријатељске колоне појавило се из правца Зајечара и Рготине. Колона од 50 камиона војника, неколико топова, тенкова, борних кола и бацача пробијала се

321) А VII, к. 1070, рег. бр. 2-12/5, Опер. днев. 7. бриг.
322) А VII, к. 1068, рег. бр. 43-5/3, Извештај Штаба 7. бриг.
323) Зборн. 1/12, д. 37.

из Зајечара према Неготииу. Други батаљон Седме са једним бацачем и противкодским пушкама налазио се западно од Салаша, Четврти батаљон југозападно, а батаљон Девете северозападно од варошице.

По кишовитом времену развила се жестока борба. Други батаљон тукао је тенкове на самом улазу у Салаш и успешно их спречавао у надирању. Добре рбзултате постигла су и друга два батаљона. Око 10,00 часова из Зајечара је наишла још једна колона од 30 до 40 камиона, неколико тенкова и борних кола, три противтенковска топа, хаубица и неколико тешких бацача. Јединице ослободилаДке војске све до подне одолевале су нападима моторизованог и добро наоружаног непријатеља који је у исто време премоштавао Глоговичку реку на којој је мост био порушен. Када су, затим, два немачка тенка угрозила позадину батаљона Седме и Девете бригаде, батаљони су били принуђени да се повуку на положај код села Глоговице.[324] Процењено је да је непријатељ имао 10 погинулих и више рањених војника, а јединице Северне полубригаде само три рањена борца.

На путу Бор - с. Рготина, јужно од Заграђа, једна чета Четвртог батаљона Седме бригаде са противтенковском пушком, 15. септембра, напала је из заседе непријатељску колону која је ишла из Бора према Рготини-у јачини од око 30 моторних возила са 200 војника,[325] а у с. Доњој Белој Реци јача патрола Северне полубригаде сукобила се са Четницима који су из рејона Бора дошли да набаве храну, разбила их, а храну одузела. Од 26 заробљених четника-11 је пришло бригади.[326]

Поред борбених акција против Немаца и четника, средином септембра, Северна и Јужна полубригада Седме бригаде, на инсистирање Штаба 23. дивизије, веома су се ангажовале да онеспособе путеве и железничке пруге, мостове и друге саобраћајне објекте између с. Звездана и Метовнице, Зајечара и Бора, Зајечара и НеготИца као и Бора, преко Рготине за Неготин. У ствари, наређењима штабова 14. корпуса и 23. дивизије за рушење путева

324) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-17/5, Операт. дневник 7.бриг.; АУП, к. 1067, рег. бр. 23-7/3.

325) Исто.

326) Зборник 1/12, д. 60.

Љубица ЈанкокиН Црнотрадка, шменик ио.шшичко/ комесара у ТреНем башаљону Седме бришде.

и мостова тежило се спречавање спровођења немачких планова о несметаном извлачењу својих јединица с југа, као и успостављању одбрамбених положаја према Црвеној армији и дивизијама 14. корпуса у окуци Дунава и на простору Крајине као заштитном појасу североисточног дела фронта на Балканском полуострву.

Као што показују извештаји из тог времена, рушење саобраћајних објеката ипак није давало очекиване резултате. И поред интензивне данонoћне активности Седме и других бригада 23. дивизије на комуникацијама Зајечар-Бор-Жагубица и Зајечар-Ргогина-Салаш-Неготин, немачке колоне су се успешно пробијале према северу, мада успорено и уз знатне губитке у људству и техници. Немачке јединице биле су технички опремљене и оспособљене за уклањање и већих препрека. Располагале су обученим и оспособљеним пионирско-инжењеријским јединицама које су релативно брзо поправљале порушене саобраћајне објекте и правиле заобилазне пролазе.[327)] Међутим, непријатељ је био присиљен да развлачи своје снаге за обезбеђење сваке раскрснице и сваког значајнијег објекта у правцу свог кретања. Ово је смањи-

327) А VII, к. 1067, рег. бр. 23-7/3. Извештај Штаба 7. бриг.

вало њихову борбену способност да обављају главни задатак - да снажним концентрацијама одбране десну обалу Дунава.

Деветнаестог септембра спојили су се делови Јужне и Северне полубригаде, па је Седма бригада поново наставила да делује као целина. У покрету од с. Гиндуше према Кривељу, за време кратког предаха, несрећним случајем, тешко је рањена другарица Љубица Јанковић, помоћник ролитичког комесара батаљона. [328)]

У ;цв1им дејствима Седма бригада била је оријентисана североисгочно од Бора, углавном, на две комуникације. Први батаљон у рејону Малог Кривеља, до 26. септембра, а од тада у с. Јасикову и ЈТескову као обезбеђење корпусие и дивизијске болнице. Други, батаљон био је распоређен у ширем рејону Великог Кривеља, најчешће ангажован у заседама према Бору и за чишћење терена од разбијених четничких група. Трећи батаљон налазио се у рејону Збег-Кроки Бугарску, а четврти на комуникацији Бор-Слатина-Рготина, са упориштем у пределу железничке станице Заграђе.

До 26. септембра Први батаљон Седме бригаде дејствовао је на путу Бор - Жагубица у пределу Црног Врха. Тако је неколико дана пре тога у заседи, 20. септембра, на претходно порушеном путу, сачекао немачку моторизовану колону и уништио четири камиона и борна кола-при чему је погинуло 25, а рањено 20 Немаца, а заплењена два пушкомитраљеза и други ратни материрал. [329)]Док је још трајала борба с овом колоном, појавио се немачки транспортни авион, у ниском лету, на којег су борци отворили плотунску ватру. Авион је почео да се дими, променио је правац лета и изгубио се према Жагубици. Исти батаљон у пределу Црног врха је, 21. септембра, дочекао другу моторизовану колону непријатеља која се кретала према Зајечару. Од постављених нагазних

328) Од првог дана народног устанка Љубица је била члан СКОЈ а у Црној Трави. Као омладинка била је изузетно цењена и у свом крају, а нарочито међу борцима Трећег батаљона и целе Седме бригаде Неколико дана после рањавања умрлаје у дивизијској болници у с. Лескову због инфекције ране у стомаку. Умрла је као партијски руководилац која је у свом политичком развоју много обећавала. (А VII. к. 1070, рег. бр. 1 -19/5 - Операт. дневник 7. бригаде).

329) Тога дана погинуо је борац Цонић Добросав из с. Радосина.

мина, из немачке колоне уништен је тенк и камион који су на путу изгорели, а ватра из заседе оштетила је два камиона у којима је било доста жртава.[330] Следећег дана, 22. септембра, на истој комуникацији, наишло је 20 непријатељских камиона, међу којима су неки били са приколицама, док су неки вукли артиљеријска оруђа. Заседа батаљона приморалаје непријатељску колону да се врати натраг у Бор, оштетивши при том два камиона и заробивши три Румуна у немачким униформама.[331] Батаљон је имао три рањена, од којих један теже.

Скоро на истом месту, пошто је преузео положаје, заседа Трећег батаљона је, 27. септембра, сачекала једну немачку колону од 80 војника, три камиона и осам других запрега, и приморала је да се врати, а у пределу Црног врха.[332] 29. септембра, разбио је мање четничке делове и тада заробио три четника. Тих дана непријатељ је имао 17 погинулих и 30 рањеника. Ослобођено је било и 93 Јевреја који су се налазили на присилном раду у Борском руднику.

Први и Други батаљон Седме бригаде су на споредним комуникацијама, 29. септембра, за време патролних акција, успели да разоружају мање групе разбијених и деморалисаних четника и запленили 13 пушака, око 1.000 метака, коњску запрегу, два падобрана, писаћу машину и сандук санитетског материјала.[333] Кратко пре тога, на рејону размештаја бригадне болнице, 27. септембра, наишла је била једна четничка тројка коју је стража благовремено открила и ликвидирала.

По наређењу Штаба 23. дивизије, Седма српска бригада се из дотадашњих рејона распореда пребацила на сектор села Глоговице - Гиндуша са задатком да дејствује на комуникацију Слатина-Рготина-Копривица--Салаш као и на непријатељске гарнизоне у местима Салашу и Сиколи.[334] Један од мештана села Глоговице, 2. октобра, обавестио је Штаб Седме бригаде да је у ово

330) А VII, к. 1063, рег. бр. 26-5/3, Петнаестодневни извештај Штаба 23. српске дивизије 14. корпусу од 28.9 1944.

331) Исто.

332) Исто.

333) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-19/5. Оперативни дневник 7. срп. удар. бриг.

334) Зборник 1/13, док. 15.

село дошла извиђачка група јединица Црвене армије с намером да се повеже са јединицама ослободилачке војске. У сусрет су им пошли политички комесар и заменик команданта бригаде. У Основној школи био је први сусрет, а у кући домаћина где је већ био припремљен дочек, борцима пријатељске армије, на столу, сервирана је била и погача над којом је, по старом обичају, симболично обележено пријатељство и братство представника двеју армија. Окупљени око стола прихватили су погачу, уз мали церемонијал, после чега је сваки од присутних умд^ио залогај хлеба у со и појео, а затим су поседали и прославили сусрет.[335]>

Трећег октобра док је Седма бригада појачала своју активност, у Салаш је стигао Штаб моторизоване дивизије Црвене армије чији је командант позвао представнике њему најближе Седме бригаде, што је било прихваћено. По сељаку који му је стављен на располагање, командант дивизије Црвене армије упутио је команданту одбранеБораултимативно писмо захтевајући предају града. На захтев команданта дивизије Црвене армије Трећи батаљон Седме бригаде стављен им је на располагање, јер је био најближи Бору.[336]После борбе на Рготинском теснацу, око 17 часова 3. октобра, јединице Црвене армије и Трећи батаљон Седме бригаде ослободили су Бор.[337)]

Остали делови Седме бригаде, са удаљености 25 кт североисточно од Бора, кренули су, 4. октобра, и у ослобођени град стигли сутрадан у 05,00 часова. За време

335) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-19/5. Оператив. дневник 7. бриг.

336) Зборник 1/13, д. 170; А VII, к. 1070, рег. бр. 1-19/5.

337) Одбрану Бора чинили су: 1 пук руског заштит. корпуса, 1 пук српског добровољачког корпуса, 1. и 2. батаљон 1. немачког полицијског пука. (Операције за ослобођење Србије В.В. академије стр. 52/1961); У Бору је било још 20.000 страних људи, 6.000 Јевреја, 6.000 Италијана-интернираца, 1.500 Румуна и више стотина специјалиста из Рајха (Збор. ХП/4, д. 127 и 168); Напустивши Бор непријатељ је оставио велике количине материјала: 1.000 нагазних мина. 1.250 ручних бомби, 300 руских ручних бомби, 1.400 граната 37шт,450 мина за бацаче 81 тт, 900 тромблонских бомби, 23.500 италијанских пушч. метака, 72 топовске гранате, око 35 вагона артиљеријске муниције, 74.000 метака за мађарске пушке, 10.000 метака за „бреду," 2 вагона метака за пт пушку 20 шгп, 302.000 метака за маузер, 25.000 метака за енглеску пушку, 66.000 метака за француску пушку и много животних намирница у магацинима (Зборник 1/13, д. 182).

Шшаб Седме бршаде у чрдом сусрету са цркеноармејцима.

ноћног марша борци су могли чути артиљеријски двобој између Црвене армије и Немаца у рејону села Брестовац. Ратна техника Црвене армије, са крупно исписаном паролом „Београд-Берлин" на сваком возилу и тенку, уливала је поверење у снагу пријатељске социјалистичке земље.

У ослобођеном Бору за Седму бригаду скоро да није било времена за одмор. Чим су њени саставни делови приспели у град, њени борци добили су задатак да се спреме како би што свечаније изгледали на митингу који је припреман, а већ у 18 часова, према изричитом наређењу Штаба 23. дивизије, борци Трећег батаљона Седме бригаде, усиљеним маршем, пошли су у правцу Малог и Великог Кривеља и Бучја да, са погодних положаја, спрече продор Немаца из правца села Црнајке и Танде ка Бору, како би у повољном моменту-садејством са 113. дивизијом Црвене армије и осталим јединицама 23. дивизије - приступили опкољавању и уништењу непријатеља.[338]

338) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-20/5, Операт. дневник 7. срп. ударне бригаде; Зборник 1/13, док. 46, под 2.

Југозападно од села Луке, 6. октобра у 06,00 часова, Другн батаљон Седме бригаде сукобио се са побочницом немачке колоне јачине од око 2.000 војника која се кретала у правцу Доње Беле Реке. У борби која је трајала до 19 часова, Други батаљон потиснуо је непријатеља и спречио му продор ка Бору. По наређењу Штаба 23. дивизије са сектора села Јасикова Први батаљон кренуо је преко Глоговице и Гиндуше и, у јутарњим часовима, испред села Луке сукобио се с Немцима, али се убрзо морао повући на погодније положаје Кулмеа-Стол. Око 11 ч^сова, 7. октобра, овај батаљон имао је кратак сукоб на Свињаку са Немцима који су се налазили на утврђеним положајима. Четврти батаљон је, 6. октобра, био ван додира са непријатељем, али је у зору наредног дана започео оштру борбу, у сусрету противу јаче немачке колоне која је преко Голог крша покушала продор. У наступању батаљон је наишао на утврђеног непријатеља али је, иако уз извесне губитке, ипак успео да га потисне с положаја.

Својим дејствима, 6. и 7. октобра, батаљони Седме бригаде зауставили су продор Немаца на десни бок насгупајућих јединица Црвене армије које су преко Бора надирале према Београду, У тим борбама погинуло је 17 и рањено 15 Немаца, док је Седма бригада имала 11 погинулих и 11 рањених бораца.[339]>

Према заповести за општи напад свих бригада 23. дивизије, правац напада Седме бригаде био је: Маковингге-Дош-гребеном Дели Јована и Черат-Мало Поље--Велики Дели Јован. Први.Други и Четврти батаљони, без Трећег који је био у резерви, крећући се са запада ка истоку, избили су на комуникацију Танда-Доња Бела Река, али су их извиђачи 113. дивизије Црвене армије

339) А VII, РГЖ 32, рег. бр. 1/1, ф. 2;

А VII, к. 1070, рег. бр. 4/2, Извештај Шгаба Седме бригаде. Погинули су: Петар Страиновић, Димитрије Новаковић, Никола Грујић, Владимир Богдановић, Сергеј Предић и Сима Маргиноиић сви из с. Кривеља, Методије Маринковић из Пирота, Сретен Буљугић из Крушевца, Никола Балабановић из с. Гамзиграда, Десимир Ранђеловић из с. Зоруновца и Раде Маринковић из с. Шербановца. Рањени су: Семеун Рајковић командир Прве чеге Другог батаљона, делегат вода из Прве чете Живорад Марковић и Чедомир Станковић команданг Четвргог батаљона. Имена осталих рањеника нису утврђена.

зауставили, наводно, због планираног артиљеријског дејства на непријатељске положајенатом сектору. Међутим, до таквог планираног напада уопште није дошло. Око 13 часова, истога дана, поново су покренути батаљони Седме бригаде ка Дели Јовану, али се није наишло на непријатеља. Међутим, на Самару ухваћенајенепосредна веза са пешадијским јединицама Црвене армије које су наступале од Боринаца. Убрзо се установило да су из правца Глоговице и Салаша на Дош стигли црвеноармејци, па је и са њима директно успостављена веза.

Штаб Седме бригаде, 9. октобра у 14,30 часова, обавестио је Штаб 23. дивизије о пропустима до којих је дошло у сарадњи са јединицом Црвене армије, због чега продор батаљона Седме бригаде није имао одговарајући успех, као и о томе да је слаб рад обавештајних служби поменутих батаљона био, такође, један од разлога што напади бораца Седме бригаде нису дали боље резулатате. [340)] Међутим, важно је споменути добру координацију дејстава Трећег батаљона Седме бригаде са јединицама 25. српске дивизије, посебно са 18. бригадом која је била под командом Мике Јелића и политичког комесара Милоша Станимировића, чије су јединице - у садејству са Трећим батаљоном Седме бригаде - нанели непријатељу осетне губитке и приморали га на повлачење.

Штаб 23. дивизије наредио је, 9. октобра, да Седма бригада крене са просторије с. Бучја-Топле-Маковишта и, уз садејство јединица 113. дивизије Црвене армије, ликвидира непријатеља у ширем рејону Глоговице и Боринца, а затим уништи непријатеља који се налазио на гребенима Дели Јована, па све до села Милошева Куле и Црнајке. [341)]Док су Први, Други и Четврти батаљон дејствовали на падинама Дели Јована, Трећи батаљон из бригадне резерве, на захтев Штаба 23. дивизије, упућен је на Мали Крш, [342)]а затим на Врата да заустави немачку колону која се била пробила између Девете и Четрнаесте бригаде.[343)]Немци су у две колоне наставили извлачење својих снага према северу ка Кучеву, Пожаревцу и Београду.

340) А VII, к. 1070, рег. бр. 1/2; Извештај Штаба 7. бригаде.
341) Зборник НОР-а 1/13, док. 86.
342) Зборник НОР-а 1/14, док. 91.
343) А VII, к. 1070, рег. бр. 3/2, Извештај Штаба 7 удар. бриг.

За време чишћења западних падина Дели Јована ол непријатеља, јединице Седме и Четрнајесте бригаде као и снаге 25. дивизије НОВЈ и Црвене армије, водиле су жестоке борбе против Немаца и приморали их на повлачење. Патрола Другог батаљона Седме бригаде, док се налазила у покрету, наишла је на 10 изгинулих Немаца и 17 погинулих и два рањена партизана - на положајима које је држала Четрнаеста српска бригада. Сви погинули су том приликом били сахрањени, а рањени допремљени у болницу.[344)]

На самом врху Дели Јована Прва Чета Другог батаљона наишла је на трагове извршених злочина непријатеља који суједну младу партизанку унаказили и, усправљену уз грм, оставили. Поред њеног тела остали су предмети коришћени за мучење (менгеле). Ту су нађене и заклане мазге са којих су Немци скидали месо највероватније за храну.

Током септембра јединице Седме српске бригаде водиле су данонoћне борбе у условима готово лоших атмосферских прилика - киша и хладноћа. Борци су били слабо одевени и храњени. За последњих 20-так дана септембра, на пример, бригада је примила у своје редове још 512 нових бораца, што је чинило преко 43% укупног састава.[345)]

У условима непрекидних покрета и данонoћних борбених задатака политички рад није текао систематски, а потреба за таквим активностима осећала су се све више. Очувани извори показују да је и поред тога знатно ојачало идејно-политичко јединство јединица, као и развој информативне делатности и обогаћивање моралних вредности бораца. Исто тако, знатна пажња посвећена је јачању војне дисциплине, стручном оспособљавању и развијању патриотских осећања. Тако су, у току септембра и октобра 1944. године, у јединицама Седме српске бригаде на посебним скуповима обрађиване следеће теме: Друго заседање АВНОЈ-а; значај народноослободилачких од-

344) Исто, рег. бр. 3/2 и допуна.

345) А VII, к. 1070, рег. бр. 43-53. Петнаестодневни извештај 7. срп. удар. бриг.

Год. I 1 октобар 1944 год. Број 1

ГЛАС

VII СРПСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ
23 УДАРНЕ ДИВИЗИЈЕ

Уређује: Ил. Босанац — Издаје техника VII бригаде

Све за фронт — све за победу!

Наслодна сшрана бртадноI информашикно/ листа.

бора; издаја Недића, Љотића и Драже Михаиловића; спољно-политичка и унутрашња ситуација; дисциплина; храброст; морал; издржљивост бораца и друго. [3461]

Културно-просветни одбор бригадеје на плану издавачке делатности још од 10. фебруара 1944. године покренуо периодични лист „Глас" Пете јужноморавске бригаде. Под тим називом први број листа техника бригдде издалаје20. фебруара, а други број јуна 1944. године. т!рви број запажен је по чланку „Стварање Пете јужноморавске бригаде." Тај чланак прештампаван је у листу „Напред" 23. ударне дивизије-у броју 20 и 21 од јуна 1945. године и више пута касније изилазио као традиционална посвета годишњица Седме бригаде.

Следећа два броја, под називом „Глас" Седме српске ударне бригаде изашла су октобра и новембра исте године. Издање 1. октобра куцано машином, умножено у ограничени број примерака и растурано у бригадијош за време њеног боравка у Источној Србији. На захтев многих припадника Седме бригаде изашло је и друго издање истог броја, али сада из штампарије у ослобођеном Београду. Из расположивих примерака се не види у коликом тиражу је штампано друго издање, али је утврђено да га добили не само већи број бораца у бригади већ и највећи број НОО и друштвено-политичких организација у завичајном подручју бригаде. На 31. страници тог, другог, издања било је написа војно-политичке, агитационо пропагандне и наставне садржине, било је порука или шаљивих приказа, борбених доживљаја и искустава, затим револуционарних песама, цртежа, карикатура и слично. Завршавајући чланак у „Гласу" посвећен погинулој Љубици Јанковић из Прне Траве пише:

> „Нема узвишеније жртве од оне која се плаћа животом за слободу свога народа"
>
> „Ми смо оставиле своје куће, јер су нам их они уништили. Ми нисмо пошле на туђе место, него на своје сопствено, на мјесто које нас чека вековима, у борбу која нас зове да не будемо више робље! Пошле смо у борбу не да наметнемо себи мушки

346) А VII, к. 1067, рег. бр. 23-7/3, Извештај Штаба Седме бригаде.

облик, него да се боримо за велику и лијепу кућу, да будемо слободне жене и праве мајке." [346a)]

Новембра 1944. године изашао је двоброј „Гласа" и у њему је било још више сарадника и где је долазило до изражаја мишљење и осећање бораца из прве линије фронта. И старешине и борци су потпуно схватили да Немци више не мисле да ће победити, али су се надали да ће нас надмудрити. Они су хтели да рат не дође у Немачку, али јој се рат са свих страна приближавао. О томе су борци размишљали у рову и то своје размишљање бележили.

Међутим, када је реч о политичком раду са омладином у јединицама Седме српске бригаде треба споменути да је тај рад интензивније покренут у предконгресним припремамазаПрви конгрес Антифашистичке омладине Србије. Све дотле активност се сводила на повременом присуству састанцима. Конгрес Антифашистичке омладине Србије, како је било предвиђено, требало је да **се** одржи септембра 1944. године на југу Србије. [347)]У том циљу Бригадни и Окружни комитет СКОЈ-а добили су упутство и друге материјале и августа отпочели претконгресне припреме. [348)]

Политичким радом у војсци и народу, такмичарским еланом, учвршћивањем дисциплине и војничког реда требало је дати пун допринос популаризацији тог историјског скупа. Требало је на погодан начин пренети и објаснити целокупној омладини у бригади да ће Конгрес покренути многа важна питања као што су: манифестација напора и достигнућа омладине Србије у херојској борби против окупатора и свих његових слугу; привржености братству и несаломивом јединству са омладином свих крајева, свих народа и народности Југославије; тешкоће, патње, и страдања омладине током протекле три и по године, гаранција резултата и циљева НОБ-е као својине и оног дела омладине која је била још увек

346a) Чланак Милеве Драшковић ,.Глас" Седме бригаде, бр. 1, сгр. 29.

347) Упутство ПК СКОЈ-а за Србију упућено свим окружним и бригадним комигетима СКОЈ-а за Србију од 4. 8. 1944. године. А ЦК КГ1С без сигнатуре. Ксерокс код аутора.

348) Исто.

Курири при Шшабу Седме бри'аде, октобра 1944. 'одине

по страни, чак и оне која је тада била у непријатељским редовима; процена броја младих који стоје по страни због неупућености, заведености и мобилизације у непријатељским редовима и друго. Конгрес је требало да усвоји ставове како и на који начин остварити потпуно јединство међу њима.

Са политичке трибине Конгреса требало је да се чује гласна оптужба против свих злочина и злочинаца (Немаца, бугарских фашиста, недићеваца, љотићеваца, четника Драже Михаиловића и других) који су чинили пустош у Србији, и шире, сејући при том смрт, уништавајући имовину и на најгрубљи начин понижавајући достојанство људи. Конгрес је на тај начин имао задатак да упозна ширу јавност да омладина Србије, по први пут, као равноправни фактор учествује у животу и раду земље, у решавању питања која се пред омладину постављају. Зато, омладину треба подстицати на активност, научити је да политички мисли и расуђује.[349)]

Претконгресне материјале чиниле су три теме и једно упутство које је добио Бригадни комитет СКОЈ-а,з5о> „Србија у демократској федеративној Југославији," „Борба омладине Србије противу окупатора и домаћих издај-

349) Исто.
350) Исто.

ника" и „Уједињени савез Антифашистичке омладине Србије и њени задаци."

Упоредо са прорадом добијених тема, програм популаризације Конгреса предвиђао је и следеће активности: писану агитацију која се састојала у исписивању и растурању парола и летака и дописивању са појединцима и организацијама; и на погодан начин истицати историјски тренутак одржавања Конгреса. Прилике за такву пропаганду биле су све повољније. Личним контактима, преко конференција и зборова, музичких приредаба говорити у духу конгресних материјала, а у јединицама развијати такмичарски елан на сваком послу, у борби доказивати храброст, ширити другарску солидарност, заказивати такмичења између појединаца, јединица и организација и на тај начин не само стварати расположење омладинаца већ доказивати и склоности и способности појединаца који ће преузимати веће и одговорније обавезе.

Бригадни комитет СКОЈ-а, у првој половини септембра 1944. године, организовао је такмичење свих батаљона Седме бригаде - Први и Трећи у одржавању конференција са сеоском омладином, а Други и Четврти у одржавању приредби. Победници су били Први и Четврти батаљон. Делегати за конгрес били су дужни да резултате такмичења изнесу пред Конгрес.[351]"

Према одређеном критеријуму, делегати су бирани на четним омладинским конференцијама. Из 12 чета Седме српске ударне бригаде изабрано је девет делегата.[352]> Међутим, догађаји су се брзо развијали а предвиђало се и скоро ослобођење Београда. Због тога је одржавање Конгреса одгођено како би се та политичка манифестација одржала у главном граду.

Даљим развојем ослободилачке борбе, постојеће јединице не само да су бројно повећаване већ су своју организацијско- формацијску структуру проширивале. Све више су се јављале потребе за занатлијама и стручњацима како би се успешно могли обављати разноврсни

351) Исто.

352) Делегати на Конгресу: Ада Видановић, Бранимир Петковић, Богољуб Стојановић, Милоје Стојиљковић, Војислав Николић, Љуба Младеновић, Сава Стојановић и Стојче Соколовић.

Ишт ндчншска радионица Седме брШаде чесшо је ради.шу обакким ус.шћима.

послови у складу са потребама. Због тога је Штаб дивизије наредио прикупљање људства различитих струка као што су: шофери, поткивачи, машинбравари, кувари, пекари, кројачи, обућари, електричари, железничари, телефонисти и други, све у циљу да се што успешније извршавају сложени задаци који су искрсавали.[153)] Као резултат тога, већ 10. септембра 1944. године, први пут се помиње, поред осталог, и Коњичко одељење од 15 коњаника.[354)] Али опремљеност коњичког одељења није могла у потпуности бити обезбеђена. Највећи број седала био је артиљеријски, а 10 коња није имало ни узде. Коњаници су били без стручне обуке. Из очуваних архивских извора види се даје, 12. септембра, формиран пратећи вод штаба Седме бригаде од 25 бораца. Истовремено, у њима се спомиње и пратећа чета Штаба дивизије.[355)] То су уједно били и први формацијски састави ове врсте за обезбеђење штабова бригада и штаба 23. дивизије. Готово

353) Допис Штаба 23. дивизије од 13.10.1944. - ксерокс код аутора. свеска I, стр. 206, оргинал у зајечарском музеју.

354) А VII, к. 1070. рег. бр. 7/2, ф-2.

355) Извешт. у Град. музеју Зајечара, ксерокс код аутора, Свеска I. стр. 131.

у исто време, у склопу дивизије, формирана је и Ауточета са командиром Радом Будисављевићем на челу, мада је у свом саставу имала само један камион, два мотоцикла и путнички аутомобил. Затим су формиране Чета за везу и Пионирско-инжењеријска чета.[356]

До операције у околини Бора, Седма бригада је, за потребе многих војно-територијалних и других јединица, издвајала знатан број искусних и у борбама прекаљених бораца и старешина (команда места, партизанске одреде, 45. дивизију и друге) и, најзад, командант Седме бригаде Ђура Цекић именован је за начелника ОЗН-е у Јагодини (Светозарево).[357] У то време дужност команданта бригаде преузео је Војин Јовановић. У оквиру рада обавештајне службе, може се рећи да су после ослобођења Зајечара Штаб 23. дивизије и њене бригаде располагале све више потребним информацијама о стању непријатеља и о његовим намерама и тако се, захваљујући тој служби и патриотској будности народа, дошло до драгоцених података. Народје и натај начин помагао НОБ-и. Једна од значајних информација,[358] достављена свим батаљонима Седме бригаде, односила се на имена 23 четничка сарадника из редова становништва. Затим упознавање са именима људи из четничких организација у још окупираном Бору који је по одласку Немаца, требало да преузму власт у том месту, и упозорење да се, евентуално, неки од именованих не би можда прикључио Седмој бригади.[359] Истим дописом помињу се имена неколико припадника црнокошуљаша црних тројки и познатих кољаша у источној Србији. Међу њима налазило се и име Војислава Рајчића Пожаревца.[360]

Штаб 23. дивизије дошао је до непотпуне информације- да се у Малом и Великом Кривељу налазе тајна

356) Документ Град. музеју Зајечара; сигнатура нечитка, Допис штаба 23. срп. удар. дивизије од 15. 9. 1944 и 16. 9. 1944. Ксерокс код аутора, свеска I, стр. 141-144.

357) Опер. днев. 7. удар. бриг. А VII, к. 1070, рег. бр. 1 -25/5.

358) 06. цент. 7. срп. удар. бриг. од 22. 9. 44, А VII, к. 1070, р. б. 1-2/1.

359) А VII, к. 1070, рег. бр. 2/2-1.

360) Пожаревац је тек после 36 година озкривен као извршилац многобројних злочина. На јавном претресу осуђен је на смрт. Ол оелобођења живео је и радио - стекао породицу и пуну пензију.

скровишта четничког оружја. На основу тога Штабу Седме српске бригаде наређеноје да, саделом снага, испита и претресе село Кривељ како би се пронашло скривено оружје. У дивизијском извештају који је упућен 14. корпусу, 22. септембра, поред осталог, говори се да је батаљон Седме бригаде открио четничко оружје - 175 пушака у кубету цркве у Великом Кривељу, а у Малом Кривељу још 45 пушака у кући лица које је било предвиђено за четничког среског начелника. Исто тако, говори се да је на тавану зграде општинске управе нађен сандук муниције и 60 мина за мали бацач.[361] Међутим, у бригадном извештају, од 14. октобра, а и у Оперативном дневнику бригаде види се да се у то време на терену Малог и Великог Кривеља налазио њен Други батаљон, али се не може поуздано потврдити да је овај батаљон дошао у посед поменутог оружја.

Са друге стране, многи борци Другог батаљона сећају се како су сељаци с. Кривеља с одушевљењем дочекали улазак Седме бригаде у њихово село и како јој је, том приликом, пришло око 70 добровољаца. Као и у многим сличним ситуацијама, новодошло људство из Кривеља тражило је да буде сврстано у једну јединицу. Штаб бригаде, међутим, ни овога пута није одступио од принципа-да људе из истог села распоређује у различите јединице како се сви, у исто време, не би излагали евен гуалним опасностима. Поред ове мере, до ослобођења земље из Великог и Малог Кривеља, у Седмој српској бригади погинуло је око 50 људи при чему је само, 7. октобра 1944. године, у једном дану, недалеко од Кривеља, погинуло шесторица.[362]

Од преласка југословенско-бугарске границе, совјетска 113. и 223. дивизија из састава Трећег украјинског фронта, уз активно учешће јединица 14. корпуса НОВЈ, у првој **декади** октобра 1944. године, разбиле су највећи део непријатељских снага у источној Србији[363] и пресекле

361) Зборник 1/12. д. 76. и Ш.

362) А VII, к. 32., бр. рег. 1/1 - ф 2 (списак погинулих).

363) Зборник 1/13, д. 39, објашњење 2. Почетком октобра 1944. у источној Србији налазиле су се следеће немачке јединице: на простору Зајечара група „Гротх[1]' (3, 11. и 16. батаљон 29. пука 1. брдске дивизије, 79. пољски допунски батаљон, мостовни трен 54, морнарички батаљон „Беи&сћ", 4. арт. дивизион 7. СС дивизије, 1 па батерија

комуникацију дуж Велике Мораве. Чело истурених колона Црвене армије, гонећи преко Хомоља немачке јединице, већ 11. октобра, продрло је у рејон Велике Мораве. [364]>

Седма српска бригада је још од почетка октобра изгубила борбени контакт с организованим квинслишким јединицама. Током септембра и првих дана октобра четници, недићевци и љотићевци доживели су потпуни и војнички и политички пораз-не само у Источној већ и у целој Србији, па је четничка Врховна команда, после пораза код Лапова, наредила повлачење преко Санџака на сектор Плевља: Фоча - Чајниче - Рогатица. [365]>Оно издајника што је остало у Србији није представљало значајнију организовану снагу. [366]>

Усиљеним маршем од Бора до Београда

Врховни штаб НОВ и ПОЈ уврстио је 23. дивизију у јед инице предвиђене да учествују у борбама за ослобођење Београда. О том избору заменик команданта Главног штаба НОВ и ПО Србије Љубодраг Ђурић обавестио је штаб 14. корпуса писмом од 7. октобра 1944. године. [367]>

Међутим, све до отпочињања предвиђеног покрета 23. дивизије према Жагубици и Београду, њене јединице

88тш,и неколико тенкова). На простору Рготине и Салаша налазила се група „РЈзсћег" (који је 11. септембра формирао генерал Адолф „Фишер" У свом саставу најпре је имала мање поседне јелинице, распоређене на простору од Зајечара до Дунава и западно до Велике Мораве, а касније у њен састав ушле су и 1. и 2. пук „Вгапс1епћиг§" који су из Шумадије послати у источну Србију. Доласком 1. брдске ливизије реорганизована је група „Изсћег" а 21. септембра 1. и 2. пук „ВгапсЈепћиг^" потпали су под њему комаду. Група „Изсћег" појачана је деловима 749. пука 117. ловачке дивизије.

364) Зборник 1/15, д. 180; 1/13, д. 160.

365) Зборник 1У/31, д. 47.

366) Зборник 1/15, д. 170.

367) У писму се, између осталог, каже: „Ваш следећи правац обе дивижје (23. и 25. аутори). када примите наоружање биће Клокочевац! Мајданпек? Кучево и дал>е Београд (правац је касније измењен - аутори). Пожуриге да би свршили све како би ваша дивизија учествовала у ослобођењу Београда. Све артиљерце послаги са коњима за артиљерију у Неготин Да се јаве Команди месга Настојте да коњи буду са амовима."
ГЗборник 1/13, д. 59.)

су, у садејству са снагама Црвене армнје и јединицама 25. и 45. дивизије 14. корпуса НОВЈ, чистиле подручје Дели Јована, Великог и Малог крша, долину Пека и Хомоља од заосталих немачких групација. Политички комесар 14. корпуса Раја Недељковић је, 10. октоба, по доласку у Штаб 23. српске дивизије пренео наређење да се две његове бригаде хитно прикупе у Бору, а једна у Кривељу ради попунеи опременаоружањем.[368]>Штаб 23. српскедивизије је у вези с тим потчињеним јединицама, 11. октобра, пренео наређење Врховног штаба којим се од њих захтева да, 13. октобра, морају бити на простору око Младеновца. Према датом распореду, Седма српска бригада требало је да крене предвиђеном маршрутом током преподнева, 12. октобра, усиљеним маршем као и Чегрнаесга бригада, док је за Девету бригаду планирано да добије 60 камиона којима би се пребацила у рејон Петровца на Млави. Исти камиони требало је у повратку да пресретну и прихвате борце Седме српске бригаде са којима се налазио Технички батаљон и Пратећа чета Штаба дивизије као и Културна екипа и Дивизијска болница.[369)]У складу са конкретном ситуацијом мењала су се и наређења. Тако и најављени камиони за превоз бораца нису могли бити обезбеђени, па су јединице 23. дивизије најкраћим путевима морале ужурбано кренуи ка Београду. Истовремено Штаб 23. дивизије молио је ИГп б 14. корпуса да му се доделе одређене количине разниврсног оружја како би опремио своје бригаде које су се припремале за покрет према Београду. Због тога је у Бор послат нови политички комесар 23. дивизије Војин Поповић да на лицу месга организује прихват и поделу оружја, примљеног једним делом од Црвене армије а другим од плена из магацина које Немци нису успели да евакуишу.[37п)]

368) Зборник 1/13, д. 102.

369) Зборник 1/13, д. 123.

370) Штаб 23. дивизије тражио је да се за све њене бригаде добију следеће количине оружја: најмање око 500 „шараца,'' 1500 разних машингевера, 20 тешких бацача, 40 лаких бацача, 40 тешких митраљеза, 35 гг. пушака, 1000 револвера, девет противколских топова, а за три бригаде и четири радио-станице. Тражио је и неограничени број немачких пушака, јер би избацио из наоружања енглеске, француске и старе југословенске пушке због истрошености. (Зборник 1/13, д. 100).

Одлука Врховног команданта НОВ и ПОЈ маршала Тита да и 23. ударна дивизија учествује у борбама за ослобођење Београда оставила је снажан утисак на све њене припаднике, јер је она уједно значила и признање борцима и руководиоцима ове дивизије за постигнуте успехе у дотадашњим борбама и поверење које у овом важном тренутку требало оправдати.

Због тога је Штаб дивизије, схвативши озбиљност и значај добијеног задатка, обратио посебну пажњу на психолошке и материјалне припреме бораца и руководиоца за предстојеће задатке. У његовом наређењу бригадама, између осталога, каже се:

> Имајући поверење у ударну способност наше дивизије, ударну способност руководилаца и бораца наше дивизије, Врховни штаб народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије поверио нам је веома важну улогу, наиме... да и ми учествујемо у нападу на Београд, да и ми учествујемо у ослобођењу од фашистичких звери и њихових слуга нашег најлепшег и највећег града, а тиме и читаве земље.
>
> Ту вредност коју нам придаје Врховни штаб морамо чувати и очувати, морамо то поверење које у нас има наш вољени Тито и оправдати не само борбом око Београда... него и нашом пожртвованошћу и истрајношћу у дугим и напорним маршевима који пред нама стоје да би стигли на одређено место. Сваки наш друг-борац и руководилац мора бити обавештен о овом великом поверењу. Сваки наш борац и руководилац мора употребити све своје снаге, како у маршу тако и у борби како би се што боље одужили нашем народу и како би поверење које нам је дао Врховни штаб што боље оправдали. "[1])

Очигледно, да је захтев који је постављен пред целокупни старешински кадар, пред чланове КПЈ и СКОЈ-а, у првом реду пред сваког старијег и прекаљеног борца и све припаднике 23. српске ударне дивизије био веома сложене природе. У условима усиљеног марша и непреки-

371) Зборник 1/13, д. 123.

дних покрета требало је објаснити историјски, војнички, политички и патриотски значај „Битке за Београд," до те мере да то постане део свести и оних бораца који су тек ступили у партизанске редове, да издрже сва напрезања дугог усиљеног марша чак и у отежаним атмосферским условима, по киши и хладноћи, често гладни без хране, недовољно обучени и обувени. У тим тешким условима требало је сломити сваки отпор, све проблеме који су очекивали преморене борце на прилазима њиховог главног гра^та. Истовремено, осетила се потреба да се спроведе одговарајућа реорганизација бригада: да се учврсти дисциплина, појача борбена приправност и обаве сложени идејно-политички и пропагандни послови за стварање повољних услова за данонoћно маршевање. [372)]

Извршавајући наређење Штаба 23. српске дивизије, батаљони Седме бригаде са сектора Јериничево, Борин До и Мали крш стигли су, 11. октобра, у село Оштрељ код Бора. Сутрадан, како је и планирано, бригада је стигла у Бор и примила део оружја и муниције од неколико стотина руских машингевера које су између себе поделиле све бригаде 23. дивизије. У Бору су, исто гако, Седма и Девета бригада поделиле 500 пушака. [373)]Ту је бригада за време кратког задржавања примила нове борце - Лужничане који су се стицајем околности затекли као радници у Бору. Сусрет са борцима Седме српске бригаде из завичаја, већине њених бораца, био је посебно срдачан, па су радо стајали у заједнички строј бригаде.

Пред сам покрет из Бора ка Београду, ћелије КПЈ и организације СКОЈ-а и омладине у бригади организовали су консултовање за избор деветорице омладинаца - делегата за Први конгрес омладине Србије. Изабрана група упутила се преко Младеновца за Београд. У Рипњу се прикључила пролетерским бригадама и учествовала у борбама за ослобођење Београда. По завршетку Конгреса делегати су, уз помоћ постојећих веза, поново стигли у своју бригаду на положаје у рејону Чачка. [374)]

УОперативномдневникуСедмебригаде, за 12.октобар, као што се види, записано је да је извршен покрет

372) Зборник 1/13, д. 123.

373) Зборник **НОР**-а, **1**/13, **дог. 123. (наређење Штаба 23. с.** дивизије од 11. X. 1944. г.).

374) Прилози секције Седме **бригаде - Ниш** (код аутора).

усиљеним маршем за Жагубицу под лошим метеоролошким условима, уз хладну кишу и маглу, док су многи борци уз то били боси, гладни и уморни, често помешани са колонама јединица Црвене армије. Колона бораца Седме српске бригаде, прито.м, могла је да се креће једино поред путева који су били, с једне стране, преоптерећени моторизацијом и, с друге, до те мере разривени да су више личили на кањуте.[375] У саставу Седме српске бригаде у то време било је 1.389 припадника,[376] сврстаних у четири батаљона, Пратећи вод Штаба бригаде, Чету пратећих оруђа (минобацача, џомбула и пт пушака) интендантуру и санитет. Нови командант Војин Јовановић, који је недавно на Кривељу примио бригаду, упознао се са општим стањем у јединицама своје бригаде, посебно с питањима као што су: политичка и војна способност, здравствене и хигијенске прилике, просечан борачки стаж и борбена искуства као и стање и квалитет опремљености јединице. Када се непосредно упознао са командантима и политичким комесарима батаљона и када је сазнао о неким специфичностима настанка и састава бригаде и њеном борбеном искуству, он је нескривено изразио задовољство што му се пружила прилика да као први човек, у улози команданта, буде на челу ове ратне јединице.[377]

Седма српска бригада током извршења покрета за Велику Плану, 15. октобра, стигла је у село Кушиљево. У центру села већ се било окупило мноштво становника којеје бригаду срдачно дочекало. Многи сељани су изнели разноврсну храну, погаче, сиреве, заклану живину и друго, - шта је ко могао, а посебно, заједнички поклон села, био је добро ухрањени бик за изгладнеле борце Седме бригаде. Спонтани излив расположења према борцима бригаде Кушиљевчани су изразили и поклонима друге врсте (чарапама, џемперима, шаловима, кошуљама и сл.). Интендантура, на пример, добилаје 1.500 к§ хлеба. У селу је Седма бригада мобилисала и 10 коњских запрега, и то без икаквог негодовања мештана.[378]

375) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-21/5.
376) Извештај Штаба 7. бриг. А VII, к. 1067, рег. бр. **43-5/3.**
377) **В.** Јовановић, „Тако се борила Црна Трава, стр. 441.
378) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-21/5, Операт.дневник 7. бриг.

Прелаз преко моста на Великој Морави (код Великог Орашја) извршен је веома споро, јер се ту нашао велики број бораца који је чекао на прелаз уз посебну интервенцију Штаба 23. српске дивизије.[379] Најпре су почеле пребацивање моторизоване јединице Црвене армије, за чијује технику овај недовољно сигуран мост и представљао велику опасност и уско грло за пролаз. Седмој српској бригади за прелаз одобрено је ограничено време, па се морала у целини прикупити на једном месту, са свим својим позадинским деловима, испред моста, где је чекала наређење за почетак прелаза. Међутим, у једном тренутку моторизована колона јединица Црвене армије била је заустављена, па су борци Седме бригаде упућени трчећим кораком на супротну, леву обалу реке.

Као и у Кушиљеву, Седмој српскзј бригади приређен је изузетно топао дочек у Смедеревској Паланци. Борце бригаде су том приликом засули цвећем, а омладина је у изливу одушевљења исплела венце од свежег цвећа и вешала коњима о вратове. Између осталог, уз клицање и скандирање НОВЈ, КПЈ и врховном команданту Ј.Б. Титу, посебно је изражавана добродошлица бригади. До предвече, 16. октобра, Седма бригада морала је чекати у Смедеревској Паланци да се оспособи железничка пруга у правцу Београда коју су Немци оштетили при повлачењу ка северу. Када је стигло обавештење да је железничкапруга оспособљена до Младеновца, удужини од26кт, одмах је формирана композиција од теретних вагона који су ту затечени. У њих се укрцала за транспорт готово цела бригада, сем снабдевачке јединице и коморе које су упућене пешке.[380] Радост бораца била је утолико већа што је владала велика жеља да се што пре приближе Београду. Када је воз кренуо, један од бораца, у изливу радости, опалио је био метак из пушке, после чега је запраштало из великог броја оружја, тако да се тек након интервенције команданта дивизије и штабова потчињених јединица једва спречила даља пуцњава. Борци су тако на свој начин изразили скривено одушевљење, па због тога није окарактерисано као знак недисциплине. Од железничке станице у Младеновцу, наредних 12кт, продужило

379) Исто, к. 1070, рег. бр. 2-14/5.
380) Исто.

се маршовањем до села Ђуринца где је бригада стигла у раним јутарњим часовима-око 05,00 часова.[381] Домаћини су срдачно примили борце у своје домове да се одморе.

Уништење немачке групације између Авале и Гроцке у рејону Врчина

Брзим и неочекиваним продором јединица Прве армијске групе НОВЈ и 4. мотомеханизованог корпуса Црвене армије генерала Жданова биле су разбијене ближе и даље одбрамбене линије непријатеља на јужним прилазима Београду. Истовремено, блокиране су немачке снаге у рејону Обреновца, а у источној Србији одсечена немачка корпусна група „Штетнер."

После неочекиваних пораза, генералу Фелберу није остало ништа друго него да води одсудну битку за одбрану Београда, као важног оперативно-стратешког чвора. При томе је посебну улогу требало да одигра корпусна група „Штетнер" која је, из позадине и бока, требало енергично да нападне и разбије снаге НОВЈ и Црвене армије на овом делу фронта и принуди их на брзо повлачење и да иа тај начин спречи реализовање плана брзог освајања Београда.[382]

Јединице НОВЈ иЦрвенеармијесу, 13. октобра, биле постављене на линији од Остружнице на Сави на западном делу (јединице 12. корпуса НОВЈ) преко Раље, до Орашја и Смедерева на Дунаву. У вечерњим часовима све ове јединице на фронту, ширине од 70 кш, биле су спремне за дејства по спољној одбрани Београда. Између 13/14. октобра централна колона састава Прва пролетерска дивизија и Четрнаеста механизована бригада Црвене армије усмериле су се преко Авале ка Београду. Најжешћи окршаји водили су се у рејону Јајинаца и Кумодража. Немачким јединицама командовао је лично генерал Шнекенбрунер, командант одбране Београда и командант Корпусне групе„Шнекербургер"[383] - са око 30.000 људи,

381) Исто.

382) Ј. Поповић „Ослобођење Београда - казивања Пеке Дапчегића. сф. 79.

383) Група је назвама по имену њеног команданта, генерала ...шадије Вилија Шнекенбургера (\У1lН 5сhпескепhигј>ег)

опремљених, поред осталог, и са 1/1) разних артЈћрпЈ-ских оруђа и минобацача, 40 тенкова и оклопних аутомобила и другом ратном техником. Ова немачка група бранила је шири рејон Београда - од Обреновца преко Младеновца до Смедерева и сам град Београд. Тринаестог октобра од сопствених „штука" смртно је рањен и сам Шнекербургер, који је умро сутрадан, 14. октобра, у аутомобилу на путу за Београд.[384)] Јединице НОВЈ и Црвене армије су, 14. октобра, сломиле снажан отпор непријатеља, заузеле Авалу, значајно упориште одбране Београда и продрле према Дедињу и Малом Мокром Лугу. Немачка спољна одбрана града Београда сломљена је била на правцима од Паланке и Смедерева ка Београду, док су са запада јединице 12. корпуса НОВЈ ослободиле Обреновац и нашле се испред Желездика. За то време немачка Корпусна група „Штетнер"[385)]- са око 30.000 војника, 500 топова и минобацача и 40 тенкова[386)] журно се пробијала из правцајугоистока од Пожаревца и Смедерева према Београду. Због тога је штаб хитно усмерио 21. српску дивизију НОВЈ њој у сусрет.[387)]

У јеку жестоких уличних борби за Београд, у ноћи 15/16. октобра, изненадно се појавилочелодела „Штетнерове" групације у јачини од око 3000 војника на речици Болечици-у рејону положаја 5. крајишке и 21. српске дивизије као и снага Црвене армије, угрожавајући тако не само ове снаге већ и оне које су водиле уличне борбе у Београду. Због тога је сва пажња Штаба Прве армијске групације била усредсређена на овом правцу, па је главнина снага са београдских улица окренута према источним и југоисточним прилазима Београду. О тој брзој преоријентацији снага НОВЈ Пеко Дапчевић је, поред осталог, истакао:

384) 36. ХП/4. Прилози. Извод из ратног дневника команде групе армија „ " за 14. 10. 44; Ј.Поповић: Ослобођење Београда- Казивања Пека Дапчевића", стр. 78, 64, 81.

385) Група аутора: „Србија у рату и револуцији 1941-1945." сзр.358-359. Названапо генерал-лајтанту Валтеру Штетнеру (\Уаћсг ЗГеМпег) команданту 1. брдске дивизије. Нестао је 15. октобра 1944. при пробоју његове дивизије из окружења код Београда (36. ХП/4., док. 29. напомена 7.)

386) Ј.Поповић на казивања Пеке Дапчевића, стр. 64.

387) Ј. Поповић: „Ослобођење Београда" - казивање Пеке Дапчевића, стр. 84.

„... Све јединице којима је било наређено да се извуку из уличних борби биле су 17. октобра на новим положајима. У рејону Авале стигла је Шеста бригада 36. ударне дивизије, а 16. војвођанска дивизијаје запосела западне положаје на правцу Рушањ-Велика Моштаница... Пресудну улогу поверили смо 21. ударној дивизији, Другој личкој пролетерској бригади и Првој крајишкој ударној бригади. Совим снагама из реона Авале сарађивале су две бригаде 11. крајишка дивизија, а с југа 23. ударна дивизија... 06-руч је био учвршћен снагама Црвене ар.ије." [3881]

Пош^ојеангажовањем наовај начин главнинеснага НОВЈ у београдској операцији отклоњена и настала опасност за дал>е вођење борби за Београд, генерал Пеко Дапчевић је, 17. октобра, наредио да се изврши општи напад на „Штетнерову" групацију, да се опколи и уништи. У току 17. октобра, опкољена Штетнерова немачка групација снажно је напала на положаје Петнаесте механизоване бригаде и 21. Српске дивизије и делимично имала успеха према Великом и Малом Мокром Лугу и Кумодражу, али је коначно, напад сломљен. Генерал Штетнер, командант опкољене групације, донео је одлуку да чим палне мрак, 17/18. октобра, покуша, остављајући и тешко наоружање и технику, продор према југозападу и Обреновцу. Пре него је донео одлуку о формирању група за пробој, Штетнер је наредио да се на смедеревском друму сва ратна техника и 1500 камиона напусти и уништи. Генерал Штетнер је одмах затим од војника, који су били наоружани само пешадијским и аутоматским оружјем, створио три групе: главну и две за обезбеђење. Прва ударна група „Витман" (98. и 99. пук 1. брдске дивизије) била је на главном правцу пробоја усмерена према Врчину и Зуцу. Друга група „Хилденбрант" (92. моторизована бригада, Први и Други пук Брандербург) имала је задатак да обезбеди десни бок из правца Београда и Трећа група „Лангрок" за обезбеђење зачеља из правца Гроцке и Ритопека (116. извиђачки и 54. ловачки батаљон и разне полицијске и друге јединице).[389]

388) Исто.

389) Операција за ослобођење Србије „Катедра војне историје", сг р. 71.. издање 1961. Београд. Ј.Поповић „Ослобођење Београда", стр. 150 151.

Када је Прва армијска група на сектору Врчин-Зуца-Авала и Шупљи камен опколила „смедеревску непријатељску групацију," све до пред зору, 18. октобра, није знала да је ова група имала око 30000 војника. Уочивши опасност која од ње прети, Штаб Прве оперативне групе ангажовао је све расположиве снаге како би је разбио и уништио. Њена лева колона капитулирала је, алиједесна у нападу, на правцу с. Зуце, успела да се делом снага пробије јужно од Авале према Обреновцу. У пробоју погинуо је и сам командант генерал Валтер Штетнер. Четрнаеста бригада 23. српске дивизије, после извршене дислокације снага ослонцем на АЈвалу, учествовала је у уништењу ове немачке групе.[390]>

У уништавању групације „Ландрок" и „Хилденбранг" учествовало је 20 батаљона НОВЈ и делови 73. гардијске и 236. стрељачке дивизије Црвене армије, ојачане тенковима на линији Лештане - Болеч. Са истока, на правцу Врчин-Болеч, дејствовале су 74. и 223. стрељачка дивизија.[391]>

Седма српска бригада се у преподневним часовима, 17. октобра, одмарала у селу Ђуринцима. Пред сгројем приштапских јединица и Другог батаљона, пре ручка, командант бригаде Војин Јовановић прочитао је депешу Шгаба 23. дивизије у којој се наређује да Седма бригада, усиљеним маршом, крене према Кумодражу где ће сачекаги даља наређења за напад на Београд. После двадесетак километара маршевања поподне око 17,00 часова, Седма бригада као дивизијска претходница избила је у шири рејон Авале. У претходници бригаде налазио се њен Трећи батаљон. У висини с. Врчина претходницу 23. дивизије сачекао је командант 14. корпуса Радивоје Јовановић Брадоња и, у присуству команданта Прве армијске групе Пека Дапчевића, наредио је команданту 23. дивизије да Седму српску бригаду усмери према Врчину, да у селу нападне непријатеља и ослободи болницу са руским рањеницима. У рејону Врчина налазиле су се још и јединице 223. дивизије Црвене армије и Пета крајишка дивизија НОВЈ које су прегходно евакуисале становништво

390) Група аутора: Србија у рату и револуцији 1941 1945, сгр. 359 п 362. Ј. Поповић „Ослобођење Београда", стр. 152-153.

391) Ј. Поповић „Ослобођење Београда", стр. 152.

села.[392] 'Тако су Седма а за њом и Четрнаеста бригада 23. српске дивизије, 17. окгобра, непосредно учествовале у уништавању немачких крилних обезбеђења ударне групе „Витман," у моменту када су обе свим снагама покушавале да пробију ланац окружења.

Одмах по пријему наређења Трећи и Четврти батаљони Седме бригаде формирали су бомбашке групе које су пол зашти гом пушкомитраљеза кренуле у напад. Истовремено, збијеним стрељачким стројем, кренуле су и јединице Црвенеармије. Међутим, због снажне непријатељске ватре цео стрељачки сгрој је извесно време морао да се заустави. Немци су пригом предузели неколико противнапада у намери да се пробију. Али густа запрека ручних бомби и вагра из стрељачког строја дочекала је Немце са блиског одстојања и нанели им озбиљне губигке. Командант бригаде је у одлучном моменту, по реду пристизања својихјединица, увео у напад Први па Други багаљон. Немци су морали под Жестоким притиском да се повуку на одбрамбене положаје, а затим-због синхронИјованих напада Седме бригаде и пука 223. дивизије Црвене армије - да се повуку према Заклопачи. Рањени црвеноармејци су око поноћи били ослобођени у моменгу када су их немачки фашисги почели да масакрирају. У ги.м борбама, које је водила Седма бригада, погинуло је 60 Немаца, 14 Галијана, чегири четника и заплењена знагна количина рагног магеријала. Борбена дејства јединица у нападу подржавала је аргиљерија Црвене армије са ватрених положаја из с. Врчина.[393]'

После ослобођења Врчина, Седма српска бригада стигла је у рејон Мариновац-Чисти гај-Ритопек, ајединице 223. дивизије Црвене армије на линију Липовац-Мали Камен-Ригопек. У раним јутарњим часовима, 18. октобра, Ш габ 23. дивизије наредиоје Седмој српској бригади покрет правцем Мариновац-Завојица-Лештане-Бандера-Мокролушки поток, одржавајући, при томе, надесном крилу везу с јединицама Црвене армије, а на левом с Чегрнаестом бригадом НОВЈ којаје имала правац дејства

392) Опер. днев. 7. бригаде А VII, к.1070, рег.бр. 1-21/5, Мишо Мартиновић „Седма српска ударна бригада у борби за ослобођење Београда", рукопис, стр. 8. и 9. (копија код аутора).

393) Исто.

Младице-друм Раковица-Бањица. Задатак свих ових јединица био је да пред собом чисте терен од непријатеља који је, у нереду, јуришао час на једну час на другу страну обруча. Четрнаеста српска бригада имала је додатни задатак-да се помери према непријатељу на правцу Младица-Шупљи камен и, даље, према Рипњу-не удаљавајући се од Авалског друма. Одмах по уништењу непријагеља на том положају она је требало да усмери своја дејсгва на првобитно наређени правац и да се поново повеже са Седмом српском бригадом.[3Ч4)] Дивизијска болница и остале приштапске јединице 23. дивизије као и интендантура Седме бригаде и теже покретни делови Четрнесте, по дивизијском наређењу, остали су у рејону Врчина с тим да се спусте у село чим непријатељ буде уништен.

Девета српска бригада је, по пристизању у с. Мала Иванча, стављена у дивизијску резерву, 17. октобра. Имала је задагак да обезбеђује залеђе Пете крајишке дивизије, а по потреби да пружи помоћ Седмој и Четрнаестој бригади, што је и учинила у моменту када је притисак немачких снага на положаје делова Седме бригаде био најжешћи.[3«)]

По пријему наређења Штаба 23. дивизије у вези са покретима бригада, батаљони Седме српске бригаде разместили су се у нове рејоне, и то: Трећи батаљон на Крајковој бари, Други на Кремници, а Први и Чегврти батаљон, с осталим деловима бригада-јужно од Врчина. Десно од Седме бригаде налазиле су се јединице 223. дивизије Црвене армије у рејону Врчина, а лево Прва крајишка бригада.[396)]

У време када су Други и Четврти батаљон Седме бригаде кренули да чисте одговарајући терен, главнина непријатељских снага покушала је пробој обруча код Авале па су оба батаљона, без већих тешкоћа, извршили добијени задатак с тежиштем на терен између села Врчин-Заклопача. Истовремено, садејствујући јединицама

394) Зборник 1/14, док, 45.

395) Зборник 1/14, док. 80; Ј.Поповић: „Ослобођење Београда", стр. 150.

396) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-21/5: Опер.днев. 7. бриг.; И. Глигоријевић „9. српска", стр. 207.

Црвене армије, Трећи батаљон Седме српске бригаде жестоко се сукобио с Немцима испред села Бегаљице и Заклопаче. Посебно треба истаћи да су Трећи батаљон -на положајима у рејону Крајкове Баре-а Други у области Кременца, успешно разбили жестоке и непрекидне неприја гељске јурише специјалне групе састављене од бомбаша и г томатичара предвођени одабраним официрима. Гогово цело преподне, 18. октобра, смењивали су се обострани јуриши багаљона Седме српске бригаде и немачких јединица. Неколико пута положаји у рејону Крајкове Баре и Липовца прелазили су и^ руке у руку. Негде око подне, Трећи батаљон, уз подршку осталих јединица Седме бригаде и снага Црвене армије,ослободио је Заклопачу. Овом приликом били су заробљени делови позадинских јединица 1. брдске немачке дивизије као и већа количина оружја, муниције и другог ратног материјала. Плен је корисно послужио, јер је борцима понестало муниције и бомби. [397]>

У поподневним часовима настављене су борбе којима је Трећи батаљон успешно очисгио простор изнад села Бегаљице и Заклопаче и продро до комуникације Гроцка-Београд где је приморао непријатеља да уништи око 100 возила.

Садејство батаљона Седме и Четрнаесте српске бригаде, као и осталих јединица ослободилачке војске, са снагама Црвене армије - које су учествовале у уништавању немачке групације-дало је посебне резултате у борбама таком 18. октобра 1944. године. У најкритичнијим тренуцима пружали су једни другима одговарајућу помоћ. Борци НОВЈ несебично су јуришали уз подршку тенкова Првене армије наносећи непријатељу тешке губитке.[398], Три батаљона Седме бригаде су, затим, наставили да чисте терен од заосталих и разбијених група Немаца. Ноћ их је затекла на терену Мариновац - Чисти гај. Први батаљон остао је у Врчину са задатком да обезбеђује интендантуру и болницу бригаде, као и да поседне

397) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-21/5, опер.днев. 7.бриг. Мартиновић, „Седма српска ударна бригада у борбама за ослобођење Београда", стр. 10.

398) М. Мартиновић: „Седма српска ударна бригада у борбама за ослобођење Београда", стр. 10.

положаје у рејону Крајкове баре. Десно од њега налазили су се делови 223. дивизије Црвене армије, а лево-Други батаљон Четрнаесте српске бригаде. Исте ноћи на простор Мариновца стигла је Друга личка бригада 5. крајишке дивизије, а непријатељ је целе ноћи покушавао да се пробије из обруча, поред Авале ка Рушњу.[399]

У праскозорје, 19. октобра, док су се поред осталих и батаљони Седме српске бригаде, по наређењу Штаба 23. дивизије, припремали да нападну непријатеља на правцу Врчин - Болеч-Лештане-Мариновац-Завојица-Бандера-Мокролушки поток, једна јача немачка групација, после неуспелог покушаја пробоја код Авале, предузела је жесток напад на положаје Четрнаесте српске и Друге личке бригаде као и делове 223. дивизије Црвене армије. Снажан притисак непријатељ је извршио делом својих ^-снага и на положаје јединица Седме српске бригаде, у рејону где се бригада налазила у ноћи 18/19 октобра 1944. године. И поред упорне одбране јединица ослободилачке војске и Црвене армије, непријатељ је постигао извесне успехе и продро једним делом у с. Врчин, при чему је угрозио положаје на Мариновцу, па и положаје које су држали Трећи батаљон Седме бригаде и једина чета Другог батаљона ове бригаде. Значајно је да је Други батаљон (без једне чете) прихватио одлучну борбу с једном немачком колоном и успео чак да зароби велики број непријатељских војника.

Из Оперативног дневника Седме бригаде, где се говори о тим догађајима, треба истаћи следеће:

„Санитетски референт батаљона Јела Јелчић се истакла врло великим пожртвовањем не само у својој дужности, већ и као војни руководилац.[400]

Први батаљон Седме српске бригаде се, такође, борио, 19. октобра, против непријатеља и успео да заустави његове колоне које су већ у јутарњим часовима продрле у село Врчин. Овом приликом изостало је веће ангажовање Четвртог батаљона, штоје у доброј мери олакшало непријатељу да извуче део снага са угроженог подручја. Међутим, чистећи територију од делова разбијених нема-

399) И.Глигоријевић: „9 српска", стр. 207; АУП, к.1070, рег. бр. 1-21/5. Опер.днев. 7. бригаде.

400) А VII. к.1070, рег.бр. 1-22/5, Операгивни днев. 7. бригаде.

чких група, Седма српска бригада је истог дана, 19. октобра, стигда до села Лештана, Великог Мокрог Луга и Кумодража где се сусрела са јединицама НОВЈ које су се вратиле из правца Београда.[401]>Сусрет је био срдачан и у знаку велике победе.

У борбама, од 17 -19. октобра, остало је на положајима испред Седме српске бригаде 246 погинулих немачких војника, 20 талијанских као и четири четника. Истовремено, заробљено је било 369 Немаца и 26 Талијана који су предати Сабирном центру Црвене армије у Гроцкој. Осим тога, јединице Седме српске бригаде запленили су 169 пушака, седам пушкомитраљеза, четири тешка бацача, четири машингевера, 12 револвера, један снајпер, 60.000 метака, 80 коња, 100 пари цокула, 120 пари одела, 110 шињела, 400 ћебади и шаторских крила, шест запрежних кола разног материјала.[402]На основу постојеће архивске грађе, није се поуздано могло утврдити колики су тачни губици Седме српске бригаде били у поменутим борбама, али се сигурно зна да нису били велики.

Пошто је очишћен терен од непријатеља, прикупљен плен и заробљеници отпремљени у сабирни центар, увече, 19. октобра, јединице Седме српске бригаде размештене су у с. Кумодраж. Смештај људства у овом селу био је добар, али за коње, с којима је бригада располагала, било је доста проблема јер су морали хладне јесење ноћи проводити на отвореном. Брига о коњима била је нужна јер су они били једино транспортно средство бригаде.

У извештају Штаба 23. дивизије упућеног Штабу 14. корпуса, 6. новембра 1944. године, о учешћу дивизије у београдској операцији, поред осталог, каже се:

> „У току 18. и 19. октобра дивизија се налазила на просторији Врчин - Мала Иванча - Заклопача, за које смо време водили борбу са немачким групацијама на просторији Заклопача-Врчин-Авала. Борбе су биле тешке и трајале без престанка 48 сати. Борбе су биле тешке и у томе што је непријатељ, не мо-

401) Исто.

402) А VII, к. 1070, рег.бр. 1-22/5. Операт.дневник 7. бриг., 'Зборник 1/14. док. 80.

гавши да се пробије на комуникацију покушао пробити на правцу Врчин! Рипањ, те извршити јак притисак на наше јединице.

Без обзира на велики замор у току марша, јединице су ступиле у борбу одмах по доласку на ту просторију. И борци и командни кадар држали су се завидно, те нису дозволили ни једном немачком војнику да се пробије кроз наше редове.

Нашим учешћем на тој просторији уништена је читава групација на просторији Авала-Зуца-Врчин-Заклопача." [403)]

Последњи напад на непријатељска упоришта-утоку операције за ослобођење Београда- почео је 19. октобра, при крају дана једновременим јуришем у свим правцима дејства. У поподневним часовима, 20. октобра 1944. године, водиле су се последње борбе за ослобођење Београда у рејонима Калемегдана, Железничке станице и Чукарице. После свега у сутон дана дошло је до великог ватромета којим је објављено ослобођење главног града земље. Иначе, у београдској операцији било је избачено из строја близу 25000 немачких војника - од чега око 15000 погинулих и 9500 заробљених војника и официра.[4041]

Што се тиче удела јединица 23. српске дивизије у време извођења београдске операције, 18. и 19. октобра, најбоље говори пример што је избацила из строја око 1950 непријатељских војника-од чега је 1044 погинуло, а 899 заробљено.[405)]Јединице НОВЈ које су биле ангажоване у београдској операцији изгубиле су укупно 2953 бораца, Првена армија око 1000, док је 23. дивизија имала 12 погинулих и 17 рањених бораца.[406)]

403) Зборник 1/14, док. 180.

404) Подаци о броју погинулих Немаца у београдској операцији су различити. У „Операције за ослобођење Србије"-Катедра вој.историје. стр. 73, каже се да их је погинуло 15000 (податак у тексту). а у књизи Ј.Поповића „Ослобођење Београда - казивања Пека Дапчевића"каже се да је Шнекенбургерова групација (она која је бранила Београд! бројала 30000 војника (стр. 64). а да их је изгинуло, „иако су били утврђени у Београду" око 20000. Група пак аугора у књизи „Србија у рагу и револуцији 1941 1945." наводи да је иШнекенбургерова група „имала преко 30000 војника", а Штетнерова „око 30000" (стр 357 и 358), али не наводе непријатељске жргве, ни на једном сектору.

405) Група аутора: „Србија у рату и револуцији 1941-1945", стр. 362.

406) „Операције за ослобођење Србије", Катедра вој. историје, сгр. 73; Зборник 1/14, док. бр. 80.

Због велике коицеитрације јединица, које су на боравишном терену користиле, месне изворе за прехрањивање села око Београда била су добрим делом исцрпљена, па је снабдевање било знатно отежано. Бројно стање Седме српске бригаде, према подацима од 22. октобра 1944. године, износило је 1516 бораца међу којима је била и 81 жена. Од 58 колико их је било у расходу, девет је упућено на Конгрес УСАОС-а,[407]>три у дивизијску болницу, а највећи број - 48 бораца - остао је на путу од Бора до Београда (многи оболели од тешких прехлада и остављени успут код сељака).

Поред Седме српске бригаде 23. дивизије у селу Кумодраж налазиосе и Штаб21. српске дивизијесанеким својим јединицама. Како је у то време важеће правило било - да најстарији командант у месту има обавезу да усклађује односе међу јединицама и чува војнички ред. Овога пута био је то командант 21. српске дивизије Милоје Милојевић, који је у том циљу сазвао састанак на коме се расправљало о разграничењу и задацима појединих јединица. Поред команданата и политичких комесара бригада, састанку је присуствовао и начелник Штаба 23. српске дивизије. Одређени су били рејони из којих се свака јединица снабдевала храном, мобилисала известан број коњских запрега, организовала конференције са грађанима и друго. Свакајединица на свом подручју имала је посебно задатак да чисти села и ближу околину од евентуално заосталих и сакривених непријатељских војника који су могли, у датом тренутку, да предузму диверзантску и другу активност. У том циљу требало је претражити шумарке, јаруге, сумњива домаћинства и прикупљати заосталу војну опрему. Према распореду утврђеном на овом састанку, Седмој српској бригади пало је у задатак да претражи део Кумодража затим Бели Поток, Мали Мокри Луг, Лештане, Зуце и Врчин. Извршавајући своју обавезу патроле Седме бригаде су у неким сеоским домаћинствима дошле до скривеног оружја и друге војне опреме. Тако је у Малом Мокром Лугу, на пример, код се-

407) Делегати за конгрее АСНОСА били су: Апександар Видановић, Бранимир Петровић, Богољуб Стојановић, Милоје Стоиљковић, Војислав Николић, Љуба Младеновић, Сава Стојановић, Стојан Стојановић и Стојче Соколовић.

љака пронађено и одузето: осам пушака, два пушкомитраљеза, један мали минобацач, 5000 метака за аутомат и 14000 метака за пушку, 100 ручних бомби и седам церада. У селу Зуцу друга патрола је код сељака пронашла: 15 пушака, 18 бомби, један аутомат, 2000 пушчаних метака, 1300 метака за руски аутомат, 10 шињела, 12 војничких ћебади, 22 ранца, 11 шаторских крила и друге опреме. У Врчину је нађено: 24 пушке, два неисправна „шарца" и једна радио-станица.[408] Патроле Седме бригаде за кратко време није могла пронаћи све прикривене трофеје али и оно што је пронађено и одузето од сељака представљало је знатну вредност. У кукурузишту атара села Кумодража пронађен је један, а у Малом Мокром Лугу још два Немца.[409]

За допринос који су дали борци и старешине Седме и других бригада 23. дивизије у уништавању непријатеља у београдској операцији, Врховни командант НОВ и ПОЈ Маршал Југославије Јосип Броз Тито упутио је 23. српској ударној дивизији и њеним јединицама захвалницу у којој се, поред осталог, каже:

> „Захваљујем 23. српској ударној дивизији. Изражавам своје признање борцима и командном саставу 23. дивизије на челу са потпуковником Миладином Ивановићем за одлучно и успешно садејство са јединицама Црвенеармије приуништењу 1. алпскеи 117 немачке дивизије. Свом одлучношћу и храброшћу какву сте показали у послед1 оим борбама код Бол еча наставите уништавати окупатора и не дозволите му да изнесе живу главу из наше напаћене земље.
> Нека је слава палим херојима у борби противу фашистичког окупатора!" [410]

Захвалница одржава верну слику херојске борбе коју су самопрегорно водили њени борци. Она је најобјективнија оцена доприноса 23. српске ударне дивизије, а у њеном склопу и Седме српске бригаде борби од момента када јој је Врховни командант Тито наредио да учествује

408) А VII, к. 1070 рег. бр. 1-22 и 23/5, Оперативни днев. 7. бригаде.
409) АУП,к. 1070, рег.бр. 1-23/5,Оперативнидневник7бригаде.
410) А VII, к. 1068, рег.бр. 24/1.

у борбама за ослобођење Београда. Она је истовремено и одраз оног одушевљења бораца и руководиоца са којим су прихватили то наређење, као и оног полета после тога, који их је носио - иако гладне, босе, голе и покисле - у форсираном маршу од Бора до Београда. Не треба заборави ги да су ту голготу издржали и они који су тада узели први пут пушку у руке да се боре за ослобођење свог вољеног града и земље у целини. Захвалница посебно говори о издржљивости бораца који су се хватали у коштац са бројчано и технички снажнијим непријатељем и показали да га могу с великим успехом да туку као што је, на пример, случај уништавање групе корпуса „Штетнер" - највећа концентрација непријатељских снага против које се до тада борила 23. српска дивизија. Захвалница је истовремено признање зналачком и одлучном руковођењу на свим нивоима, са тадашњим командантом дивизије потпуковником Миладином Ивановићем на челу. Она је, још једно озакоњење успешне борбене сарадње старешина и борацајединица 23. српске дивизије као и јединица и команди Црвене армије, које су вођене истим циљем и у јединственом строју борбе против немачког окупатора и његових слугу.

Борбе у долини Западне Мораве на подручју Чачка и Љубића

Падом Београда и Крагујевца и уништењем знатних окупаторских снага приликом вођења београдске операције, Команда југоистока нашла се у тешкој ситуацији. Губитком контроле над једним од најзначајнијих комуникацијских праваца Вардарско-моравском долином, било је знатно отежано извлачење немачких снага из Грчке, Групе армије „Е".[411] Због тога је било нужно да Група армија „Е" промени правац ка северозападу, према територији између Јадрана и Саве. Циљ је био да се целокупне снаге Верматха са југоистока прикупе на територији западне Хрватске, да би се одатле браниле југоисточне

411) 36. XП/4 с.1158, Извод из Ратног дневника Команде Групе армија „Е" за 18. октобар 1944. године.

границе Рајха. За остварење овог стратешког задатка, после пресецања северног правца, за повлачење немачких снага са југа остали су простори између Саве и Јадрана, и то трима маршрутама како је предвиђала Командајугоистока:

„Пут А: Урошевац-Призрен-Кукеш-Скадар-Подгорица (данашњи Титоград) - Никшић-Мостар;

„пут Б: Митровица-Нови Пазар-Сјеница-Пријепоље-Вишеград, односно Пријепоље-Пљевља-Горажде--Рогатица-Сарајево;[412)]

„пут Ц: Краљево-Чачак-Ужице, а одавде се правац грана у два смера, преко Вишеграда-Рогатице за Сарајево и преко Зворника-Тузле за Добој.[413)]

После ослобођења Крушевца, 14. октобра, Београда 20. октобра, и Крагујевца наредног дана, 21. октобра, основна идеја Главног штаба НОВ и ПО за Србију, у овој фази рата, била је да Краљево одсече од Рашке и Чачка, да онемогући непријатељу коришћење комуникације долином Ибра и Западне Мораве и ослободи Краљево и Чачак. За извршење овог задатка, поред осталих снага, ангажована је била и 23. српска дивизија.

За спречавање поменутог продора немачким снагама-које су се извлачиле косовским стратегијским правцем долином Ибра и Западне Мораве према источној Босни- Главни штаб НОВ и ПО Србије је, 22. октобра, наредио Штабу 14. корпуса НОВЈ да 23. дивизију одмах пребаци преко Крагујевца на сектор Краљева.[414)]У склопу општег покрета дивизије Седма српска бригада са простора Кумодража кренула је у правцу Ђуринца. По дола-

412) После пораза код Лапова, четници су се повлачили принудним правцем - преко Нове Вароши и Пљеваља и нашли се, 3.11. 1944, у рејону Фоче, Калиновика и Вишеграда. У Фочи је Дражин мајор Јевђевић постигао споразум с немачким снагама о даљој сарадњи. Између осталог, договорено је: да ће четници пратити и помагати немачке снаге у њиховом наступању према Сарајеву, да ће у случају предаје Југославије бољшевицима кренути заједно са Немцима на север, а у случају да Енглези (у споразуму с Русима) прокламују самосталност Југославије, у прво време остати на ширем подручју Сарајева да би из ове базе наставили борбу против Тита, да ће немачка војска у случају тешкоћа снабдевати четнике, итд. (Збор. XII/4, Извод из Рат. днев. Команде Групе армије „Е").

413) Исто, Дневник од 18.10.1944. Оперативно одељење Кос. (Титова Митровица.)Упутство за вођење борбе.

414) Зборник 1/14, док. 199.

ску у село Ђуринци, борци Седме бригаде сместили су се у један део села, јер су се у другом делу налазили црвеноармејци. Мештани овог села са много срдачности и топлине примили су и угостили борце бригаде. У Ђуринцу је Штаб 23. дивизије обавестио штаб Седме бригаде да ће се, најзад, под његову команду ставити још и Прва југословенска бригада. [415])

У Младеновцу је, тада, организована Интенданска радионица Седме српске бригаде пошто је био мобилисан потребан број занатлија (обућара, кројача, поткивача, колара и других.) Истога дана, бригади је додељено 86 бораца мобилисаних из околине Младеновца. Око 19,00 часова Штаб 23. дивизије наредио је покрет за Крагујевац композицијом која је била већ припремљена на железничкој станици. После много напора у одређени број геретних вагона укрцало се људсгво гогово целе бригаде, осим коморе која је преко Тополе упућена пешке. Уједан вагон укрцавано је по 60 бораца и 15 коња. Композиција је кренула око пола ноћи, по веома несигурним шинама и с великим ризиком, стигла сутрадан у Крагујевац. Честа застајкивања композиције успут искористили су појединци, колебљиви елементи из бригаде, посебно новодошли борци у јединицу који су у току ноћи дезертирали.

По присгизању у Крагујевац, људство Седме бригаде сместило се у радничко насеље близу железничке сганице. Суморан је и гужан сусрет био са овим градом и његовим житељима. Трагови злочина кога су оставили Немци, још октобра 1941, били су видљиви. На сваком кораку сретали су жене у црнини, које су носиле неизмеран бол. Први пут су борци чули приче ужаса који је задесио овај град. Штаб бригаде тога дана нашао се у кући Божидара Ђорђевића, железничара, иначе човека из села Градишнице код Пирота.

415) Прва бригада формирана је 1.6. 1944. године у СССР-у од заробл.ених Југословена на источном фронту. У нашу земљу стигла је са црвеноармејцима (6.10.1955.) и стављена под команду Штаба 23. српске дивизије. У органском саставу имала је два моторизована артиљеријска дивизиона који су постали дивизијска артиљерија. По свом команданту потпуковнику Месићу-звала се „Месићева бригада" (Зборник 1/14, ок.172, 1/13, док.101).

Каланци у Седмој бршади с десна: Ч. Милошекић, С. Ђикић. В. Ђорић, М. И/њашоћић, Л. Саћић, В. Момчилоћић и Д. Попоћић.

Док су се борци за време одмора бавили обуком и политичком насгавом, Штаб Седме бригаде састао се с командантом 17. дивичије НОВЈ која се загекла у граду. У међувремену пристигли су и први делови Прве југословенске бригаде која је требало да уђе у састав 23. српске дивизије-док се још дивизија налазила на теригорији Бора. За време боравка у Крагујевцу већи део бораца Седме бригаде искористио је прилику да присуствује биоскопској предсгави, предсгави за многе, можда, првој у живогу.

Сви послови око срећивања бригаде, као и сви облици наставног рада у јединицама ове бригаде, обустављени су 28. октобра јер је наређен покрет према западу-правцем Крагујевац-с. Вучковица-Драгобраћа. Још у току истога дана Други и Чегврти батаљон, као и Интендантура бригаде, стигли су у село Вучковица, док су Први и Трећи батаљон остали у с. Драгобраћи. Покрет је имао двосгруки циљ. С једне сгране, да се јединице приближе рејонима наредних дејстава и да се град Крагујевац расгереги већег броја војних снага, јер је био толико осиро-

машио да ниЈе могао да исхрани Јединице коЈе су се у једном моменту нашле у њему.[416]>

Према првобитној одлуци Маршала Југославије Ј.Б. Тита, 23. српска ударна дивизија била је предвиђена да учествује у ослобођењу Краљева.[417)]У међувремену,дошло је до интервенције војног руководства Црвене армије код својих јединица-да што пре ослободе Краљево и Чачак. [418)]Да би садејствујући јединицама Црвене армије олакшали швршење добијеног задатка, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је, 30. октобра, наредио 23. дивизији да заузме Чачак. У духу новог наређења, Штаб 23. дивизије је, затим, орјентисао своје јединице управо на Чачак, умесго на Краљево. Од села Баре где су се бригаде 23. дивизије здтекле, 30. октобра, маршовање су наставиле у наређеном правцу и после краћег времена разместиле се на следеће просторе: Девета српска бригада у рејону Пријевора, Прва југословенска бригада на подручју Вранићи, Четрнаеста бригада у с. Цаници и Седма српска бригада у с. Милићевцима. Дивизијска болница - кадаје примила све болесне, рањене и изнемогле борце из свих бригада-остала је у Горњем Милановцу.[419]

Пошто за смештај у селу Милићевцима није било довољно места, Седмој српској бригади издато је додатно наређење: да се размести неколико километара северније у засеоку Дренова. На ново одредиште сви борачки делови Седме српске бригаде стигли су увече око 21,00 сат где су преноћили, мада су многи од њих били прозебли и покисли. Одатле су наредног дана, 31. октобра, у поподневним часовима јединице кренуле на полазне положаје у ширем рејону с. Ракова да припреме напад на Љубичку косу. [420]>

За време док су јединице Седме српске бригаде хитале на одређене положаје према Чачку, распоред непријатељских снага у долини Западне Мораве био је следећи: јужне падине Гледићких планина поседо је 13 пук 7. СС

416) А VII, к. 1070, рег.бр. 1 -24/5, Оперативни дневник7. бригаде.
417) Исто.
418) Исто.
419) Зборник 1/14, док. 137 Наређење Главног штаба НОВ и ПО Србије од 29. октобра 1944. и 141 Наређење Штаба 23. НОВ дивизије од 29. октобра 1944. године.
420) А VII, к.1070, тег.бр. 1-24/5, Операт. дневник 7. бригаде.

дивизије „Прииц Еуген," југоисточне падине Котленика 748. пук 117. ловачке дивизије; сектор Краљева према Крушевцу борбена група „Биргермајстер;" Марино брдо - с. Бресница- с. Мојсиње- с. Прељина бранила је Борбена група „Фишер;" сектор Чачак-Овчарско-кабларска клисура бранила је немачка 104. ловачка дивизија. Ове јединице обезбеђивале су пролаз немачким главним снагама долином Западне Мораве. Међутим, повлачење Немаца трајало је готово месец дана, па су се у том времену на овим положајима морале смењивати и друге немачке јединице за које је било тешко утврдити идентитет и време њиховог дејства.

Немачке положаје, са којих се обезбеђивало повлачење овим правцем, нападале су бројне јединице, и то: совјетска 233. дивизија (521. и 41. пук) на падинама Котленика и 93. дивизија (51. и 266. пук) као и 23. српска ударна дивизија НОВЈ, Седма, Девета и Четрнаеста српска и Прва југословенска бригада НОВЈ на сектору Чачак-Овчарско-кабларска клисура, док је 17. дивизија НОВЈ дејствовала на просгору с. Бресница - с. Мојсиње- - с. Бумбарево брдо.

Пукови црвеноармејаца и бригаде НОВЈ често су били међусобно помешани у борбеном распореду што је, поред осталог, била последица насгојања што тешње сарадње ових јединица. Тако је 51. пук Црвене армије био на левом.крилу 23. дивизије НОВЈ код села Прељине, а 266. црвеноармејски пук код села Вранића, између борбеног распореда Седме српске бригаде (с. Ракова-с. Вранићи) и борбеног распореда Прве југословенске и Девете српске бригаде (са тежишгем на Видови).[421]'

Штаб 23. српске ударне дивизије, наређењем од 31. октобра 1944. године, поставио је потчињенимјединицама задатке с циљем да се освоји Љубић као доминирајући положцј и одатле продужи дејство за ослобођење Чачка. Према тој замисли одређен је и распоред бригада: Четрнаеста српска бригада из ранијег рејона размешгаја кренула у с. Горњу Горевницу да би ликвидирала четничке групације у с. Миоковцима (где се налазила једна чегничка бригада); Девета српска бригада, делом својих снага, оријенгисана је према Видовском тунелу са задагком

421) И Глигоријевић: „9. српска бригада", стр. 214.

да га освоји, а делом снага ка железничкој станици Пријевор како би енергичним дејсгвима одбацила непријатеља ка Чачку; Седма српска бригада, делом својих снага, оријентисана је ка с. Милићевци- с. Ракова, посела положаје и припремила се за напад на Љубић и Љубићко брдо (споменик Танаска Рајића),[422] очекујући даља наређења. У том смислу, багаљони бригаде распоређени су на одређене положаје по мери пристизања, и то: Други батаљон на десном крилу бригаде у рејону с. Вранићи где је сменио један багаљон 266. пука Црвене армије који се пребацио нешто удесно. У блатњавим рововима остао је, све до 4. новембра, кад га је сменио Први батаљон из разерве Седме српске бригаде; Четврти батаљон посео је средишне положаја у ширем рејону села Ракове; Трећи на левом крилу бригаде у селу Доњој Ракови где је, ослонцем на левог суседа (51. пук Црвене армије), осгао до 11. новембра, док је Први батаљон, до 4. новембра, био у резерви северно од школе села Ракова.[423] Прва југословенска бригада добила је задагак да, у садејсгву са 266 пуком Црвене армије, са својим левим суседом протера непријатеља са простора Прњавор-Трбушани и прекине саобраћај између Чачка и Видовског гунела. Залеђе овој бригади са правца Видовског гунела штитила је Девега српска бригада.[424]

У духу наређења Шгаба 23. ударне дивизије, њена Седма српска бригада, 31. октобра, у 16,00 часова посела је простор села Раково и делом снага заузела борбени распоред на левој обали реке Чемернице, а остали део запосео положаје преко ове реке. Веза са шгабом совјегског 266. пука, који се налазио у селу Вранићи, успосгављена је гек ноћу око 22,00 часа. Договорено је садејство артиљерије и кањуша за време напада на непријатељске положаје. После веома слабе и врло крагкограјне артиљеријске припреме, непосредно после поноћи, 31. окгобра, у напад су кренули Први и Трећи багаљон енергично на непријатељске положаје. У огорченим борбама које су грајале све до пред зору, 1. новембра 1944. године, поједини ба гаљони успел и су да повремено освоје

422) А VII, к.1070, рег.бр. 17-13.
423) А VII, к.1070, рег.бр. 1-26/5, Операт.дневник 7. бригаде.
424) А VII, к. 1070, рег.бр. 1-24/5, Оперативни дневник 7. бригаде

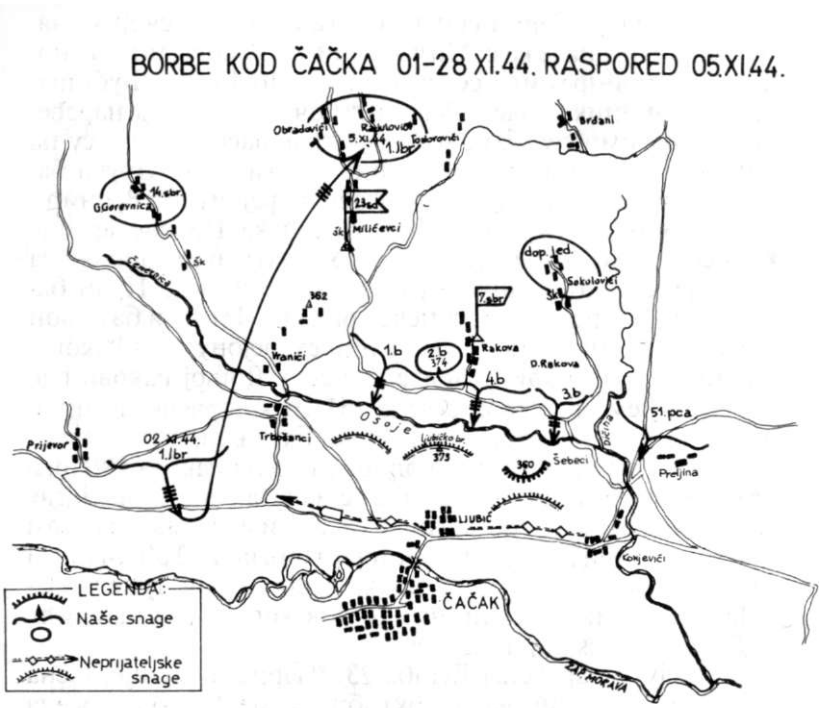

Љубић и одбрамбеие положаје са утврђењима, али је непријагељ-погпомогнуг ватром тешког пешадијског наоружања и артиљерије-убрзо принудио јединице Седме српске бригаде да се повуку на полазне положаје у рејону Ракова. У овим борбама непријатељ је, према непотпуним подацима, имао око 20 рањених немачких војника и два погинула чегника, док је Седма српска бригада имала два погинула и шест рањених бораца.[425]

Љубићки батаљон Чачанског пар гизанског одреда у јачини од 126 бораца, 1. новембра 1944. године, био је

425) АУП, к.1070. рег.бр. 1-24/5, Оперативни дневник 7. бригаде.

погчињен Седмој бригади, а већ наредног дана, по наређењу Штаба23. ударне дивизије, упућен јеу село Горња Горевница - у сасгав Четрнаесте српске бритаде.[426]Око 12,00 часова, 1. новембра, Штаб 23. дивизије наредио је потчињеним јединицама општи напад на Љубић да би проширио дејство Прве југословенске бригаде на комуникацији с. Трбушани-Прњавор. Међугим, ова бригада била је потиснуга са заузегих положаја, тј. морала се повући. Приметивши го, багаљони Седме бритадеостали су на положајима изнад с. Ракове. У ноћи, 1/2. новембра, сва че гири багаљона Седме српске бригаде упутила су по две пагроле према непријагељским положајима ради хвагања „живих језика," што им је гек касније пошло за руком. Наредног дана, 2. новембра, око 10,00 часова Шгаб Седме српске бригаде упугио је, на молбу јединице Црвене армије, свој Други багаљон са задагком да успосгави контак г с њеним деловима у рејону села Враћевшници и појача десно крило бригаде. Око пола ноћи, 2/3. новембра, Други и Трећи багаљон водили су жестоке борбе про гив упорног непријатеља, спречавајући га да се пробије друмом према северозападу. Борбе су трајале целог дана-уз веома акгивна дејсгва непријатељске аргиљерије и минобацача. Нарочиго су биле акгивне патроле према Љубићкој коси, јер већим снагама офанзивнија дејсгва нису могла бити предузимана, јер се између положаја Седме српске бригаде и непријагеља налазила широка јаруга, ефикасно тучена аргиљеријском и минобацачком ватром. Оваква дејсгва непријагеља била су ингензивна и на осталим деловима фронта. Артиљерија и „кађушаре" јединице Црвене армије потпомагале су дејства јединица Седме српске бригаде и делове Црвене армије.У поподневним часовима, истог дана, подршком артиљерије и минобацача непријагељ је поново напао положаје Другог и Трећег багаљона, али без успеха. Са своје стране, Трећи багаљон је у садејсгву с деловима 51. пука Црвене армије, с косе Шебеци, предузимао противнападе онемогућавајући непријатељау продору.[427]Свејединице Седмебригаде гогово две недеље непрекидно су у гоку дана и ноћи нападале непријагеља. Тако је, на пример, Прва чега

426) Исто, рег. бр. 1-25/5.
427) А VII, к.1070, рег.бр. 1-26/5, Операт. дневник 7. бригаде.

Четвр гог багаљона три пута прелазила реку Чемерницу и нападала непријатељске положаје на Љубићској коси. Читавог дана непријагељ је засипао минама и гоповским гранагама положаје Седме српске бригаде и делове Црвене армије-било у рововима било да су у нападу. Користећи ноћ извиђачки вод Првог багаљона предузео је подилажење непријагељским рововима. Пред зору повучен је на полазне положаје. Према непогпуним подацима, непријагељ је у овим борбама имао 10 погинулих и 20 рањених војника. Истовремено Седма бригада имала је два погинула борца, а 12 их је рањено.[428]

После неуспеха Прве југословенске бригаде у нападу на комуникацију с. Трбушани- с. Пријевор,[429] и реалних офанзивних могућности на овом делу фронга, Главни ш габ НОВ и ПО Србије гражио је да Штаб 14. корпуса нареди Шгабу 23. српске дивизије да прекине својим јединицама напад на Чачак све док се не конценгришу јаче снаге НОВЈ и Црвене армије.[430] Офанзивна дејства знагно је успорило и често повлачење делова јединица Црвене армије са ових положаја. Тако се у једном тренутку највећи део пешадије и тенкова повукао са положаја на левом крилу Седме српске бригаде, ге су њени

428) Тога дана погинули су: Милан Костадиновић, командир вода у четвртом батаљону и Стојан Вејагић, борац истог батаљона. Рањени су: Божидар Станковић, Бора Бацетовић, Владимир Шаловић, Драгиша Радивојевић, Даут Зеленовић, Јован Тошић, Крста Богдановић, Ратко Милић, Мирко Узелац, Михајло Првуловић и Љубица Марковић, сви из Трећег батаљона, Видоје Васиљевић, Војислав Пегровић, Милош Милић и Зејнил Суљевић из Првог батаљона, (А VII, к. 1070, рег.бр. 1-25/5.)

429) Прва југословенска бригада водила је од 15,00 часова (30. окгобра) до 2. новембра у 16,00 часова огорчена борба. Она је извршила постављене задатке и прекинула саобраћајне везе између Чачка и Пожеге. Морала се повући због тога што Трећи батаљон 266. пука Црвене армије није уопште ушао у напад који је био договорен и Немци су запретили опкољавањем. Претрпелаје велике губитке и - захваљујући дејству 14. српске бригаде на десном крилу, бригада је избегла веће губитке. За три дана борби убила је 508, ранила 820, а заробила 15 непријатељских војника и официра.

Сама је имала 135 погинулих, 324 рањена и 88 несталих борца и руководиоца. Уништила је велике количине непријатељског ратног материјала и сама претрпела велике материјалне губитке. (Зборник, 1/14, док. 172 и 199).

430) Зборник 1/14, док. 199 и Зборник 1/15, док. 188.

делови морали да проширују линију фронга на нове положаје-на левој обали Чемернице према Љубићу- и шгиге еовјегску артиљерију.[43]" Смиривање офанзивних дејстава на секгору Чачка и његове шире околине, погодоваПО је немачким снагама које су се налазиле у фази извлачења, шго је погврђено и на конференцији Команде југоистока (одржаној у Загребу 16. новембра) где је консгатовано, поред осталог, да се „плански одвија евакуација из Грчке" [432)] Све је ово омогућило да немачке снаге корпуса „Милер" убрзају продор ка Зворнику куда је, заправо гребало да се извуку с југа преосгали делови 1. брдске, 117. ловачке, 11 ваздухопловно-пешадијске као и 7. СС „Принц Еуген" дивизије.[433]'

Деветог новембра 1944. године јачанемачка колона успела је да се пробије у Ужице из правца Вишеграда и споји са групом „Шрајбер" која је, 4. новембра 1944. године, заузела Пожегу, а одмах затим и Ужице. Продором немачких јединица са запада према истоку, створен је широк простор за прихватање осталих делова Групе армије „Е" и слободнији маневар за усмеравање дејстава према Ваљеву и Зворнику. Овим продором био је угрожен бок јединица 23. српске дивизије и снага Црвене армије на положајима у долини Западне Мораве. Због тога је Главни шгаб НОВ и ПО за Србију, 9. новембра, наредио Ш габу 14. корпуса да хи гно упуги своју45. дивизију из рејона Јагодине (данас Свегозарево) на секгор Ваљева. У исто време, Штабу 23. српске дивизије наређено је да „одмах" упуги једну бригаду (14. српску) у рејон Косјерића ради обезбеђења правца Пожега-Косјерић-Ваљево, док не пристигну јединице 45. дивизије.[434]>

Према подацима с којима је располагао Главни шгаб НОВ и ПО за Србију, на сектору Чачка и Краљева средином новембра налазили су се делови 117, 297, 104 и 7.

431) АУП,к. 1070,рег.бр,Оперативнидневник7.српскебригаде.

432) Зборник 1У/30, док.130, објашњење 61 и Зборник ХП/4, Извод из Ратног дневника Команде Групе армија „Ф" за 6. новембар 1944. године; Корпус „Барон фон Милер" је реорганизован 12. новембра 1944. године у 34. армијски корпус за нарочиту употребу. (Зборник 1У/30, док. 160, објашњење 61).

433) Зборник ХП/4, Извод из Рат.днев.Ком. групе арм. „Ф" од 6.11.44.

434) Зборник 1/15, док. 180.

СС „Принц Еуген" дивизије - око 30000 Немаца и белогардејаца, са 55 тенкова средње гонаже, око 30 топова разних калибара и 60 борних кола. Упоређујући го са подацима од крајаоктобра 1944.године, стиче се утисак да су на гом секгору боравиле гогово исге јединице у одбрани. Обезбеђење је ортанизовало око 4000 немачких војника не рачунајући гарнизон у Пожеги. У складу извршених процена, непријагељ је на тим положајима био распоредио и расположиву гехнику, односно одговарајуће наоружање.[435)]

Непријатељске положаје у гом периоду гакође су нападале готово исге јединице НОВЈ и Црвене армије чији је распоред био следећи: Девега српска бригада 23. дивизије северозападно од Чачка, као десно крилни сусед 266. пука 93. дивизије Црвене армије који се налазио у ширем рејону села Враници; Седма српска бригада на подручју с. Ракова, Љубићко брдо коса Шебеци; 51. пук 93. дивизије Црвене армије у рејону коса Шебеци-с. Пријељина- с. Севарлићи, док се Четрнаесга српска бригада 23. дивизије налазила на правцу Пожега-Косјерићи-Ваљево и Ужице - Ваљево.[436)]

У периоду од 3. до 18. новембра 1944. године извођена су борбена дјества у којима су учествовали батаљони Седме, Девете и Четрнаесге бригаде као и делови Црвене армије. Од непријатељских јединица ту су се налазиле немачке снаге које су браниле саобраћајнице дуж Западне Мораве. Највећи део времена борци су проводили у рововима. Биле су и велике хладноће, праћене сталном кишом, што је борцима отежавало положај, јер су били без добре обуће и одеће, увек мокри, без могућности да се осуше и угреју. Заго је у бригади било досга прозеблих бораца, међу којима један део и са запаљењем плућа. И поред гога, новодошло људсгво, иако ненавикнуто на такве гешке услове, храбро је подносило све недаће ратничког живога. Велико олакшање чинило је међусобно смењивање багаљона као и делова Црвене армије. Тако је, на пример, Други багаљон Седме бригаде код с. Вранића гри прва дана у новембру провео у рововима све док га није, 4. новембра, сменио Први багаљон.

435) Зборник 1/15, док. 6.
436) Зборник 1/15. док. 22.

Овај период карактеристичаи је, пре свега, по насилним извиђањима мањих и већих група с обе стране, и повременим нападима мањих јединица на непријатељске положаје, и обратно. Затим по честој веома ингензивној минобацачкој и аргиљеријској вагри по непријатељским положајима, и по гоме шго су на овом секгору Немци примењивали гактику убацивања „гројки" у позадину јединица НОВ, које су упадале у њихове редове. За ове нападе веома често су Немци корисгили чегнике. У дужем периоду, од 2. до 18. новембра, нису постављани нови задаци па нису предузимане ни акције већих размера, посебно оних чији би циљ био ослобођење Чачка или поседања саобраћајница да би се прекинуло повлачење непријатеља овим правцем. Деветог новембра почео је да пада снег, а уз то киша и мразеви били су непрекидни.

Батаљони Седме српске бригаде, у овом временском интервалу, нису мењали положаје сем шго су се Први и Други батаљон померили нешто удесно, према селу Враћевишници, како би смањили међупростор према положајима јединица Црвене армије, јер су Немци управо на том правцу били врло активни. Трећи батаљон је, 6. новембра, привремено сменио делове 51. пука Црвене армије на источном делу Љубићке косе - Шебеци и успоставио везу с десним суседом-Првом југословенском бригадом, да би после неколико дана, 10. новембра, ове положаје поново посели делови истог пука. И са левог крила Седме бригаде био се повукао совјетски 266. пук, а његове положаје посела је Прва југословенска бригада после попуне и сређивања. Положаје на десном крилу Седме бригаде у рејону с. Вранић посела је Девета српска бригада кад су се црвеноармејци повукли.[437]

Све до 7. новембра нишга значајније није се на сектору Седме бригаде збивало, сем мањих активносги патрола са обе стране као и спорадичне артиљеријске и минобацачке вагре од које јединице бригаде нису имале губигака.

У рано југро, 7. новемба 1944. године, са положаја у рејону Љубићке косе немачки тешки минобацачи сконцен грисали су своја дејства на групу кућа у којима је био

437) А VII, к.1070, рег.бр. 1-26/5, Операт.дневник 7. српске бригаде.

смештен Штаб Трећег батаљона Седме бригаде са пришстапским јединицама. Једна од многобројних граната пала је између две суседне зграде, усред вагре која је горела, од које је погинуло шесторица бораца који су се око ње грејали и сушили. Од других минобацачких гранага унишгена је батаљонска канцеларија и рањена су 24 борца. Убијено је и девет коња, највише јахаћих.[4381]

У време када је бомбардован Штаб Трећег батаљона припремала се делегација Седме српске ударне бригаде за прославу Дана октобарске револуције (7. новембар) у Горњем Милановцу. Пре него су се окупили делегати свих багаљона, комесар бригаде и његов заменик огишли су непосредно на месго грагедије и поигго су издали одговарајућа упугства у вези с погинулим и рањеним борцима, вратили су се у Штаб и са делегацијом кренули на прославу. Стигли су с малим закашњењем, шго није сметало да се с одушевљењем саслушају пригодни реферати представника НОВ и официра Црвене армије. За ову прилику ,К^лтурно-просветна екипа 23. ударне дивизије припремила је програм у чијем склопу су црвеноармејци приказали документарни филм. У исто време, све јединице на положајима, уз пригодне реферате и весеље, обележиле су 27-му годишњицу окгобра. Истовремено је јединицама које су се налазиле у рововима био побољшан оброк хране.

Осми новембар 1944. године требало је посебно забележити и по гоме што је тада Штаб Седме бригаде први пуг добио телефонску везу са шгабом 23. српске дивизије. Познага је чињеница да организациони развој

438) Погинули су: Драгутин Богдановић из с. Шетоније, Милан Жарковић из Глине, Сима П. Лападатовић из с. Кривеља, Миливоје С. Петковић из Стрелца, Живојин М. Вукадиновић и Милан С. Марковић за које није установљено одакле су.

Рањени су: Славко Радосављевић, политички комесар батаљона, заменик полит. комесара чете, Воја Голубовић, војник, Рајко Савић, политички делегат вода, Драгољуб Момчиловић, Љубиша Андрејић, Денча Николић, Радисав Гајић, Рашула Стево, Димитрије Симонов, Ђорђе Радеља, Јован Предић, Василије Лазаревић, Петар, Прица, Ђока Радисављевић, Живко Стефановић, Паун Јанковић, Милан Дојчиновић, Бора Божиновић, Коста Богдановић, Бора Бећедовић, Димитрије Пешић и болничар Мика Глигоријевић. Рањеници су одмах одпремл>ени у дивизијску болницу у Горњем Милановцу. А VII, к. 1070, рег. бр. 1-27/5.

Одељење радиошепе\рафисте са команданшом батаљона Бошком Адамодићем.

бригаде није могао биги праћен гехничким развојем ерестава за везу која би заједно са стручним кадровима задовољила потребе јединица. Због гога је главна веза како према нижим јединицама гако и према предпосгављеном командом била курирска веза.

У извештају Шгаба Седме бригаде Шгабу 23. дивизије од 27. сепгембра, о проблему везе пише следеће:

„У нашој бригади веза се ослањала углавном на једину везу са куририма на коњу и пешке. Имали смо једну радиостаницу за везу са Шгабом дивизије али она није могла никада да ухваги везу због велике удаљености, као донекле и неувежбаности самог радиотелеграфисте. Телефонску везу нисмо имали. Посгојеће телефонске линије гакође нисмо могли корисгити због брзих и наглих промена месга акција." [439]>

Први центар везе бригаде из кога је уследио гелефонски позив био је у основној школи села Ракове код Чачка, а први његов кореспондент Ценгар везе 23.српске

439) А VII, к. 1069, рег.бр. 26-3/3.

дивизије у селу Милићевцима на удаљености 3-4 кт. Био је го почетак са врло скромним гехничким и кадровским могућносгима. Одпочело се са најмањом гелефонском централом која је имала само чегири броја, са два индукгорска гелефона, 10 кт пољског гелефонског кабла и чегири војника који су имали само основне појмове гелефонисга сгечених у бившој југословенској војсци. За преношење постојеће опреме везиста додељена је мазга недавно одузега Немцима са већ дограјалим самаром.

У Ваљеву је 7. новембра 1944. године добијено још 20 кт новог пољског кабла, двоја запрежна кола и шесг коња за пренос опреме. То је сгворило, бар почегне, услове за организовање гелефонске везе, у прво време
1 између бригаде и њене предпоетављене дивизије, па затим између бригаде и њених батаљона бар онима на главном правцу напада или тежишгу одбране. У каснијим борбама Седма бригада је, пленом од непријатеља, долазила но нових количина опреме за везу, а мобилизацијом и обуком људсгва сгварала кадровске могућности па је дошло и до формирања јединице за везу.

Дакле, пугем курсева који су организовани, пугем редовне насгаве и свакодневне праксе георегска и прак гична знања упогпуњавана су.

Већих сукоба још увек није било. Једино су „кађуше" гукле непријагељске положаје преко целог дана. У току ноћи, 8. новембра, једна чета Првог батаљона Седме бригаде, која је била у нападу, врагила се после борбе у сасгав багаљона. Непријатељски губици процењени су на шесг рањених. Следеће вечери Немци су на источном делу Љубићке косе- на Шебецима - к. 360 напали делове Трећег багаљона, али је напад одбијен-уз чегири погинула и шест рањених немачких војника. У овим борбама рањен је био и командир једног партизанског вода. Трећа чета Трећег батаљона је, у гоку ноћи са положаја на Шебецима, приметила немачки тешки митраљез на крову куће који је вагром засипао положаје чете. Убрзо затим, прецизним ударцем гранага, порушена је кућа и у њој је погинуло око 20 Немаца.[440]

440) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-27/5. Оператив.дневник 7. срп.бриг.

И наредних дана непријатељ је, мањим и већим јединицама, нападао делове Седме бригаде, нарочито положаје Трећег багаљона као најисгурениј е, долазио до њихових положаја, али је увек остављао известан број погинулих, док је рањенике односио. Десетог новембра испред истих положаја осгавио је два погинула и једног рањеног Немца. Утоку ноћи, 10/11. новембра, делови 51.пука Црвенеармије поново су сменили Трећи багаљон Седме српске бригаде после шест дана проведених у рововима. Батаљон је повучен у резерву на подручје с. Соколића као обезбеђење Центра за обуку новомобилисаних у северном делу села. Наредног дана Четрнаеста српска бригада је из рејона Горње Горјавнице, усиљеним маршем, упућена, по наређењу Штаба 23. дивизије, за Коејерић.

Први багаљон Седме српске бригаде, 13. новембра, налазио се с једним миграјеским гнездом до саме обале речице Чемернице где је успосгавио конгакт с деловима 51. пука Црвене армије-пружајући заштиту совјетској артиљерији. Четврти батаљон Седме српске бригаде у то време биоје распоређен јужно од школске зграде у селу Ракова. Реагујући наактивностјединица НОВ и Црвенеармије, непријагељска аргиљерија је гукла положаје Првог багаљона Седме бригаде и том приликом ранила чегири, а конгузовала гри борца. Следећег дана, непријагељска аргиљерија насгавила је да гуче положаје Другог батаљона, док су делови Четвргог имали сукоб, највероватније, с убаченом четничком групом-при чему је рањен један борац. Истога дана, неочекивано и нехогице, у болници у Горњем Милановцу догодило се убиство Љубомира Сгојановића родом из с. Трнавца.

Према одређеним показагељима, у новембру 1944. године био је највећи прилив нових бораца у 23. српску дивизију. Само у Седму српску бригаду за гри дана, 10. 12. и 17. новембра, дошло је 1540 нових бораца, готово 106% у односу на дотадашње бројно стање бригаде. Били су го >тлавном млади и неискусни људи. За ове борце у селу Соколићима формиран је Цен гар за обуку кога су обезбеђивали багаљони Седме српске бригаде када су из ровова повлачени у резерву да се осуше, огреју и предахну од напорних борби и непрекидних патролних и других акгивности. Тај се центар у документима помиње

први пуг 17. новембра 1944. године као Допунски багаљон бригаде. Исго гако, у великим количинама пристизало је оружје за новодошле борце. Само Седмој српској бригади је, од 4. до 21. новембра, допремљено следеће наоружање: 24 ми граљеза, 72 пушкомитраљеза, 330 аутомата, 712 пушака, 130 снајпера, осам минобацача 82 шп са 620 мина, већа количина остале муниције за испоручено оружје, 68 комплетних запрега и 22 чезе са коњима.[441]

У Цен гру за обуку нови борци учили су да рукују оружјем, да се прилагођавају војничком животу у ратним условима, с политичком ситуацијом у земљи и иностранству и о сгању на фронтовима-унуграшњим и европским бојишгима. И шго су бригаде посгајале бројније, гим се све више осећала погреба за организованијим свакодневним транспортом за снабдевање јединица на фронгу. Зато је наређено да се при бригадама формирају бојне и групне коморе које су формиране од 18. до 21. новембра.[442]Седма Српска бригада, у го време, још није располагала ниједним могорним возилом, чак ни за курирску службу. Транспорг се обављао запрегама и говарном стоком.

По договору команди јединица НОВЈ и Црвене армије, прегруписали су снаге и 93. дивизије Црвене армије - пук пешадије, артиљерије и пук „кађуша" - добила је задагак да нападне Јемничку железничку сганицу, три кш исгочно од Пожеге, и пресече саобраћајницу према Ужицу и непријагељу онемогући остваривање плана. Истога дана Чегрнаеста бригада добила је наређење да се са просторије Косјерића пребаци у село Средње Добрије[443]и дејствује на линији Лорет - с. Тучково. Остале две бригаде 23. српске дивизије имале су задатак да демонстрагивно нападну: СедманаЉубићу,аДевегабригада на Видовском тунелу,[444]>с цијЂем да вежу непријагел>ске снаге на загеченим положајима и шгите бок јединица у нападу на рејон Пожеге.

Тек после ових наређења, јединице 23. ударне дивизије, међу којима и Седма бригада полазе у офанзивна

441) А VII, к.1070, рег.бр. 1-26/5, 1-29/5. и 1-29/5. Опер.днев. 7 соп.бригаде.

442) Исто, рег. бр. 1-29/5.

443) С.Миладиновић: „14. српска бригада", стр. 289.

444) Зборник 1/5, док. 23.

дејства према добијеним задацима. После почетних успеха у рејону Пожеге, пред енергичним противнападима иемачких једииица, Четрнаеста бригада и јединице Црвене армије биле су принуђене да се у поподневним часовима, 22. новембра, повуку са заузетих положаја уз велике губигке. Четрнаеста Српска бригада је у овим борбама имала 60 погинулих и рањених бораца. Губици непријаеља, такође, били су велики, али је он ипак успео да извесно време одбрани своје положаје. Истога дана, Штаб 23. дивизије предложио је привремени прекид акције у рејону Пожеге због знатних жртава јединица а малог учинка.[445)]Штаб 14. корпуса није то прихватио већ је тражио да се остане на достигнутим положајима и да појачају нападе на комуникације како би се потиснуо непријатељ са територије западне Србије-и да у садејству са јединицама Црвене армије нанесу што веће губитке.[446)]

Под заштитом мрака и уз подршку артиљерије, минобацача и митраљеза, 18. новембра, око 20,00 часова кренуле су у напад-по једна чета из сваког батаљона Седме српске бригаде. Користећи ноћ и слабу видљивост, већи део снага успео је да подиђе утврђењима и са блиског одстојања поведе борбу аутоматима и бомбама. Снажан отпор Немаца није се могао тако лако пробити. Чете Првог и Другог батаљона Седме бригаде повукле су се до поноћи, док су чете Трећег и Четвртог батаљона остале у борбеном додиру с непријатељем све до зоре 19. новембра. Није била договорена подршкасовјетскеартиљерије.

На правцима напада јединица Седме бригаде, непријатељ је имао, према расположивим подацима и 15 тешких бацача, све земаљске батеријетопова и једну противтенковску, око 30 малих минобацача, један број тешких митраљеза, а поред тога и добре утврђене положаје. И поред свега, непријатељ је имао преко 30 погинулих и више рањених. Међу борцима Седме бригаде била су три погинула и 22 рањена борца.[447)]

Међутим, у целини гледано, готово сви батаљони Седме српске бригаде показали су велику борбеност и

445) Зборник-1/15, док. 48.

446) Зборник 1/15, док. 54.

447) Погинули су Милорад Ј.Соколовић, Божидар Петровић из Пожаревца, а име трећег није утврђено нити имена рањених.

иницијативу супротстављајући се непријатељу под веома тешким ратним, па и временским условима. Али, делови Трећег батаљона Седме бригаде, с помоћником политичког комесара батаљона Ђорђем Булатовићем на челу, постигли су најбоље резултате. Једна чета Четвртог, па за њом и делови Другог батаљона пре времена су се открили и целе ноћи нису успели да пређу речицу Чемерницу.[448] Спично је било и наредног дана, 21. новембра, када је био успостављен борбени контакт с непријатељскимјединицама на њиховом положају када су три борца била рањена. У сукобу с мањом четничком групом један од бораца је погинуо. Тога дана извршена је и смена положаја између Трећег батаљона, који је преузео борбени положај код с. Вранића, и Првог батаљона који је размештен у с. Соколићима, као резерва Седме бригаде и обезбеђење Центра за обуку.

Борбе у рејону Каблара и Видовског тунела

Према наређењу команданта Главног штаба НОВ и ПО Србије, издатог 25. новембра 1944. године, Штаб 14. корпуса НОВЈ, две бригаде 23. српске дивизије упућене су на следеће положаје: Девета бригада у рејонбрдо Шест - с. Табановићи-Каменица. Седма бригада Глава (к. 799) ло села Врнчана искључно. Обе бригаде су имале исти задатак: „Дејство на комуникацију Чачак-Пожега и пресецањеове комуникације, каоибочнообезбеђењесопствених снага при дејству на град Чачак."[449]

Штаб 14. корпуса НОВЈ је истовремено наредио 17. дивизији да једна њена бригада преузме положаје Седме српске бригаде и 51. пука Црвене армије на Љубићкој коси и у рејону с. Ракова. У току ноћи, 28. новембра, извршено је преузимање положаја између две бригаде (Седме српске и Друга крајишака[450]). Већ наредног дана батаљони седме српске бригаде посели су нове положаје

448) Исто.

449) Зборник 1/15, док. 65.

450) Зборник 1/15, док. 97, Оперативни дневник Друге Крајишке бригаде, 17. дивизије.

према непријатељској одбрани, тако да је Трећи батаљон био на левом крилу бригаде у рејону с. Јасика, са задатком да нападне непријатеља и освоји положаје Островица-Видовски тунел; Први батаљон, у средини - с. Каменица према немачком положају на Каблару; Четврти батаљон, десно у рејону с. Врнчани са правцем напада према западу ка с. Оровица брдо шест, и Други батаљон с. Г. Добрња као резерва бригаде. Сва три батаљона (Први, Трећи и Четврти) имали су задатак да на свом правцу напада протерају непријатеља са поменутих положаја, заузму комуникацију и онемогуће Немцима даље повлачење ка западу. Чим су батаљони посели предвиђене положаје, патроле су, по густој магли, пошле у извиђања и сукобиле се с непријатељским патролама.

После пада Краљева, 29. новембра, и очитих припрема непријатеља да евакуише Чачак-правцем Гуча--Ивањица за Санцак, штабови 23. српске дивизије НОВ и 93. дивизија Црвене армије наредили су да њихове јединице предузму офанзивна дејства да би што више уништили непријатељску живу силу и технику, а на сектору Пожеге да га одсеку и евентуално поразе.[451]>

Током ноћи, 29/30. новембра, Трећи батаљон Седме српске бригаде успео је да после неколико жестоких јуриша заузме непријатељске положаје на Алаучком брду к. 548 садејствујући при том Деветој српској бригади у рејону Видовског тунела.[452)] Непријатељ је желео да по сваку цену поврати изгубљене, за њега значајне положаје због чега је пред зору са Видовског тунела предузео противнапад на јединице Трећег батаљона, али без успеха. За то време Први батаљон подишао је непријатељским положајима на подручју Каблара и у току целе ноћи активним дејствима наносио му гибитке: око 50 погинулих и рањених непријатељских војника, а тројицу је заробио. Овом Батаљону успело је да, поред осталог, уништи не Јијатељска средства везе (радиостаницу и телефон), ,и није успео да протера непријагеља са поседнутих положаја. У тим борбама Први батаљон Селме бригаде имао је пет погинулих и 29 рањених бораца.[453]'

451) Зборник 1/15, док. 101.

452) И. Глигоријевић: „9. српска бригада", стр. 232, 233.

453) Погинули су: Никола Димитријевић из с. Невље код Димитровграда, Андрија М.Ђорђевић из с. Трњана код Пожаревца, Вукашин

По густој магли, по хладном новембарском праскозорју, иначе слабо обучени и обувени, највише гладни - борци Седме српске бригаде наставили су дејства у духу наређења Штаба 23. ударне дивизије. Трећи батаљон Седме бригаде је већ сутрадан, 30. новембра, са Алаучког брда напао непријатеља у рејону Островица, протерао га са положаја које је ту држао и успео да се одржи упркос бројних непријатељских јуриша. Бранећи се упорно ручним бомбама, кундацима и бајонетима, у борби прса у прса, по густој магли, борци овог батаљона остали су готово без иједне ручне бомбе којих није више било ни у бојној комори. О условима и жестини борбе која се водила, најбоље говори Оперативни дневник Седме бригаде у коме се, између осталога, каже:

„Трећи багаљон је остао скоро без иједне ручне бомбе... Борба која се води мора да се води ручним бомбама, ножем, машинкама, јер је и дању и ноћу густа магла... Мора се приметити да се већина новомобилисаних из околине Милановца и Београда истиче примером храбрости, а сви укупно се држе добро иако су већина слабо обучени и обувени... Непријатељски укупни губици 115 мртвих и 140 рањених. Заплењен један „шарац," већа количина муниције и другог материјала..." [454)]

Истога дана Први батаљон Седме бригаде напао је Каблар са више страна,али га није могао заузети, јер је непријатељ био добро утврђен а у помоћ му је дошао и блиндирани воз, па је успео да се одржи. Борбе су биле огорчене. У саставу Првог батаљона Седме бригаде борила се и једна чета њеног Четвртог батаљона-обезбеђујући напад Првог батаљона на Каблар и штитећи га од непријатеља из правца Ораовице. У овим борбама, Седма српска бригада имала је пет погинулих и 24 рањена борца - сви из Првог батаљона. [455)]

В. Ивковић из с. Шљивовика код Сврљига, Владимир Трипковић из с. Трепча код Чачка и Александар Пешић, имена рањеника нису утврђена.

454) А VII, к. 1070, рег.бр. 1-30/5, Операт.днев. 7. српске бригаде.

455) Погинули су: Борисав Ђ.Јаничијевић из с. Студене, Ђорђе Новаковић из с. Кривеља, Радомир М. Ристић из с. М.Лаоле, Слободан Живковић с. Мериелат; имена рањених нису могла бити установљена.

Борбе за Каблар настављене су и 1. децембра 1944. године. Јединице Седме српске бригаде у духу примљених наређења, у току ноћи, напале су непријатељске положаје садејствујући тако јединицама Девете српске бригаде која је, такође, нападала Видовски тунел. За борбе које су у то време вођење у рејону Каблара- који је и као географски објекат био повољан за непријатељску одбрану - може се рећи да су биле веома жестоке, често прса у прса. Изразито оштре борбе водио је Трећи батаљон Седме бригаде који је највише и угрожавао комуникације које је користио непријатељ, спустивши се до саме пруге. Непријатељ је извео неколико противнапада потпомогнут тенковима, блиндираним возом и артиљеријом - због чега је Трећи батаљон морао да пређе у одбрану, а затим да повуче неке своје делове испред железничке пруге. Са својих положаја на Каблару Први батаљон Седме српске бригаде упорно је нападао на знатно јаче непријатељске снаге. Три ноћи је Први батаљон јуришао на непријатељска утврђења на Каблару и није их могао заузети, али је непријатељу нанео велике губитке који се процењују на око 80 погинулих и 110 рањених војника. Губици Седме српске бригаде износили су два погинула и 15 рањених бораца.[456]

По наређењу Штаба[457] 23. српске дивизије Штаб Седме бригаде упутио је из резерве свој Други батаљон да смени Други батаљон Девете бригаде у рејону Јововца (к. 535) и одатле предузме нападе с циљем да заузме Каблар и Видовски тунел. За време ових дејстава остали делови Седме бригаде имала су задатак да нападају бочно према Рујаку и Граорини, одржавајући тесну везу лево с Деветом српском бригадом, а десно с деловима Четрнаесте бригаде.[458]

Непријатељ је, 2. децембра, испољио велику активност. Најжешће противнападе усмерио је на положаје Трећег батаљона Седме бригаде, и то из три различита правца - снагом у јачини од око 1000 војника, и то:

456) Погинули су: Паун Јанковић из с. Кривеља и Љубица Т. Јанковић из с. Орешковца код Пожаревца.

457) Зборник 1/15, док. 112.

458) А VII, к. 1070, рег.бр. 1-30/5 и 1-31/5; Оперативни дневник 7. српске бригаде, Зборник 1/15, док. 112.

са правца Видовски тунел, Маслачко гробље и Каблар. У четворочасовној жестокој борби, која се често водила блиском борбом прса у прса, Трећи батаљон Седме српске бригаде био је принуђен да се повуче са Алаучког брда. Остали батаљони Седме бригаде, мада уз велике напоре, одолели су противнападима непријатеља и успели да очувају своје положаје. У току ноћи, 2/3. децембра, Седма српска бригада напалаје и то веома успешно непријатељске положаје. Борбе су вођене у лошим временским условима, по магли, али је непријатељ био жестоко тучен, просто је кошен као „снопље" аутоматским оружјем, али је ипак ишао напред. Бацачемјеуништен непријатељски штаб који је био смештен у једној кући. Заплењене су знатне количине ратне опреме, један „шарац" (четри ихје уништено), шест сандука муниције, 25 мина за тешки и 40 за лаки минобацач, већи број пушака, 150 ручних бомби, затим шињела, ћебади, хране и другог ратног материјала. Уништена је и једна радио - станица.

У тим борбама Седма бригада имала је осам погинулих и 40 рањених бораца.

Трећег децембра 1944. год., Седма бригада водилаје последње борбе у ширем рејону Каблара. Њен Други и Трећи батаљон нападали су Маслачко гробље, Алаучко брдо, Островицу и приморали немачке снаге да се повуку кад су минирали положаје и поставили бројну заштитницу на Видовском тунелу. За то време Први батаљон Седме бригаде, са својих положаја, дејствовао је бацачима и митраљезима, док је Четврти батаљон бранио заузете положаје од поноћи до сутрадан до подне када га је непријатељ потиснуо. ЈТевокрилна непријатељска колона с правца Каблара била је уништена, али је деснокрилна с правца Ораховице изненадила Четврти батаљон, па се морао у „паничном нереду" повући испред непријатеља који се кретао из правца Чачка, односно Ораховице.[459] Према ондашњим проценама, непријатељ је имао око 60 погинулих и 75 рањених. С друге стране, губици Седме српске бригаде износили су четири погинула, 10 рањених и 12 несталих борца. Међутим, за четири дана борби у рејону Каблара, Седма српска бригада имала је око 24 погинула, 128рањенихи 17 несталих бораца, или -укупно

459) А VII, к. 1070, рег.бр. 1-30/5,1-31/5,Операт.днев.7.бригаде.

избачено из строја 159 бораца. Истовремено, Немци су имали око 425 погинулих и 575 рањених војника и официра. У архивским материјалима није пронађен податак колико је непријатељ имао губитака на Каблару.

Рад КПЈ и СКОЈ-а у Седмој бригади

Као што се може видети из бригадног партијског извештаја, од 18. новембра 1944. године, у Седмој српској бригади било је 19 партијских јединица са 185 чланова КПЈ или 5,3% од укупног броја бораца у овој бригади (приликом формирања тај однос је износио 17%). Истовремено у бригади било је 209 чланова СКОЈ-а или 6%, у односу на 21% од првобитног броја стања бригаде.[460] Оваква разлика у процентима, пре свега, одраз је масовног прилива нових бораца који су били претежно из крајева где НОП није био развијен.[461]>Новомобилисани утицали су на пораст бројног стања у бригади, али је број организованих људи споро растао. Социјални састав партијског чланства у Седмој српској бригади, до краја 1944. године, задржао се на 75% радника - печалбара (углавном из средине из које је бригада поникла), земљорадника 15%, интелектуалца и осталих 5%.[462)]

У партијском извештају са седнице Дивизијског комитета 23. српске ударне дивизије, говорећи о евиденцији чланства КПЈ и СКОЈ-а пише: „... у бригади има 177 чланова и 27 кандидата КПЈ и 296 скојевца." [463)]Дакле, последњи извештај показује да је смањен број чланова КГ1Ј у јединицама Седме српске бригаде за осам (у последњих 25 дана погинуло је неколико чланова КПЈ), али је приказано 27 кандидата.

460) А ЦК СКОПКС, бр. 765, Парт.јединица: 13 четних, 5 штапских (бригада и 4 батаљона), једна за пратећи и извиђачки вод за комору и друге приштапске јединице.

461) Баш тих дана у наставном центру у с. Соколићу код Чачка. 7. бригада добила је око 2000 новомобилисаних, после краће обуке распоређивани у борбене батаљоне.

462) А ЦК СКС-ПКС, бр. 765.

463) А ЦК СКС-ПКС, бр. 765, тач. 2. у Извештају бригадног комитета СКОЈ 7. бриг. од 10.12.1944. каже да је бригада имала око 800 омладинаца, а 265 чланова СКОЈ-а.

Кадровска питања, посебно проблеми понашања у борби и колективу, стручно усавршавање у војним питањима, попуна и снабдевање, здравствено збрињавање и лечење, идеолошко-политички рад и забавни живот-била су питања на којима се углавном ангажовала организација КПЈ у јединицама Седме српске бригаде. Бригадни комитет често је расправљао о персоналним питањима - размештају кадрова, нарочито после губитака у борби,[464] >али и онда када су појединци померани по казни.[465] У садржају рада бригадног комитета и батаљонских бироа било је и питање свакодневне помоћи Бригадном комитету СКОЈ-а и скојевској организацији у батаљонима и четама, тим више што је идејни програм СКОЈ-а био исто што и програм Комунистичке партије. С обзиром на старосну структуру борачког састава (75% било је младих), скојевци су представљали снагу на коју се Партија ослањала.

Међутим, њима су недостајала организаторска и радна искуства и споро су се уклапали у програм и реализацију свих активности.[466] Комунистичка партија увек је инсистирала на политичком значају моралног лика припадника НОВ. Било је недопустиво да борац становништву, односно сељацима било шта узме против њихове воље. Исто тако, веома строго су осуђивани иако ретки случајеви интимних односа бораца са партизанкама или девојкама у селима, затим крађе и слично. Дешавало се да партизанскајединица док бивакује, на пример, у воћњаку пуном зрелих плодова, ни зрно не узме, али се, међутим дешавало да због ситне крађе прекршиоци буду изведени пред суд и стрељани.[467]

У бригади је с великим ентузијазмом подстицана партијско-политичка изградња чланова КПЈ и СКОЈ-а, као што је подстицана храброст и одважност свих бораца и руководиоца. Најчешће је примењивана добро-

464) Скоро није било борбе у којој није избачено из стројаједан или више руководилаца на чије место су постављани други.

465) А VII. к. 1070, рег. бр. 1-7/5, Днев. 7. бриг. рег. бр. 1-10/5 за 28.4.: А ЦК СКС-Г1КС бр. 555 „Извештај ОК Пирот за 8.4. 1944."

466) А ЦК СКС-ПКС бр. 718 „Парт.извешт. Штаба 7. бриг.од 28. II. 1944.

467) А VII, к.1070, рег.бр. 1-9/5 и 1-11/5, „Операт.днев." за 15.4 и 15. и 17. 5. 1944. када су четворица осуђена- на смрт.

вољност **у извршавању задатака.Стварано је такмичарско расположење међу организацијама, појединцима, војним јединицама, а за најбоље су, постепено, увођене похвале, награде и друга признања.**[468)]

Бригадна партијска организација настојала је да оствари увид и у материјално обезбеђење јединица бригаде при чему је сагледавала проблеме, узроке и последице, изналазила најцелисходнија кадровска и друга решења. И поред свега што се на том плану чинило,глад нијебила ретка, а одећа и обућа представљали су велики проблем, нарочито у хладним, зимским данима. Боравак у рову и под ведрим небом знатно је отежавао услове живота бораца, али се није битно одразио на стање здравља и морал бораца. У честим борбама увек је било рањеника, а због лоших услова живота и борби и доста болесника. Здравствених радника било је мало, често и без потребне стручне спреме, пољске болнице без нужних лекова и инструментарија, није било транспортних средстава за превоз нити смештајног простора и постељине за рањенике и болеснике. Проблем је био тешко решив и за партијске организације и за штабове бригада и батаљона. И поред најбоље бриге, повећавала се смртност у бригади.

У извештају Седме српске бригаде, од 10. децембра 1944. године, где се говори о раду и политичком деловању скојевских организација батаљона и њихових руководстава-каже се да је постојало 16 актива са укупно 265 чланова СКОЈ-а и 800 омладинаца са којима се радило по одговарајућем програму СКОЈ-а.

Док је Седма српска бригада још увек водила жестоке борбе у рејону Каблара и Видовског тунела, 3.децембра, уследило је ново наређење Штаба 23. српске ударне дивизије-да њене бригаде заузму положаје које је до тада имала 28. дивизија НОВ на просторији Лозница-Љубовија. У духу тог наређења, Седма српска бригада се, 4. децембра, концентрисала на простору с. Прањани и његове околине, док је Девета бригада истога дана пребацила своје батаљоне у област Теочина и Брајићима -северно од Прањана-и концентрисала се на сектору

468) Уздизање на веће дужности, похвале, одликовања, упућивање на курсеве (А ЦК СКС-ПКС бр. 765).

с. Брђани - с. Милановац, док се Четрнаеста српска бригада нашла у рејону села Горње Добриње. Следећег дана, 5. децембра, Седма српска бригада се ујутру пребацила правцем Прањани-Леушићи-Брајићи-Планиница и разместила се на простору северно од Струганика према Лајковцу, да би се наредног дана нашла у Ваљеву.[469]

Време боравка у Ваљеву Седма српска бригада искористилаје за срђивање и попуну јединица. Вод за везу, на пример, добио је нова средства за везу: две запреге и шест товарних коња за транспортовање опреме. И овомфриликом у Вељеву, као у свим сличним приликама, одржавани су теоретски часови опште војне, политичке или обуке из области рада и дисциплине, културно-забавне приредбе, спровођење хигијенских послова бораца и јединица и слично. Трећи батаљон Седме бригаде је, на пример, у сали Дома културе организовао приредбу његове културно-просветне екипе која је у потпуности успела. Одлуком Главног штаба НОВ и ПО Србије, од 12. децембра, дотадашњи политички комесар бригаде Ђура Златковић Милић и заменик команданта бригаде Радослав Митровић Шумадинац предали су дужности у бригади и упућени први Окружном комитету комунистичке партије Пирот,[470] а други ОК КПЈ Лесковац. За новог заменика команданта бригаде именован је Мишо Мартиновић, дотадашњи командант Трећег батаљона, Седме српске бригаде а дужности политичког комесара преузео је Станко Дамљановић.

Борбе у долини Дрине на подручју Зворника и Љубовије

У операцијама дуж Западне Мораве немачке снаге, иако уз велике губитке у живој сили и ратној техници, успеле су да се пробију према Дрини - делом снага за Вишеград, а делом правцем Рогачица-Зворник-Бијељина-Брчко.[471]

469) Зборник 1/15, док. 127.

470) Главни штаб Србије (перс.одељење) бр. 168 од 12.12.1944.Г. АЦКСКС, УК Пирот бр. 38.

471) Губици у људству у октобру и новембру 1944.Г., на целом подручју К де Југославије југоистока износили су 50000, а од тога само

Прва брдска немачка дивизија добила је задатак да у долини Дрине прихвати снаге Групе армија „Е" које су се извлачиле из правца Ужице-Љубовија-Зворник-Брчко. Још крајем новембра отпочео је прелаз једног дела Групе армија „Е" преко Дрине код Зворника. До 30. новембра прешли су Дрину преко оправљеног мостакод Љубовије и упутили се према Зворнику делови 1. брдске дивизије (који су се повлачили са 34. армијским корпусом), главнина 21. ловачког пука, делови 11. ваздухопловно-пољске дивизије, 7. СС дивизија „Принц Еуген" и друге. Осмог децембра 1944. године на дринском фронту нашле су се три немачке дивизије које су сачињавале 34. армијски корпус са специјалном наменом. Распоред јединица тог корпуса био је следећи: 11. ваздухопловно -пољска дивизијаЈачине 8-9000људи, кретала се друмом - левом обалом Дрине, делови 117 пешадијске дивизије у с. Ваљевици - преко Дрине, која је у свом саставу имала 10000 војника, делови 7. СС „Принц Еуген" дивизије били су размештени на читавом простору од Пожеге према Љубовији-да штите одступницу преосталим деловима Групе армије „Е", а након тога да минирају комуникативне објекте за собом. На сектору Љубовија-Зворник, 6. децембра, пристигла су три њена батаљона. Први се разместио на 8. кгп од Љубовије према Зворнику.[472] Ови делови, по свему, обезбеђивали су мост испод Љубовије који је поправљен 29. новембра 1944. године.[473]>Први пук дивизије „Принц Еуген," највероватније, са 104. ловачком дивизијом био је у саставу борбене групе „Шулц" и остао у Ужицу као заштитница. Група се 12. децембра повукла у Биоск у намери да се преко Вишеграда прикључи Корпусу коме је припадала.[474]>

На сектору Љубовија-Рогачица (према јединицама 23. дивизије) непријатељ се утврдио и бранио линију у непосредној близини комуникације која води десном обалом Дрине узводно: Лазин вис-Немић камен-Луки-

јединице Групе армије „Е" изгубиле су „најмање" 35000 војника. Према признању ове К-де, материјални губици се не могу сагледати у пуном обиму - (Зборник ХП/4, д. 186).

472) Зборник 1/15, док. 157.

473) Зборник 1/15, док. 178.

474) Зборник ХП/4, „Извод из Рат. дневника Команде Групе армија „Е" од у., 14. и 15. 12. 1944, Зборник 1/15, док. 187.

ћи-Доње Кошље-Бачевац. Овај сектор посео је снагама јачине око једне дивизије. Тако су делови 7. СС дивизије „Принц Еуген" држали положаје између Рогачице и Д. Кошље, док је **артиљерија** била распоређена код Љубовије и преко реке **Дрине у** с. Тегаре.[475]

11рема наређењу **Врховног** штаба НОВ и ПОЈ, од 7. децембра 1944. године, у Ваљеву је формиран Штаб Јужне оперативне групе НОВ-у са командантом Кочом Поповићем на челу^ У састав ове оперативне групе, пор>е'д осталих, ушле. су и јединице 14. корпуса међу којимћ и 23. срлска дИвизија. У основи задатка Јужне оперативне групе, поред осталог, уграђена је следећа замисао: са „сектора Ужица на средњи и доњи ток Дрине форсирати Дрину, Пресећи комуникације Зворник-Бијељина- Брч ко, с тежњом уништења дринске непријатељске групације или одбацивање ка југу, приморавајући је на повлачење према Власеници ка Сарајеву.[476)]Операције за форсирање р. Дрине вођене су, од 10. до 24. децембра 1944. године, када су се дејства свих бригада 23. дивизије пренеле из Србије на супротну обалу Дрине. На основу наређења Штаба 23. српске дивизије, седма бригада, 7. децембра у 22.00 часа, кренула је правцем Ваљево -Седлари-Балиновић-Вујиновача-Матићи-Водица-Горње Кошље-Провалија-Озорци-с. Савковићи. Све јединице Седме бригаде поселе **су одговорајуће положаје:**

Први батаљон у рејону **с. Врхпол»а к.** 326, **к.** 376 и к. 531 с нападним правцем **Цапарић-Милосавићи-Латковићи;**

Четврти - на положајима у **рејону Мраморја;**

Други у рејону с. Росуљево-**Јелишане;**

Трећи батаљон - Горње Кошље-као **бригадна резерва;**

Штаб бригаде - делом у с. Савковићима, а делом у с. Лукићима. Бригадно превијалиште у с.Озорцима.[477)]

Са ових положаја бригада је требало да пресече непријатељу комуникацију између Љубовије и Рогачице у рејону Градац-Дрлаче на луку велике окуке Дрине. Десно

4 75) Зборник 1/15, док. 178.

476) Зборник 1/15, док. 202.

477) Оперативни дневник 7. бригаде, А VII, к. 1070, рег. бр. 1-31/5.

је била 14. бригада са којом је требало обезбедити везу и координирати борбу, а лево 45. дивизија у рејону Рогачице. Девета бригада имала је задатак да поседне положаје на простору Скадар-Лелци-Царина. На сектору 23. српске дивизије непријатељ се утврдио на линији Немић камен-Ридово-Латковићи -Врхпоље-Тадићи-Росуљево. Седма српска бригада је била усмерена на његове утврђене положаје на сектору села Озорача, а четрнаеста бригада на сектору Љубовије.[478]»

У реализацији борбених задатака, батаљони Седме бригаде кренули су, 9/10. децембра, и то Први батаљон је са Главице и Цапарића напао непријатеља у с. Латаковићима. Непријатељ је чврсто остао на својим добро утврђеним положајима и сви покушаји батаљона да га протера-остали су без успеха. Четврти батаљон је, пак, сутрадан, 10. децембра, напао од 9,00 до 16,30 часова немачку колону са положаја у рејону с. Живковића-Костића-Гуњада. Други батаљон је посео положаје у рејону с. Ковачевића и пошто је очистио од мина косу на к.401, онда је бацачима и митраљезима тукао Немце који су скелама прелазили преко Дрине, као и непријатељску колону од 60 камиона која се кретала од Рогачице према Љубовији. Колона је заустављена и изложена снажној ватри. Друти и Трећи батаљон зауставили су продор непријатељске колоне од око 100 моторних возила код села Тадића.

Међутим, непријатељска претходница од око 200 војника из правца Рогачице, потггомогнута усташама који су се пребацили чамцима на десну обалу Дрине, и захваљујући магли изненадили и блокирали, у једној усамљеној кући на коти 401, Прву чету Другог батаљона, која није имала добро обезбеђење. Када је уочила да је у окружењу, чета је уз велике напоре успела да се извуче уз знатне губитке. Спасавајући свог тешко рањеног комесара, погинуо је командир Првог вода Стојан Пешић из села Шетке и помоћник политичког комесара чете - новодошли друг из околине Београда чије име није евидентирано. Кад су у Штабу батаљона сазнали у каквој се опасности нашла Прва чета, командант Другог бата-

478) Зборник 1/15, д.178 и 180.

љона с једном четом похита:о је у помоћ и у тој борби био тешко рањен.[479]>

Напад непријатеља на спој Другог и Четвртог батаљона требало је да осдободи пролаз из Рогачице према Љубовији моторизованој колони од око 100 возила. Пред мрак, овој колони ипак је пошло за руком да се, под (заштитом снажне ватре пешадијских оружаних војника, Лтребаци преко Дрине на месту где је имао добро утврђене положаје. Непријатељ је, 10. децембра,имао14 убијених и 48 рањених војника, оштећен тенк и један камион запаљен. Истовремено, Седма српска бригада поред поменутих, имала је још три погинула и шест рањених бораца.[480]>

У духу наређења Штаба 23. дивизије за општи напад на непријатеља, Седма српска бригада је, 11. децембра, на свом сектору садејствовала нападима Девете и Четрнаеста бригаде на Љубовији у циљу да непријатеља разбије на утврђеним положајима, а затим да поседне комуникације којима се непријатељ извлачио долином Дрине. Први и Други батаљон успели су да се спусте до саме пруте, а четврти у село Живковиће (к. 456). Међутим, непријатељ је предузео противнапад из два правца: од ЈТатковића Главица-к. 666, Мрамор-Жута стена са око 100 усташа и нешто Немаца. И од Врхпоља са к. 457 преко Латковића. Први налет непријатељског батаљона, Седма српска бригада је одбила. Али, убрзо затим непријатељ је добио појачање, па је предвече из правца Немић камена (к.797) поново напао Први батаљон Седме бригаде у с. Милосевцима и спустио се у с. Латковића и угрозио га с леђа. Друга непријатељска група напала је од Врхпоља (к. 457) преко Латковића, а четврти батаљон у селу Живковића. Први батаљон је био разбијен и пошто му је претила опасност да буде одсечен, морао је да остави своју комору и део бригадне коморе, који су пали

479) Прилог Александра Видановић, политичког комесараПрве чете Друтог батаљона. Рањени су: Аца Видановић, брат и сестра Жика и Милица Марковић, из Васиља, код Књажевца и Бошко Адамовић, командант Другог батаљона.

480) А VII, к.1070, рег.бр. 1-31/5. Операт.днев. 7. бригаде. Дана 10. и 12. децембра погииули су Сгојан Р. Лепојевић, политички комесар 3/4. батаљона, из с. Црвене Јабуке, Стаменко Златановић из села Гроцке, а име трећег погинулог није утврђено.

непријатељу у руке, после чега се повукао. На повољније положаје повукао се и Четврти батаљон и посео линију: Озорци - Бошковац - Забрђе.

Да би средио стање у Првом батаљону и повратио изгубљене положаје, Штаб Седме српске бригаде послао је из села Горње Кошље резерву (Трећи батаљон) који је енергичном интервенцијом потиснуо непријатеља и батаљони су посели положаје к. 412 - с. Росуљево-к. 401. Четврти батаљон по.вучен је у резерву-у село Торник. Други батаљон је целог дана (11. 12.) водио борбе против непријатеља на котама 401. и 393.[481]»

Према процени, непријатељје имао 20 погинулих и 30 рањених.

Из Седме бригаде тога дана погинуло је 8, рањено 18. а нестало 30 бораца.[482]'

Ни четвртог дана борби (12. 12.) на прилазима Дрине није реализован задатак - пресецање непријатељске саобраћајнице низ долину реке Дрине. Од пола ноћи (12. 12.), Други батаљон Седме бригаде напао је и разбио у селу Росуљеву, посадну јединицу непријатеља у јачини једне чете и натерао је у хладну Дрину. У њеним таласи.ма изгубила је животе већина војника ове чете, а само мањи део успео је да се сплавовима пребаци на другу обалу. Док су трајале борбе око Росуљева, више возила на путу за Љубовију вратило се за Рогачицу. Саобраћај је био прекинут. Томе је допринео и Четврти батаљон Седме бригаде који се са коте 456 спустио на друм у намери да прекине саобраћај. Трећи батаљон је, за то време, из рејона села Милосаваца нападао село Врхпоље, а Први батаљон је имао задатак да у рејону с. Поповића, нападне непријатеља са коте 1027, да заузме важну коту 401 и задржи је обезбеђујући бок суседној Деветој српској бригади из правца Рогачице која је нападала Немић камен. Појачања која је непријатељ покушао да пребаци преко Дрине, спречавао је Други батаљон Седме бригаде тукући по чамцима који су превозили војнике. Међутим, у току дана непријатељ је снагама из Рогачице жестоко напао

481) А VII, к.1070, рег.бр. 1-31/5, Зборник 1/15, док. 178, Операг.дневник срп. бригаде.

482) Установљено је име само погинулог борца: Стојана Р., Стаменковића из Црвене Јабуке.

положаје Седме српске бригаде и успео да их заузме. Седма бригадаје, у неколико снажних противнапада успела, истога дана, да поврати изгубљене положаје и с н>их наставила да угрожава и успорава покрете немачких колона. Анализа борби вођених у овом дану показала је да се борбеношћу посебно истакао Други батаљон Седме српске бригаде. Према очуваним подацима о чему говори и Оперативни дневник бригаде, види се да је непријатељ имасу75 погинулих, 120 рањених, један уништени камион са^Злгним материјалом и једна путничка кола. Од 15 погинулих и 33 рањена борца Седме српске бригаде тога дана идентификовано је само једно име.[483)]

Жестина окршаја ни следећег дана, 13. децембра, није јењавала. Целог дана су се батаљони Седме бригаде борили против непријатељских јединица које су надирале премаЉубовији и Зворнику. Али, ништасебитно нијемењало у положајима противничких војски. Око 10,00 часова непријатељ је жестоким нападом са три стране, не обазирући се на велике губитке, успео да потисне Други батаљон са положаја: к.409 и 393. Први батаљон ни овога дана није успео да заузме село Латковиће к. 457, да дође изнад гробља села Врхпоља-нападајући добро утврђене непријатељске положаје. Снажним противнападом Немци су потисли Трећи батаљон, али га нису збацили с Главице (к. 666 и с. к. 659). Јединице Девете српске бригаде (на левом крилу), у садејству Другог батаљона Седме српске бригаде, напале су непријатеља у рејону Немић камен и после борби целог дана нису успели да освоје његове утврђене положаје. У ствари, Немци су били свесни чињенице да је Немић камен био важан одбрамбени чвор на комуникацији Рогачица-Љубовија, што ће рећи ти положаји су обезбеђивали повлачење делова немачке Групе армија „Е." Када би пао Немић камен онда би јединице 23. српске дивизије лакше обавиле задатак на свом десном крилу. Иначе, уколико би Девета српска бригада била принуђена да напусти положаје у рејону Кика где је, ради појачања упућена и једна чета Трећег батаљона Седме бригаде, били би угрожени Други и Трећи

483) Установљено је само име погинулог Животија Д. Ивановића из села Ловаца код Светозарева који је погинуо код села Дрлаче, Оперативни дневник 7. српске бригаде, А VII, к.1070, рег.бр. 1-31/5.

батаљон којн су задржавали непријатељску колону из Рогачице. Опасност је била тим већа што се колони од 100 возила код села Тадића придружило нешто тенкова. Охрабрен овим покретима механизације, непријатељ је снажно напао из с. Росуљева, Врхпоља и Ридова, „у неколико праваца," и потиснуо батаљоне Седме српске бригаде. Моторизована колона са тенковима и око 1000 пешака, у 18,00 часова, пошла је у пробој. Око 20,00 часова Други и Четврти батаљон повукли су се испред нападача на положаје: к. 859 (Јеловићи) - к.734 к. 906 с. Поповићи к. 1027. У последњем моменту Трећа чета Четвртог батаљона са к. 456, у краткотрајном, али жестоком сукобу, убила је-колико се могло проценити, преко 100 непријатељских војника и официра једне велике колоне.

Са новопоседнутих положаја батаљони Седме бригаде вршили су противнападе и у току ноћи успели да потисну непријатеља са Главице (к. 666). Ту је посебно дошло до изражаја еластичност у извођењу борбених дејстава и примена меневра, избегавајући фронталне борбе и одсутну одбрану, због чега је непријатељ трпео велике губитке. УОперативномдневнику Седмесрпскебригаде записано је да је у борбама које су, 13. децембра, водили батаљони Седме бригаде погинуло 180, а рањено 240 Немаца, али су дате и наше драгоцене жртве од 15 погинулих и 52 рањена борца бригаде. [484]>

У повлачењу према северу, непријатељу је пошло за руком да се, 14. децембра, задржи на просторији Љубовије - Врхпоље-Бачевац. Његова заштитница налазила се у Бачевцу, што је требало да значи да је напустио Рогачицу и журио да се до нарођеног дана, 15. децембра, са свим снагама повуче и пребаци преко Дрине код Зворника. Осећајући да непријатељ измиче, Штаб 23. српске дивизије је наредио потчињеним јединицама енергичан напад у 03,00 часа, 15. децембра, с циљем да одсече зачеље непријатељске колоне и да га по могућству уништи. [485]>

484) А VII, к.1070, рег.бр. 1-32/5, Оперативни дневник 7. бригаде. За погинуле 15. 11. утврђена су имена само: Јакова Ж. Ђукића из Мтаденовца, Борисава Ч. Игњатовића није утврђено одакле је, Стевана Б. Илића из Гроцке.

485) Зборник 1/15, док. 175.

Седма бригада добила је задатак да са два батаљона затвори простор код Јовића к. 931, а друга два батаљона са Главице к.666 и Цапарића да енергичним нападима ликвидирају гарнизон у с. Врхпољу, а затим даједан батаљон усмери према с. Рогати и заједно са деловима Девете српске бригаде разбије непријатељске јединице у Роготи и Грабовици, а један батаљон дуж комуникације ка Росуљеву и Бачевцу да покуша да уништи непријатељску групу источно од Врхпоља. Пошто батаљони изврше своје шхатке, Штаб бригаде ће их оријентисати, према непријатељу с. Росуљеву и Бачевцу.[486] Међутим, у току ноћи, 14. децембра, непријатељске заштитнице повукле су се испред положаја Седме српске бригаде, а да ниједан њен батаљон то није приметио. Истога дана, непријатељ је у времену од 10,00 до 13,00 часова напао на Трећи и Четврти батаљон и потиснуо их с положаја: Главица (к. 666) Живковићи-Јовићи. Ови снажни напади били су комбиновани с вештим убацивањем више „трупова" у позадину бригаде иначе покретљивих и добро наоружаних мањих јединица.[487] У једној веома критичној ситуацији нашао се и начелник Штаба бригаде због чега је Штаб бригаде морао да интервенише и пружи му помоћ. Уборбаматогадананепријатељјеимао, прематадашњим проценама, 35 погинулих и 50 рањених војника, а Седма српске бригада седам рањених бораца.[488]

Седма српска бригада у свему поступила је по наређењу Штаба 23. српске дивизије и већ у јутарњим часовима, 15. децембра, њени батаљони кренули су на извршење задатака али се непријатељ неопажено извукао на саобраћајнице поред р. Дрине. Приметивши веће групе усташа код с. Тегара - преко Дрине, Други и Четврти батаљон Седме бригаде започели су митраљеском и минобацачком ватром жесток двобој у коме је према проценама убијено 20 и рањено 25 непријатељских војника. Истога дана у Штаб бригаде стигла је вест да је Рогачица ослобођена. Око 16,00 часова Четрнаеста бригада ушла је без борбе у Љубовију пошто се непријатељ повукао на леву обалу Дрине и порушио гвоздени мост за собом. Мо-

486) Исто.
487) Прилози Београдске секције Седме бригаде (код аутора).
488) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-32/5, Операт. днев.7. српске бригаде.

стобран непрнјатеља на просторији Љубовије ликвидиран је 16. децембра.[489]

Батаљони Седме српске бригаде, 16. децембра 1944. године, нашли су се уз десну обалу Дрине, и то: Први батаљон у рејону с. Доње Кошље и Равном Брду, Други на простору с. Дрлача, Трећи у рејону с. Врхпоља и Матковића, и Четврти батаљон у с. Лукићи и Живковићи. Са ових положаја (као и претходног дана) делови бригаде тукли су минобацачима и митраљезима усташе у рејону с. Тегаре - преко реке Дрине.[490]

Пошто претходне операције за Дрину нису дале очекиване резултате - да спрече извлачење Немаца ради јачања сремског фронта - Штаб Јужне оперативне групе НОВЈ захтевао је да јединице 14. корпуса да форсирају Дрину и разбију непријатеља на просторији Ковиљача -Зворник-Дрињача.[491] У борбама на прилазима Београду и за долину Западне Мораве, јединице 23. српске ударне дивизијестекле су драгоцено борбено искуство борећи се са бројчано и технички јачим непријатељским формацијама. У исто време оне су своје формацијске структуре прилагођавале оваквом начину вођења рата. Међутим, у форсирању Дрине наше јединице суочиле су се с новом непознаницом - савлађивање већих водених препрека у условима набујале, хладне, а уз то добро брањене реке, када је међу борцима било највише непливача, када није било техничких пловила нити стручних јединица за изградњу пловних објеката и мостова.[492]

Штаб 23. српске дивизије наредио је Седмој бригади да се са три своја батаљона оријентише према Рогачици која је већ била ослобођена, а једним батаљоном према Љубовији из бојазни да Немци не покушају нов пробој из правцаБајинеБаште,[493] јер се претпостављало да се на десној обали Дрине налазе заостале немачке групе. У вези с тим, Трећи и Четврти батаљон усмерили су се према Рогачици, Први према Љубовији, а Други у с. Доњем Кошљу, као бригадна резерва Штаб бригаде преместио се из с. Симића у с. Савковиће.

489) Иван Глигоријевић „Девета српска", стр. 242.
490) А VII, к.1070, рег.бр. 1-33/5, Оперативни дневник7.бригаде.
491) Зборник 1/15, док. бр. 186.
492) Зборник 1/15, д. 203, збор. 1У/31, д.65, и 68.
493) Зборник 1/16, док. 203.

Штаб 23. дивизије је исто тако, 17. децембра, упутио своју Четрнаесту бригаду да помогне 45. дивизији при разбијању непријатељске групе на простору Амајић - Мали Зворник, а Девету бригаду у рејон Извор-Шанац-Врбани Рашак-Бубњава, да припреми прелазак преко Дрине. Седма српска бригада остала је на истим положајима са задатком да припрема скеле, сплавове и пронађе чамце за пребацивање на леву обалуДрине.[494)]Инжињерскабригада Врховног штаба ипак је, уз напоре направила понзонску Cl$<у, и обезбедила јединицама прелаз преко Дрине.

У извештају 14. корпуса НОВЈ, од 17. децембра, Штабу Јужне оперативне групе у вези с форсирањем Дрине, између осталога, каже се:

> „... Мост на Дрини северно од Љубовије распон око 150 т , а порушена му је средина у дужини око 60 т. „За оправку овога моста потребне би биле челичне жице-ужад да би се могао направити висећи мост. Како потребног материјала ни челичне плетене жице нема 23. дивизија није у стању да мост код Љубовије оправи. За пребацивање преко Дрине дивизија имаједан чамац капацитета 15 људи и један други за 4-5 људи..." [4951]

За неколико дана Седма српска бригада, у неколико наврата, слалајесвоје извиђачке делове преко Дрине и нападала четнике и усташе у рејону с. Тегаре. Сви борбени конт акти с непријатељем показали су да се главнина немачких снага повукла у правцу Бијељине-Брчког, а да су остале слабе снаге Немаца, четника и љотићеваца,што је олакшавалоосновни задатакбригаде-форсирањеДрине. За то време су се њене јединице одмарале, организационо сређивале и припремале за предсгојеће задатке.

Приближавајући се одредишту за форсирање реке, неки батаљони су извршили покрет на месту прелаза реке, па је, 20. децембра, Први батаљон из с. Доње Кошље прешао у Поднемиће, Други из с. Дрлаче у с. Рготу, док су Трећи и Четврти батаљон остали по распореду од претходног дана. Са ових положаја бригада је већ сутра-

494) Зборник 1/15, д.186 и 203; 36. 1/31, д. 65 и 68.
495) Зборник 1У/31, д. 65.

лан упутила преко Дрине извиђаче који су напали усташе 15 кш ол с. Тегаре. Око 16,00 часова, испод с. Врхпоље, дошло је до сукоба у којем је Трећи батаљон одбио напад око 200 усташа. Погинула су четворица усташа, а 12 рањено. Трећи батаљон имао је једног борца рањеног и два убијена коња.[496)]

Док су се делови Седме српске бригаде примицали месту форсирања Дрине, северније од Малог Зворника, 24. бригада 45. дивизије, у садејству делова 39. дивизије, 20.децембра,ослободила је Зворник и поново се повукла на десну обалуДриненасектор Ј1озница-Бања Ковиљача. Према извештају Штаба, 17. дивизија, од 19. децембра, комуникацијом Зворник-Козлук-Брањево-кретала се колона од око 200 моторних возила, највише камиона и запрежних кола. У ствари, то су биле јединице 11. СС пука 7. СС дивизије „Принц Еуген" који је својевремено обезбеђивао одступницу 34. армијског корпуса из Ужица. Ове исте снаге већ сутрадан, 20 децембра, достигле су Бијељину, разбиле блокаду и ослободиле заштитне делове 11. ваздухопловне-пољске дивизије, нешто четника, зеленокадроваца и усташа Трећег горског здруга („Босански планинци"). [497)]До пола дана, 20. децембра 1944. године, у Зворнику налазили су се делови 7. СС дивизије „Принц Еуген" дивизије, Трећи батаљон 21. ловачког пука 11. ваздухопловнопољске дивизије и Борбена група „Скендербег." [498)]

По наређењу Штаба 23. српске дивизије, Седма бригда је, 22. децембра, кренула десном обалом Дрине ка Зворнику до с. Читлука и Чулине и у том маршу прешла око 37кт пуга. Сутрадан препешачила је још 15 кт до Малог Зворника, где је било погодно место за прелаз преко реке.[499)]Накнадним наређењем Штаба23. српскедивизије, наложено је да се Седма бригада пребаци на леву обалу Дрине, са своја два батаљона, и што пре поседне рејон Глумине - Гуштери и одатле садејствује јединицама Четрнаесте српске бригаде као деснокрилном суседу

496) А VII, к.1070, рег.бр. 1-33/5, Зборник 1/15, д.203, Оперативни дневник 7. српске бригаде.

497) Зборник 1У/31, док. 70.

498) Зборник 1У/31, док. 72.

499) Зборник 1/15, док. 203.

против четника. Штаб бригаде је друга два батаљона разместио у с. Грабавци и Зворнику. Лево од Седме српске бригаде, са просторије Снагово-Каменица, дејствовала је Девета бригада, такође, против четника.[500]

До мрака, 23. децембра, преко два понтона Дрину су прешди Први и Трећи батаљон и одмах упућени на положаје. Коњи су превожени обичним чамцем. Ноћу, 23/24. децембра, реку су прешли на исти начин Други и Четврти батаљон, ахутрадан и позадински делови. Ни у једном очуваном документу није нађен податак да се неко од бораца бригаде удавио или погинуо приликом прелаза преко Дрине, што доказује да је у том тренутку лева обала реке, на месту прелаза, била незаштићена и веома слабо брањена.[501]

На дан 24. децембра, борбени распоред Седме бригаде налазио се на левој обали реке Дрине, и то: Трећи батаљон на падинама Глумине где је у 13,00 часова сменио делове Четрнаесте бригаде који су били окренути према Зиданима к. 813., Први у рејону Гуштера према Цапардима к. 421, а Други и Четврти батаљон у Јардану и Зворнику као резерва 23. српске дивизије. Четврти батаљон вршио је обезбеђење Зворника, а Други, након два дана, дао је једну чету да у Козлуку прати дивизијску интендантуру ради пленидбе магацина хране четника и усташа. Оваквим распоредом,јединица 23. српске дивизије биле су усмерене против четничких снага (велики број виших официра бивше југбсловенске војске и гро четника из Црне Горе, Србије и Санџака) око 10000 људи, које су сапростора Цапарди-Марковац-Подборогово покушавали да се пробију према Брчком и споје се с немачким јединицама.[502]»

Борбе које је 23. дивизија водила, а са њом и Седма српска бригада на прилазима Дрине и за њено форсирање, од 8. до 24. децембра 1944. године, потврђује чињеницу да су се јединице Седме српске бригаде бориле против веома увежбаног, искусног противника који је знао и могао да води борбе и утврђује положаје у најразличитијим условима и правилима ратне вештине. Непријатељ је.

500) Зборник 1У/31, док. 68. и 72.
501) Зборник 1/15. док. 203, А VII, к.1070, рег. бр. 1/35/5.
502) А VII, к.1070, рег. бр. 1-34/5, Операт.днев. 7. бригаде.

поред тога, располагао моћним наоружањем и ратном техником - тенковима, борним колима, артиљеријом разног калибра, речју, с довољним бројем аутоматског оружја и муниције. Међутим, бригаде 23. дивизије имале су једва по неколико „џомбула" и противтенковских пушака, по батаљонима, за борбу против немачких тенкова и борних кола, са ефектом који је био мали како по домету тако и по пробојној моћи. Али, и поред тога нешто што је посебно важно, морал бораца био је фактор који је надокнађивао остале мањкавости у јединицама ослободилачке војске. Батаљони Седме српске бригаде успели су да угрозе највиталније саобраћајнице којима се служио непријатељ, а каткад и да натерају непријатеља у таласе Дрине. Што су се понекада батаљони морали повлачити са заузетих положаја и допустити пролаз немачким јединицама долином Дрине, то су најчешће условљавали бројни фактори. Треба узети у обзир и чињеницу да је командни кадар у бригади знатним делом био млад и неискусан и још увек се тешко сналазио у сложенијим ратним окршајима. Зато је Штаб 23. српске дивизије, поред настојања да постигне што бољи успех у борбама, инсистирао да се организују и курсеви обуке за командни кадар. Успутне поуке и савети нису могли да замене систематску обуку. Исто тако и политичко руководство није било довољно теоретски изграђено, а била је потребна организована идејно-политичка обука допуњавана културно-забавним активностима.

Потребе као и пораст новодошлог (мобилисаног) људства у јединице захтевао је, поред осталог, знатно веће ангажовање око снабдевања и организовања транспорта. Као што се види из Оператиног дневника Седме српске бригаде,још 18. новембра 1944. године, почелоје, а 21. истог месеца завршено формирање Бојне и Трупне коморе у бригади.[503] За ове транспортне потребе, Штаб 23. дивизије је Седмој српској бригади доделио 68 двопрежних запрега, 22 коња са чезама и 40 запрежних кола за чију вучу су коњи накнадно набављени.[504]

По преласку реке Дрине, теренске прилике за брзо и ефикасно кретање и маневрисање јединица створиле су

503) А VII, к.1070. рег.бр. 1-29/5, Операт. дневник 7. бригаде.
504) Исто, рег. бр. 1-28/5.

много тешкоћа. Запреге су биле везане за путеве, а путева није било на правцима кретања свих батаљона. Штаб 14. корпуса НОВЈ је сгога, 29. децембра 1944. године, наредио потчињеним јединицама да реорганизују своје коморе и интендантуре:

„... дружите се у потпуности прописане формације од стране Главног штаба НОВ и ПО Србије. Интендантуре и коморе батаљона имају бити искључиво на товарној стоци. Сва друга превозна средства, као кола, чезе и моторна возила, имају се изузети из батаљона и употребити за интендантуре штабова бригада и дивизија...[505)]

У то време Седма српска бригада у свом саставу имала је 3767 бораца и старешина и 283 грла стоке од којих 29 јахаћих, 118 товарних и 136 запрежних коња.[506)] Све је то требало хранити и опремати под изузетно лошим условима.

Опремљеност и исхрана војника била је веома слаба. Проучавањем архивске грађе стиче се утисак да Седма српска бригада, током читавог постојања и боравка на делу територије Србије, није имала толико проблема са исхраном као на прилазима Дрине. О томе се у Оперативном дневнику Седме бригаде, за 13. децембар, између осталог, каже:

„Снабдевеност јединица је слаба. Од 4000 бораца колико је бригада, 75% бораца је слабо или никако обучена (30% су потпуно боси). Снабдевеност је поред осталог слаба и због тога што је попуњеност бригаде стоком сведена на 300 уместо 1200 грла коња. Глад је врло честа појава."[507)]

Слаба храна, а још слабија одевеност на положајима и оштри мраз, представљали су озбиљан проблем код свих јединица Седме српске бригаде, а дошло је и до појаве самовољног напуштања јединица, мада то није била карактеристика ових јединица. Убрзо по форсирању Дрине због пасивности краја, лоших путева и још веће

505) Зборник 1/31, д.126, А VII, к.1070, бр. 1-2.

506) А VII, к.1070, рег. бр. 1-40/5. Стање на дан 15. 1. 1944, Операт. дневник 7. бригаде.

507) А VII, к.1070. рег.бр. 1-32/5, Оператив. дневник 7. бригаде.

удаљености од изворишних база, снабдевање је постало изузетно отежанозајединице Седме бригаде. Тоједовело и до компликација у политичком и војничком раду јединица због ангажованости бораца на положајима. Само у допунским батаљонима редовно су се одржавали војнички и политички часови.

Први пут се у извештају Штаба 23. дивизије, уттуђеном Штабу 14. корпуса, констатује да се обавештајна служба постепено развијала уз све недостатке које је показивала, јер људи обавештајци и службе при јединицама нису поседовали довољно стручног знања за нове сложене услове, нити су имали потребна техничка средства која су била нужна зато. Од свега што су извиђачи и обавештајци јединица 23. дивизије имали, била је, пре свега, храброст и упорност људи да се домогу што већег броја тачних података о снагама, распореду и намерама непријатеља. За успешно обављање задатака обавештајци су, поред припремљености претходно морали да упознају терен на коме делују и људе на том терену, и да од њих траже праве информације. Међутим, бригада се борила увек на новом подручју, те су обавештајне службе увек морале изнова да успостављају контакте с људима и проучавају тренутно стање непријатеља. Оне су повремено остваривале контакте и с људима који су били заведени непријатељском пропагандом, што је чинило рад обавештајне службе веома деликатним и изузетно одговорним.

Са проширивањем ратних зона и продирањем према подручју источне Босне-а у вези с тим и извршавање борбених задатака у све сложенијим условима-улога правовременог и тачног информисања које су вршили обавештајци, било је од пресудног значаја за успех при нападу на непријатеља на најосетљивијим местима, а истовремено оно је чувало од изненађења и губитака својих јединица. Све ове чињенице говориле су у прилог потребе јачања обавештајних служби у јединицама које су - под условима у којима су деловале и у источној Босни и даље ка западу - тешко долазиле до потребних података, али и информације до којих су долазили биле су увек драгоцене.

За време колико је трајала борба за Дрину, Седма српска бригада имала је око 40 погинулих, 116 рањених и 30 несталих бораца. Према непотпуним подацима, не-

пријатељ је имао око 356 погинулих и 534 рањена као и три заробљена непријатељска војника.

Анализирајући резултате борби вођених пред крај децембра 1944. године, Штаб 14. корпуса НОВЈ констатовао је да је, 24. децембра, очишћена „читава долина реке Дрине до Јање," и да је непријатељ потиснут према Бијељини и Брчком-уз знатне губитке, али у критичком осврту на исход операције, поред осталог, истиче се и следеће:

> „Исход борбе и њихових резултата нису задовољавајући, нарочито последњих дана на простору Зворник-ј&Гзлук-Јања, где су се непријатељу са врло погодних положаја могли нанети велики и огромни губици. Планским дејством наших јачих снага на простору од Јање доЧелопекамогла се пресећи одступница непријатељу и постајала је могућност за потпуним уништењем његових делова или у најгорем случају да им се онемогући пролаз овим правцем на север већ да се приморају на повлачење преко Власенице за Сарајево, са чиме би били изложени губицима на толиком другом путу за срем и непосредно потпомагање фронта тамо...[508]>

У ствари, могло би се рећи да није у потпуности био реализован оперативни план дејстава Штаба Јужне оперативне групе према коме је 17. и 28. дивизија НОВЈ требало - на сектору Бијељина - Јања до Саве, а на југу на линији Куријачица - с. Бањића - с. Прибој - да униште бијељинску непријатељску групу, а 45. 38. и 23. дивизија под командом Штаба 14. корпуса на просторији Козлук - Зворник, Дрињача, јужно од Куријачице и села Прибоја на обема обалама Дрине, уништи зворничку непријатељску групу.[509)]

508) Зборник 1У/31, док. 147.
509) Зборник 1У/31, док. 73.

IV ДЕО

БОРБЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ У БОСНИ И ХРВАТСКОЈ

Пошто су форсирале Дрину, једииице Јужне оперативне групе НОВЈ тежиште борби пренел е су према средишном делу земље.

Командант Групе армија „Е" генерал пуковник Лер, са седиштем у Сарајеву, и поред тешких губитака није одустајао од замисли да поново овлада комуникацијом долином реке Дрине из основног разлога што комуникација реком Босне за повлачење знатних снага ове армијске групе није била довољна за извршавање основног задатка - извлачење комплетних немачких снага према северу. Осамнаестог децембра 1944. године генерал Лер наредио је команди 34. армијског корпуса да све снаге прикупи у ширем рејону Бијељине и јужно од Саве, да нападне јединице ослободилачке војске и прошири мостобран источно од Брчког. Издајући наређење да се напусти Зворник, генерал Лер препоручио је да се то спроведе „по могућности" тек после доласка четничких снага које су се, у усиљеном маршу, кретале с југоистока према Зворнику.

Померањем тежишта немачког 34. армијског корпуса ка реци Сави, генерал Лер је желео да одбрани Бијељину (делови 11. ваздухопловне пољске дивизије) и онемогући напредовање јединица Јужне оперативне групе НОВЈ према Сави и јужно од ње према истоку и борбом, из покрета, са простора Бијељине обезбедио окуку Сава - Дрина и створио повољне позиције док не пристигну нове снаге и омогућиле јединицама 34. армијског корпуса да усмери своја дејства на Зворник у циљу поновног заузимања.[510)]

510) Зборник, XII/4, Извод из Ратног дневника команде Групе армија „Е".

Замисли немачког генерала Лера - да поново овлада Зворником и створи одбрамбени појас на широком подручју источне Босне и слободну територију за четнике са седиштем у Тузли - ни у једном елементу нису остварени. На тај начин задатак је још један ударац реакцији и покушајима да се одржи у овом делу земље четнички покрет. Пораз који им је нанела 23. српска дивизија и јединице Трећег корпуса НОВЈ, није ишао на руку ни покушајимадареакционарним снагама домобранаи зеленог кадра ојачају четничке редове. Напротив, процес распадања четничких редова после пораза у долини Спрече и на правцу--^еловања Брчко - Тузла, био је убрзан и ове снаге више нису биле у стању да праве далекосежније планове о повратку у Србију.

Директивом, од 19. децембра 1944. године, Штаб 14. корпуса НОВЈ ангажовао је 28. и 27. дивизију да блокирају Бијељину и пресечу комуникације између Бијељине и Брчког, а две бригаде 28. дивизије биле су оријентисане према простору Дрина до друма Јардан - с. Прибој - с. Бошковићи. Једна бригада 45. дивизије заузимала је положај око Јање, друта линија Поток - Горња Пилица (4 км северно од Брањева) и трећа се налазила на десној обали Дрине-да блокира и уништи непријатељски мостобран и посаду у Малом Зворнику. Двадесет трећа српска дивизија, управо у то време, налазила се на прилазима Малог Зворника, док је 25.дивизија била на маршу од Ужица према Ваљеву.[5,,)] У овим операцијама - на северном делу дринског фронта - чији је циљ био уништење немачких групација или спречавање њиховог продора према северу, ангажоване су биле јединице Трећег корпуса НОВЈ, Тузлански партизански одред и други одреди са ових простора.[5,2)]

Разбијање четничких снага на правцу Тузле

Нагли покрет четничких снага с простора дотадашње концентрације почео је, 4. и 5. децембра 1944. године, у два правца:

511) Зборник 1\731, док. 72.
512) Исто.

1. Једна група је по наређењу Врховне четничке команде, од 4. децембра, напала на сектор Трнова - Келиновик.[513]>

2. У исто време, и на основу истог наређења, Северно четничка група кренулаје, 5. децембра, у две колоне према северу са задатком да избије на линију Дрињача - с. ГТоповићи - п. Јаворник, и то:

- десна колона под командом Драгутина Кесеровића, пуковника, правцем Власеница - Шековићи,

- лева колона правцем Устиколина - с. Бутковићи - с. Кошутица - с. Драпнићи, са задатком да 19. децембра стигне у с. Жеравицу.

Као деснокрилна побочница Десне колоне кретала се Група четничких корпуса Горске гарде, под командом Калабића, правцем с. Заклопача - с. Пијуке - с. Садићи - с. Коријен. У Садићима повезала се с једном бригадом Мајевичког четничког корпуса.[5141]

У продору према северу, Кесеровићевим јединицама пошло је за руком да потисну 16. муслиманску бригаду 27. дивизије НОВЈ и, 17. децембра, заузму Власеницу. Продорје претио слободној Тузли и угрожавао леви бок снага које су се бориле противу Немаца око дринских мостобрана, и то је учинило да Штаб Јужне оперативне групе НОВЈ усмери Трећи корпус и 23. дивизију у правцу кретања четничких снага (групе Кесеровића) које су успеле да се, 23. децембра, извесним деловима пробију на север до Јелице. Овај продор четничких снага олакшао је положај немачким групацијама на северном делу дринског фронта и општи положај немачким снагама на југоистоку.[515)]Када је Штаб 14. корпуса НОВЈ, 22. децембра, усме-

513) Зборник 1У/31, док. 44, и 146.

514) Јужну групу сачињавали су: - Шумадијска четничка група корпуса (1. и 2. Шумадијски и Пожешки корпус, (Крагујевачка и Јуришна претећа бригада око 2000 четника), Калинавичка, (Фочанска и 2. сарајевска бригада Романијског корпуса), делови Дурмиторског и остаци Невесињског четничког корпуса (36. 1У/31 док.44). Десна колона Северне групе обухватила је у свом саставу Расинско- Топличку, Јужноморавску и Млавско-смедеревачка групу, групу корпуса Горске гарде, Тимочки, Авалски и Јаворски корпус око 6600 четника, а леву: Српски ударни корпус (1. и 2. ударна дивизија и 3. дивизија граничара - око 2000 недићеваца) и Власеничка бригада (Зборник 1У/31, док. 146).

515) Зборник 1У/31, док. 146.

рио 23. српску дивизију према четницима, јединице 27. дивизије Трећег корпуса НОВЈ успеле су да разбију и делом униште Опленачку бригаду Калабићеве четничке Горске гарде и заплене целокупну комору његових јединица.[516)]

Без обзира на овај четнички пораз, њихова Врховна команда, следећег дана, наредила је Расинско - топличкој и МлавскcЈ - смедеревској групи четничких корпуса (без Тимочког), Авалском и Јаворском корпусу и остацима Гру^« корпуса Горске гарде као и Трећој дивизији „граничара" - да овладају линијом с. Липовица - с. Сврачић - с. Горње Петровиће - Јегинов Луг, а Српски ударни корпус (без 3. дивизије), с Власеничком бригадом, да поседне линију с. Доње Дубраве - с. Пасци - с. Љубаче. Кладањској четничкој бригади било је наређено да продире правцем с. Ђурђевић - с. Живинце - с. Љубача и садејствују трима бригадама Јужноморавске групе четничких корпуса на нападном правцу с. Ђурђевик - с. Кисељак - с. Католичко Пољане - с. Перућац. Када ове бригадеуспоставе контакт сОзренским корпусом,усмериће се према Тузли. Према томе, Група четничких корпуса с јужних обронака Мајевице и друга с. Озрена имале су крајњи задатак да, у заједници с Требавским и Мајевачким корпусом, нападну Тузлу (средиште слободне „партизанске територије") 25. децембра 1944. год.[517]J

У оваквом распореду четничких снага у источној Босни, после прелаза Дрине, бригаде 23. српске ударне дивизије нашле су се на средишном делу фронта одакле су водиле непрекидне борбе против србијанских, босанских и црногорских четника, све до њиховог разбијања. Тако су се јединице Четрнаесте српске бригаде нашле северно од Седме бригаде на јужним падинама Мајевице, Девета бригада јужно према Дрињачи, у рејону Снагова, са задатком да разбије четничке јединице и спречи их да поседну Тузлу и слободну територију око ње, и да се не споје с деловима 34. армијског немачког корпуса на просторији Бијељина - Брчко.

Први ватрени контакт с четничким снагама у источној Босни, јединице 3. и 1. батаљона Седме бригаде

516) Исто.
517) Зборник 1У/31, док. 146.

успоставиле су, 24. децембра, у рејону Снегова. Штаб бригаде послао је једну чету Првог батаљона у извиђање према Цапардима и Осмацима. Чета се испред Цапарди сукобила с групом четника и после двочасовне борбе потиснула их према Осмацима и убила пет, а ранила осам четника. Увече су упућене још две чете овог батаљона да потпомогну напад на Матковац и Осмаке. И следећа два дана, 25. и 26 децембра, делови Седме бригаде водили су жестоке борбе против четника у рејону Цапарди и Осмака. Први и Трећи батаљон Седме српске бригаде разместили су се прво на простору Марјаново брдо - Цапарди - Осмаци, а, 26. децембра, пребацили се на положаје у рејону Осмаци - Вацетина - Подборогово[518], - у складу с наређењем главног штаба НОВ и ПО Србије којим се од јединица 23. дивизије тражило да убрзају покрет премаТузли и учествују у борбама против четника на простору с. Пожарница - с. Вуковије - с. Липовица.[519],

Требало се разрачунати с четничким снагама које су кренуле према северу са сектора Власенице, али се њихова главнина уместо према с. Прибоју нагло вратила и запосела простор Бабина Лука - Вуковије - Прњавор - Миљановци - Кисељак. Врховна четничка команда, са својим резервним деловима, задржала се у рејону Трнова, а одатле под притиском Четрнаесте српске бригаде, која је била усмерена на главнину четничких снага, наставила кретање и јужно од Живинице спојила се с другом четничком групом јачине од око 1000 људи. По наређењу Штаба 14. корпуса НОВЈ, Штаб 23. српске дивизије захтевао је од Девете српске бригаде да, 26. децембра, у току ноћи крене правцем Тупковићи-Живинице, да спречи непријатељско надирање из тог правца према Тузли и да разбије а по могућству и уништи непријатељску групу од око 2000 четника.

Требало је спречити упорна настојања четничких банди да тежиште борби пренесу ближе Тузли. Десна колона северне четничке групе се, после низа неуспеха, нашла на правцима Међаш - Пожарница - Чакловиће и у долини Спрече, југозападно од Тузле. Поред 38. дивизије НОВЈ у операцијама су били ангажовани и Четрна-

518) Зборник 1/15, док. 203.
519) Зборник 1/15, док. 202.

еста српска бригада као и Први и Трећи батаљон Седме српске бригаде, у складу с наређењем које је пожуривало дејства 23. српске ударне дивизије. Четрнаеста бригада је, 25/26. са положаја Кисељак - Калесија - Миљановци - Мемиће, усмерила нападе на Липовицу где се повезала с 18. бригадом 38. дивизије НОВЈ, на Сврачић и преко Прњ^вора на Сухо поље и даље на Бабину Луку и ВуковијеГ

Први и Трећи батаљон Седме бригаде у ноћи, 26. децембра, у гоњењу непријатеља према Тузли - низ долину Спрече и јужних огранака Мајевице, у садејству с Деветом и батаљонима Четрнаесте српске бригаде - продрли су према Рајинцима и Јегиновом Лугу. Лево су се налазили делови 3. корпуса НОВЈ. За то време, Први батаљон Четрнаесте српске бригаде напао је четнике преко Липовице и протерао их из Симин Хана, а Други је преко Сврачића стигао до с. Чакловића. Овим маневром непријатељске снаге биле су пресечене на два дела, па је један одступио на Мајевицу, а други ка планини Коњух. Четврти батаљон ове бригаде нападао је преко с. Бабина Лука и Пожарнице садејствујући Другом батаљонуатрећи батаљон је преко Прњавора и с. Вуковије натерао непријатеља у бекство преко с. Дубрава и с. Долнице.[520]>

Између Трећег батаљона Седме и Другог батаљона Четрнаесте бригаде налазио се широк међупростор који није могао бити добро покривен. То је било разумљиво јер су јединице Четрнаесте бригаде дејствовале у правцу Пожарнице који је био одвојен од правца дејства Трећег батаљона Седме бригаде. Захваљујући овим околностима, у одсутном моменту, одсечени делови разбијене Треће граничне дивизије и Расинско-Топличке групе, корпуса око 2000 четника, успели су да се пробију на Мајевицу, у партизанску позадину, правцем Вуковија - Миљановци, где су их прихватили четници Мајевичког корпуса. Бежећи испред једне чете Трећег батаљона Седме српске бригаде, ова група четника је, 27. децембра, наишла на Штаб 23. дивизије и Штаб седме бригаде, који су били у покрету у колима према селу Миљановцима, што је могло имати нежељене последице. Само захваљујући паници

520) Зборник 1/15, док. 203.

којом су били четници захваћени, све се ипак добро завршило.[52,)]

Друта група четника, уз велике губитке, успела је да се извуче преко с. Трештенице и с. Лозне у Завидовиће и Маглај „где су их прихватили Немци," а главнина четничких снага, која се извлачила из Србије преко Бановића, повукла се за Требаву. Ова група могла је да се пробије према планини Коњух зато што је у распореду између јединица 38. дивизије и Четврте бригаде 23. дивизије остала празнина.[522]>

Тако је десна четничка колона, којом је командовао пуковник Драгутин Кесеровић, разбијена на два дела. Ове борбе вођене су по сувом и хладном времену, без довољно хране и одмора. За ово време Други и Четврти батаљон још увек су били одвојени од Седме српске бригаде, обављајући друге позадинске дужности. После борби са Кесеровићевим четницима, Штаб Седме српске бригаде и њен Други батаљон кренули су, 27. децембра, са простора Грбовци - Јардан - Зворник, према Миљановцима.

У борбама са два батаљона Седме бригаде, непријатељ је имао 20 погинулих, шест рањених и 35 заробљених четника и усташа. Бригада је имала два погинула, пет рањених и три нестала борца. Заплењено је десет коња, као и извесне количине муниције и хране. Следећег дана, 28. децембра, батаљони Седме српске бригаде разбијали су, уништавали и чистили терен и заробили четнике према Мајевици - рејонима Миљановци - Дубница-Јајићи - Међеђа - Муслимански Незук - Бељковица. Седма српска бригада је, 29. децембра, кренула на подручје Пурачић - Милино село - Деветак. Њен Први батаљон у рејону Деветак - Стиже, Други и Четврти батаљон у области Милино село и даље према Ступари - Тумаре. Трећи батаљон бригадна командна болница и Штаб бригаде у с. Пурачве.

Садејствујући јединицама 3. корпуса НОВЈ, бригаде 23. српске дивизије наставиле су да гоне и уништавају четнике према Озрену. Група од око 5000 четника и усташа налазила се између Градачца и Грачанице.Седма бри-

521) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-34/5, Операт.днев. 7. бригаде. Зборник 1У/33, док. 20, објашњење 17.

522) Зборник 1/15, док. 203, Зборник 1У/32, док. 20.

гада била је оријеитисана према Озрену и Мајевици, јужно од комуникације Тузла - Добој. Кренули су правцем Сухо поље - Симин Хан, одакле се већи део њених јединица, возом кроз слободну Тузлу, пробио до Пурачића, а комора, по обичају, кретала се пешке.[523)]

У покрету према наређеним положајима, Први батаљон Седме српске бригаде, на основу обавештења да се близу Милина Села налази група од око 500 непријатељских в^јника, напао је ове делове Озренског четничког корпуса којим је командовао Милош Јанковић са Штабом на Требави,[524]>разбио их и посео сектор Деветак - Сижје. Групу сличне јачине истог корпуса, код Милина Села, разбио је Четврти батаљон Седме бригаде. Други батаљон је у маршевској колони, на мразу од -10?без борбе стигао и сместио се у рејон Милина Села. Ова два батаљона Седме српске тек тада су се припојила бригади. Трећи батаљон се - као бригадна резерва са комором, болницом и Штабом бригаде - разместио у Пурачићу.

У овим борбама четници су имали 10 рањених, а заплењено им је нешто шињела и брашна.

У заповести Штаба 3. корпуса, од 29. децембра 1944. године, поводом заједничких успеха у разбијању четничке групације од око 6000 људи [525]>која је вршила притисак на Тузлу, између осталог, каже се:

> „Братска сарадња јединица 23. српске ударне дивизије показала је свима и свакоме, да су сви народи Југославије сједињени када је у питању ма који крај наше домовине. Овим путем одајемо признање и нашу захвалност... свим јединицама које су учествовале у борбама на овом подручју од 1. до 29. децембра. Признање и захвалност у личности потпуковника Миладина Ивановића, команданта 23. дивизије свим бригадама ове дивизије." [526)]

Сутрадан, 30. децемба 1944. године, Седма српска бригада растерала је четничке групе које су се налазиле испред ње у рејону Сижја - Катанићи - Комари - Ступари

523) А VII, к. 1070, рег.бр. 1-34/5, Операт. дневник 7. бригаде.
524) Зборник 1У/33, док. 20.
525) Зборник 1У/31, док. 129.
526) Зборник 1У/31, док. 125.

- Кртова. Бежећи у паиичиом страху, четници су остављали за собом многу опрему - шињеле, шајкаче, оружје и муницију. Даље гоњење озренских четника предузеле су извиђачке групе седме бригаде, а по завршеним борбама-батаљони су се разместили: Други у Милином Селу, Први на простору с. Сижје - с. Ступари, Четврти у селима Катанићу и Ступарима, са оријентацијом према планини Озрену где су се повлачили озренски четници, тј. да би онемогућили прелаз знатних четничких снага из Србије с југа - према Озрену.[527)] У овим борбама погинуло је 17, рањено 25, а заробљено пет непријатељских војника. Заплењено је 10 коња, личне и друге ратне војне опреме и хране.[528,] Уочи Нове године, батаљони Седме српске бригаде наставили су да гоне четнике и усташе са сектора: Кртова - Ступари к.389 - Катанићи - Сижје - Тумари - Бријесница. Први, Други и Четврти батаљон Седме српске бригаде напали су, обухватним маневром, четнике на овом простору да их опколе и униште. Само око Бријеснице налазило се око 600 Калабићевих четника. Четничке групације избегле су опкољавање-повлачећи се без икаквог отпора. Једино су озбиљнији отпор пружили из кућа у Горњој и Доњој Бријесници, али после три сата борбе и на прве јурише бораца ослободилачке војске, четници су панично побегли и посели положаје Смрдин - Горња и Доња Буковица - Хајдеровићи. На сектору, пак, Жепче - Завидовићи - Хајдеровићи налазила се Пета чета Осмог поседног здруга усташа.[529,]

527) Један део разбијених четничкихјединица ипак се пробио са Мајевице за Озрен. Никола Калабић, 29. јануара 1944, депешира ЧВК да се Група корпуса Горске гарде после пораза, 26/27 децембра, налази у с. Бановићима, Српски ударни корпус СУК у Православној Трештеници и Прибитковићима, Јужноморавске групе корпуса у **с.** Сеонима 3. дивизија (део снага) у с. Лозни. Група корпуса имала **је** следеће снаге тада: Опленачки корпус 300 **људи, Космајски** 200, **Црногорски** 200, Златиборски 350, Јавроски 100, **Млавски** 500 **(Синиша Пазарац) и бригада Калабићеве пратње - укупно 2000 војника. Кесеровићеве снаге: Топлички 350, Расински 300, Јастребачки 250, Јабланички 120, лична Кесеровићева пратња 160 људи, укупно близу 1300 Тимочки** корпус **којим је командовао Љуба Јовановић, звани „Патак" имао** је 600 људи. Ова четничка групација имала је пошто је претрпела **низ** озбиљних пораза, близу 4000 људи (Зборник 1У/33) док. 20, објашњење 25.).

528) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-35/5, Операт. дневник 7. српске бриг.

529) Зборник 1У/32, док. 70; А VII, к. 1070, рег. 1-35/5, Оперативни дневник Седме бригаде.

У борбама, вођеним 31. децембра 1944. године, четници су имали 13 погинулих и 30 рањених. Заплењена им је радио-станица, нешто ратне опреме и хране. Бригада је имала само три рањена борца. У извештају, од 31. децембра 1944. године, Врховном штабу НОВ и ПОЈ Главни штаб НОВ и ПО Србије констатује да су „операције у долини Дрине" завршене. [530)]

У релацији Штабу 2. армије, штаб 14. корпуса критички сј^осврће на борбе против четничких групација на обронцима Мајевице и у долини Спрече.

Треба имати у виду да су, поред осталог, јединице биле слабо опремљене средствима за везу, те су наређења и обавештења, углавном, преносили курири. Међупростори за њихова кретања били су велики, терен непознат, земљиште испресецано дубодолинама и пошумљено, што је слабило борбене везе. Па ипак, и поред ових и сличних отежавајућих околности, борбена искуства јединица обогаћивала су се и успешно савлађивала вештину све сложенијег начина ратовања.

Борбе на Озрену

Констатација Главног штаба НОВ и ПО за Србију, од 31. децембра 1944, да су „операције у долини Дрине" завршене, значило је да је пред јединице Јужне оперативне групе постављен још један задатак - да избију у долину реке Босне и у рејон Добоја, па да пресеку главну непријатељску саобраћајницу. Пре тога, Штаб Јужне оперативне групе захтевао је од јединица да се среде, реорганизују, попуне, одморе, нахране, а у исто време, ликвидирају непријатељска упоришта на саобраћајници Челић - Брчко. У склопу ових активности, на бојиштима у источној Босни бригадама 23. српске ударне дивизије наређено је да затворе правац Грачаница - Тузла.[530]

По наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ, од 2. јануара 1945. године, које је потписао Врховни командант Маршал Југославије Ј. Б. Тито, формиран је штаб Друге армије. У њен органски састав ушле су 23. српска ударна,

530) Зборник 1/15, док. бр. 202.
531) Зборник, 1У/33, док. 20.

25. и 45. српска дивизија 14. корпуса, 17. ударна и 28. ударна дивизија, а у оперативном погледу и дивизије Трећег корпуса.[532]»

Првог дана Нове 1945. године, Први батаљон Седме српске бригаде од Сижја према Кртови, Четврти батаљон са простора Катанићи - Тумаре - Буковица и Други са положаја око Горње и Доње Бријеснице наставили су да, обухватним нападом, опколе и униште групе озренских четника.[533)]У с. Пурачићу, тих дана преузео је дужност политичког комесара Седме српске бригаде Милан Чабаркапа, адужност обавештајног официра бригаде Ратко Анђелковић, док је дотадашњи обавештајни официр Ђура Видовић упућен на школовање.

Ни овога пута напади нису донели у потпуности жељене ре^ултате због два разлога: четници су се растурили у групе и повлачили према Озрену-избегавајући озбиљније сукобе, а и међу њима било је доста мештана који су добро познавали терен и полазило им је за руком да се спремно извуку из обруча. Шта више, четници из Доње и Горње Буковице преузимали су офанзивна дејства на јединице Четвртог батаљона Седме српске бригаде на простору Тумаре - Катанићи, али су у противнападу ови покушаји били разбијени. Погинуо је 21, док је рањено45 а заробљенатри четника. Батаљони Седмесрпске бригаде имали су два погинула и једног рањеног борца.[534,]

После интензивног извиђања патрола свих бригада 23. српске ударне дивизије, утврђено је да се, 2. јануара 1945. године, на простору Какмуж - к.884 с. Краљица - Горња и Доња Буковица - Смрдин - с. Петровићи - с.

532) Збврник X1/2, док. 1.

533) Зборник 1У/32. док. 15. поред осталог, каже се: Према депешама Младена Младеновића, команданта Јужноморавске **групе** корпуса бр. 312 и 373 од 31.12.1944.г., и 2.1.1945.г., његове јединице су тада стигле у Раковац. Ухвативши везу са Озренским четничким корпусом, он је намеравао да предузме напад према Пурачићу. Јужно од ових јединица, преко с. Буковице с. Бајдеровића, повлачиле су се Група четника корпуса Горске гарде и Српски ударни корпус."

534) А VII, к.1070, рег. бр. 1-35/5. За погинуле утврђено је само име Живка М.Јанковића из с. Бегаљице код Београда. Оперативни дневник 7. бригаде.

Хрге,[535] сконцентрисало око 3000 четника, усташа и зеленокадроваца.

У складу с наређењем о интензивном извиђању и деловању јединица Првог батаљона Седме српске бригаде, 2. јануара 1945. године, напао је непријатеља у Петровом Селу, разбио га и протерао, а у селу оставио 150 бораца, док је једна његова чета-по наређењу Штаба 23. дивиц*је-с батаљоном Тузланског партизанског одреда упућ^на према Грачаници у циљу извиђања. Испред Петрова Села ову јаку извиђачку групу четници су напали, али су били разбијени и јединица је продужила на извршење задатака. Међутим, у току вечери, 2. јануара, групу бораца која је поседала Петрово Село напало је шест батаљона Озренског четничког одреда и приморали их да се повуку до с. Порјечине. Али Четврти батаљон Седме бригаде успео је да протера четнике са простора с. Васиљевци - Мичијевци и поново се повуче на полазне положаје, Други батаљон ове бригаде, са блиског одстојања, дочекао је четнички стрељачки строј, највероватније из састава Јужноморавске групе корпуса у Д. Бријесници и том приликом нанео му озбиљне губитке, разбио га и посео Горњу Бријесницу.

Други и Четврти батаљон Седме бригаде следећег дана успели су да од озренских четника очисте (у ноћним борбама 2/3. јануара) рејон с. Горња Бријесница - Речани - Васиљевци - Мичијевци и нанесу им знатне губитке. Од заробљених четника Штаб бригаде добио је информацију да су Енглези пре десетак дана авионима допремили у рејон с. Порјечина - Грачанице одећу и конзерве за четнике и да су одвезли неке Американце, Енглезе и Италијане,[536] као и да су четници остали без довољно муниције, (20 - 40 метака на сваког четника),

535) Зборник 1У/32, док. 15. Реч је о истим снагама као и претходног дана, а вероватно и појачане јединицама главнине четничких снага из Србије.

536) А **II,** к.1070, рег. бр. **1**-36/5. Оперативни дневник 7. српске бригаде. (О помоћи коју су савезници са запада слали четницима у исто време када и партизанима говори се у депешама Штаба 3. корпуса **Врховном штабу НОВ и ПОЈ за новембар** 1944. **Тако** се у **депеши, од 26. 11, каже: „Већ трећи пут савезнички авиони бацају материјал тако да претежни део пошиљке падне непријатељу у руке. Не само нама, већ и борцима и народу изгледа да то није случајно.** Молимо интервенишите".(Зборник 1У/30 док. **130.)**

па су почели да спроводе мере штедње. У борбама од 2. јануара Седма српска бригада имала је седам рањених бораца.

Трећег јануара 1945. године, 23. српска ударна дивизија добила је задатак да разбије и уништи гарнизон у Грачаници и четничке концентрисане снаге на простору с. Буковица - с. Смрдин и с. Пакленица - с. Брезици. У складу с овим наређењем, Штаб 23. дивизије извршио је промену у борбеном распореду својих снага бригада, па је наредио: Четрнаестој бригади да се, 4. јануара ујутру пребаци на десно крило рејона Лисовићи - Тиња - Добрња - Подорашје - Брезик са задатком да организује одбрану према Грачаници; Седма бригада да се повуче и концентрише своје батаљоне на левом крилу у ширем рејону с. Кртова - Сижје Милино село - Тумаре, с тим да очисти простор Буковица - Горња Бријесница као и да организује извијање и обезбеђење на правцу лево према Озрену и десно ка Грачаници, а Девета српска бригада да се размести у ширем рејону Лукавац - Пурачић.[537]

Од свих батаљона Седма српска бригада, у то време, дејствоваоје само Други батаљон, разбивши непријатеља дубље према реци Босни на простору Доња и Горња Буковица. Тога дана савезничка авијација бомбардовала је Маглај у коме су се налазили Немци и усташе.[538]

На дан 4. јануара 1945. године распоред непријатељских снага изгледаоје овако: на сектору Бијељина - Брчко цени се да је било око 10000 Немаца, а у околини Брезовог Поља 800 четника, док се око 1500 четника налазило на сектору Смрдин - с. Баковац јужно од положаја Седме српске бригаде; око Пакленице, Бољанића, Текућице и Добоја налазило се око 2000 озренских четника, око Грачанице 3000 усташа, зеленокадроваца и нешто четника, а на простору Живинице - Ступари - Кладањ - Папрача око 2000 Кесеровићевих четника. Штаб Седме српске бригаде добио је обавештење да је једна немачка колона из Сарајева стигла у Власеницу (963. тврђавска бригада је била челна колона), у пробоју према Бијељини и Брчком - Дубоко, у позадини, 23. српска ударна дивизија с те-

537) Зборник 1У/32, док. 70.
538) А VII к.1070, рег.бр. 1-36/5, Оператив.днев. 7. бригаде.

жњом да поново овлада комуннкацнјом низ реку Дрину. Да би олакшао продор овим немачким снагама низ долину ове граничне реке између Србије и Босне, делом снага 34. армијски корпус, са брчанског мостобрана, пошао је у сусрет јединицама које су продирале ка Зворнику, аЈЈругим делом премаТузли,ради везивања снагаНОВЈ.[539]

,1 Седма српска бригада, на положају од претходног дана, добила је наређење да обухватом нападне, уништи или протера четнике са Озрена. Према постављеним задацима, њени батаљони добили су следеће нападне правце:

- Први на десном крилу, на правцу села: Порјечина - Петрово Село - Какмуж, са задатком да протера четнике са леве обале реке Спрече и са североисточних огранака Озрена:

- Трећи на правцу села Комари - Краљица, према средњем Озрену, да обухватним маневром ослободи село Брезик;

- Четврти на простору села Васиљевци - Мичијевци, са задатком да шири простор ових села очисти од четника;

- Други, на левом крилу бригаде, да на правцу Речани - Смрдин уништи четничке групе у Смрдину, на јужним обронцима Озрена и одатле извиђа према Маглају и Завидовићима.

Као и у досадашњим борбама, четници су и на обронцима Озрена, где год је било могуће, избегавали сукобе сајединицама ослободилачке војске и сви батаљони Седме бригаде су без или са минималним губицима постигли постављене циљеве. Карактеристичан пример за то је да су све десетине Првог батаљона из Петровог Села и Какмужа протерале два четничка батаљона.[540]>

Шестог јануара 1945. године Штаб 23. српске ударне дивизије је прво телефоном, а одмах затим и писмено наредио Штабу Седме бригаде да се њени батаљони, до 7. јануара у 8,00 часова, врате на простор ширег подручја Пурачића. У духу тог наређења батаљони ове бригаде разместили су се, и то:

- Први на простору Порјечина-Кртова-Ступари;

539) Исто.

540) А VII, к.1070, рег. бр. 1-36/5, Операт.днев. 7. бригаде, Зборник 1У/32, д. 70.

- Трећи Милино Село - с. Катанићи - с. Тумаре;
- Други с. Турија - с. Доња Бријесница;
- Четврти: села Пољице-Амзићи;
- бојна и трупна комора, интендантура, болница и Штаб бригаде у Пурачићу; и,
- Допунски батаљон сместио се у село Бикоце.

Истога дана тројица курира Трећег батаљона, носећи пошту Штабу Седме бригаде од команде Озренског одреда, упала су међу 25. четника. Одважношћу и присебношћу храбра трој ка, ватром аутоматског оружја, разјурила је четнике и успела да из села Брезовице стигне у с. Васиљевци и преда Штабу бригаде пошту.[54|)]

И овај пример илуструје до које мере распадања су се налазиле четничке структуре и као војничка организација и као покрет. Деморалисани и под теретом злочина у сукобима чак и са слабијим снагама партизана тражили су спас у бекству, јер их је потпуно растројио кукавичлук.

Пример храбрости сналажљивих курира у свакој прилици је истицан.

Батаљони бригаде у борбама, од 3. до 6. јануара, убили су 19, ранили 44, а заробили два четника и једног домобрана. Бригада је истовремено добила само једног рањеника.

У складу с наређењем Штаба 23. српске ударне дивизије, од 3. јануара, бригаде су добиле нове задатке и нове просторе. Четрнаеста бригадаусмеренаје према Грачаници с циљем да је заузме, с тим да се претходно осигура од Пакленице, Добоја на западу и Срнице према североистоку, а Девета бригада да у току дана, 6. јануара, поседне положаје Цветковићи - Лисовићи - Тиња - Подорашје, с тим да очисти рејон Бијеле, Хргова и Срнице од четника и усташа.[542)] Покрет бригада на наређене просторе обављен је по хладном времену, на мразу од -2 до -10 степени, по снегу дубине до 40 сп ,[541)]

После неуспелог покушаја освајања Грачанице, Четрнаеста бригада се, 8. јануара, повукла по наређењу 23.

541) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-37/5, Операт.днев. 7. бригаде, Зборник 1У/32, д. 70.

542) 1У/32, док. бр. 70.

543) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-37/5, Оперативни дневник 7. бригаде.

дивизије на напред предвиђене просторије: Прлине - Шикуље - Муслимански Лукаван - Бистрац - Добошница. Седма бригада, поступајући по наређењу Штаба 23. дивизије, журила је да се повуме и поседне друге положаје. Тако се њен Први батаљон, са леве обале реке Спрече из рејона Петровог Села, нашао на сектору Порјечина - Кртова - Ступари. Штаб бригаде, по посебном наређењу, упутио је извиђачку групу према Озрену, а једну чету ставиош располагање интендантури Трећег корпуса НОВЈ ради прикупљања људске и сточне хране.[544]

После два дана, 10. јануара, Штаб Седме бригаде пребацио је свој Први батаљон на претходни терен - Петрово Село, са задатком да одржава везу с најближом јединицом Четрнаесте српске бригаде, штити њен леви бок од Добоја и подржи десног суседа-у случају непријатељског напада из правца Грачанице. Иначе, дан пре тога, суседна Четрнаеста бригада, посела је одсек Доња Ораховица - Хускићи и по дубини Миричина с. Крушевица, са задагком активне одбране према Грачаници и Доборовцима, да осујети непријатељске нападе из правца Добоја (долином Спрече) и са Требаве ка Тузли.[545]

Чим је дошао на наређене положаје, Први батаљон, односно његова патрола сукобила се у селу с четничком групом и протерала је. Задатак осталих батаљона Седме српске бригаде био је да се домогну свог терена: Трећи, Милино Село - Катанићи - Тумаре; Други, Турија-Доња Бријесница; Четврти, - с. Пољице и да обезбеђују правац од Завидовића, Маглаја и Озрена. За обезбеђење левог крила Четрнаесге бригаде, Првом батаљону Седме бригаде придодата је и Прва чета Трећег батаљона са простора Ступара.

На ширем простору Озрена четници су се припремали за офанзивна дејства. Десетог јануара 1945. године напали су Први батаљон Седме бригаде из правца Какмужа и на коти 556 опколили његов вод који је био у обезбеђењу. Интервенцијом осталих делова батаљона, четници су разбијени и протерани према Озрену. У овим

544) А VII, к.1070. рег. бр. 1-37/5, Зборник НОР-а 1У/32, док. 70, Оперативни дневник 7. српске бригаде.

545) А VII, к.1070, рег. бр. 1-38/5; Зборник НОР-а 1У/32, док. 45; Свет. Миладиновић, „14. српска бригада", стр. 355.

као и сукобима извиђача других батаљона Седме бригаде, четници су имади осам погинулих и 17 рањених. Седма бригада је истовремено имала само пет рањених бораца. Један од њих убрзо је подлегао ранама.

Следећег дана у борбеном распореду Седме српске бригаде ништа се није променило. На њен Први батаљон озренски четници поново су предузели напад, у 19,30 часова, из правца Сочковац - Какмуж - Островица, овога пута са шест батаљона од по 150-200 четника. У првом налегу четници су успели да потисну његове делове с положаја, али је око 23,00 часова угроженом делу овог батаљона притекла у помоћ Прва чета Трећег батаљона из с. Порјечине, која је напала непријатеља с бока и након три сата борбе, уз учешће свих делова бригаде на овом сектору, четници су били разбијени и протерани у правцу Сочковца и Бељанића.[5461]У овим борбама посебно се истакла група извиђача и обавештајни официр батаљона Милош Пејчић. Четници су у блиској борби прса у прса задавили једног борца извиђачке десетине. Тога дана Четврти батаљон Седме бригаде напао је групу од око 90 усташа у с. Мујагићима и Дукановини, извршио деблокаду села и очистио теренЈер се испред њега непријатед> повукао и не сачекавши га,[547]>док је Трећи батаљон (његова чета) из Катанића прогнао из села Васиљевица и Мичијевића групу четника према Брезицама. [548)]

На положајима испред делова Седме бригаде нађено је 15 мртвих, 10 заробљених четника. Број рањених процењује се на око 30 четника. Бригада је имала два погинула и пет рањених бораца.[549)]Њихова имена нису могла бити поуздано утврђена.

Наредна два дана батаљони Седме српске бригаде нису допуштали четницима да развијају офанзивна дејства као неколико дана пре тога. Уместо да очекује напад, 12. јануара, Први батаљон је напао групу четника код с. Какмужа у време док је припремала напад на Трећи батаљон Седме бригаде и разбио је. Четници су имали

546) Зборник 1У/32, док. 70, и 62.

547) А VII, к.1070, рег. бр. 1-38/5, Оперативни дневн. 7. срп. бригаде.

548) Зборник 1У/32, док. 70 и 62.

549) А VII к. 1070, рег. бр. 1-38/5, Оперативни днев. 7. српске бригаде.

три погииула и седам рањеника. Сутрадан, 13. јануара, Трећи батаљон Седме српске бригаде дејствовао је на четничку групу у рејону Васиљевица и Мичијевића и протерао је све до Горње Буковице, да би се затим, по извршеном задатку, вратио на полазне положаје - Милино Село - Тумаре. За то време две чете Другог батаљона напале су четнике у рејону Горње Бријеснице и Рача и натерали их у бекство, да би потом у селу Боровицима охЛала извиђачка група ради испитивања терена и прику^љања података о непријатељу. Непријатељ је имао пет погинулих, девет рањених (пет тешко) и седам заробљених. Бригада је имала два погинула и пет рањених бораца. Њихова имена нису могла бити утврђена. У паничном бекству четници су остављали оружје, муницију и осталу ратну спрему. [550]>

Јединице 23. српске ударне дивизије, поседањем положаја на левој и десној обали Спрече, онемогућиле су концентрацију четничких снага на Озрену и њихово усмеравање са запада на Тузлу с циљем да је ослободе и на њеном ширем простору створе јако упориште за шире оперативне захвате према Дрини и за спречавање продирања НОВЈ према северу. Истина бригадама ове дивизије, посебно Седмој и Деветој, није пошло за руком да спрече продор главнине четничких снага с Коњуха на Озрен и даље на Трабаву.

Седма српска бригада је, 14. јануара, била ангажована у селима Какмужу и Сочковцу против два четничка батаљона, а доцније у селима Васиљевцима, Речанима и Боровицима. У тим борбама четници су имали седам погинулих, 22 рањена и 11 заробљених четника. Губици Седме бригаде били су један погинули и четири рањена борца.

Тежиште напада бригада 23. српске ударне дивизије били су Сребреник, Градачац, Брчко, 30-так километара северније, чија је посада на ширем простору затварала пролазе према богатој Посавини и штитила десни бок да немачке снаге не продру ка сремском фронту.

У складу са наређењем 2. армије ЈА, Штаб 23. српске ударне дивизије предузео је мере за пребацивање својих

550) Зборник 1У/32, док. 70.

јединица на десну обалу реке Спрече, са задатком да затворе правац Добој - Грачаница - Тузла, да ликвидирају непријатељска упоришта у Градачцу, изолују Грачаницу од других непријатељских гарнизона, нарочито Добоја, који су јој обезбеђивали свестрану помоћ и да прикупи тачне податке о стању непријатеља и његовом упоришту у Модричу и Грачаници. ^п

Положај Седме српске бригаде, по наређењу Штаба 3. корпуса НОВЈ, преузела је 21. источно-босанска бригада 38. дивизије (Какмуж - Петрово Село - Порјечина - Кртова - Турија), са задатком да затвори правац Добој - Тузла и (са леве обале Спрече) обезбеди контролу над долином Турије.[552] Према новим наређењима, подручје операција 23. српске ударне дивизије ширило се на север до линије Градачац - Посавина, с тим што ће Седма бригада и даље одржавати везу са 21. источно-босанском бригадом која ју је сменила.[553]

Према обавештењима од 16. јануара 1945. године, у Грачаници и ближој околини налазило се око 4000 усташко-домобранских снага 12. дивизије Павелићеве НДХ. Ово су биле главне снаге за одбрану Грачанице и утврђења у њеној ближој околини. У Добоју се налазило 2000 Немаца, усташа и нешто четника (од Сарајева ка Добоју повлачила се 297. немачка пешадијска дивизија, а на друму Добој - Маглај били су делови 104. ловачке дивизије). У Градачцу се утврдило и око 2000 четника, а између Градачца и Брчког налазило се још око 1500 усташа и зеленокадроваца. Између Грачанице и Градачца било је сконцентрисано око 2000 четника. Просторије на планини Озрен поседало је око 2000 других четника са прилично бројним складиштима, нарочито хране коју су стално довлачили из Посавине и смештали у бункере. Многи сељаци платили су главом своју радозналост, јер су четници, без објашњења, убијали сваког ко се приближио њиховим складиштима.[554] У борбама против четника око Грачанице и Брчког посебан допринос дала је обавештајна група Седме српске бригаде са Ратком Анђелковићем на челу.

551) Зборник 1У/32, док. 64.
552) Зборник 1У/32, док. 65.
553) Исто.
554) Зборник 1У/32, док. 82.

Борбе у троуглу Грачаница, Градачац, Брчко

Половином јануара 1945. године Мајевички четнички корпус налазио се на сектору с. Прибој - с. Сапна - с.Козлук,а групе спречанских бригада Мајевичког четничког корпуса, после неколико пораза, вратиле се на југ у рејон Спреча - Папрача - Цикота - Дрињача, на свој терен-стварајући озбиљне сметње у позадини јединица НОВ и ПОЈ. 555)

Како су немачке снаге убрзавале извлачење својих -^рупа комуникацијом низ реку Босну,тако сеи тежиште -Операције снага 2. армије, а самим тим и 23. српске ударне дивизије, померило према Требави и Посавини, да би спречила пребацивање јачих снага Групе армија „Е" преко Саве. У време прегруписавања снага на Требави, око 6000 четника из Србије, који су готово сви успели да се преко Озрена пребаце на Требаву и Посавину, сконцентрисали су се у подручја која су им обезбеђивала исхрану и време да се консол идују после тешких пораза на правцима према Тузли, Мајевици, Коњуху и Озрену. У то време четничка врховна команда и Дража Михајловић налазили су се у с. Кожухе, у непосредној близини реке Босне и добро брањене комуникације. 556)

Штаб23. српскеударнедивизијенаредиоједаСедма српска бригада пребаци свој Четврти батаљон из села Пољице правцем Букиње - Добрња - Брезик' - Доњи Сребреник и поседне положаје на друму Срнице - Грачаница, у висини села Доборовци - засеок Купреси. Са ових положаја Четврти батаљон из с. Пољице пребачен је на друм Срница - Грачаница, у висину с. Добаровци, са задатком да „по сваку цену спречи продирање непријатеља од Грачанице ка Срници." Ради успешног обављања постављених задатака Четврти батаљон је био обавезан да у висини кота 459. и 404. постави заседе.[557)]У ствари, јединице Седме српске бригаде имале су задатак да разбију извиђачко-обавештајну активност и да офанзивно делују.

555) Исто.
556) Зборник 1У/32, док. 86.
557) Зборник 1/32, док. 70.

Са рејона у Петровом Селу, где се налазио, Први батаљон Седме бригадеје, 15. јануара, кренуо за Пурачић. Четврти батаљон кренуо је наређеним правцем и након 60 кгп усиљеног марша, уз смањену видљивост крећући се лошим путевима, разместио се у с. Доборовцима, засеок Купреси. Остали батаљони Седме српске бригаде задржани су на претходним положајима, припремајући се за покрет са Четвртим батаљоном.[558]>

У Оперативном дневнику Седме српске бригаде, за 15. јануар 1945. године, записано је и ово:

„... Нестала наша 4 извиђача са 1 п. митраљезом, две пушке и једним аутоматом.
На простору Милино село - Тумаре принудно се спустило 11 америчких авијатичара са четворомоторног бомбардера бр. 916,97 с ескадриле 324 са аеродрома Фођа(Италија).Авијатичари су сатешком муком прикупљани од стране Трећег и Другог батаљона пошто су ту просторију држале и наше и четничке јединице. Авијатичари су упућени у Штаб 23. српске дивизије. 559)

У складу с наређењем Штаба 2. армије ЈА[560,]о преграписавању снага 23. дивизије, три батаљона Седме бригаде кренули су по лошим временским условима и прешли око 50кш, напорним маршем, кроз мећаву и по великом мразу. Маршруте батаљона биле су следеће:

- Други батаљон кретао се правцем Пурачић - Лукавац - Тиња- Лисовићи - Брезик - Сребреник да би се, 18. јануара, нашао на простору Биберово Поље - с. Цакула;

Први, правцем Пурачић - Лукавац - Букиње - Дубрава - Подорашја - Шпионица и, 18. јануара сместио се као бригадна резерва, заједно са Штабом бригаде у с. Шпионици;

558) Исто.

559) А VII, к. 1070. рег. бр. 1-39/5. Амерички авијатичари: потпоручници АЛтес! А. Мигрћу, Сћег1е$ В. бсоићогоисћ, МеПтс! бМкога, Шсћагс! Е. Еуапз, наредници]оћп Б. Je1er, УПћогћ Р. УаКе, Jегпе$ I.. Боипз, Сег1е$ Бауjс!, Коћег* Бауеу, Јозерћ J. Кигеа и УШјет Р. Напеу.

560) Овај Штаб је и после формирања 2. армије употребљавао печат и штамбиљ Јужне оперативне групе, због чега се у литератури и појављује мишљење да званично још није постојала 2. армија. Ово је трајало све док нису пристигли одговарајући штамбиљи и печати.

- Трећи батаљон је, 16. јануара, кренуо за Пурачић, касније преко Сребреника са болницом разместио у с. Срници, а нешто касније и Штаб бригаде био је, такође, размештен у с. Срници.[561] >

После завршеног прегруписавања бригада 23. дивизије, на левом крилу Седме бригаде нашла х,е Четрнаеста на сектору Хускићи - Авдићи, а на десно»1 Девета у нападу на утврђени Градачац, блокирајући у његовој тврђави усташе, четнике и усташку милицију. Са положаја северно од Грачанице, Четрнаеста бригада имала је задатак да спречава четничке упаде према Градачцу и Грачаници, да обезбеди комуникацију Грачаница - Градачац, ј\. самим тим олакша напад Девете бригаде на Градачац.

V Са простора Гуште - Шпионица - Срница - Биберово Поље - Доња Међђа Седма српска бригада требало је да офанзивним дејствима разбије, а по могућству и уништи непријатељске снаге у долини реке Тиња и на ширем простору Сокол - Брчко - Жабари спречи евентуални продор ка Тузли и Грачаници. Делом снага бригаде, односно јединице Четвртог батаљона обезбеђивале су позадину Девете српске бригаде.

Ради реализовања својих планова о брзом извлачењу својих јединица из Босне, немачкој Групи армија „Е" било је неопходно да очува положаје на обронцима Требаве, позиције на Озрену и мостобране Бијељина - Брчко, одакле су њене јединице деловале према југу са циљем да олакшају продор 22. немачке пешадијске дивизије преко Власенице и Зворника до Бијељине. Зато је Штаб 2. армије ЈА, 18. јануара, наредио напад на Бијељину и Брчко и комуникацију Соколић - Власеница.[562]>

561) А VII, к.1070, рег. бр. 1-40/5, Оперативни дневник 7. бригаде.

562) У источној Босни су се у јануару 1945. надазиде следеће непријатељске снаге: 21. армијски брдски корпус (Штаб у Сарајеву), 22. немачка пешадијска дивизија, 963. тврђавска пешадијска бригада на сектору Соколац-Власеница-Зворник, 171. пешадијска бригада на сектору Трнава, 104. ловачка дивизија и 4. и 5. пук руског заштитног корпуса на сектору Сарајево-Зеница-Травник и 297. пешадијска дивизија у повлачењу преко Вишеграда, Сарајева и Добоја. У северном делу источне Босне налазио се део снага 34. армијског корпуса: на сектору Брчког делови 7. СС дивизије „Принц Еуген" и остаци 1. и 2. пука руског заштитног корпуса, у рејону Бијељине Пуковске групе „Скендербег" и велики број самосталних батаљона који су обезбеђи-

Основни циљ офанзивних дејстава, на свим секторима 2. армије ЈА у источној Босни, био је да се олакша положај 1. армије на сремском фронту на коме су се у то време водиле одлучујуће битке. Зато сујединице 2. армије на свом фронту имале задатке да што дуже задрже нема-'чке снаге Г^упе „Е" на тлу Босне, да им онемогући повлачење према северу како не би појачале снаге према 1. и 3. немачкој армији, већ да их врате на југ и униште њихову живу силу између Дрине и реке Босне.

Непријатељск снаге захтевале су честа прегруписавања и пребацивања дивизија и бригада на нова ратна подручја. У том светлу треба и разумети наређења Штаба 23. дивизије, - да се Девета бригада оријентише према Брчком у моменту кадаје упала у Градачац и посела његов део. Циљ нових покрета био је освајање Брчког и ликвидирање непријатељских упоришта на његовом мостобрану. Чим је пристигла на одредиште, 18. јануара, Седма бригада, истога дана, на мразу од - 15°С, упутила је патролу Друтог батаљона да извиди село Сокол која се сукобила с патролом зеленокадроваца. После краћег пушкарања непријатељ се повукао према Грачаници.

Општи задатак Седме српске ударне бригаде био је да офанзивно дејствује према Грачаници и Брчком и да успостави везу са шестом бригадом 17. дивизије НОВЈ. У том циљу, Први батаљон извијао је комуникацију према Грачаници и правац према Брчком, Други је испитивао снаге непријатеља према Соколу и Требави, Трећи је обезбеђивао правац од Козаре, Самар потока и Српске Желиње, Четврти батаљон је имао да поседне Моњ (к.503) и Бандру (к.404), са задатком да спречи дејства непријатеља из Грачанице према Градачцу, Соколу и Требави и одржава везу с деловима Четрнаесте српске бригаде.

вали комуникацију. - (Зборник 1У/32, док. 223, објашњење 2.) у самој Власеници налазила су се још три батаљона 999. пешадне дивизије (јединица формирана од осуђених на више од шест месеци, расформирана, али назив задржан). Јачина батаљона од 1400 људи (Зборник 1У/32, док. 108).

Поред осталих локалних и србијанских четника на простору Озрена, Мајевице и Требаве - 20. јануара 1945. г., у Кладањ су се пробили четници Павла Ђуришића укупно око 5000 људи (Зборник 1У/33, док. 35.)

Наспрам 250 - 300 четника који су посели село Доње Дубраве, затим 600 четника Требавско-посавског корпуса под командом попа Саве Бохића и Шесте четничке бригаде под командом Тоше Бошкова, налазиле су се снаге Седме бригаде, и то: Први батаљон на сектору с. Муслиманске Шпионице; Други је у току ноћи, 18/19 јануара, кренуо правцем с. Вучковци - с. Церик - с. Доња Биела Дубрава; Трећи је заузео простор с. Доње Међеђе, а једна његова чета је, као обезбеђење, посела с. Биберово Пол^- Четврти батаљон нашао се на сектору села Добоpo^ваца, Допунски и Шпионици; Чета пратећих оруђа и болница у с. Срници; интендантура, трупна и бојна комора у Муслиманској Шпионици.[563]>

У распореду батаљона Седме српске бригаде, 20. јануара 1945, није било значајних промена. Други њен батаљон вратио се на првобитне положаје у Биберово Поље, а једна чета, са два противтенковска топа, остала је у селу Горње Гуште. Трећи батаљон поново је посео положаје у с. Доњој Међеђи. Нису се променили ни општи задаци бригаде, сем што је њен Други батаљон упућен да ликвидиранепријатељау селуДоњаБијелаДубрава. По ослобођењу села, било је наређено, да успостави контакт са Деветом српском бригадом на правцу Градачца и ако затреба садејствује јој у рејону села Поребрице, уз контролу комуникације према Брчком и селу Доња Бијела Дубрава. Једна чета Трећег батаљона била је ангажована да обезбеђује правац према с. Трнавцу и одржава везу с Четвртим батаљоном.

Други батаљон (без једне чете) ушао је у село Дубраву без борбе. Чим је осетио покрет партизанских снага према селу, непријатељ, јачине 250 - 300 четника безглаво је напустио село.

Међутим, око 10,00 часова, непријатељ је на супротном правцу изненада напао најпре лево крило Четвртог батаљона. Када није постигао успех, непријатељ предузима општи напад на положаје Моњ (к.603) и Бандра (к.404) с намером да протера борце Четвртог батаљона с доминирајућих положаја, с обе стране саобраћајнице Грачаница - Градачац - Брчко.

563) А VII, к.1070. рег. бр. 1-41/5, Оперативни. днев. 7. српске бригаде.

После жестоких борби које су трајале три сата, непријатељ је разбијен и протеран до самог села Сокола - свог полазног положаја, претрпевши губитке од 15 погинулих и 24 рањена.

Пошто је Девета бригада, 20 јануара, била нападнута од јаких непријатељских снага - док је била ангажована у борбама за ослобођење Градачца - Трећи батаљон Седме српске бригаде, наредног дана, бочно је напао непријатеља код с. Доња Зелиња и, после краћег пушкарања, натерао га да се повуче за с. Горња Рајнска. На пуцњаву која је допирала из правца Трећег батаљона, непријатељ се повукао и из суседног села Јасенице.

У тим борбама Седма бригада имала је шест погинулих и пет рањених бораца, међу којимаједног командира и једног политичког комесара.[564]

Продор немачких снага, 18. јануара, до испред Зворника изазвао је ново прегруписавање јединица НОВЈ у источној Босни. Штаб 2. армије ЈА, 22. јануара 1945. године, наредио је потчињенима јединицама да по сваку цену спрече „Продирање на сектор најјаче немачке групације у Власеници," а затим да прегрупишу снаге, предузму офанзивна дејства и сузбију немачке јединице према југу. Према овом наређењу, остале правце на оперативном подручју 2. армије требало је потпуно неутралисати, са тежњом да се ослобођење на свим правцима искористи за одлучан удар. Све ово треба урадити да би омогућили даље извођење операција армије. Прегруписавање снага извршено је у најкраћем року.[565]

После извршених припрема, Штаб 23. дивизије наредио је покрег батаљона Седме и Девете бригаде у правцу Брчког на чијим просторима је требало да смене јединице 17. дивизије НОВЈ. Покрет је почео следећег дана, 23. јануара, у 13,00 часова, а Седма бригада задржала је Четврти батаљон на старим просторијама у рејону села Доборовца, на положајима Моња и Бандре, с

564) 20-22.јануарапогинулису: МилорадСтефановићкомандир Треће чете Четвртог батаљона, Јова Ристановић из Ваљева, Светислав Д. Пешић из Горњег Гара, Јован Д. Барбуловић из с. Јабуковца, Лазар с. Савић погинуо несрећним случајем као комесар чете и подпегао ранама, Станоја С. Милошевић из с. Медошевца (А VII, к. 1070, рег. бр. 1-41/5).

565) Зборник 1У/32, док. 108.

тим што је топ који му је био додељен преузео Први батаљон, а друга два топа Трећи батаљон. Први, Друти и Трећи батаљони кренули су правцем Срнице- Дубраве - с. Буквик и поставили се на одређене просторе: Први у селу Горња Брке, Други у с. Паланки, Трећи у Буквику, Допунски батаљон у с. Маочи, интендантура и трупна комора у с. Горње Васиће, бојна комора и Чета минобацача у с. Вујичићима, а Штаб бригаде и болница у с. Рахићу.

Задаци батаљона Седме бригаде, оријентисаних према Брчком, у најкраћем формулисани су овако: ,Да не дозволи непријатељу било какво коришћење комуникација из Брчког и уништи непријатеља," а у повољним тренуцима деловати офанзивно на појединим правцима и сталним нападима присилити непријатеља да се повуче из Брчког и Орашја.

Првом батаљону наређено је да се утврди према Брчком како би могао да спречи сваки покушај испада непријатељских снага из града и покрет комуникацијама пре.ма Грачаници или Градачцу. За обављање ових задатака батаљону је и додељен топ који је био у рукама Четвртога батаљона. Други батаљон затварао је комуникацију према Брчком и имао је задатак да се повеже са Првим батаљоном на свом левом крилу, као и са деловима Девете бригаде на десном крилу, и да притекне у помоћ суседним јединицама које непријатељ угрози. Трећи батаљон обезбеђивао је комуникацију с. Горице - с. Улице - с. Буквик, што ће рећи обезбеђивао је правац према Горњим и Доњим Жабарима, и да у случају напада непријатеља на Први батаљон, бочним дејствима, да га одбаци преко с. Буковца. Ради успешнијег затварања поменутих комуникација дата су му и два противтенковска топа. Четврти батаљон одређен је за резерву, а још није стигао из с. Доборовача.[566]

У Брчком, око кога се формирао широки непријатељски обруч с јаким утврђењима и спољном одбраном нарочито у селу Броду, биле су концентрисане знатне непријатељске снаге. У њему су се, у време дејстава Седме и Девете бригаде, налазили делови 12. усташко-домо-

566) А VII, к.1070, рег. бр. 1-42/5 и 1-43/5, Операт.днев. 7. бриг.

бранске дивизије од око 800 људи, Трећи горски здруг од 2000 - 2500 зеленокадроваца, 200 - 300 Немаца. 23. јануара, прешавши реку Саву, приспело је још око 600 немачких војника из 7. СС дивизије „Принц Еуген," а на ширем подручју налазиле су се и друге мање немачке посаде. На сектору Ченгић - Грдети - Доњи Вучковци, Доњи и Горњи Жабари - Слатина - Аврамовина било је око 4000 четника, највећим делом мајевичко - семберијских, нешто из других делова Србије и остаци Првог и Другог пука Руског заштитног корпуса. Око самог града био је систем за одбрану од око 14 бункера, а испред и између ових-друга фортификацијска утврђења, жичане препреке и минска поља. Непријатељ је располагао са три топа, пет до шест бацача, два тенка, десетак оклопних кола и другим. За Седму и Девету српску бригаду велике сметње представљале су четничке снаге из Посавине и Градачца које су, синхронизованим дејствима с немачким и усташким снагама из Брчког, могли да дејствују на леви бок Седме српске бригаде. Са правца Градачца и Требаве, дејства четника заустављао је и Батаљон народне одбране из Београда и Противтенковски одред код с. Доборовача.[567]>

Дана 24. јануара почела су незнатна померања неких јединица Седме српске бригаде тако да је Први батаљон повучен на сектор с. Буквика, Трећи батаљон у с. Скакови, докје Четврти кренуо правцем Доборовци - Срница - Дубрава - Буквик - Рахић. Његова Прва чета, по наређењу команданта 23. српске ударне дивизије, остала је у с. Вранићу, а Друга се разместила у селу Ограђеновац. Око 200 усташа и белогардејаца пошло је из Брчког према с. Горњој Брки с циљем да блокира делове Седме бригаде. После кратког сукоба с овим јединицама, извиђачки делови Седме српске бригаде повукли су се, а непријатељ се зауставио испред села. Убрзо затим уследило је наређење Првом и Другом батаљону да упуте по једну чету на Брки и тамо нападну непријатеља. Непријатељ се, међутим, повукао и не сачекавши сукоб са снагама Народноослободилачке војске.[568]>

567) Зборник 1У/33, док. бр. 28.
568) А VII, рег. бр. 1-43/5, Оперативни дневник 7. бригаде.

Двадесетшестог јануара 1945. године Штаб Седме српске ударне бригаде наредио је напад на с. Брод, најутврђенији непријатељски положај према бригади. Први батаљон (без једне чете) имао је задатак да у 03,00 часова, 27. јануара, нападне с. Уловић, а затим Брод. За време напада на Брод једна чета батаљона имала је задатак да садејствује Другом батаљону на свом десном крилу, а друга да из рејона села Уловића обезбеђује правац од с. Улица и с. Жабара. Други батаљон оријентисан је на непријатеља у самом Броду, правцем с. Паланка - Д. Брке и десно од комуникације ка Броду, а истовремено требало је да се на левом крилу повеже с Првим батаљоном, а на десном с деловима Девете српске бригаде. Трећи батаљон, који се налазио у Скакави, оријентисан у правцу Градачца, док је једна чета осматрала терен према с. Улицама и с. Жабарима. Четврти батаљон остао је као бригадна резерва у Рахићу Вражићима, усмерен према Доњој Бијелој, а Минерско одељење Седме бригаде ушло је у састав Другог батаљона. [569]

Са претходних положаја батаљони Седме и Девете бригаде, сваки на свој правац у предвиђено време, кренули су у напад на непријатељска утврђења испред Брчког. Најпре је извршен снажан притисак на с. Уловић и преко њега на с. Брод. Пошто је прошао кроз Уловић, Први батаљон је на путу за Брод наишао на око 400 непријатељских војника и у кратком сукобу натерао их на повлачење у утврђени Брод. Примиривши се око један сат, непријатељ је поново напао на овај батаљон, овога пута из два правца: комуникацијом Брод - с. Грња Брка, а другом колоном од села Буковца. У получасовној борби непријатељ је поново био приморан да се повуче на полазни положај.

На свом правцу Други батаљон је продро до првих кућа с. Брода из којих је отворена ватра. Међутим, батаљон је са блиског одстојања, уз употребу ручних бомби и минобацача, успео да протера непријатеља из кућа. Није требало дуто чекати на противнапад. После трочасовне борбе непријатељ је приморао Други батаљон да се повуче на око 700 ш испред села-где се задржао у

569) Исто, рег. бр. 1-44/5.

напуштеним непријатељским рововима. У 06,00 часова непријатељ је поновио напад на нове положаје Другог батаљона, и поново је био одбијен. Успешно је одбијен и трећи напад непријатеља који је предузео пошто му је стигла помоћ из Брчког. Артиљерија и минобацачи успешно су подржавали дејства батаљона Седме бригаде.

После борби, 27. јануара, Први и Други батаљон Седме бригаде налазили су се и даље на положајима око с. Брода: Први у селу Уловићу у тесном контакту с Другим батаљоном, који се налазио испред Брода на комуникацији према Брчком. Трећи батаљон усмерио је своја дејства сасвим на лево крило Седме бригаде, на око 300 четника у Дубрави који су без борбе напустили село. У борбама око с. Брода непријатељ је имао 49 погинулих и 45 рањених, а Седма бригада два погинула и три рањена борца.[570)]

Следећег дана напади су почели по веома хладном времену и мећави, у условима када су на сектору Седме и Девете бригаде готово сва села била попаљена и борци су били приморани да највећи део времена проведу на отвореном просгору,[571)] и то на задацима који су захтевали појачане нападе не само на Брод и његова утврђења него и на Брчко, како би се што више непријатељских снага везало за део фронта на сектору Седме и Девете бригаде и тако олакшало јединицама 2. армије ЈА да зауставе снажан продор 22. немачке пешадијске дивизије према Зворнику и немачким снагама са мостобрана око Бијељине према југу.[572)]

Распоред батаљона Седме српске бригаде за напад на село Брод, односно Брчко, 28. јануара, био је следећи: Други батаљон на правцу с. Омербашићи, с Брод, а са једном четом у с. Брке; Први - на правцу с. Брода обухватно са североистока, с.Уловић, с. Доње Рахићи и с. Буквик; Трећи - је и даље задржан у с. Скакави са задатком да обезбеђује залеђе бригаде са правца Церик

570) Погинули су Бошњак П. Шуменковић из с. Голубиња и Славко М. Живковић из с. Прислонице, од три рањена утврђено је само име Данила М. Илића из с. Вражогрнаца, (А VII, к. 1070, рег. бр. 1-45/5.)

571) Зборник 1У/32, док. 28.

572) А VII к. 1070, рег. бр. 1-45/5.

- с. Вучковац - с. Поребрице - с. Жабари, одакле су иападали четници и зеЛенокадровци, а Четврти батаљон био је повучен у резерву у с. Рахићу делом ради обезбеђења са Мајевице, а другим делом у с. Вражићима као обезбеђење оперативног дела Штаба 23. српске ударне дивизије.[573)]

Са своје стране, немачка команда ангажовала је знатне четничке снаге, са Требаве и Посавине, у напад на положаје Четрнаесте бригаде, користећи непоседнуте просторе између ње и Трећег батаљона Седме бригаде, на њеном десном крилу, који је четницима и зеленкадровцима затварао правац надирања према истоку и простору с. Вучковци - с. Поребрице - с. Жабари.

J^ У моменту напада Седме бригаде на Брод, у селу је б^ло око 600 Немаца, белогардејаца, зеленкадроваца и усташа који су имали брдски топ, четири тешка митраљеза, преко 30 „шараца" и две танкете које су, 27/28. децембра, стигле у помоћ. Неколико дана пре напада, посада у Брчком добила је, поред осталога, и 100.000 метака.[574)>]

Са својих положаја испред с. Уловића и на комуникацијама према Брчком, батаљони Седме бригаде су, усклађујући своја дејства с другим јединицама НОВ и на ширем и ужем подручју, наставили нападе на ово утврђено село с циљем да га освоје, нападну Брчко и тако вежу што више непријатељских снага и олакшају положај јединицама које су нападале Бијељину.

Прва чета Другог батаљона делом је напала директно на утврђени Брод с југоисточне стране, а другим делом на с. Омербеговачу. Друга његова чета оријентисана западно од Брода, између комуникације и села, директно је напала на утврђења. Трећа чета била је у с. Доњој Брки, као батаљонска резерва.

Прва чета Првог батаљона напала је Брод са северне стране-западно од комуникације према Брчком, Друга чета напала је село Уловачу према Доњем Рахићу, а Трећа чета је контролисала пут од с. Буквика за с. Улице и обезбеђивала топове.[575)>]

573) **А VII, к. 1070, рег. бр. 1-45/5,** Оперативни днев. 7. српске бригаде, Зборник 1У/32. док. 28. 153.

574) Зборник 1У/32, док. 155. и **26.**

575) А VII, к.1070, рег. бр. 1-45/5, Оператив. днев. 7. српске бригаде.

Допунски батаљон је преко села Уловићи напао Брод са северне стране, комуникацијом Брчко - Брод, садејствујући Првом батаљону у нападу на с. Брод, одбијајући при том фронталне нападе из правца Брчког.[576]> Он је својим офанзивним дејствима допринео да се изврше добијени задаци.

Иако је село Брод био добро утврђено, а посада добро наоружана; у једновременом налету, Први и Други батаљони освојили су прве ровове и источни део самога села. После четворочасовне борбе, када је Друга чета Првог батаљона готово успела да са северне стране одсече посаду Брода од гарнизона у Брчком, непријатељу је пристигло појачање са двема танкетама и око 400 војника које је потиснуло чету Првог батаљона са комуникације. Други батаљон (без једне чете), истовремено, одбачен је око 400 метара од периферије села где се утврдио и одбио све непријатељске противнападе-уз подршку минобацача и артиљерије. Истицање Првог и Другог батаљона и њихових борацау овим борбама билоје посебно запажено.

У овим борбама непријатељ је имао 20 убијених и 30 рањених усташа. Обе непријатељске танкете биле су уништене испред с. Брода и сутрадан је с њих скинуто наоружање и муниција. Батаљони Седме српске бригаде, у нападу, имали су девет погинулих и 14 рањених бораца.[577]>

Следећег дана, 29. јануара, у зору, на мразу од -8 С, четници и зеленкадровци су са три стране напали на положаје Трећег батаљона Седме бригаде у селу Скакава, са својих положаја на линији с. Витановићи - с. Блажевац - с. Дубрава, а делом из правца Церика. У првом налегу непријатељ је овладао Скакавом. Ускоро су две чете Трећег батаљона и по једна чета Првог и Другог батаљона (које су пошле у помоћ) предузеле противнапад и потисле око 1500 србијанских и месних четника и зеленокадроваца према с. Поребрица - с. Вуковци - с. Жабари. У борбама за ове положаје, цени се непријатељ је имо 32 погинула и 52 рањена војника, док је, исто-

576) Прилози београдске секције 7. бригаде (код аутора).

577) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-46/5, Операт. дневник 7. бригаде; Зборник 1У/32, док. 28.

времено, Седма брнгада имала пет погинулих, 19 рањених и четири заробљена борца. [578]>

Трећег јануара 1945. године Други батаљон Седме бригаде, са положаја испред Брода и Доњих Брка, приметио је камион са око 200 четника који су из Брчког долазили у Брод као помоћ, поставио им заседу, и са блиског одстојања, ватром из бацача и противтенковског топа, убио 13, а ранио 17 непријатељских војника. Тукући непријатељске положаје у самом селу, једна топовска граната погодила је и запалила кућу у којој се налазила муниција. Од експлозије упаљене муниције и дејства оруђа Првог и Другог батаљона, у селује настала паничнајурњавагнепријатељских војника по улицама. Истовремено, пуиџкомитраљези из бригаде, постављени у близини Брода,' нанели су непријатељу осетне губитке. [579)]

Последњег дана јануара у акцији је био Први батаљон Седме бригаде и делови Трећег, њен Четврти батаљон са једном четом имао је задатак да врши притисак на с. Брод. Први је са једном четом из с. Улица напао с. Доњи Рахићи. Пошто је непријатељ приметио њене покрете, благовремено се повукао према с. Горици и Броду. Нападује садејствовала и једна чета Трећег батаљона. [580]>

578) Имена погинулих нису утврђена, а рањени су: Душан Ј. Милчић из Г. Гара, Светозар с. Марковић из Стражилова, Радмило Д. Милошевић из Ниша, Жика Ж. Станисављевић из с. Мироча, Драгољуб М. Митић из Трпезе, Миле Ђ. Златановић из Калне, Бранислав П. Радисављевић из Гроцке, Бора М. Стојановић из Доброг Ол>а. Ајдан М. Браиловић из Грбар-:е, Драгомир М. Петровић из Мајура, Милорад Д. Николић из Брагунца, Петар С. Стевић из Зајечара, **Паун Пауновић из Кривеља, Радослав С. Филиповић из Врбе, Драгољуб** Ч. Икић **из Ратара, Радомир** Ж. Јовановић из Братунца, Живојин С. **Стокић из Луговчине,** Јован П. Јовановић из Халова, **Витомир Петровић из сЛелнице (А VII, к.1070, рег.бр. 1-46/5).**

579) А VII к. **1070.** рег. бр. **1-46/5.** Оперативни днев. **7.** српске бригаде. У прилогу команданта. Трећег батаљона Драгише Радуловића (код аутора), између осталог, говори се о томе да**је** извиђачки вод Трећег батаљона **упућен према с. Жабарима дошао у прво село од** Скакаве (у њему је батаљон био смештен) и пошто је од сељана добио обавештење да у близини нема четника ни усташа, ушао је у село а када је дошао у његов центар изненада је отворена ватра. Из непријатељске заседе страдало је једудство вода. Самојеном рањеном борцу пошло је за руком да се спасе, врати у Скакову и исприча шта се догодило. Овај случај није забележен нити у Операт. дневнику бригаде нити у било ком доступном документу.

580) Исто.

У поподневним часовима извршено је прегруписавање утолико што је Четврти батаљон преузео део положаја и задатак Другог батаљона. Напад на непријатеља извршиле су по једна чета Првог и Трећег батаљона у правцу села Улице и Горњи Вукшић. Непријатељ је имао три погинула, пет рањених и два заробљена војника. Заплењено је пет пушака и 10 коња.

У раздобљу од 36 дана, Седма српска бригада убила је 285, ранила 448 и заробила 110 непријатељских војника. Овако велике губитке непријатељ је претрпео због силине удара јединица Седме српске бригаде, дезорганизованости и деморализације у његовим редовима. У исто време бригада је имала 30 погинулих,82 рањена и седам заробљених бораца.

Несразмерне разлике у губицима људства код непријателза и у јединицама Седме бригаде произлазе из чињенице што је непријатељ био у дефанзиви, изложен данонећним нападима народноослободилачких снага, те је стога морао трпети озбиљне губитке.

Да би појачао притисак на брчански мостобран и град Брчко-ради везивања што више непријатељских снага за то подручје, Штаб 23. дивизије, првог фебруара 1945. године, наредио је да се понове напади на Брод и Брчко и да се оба места заузму. Први и Четврти батаљон Седме бригаде добили су задатак да нападну правцем Доњи Рахићи - Грабовици - Брод. Прва чета Првог батаљона Седме бригаде напала је непријатеља у Доњем Рахићу и Грбавици и натерала га да се повуче до саме жичане препреке Брчког, али је утврђени непријатељ ипак одбио овај напад. Друга чета Првог батаљона садејствовала је Првој чети Четвртог батаљона и успела да из утврђеног положаја истера непријатеља који се повукао у само село. Непријатељ је давао снажан отпор уз контранападе, тако да су се ове две чете нашле на истуреном положају, па су биле приморане да се и оне, око пола ноћи, повуку. Нарочиго је била угрожена чета Четвртог батаљона.

Са две своје чете и Дисциплинском четом, Четврти батаљон је око 14,30 часова напао утврђене положаје непријатеља у рејону Брода-обухватно са истока, запада и

југа.[581] Борбе су трајале све до у ноћ истога дана око 21,00 час. Једна чета успела је да заузме линију ровова на око 100 метара испред првих кућа с. Брода у којима је била непријатељска предстража. Напади осталих јединица били су одбијени, јер је непријатељ, поред осталог, употребио и тешки бацач, тенкеру и два до три противавионска митраљеза. За то време, једна чета Трећег батаљона Седме бригаде из с. Витановића напала је јаче непријатељске делове у селима Вукшићу и Улици, ослободила села и самим тим садејствовала нападима Првог, Другог и Четвртог батаљона на с. Брод и Брчко. Промене су настале сам^. код Првог батаљона који је вешто напредовао и наш^о се на простору Липовац - Буковац - Галић, а једна чета Трећег батаљона посела је Улице. [582] У борбама, 1. фебруара, непријатељ је претрпео осетне губитке: убијено је 29, рањено 15 бораца, а заробљена два четника. Бригада је имала три погинула, 15. рањених и пет несталих бораца. [583]>

Напади Седме и Девете српске бригаде на Брчко и с. Брод имали су ограничен циљ, а пре свега да се-дејствима по непријатељској одбрани у рејону моста и прелаза на Сави - вежу непријатељске снаге, а по могућству и присиле да одвоје део снага као појачање са сремског фронта. Исто тако, жеља је била да се олакша положај јединица 17. дивизије НОВЈ која се борила у околини Бијељине. Оне су добијене задатке у основи извршиле, мада не у потпуности, јер је непријатељ, уз огромне жртве, бранио мостобран преко Саве код Брчког, па и до-

581) Дисциплинска чета први пут се помиње у Оперативном дневнику бригаде. 27. 1. а 1.2. 1945. донесена је одлука о њеном формирању и именован је командир и политички комесар чете. На дан формирања чета је имала 23 борца (А VII, к.1070. рег. бр. 1-48/5, Оперативни дневник 7. српске бригаде).

582) А VII, к.1070. бр. 1-48/5.

583) 1.2. 1945. погинули су: Душан Б.Живковић из с.Ловца, Миодраг Б. Николић из с. Рибара, а име трећег није утврђено. Рањени су: Будимир 3. Павловић из с. Д. Врбова, Бора Ж. Љубисављевић из с. Бегаљице, Светислав Б. Накић из с. Причевца, Миодраг Ж. Анђелковић из с. Врбе, Миодраг Љ. Првуловић из с. Стажилова Виден М. Грујић из с. Глишта, Никола С. Петровић из с. Јовца, Сергије Ј. Аврамовић из с. Горњана, Зарије М. Савић из с. Церовца и Димитрије М. Димитријевић из с. Голубиња. Имена тројице нису утврђена.

влачио извесна појачања чак и са сремског фронта. Ипак, ту су везиване знатне непријатељске снаге, што је на непосредан начин олакшавало борбу 1. армији ЈА на сремском фронту.

Следећег дана, 2. фебруара, непријатељ је у Брчко довлачио ново људство и артиљерију ради појачања гарнизона. У циљу узнемиравања и везивања непријатељских снага за ову територију, Четврти батаљон је мањим деловима демонстративно нападао на Брод.

Ноћу, 2/3. фебруар 1945. године, на територији села Липовца, Први батаљон Седме српске бригаде је нападнут са три колоне из правца Доњи Рахићи - Брод и Брчко. Свака колона имала је приближно око 250 људи. Непријатељ је после краћег сукоба одбијен. Губитака том приликом није било.[584] Исте ноћи, четничка групација од шест бригада покушала је да се пробије на споју Четвртог батаљона Седме бригаде и десног суседа Девете бригаде-између Брода и Омербеговаче. Под притиском четникајединице Девете бригаде привремено су напустиле село Самбиће (6 км јужно од Брчког). У току дана, 3. фебруара, Девета српска бригада десним крилом извршила је снажан противнапад, избила на десну обалу Саве и задржала се на линији: Слијепчевићи - Трњаци - Самбићи - Средњи Брезик. Њен продор до Саве је утолико значајнији, јер је тиме прекинута непријатељска веза између Брчког и упоришта у Брезовом Пољу, те је широки мостобран преполовљен, а правац повлачења немачких снага на овом делу за Срем непосредно угрожен.[585] У рејону с. Маоча наобезбеђење Допунског батаљона Седме српске бригаде наишла је група од тридесетак четника која се после краћег пушкарања разбежала.[586]

На пригодан начин, 4. фебруара 1945. године, обележена је једногодишњица постојања Седме српске ударне бригаде. Ратни услови нису дозвољавали да се јединице бригаде окупе и построје за свечану смотру, па је због тога симболично извршена смотра Другог батаљона, паштапских јединица, делегација осталих батаљона Седме бригаде, а у присуству команданта 23. српске ударне диви-

584) А VII, к. 1070, рег.бр. 1-49/5, Операт. днев. 7. српске бригаде.
585) А VII, к.1070. рег. бр. 1-49/5, Операт. днев. 7. српске бригаде.
586) Исто.

Са скечане јодишњице Седме сриске бри/аде у с. Рахићу 1945. Іодине.
У средини је командани 23. српске дибизије Миладин Ићанићић.

зије, представника његовог Штаба и других бригада, представника народноослободилачких одбора, команде места Брчког и грађана села Горњег Рахића. Пошто је командант дивизије извршио свечану смотру постојећих јединица, он и политички комесар бригаде одржали су пригодне говоре и сумирали једногодишње резултате Седме бригаде. После тога насталоје весеље, а увече Културно-просветна екипа дивизије у селу дала је приредбу за народ и војску. Пригодна прослава обележена је и ујединицама на борбеним положајима Седме бригаде.

Док се у с. Рахићу одржавала скромна прослава годишњице Седме бригаде на положају њеног Трећег батаљона, сељаци Горње Скакаве пренели су обавештење да се у њиховом селу-у Доњој Скакави-као усташки заробљеници налазе два рањена партизана. Док су их усташе спремале за стрељање (свукли им одећу) четници Требавског одреда попа Саве Божића[587]>су их отели усташама и задржали код села. На овакву вест одмах је упућена из-

587) Сава Божић из с. Лопара на Мајевици.

вићачка десетиа батаљона која је успела да рањене паргизане ослободи. Установило се да се радило о обавештајном официру Трећег батаљона Данилу Илићу и борцу Љубомиру Савићу за које се претпостављало да су пре некол ико дана погинули приликом извршења извићачког задатка. Међутим, они су били рањени у засеоку Станковицима и тамо заробљени.[588]

У Оперативном дневнику Седме бригаде, за 4. фебруар 1945. године, први пут се помиње и вакцинација бораца против тифуса-када је људству Четвртог батаљона била дата и друга ињекција као превентива против ове опаке болести.

Исти извор говори, такође, и то да је у селу Лопарима формирано дивизијско превијалиште у коме су и болесни могл и да се загреју и окрепе,[589] што је било од посебне важности.

Продор Девете српске бригаде источно од Брчког и избијање њених батаљона на десну обалу Саве, створило је повољну ситуацију за напад на Брчко, тим пре што је ова бригада успоставила контакт и с деловима 17. дивизије НОВЈ који су дејствовали у рејону Бијељине.[590]

Међутим, напади Девете и Седме српске бригаде нису дали одлучујуће резултате. Непријатељ није био ликвидиран у добро брањеном Брчку и с. Броду, али не само зато што су ова упоришта имала добро организовану одбрану, већ и због снажних четничких контранапада на сектору: Жабари - Церово Поље (300 четника), Ланишта - Марковића Поље - Умка (300 четника) којима се придружило још око 1000 четника из с. Требаве. Ове четничке групације представљале су велику сметњу и једној и другој бригади, тим пре што су упорно покушавале да поврате изгубљена села на овом подручју, и својим нападима са запада олакшају немачке позиције на мостобранима Саве. Ради отклањања новонасталих тешкоћа, наређено је следеће: Први батаљон Седме бригаде да, 5. фебруара, у 17,00 часова крене правцем с. Улице - с. Ланишта - с. Кладуша (у њој остави један вод ради обезбеђења) и са

588) А VII, к.1070. рег. бр. 1-49/5, Операт. днев. 7. српске бригаде.

589) Исто.

590) И. Глигоријевић „9. српска бригада", стр. 266.

истока нападне четнике у селу Горњи Жабари; да Прва чета Трећег батаљона из с. Витановица крене према с. Вукшићу и с. Ланишту; Други батаљон, који је до тада био у резерви у с. Рахићу, да нападне Жабаре са западне стране; а Четврти батаљон да остане тамо где се налазио на положајима испред Брода.

Све ове јединице пошле су у напад, како је наређено, у 20,00 часова. Но, налазећи се на својој маршрути, Први батаљон је наишао на мост који су четници порушили и морао је да потражи заобилазни прелаз преко изливене Тиње (преко Јањиног моста), и пошто је разбио једну групу усташа прешао је. Први и Други батаљон Седме бригаде изгубили су много времена ликвидирајући истурену метничку предстражу. Осим тога, обилазили су порушене мЂстове на р. Јањи и дејствовали на широком фронту, што је условило да се непријатељ извуче. Када су делови Седме бригаде стигли у Доње Жабаре, непријатеља није било нигде. Није га било ни у Горњим Жабарима.

Други батаљон на путу за Жабаре скренуо је с одређене маршруте и задржао се у борбама против четничког обезбеђења на простору села Четнице због чега је закаснио у извршавању главног задатка.

Дана 5. фебруара 1945. године групи мајевичких четника успело је да зароби шест бораца Седме бригаде и заплени запрегу с партизанским следовањем. Борцу Радисаву Кузмановићу пошло је за руком да побегне, обавести најближи Тузлански партизански одред који је, познавајући терен, пресекао пут четницима и ослободио и партизане и запрегу.[591]>

Сутрадан, 6. фебруара, Други и Трећи батаљон као и чета батаљона народне одбране дошли су у додир с непријатељем на простору Горњих Жабара и протерали га из села. Међутим, око 3000 четника кренуло је са подручја села Церово Поље и с. Кладуша, уз лоше временске услове-по киши и магли, и потиснули Други батаљон Седме бригаде на територију јужно од Г. Жабара. Одмах је уследила интервенција Трећег батаљона и чете Батаљона народне одбране и, уз њихову подршку, Други батаљон је после оштре борбе успео да разбије непријa-

591) АУП, к.1070. рег. бр. 1-50/5. Операт. дневник 7. српскебриг.

тељa и иримора га да се повуче правцем Жабари - Четиице - Блажевац. Пошто је био онемогућен даљи четнички продор, Други батаљон Седме бригаде извршио је смену јединица Трећег батаљона у вечерњим часовима, 6. фебруара, а овај је прешао у с. Горњи Рахић у бригаднурезерву. Премарасположивим подацима, непријатељски губици процењују се на око 500 погинулих и 70 рањених. Губици Седме српске бригаде били су много мањи и износили су четири погинула, шест рањених и два контузована борца. [592]>

У извештају штаба 23. дивизије, упућеног Штабу 14. корпуса, 15. фебруара 1945. године, истичеседасеПрви и Други батаљон Седмебригаде нису строго придржавали добијеног наређења којим се од њих захтевало да се без задржавања упуге према главном циљу, и то:

> „Седма бригада је имала задатак да ликвидира четничке групе у Г. и Д. Жабарима и у том циљу одредилаје Први и Други батаљон. Међутим, ови, уместо да изврше брз покрет директно на Жабаре и на тај начин ликвидирају противника, правили су шири обухват, задржавали су се у председима, чистећи поједине мање групе са два правца у неједнаким временским размацима стизали у Жабаре, из којих се противник привидно повукао, али је прикупио своје делове, добио појачање и извршио енергичан напад на Други батаљон, који се - морао и под борбом повлачити и тек на дан б.ом (око 16,00 уз помоћ осталих делова, успело је да задрже и сломе напад противника). Противникје имао 50 погинулих и 70 рањених, а ми смо имали четри погинула, осам рањених и 37 несталих..." [593]'

Све што су јединице бригаде требале предузети на овој просторији било је напад њеног Првог батаљона, 7. фебруара, у ноћи око 22,00 часа, правцем ЈТиповац - Д.

592) А VII, рег. бр. 1-50/5. и 1-51/5. Тада су погинули: Живорад С. Адамовић из с. Церовца, Миодраг В. Димитријевић из с. Штипља код Светозарева, Драгослав Ђурић из с. Селовца код Смедеревске Паланке, а име четвртог није утврђено.

593) Зборник 1У/33, док. 83.

Рахић, како би прешао реку Лукавац испред саме Горице. Прва његова чета, широким захватом са десно обале реке Луковац, напала је у селу Горицама око 500 усташа и зеленокадроваца; Друга чета комуникацију од моста испред Горице, а чета Трећег батаљона пут Горице - Брчко. Пошто је био принуђен да пређе реку испред Горице, батаљон је на време био примећен паје непријатељ пружио организовани отпор-узмичући све до 08,00 часова сутрадан. Трећи, Четврти и Допунски батаљон напали су на с. Брод и приморали непријатеља на повлачење према Брчком као и да поседне комуникацију. Село Горице напустили су и сељаци, а за време борби борци су на мразу мораЈхи да газе воду до колена. Иначе, у то време на ширем подручју (према Посавини) - села Д. и Г.Жабара, Марковић Поља, Четнице, Церовог Поља и Чардака - налазило се око 4000, највише србијанских и црногорских четникз 594)

Почев од 18. јануара, борци Седме српске бригаде на правцу Брчког водили су свакодневне борбе по мразу, слабо снабдевени, обучени и обувени, па ипак-уз велика напрезања физичких и психичких снага-издржали су све напоре. Тада је Штаб 23. српске ударне дивизије обаветио Штаб 14. корпуса да је јединицама претила опасност од болести зване заушке и пегавог тифуса који је претио да се претвори у епидемију. [595])

Поново према Грачаници - борбе око Срнице, Сребреника и Сокола

Напади јединица 23. дивизије (Седме и Девете бригаде) на Брчко, као и других делова 2. армије на сектору Брчко и Бијељине, створили су велике тешкоће снагама 22. немачке пешадијске дивизије. Да би отклонила непосредну опасност при продору низ Дрину, немачка команда је снажним концентрацијама бочно напала са Требаве, Озрена и из Грачанице, директно на положаје четрнаесте

594) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-51/5, Оперативни лневник 7. српске бригаде.

595) Зборник 1У/33, док. бр. 83.

српске бригаде и тако привукла на себе остале снаге 23. дивизије према Грачаници. Осмог фебруара 1945. године из Добоја су, у том циљу, стигла у Грачаницу и три батаљона 724. пука усташке јединице с овог секгора - србијански четници с Требаве и црногорски са Озрена - и, 9. фебруара, у 05,30 часова кренули према подручју Срнице - Грачанице - Озрена. На удару се нашла Четрнаеста српска бригада. Немци су дејствовали из Грачанице, усташе северније од ње, а из правца Градачца четници. Нападало је око 8000 људи, подржани са пет топова, тенком, већим бројем бацача, и аутоматским оружјем.[596]

У складу с наређењем Штаба 2. армије, Штаб 23. српске ударне дивизије, 9. фебруара, наредио је Седмој бригади да у 14,00 час. крене с Другим и Трећим батаљонима правцем с. Буквик - с. Дубраве - с. Церик, а у 19,00 часова Првим батаљоном и приштапским јединицама правцем с. Горњи Рахић и Буквик - Дубрава - Церик - Срница - Шпионица. Четврти батаљон остао је на старим положајима према Броду и Брчком и стављен је под команду Девете бригаде. Пре покрета на нове положаје, Први батаљон је издржао артиљеријску и минобацачку ватру из Брчког, а његова извиђачка група сукобила се с непријатељском групом од 30 војника на простору с. Доњег Рахића и после краће борбе разбила је на правцу с. Грбавица - Брчко.

Ноћу,9/10. фебруара, Други и Трећи батаљон напали су две бригаде месних четника у с. Вучковцима и бригаду србијанских четника у с. Срници. У оштрим једночасовним борбама непријатељ је натеран да се повуче из Вучковаца према Градачцу, а из Срнице за Биберово Поље и Грачаницу. Јединице Седме бригаде су, после борби, наставиле покрет, према наређењу, на нове секторе. Први батаљон је око подне, 10. фебруара, стигао у Католичку Шпионицу, Други у Муслиманску Шпионицу, Трећи у Православну Срницу, Допунски у Доње Хргове, Противтенковска батерија и Минобацачки дивизион у с. Церик, а трупна и бојна комора, болница и интендантура у с. Мус. Шпионицу.

У рејону Дубрава - Церик - Бијела, у суседству делова Седме српске бригаде, налазио се батаљон народне

596) Исто.

одбране, 4. београдске дивизије Корпуса народне одбране Југославије, а на простор с. Вучковци - с. Доњи Хргови Требавско Посавски партизански одред, а лево од њих Четрнаеста српска бригада.

Са новопоседнутих простора, Седма бригада имала је задатак да обезбеди правце од Грачанице и Градачца и да офанзивним дејствима на својим правцима ослаби притисак непријатеља на јединице Четрнаесте бригаде и тако јој помогне да поврати изгубљене положаје.[597] Зато је Седма бригада наредних неколико дана, с појединим деловима својим, енергично нападала. Тако су Други JJ Трећи батаљони, са по две чете, напали у селу Вучковцима две бригаде четника а у с. Срници бригаду србијанских четника. У једночасовној борби борци батаљона Седме бригаде разбиле су непријатеља и приморале његове делове да се повуку из с. Вуковића за Градачац, а из с. Срнице према Биберовом Пољу и Грачаници. Непријатељ је имао пет погинулих, једног рањеног и три заробљена четника, а батаљони Седме бригаде само једног рањеног.

Следећег дана, 11. фебруара, Први батаљон Седме српске ојачан једном четом Другог батаљона, са два бацача и два тешка митраљеза, обухватно је напао непријатеља на терену с. Лужница с. Мурати и после огорчене борбе овладао предњим непријатељским положајима, при чему је погинуло 10, а рањено 20 четника. Седма српска бригада имала је четири теже рањена борца. Већ наредног дана, Први батаљон је нападао непријатељске положаје на свом правцу. Други батаљон је у току ноћи, без једне чете, напао четнике у с. Биберовом Пољу, али су они успели да се извуку ка Требави. За то време Трећи батаљон нападао је непријатеља на терену с. Морањци, садејствујући деловима Четрнаесте српске бригаде. После дуже борбе у заједничком дејству делова две бригаде, непријатељ је протеран с положаја у рејону с. Доњи Моранци а затим су се припемили за даља дејства у рејону к. 415 - с. Чеканићи. Посавско - требавски партизански одред у то време био је придодат Седмој српској бригади и напао је непријатеља у с. Кепару и с.

597) А VII, к. 1070. рег. бр. 1-52/5, Операт. дневник 7. српске бригаде.

Вучковцима, разбио га и овладао његовим предњим положајима, а затим се повукао на полазне положаје. У овим борбама погинуо је заменик командира чете Будимир Б. Костадиновић и 12 је било рањених, од којих шест геже.[598] Четрнаестог фебруара непријатељје извршио општи напад на целом фронту, али је убрзо био одбијен. Наредног дана батаљони Седме бригаде заузели су следеће полазне положаје за напад:

- Други на линији с. Мемићи - с. Ибрићи - к.404.

- Први у рејону северног дела с. Мурати к.462.

- Трећи у рејону Брњићани - Фалешићи и

- Четврти (који се поново прикључио бригади) на положаје у с. Алибеговић.

У то време и на положајима Четрнаесте српске бригале, који су били најистуренији, владало је затишје. Ово су Немци искористили и, у највећој тајности, повукли своје снаге према Грачаници. Пошто су приметили њихов покрет, батаљони Четрнаесте бригаде кренули су за њима, али су убрзо били заустављени. Тада је Седма бригада дејствовала на правцу Сокола.[599]

Са поседнутих положаја, 15. фебруара, делови Седме српске бригаде у 05,00 часова напали су непријатеља на правцу Сокола преко Чеканића - Ђукића - Врановића. Ове положаје браниле су 14. и 15. усташка бојна и мањи делови немачкихјединица. У Чеканићима и Ђукићима налазиле су се две чете Немаца и усташа, а на простору с. Врановића Ваљевски и јужноморавски корпуси са око 1000 четника. У првом налету Трећи батаљон Седме бригаде протерао је Немце и усташе из рејона Ђукића. Међутим, из Цафића - Хускића и Чеканића - к.462, непријатељ је снажном ватром приморао Трећи батаљон на повлачење због великих губитака. Четврти батаљон, у садејству с једном четом Другог батаљона, разбио је србијанске четнике у рејону с. Врановића и направио клин на Букву (к. 505), док је садејствујућа чета Другог батаљона посела к. 404 без борбе. Ови положаји су и те како били

598) 12.2.1945.г., рањени су: Добривоје Јовановић из с. Камендола, Богомир Пауновић из с. Камендола, Миодраг Поповић из с. Камендола, Митровић Александар из с. Брода. Остала имена нису утврђена.

599) С. Миладиновић: „14. српска бригада", стр. 384.

значајни за одбрану стечених позиција непријатеља у самој Грачаници. Зато је, у току преподнева, 15. фебруара, пош го је добио појачање из Грачанице и уз снажну помоћ артиљерије, ударом у бок, непријатељ успео да потисне Четврти батаљон са к. 505. Нешто касније, непријатељ је поновио напад, али је Четврти батаљон ангажовао и своју резерву и у снажном противнападу поново потиснуо непријатеља до Букве - Стражбе - к. 374 изнад села Врановића где се задржао, иако је непријатељ, пред мрак, поновио напад на положаје Другог и Четвртог батаљона. У жестоким борбама на Букви и Стражби положаји су више пута прелазили из руке у руку. Непријатељ је имао ШЈпогинулих, 137 рањених и једног заробљеног војника. Сждма српска бригада истовремено је имала осам погинулих и 47 рањених бораца.[600]

Под притиском јединица Седме српске бригаде непријатељ се следећег дана, 16. фебруара, почео постепено повлачити ка Соколу и Грачаници. Други батаљон успео је да спречи пребацивање непријатеља на сектор који је бранио, а Први је готово без борбе стигао изнад села Пискавице и посео косу ЈТопар. Четврти батаљон Седме бригаде у поподневним часовима истога дана енергично

600) А VII, к. 1070, бр. 1-51/5, Операт. дневник 7. бригаде. Погинули су: Радован М. Павловић из с. Лепшина, Милан В. Ђорђевић из -Међуречја. Милорад с. Чопић из Ратара, Михаило С. Арсић из Божовца, Никола Недељковић из Шљивара, Милан Д, Живадиновић из Славинца, имена двојице нису утврђена. (А VII, РП. к. 32. рег. бр. 1/1 15.2. 1945); рањени - су: Драгољуб Бузеи из с. Јасикова, Мирко Обреновић из с. Плажине, Радомир Китановић из с. Црвене Јабуке, Нада Стојановић из с. Студене, Тодор Шунка из с. Врбице, Миодраг Танасијевић из с. Луговчине, Драгутин Стојановић из с. Шљивара, Миодраг Васић из с. Међуречја, Живорад Поповић из с. Лугавчине, Милан Ђуричић из Глине, Гојко Живковић из с. Драговца, Драгутин Петровић из с. Кривеља, Радомир Вучковић из с. Селевца, Миломир Савић из с. Брђана, Раде Савић из с. Брђана, Драгомир Миловановић из с. Братунца, Божидар Ћосић из с. Кривеља, Станоје Лепојевић из с. Братунца, Божидар Ћосић из с. Кривеља, Станоје Лепојевић из с. Братунца, Божидар Ћосић из с. Кривеља, Станоје Лепојевић из с. Црвене Јабуке, Петар Јовановић из с. Црвене Јабуке, Драгослав Јовановић из с. Братунца, Живојин Лисуровић из Салаша, Драгољуб Огњановић из с. Братунца, Радомир Стојановић из с. Пругова, Бошко Лалић из Книна, Драгиша Т. Радуловић из Црне Траве, Драгиша Унић из Крушевца Ђорђе Булатовић из Колашина, Мирољуб Достанић из с. Брђана, Ђуро Марјановић из с. Цветића, Милан Атимпијевић из с. Шатровца.

је напао на коту 633, где је нмао три рањена борца, али коту није освојио.

Седамнаестог фебруара 1945. године Штаб седме бригаде наредио је^да њени дедови ликвидирају непријател^а на сектору Сокола и да продуже напад на Грачаницу. Четврти батаљон наставио је осамнаесточасовне борбе са неколико стотина четника Ваљевског корпуса за коту 633, и, после више јуриша, у поноћ успео да овлада положајима за напад на Сокол.

Због притиска Седме и Девете бригаде према Грачаници, с обе стране комуникације Грачаница- Градачац - Брчко, непријатељ је појачао гарнизон у Грачаници усташама и четницима. Први батаљон је у присилном извиђању, 17/18. фебруара, продро до самих Малешића, али га је непријатељ у зору напао са свих страна и приморао на повлачење. Непријатељ је, 18. фебруара, предвече, енергично напао на споју Седме и Девете српске бригаде. Под снажним притиском Други батаљон Девете и Четврти Седме бригаде били су принуђени да напусте своје дотадашње положаје на к. 555. Први и Трећи батаљони следили су повлачење Четвртог батаљона и задржали се на коси изнад с. Пискавице и на Дебелом Брду. Иако је имао бројчану и техничку премоћ, непријатељ је имао 25. погинулих и шест рањених, док је српска Седма бригада имала једног погинулог и 25. рањених бораца.[601]

После промене положаја, Девета српска бригада нашла се на линији с. Трновици - Моњ и садејствујући ба-

601) Погинуо је борац Будимир Ж.Јашић из с. Церовца, а умрла је Милановић Г. Бранка из с. Брода код Црне Траве. 18.2. 1945. рањени су: Живадин Ј. Здравковић из с. Колара, Бижа Будунавац из Д. Михољца, Миодраг П. Бошковић из Младеновца, Петар Гl. Адамовић из Голубца, Велимир Н.Богојевић из с. Црнојке, Борисав Ј. Миленковић из с. Јовца, Владимир Н. Стефановић из с. Затоња, Драгољуб П. Вучковић из Црне Траве, Драгомир Ј. Јовић из с. Смољинца, Чедомир Д. Динић из с. Смољинца, Милорад Д. Станојевић из с. Добросаве, Новак П. Станојевић из Теслића, Вукашин с. Симић из с. Смољинца, Драгослав Ж. Живковић из с. Острова, Живан Б. Митровић из с. В.Црњана, Петар Ђ.Старчевић из Г. Подорашја, Јездимир Ђ. Стојановић из с. Градско, Јанко Божичковић из Зајечара, Милан Ђ. Николић из с. Јунковца, Радосав Ч.Чукић из с. Пругова, Илија Војиновић из Гламоча, Боривоје Д.Ракић из с. Шуљковца, Стеван М Петровић из с. Рибара, Милан Љ. Недељковић из с. Мајура, Јовин С. Ђорђевић из с. Горњана.

таљонима Седме бригаде и даље је нападала на непријатеља према Грачаници. Под притиском ових бригада и због опасности да у Грачаници не буду опкољене, немачке јединице повукле су се из града, 19/20. фебруара, према Добоју.

Исте ноћи дошло је до прегруписавањајединица 23. српске ударне дивизије на ужем простору Грачанице. Тако су се, 20. фебруара 1945, батаљони Седме српске бригаде нашли у следећем распореду:

- Други батаљон на Моњу - к. 530,
- Четврти од комуникације Сокол-Добровци до к

"- Трећи на к. 472 - Борик - к. 504,
- Први батаљон као бригадна резерва у с. Сладни.

Остале јединице биле су покренуте према с. Бабуновиће, док је Допунски батаљон и даље остао у с. Шпионици. [602]>

Пошто су се Немци повукли из Грачанице, (700 људи из састава 742. пука 104 ловачке дивизије), положаје испред Грачанице и у самом граду бранило је око 4000 усташа и зеленокадроваца. Само 4. усташка пуковнија, која је била нарочито активна, имала је око 3000 војника, а 14. усташка бојна око 400 људи на положајима Стражба - к. 426 - к. 373. Двадесет пета усташка бојна, од 1000 војника, билаје на линији с. Авдићи - к. 238 и Омербашићи. На простору Сокол - Трновци - Зелиња налазила се Група корпуса србијанских четника, а око Грачанице Кесеровићеве и Калабићеве четничке јединице и црногорски четници. Три четничке бригаде поселе су положаје на линији с. Поребрице - с. Жабари. [603)]

Наређењем Штаба 23. српске ударне дивизије, од 22. фебруара 1945. године, дати су општи задаци бригадама с циљем да обезбеде правац према Требави на линији (к. 633) до с. Вучковац, бок и залеђе јединицама које су добиле задатак да ликвидирају непријатељски гарнизон у Грачаници и утврђени Сокол, а по избијању на линији Малешићи - Сиједи крш, нападну Грачаницу са северне и североисточне стране дуж комуникације Сокол - Грача-

602) А VII, к. 1070. рег. бр. 1-56/5, Операт. дневник 7. српске бригаде.

603) Зборник ^/33, док. 129 и 143.

ница.[604] С јужне стране комуникације Тузла - Грачаница - Добој, са линије с. Какмуж - с. Карановац - с. Бољанић, по наређењу Шгаба 14. корпуса, дејствовале су јединице 45. дивизије.[605] Општи напад биојенаређен за24. фебруар у 05,00 часова. Тежишни ударац поверен је Четрнаестој српској бригади као левој колони у оквиру дивизије, и то са северне и североисточне стране. Девета бригада, као десна колона, остала је на терену с. Вучковци - с. Џакула да обезбеђује бокове Седмој и Четрнаестој бригади, а у току ноћи, 22/23. фебруара, на Моњу (к. 540) и смени Други батаљон Седме бригаде, те за време напада, 24. фебруара, ликвидира непријатеља и преузме његове положаје на к - 555.

Као средња колона Седме бригаде имала је задатак да уништи непријатељска упоришта на Соколу и главним снагама избије на линију с. Малешићи од Матрића до Каменика, а са мањим деловима поседне рејон Главица (к. 622), Сиједи крш (к. 633) и с. Авдићи. Са достигнутих положаја Седма бригада имала је задатак да обезбеди правац према Требави на линији Главица - Сиједи крш, и са терена Матрићи - Каменик правац Грачаница - Лукавац онемогући повлачење непријатеља долином Спреча према Добоју. Покрет јединица Седме српске бригаде штитило је десно крило Четрнаесте бригаде.[606] Истовремено Противтенковском и Минобацачком дивизиону наређено је да ватром подржавају делове Седме и Четрнаесте српске бригаде у ликвидацији утврђеног Сокола, а затим Грачанице.[607]

На десном крилу Четрнаесте бригаде, којој је поверен главни задатак у нападу на град, дејствовао је Четврти батаљон Седме српске бригаде. Узастопним нападима и јуришима овај батаљон је, до подне, избио на положај Главица - к. 622 - Сиједи крш - Вис - к. 694 и одбацио четнике према Требави и, са те стране, заштитио јединице које су нападале Грачаницу.[608] »Приликом продора на по-

604) Зборник 1У/33, док. 129.

605) Исто.

606) А VII, к. 1070. р§г. бр. 1-56/5, Опер. днев. 7. бриг, Зборник 1У/33, док. 125.

607) Зборник 1У/33. док. 129 и 143.

608) Зборник 1У/33. док. 143.

дручје Скаховићи - Малешићи јединице Првог и Другог батаљона Седме бригаде разбиле су одбрану непријатеља и угрозиле му одступницу према Добоју.[609] За то време Трећи батаљон је у рејону Сокола очистио шири простор око села и у самој тврђави блокирао усташке снаге.[610]

Успеси батаљона Седме бригаде, њихово освајање терена онако како је планом предвиђено, као и прецизност ватре Противтенковског и Минобацачког дивизиона олакшали су дејства Четрнаесте бригаде. Заштићени од евентуалне изненадне активности непријатеља, батаљони Четрнаесте српске бригаде са севера и делови 45. див&^ије с југа извршили су снажан притисак на Грачаницу. Већ у раним јутарњим часовима почели су да попуштају одбрамбени појасеви на целом фронту,бтда би до подне отпор непријатеља био потпуно сломљен, а око 18,00 часова, истога дана, и на линији Хељдовиште - Бријесница. Разбијене усташко-четничке-домобранске снаге, у нереду, повукле су се у Добој, а из града су их Немци вратили на положаје источно од реке Босне, са задатком да зауставе продор јединица 2. армије.[612] У борбама око Грачанице, против јединица Седме бригаде, непријатељ је имао 22 погинула и 60 рањених војника, док је Седма бригада изгубила три борца, а 11 је било рањено.[613]

Уциљугоњењанепријатељскихјединица, батаљони Седме бригаде су, 25. фебруара, продужили дејства, и то:

- Први батаљон у рејону Авдићи - Окићи - Оглавак,
- Други: Главица - Сиједи_крш.
- Трећи, Сокол - Буква - Хасановићи,

609) Исто.

610) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-56/5, Операт. днев. 7. српске бригаде.

611) С. Миладиновић „14. српска бригада", стр. 387.

612) Зборник 1У/33, док. 143.

613) 24.2.1945. погинули су: Тодор С. Рајковић из Сокобање, Радован Павловић из Лепшинца, Михаило Милановић (није утврђено одакле је).

Рањени су: Божидар С. Ристић из ЦрнеТраве, Љубинко а. Гвозденовић из Ракове, Милош Ј. Милићевић из Госпића, Светозар М. Димитријевић из Дубочана, Спаија М. Симић из Араповца, Живојин П. Јовановић из Горњана, док за осталу петорицу нису утврђена имена. А VII, к.1070, рег.бр. Г-57/5, РПК-32-2/1.

Пибедницч из Седме бришде торед оскојене шкрђабе „Сокол" код Грачанице.

- Четврти на подручју Моњ - Сехратлије,
- Допунски батаљон: Хан - Буква,
- Противколски дивизион: Хан - Буква и
- остале јединице у с. Врановићима, а Штаб бригаде и болница у с. Горњој Пискавици.[614]

За то време Трећи батаљон успео је да очисти територију око Сокола којује, претходних дана, непријатељ упорно бранио као важно упориште одбране положаја према Грачаници. Трећи батаљон је три дана, преко хоџе, водио преговоре с усташком посадом у тврђави, а истовремено безуспешно тукао зидине куле противтенковским топом 45. шш. У току преговора усташе су мењале услове предаје, очигледно у намери да одуговлаче - добију у времену, и сачекају исход борби за Грачаницу. И када је Грачаница пала, нису се предали. Двема четама Трећег батаљона Седме бригаде, по одлуци команданта дивизије, додељена су два топа „зиса" 75 шш рејону Пискавице. Када су зидине тврђаве почеле да попуштају под

614) А VII, к.1070, рег. бр. 1-57, Оперативни дневник 7. бригаде.

дејством топовских граната и густе ватре 45 минобацача свих кадибара, када су остале изневерене наде да ће им стићи помоћ из Грачанице, усташе су прихватиле услове и предале се са својим стожерником. Преговоре су водили и представници Седме бригаде с замеником команданта бригаде Мишом Мартиновићем на челу. Предало се 36 усташа, док су три погинула поред уништеног митраљеског гнезда. Заплењена је већа количина ратног материјала.[615)]

Све јединице, које су учествовале у борбама за ослобођење Грачанице, извршиле су постављен задатке. У наређењу Штаба 23. српске ударне дивизије до детаља су били разређени планови напада за сваку бригаду. Наређење су проучили команданти бригада са командантима батаљона и на лицу места извршили извиђање праваца напада батаљона и чета, уз упутства шта да се предузме у појединим ситуацијама. Командири чета и команданти батаљона су, са своје стране, проучили ситуацију са потчињеним старешинама и конкретно им одредили задатке. На један сат пре напада све јединице биле су дужне да се поставе на полазне положаје, и то тако да напади и јуриши не престају док се непријатељ не ликвидира.[616)]

Ослањајући се на масив Требаве, непријатељ је, 27. фебруара, консолидовао положаје на линији с. Топаловић - с. Росићи - с. Чиплук - с. Марићи - с. Тодоровићи и даље ка Зелиопима. Немачка команда је на овом подручју истурила значајне снаге, највише четничких корпуса са Требаве, из Црне Горе и Србије. Било је усташа, домобрана и Немаца који су имали задатак да продру према истоку и да у садејству с немачким јединицама из Брчког, угрозе Грачаницу и Тузлу.

Са положаја које је држала, 25. фебруара 1945. године, Седма бригада добила је задатак да на свом простору уништи разбијене непријатељске групе. Командни састав бригаде био је ангажован око сређивања јединица и организације утврђивања положаја.

Четврти батаљон Седме бригаде већ у зору пошао је у напад правцем Топаловићи - Марићи са задатком да разбије четнике на том правцу. Међутим, у Топалови-

615) А VII, к. 1070. рег. бр. 1-57/5, Операт. дневник 7. бригаде.
616) Зборник 1У/33, док. 129.

ћима непријатељ је зауставио напредовање јединица Четвртог батаљона, а затим га потиснуо према котама 538 и 568. Једна чета Првог батаљона са истока је напала четнике и олакшала положај Четвртог батаљона, јер је притисак непријатеља био осетно попустио. Непријатељ је том приликом имао 17. погинулих, 40 рањених и једног заробљеног, а Четврти батаљон Седме бригаде једног погинулог и седам рањених борца. Као што се види из Операцијскогдневника бригаде, 27. фебруара, забележено је и то да су два борца умрла од тифуса. [617]»Међутим, Четврти батаљон је и следећег дана снажно нападао четнике на правцу Топаловиће - Студенац - Кланац - Чиплук. После оштре борбе, која је трајала готово 30 часова (све до 1. марта), батаљон је потиснуо четнике, заузео к. 639 и затим освојио Чиплук и Кланац. Четвртом батаљону пришле су у помоћ и две чете (Прва и Друга) Другог батаљона с бацачима 82 гтап и олакшале му напад на поменуте непријатељске положаје. Убрзо затим овом батаљону наређено је да се повуче на терен с. Шакића - у резерву Четрнаесте српске бригаде. Први батаљон је самоиницијативно напао четнике у рејону Горње Међеђе, разбио их и вратио се на полазне положаје: Алићи - Окићи - Оглавак и, истовремено, део снага померио у с. Тодоровиће, к. 529, да успостави везу с Четвртим батаљоном. У борбама против Седме бригаде непријатељ је имао 17 убијених и 50 рањених, док је Седма бригада имала четири погинула, осам рањених и два нестала борца.618)

617) А VII, к.1070. рег. бр. 1-57/5, Оперативни дневник 7. српске бригаде, од 30. јануара 1945. г. када је забележен први случај смрти од тифуса. До 28. фебруара исте године у болницама је од тифуса умрло 20 бораца и то: Јован М.Стојиљковић (30.1.) Велимир Павловић, Живојин В.Милић (2.2.) Драгомир Ж. Шајканац (8.2.), Јованча Милчић (11.2.) Милка Т. Милојевић (13.2.), Радован М. Павловић (15.2.) Милан Д. Живановић (17.2.), Бранка Т. Миланковић (18.2.) Манојло Жунић (22.2.) Стојан Р. Ристић и Гвозден Митровић умрли су између 20. и 28. фебруара 1945.г. Од тифуса су умрли Динка С. Анђелковић из с. Калне код Црне Траве и Чедомир С.Несторовић из Црне Траве. Име погинулог борца није утврђено.

618) Погинули су Душан М. Душановић из Мојковца, Јован П. Јовановић из Бохова код Неготина, Апександар Ђорђевић из Дубравице и Драгутин Г. Николић из Вранова. А VII, к. 1070, рег. бр. 1-58/5.

Иако је морал четника сваким даном нагло падао због свакодневних пораза - епидемије тифуса која их је сатирала, недостатка муниције и другог - Ваљевски, Требавски и Моравски четнички корпуси, у садејству с мањим деловима усташа, у зору 2. марта, напали су на положаје Девете и Четрнаесте бригаде. На положаје Четрнаесте бригаде нападали су и делови црногорских четника. Снажни четнички напади били су и на положаје Седме српске бригаде. Први батаљон ове брЋгаде је с много тешкоћа успео да привремено одбије четничке нападе, али је, убрзо, био принуђен да се повуче на повољније положаје. Трећи батаљон, садејствујући Четвртом батаљону на линији Малићи - Топаловићи - Студенац, у току ноћи, нападао је непријатеља. Међутим, тај напад није био благовремен, а самим тим ни успешан. За то време, Четврти батаљон одбио је три снажна напада четника. Уједном моменту - пошто је био нападнут са три стране, а његов сусед - Први батаљон започео повлачење - Четврти батаљон био је потиснут на положај Јавор - Тополовићи. У току ноћи Четврти батаљон је, уз подршку минобацача 82. шш са положаја Другог батаљона, напао на Студенац и Кланац к. 529 и, дејствима са западне стране, заузео Студенац. Трећи батаљон није напао Студенац са истока, како се очекивало, па је са те стране непријатељ извршио противнапад и одбацио Четврти батаљон са Студенца.[619]

Непријатељски губици, према подацима забележеним у Оперативном дневнику, процењени су на 35 погинулих и више рањених. Заробљен је један четник. Бригада је имала девет погинулих и 144 рањених бораца.[620]

Непријатељске снаге наставиле су да нападају положаје јединица Седме бригаде и, 3. марта, на линији Топаловићи - Маричи - Алићи, највероватније подстакнути успесима претходног дана. Међутим, Први батаљон Седме бригаде успешно је одбијао ове нападе све док му

619) Исто.

620) Погинули су: Богоје Н. Богојевић из с. Калне код Црне Траве, Живојин В. Милић из с. Смољана код Пожаревца, Станоје С. Маринковић из с. Калне, Јован М. Ранчић из с. Дубочане, Владимир Ј. Јоновић из с. Шљивара код Зајечара, Милан С. Ћуричић из Глине. Имена двојице нису утврђена. А VII. РПК 32. рег. 1/1 и РПК 79. рег. бр. 3/1. Тројица су умрла у Тузланској болници.

део положаја на десном крилу, на к. 497, није почео да попушта, после чега је био принуђен да одбрану организује на новим положајима по дубини. Јуриши су се смењивали наизменично. Други и Трећи батаљон Седме бригаде у ноћи, 3/4 марта, предузели су нападе с циљем да поврате Студенац. Поједини положаји прелазили су из руке у руку по неколико пута. Борбе су вођене прса у прса, тако да противник није успео ни своје рањенике да извуче с бојишта. И поред тога, он се упорно бранио, покушавајући по сваку цену да одржи своје положаје.У тимборбаманепријатељјеимао26 погинулихи48 рањених. Истовремено, Седма бригада имала је осам погинулих и 25 рањених бораца.

У јутарњим часовима,4. марта, непријатељје извео противнапад на Студенац којег су у току ноћи освојили батаљони Седме бригаде и, уз ангажовање свих расположивих снага, успео да потисне јединице Трећег и Другог батаљона Седме бригаде. Али, у току истога дана оба ова батаљона Седме бригаде поново су продрли дубоко у четничке положаје и онемогућили их да пруже организованији отпор, после чега су, у целости, повратили изгубљене положаје. Процењује се да је непријатељ имао око 40 погинулих и 80 рањених.[622)]Седма српска бригада имала је једног погинулог и 17 рањених бораца. Имена настрадалих нису могла бити утврђена.

После ослобођења Грачанице, четничко-усташко домобранске снаге, у нереду, брзо су се повукле у Добој под окриље немачкихјединица, а за гим се поново вратиле на положаје према Грачаници,[623)]с циљем да се после сређивања и опорављања поново употребе за офанзивна дејства према Грачаници и Тузли, с тим да обезбеђују повлачење окупаторско-квислиншких снага из Босне као и штите десно крило сремског фронта, на коме су немачке

621) Погинули су 3. марта 1945. следећи борци: Миодраг И. Вуловић из с. Ваљци код Светозарева, Радул Д. Тошић из Шљивара код Зајечара, Живота Љ. Михајловић из с. Медошевца код Ваљева, Миле Ј. Павловић из с. Шљивара, Драгомир Б. Станчевић из с. Коцељева. Александар С. Перић из с. Вранова, Милорад М. Рајић из с. Вел. Поповића, Љубивоје Ј. Мишић из с. Церовца (А VII, РПК. 32. рег. бр. 1/1).

622) А VII, к.1070. рег. бр. 1-60/5; Зборник X1/2, док. 14.

623) Зборник 1У/33, док. 143.

снаге преживљавале тешке тренутке пред налетом снага Југословенске армије.[624]»

У првој декади марта 1945. године, после офанзивних дејстава јединица 23. српске ударне дивизије и других јединица 2. армије, распоред непријатељских снага на подручју источне Босне био је следећи: у долини реке Босне од Зенице до Маглаја, крајем фебруара, налазила се 969. пешадијска тврђавска бригада и борбене групе „Харт" и „Еберлајн," а у повлачењу налазили су се и делови 7. СС дивизије „Принц Еуген." Од 1. марта 1945. године код Добоја се налазио Штаб немачке дивизије „Стефан," док су у граду била два батаљона 12. пука ове дивизије и Допунски батаљон дивизије „Принц Еуген."

На инсистирање немачке команде, а у вези Хитлеровог захтева да се „побољша ситуација" у источној Босни, четници су у том периоду (после пада Грачанице и Сокола) непрекидно нападали јединицеЈугословенске армије на линији Брђани -Студенац - Локва - Оглавак - Џакуле - Биберово Поље - Кереп - Вучковац, усмеравајући, при том, дејства у три основна правца: прва група на правцу Градачац - Срнице, друга на правцу Српска Зелина - Грачаница и трећа група према Лукавица - Грачаница. Главнина четничких снага била је усмерена са севера, преко Градачца и Требаве, правцем Зелиња - Грачаница.ТакојеЦерско-мајевичка група четничких корпуса, 2. марта, заузела рејон Мраморје - Осоје - Студенац - Звечак; Ваљевски четнички корпус држао је положаје на Сплетеној Липи; Тимочки је, 3. марта, избио на периферију с. Шкиповца; Горска гарда овладала је Граховцем, Бориком и делом Керепа, а делови црногорских четника заузели су Кржевину (к. 340). Четничка врховна команда наредила је, 4. марта, црногорским четницима да пођу у сусрет немачким снагама које су кренуле из Брчког према Грачаници и Тузли, тј. према фронту дејстава 23. српске ударне дивизије. Немци су четнике добро наоружали и снабдели муницијом.[625]

Према Добоју на простору Клокотница - Церићи - Чемџић налазиле су се 14. и 25. усташка бојна (око

624) Зборник X1/2, док.2; Миладиновић ..Четрнаеста српска бригада", стр. 395.

625) Зборник X1/2, док. 4.

1500 усташа) и 9. 5. и 3. зеленокадровска војска (1500 људи). Десним боком, са југозападних обронака Требаве, четничке снаге Драгослава Рачића ослањале су се на немачке и усташке јединице и посаде у Добоју, Станић Ријеци, горњем току р. Спрече и долином Босне - све до Модрича.

На овакве непријатељске намере, у овој фази рата, на тлу источне Босне, Штаб 2. армије ЈА у свој оперативни план уградио је основну замисао-да обухватом Требаве брзо сломи јужно и северно непријатељско крило, избије у долину реке Босне, затвори обруч око четничких јединица и спречи их у пребацивању на леву обалу Босне, а да усташе и немачке снаге што више прикује за сектор Добоја и онемогући њихово садејство четничким снагама.

За остваривање ових задатака, Штаб 2. армије ЈА је створио четири оперативне групе (Северна, Централна, Добојска и Јужна) и издао им, у том смислу, одговарајућа наређења.[626] Међутим, пред полазак на извршење задатка уследило је ново наређење Штаба 14. корпуса- да се 23. српска дивизија са својим јединицама пребаци јужно од реке Спрече у рејон с. Карановац - Д.Лохиња и Ораховица - Миричина Кртова - Порјечина као резерва 14. корпуса. Положаје 23. дивизије преузеле су јединице 25. дивизије. Тако 23. дивизија није дејствовала као Јужна оперативна група у духу претходног наређења Штаба 2. армије за уништење четника на Требави.[627]

Пошто је, 6/7. марта, предала своје положаје 19. бригади, 25. дивизије Седма српска бригада, после дводневног одмора и сређивања, 9. марта, кренула је и заузела следећи распоред:

- Први батаљон и Трупна комора рејон с. Какмуж,
- Други, у с. Босанско Петрово Село (засеок Перићи),
- Трећи и Четврти у с. Сучковцу,
- бојна комора, болница, интендантура, Пратећа чета и Штаб бригаде на простор с. Какмужа.[628]

Девета српска бригад размештена је била тада у ширем рејону Авдићи - Бабићи - Карићи, а Четрнаеста у

626) Зборник X1/2, док. 4.
627) Зборник X1/2, док. 14.
628) А VII, к. 1070. рег. бр. 1-61/5, Операт. дневник 7. српскебриг.

рејону Брђани - Карићи - Сокићи, док је Артиљеријска бригада захватала шири рејон Грачанице.

То време јединице су користиле за спровођење хигијенско епидемиолошких мера, санитетско збрињавање, попуну и обуку. Из области хигијене и здравља, бригадни састав требало је упознати са евентуалним последицама заразних болести, а нарочито пегавог тифуса од кога су у прошлости страдале читаве армије и бројно становништво. Одбрана од ових епидемија, у конкретним условима, била је нешто лакша пошто се знао узрочник и начин преношења заразе. Требало је борце увек опомињати - обучавати, борити се против нечистоће - обогаћивати здравствену културу. Улога санитета била је да што већи број бораца и што брже врати из болнице у борбени строј. Превентива је имала задатак да спречи настанак и развој болести. Све то било је преко потребно због мањкавости здравствене културе, тим више у условима када су ратне прилике проузроковале ужасну ситуацију - неадекватан смештајни простор, тешки услови живота, лоше снабдевање, а поготово због многобројних лешева, прљавштине и вашљивости. Ретко је када било времена за прање одела и купање, а није било ни средстава за дезинфекцију. Све се то одражавало на стање здравља бораца у Седмој српској бригади у којој је, јануара и фебруара, из њених редова тифус отео велики број живота. •*

У извештају Штаба 23. дивизије, од 15. децембра 1944. године, поред осталог, о санитету бригаде се каже следеће:

> „Санитет у нашој дивизији доста добро функционише, појављује се проблем првог завоја и предхране против заразних болести, а нарочито противу пегавог тифуса. Предузимају се све мере за парење одела и веша, али јединице, које су стално у борби, немају за то довољно времена и могућности.[629]>

Заштиту и лечењу рањених и болесних бораца у бригади санитет је, иако без довољно стручног кадра, правовремено и за оне прилике веома ефикасно интервенисао. Скоро да није било случаја да рањени борац на положају буде препуштен, на милост и немилост, неприја-

629) Зборник 1/15, док. 178.

тељу. Са пуним правом се може рећи да је бригадни санитет и пре и у оквиру санитета 23. дивизије био изузетно хумана организација, која је у свакој прилици пружала помоћ не само борцима својих јединица и народа куда се бригада на свом борбеном путу кретала,већ и непријатељским рањеницима-у складу са Женевском конвенцијом.

У склопу кадровских решења и попуне, 12. марта 1945. године, командант Седме бригаде Војин Јовановић и заменик команданта Мишо Мартиновић ослобођени су функције и упућени на школовање, а дужност команданта бригаде преузео је Љубо Вељић.

УбатаљонимаСедме бригаде, сведо 15. марта, поред одмора и других обавеза, озбиљна пажња поклањанаје војној и политичкој настави и обуци бораца и јединица. За руководиоце су, на пример, организоване вежбе у којима су они, на практичним примерима, учили како се користе јединице у нападу и одбрани.

За борце и месно становништво организоване су разне приредбе. Шта више, гостовало је и београдско Народно позориште, хор Повереништва за народну одбрану и оркестар Генералштаба који су приредили више представа. Речју, културно - забавна делатност у овако тешким условима била је у повоју.

И поред ангажованости ове врсте, Први батаљон Седме бригаде припремао се да на простору села Какмужа нападне две чете Озренског четничког одреда. За водича му је послужио човек који се истога дана предао као четн ик одреду и обавестио Штаб бригаде да се на простору Трештеничког осоја налазе још три чете (120 људи) четничког Петог батаљона, наоружаног са пет „брна," две „зорке," руским аутоматима и пушкама. У ноћи, између 13/14. марта, Први батаљон Седме српске бригаде кренуо је у акцију против делова Озренског четничког батаљона с циљем да похвата четнике и команданта батаљона Симу Јеремића. Међутим, чим им се приближио Први батаљон, четници су се разбежали, оставивши заставу, архиву и нешто оружја и муниције.

Штаб 23. српске ударне дивизије, 14. марта 1945. године, одредио је нове локације на којима су се, 15. марта, јединице Седме бригаде разместили по батаљонима, и то; Први батаљон у рејону с. Рјечана; Други батаљон

у засеоку Дотоци с. Бољанића; Трећи батаљон у с. Стјепановићи - Лазаревићи - Сочковац, као бригадна **резерва;** Четврти батаљон у засеоку Брцани с. Бољанић; Чета пратећег оруђа и трупна комора у Сочковцу, а Штаб бригаде у Карановцу. [630)]

У складу с новим наређењима,Штаб Седме бригаде, 19/20. марта, поставио је Други и Четврти батаљон на простор Петрово Село - с. Какмуж да затворе правац левом обалом реке Спрече (Други на сектор Петрово Село, а Четврти у селу Какмужу засеоку Ријечици). Штаб бригадеје Први и Трећи батаљон пребацио на десну обалу Спрече, са задатком да затвори правац Добој - Грачаница - Тузла (и то: Први на простору села Ораховице, а Трећи на линији с. Омербашићи - с. Турковићи - с. Марковићи). Интендантура, трупна комора, Пратећа чета и Штаб бригаде налазили су се у с. Турковићима, болница у Омербашићима, а Чета пратећих оруђа у Петровом Селу. «l>

Девета бригада тада је била на положајима 15 кгп југоисточно од Грачанице, у ширем рејону Пурачића, са задатком да обезбеђује правац од Завидовића и Маглаја и да ликвидира четничке групације на том подручју, а Четрнаеста у ширем рејону с. Срнице - с. Церик - с. Гуште на правцу продора главних непријатељских СЈЈага од Брчког према Добоју. [632>]

Освајање упоришта на Бандри, Соколу и Стражби

Дејства немачких јединица у средишном делу источне Босне била су, пре свега, изнуђена, с једне стране, због, за њих, неповољног развоја глобалне војно-политичке ситуације и неповољног положаја у Југославији, а с друге, дејства су се подударала с Хитлеровим наређењем-да се у

630) А VII, к.1070, рег. бр. 5-1/51, Операт.днев. 7. српске бригаде А VII, к. 1070, рег. бр. 1-32/5.

631) А VII к.1070, рег. бр. 1-63/5, Операт. днев. 7. бриг., Зборник XJ/2, док. 32.

632) Зборник X1/2. док. 32.

ширем рејону Тузле разбију снаге ЈА. Источну Босну требало је задржати по сваку цену због опасности да се с њених терена одсеку немачке снаге које су држале положаје на сремском фронту и успори њихово повлачење према западном делу Хрватске и Драви. Већ крајем марта ситуација је била таква да се непријатељ са простора Брчког није више могао пребацивати преко Саве и једини излаз му је био да се повлачи правећи пролаз кроз просторије које је поседала 2. армија.[633] Међутим, и поред нереалних инсистирања Хитлера да се јединице ЈА униште у источној Босни, команди Групе армија „Е" остала је само једна могућност-да се даље бори за извлачење својих снага уз што мање губитке како би се приближила границама Рајха и ту сачекала даљи развој ситуације, а можда и дуго прижељкивано потписивање примирја са савезницима, или чак и сукоб међу савезницима.

Повлачећи се из рејона Јање преко Брчког, 16. пук десетковане 22. немачке пешадијске дивизије, 13. марта, кретао се према западу да из рејона села Горњих Жабара, 18. марта, нападне Градачац. Са овом колоном у нападу кретале су се и две четничке бригаде (вероватно Пета и Шеста Требавског четничког корпуса) и Трећа сатнија Треће ударне бојне 12. усташког здруга. Истога дана, непријатељ је успео да потисне јединице 45. српске дивизије, заузме Градачац и овлада комуникацијом Кереп-Градачац.[634] Четрдесет седми пук 22. немачке дивизије, с извесним деловима 117 дивизије јачине око 1500 војника са тенковима и артиљеријом, дејствовао је правцем Брчко - Горња Брка - Бијела.[635] Њиховом нападу на Градачац садејствовао је 149. пук 117. ловачке дивизије са терена Шамца. Борбена група „Гајгер" и домобранско-усташке снаге из Правца Добоја, 17. марта, напале су положаје 25. дивизије на сектору села Сјењина - с. Осјечина[636] с циљем да прихвате немачке снаге које су се пробијале од Брчког и Градачца према Грачаници.

Брзи и концентрисани непријатељски напади на виталне комуникације у источној Босни захтевали су и брзо

633) С.Миладиновић: „14. српска бригада", стр. 401.
634) Зборник X1/2, док. 2.
635) С. Миладиновић: „14. српска бригада", стр. 402.
636) С. Миладиновић: „14. српска бригада", стр. 401.

прегруписавање снага 2. армије, које су спречавале Групе армија „Е"да реализује своје планове, да овлада комуникацијом Брчко - с. Срнице - Грачаница - Добој и пребаци своје снаге преко Саве. Као што се може видети из Оперативног дневника Седме бригаде, 19. марта, прилази Добоју били су минирани а у граду се налазило око 1200 домобрана, 800 усташа и немачка обезбеђења. «7>

Немачке снаге су у то време овладале положајима око Срнице и разместиле се дуж комуникације Срнице - Брчко и Срнице - Градачац потпомажући се тенковима и артиљеријом.

Јединице 23. дивизије имале су задатак да спрече даљи продор немачких снага према Тузли и Грачаници. У првој линији су, према томе, биле Седма и Четрнаеста српска бригада, а у резерви Девета бригада. Седма бригада је због тога пребачена с леве на десну обалу р. Спрече. Двадесетпрвог марта Први батаљон Седме бригаде дошао је у с. Врановићи у засеоку Алибеговићи - Хашићи и био усмерен према Стражби и Бандри; Други батаљон у с. Сладни и Ковачевићима као бригадна резерва; Трећи у с. Ибрићима, Четврти у рејону села Пираге - Омербашићи, а приштапске јединице у засеоку села Сладне, а Инжињеријски батаљон у засеоку Мурати - с. Сладна. Сви батаљони Седме бригаде у току дана, уз помоћ инжињериског батаљона, утврђивали су положајеДоборовци - Ибрићи Скопљаци, али су били излозкени непријатељској ватри.

Са положаја на линији Купреси к. 309 - северозападно према Врањевцу к. 45 - Моњ к. 540, као и са јаких упоришта у Соколу и с. Пискавици, непријатељ је држао комуникацију Брчко - Грачаница - Добој која је била од животног значаја за њега и са тих упоришта увек је био спреман да се усмери на Тузлу. За ову прометну саобраћајницу водиле су се жестоке борбе, од 23. марта до 5. априла 1945. године, уз знатне обостране жртве.

У току 22. марта, Седма бригада држала је следеће положаје: Четврти батаљон од с. Омербашића преко к. 294 до к.307; Трећи Бандру и простор - с. Панађуриште - к. 394 - с. Скопљаци- Ибрићи; Први на линију

637) А VII. к.1070, рег. бр. 1-63/5, Зборник XII/2, док. 32.

Стражба - к. 472 - к. 484. с. Алибеговићи; Други батаљон (без Прве чете) на простору Ахмићи и Ковачевићи засеоцима села Сладне, а његова Прва чета у с. Борикама к. 504.; Чета пратећих оруђа у рејону с. Гуљами-Хоцићи. На овом широком простору имали су задатак да спрече непријатеља да направи коридор правцем Срница - Грачаница - Добој.[638] Немци су у продору с истока потиснули Први батаљон Четрнаесте бригаде и поред јединица Седме бригаде, 22. марта, у 13,00 часова ушла у Грачаницу.[639]

Напади мањим снагама непријатеља на рејон Четрнаесте бригаде, који су вршени у јутарњим часовима, 23. марта, имали су за циљ да заварају. Правац његовог главног напада био је усмерен на положаје Седме бригаде на Купресу (к. 309) и Пилиповини, на споју Четрнаесте и Седме бригаде, с циљем да овлада доминантним тачкама са истурених положаја Бандра - Стражба - к.504, одакле су батаљони Седме бригаде успешно тукли комуникацију Брчко - Грачаница - Добој, од које се одвајао пут за Градачац.

Два битна разлога којима се руководио непријатељ у то време - да одбаци батаљоне Седме српске бригаде са поменутих положаја - била су: да обезбеди сигуран транспорт људства и материјала комуникацијом Брчко - Грачаница за Добој и угрози позадинске јединице 2. армије које су биле ангажоване на овом делу фронта, ватрене положаје артиљерије, снабдевачке центре и болнице, као и комуникацију Тузла - Брчко којом су се снабдевале јединице 2. армије и којом су отпремани рањени борци НОВ. Овај мотив био је довољан разлог да према положајима Седме српске бригаде, као кључним у реализовању оперативног плана на овом правцу, Немци употребе артиљерију, оклопна борбена средства и концентрацијом снага из неколико праваца енергично нападну ослободилачке снаге.

У поседању положаја Први батаљон Седме бригаде није стигао у одређено време, па је Друга чета Трећег батаљона у раним јутарњим часовима посела његове положаје на Стражби, али је по његовом доласку преба-

638) А VII, к. 1070, рег. бр. 2/4.
639) С. Миладиновић: „14. српска бригада," стр. 407.

чена на око 300 ш северонсточно од Стражбе. Прва и Минобацачка чета, десно од Првог батаљона, заузела су положаје на једном платоу и у шљивику, а Трећа на Бандри. На споју између Првог и Трећег налазило се командно место Трећег батаљона. [640]>

Четврти батаљон Седме бригаде посео је одбрамбени положај десно од Бандре. Положаји јединица Седме српске бригаде простирали су се на терену који није имао природних заклона,а утврђивање је вршено углавном алатом Инжењерске чете која је била додељена Седмој бригади, 22. марта 1945. године.

У раним јутарњим часовима, 23. марта , по лепом времену непријатељ је снажним налетом, уз јаку артиљеријску припрему, напао десно, а затим лево крило јединица Седме бригаде. У првом налету потиснуо је Четврти батаљон са положаја села Омербашића југоисточно од Бандре. Одмах затим артиљеријску ватру пренео је на Бандру. Трећа чета Трећег батаљона претрпела је знатне губитке, а када је непријатељ извршио јуриш напустила је Бандру и повукла се. У исто време, на левом крилу непријатељ је нападао Први батаљон.[M1]>По наређењу Штаба бригаде, око подне, делови Другог и Трећег батаљона и мањим деловима Четвртог батаљона извршиле су снажан противнапад на део положаја на Бандри, апи је успех био само делимичан. Помогнути артиљеријском и минобацачком ватром, Немци су успели да поново зоаце с. Бандре делове Првог и Трећег батаљона. Међутим, појачани још једном четом Другог батаљона, батаљони Седме српске бригаде око пола ноћи поново заузимају Бандру и к. 307. и одбацују непријатеља до Купреса и према Врањевцу.[642]>Четири пута је непријатељ освајао Бандру и четири пута су је батаљони Седме бригаде јуришима поново враћали, да би је, најзад, у својим рукама задржали. Тога дана губици на обе стране били су велики. Непријатељ је имао 45 погинулих и 97 рањених, од чега је само Четврти батаљон убио 25 и ранио 50 неприја-

640) Мемоарска казивања Драгише Радуловића, команданта Трећег батаљона - код аутора.

641) А VII, к.1070. рег. бр. 1-64/5, Операт. днев. 7. српске бригаде.

642) А VII, к.1070. рег. бр. 1-64/5, Операт. днев. 7. српскебригаде.

тељских војника. Седма бригада имала је 23 погинула и 69 рањених бораца.[643]

Следећих дана, од 24. до 28. марта, у Купресује било око 800 Немаца 18. пука са 12 митраљеза и шест минобацача, а на територији Сокола, Пискавица, Букве налазиле су се усташе. Због тога што је 24. бригада 45. дивизија, 26. марта, посела положаје Борик - к. 504 - к. 472, у распореду батаљона бригаде истога дана дошло је до померања у десно, па се Четврти батаљон нашао на к. 307. поседајући источни део у рејону: Бандра - Смркав; Трећи батаљон је посео само Бандру; Први к. 394 - Стражба, а Други батаљон нашао се на простору Ахмићи - Ковачевићи (засеок с. Сладне) као бригадна резерва.

643) **Погинули су: СимаТ.Радулесковић, Милорад М. Ђорђевић, Димитрије М. Живковић сви из с. Кривеља, Милисав С. Филиповић из** с. Беочића, Анђел Б. Голубовић **из** с. Купусишта, Борисав **Ч. Живановић из** с. Братунца, Гихомир Д. Стевановић **из Ниша,** Станоје Ж Рајић из с. Вел.Влаоле, Међед Ј. Спалић из Приштине, Владимир В. Миловановић с. Кисељево, Александар В. Станојевић из с. Јаворја код Власотинца, Радул Ј. Тошић из с. Шљивара код Зајечара, Миладин М. Велошевић из с. Бегаљице, Миладин В. Ђорђевић из с. Д.Рачника код Светозарева, Милорад М. Ђорђевић из с. Јанковца, Бранислав 4. Живковић из с. Братунца, Живојин Д. Игњатовић из Зорковца, Славко М.Јаковљевић из с. Медошевца код Ваљева, Милош Б. Марковић из с. Ловца код Светозарева,_ Милан ПЈЛарјаојшћ-ЛЗ с^Доца^ Милан С. Предић из с. Мало Јаси^овоТован Н. Јандић из с. Дубочане и Ви Го"СТРГргМ.'РаДОЈКОвићТ№«гваДшТВо ТадЈГАлексинца.

23.3.1945. на Бандри рањени су: Остоја Р. Новаковић из с. Трепче, Бора Искреновић из с. Црвена Јабука, Живан Цветковић из с. Грлишта, Остоја Стефановић **из с.** Јабланице, Сава Ракић из с. Бољетина, Витомир Трујкић **из** с. **Пенче,** Петар Петровнћ из с. Вел. Врбице, Борисав Стевић **из с. Киселлва, Милутин** Милутиновић из с. Рибара. Драгољуб Ивковић **из с. Кисељева. Маринко** Јовановић из с. Вратарнице, Предраг Игњатовић **из с. Вел. Крсне,** Миодраг Недић из с. Вр^нова, Радуч Ј. Тошић из с. ШљивараЈ-ЈанкбТЛовгаттовић из с. Кривеља, Петрониј е М. Мишић из с. Трпезе, Милија МПк>рђевић~итс. Јаоуковца, Мипоје М. Митић из с. Доњег Рочника, Радомир М. Брајковић из с. Ловца, Ђура И. Анђелковић из с. Брода, Милорад Д. Николић из с. Камендола,/ПетарЈ1. Петровић из с. ЧокоњараЈ Миодраг Т. Живковић из с. РгАтим< Владимир БГСрбић ^с.~&гатине, Андрија М. Савић из с. Брђана, Михајло Ј. Првуловић из с. Грљана, Момчило М. Гајић из с. Јовца, Бранко В. Симић из с. Врбе, Никола Ј. Хајдуковић из Лике (Брињски), Миодраг К Недељковић из с. Купусишта, Александар В. Ивановић из Старог Мајдана, Радомир Т. Петровић из с. Мајура, Љубисав Ј. Бркић из с. Лубнице, Боривоје Н. Првуловић из с. Купусишта, Живан М. Лончаревић из с. Маленаца А VII РПК-32, рег. бр. 2/1. Имена за 34 рањена нису утврђена.

Почев од 28. марта непријатељ почиње да комуникацијом Брчко - Срница - Грачаница интензивније пребацује своје снаге у повлачењу према Добоју и даље према Босанском Броду. Тога дана немачким одбрамбеним положајима око ове веома значајне саобраћајнице пристижу појачања и поново су се распламсале оштре данонoћне борбе. На простору Грачаница - Моњ - Сокол као појачање Немцима дошли су делови 7. СС „Принц Еуген" дивизије, с извесним бројем тенкова, танкети и топова.Због значајаза реализовање планова немачке команде, комуникација Купреси - Сокол, као и линија Сокол, Бандра, Капетанове бине, Стражба, Срнице и Борик постале су објекат најжешћих сукоба у завршним борбама за источну Босну.

У распореду јединица Седме српске бригаде 23. дивизије у то време није било значајнијих промена, сем што је Други батаљон Седме бригаде у Рапатници стављен непосредно под команду Штаба 23. дивизије. Време краткотрајног затишја борци Седме српске бригаде искористили су за фортификацијско утврђивање поседнутих положаја, на чему је посебно инсистирао Штаб 2. армије ЈА-уз повремено узнемиравање противника.[6441]

Међутим, у зору, 28. марта, око 500 Немаца предузело је снажан напад на положаје 24. бригаде 45. српске дивизије у рејону Борик к. 504 - к. 472 - Стражба. У првом налету делови 24. бригаде повукли су се.'\3вим налетом непријатељ је хтео по сваку цену да овлада положајима са којих је непосредно контролисана комуникација Сокол - Купрес. Нападе непријатеља потпомагало је тешко наоружање. Захваљујући оваквом развоју ситуације на левом крилу бригаде, Немци су око 09,00 часова заузели положаје Првог батаљона, па и саму Стражбу (к. 394). На овој коти Трећа чета Првог батаљона са храбрим командиром Зејнелом Суљевићем на челу зауставила је надирање непријатеља. После нешто више од једног и по часа борбе делови Првог, Другог и Трећег батаљона, подржани митраљеском и минобацачком ватром, извршили су снажан противнапад и повратили изгубљене положаје 24. бригаде и Првог батаљона Седме

644) Зборник X1/2, док. бр. 32.

бригаде.[645)] У овим борбама губитака је.било на обе стране. Непријатељ је на положајима имао 20 погинулих и 70 рањених, а Седма бригада десет погинулих и 36 рањених бораца.[6461] Може се рећи да су се у овим борбама истакла сва четири батаљона Седме бригаде, због чега је оперативни Штаб 2. армије изразио дивљење због подвига бораца и старешина ове бригаде.

Следећег дана, као и претходног, Немци су се утврђивали на левом крилу. Иначе, сем патролних активности и извиђања као и слабијег борбеног додира на правцу Стражбе - Букве (к.505) на десном крилу од к. 307. других важнијих збивања није било. Четници су покушали да се пробију ка југоистоку, али су их вратили натраг борци Четвртог батаљона Седме бригаде и делови Четрнаесте српске бригаде. Авијација југословенског ваздухопловства (15 ловаца) успешно је митраљирала непријатељске положаје. Око поноћи, 29/30. марта, око 2300 непријатељских војника, уз подршку артиљерије, напало је положаје Деветнаесте бригаде 25. дивизије на сектор Борик к. 472 и лево крило Седме српске бригаде западно од Стражбе. Непријатељ није постигао изненађење на које је и заснивао напад, и после огорчене борбе, снажном пешадијском ватром и ручним бомбама, одбијен је. Тридесетог марта око 09,00 часова четници су напали положаје 19. бригаде којој је у одбијању напада садејствовао Четврти батаљон Седме бригаде.[647)]

После неуспеха непријатељских напада на положаје Седме бригаде, и Деветнаесте бригаде25. дивизије знатан део немачких снага се, 1. априла, повукао са положаја у рејону с. Срнице, тако да су положаје испред Седме бригаде и других јединица овог сектора држали делови 7.

645) А VII, к.1070, рег. бр. 1 -66/5, Операт.дневник 7. српске бригаде.

646) 28.3.45.г. погину.ти су: Светислав А.Пешић из с. Горњег Гара, Јанко Ј. Бечировић из с. Кривеља, Живојин Д. Бранковић из Смедеревске Паланке, Чедомир Д. Лукић из с. Штубика, Душан В. Пантелић из Трњана, Жарко Танасковић из с. Ореовца, Мика Ј. Лукић из Црне Траве, Раде Мујадин из с. Доњег Михаљца, Бранко Ж. Васиљевић из с. Брајковића и Милан С.Предић из Јасикова. 31.2. погинули су: **Воја П. Ђорђевић из Трешње и Лазар М. Петровић (непознато одакле је).**

647) А VII, к. 1070, рег.бр. 1-66/5, Оперативни днев. 7. српске бригаде.

СС „Принц Еутен" дивизије, мањи број припадника других немачких јединица, четници и усташе на линији Срнице - Сокол - Пискавица, одаклеје дејствовала немачка артиљерија.

У току ноћи, 31. марта/ 1. априла, једна чета Првог батаљона Седме бригаде, у садејству с деловима 45. дивизије, напала је непријатељске положаје на Борику. После трочасовне борбе, пошто садејство суседа није било довољно, чета се повукла на старе положаје. Предвече истога дана Четврти батаљон Седме бригаде успешно је садејствовао Четрнаестој бригади која је поправљала своје позиције. Авијација југословенског ваздухопловства тукла је непријатељске положаје и колоне у рејону с. Срнице - с. Керепа - с. Вучковица. Тога дана непријатељ је имао осам погинулих и 20 рањених војника, а Седма српска бригада пет погинулих и 12. рањених бораца.[648,] Положаје Седме српске бригаде у то време обишли су вршилац дужности политичког комесара 2. армије Блажо Ломпар, политички комесар 23. дивизије Воја Поповић и два виша официра Црвене армије. Један пуковник Црвене армије и комесар 23. српске ударне дивизије одржали су том приликом и предавање из војне обуке.[649)]

Првог априла расформиран је Штаб 14. корпуса који је са три српске дивизије, од источних граница Србије до ширих подручја Грачанице у источној Босни, в#ћио значајне борбе и извојевао велике победе над окупатором и домаћим издајницима.[650)]

Ноћу 1/2. априла непријатељ је добио појачање у рејону Бабуће код Сокола. Били су то усташе. Немци су се и даље налазили на Купресима и к. 309., четници већином у рејону Врањевца и Моња, а делови 7. СС „Принц Еуген" дивизије још увек су били према левом крилу Седме српске бригаде.[651)] У то време, делови Четвртог батаљона подржавали су дејства Четрнаесте српске бригаде у нападу на немачке и четничке положаје на простору Капетанове бине.После завршетка борби, батаљон се вратио на полазне положаје, уз губитке од два

648) А VII, к.1070, рег.бр. 1-79/5, Операт.дневник 7. српске бригаде.

649) Исто, рег.бр. 1-68/5.

650) И.Глигоријевић: „9. српска", стр. 290.

651) АУТ1,к.1070, рег.бр. 1-69/5, Операт.днев. 7. српске бригаде.

погинула борца,б52)а у току дана 2. армија извиђачке групе постављале су заседе ради хватања тзв. „живог језика." У току ноћи, 2/3. априла, и наредног дана све до ноћи, покушаји делова 7. СС „Принц Еуген" дивизије да освоји к. 307-остали су без успеха. Други батаљон Седме бригаде још увек се налазио под непосредном командом Штаба 23. српске ударне дивизије.[6531]

Сходно општем оперативном плану Генералштаба ЈА за коначно ослобођење земље и наређење Врховног команданта Маршала Југославије Ј.Б.Тита, од 1. априла 1945. године, о офанзиви јединица ЈА на ширем плану, Штаб 2. армије, 4. априла, издао је заповест потчињеним јединицама за општи напад на централни фронт. У склопу ове заповести, у првој „фази" офанзиве на средишњем делу фронта,[654]>23. српска ударна дивизија добила је задатак, 5. априла, у 05,00 часова да отпочне напад својим бригадама, порази непријатеља и избије на линију: Доњи Лукавац - Петровац - Камењани.[655]>

Пошто је непријатељска офанзива на целом фронту Грачанице - Спреча - Срнице осујећена, непријатељ је извео енергичан напад на бок и позадину 23. дивизије, подржаван артиљеријом преко Рахића и Мајевице у правцу Сребреника. Уз велике губитке заузео је Сребреник и непосредно угрозио Тузлу. Овом офанзивом непријатељ је имао за циљ да заузме Сребреник као важан чвор на правцу Срница-Лукавац, одакле непосредно угрожава Тузлу, као и одвајањејединица 23. дивизије од ове једине комуникације којом је снабдевана борбеним животним потребама из позадине. Међутим, заједничким противнападима јединица 23. српске ударне дивизије, уз активну подршку авијацијеју гословенског ваздухопловства, потиснула је непријатеља на овом сектору.Сребреникје ослобођен, а тиме је пропала и замисао непријатеља. У овим борбама посебно су се истакле јединице Девете српске бригаде и борци Трећег батаљона Седме српске бригаде. Поред јединица 23. српске ударне дивизије, командант

652) Исто.

653) Погинули су: Станоје Ј.Милојковић из Голубиња и Богољуб Б. Марковић из Раора. А VII, к.1070, рег.бр. 1-68/5, Операт. дневник 7. српске бригаде.

654) Зборник X1/2, док. 38.

655) Зборник XJ/2, док. 40.

2. армије ЈА генерал Коча Поповић на овом сектору увео је у борбу и Другу крајишку бригаду 17. дивизије као армијску резерву.

На сектору Капетонова Бина - Купреси к. 309 груписани су биди делови 724. пука 117 немачке ловачке дивизије-у јачини од око 500 војника, док су се на територији Врањеван - Моњ налазили четници и Немци, такође, у јачини од око 500 војника. Њихови положаји били су у фортификацијском смислу добро утврђени. Упорна одбрана непријатеља на овом правцу имала је за циљ да спречи продор јединица ЈА у долину р. Спрече и код Грачанице и да на тај начин створи временске услове за извлачење својих снага из долине р. Босне у правцу Добоја и Дервенте. Заједничким противнападима Девете и Четрнаесте српске бригаде, уз активну помоћ авијације југословенског ваздухопловства,непријатељ је потиснут и иницијатива је прешла у руке ових бригада. «6>

Штаб 23. српске дивизије, 4. априла, формира три колоне:

- јужна колона - (Девета бригада) имала је задатак да одмах - по смењивању јединица Седме бригаде на положајима к. 472 - Стражба - нападне непријатеља, заузме и одржи Стражбу (к. 505 и к. 450) као и„*омуникацију изнад села Хоћиа одакле ће туђи непријатељску моторизацију на правцу Сокол - Доборовци;

- средња колона - (Седма бригада) добилаје задатак да се, после смене, прикупи на простору Бандре одакле ће напасти непријатеља на линији к. 266 - к. 309 - Купреси - Врањевац - Моњ, а затим продужити ка Биберовом пољу, одакле ће главним снагама скренути од Капетанове Бине ка Врањевац и северно од њега, а помоћним преко Биберовог Поља и Осоја избити на Јелово брдо. Са Бандре ће једним својим делом помоћи у ликвидацији непријатељских положаја на Врањевцу и Моњу. После тога, оријентисаће се ка Студенцу и Сиједом кршу и избити на Јелово брдо (к. 479). По обављеном задатку већи део снага груписати дуж комуникације Доборовци - Сокол, нарочито утврдити линију Врањевац - Моњ (к. 533).

656) Исто.

Четрнаеста бригада као северна колона извршиће продор на линији к. 242 - к. 251 - Тутњевац и, пошто разбије непријатељску линију одбране, избије у рејон Доњег Лукавца - Ћосића (к. 291) Петровца - Камењана и утврди положаје на линији Борик - Грабовац - Токић.[657]

Штаб Седме бригаде је, 4. априла у 19,00 часова, издао наређење својим јединицама да, 5. априла, у зору „са положаја Четвртог батаљона" нападну непријатеља „на простору к. 309 - Купреси - Врањевац - Моњ" и избију на линију к. 555 - к. 497 Јелово брдо к. 479. Пошто се Други батаљон из Рапатнице пребацио у село Авдићи отпочела је артиљеријска припрема, а одмах затим и енергичан напад Седме бригаде.

Четврти батаљон нападао је на к. 307 и к. 260 - Капетанове Бине; Трећи на Купреси с југоистока између к.307 и к. 260; Први - правцем к. 307 - источни део Бандре - западни део Пилиповине к. 309 - Купреси, па Врањевац; једна чета Другог батаљона правцем Бандра - источни део села Доборовацa и западни део Врањевца - к. 459, а Чета пратећих оруђа, са простора Бандра - Стражба, подржавала је офанзивна дејства батаљона.[658]

Све јединице Седме бригаде, као, уосталом, и све јединице које су обухваћене „првом фазом офанзиве" на средишном фронту, једновременим нападом нису изненадиле непријатеља. Са утврђених положаја и блиског одстојања дочекао их је жестоком ватром бацача, миграљеза, пушака и блиндираног воза који је унапред био припремљен за дејства.. Првом налету јединица Седме бригаде, непријатељ је нанео велике губитке. Огорчене борбе трајале су цео дан. Међутим, и поред снажног отпора непријатеља, јединице Седме бригаде су постепено освајали положај по положај. У жестоким окршајима на Бандри рањен је и командант Првог батаљона Јелисавац, па је команду над батаљоном преузео Зејнел Суљевић и у најкритичнијем моменту нашао се у првом стрељачком строју. Храбрећи своје борце убрзо је и он смртно погођен. После Зејнилове погибије борци су још неустрашивије нападали непријатељске положаје и осва-

657) Исто.

658) А VII, к.1070, рег. бр. 2/3, А VII, к.1070, рег. бр. 1-69/5, Оперативни дневник 7. српске бригаде.

јали корак по корак, ров по ров-уз велике жртве. У постепеном напредовању нанели су непријатељу осетне губитке.[659]'

Штаб 2. армије је с посебном пажњом пратио борбе на положајима Седме српске бригаде који су били кључни у систему непријатељске одбране на прилазима Грачаници.[660]'Пошто се уверио у њихов повољан исход, он је депешом обавестио Генералштаб ЈА да су:

> Јединице 23. дивизије заузеле к. 242, к. 266, с. Пилиповине, к. 309. Купреси, Врањевац, к. 459, Настављају борбу код Капетанове Бине, где непријатељ има три тенка, једна оклопна кола и флак и за Моњ. На левом крилу заузеле с. Хоциће, к. 450 и к. 505."

Током читавог дана батаљони Седме српске бригаде систематски су „тачку по тачку" ликвидирали непријатељске положаје, и то: „Четврти батаљон ослободио је Капетанову Бину и свој успех објавио уговореним сигналом (паљењем ватре); Трећи је енергичним дејствима преко северних падина Врањевца избио на к. 497 јужно од Јеловог брда. Када је заузео Купреси, то је објавио уговореним знацима-паљењем ватре и зеленом ракетом, а Први батаљон је, за то време продро источни^ делом Бандре и Врањевца, па после пада Купреса, к. 307 и к. 309 - продужио јужним падинама Врањевца и Моња. На Моњу је оставио тешка оруђа, како је било и предвиђено, избио на к. 555 и оријентисао се на запад, успостављајући везу с деловима Девете бригаде на левом крилу.[661)]Падом Бандре, сломљен је главни систем непријатељске одбране према Грачаници.

О значају борбе Седме бригаде индикативан је Извештај Штаба 23. дивизије, од 15. априла 1945. године, Штабу 2. армије у коме се, између осталога, каже:

> „... противник је све ове тачке упорно бранио, а нарочито Капетанову Бину. Ова је јединица (Седма бригада аутори) у потпуности извршила свој задатак

659) А VII, к.1070, рег.бр. 2-1/4; А VII, к. 1070, рег.бр. 1-69/5, Оперативни дневник 7. српске бригаде.

660) Зборник X1/2, док. 43.

661) А VII, к.1070, рег.бр. 2/3; Зборник X1/2, док. 58.

и поред јаког непријатељског отпора. У вези са њеним примерним радом од раније, похваљена је од стране Штаба „А" (2. армије - аутори).[662]

Тако су Седма и Девета бригада реализовале оперативне планове „прве фазе" на централном делу фронта после чега су чврсто држале ослонце: Врањевац, к. 459 - Бандра, к. 404 - Стражба оријентисане за дејства на сектору Грачанице заједно с јединицама 45. дивизије. „Напад на сектору Грачанице предузећемо после сигурног овладавања раскрсницом Срнице и пресецања комуникације Брчко - Срнице од стране Пекових јединица" каже се у информацији Штаба 2. армије ЈА од 5. априла 1945. године.663)

Према оперативном дневнику Седме српске бригаде у борбама за Бандру и око ње, од 23. марта до 5. априла 1945. године, Седма бригада имала је, до тада, највеће губитке по броју убијених и рањених. Погинула су 74 борца и руководиоца, 36 је рањено (само 23. марта четврти батаљон је имао 11 убијених и 36 рањених, а 5. априла Трећи 18 погинулих и 41 рањеног). Рањени су били: командант Другог батаљона Бошко Адамовић, командант Трећег Драгиша Радуловић, командир чете Другог батаљона Бранко Тодоровић, политички комесар чете у Другом батаљону Драгиша Дубаић и заменик командира чете Љубиша Великић.[664,]У списку погинулих, само 5. априла, води се 35 другова,[665)]и 91 рањеник.

662) Исто.

663) Зборник X1/2, док. 43.

664) Исто, А VII, к. 1070, рег.б(). 1-77/5. до 1-79/5. Операт. днев. 7. бригаде.

665) Погинули 5. 4. 1945. на Бандри: Зејнил Суљевић из Сијаринске Бање, Миливоје М. Богдановић из с. Борике у Мачви, Риста С. Благојевић из Д.Милановца, Радосав Р. Вучковић из с Кривеља, Адијан Д. Градашевић из Градашца, Душан Б. Гурановић из с. Јабуковца, Драгослав Р. Ђорђевић из с. Мајура код Светозарева, Миодраг С. Ђорђевић из с. Медошева код Београда, Јован Ж. Живковић из с. Кусићи, Милета Р. Ивановић из с. Вел. Крсна, Боривоје М. Јевремовић из с. Комаре код Светозарева, Живадин Ј.Карић из Гроцке, Владимир Ј. Казимировић из с. Јабуковца, Војислав А Курић из Краљева, Радомир Ђ. Мијаиловић из Црне Траве, Јордан С. Михаиловић из с. Жерује са Косова, Душан С. Милић из с. Чанаклије код Штипа, Драгослав В. Марић из с. Неманикуће у Шумадији, Милија Н. Драгић из с. Јабуковца, ЈБубомир Милојевић из с. Васил>а код Књажевца, Миха-

Према непотпуним подацима, непријатељ је у овој противофанзиви, такође, изузетно претрпео тешке губитке јер је погинуло 158 војника, а 361 је рањен, док је један заробљен.

За ове борбеШтаб 2. армије похвалио је борце и руководиоце Седме бригаде 23. дивизије документом број 138, од 6. априла 1945. године. Похвала гласи:

„На дан 23. марта ове године јаче немачке снаге вршиле су жестоке и артиљеријом потпомогнуте нападе на сектору Срнице - Грачаница. Положаје које је организовала и вешто бранила 7. бригада 23. дивизије, непријатељ није могао заузети после 18 часова борбе.

У свим борбама од 23. марта до 5. априла ова бригада успешно је извршавала све постављене задатке.

За примерну упорност, јунаштво и спретност у одбрани положаја похваљујемо борце, подофицире, официре и политичке комесаре 7. бригаде 23. ударне дивизије на челу са замеником команданта Љубом Вељићем и политичким комесаром мајором Чабаркапом Миланом.

Нека је слава палим друговима у овој борби." [666]

Штаб 23. дивизије обавештава Штаб 2. армије, 31. марта, да је похваљен Први вод и Прва чета Другог батаљона Седме бригаде за сналажљивост и „ударничку спремност, приликом борбе" 23. марта 1945. године. Наредбом број 16, од 25. марта 1945. године, одликовани су Орденом за храброст ,један политички комесар батаљона, један заменик командира и један борац, а Медаљом за храброст водник и шест бораца „за храбро и примерно држање у борбама које је водила (Седма бригада - аутор) 23. 3. ове године. [667]>

ило Ј. Првуловић из с. Грл>аиа, Братислав С. Панић из с. Дреновице. Паун В. Степановић из с. Мироча, Светомир А. Тадић иТс. Смољинца, Душан С. Тошић из с. Кусића код Пожаревца, Јован Шошић из с. Жедника и Раде Милановић за кога није утврђено одакле је. За 8. погинулих није утврђено име и одакле су - А VII, РПК 32, рег. 1/1, рег. 2/1, рег. 8/1, 9/1, РПК 79, рег. 3/1 и РПК 90, рег. 6/4.

666) Зборник X1/2, док. 43. А VII, к. 1070, рег.бр. 1-69/5.

667) Зборник X1/2, док. 32.

На основу стеченнх нскустава у борбама за Бандру и Стражбу, Штаб 23. дивизије наредио је да се најхитније бригаде снабдеју пионирским алатом, да се одмах уз примену средстава за пољску фортификацију организују по једна отпорна тачка за сваку чету и практично покаже како се раде поједини објекти, изучити какав треба да буде њихов распоред у односу на план ватре, организацију отпорне тачке и заштиту од борних кола, као и начин маскирања. [668)]

Грачаницаје поново ослобођена

Ликвидацијом противничких снага - у утврђеним положајима на Моњу, Купресу, у Врањевцу и најзад у Капетановој Бини- Седма српска ударна бригада успешно је извршила своје задатке у оквиру „прве фазе" офанзиве снага 2. армије ЈА у источној Босни која је почела у раним јутарњим часовима 5. априла 1945. године. Пошто се утврдила на поседнутим положајима и обезбедила, нарочито од правца Сиједог крша, окренута према Требави, Седма бригада се припремала за „другу фазу" офанзиве предвиђене за наредни дан, 6. априла, у којој је она имала задатак да настави надирање према Биберовом Пољу и Осоји и избије на Јелово брдо. [669)]>

Одмах затим, 6. априла, уследило је наређење о преоријентацији ,јединица према Грачаници." Задаци Седме и Девете српске бригаде били су да затворе одступницу непријатељским деловима из Грачанице према Добоју - при чему је Девета бригада дејствовала у рејону Друма и Малешића, а Седма на комуникацији Грачаница - Добој. [670)]

Седма српска бригада се одмах затим упутила у правцу Сокола да преко Авдића, Лендића и к.352 поседне комуникације Грачаница - Добој. Први, Други и Трећи батаљон, из покрета, напали су 9. и 14. усташку бојну предвођене немачким командним кадром, на подручју источно од Грачанице и преко села Авдића, Кохвеџија,

668) Исто.
669) Зборник X1/2, док. бр. 38 и 40.
670) Зборник X1/2, док. 58.

Борика, заузели положаје у области Јавор - Махале - к. 332, запално ол града, с циљем да пресеку даљу одступницу непријатељу на запад. Трећи батаљон Седме бригаде је преко Авдића подишао непријатељским положајима и снажним ударом, који је трајао до мрака, потиснуо га на линију Јавор - Махала - Борик; Други батаљон напад на Борик извео је са закашњењем јер је Четврти батаљон Девете бригаде морао да промени правац, те није дошло до планираног садејства, тако да је батаљон прво морао да освоји Борик, а затим продужи на Авдиће и к. 332; Први батаљон је очистио с. Авдиће, а Четврти се налазио у резерви у рејону Буквин Хана--оријентисан с противколском батеријом према Грачаници. Непријатељ је био присиљен да одступи ка Грачаници. Авијација југословенског ваздухопловства потпомагала је напад јединица ЈА

У рану зору, 7. априла 1945. године, јединице Седме српске бригаде напале су непријатеља на положајима у рејону Малешића са источне, а Девета бригада са северне стране. На простору Грачаница - Малешићи - Сокол налазила се 25. усташка и Друга домобранска бојна.[671] Први батаљон Седме бригаде у енергичном нападу стигао је пред саму Грачаницу, Трећи је избио на к. ЗЗД^док се Други са две чете пробио до Лендића, а са једном, самоиницијативно, напао немачке снаге у реону јужног дела Малешића које су се повлачиле из Грачанице; Четврти батаљон је на своју иницијативу са терена Буквина Хана дошао у рејон Лендића-одакле је у доњем делу села Малешића напао заштитницу немачке колоне. Први батаљон Седме бригаде ослободио је село Кахвеције, Јавор и Махале и тако извршио задатак, да би одмах после тога, једном четом, ушао у Грачаницу, а двема другим четама упутио се западно косама ка југу. Када се срео с јединицама 45. дивизије, које су директно нападале Грачаницу с југа, повукао се у Малешиће-у бригадну резерву. Други и Трећи батаљон Седме бригаде, пошто су освојили јужне косе Лендића и к. 332, сусрели су се с деловима 25. дивизије који су се кретали од Грачанице ка јута, а затим продужили преко Стјепан Поља и избили

671) АУП, к.1070, рег.бр. 1-71/5, Операт.днев. 7. српске бригаде.

до Дебелог брда где је Други батаљон остао на положају, а Трећи се вратио у западни део Малешића. За то веме Четврти батаљон је, у међувремену, после чишћењатерена око села Малешића посео положаје на Дебелом брду и комуникацију Грачаница - Лукавица којом су Немци, усташе и домобрани одступали-штитећи своју комору.[672]

Својом офанзивом, започетом 5. априла 1945. године, јединице 23. српске ударне дивизије не само да су разбиле непријатељски фронт у области Брчко - Грачаница, већ су запретили да га окруже-што је и био циљ „друге фазе" офанзиве, и то деловима око Грачанице. Схвативши тежину ситуације у којој су се нашли, Немци су, 5. априла, почели да напуштају Грачаницу, остављајући слабијеусташке групе које су, 5. априла, напустиле град.[673])

Велике кише, расквашен и тежак терен за покрете уз мрачне ноћи, отежавали су гоњење непријатеља који се у паници повлачио.[674]

После извесног времена, прогоњени непријатељ се својом главнином задржао на простору с. Клокотница - с. Станић Ријека, а предње линије поставио је у рејону с. Лукавица - с. Огруљац - к. 486 - с. Миљаковац.

У борбама око Грачанице Седма бригада имала је два погинула и осам рањених бораца. Погинуо је комесар Јованча Илић, а рањен командант Четвртог батаљона Славко Радосављевић. [675)] Истовремено, непријатељ је имао 12 убијених, 50 рањених и четири заробљена војника.[676]

Седма српска бригада у источној Босни, на Озрену -и у троуглу Грачаница - Градачац Брчко, водила је жестоке тако рећи данонoћне четворомесечне борбе против бројчано и технички надмоћнијим непријатељем и у веома лошим метеоролошкимусловима. Утимтешким данима, можда најтежем периоду рата за бригаду, она је учество-

672) А VII, к.1070, рег.бр. 1-71/5, Операт.днев. 7. српске бригаде

673) Зборник X1/2, док.58.

674) Исто.

675) Дана 6. и 7. 4. погинули су: Милорад В. Здравковић и Радомир Ђ. Илић, обојица из Светозарева, Василије М. Васић из Београда, Јованча С. Илић из Дарковца и Миладин М. Милутиновић из с. Плужине.

676) А VII, к.1070, рег.бр. 1-70/5, Операт.дневник 7. српске бригаде.

вала и извојевала, поред осталог, и неколико крупних победа, и то:

- после форсирања р. Дрине разбила је и нанела тешке губитке четничкој групацији од око 6000 људи на простору Цапарди Осмаци, Мајевица, Горња Тузла, Симин Хан и својим дејствимадопринелада се саосталимјединицама дивизије деблокира Тузла;
- учествовала је у разбијању четничке групације од око 5000 људи на Озрену;
- водила је жестоке борбе око с. Брода и Брчког, том приликом нанела непријатељу велике губитке;
- нанелаје озбиљне губитке српским и црногорским четницима у ширем рејону Жабара, Срниће и на Требави;
- ослободилаје тврђаву Сокол и учествовала у ослобођењу Грачанице и др.

Седма српска бригада, поред осталог, на овом терену пружала је помоћ у развијању народне власти, стекла је велико ратно искуство у вођењу борбених дејстава, организационо је јачала и усавршавала се у војно-стручном и политичком погледу.

Борба у долини Босне и ослобођење Добоја

Штаб 23. дивизијеје у поноћ, 8. априла 1945. године, наредио потчињеним јединицама да нападну слабије истурене непријатељске снаге и затворе комуникацију Добој - Лукавица - Грачаница и што непосредније угрозе саобраћајницу долином реке Босне. Батаљони Седме бригаде имали су задатак да се прикупе на наређене положаје до 04,00 часа, а онда пређу у напад, и то:

- Четврти батаљон са ослонцем десно на делове Девете српске бригаде правцем северни део Дебелог брда - Крш - Брезик;
- Други у исто време правцем јужни део Дебелог брда - Хацићи - Ахинбашићи;
- Трећи батаљон на левом крилу Бригаде, у захвату, комуникације Грачанице - Брчко правцем Дебело брдо - с. Шкребе на јужни део Мале Бријеснице - Велика Бријесница гдеје требало да поседне и утврди положаје између Самарића и положаја јединица Другог батаљона;

- Први батаљои и чета пратећих оруђа да крене на терен села Хаџића и утврди се на западном делу Дебелог брда к. 427 - Шкреба као бригадна резерва, док је Чета пратећих оруђа требало да подржава нападе Четвртог батаљона и брани положаје Друм - Мотка - Самарићи.[677]>

Девета српскабригада нападалајеположајеДренова - Прњавор - Друм са задатком да на њима разбије и протера непријатеља, поседне их и утврди. Седма бригада (лево од ње) дејствовала је на делу положаја од Друма, до закључно са с. Самарића, а Четрнаеста је сличне задатке обављала на простору села Малешића и околине.[678], Пред Седмом бригадом - на положају Мала Бријесница - к. 462 - к. 419 - налазила се 14. и 25. усташка бојна, са Немцима који су њима руководили.

Осмог априла 1945. године батаљони Седме бригаде предузели су енергичан напад на својим правцима и после краће борбе успели да очисте село Хаџиће, поседну Крш, а својим левим крилом борци Трећег батаљона прешли су Бријеснички поток. Међутим, непријатељ се упорно бранио на Друму, па је Четврти батаљон Седме бригаде део својих снага усмерио на к. 461 и, у садејству с деловима Девете бригаде, подишао непријатељским положајима и освојио прве ровове. Делови Седме и Девете бригаде морали су се повући нешто уназад, зато што нису успели да овладају рововима који су били добро бранени. Напади на Мотку и Друм понављани су истог дана више пута - с намером да се противник с њих протера. У међувремену, део Девете бригаде успео је, обухватним маневром, да са Зољиног виса протера непријатеља, али није сломио жилав отпор на Дечића брду, па се повратио на полазне положаје. И јединице Седме бригаде вратиле су се и концентрисале на линији Бреза (к. 280) - Крш **-Хоџићи** - Кл **окина** кућа. **У борбама вођеним тога дана,** непријатељ је имао 15 погинулих, 60 рањених и једног заробљеног војника, а Седма бригада девет погинулих и 41 рањеног борца.[680]>

677) А VII, к.1070, рег. бр. 3/3.

678) Зборник X1/2, док. бр. 58.

679) Зборник X1/2, док. бр. 58.

680) 8. 4. 45. погинули су: Милија Н.Драгић из с. Јабуковца, Јован Миљуш из Глине, Велисав Николић из с. Гари. За осталу шесторицу погинулих и 41 рањеног нису утврђена имена и места одакле су.

На основу постнгнутих успеха, Штаб 2. армије ЈА наредио је 23. дивизији да, 9. априла, избије на линију Бецањ - Циганиште (к. 366) - Хркоје (к. 476) - с. Клокотница и са тих положаја нападне и овлада мостобраном северно од реке Спрече, поседне десну обалу р. Босне у рејону с. Бушлетић - ушће реке Спрече. По извршењу овог задатка, делови 23. дивизије требало је да приступе форсирању р. Босне „што ближе Добоју. Поред других јасних упутстава за деловање, Штаб армије упозорио је да се предузму све мере како би се непријатељ спречио да поруши мост на Спречи. У току ноћи, Штаб Седме српске бригаде наредио је својим батаљонима да освоје све непријатељске положаје до реке Босне и затворе му правце одступања. Пред фронтом Седме бригаде до р. Босне бранило се око 800 усташа, Немаца и зеленокадроваца чији су положаји били добро утврђени,[681)]а на комуникацији између Грачанице и Добоја и Грачанице и Лукавице и Бушлетића око 800 Немаца. У Добојује још увек било око 1200 усташа и 600 Немаца.[682)]

Поменутим наређењем Штаб Седме бригаде усмерио је Други, Трећи и Четврти батаљон, 10. априла, у раним јутарњим часовима на непријатељске положаје (к. 476 и к. 509) да их освоји и поседне десну објалу Босне. Ради што успешнијег и безбеднијег извршавања овог задатка, наређено је свим овим јединицама да чим падне мрак прићу на јуришно одстојање и, у првом налету, овладају непријатељским положајима. Други батаљон нападао је правцем Ахинбашићи - Фркати - Гњече - Хркоје, а Трећи, у захвату, комуникације с циљем да овлада косама изнад с. Брђани - с. Шикарац - к. 503. - Споменика, усклађујући своједејства спочетком нападаДевете српске бригаде. Против непријатељских упоришта која буду давала посебно јак отпор, предвиђена је употреба артиљерије и минобацача са рејона Мотке и на самом врху и просторима јужно од с. Ахинбашића. [683)]

Сви батаљони Седме српске бригаде, као што је и било наређено, напали су непријатеља на својим правци-

681) А VII, к.1070, рег. бр. 4/3, Операт. дневн. 7. српске бригаде.

682) А VII, к.1070, рег. бр. 1-51/5, Операт. дневник 7. српске бригаде.

683) А VII, к. 1070, рег. бр. 4/3.

ма, али је он успео да се брзо среди и пружи јак отпор са својих положаја и чак, у контра нападу, потиснеједи-нице Седме бригаде на линију Корице - Школа - Самарићи, уз знатне обостране губитке. Непријатељ је имао 23 погинула и 27 рањених војника, док је Седма српска бригада имала 11 погинулих и 23 рањена борца. [684]» Пошто су заноћили на положајима, сва три батаљона су у зору, 11. априла, наставила да нападају непријатеља и избили на линију Карац - лева обала Станићска река, после слабог отпора непријатеља и артиљеријске припреме са сектора бригаде. Међутим, у даљем напредовању сва три батаљона Седме бригаде наишла су на јак отпор и тек навече, око 19,00 часова, успели да овладају првим непријатељским положајима источно од Споменика, као и да поседну прве косе на десној обали Станићске реке и Комаревца. У међувремену наређено им је да се повуку на положај Хркоје - к. 299, јер се Четрнаеста бригада повукла у Стјепан Поље, у резерву, јер је непријатељ овладао положајима на сектору 45. дивизије и посео комуникацију долином Босне од Маглаја до Добоја.[685)]Истога дана погинула су три и рањена три борца Седме бригаде.

Главнина немачких снага, које су се повлачиле из Сарајева, нашла се, 12. и 13. априла, на простору Добоја у интензивном повлачењу према Броду. На десној обали Босне непријатељ је појачао одбрамбене мере, чак је предузео извесна офанзивна дејства са нових положаја (Главица - Ланишта - Јазовац - Илијин гроб - Ивановићи - Лазићи - с. Вукељ - Ђуркин крст), - да би осигурао пролаз својим снагама у повлачењу од Маглаја до Добоја. На десној обали Спрече непријатељске снаге су - са положаја с. Грабска - к. 416 Циганиште (к. 366) - Споменик - Комаревац - штитиле комуникацију у долини р. Босне. [686)]Непријатељ је, 13. априла, напао у две колоне,

684) 10.4. 1945. погинули су: Бранислав Д. Живадиновић из с. Велико Црниће, Божидар Д. Крстић из с. Дубоке код Светозарева, Живан Милутиновић и Драги Недељковић (није установљено одакле су) Димитрије Павловић из с. Голубиња, Богољуб Т. Петровић из с. Дубоке, Миладин Ж.Тошић из с. Честина. За осталу четворицу није утврђено ко су и одакле су.

са око 150 недићеваца, са задатком да овлада положајима: Хркоје - Шикарац, али је тај напад одбио Први и Други батаљон Седме бритаде-уз знатне губитке.

После наређења Врховног команданта маршала Југославије Ј.Б. Тита да Југословенска армија предузме енергичне нападе на читавом фронту и потпуно ослободи земљу, Штаб 2. армије наредио је да се, 15. априла, изврше темељите припреме, заузму одређени полазни положај, а затим, 16. априла, у 04,30 часа да све јединице пређу у општи напад. Јединицама 23. и 45. дивизије додељена су по два гумена чамца за хитна пребацивања мањих група преко реке Босне.

Према овОм наређењу, бригаде 23. дивизије имале су задатак да са полазних положаја с. Бушлетић - Широка коса - Бецањ - Ријечини - Хркоје нападну непријатеља на сектору с. Грабска - Циганиште - Споменик, с тежиштем напада на десно крило непријатеља, да овладају десном обалом Босне од ушћа реке Лукавице до најудаљенијих кућа у селу Костајници, у окуци Босне, на два километра од ушћа Спрече. [687]>

Седма српска бригада сачињавала је леву колону у распореду бригада 23. дивизије. Њој је наређено да с простора Ријечине нападне непријатеља на правцу Споменик - Циганиште с тежиштем дејства на свом лев^м крилу к. 508 - к. 476. и избије на комуникацију, а са левим суседом, деловима 28. дивизије, да одржава контакте на линији к. 476 - Хоџић - Свијетлица. Десно се налазила Девета бригада.

Према истом наређењу, захтевано је да Седму бригаду смене делови 28. дивизије на линији с. Комаревац - к. 476, тако што ће њене јединице бити доведене на простор Бушлетића најкасније до 20,00 часова, 15. априла 1945. године. Обе бригаде (Седма и Девета) биле су ду-

685) А VII, к.1070, рег.бр. 1-52/5, Зборник X1/2, док. 58.

686) **Зборник** X1/2, **док.** 55. **(У зборнику** X1/2, **док.** 59 каже се да **је** начелник Штаба 21. планинског армијског корпуса мајор Бем наредио да се 14. и 15. априла убрза повлачење корпуса. У те дане Штаб 7. СС дивизије налазио се у Добоју, јужно од Дервенте кретала се 369. легионарска дивизија. Од Маглаја ка Добоју одступалаје 181. пешадијска дивизија, од Дервенте ка Броду 369. дивизија а делови 9. хрватске дивизије кретали су се северно и североисточно од Добоја. Оно што је остало од 17. усташке дивизије, маршовало **је од Славонског** Брода за ст. Петрово **Село).**

687) Зборник X1/2, док. 55 и 59.

жне да одмах по избијању на комуникацију десне обале Босне припреме сва средства за форсирање реке, пребаце извесне делове преко ње и створе уски мостобран, а све у циљу да се непријатељу не дозволи повлачење јединица комуникацијом дуж леве обале реке Босне.[III)]

Напад Седме српске бригаде, на свом правцу, почео је 15. априла у 16,00 часова, што је било 12 часова раније него што је Штаб 2. армије наредио општу офанзиву. Тако је Четврти батаљон Седме бригаде нападао правцем с. Карићи - с. Ријечани - Осоје - Циганиште. Први батаљон усмерио је дејства својих чета правцем Шикарац - западни део Ријечане и југоисточни део Бецања; Други батаљон на сектору Хркоје - Безимена коса западно од Хркоја према Раскршћу и даље на Споменик, док је Трећи батаљон Седме бригаде задржан као резерва у Шикарцу.

На правцу Споменика и Циганишта напад је почео без артиљеријске припреме. Иако је по интензитету овај напад био веома снажан све до мрака, батаљони Седме бригаде нису успели да се приближе дубоким рововима по дубини добро организоване одбране делова „Скендербег" дивизије, као и 14. и 25. усташке бојне - укупне јачинеоко2000војника. Непријатељ сеупорнобранио,јер је од одбране ових положаја зависило коришћење најважније комуникације којом су се извлачиле немачке снаге, нарочито после пада Сарајева. Јасно је било да ако јединице Југословенске армије пробију одбрану на десној обали Босне, то би непријатељу створило великетешкоће и тражење нових одбрамбених линија на реци Уни.

Одмах чим је пао мрак, батаљони Седме бригаде подишли су положајима непријатеља на јуришно одстојање и, у току ноћи, предузели четири узастопна јуриша, али без значајнијих резултата. Једино је борцима Другог батаљона пошло за руком да освоје прве ровове. Четврти батаљон у то време нападао је у правцу Циганишта, једном од кључних упоришта целокупне непријатељске одбране и у току ноћи успео да потисне истурене делове непријатеља, али јеубрзо, затим, заустављен најуришном одстојању, где је остао целе ноћи и сутрадан-све до нових напада, у преподневним часовима. Први батаљон Седме бригаде дејствовао је на правцу југоИсточног дела косе

688) Зборник XЗ/2, док. 59.

Бечња.Докјетрајао дан, напад батаљона потпоматалн су мннобацачн 120 шп једне батерије који су тукли косу Циганиште.

Следећег дана, сјуришних одстојања, батаљони Седме бригаде су наставили нападе на утврђене непријатељске положаје, али и даље без видних резултата, јер је конфигурацијатерена отежавала нападе батаљона Седме бригаде. Тада је Штаб бригаде наредио да се, концетричном ватром свих тешких митраљеза Пратеће чете, туку прве непријатељске линије и штите батаљони, а минобацачима да појачају дејство на коси Циганиште.

У међувремену, Штаб Седме српске бригаде затражио је од Штаба 2. армије ЈА да му додели батерију топова 76шт-за непосредно гађање непријатељских положаја. Уместо батерије, начелник Артиљериске бригаде дошао је са два топа које је припремио за непосредно гађање. После артиљеријске „обраде" непријатељских положаја, Четврти батаљон предузео је нови јуриш и успео да овлада предњим положајем и усмери се према највишој коти на Циганишту.

Упорна борба настављена је и у поподневним часовима. Пошто је одбрана била организована по дубини, она се водила за сваки ров и за свако појединд митраљеско гнездо. Непријатељ је у току борби довлачио појачања, настојећи да по сваку цену одржи положаје које је нападала Седма бригада. Међутим, Први њен батаљон само за кратко време успео је да освоји раскршће 800 ш североисточно од Споменика, јер је непријатељ противнападом успео да га збаци са заузетих положаја. После поновних припрема, Први батаљон је у поновљеном нападу повратио ове положаје.

Пред мрак, Четврти и Трећи батаљон Седме бригаде успели су да заузму преостале непријатељске положаје на Бацњу и Циганишту. Артиљеријском ватром онемогућена је нова концентрација непријатељских снага на самој коси и оне су биле принуђене на повлачење.

Око 20,00 (после 30 часова борбе) батаљони Седме бригаде избацили су непријатеља из дубоких ровова-прво код раскрснице путева, затим је пало Циганиште и најзад Споменик. После пада Циганишта, пали су и остали положаји непријатеља на прилазима реке Босне. Други батаљон Седме бригаде остао је у рејону Споменика, Чет-

BORBA NA PRILAZU DOBOJU
(07–18.IV.1945.)

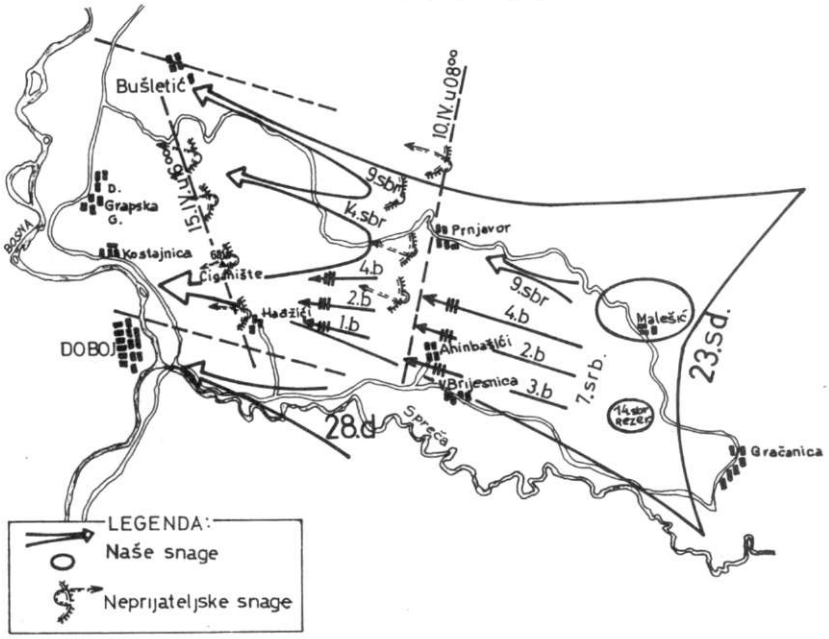

врти на Циганишту, а остала два батаљона избили су на комуникацију поред реке Босне, у правцу Костајница - Грабска.

Борбе које су водиле јединице Седме бригаде за освајање непријатељских упоришта на линији Циганиште - Споменик, будно је пратио командант 2. армије ЈА Коча Поповић с осматрачнице Штаба Седме српске бригаде, заједно с начелником Штаба армије Љубом Вучковићем, што говори о значају, месту и улози Седме бригаде на том сектору. Присуство команданта 2. армије је доказ од коликог су значаја били непријатељски положаји - које је нападала Седма бригада - за даље операције на централном фронту и за продор у западну Босну 689)

Садејства са десним суседом, Деветом српском бригадом, и левом Седмом 28. дивизијом - у наведеној борби била су добра.

За време одбране последњих упоришта у источној Босни, непријатељ је на сектору Седме српске бригаде имао 38 погинулих, 89 рањених и једног заробљеног војника. Истовремено, Седма бригада имала је знатне губитке за ова два дана борби - 28 бораца је погинуло, а 66 рањено. [690]>

Пошто је тако 23. српска ударна дивизијад>азбила последња упориште непријатеља на десној обали Босне, њене бригаде прешле су на следеће положаје: Девета

689) АУИ, к.1070, рег.бр. 1-1/3, Операт.дневник7. српскебригаде А VII, к.1070, рег.бр. 1-54/5, Зборник X1/2, док.78. прилог в.д. команданта 7. бригаде капетана Љубе Велића и Прилози београдске секције 7. бригаде (код аутора).

690) 15.4. погинули су: Стојан В. Јовић из Голубиња, Божидар С. Петровић из Малог Орашја и Радисав М. Павловић из Ритопека, 16.4. погинули су: Мика Милтеновић и СтавраД. Михајловић оба из Црне Траве, Тихомир М. Васић из с. Великог Црнића, Војислав Ј. Јепуловић из с. Јабуковца, Илија Зеленовић, командир чете у Другом батаљону, Сава С. Адамовић из с. Кривеља, Мика Ј. Љубић из Црне Траве, Добривоје М.Миленковић из с. Пиносаве, Светислав М. Миладиновић из Пожаревца, Богољуб Р. Павловић из с. Лозовика, Милош Ј. Пицуловић из с. Милошевца, Милутин Д. Поповић из Б. Поља код Чачка, Миливоје Кривеља, Данило С. Радуловић из с. Милићевца, Душан С. Тодоровић из с. Бунара код Светозарева, Паун Ђ. Трукић из с. Кривеља, Владимир Ђукић (није утврђено место рођења), Илија Б. Недељковић из с. Рибара, Милутин Д. Поповић из с. Веле Поље, Ђорђе К. Добрић из с. Душановца. За четворицу није утврђено ко су.

бригада десно на подручје с. Осјечана, Четрнаеста у с. Бушетлићима, а Седма српска бригада лево у рејон с. Костајнице.[691]> Две бригаде, Седма и Девета, добиле су задатак да одмах по избијању на десну обалу Босне-хитно припреме потребна средства за прелаз реке, а истовремено, уколико се укаже прилика, пребаце извесне делове на леву обалу и тамо успоставе мостобран.[692]>

Пошто је 23. српска ударна дивизија уништила и последње упориште непријатеља на десној обали р. Босне, а њене бригаде гонећи непријатеља избиле на р. Босну, биле су распоређене по следећем: Девета бригада на простор с. Осечани; Четрнаеста у с. Бушетлићи, а Седма у Костајницу. Река Босна представљала је јаку природну препреку, а уз то висок водостај порушио је многе постојеће прелазе. Зато су позадинске јединице и јединице за подршку бригада - које нису могле да се приручним средствима пребаце преко реке - упућене на прелаз преко делимично оштећеног моста у Добоју, пошто је непријатељ, 17. априла, напустио овај град. На обалу реке стигао је био и командант 23. српске ударне дивизије Миладин Ивановић са начелником инжињерије дивизије и том приликом био је разрађен детаљан план прелаза јединица дивизије. Међутим, када су се на реци појавили инжињерци дивизије и борци Девете и Четрнаесте бригаде, са средствима предвиђеним за прелаз реке, непријатељ је отворио ватру из артиљеријских оружја, на шта је одмах реаговано одговарајућим противударом. У то време средства за подршку Седме бригаде била су придодата бригадама Првог ешалона. Без обзира на непријатељску ватру, припреме за прелаз реке обављале су се и даље. Тако је већ око подне, под заштитом сопствене артиљерије и минобацачке ватре, отпочело пребацивање бораца преко реке. Преласком првог таласа на леву обалу образован је мали мостобран који је штитио прелаз наредних група. Већ до 21,00 час, 17. априла, створен је шири мостобран на подручју друма и железничке пруге Которско - Календари.

У духу наређења Штаба 23. дивизије, од 15. априла, једна чета Трећег батаљона Седме бригаде је, 17. априла,

691) Зборник X1/2, док. бр. 78.
692) Зборник X1/2, док. бр. 59.

КоАона *Седме бришде на одмору код села Бабуно&ића у Босни.*

прешла реку Босну, напала позадинске делове непријатеља од преко 300 војника који су одступали према Дервенти, заробила веће количине ратног материјала и у току ноћи, према новом наређењу Штаба 23. дивизије, вратила се на десну обалу. Делови Четрнаес^е бригаде, који су се, 16/17. априла, прабацили преко реке Босне, 5 кш низводно, наставили су борбу против непријатељских делова.

Седма бригада је упорним борбама и драгоценим жртвама сламала отпор непријатеља и, 17. априла, победоносно избила на реку Босну код Добоја. Једна од најтежих борби водила се на положајима с. Хацића, затим Хркаје а посебно за освајање упоришта на Циганишту и Споменику-током 15. и 16. априла 1945. године. У тим борбама јуначки су пала 53 и рањено 135 бораца и руководиоца Седме српске бригаде. Садејство које је остварено десно, са Деветом и Четрнаестом бригадом, и лево, са 28. дивизијом, затим храброст и морал јединица и бораца бригаде били су на изузетно високом нивоу.

Седма бригада прешла је реку Босну, 18. априла, и том јфиликом од непријатељских мина погинула су два и рањена два наша борца.

Борбе у централној Босни и Хрватској (ослобођење Дервенте)

Продор јединица 2. армије ЈА у долину реке Босне од великог је значаја био за даље вођење борби за ослобођење осталог дела Југославије. Тојеубрзало повлачење јединица немачког 21. планинског армијског корпуса правцем Дервента - Брод, не пружајући озбиљнији стпор. У последњем моменту делови 7. СС дивизије „Принц Еуген", 16/17. априла, на брзу руку преузели су одбрану мостобрана у рејону Добоја, а 21. армијски корпус пребацио се у Загреб. Као по обичају, заштитница и бочна обезбеђења у повлачењу били су квислинзи: делови 16. усгашког корпуса - (9. и 17. усташко - домобранске дивизије) у јачини око 1500 војника, који су у организовали одбрану око 2 кш испред Дервенге.

Гоњење непријатеља предузеле су Девета и Четрнаеста бригада, а за њима се као резерва дивизије кретала Седма српска бригада којој је и био потребан предах после претходних тешких борби за Циганиште и Споменик. Док је Девета бригада, по преласку реке Босне, гонила непријатеља правцем Которско - Брежничко гробље, у истом времену Четрнаеста је то чинила дуж комуникације Которско-Почиваљка-Дервента,а Седма бригада се прикупљала (као резерва) у рејону Которско-Шешље. Остали делови дивизије налазили су се још увек на десној обали Босне.[693)]

У продору на Дервенту, Девета и Четрнаеста бригада наилазиле су на све већи отпор југоисточно, а нарочито јужно испред Дервенте, па је напредовање било успорено. Командант дивизије, у гежњи да што пре ликвидира овај отпор - дао је приоритет у нападу десном крилу са циљем да град обухвати са североисточне стране. Зато су, 18/19. априла, око 03,00 часа, у међупростор Девете и Четрнаесте бригаде убачени Први и Четврти батаљон Седме бригаДе дуж комуникације Брежићко гробље - с. Харамбашићи са задатком да у 04,30 часа нападну с југозапада преко Босцаре - Кукавице - Сиековца и одсеку непријатељу одступницу. Међутим, 16. стајући усташки

693) Зборник X1/2, док. 79.

здруг је под снажним притиском Девете и Четрнаесте и делова Седме бригаде ужурбано напустио Дервенту, 19. априла, одступајући у два правца - делом за Босански Брод, аделом ка Босанској Дубочици, пределу са великим бројем домобрана под оружјем. По паду Дервенте, Први и Четврти батаљон добили су задатак да гоне непријатеља преко реке Укрине и избију у рејон с. Марковца. У међувемену када је Први батаљон почео да прелази реку Укрину, а Четврти је нешто задоцнио - Штаб 23. дивизије изменио је првобитну одлуку и наредио Седмој бригади да гони непријатеља правцем Дервента - Босански Брод, процењујући да је у том тренутку најцелисходније ослободити Босански Брод, ликвидирати непријатељски мостобран и истовремено повезати се с јединицама 1. армије које су надирале кроз Славонију, садејствујући јој у ослобађању Славонског Брода.[694]

Наређеном маршрутом, десно од Седме бригаде, кретала се Девета, а лево-делови 45. дивизије. У таквом распореду ове јединице допрле су испред Босанског Брода, и то:

- Седма бригада дуж комуникације Дервента - Лужани - Горња Мочила - Брод;

- Девета правцем Дервента - Жеравац,/- Колибе - Доња Мочила да би, 20. априла, наступала правцем Збориште - Кричаново - Унка.

Штаб 23. дивизије наредио је, 19. априла 1945. године, Четрнаестој бригади да крене правцем Дервента-Бијело Брдо - Босански Дубочац - Босански Кобаш и да из тога рејона обезбеди леви бок главних снага дивизије приликом напада на Босански Брод, с обзиром да је у рејону Босански Кобаш непријатељ располагао скелама за прелаз преко р. Саве. Четрнаеста бригада је у том рејону остала до 23. априла 1945. године.

Ослобођење Босанског и Славонског Брода

Јединицама 2. армије био је циљ да ликвидирају непријатеља на десној обали Саве и да садејствују снагама

694) Зборник X1/2, док. 79, Операт.днев. 7. срп. бригаде. А VII, к. 1070. Рег.бр. 1-75/5.

1. армије. Седма оригада добила је задатак да заузме Босански брод. Непријатељске снаге из источне Босне биле су концентрисане у самом граду и у његовој околини, са задатком да обезбеде бок и позадину немачких јединица Дунава и Саве.

Све до села Сијековца јединице Седме бригаде пред Босанским Бродом нису имале додира са непријатељем. У Сијековцу претходници бригаде се предала чета од 130 непријатељских војника са комплетном опремом и наоружањем. Пошто се радило о техничкој радионици, у њој је било извесних количина наоружања. Командир домобранске чете приликом саслушања дао је драгоцене информације, поред осталог, и о томе да се поред јединица Павелићеве Независне државе Хрватске у Босанском Броду налазе 400-500 немачких војника, место протезања прве и друге линије ровова, локацију најбоље организоване одбране и друго. Исто тако, добијени су били и подаци о ватреним положајима непријатељске артиљерије која се налазила у Славонском Броду.

У поподневним часовима, 19. априла, Штаб Седме бригаде наредио је да батаљони крену у напад, заузму предњу линију ровова и организују обезбеђење, а затим одморе људство и сачекају наређење за наредне задатке.

Распоред батаљона Седме српске бригаде за напад био је следећи:

- Први батаљон, дуж комуникације с. Сијековац - Босански Брод и западнО од ње уз десну обалу Саве;
- Други и Трећи батаљон на сектору с. Сијековац - с. Доња Мочила - Граде - источно од комуникације, а
- Четврти батаљон се налазио иза Првог батаљона као бригадна резерва.

Око 18,30 часова, 19. априла, пошто су борци појединих батаљона пошли на извршење задатака, у с. Сијековац стигао је командант 2. армије генерал - лајтенант Коча Поповић, и том приликом прегледао и одобрио План напада Седме бригаде на Босански Брод.[695] У току ноћи положаје бригаде обишао је командант 23. српске дивизије Миладин Ивановић.

695) Казивања в.д. команданта Седме српске бригаде Љубе Вељића - забелешка код аутора.

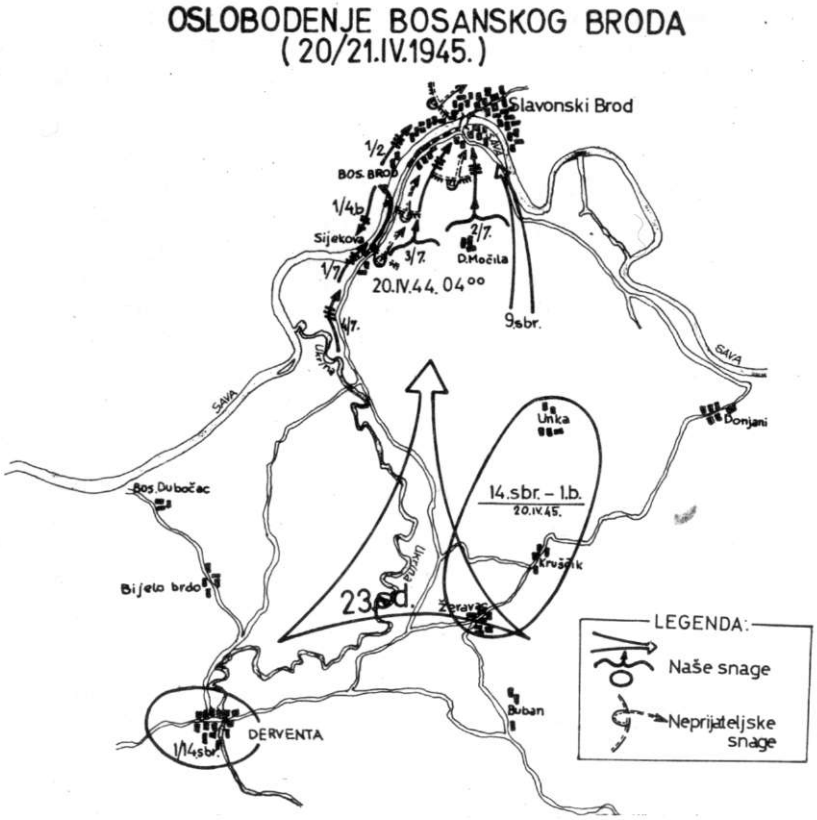
OSLOBODENJE BOSANSKOG BRODA
(20/21.IV.1945.)
Slavonski Brod
1/2
BOS. BROD
1/4b
Sijekovac
1/7
3/7
2/7.
D.Močila
20.IV.44. 04⁰⁰
9sbr.
4/7.
SAVA
SAVA
Donjani
Unka
14.sbr. – 1.b.
20.IV.45.
Bos.Dubočac
Bijelo brdo
23sd.
Kruševik
Zeravica
Buban
DERVENTA
1/14sbr.
LEGENDA:
Naše snage
Neprijateljske snage

/

Батаљони Седме бригаде кренули су у напад пред свитање зоре у 04,00 часа. Непријатељ се упорно бранио на прилазима Босанског Брода, потпомаган тешкомартиљеријом из Славонског Брода. Први батаљон нападао је у захвату, пруге за Сијековац, Трећи правцем с. Сијековац, а Други на десном крилу правцем с. Доња Мочила. Непријатељ је пружао снажан отпор-штитећи десни бок својих јединица на сектору Славонског Брода. Дејства тешке артиљерије са ватрених положаја из Славонског Брода отежавали су нападе батаљона. Батерија топова 76 шт Седме бригаде, непосредним дејством, неутралисала је једно за другим постојећа непријатељска миграљеска гнезда на правцу напада. Истовремено и остали делови бригадне артиљерије успешно су потпомагали нападе батаљона Седме бригаде на Босански Брод.

Захваљујући успешној координацији пешадијских јединица и артиљерије, у првим поподневним часовима, делови Другог и Трећег батаљона Седме српске бригаде освојили су предње положаје непријатеља и избили на северну ивицу Босанског Брода после чега су, сваки на свом правцу, наставилЦ напредовање. И делови Девете српске бригаде ушле су у град, тако да је непријатељ био раздвојен на два дела-што је ол акшало његову ликвидацију. Борбе са појединим непријатељским групама трајале су све до пред зору следећег дана када је, после 28 часова борби, престао сваки отпор у Босанском Броду.

Када су Други и Трећи батаљон Седме бригаде избили на северну ивицу града одакле су могли пушкомитраљеском ватром да туку дрвени мост, непријатељ је већ био дигао у ваздух његов средњи део, и то у моменту када је на мосту била група од око 40 његових војника који су настрадали у таласима реке Саве. [696]

Пошто су батаљони ослободили Босански Брод око 16,40 часова, 20. априла, командант 23. дивизије наредио је да се одмах прикупе чамци за пребацивање преко реке, као и средства за исту намену којима је располагала дивизија. Предвиђено је да се тим средствима у току ноћи, 20/21. априла, пребаце преко Саве Први и Четврти батаљон Седме бригаде. Први да дејствује дуж насипа према Огавонском Броду, да садејствује деловима 1. армије

696) Исто.

у његовом ослобођењу, после чега је требало да ступи у контакт с органима Штаба ове армије - састанком између команданата 1. и 2. армије. Четврти батаљон имао је задатак да штити пребацивање преко реке и залеђе Првог батаљона.

Док се у поподневним часовима Први батаљон припремио за форсирање Саве на простору Доња Мочила - с. Сијековац, непријатељ је то приметио и митраљеском и минобацачком ватром ометао његове припреме-при чему је потопио две усидрене дереглије и оштетио један моторњак. Око пола ноћи, под заштитом ватре Четвртог батаљона и Пратеће чете, Први батаљон је успео да се пребаци преко реке и оријентише ка Славонском Броду - угрожавајући с те стране леви бок непријатељских снага и његову одступницу узводно Савом. Када се батаљон пробио до првих кућа града, непосредно је угрозио непријатеља и олакшао јединицама 1. армије да, у току ноћи, ослободе Славонски Брод. Око 03,00 часа, 21. априла, борци Четвртог батаљона пребацили су се преко Саве, штитећи бок и позадину Првом батаљону.

Преко команданта 17. дивизије уговорено је било време и место састанка команданата *1. и 2.* армије. До сусрета је дошло у Славонском Броду, 21. априла 1945. године.[697]>Први сусрет бораца и руководилаца две армије, које је дуго раздвајала река Сава, обележен је.ра величанствен начин-уз снажне плотуне из пешадијског оружја.

Успеси јединица Седме српске бригаде у ослобођењу Босанског и Славонског Брода, поред осталог, свакако су се темељили на одлучности и храбрости бораца, умешном руковођењу операцијама Штаба 23. српске ударне дивизије и Штабова њених бригада којим су показали изванредну вештину вођења борби, а често уз пуну самоиницијативу доносили одлуке.

Пошто су извршиле постављени задатак, јединице 23. српске дивизије прикупиле су се на новим подручјима, и то:

697) А VII, к.1070, рег. бр. 3-1/4, Оператив. дневник 7. српске бригаде А VII, к.1070, рег. бр. 1-75/5, Зборник X1/2, док. 78. Прилог в.д. команданта Седме бригаде капетана Љубе Велића (код аутора); Прилози Београдске секције 7. бриг.(код аутора).

- Седма бригада на простору Босански Брод - с. Сијековац.

- Девета, у рејону с. Горње Колибе - Горња Мочила - Кричаново - Струга,

- Четрнаеста, на подручју Бијело Брдо - Дубочац - Босански Кобаш,

- Артиљеријска бригада на подручју с. Оточак, а

- Инжињеријски батаљон Седме српске бригаде поред железничке станице у Босанском Броду.[698]

Са ових положаја бригаде су имале задатак да чисте град и околину од заосталих мањих непријатељских група и да прикупљају и разврставају ратни плен који је био скупљен у великој количини. На заузетим просторима бригаде је требало да се среде и одморе. У борбама за Босански Брод, 20. и 21. априла, непријатељ је на сектору дејства Седме бригаде имао 82 погинула, 132 рањена и 327 заробљених војника. Седмој српској бригади приступила су 172 домобрана. Седма бригада је у својим редовима, од 17. до 21. априла, имала 23, погинула 54 рањена и једног заробљеног борца. Само 20. и 21. априла, погинулоЈе 19, а рањен 41 борац.[699]»Осим тога, у Босанском Броду заплењене су огромне количине ратног и другог материјала.[700]Од јединица у борбама за Босански Брод истакли су се Други и Трећи батаљон Седме бригаде

698) Зборник X1/2, док. 78.

699) За погинуле 17, 18, и 19. је утврђено име само Борисава Ж. Арсића из с. Смољана.

21.4. 45. погинули су: Здравко Ц. Цветковић из с. Копље, Божидар М. Богдановић из с. Зотоње, Јозеф Ф. Видак из с. Шајковца, Властимир Р. Ђукић из с. Г.Крстур-Дервента, Божидар М. Бошковић из с. Зотова, Александар Н. Динић из Пожаревца, Драгомир Илић из с. Рибара, Боривоје П. Марјановић из с. Јабуковца, Драгомир Р. Николић из с. Кривеља, Десимир А Николић из с. Татрашнице, Јарослав Павловић из с. Трепче, Жарко Б. Тошић из с. Велико Орашје, Саво Гиловић из с. Живинце, Жика Станисављевић из с. Мироча, подлегао ранама. За пет погинулих није утврђено ко су.

700) У Босанском Броду 7. бригада дошла је до великог плена: један мали тенк, једна хаубица, 17. разних пушкомитраљеза, 258 пушака, 43. револвера, више аутомата, 17 авиомотора, ваг. електромотора, шест вагона разне муниције, пионирске, понтонирске и разне друге опреме у великим количинама, одела, обуће, постељинске опреме, цигарете, огромне количине разних артикала за исхрану, сапуна, санитетског материјала и сл. А VII, к.1070, рег. бр. 1-76/5. Оперативни дневник 7. српске бригаде.

Скечана сахрана палих бораца за ослобођење Босансш Брода.

у уличним борбама, а Први батаљон приликом форсирања реке Саве. Признање је одато и Чети пратећих оруђа због успешног подржавања Првог батаљона у прелазу преко Саве.[701]

Улога и место бригаде у Унској операцији

Разбијање и уништавање непријатељских упоришта испред реке Босне, а потом форсирање реке, ослобођење Дервенте и уништење непријатеља на мостобрану Босански Брод и друго, присилили су немачку команду да повуче своје јединице даље на запад и организује одбрану на реци Уни. У долини Уне су се тако нашла непријатељска упоришта у области Босанске Крупе, Отока, Босанског Новог, Добрљина, Босанске Костајнице, Дубице и другим местима. У њима су били смештени делови

701) А VII, к.1070, рег. бр. 1-78/6.

373 „Тигар" дивизије са 1000 до 1500 војника, око два батаљона 104. немачке дивизије, јединице 4. дивизије НДХ (око 4000 војника), размештене на простору од Босанског Новог до Дубице, 4. усташко-домобранска дивизија на положајима од Уне до Сане, јединице 10. дивизије НДХ са око 4000 војника на простору од Босанског Новог до Двора на Уни и Острошца и нешто усташа на доњем току реке Уне. Према томе, непријатељ је контролисао комуникацију долином реке Купе - Карловац - Сисак коју је бранио због извлачења преосталих немачких снага у југозападној Босни.

После успешног ликвидирања немачке одбране на реци Босни, 2. армија је добила задатак да енергичним офан зивним дејствима према северозападу разбије и евентуално уништи сва непријатељска упоришта на десној обали реке Саве. Јединице 23. српске ударне дивизије, као армијска резерва, имале су обавезу да се са простора Клашница - Драгочај пребаце, железницом, до Приједора и разместе дуж реке Сане, са истуреним деловима у висини села Благаја ради обезбеђења испред Босанског Новог.[702]

Комплетна 23. српска ударна дивизија пребацила се на сектор Врбаса. У току истога дана, Седма српска бригада преко Дервенте и Прњавора стигла је на сектор Новићи - Штивор - Шибовка. На маршу је, због исцрпљености био изостао известан број бораца који није могао ла прати колону. Мада није утврђено да је тога дана дошло до неког сукоба са непријатељем, архивски извори записали су да су из Треће чете Другог батаљона погинула два борца.[703]>У покрету према Врбасу, Седма српска бригада, 25. априла, стигла је на линију Залужани - Куљарски и са железничке станице Градочај, у току ноћи, превезла се путем дугим 87ктдо Благаја испред Босанског Новог.

На одсеку Босански Нови - с. Добрљин, 27. априла, налазило се око 3000 Немаца 373. легионарске „Тигар" дивизије и усташа из 4. усташко-домобранске дивизије. У Босанском Новом налазио се 7. ловачки здруг са три

702) Зборник ХЗ/2, док. 69, Наређење од 25. 4. 1945. године.

703) 24.4.45. погинули су: Драгомир М. Динић из с. Мајура, Милутин Б. Николић из с. Вранова - А VII, РПК-32, рег. бр. 1, фасц.1.

бојне и пратећом четом. Свака бојна имала је по 450 војника, ЧЈетири тешка, 20 лаких митраљеза и 25 аутома-Тдг. На железничкој станици у граду налазиле су се три хаубице и два флака. Једна усташка дивизија била је ангажована на целом току Уне од Босанског Новог да обезбеђује дереглије и прелазе преко Уне.

Од Бихаћа и Отока овим правцем данонoћно су се и бђз задржавања повлачиле немачке колоне према Сиску и Загребу. Оне су биле обезбеђиване са добро утврђених положаја, и то: западно од комуникације Двор - Костајница, Голубско брдо (к. 225), Крстбви (к. 224), Шокачко брдо, Метла, Стубови (тиг. 245), с. Хртићи, Мркождин (к. 196), односно на косама преко пута с. Добрљина, на левој обали Уне - Света Ката - Козиброд. Најача упоришта налазила су се код Добрљина и северно од њега на Церовој коси - на правцу дејства Девете српске бригаде.[704]

Упоподневнимчасовима,27. априла, непријатељска артиљерија тукла је прилазе јединицама 39. дивизије код Благаја где се налазила комора и Први батаљон Седме српске бригаде. У току ноћи, ватроМ тешких оруђа, непријатељ је стварао велике тешкоће приликом подилажења батаљона Седме српске бригаде у рејону Благоја, а у јутарњим часовима наредног дана тукао је и њихове полазне положаје. Пред свануће, Четврти батаљон Седме бригаде водио је борбе против непријатеља к^га је подржавала снажна минобацачка и артиљерИјскЗ ватра.

Чим је добио наређење Штаба 2. армије, 28. априла, да форсира реку Уну, Штаб 23. српске дивизије наредио је бригадама покрет према реци Уни одакле су имале да форсирају реку и одредио им задатке на леву обалу, и то:

- са простора с. Благаја Седма бригада, ојачана са два ПТ топа 47 тт и два ПА, имала је задатак да преко с. Дервиши с. М. Жуљевица поседне положај с. Церовице, с. Равнице, обезбеди се према Босанском Новом и Двору, форсира Уну на одсеку к. 119 к. 132 (између Унчана и с. Голубоваца) и створи услове за прелазак главнине дивизије преко реке. Реку Уну бригада је требало, из покрета, да форсира у току ноћи, 28/29. априла, и да на

704) Зборник X1/2, док. 78, А VII, к.1070 рег. бр. 2-1/1, Миладин Ивановић „Борбе 23. српске ударне дивизије на реци Уни априла 45.г. Вој.ист. гласник, даље ВИГ бр.2. од 1957.

супротној обали поседне Сокачко брдо (к. 233) и Метлу (к. 266), затим да пресече комуникацију Двор - Костајница, а према југу повеже се са деловима 39. дивизије. Минобацачи и остали противавионски топови, из арт. бригаде, имали су да уђу у Седму бригаду по пристизању са марша.

- Девета бригада имала је задатак да са просторије с. Сводно крене правцем с. Брезица - Пружачки Гај, ликвидира јако непријатељско упориште у с. Добрљину, форсира реку Уну у рејону села Добрљина - с. Куљани и спречи покушај непријатеља да од Костајнице угрози јединице НОВЈ у рејону према Двору на Уни.

- Четрнаеста бригада имаЛа је задатак да се правцем с. Драготин а - с. Сводна - с. Лежњани пребаци на простор с. Горње Водичево и задржи у том рејону до преласка Седме бригаде преко Уне, а затим преко с. Голубоваца - с. Драшковац - с. Нишевићи поседне положаје с. Главичина, с. Горчинка у улози дивизијске резерве, а одатле да, уколико се укаже потреба, садејствује Седмој бригади и деловима 39. дивизије на правцу Босански Нови.[705]>

Истога дана, 28. априла, батаљони Седме српске бригаде кренули су према положајима са којих је требало да форсирају реку Уну. На свом правцу Други батаљон је код с. Мала Жуљевица сачекао непријатеља, који је наступао од с. Пољанице, и после краће борбе одбацио га а затим гонио све до Равничке косе где се, око пола ноћи, зауставио и посео положаје. Са Марског брда Трећи батаљон је предузео нападе правцем с. Мазићи - к. 310, али је добио нови задатак и пребацио се на терен Мале Жуљевице, Горњег Водичева - ближе рејону за форсирање реке. За то време, Први батаљон Седме бригаде, без борбе, преко северног дела с. Церовице, с. Равница избио је на обалу Уне наспрам с. Унчана где су се били утврдили делови 10. усгашког здруга. Око пола ноћи, Четврти батаљон посео је положај у централном делу с. Равница код железничке станице.[706]

705) А VII, к. 1070, рег. бр. 2-1/1, Зборник X1/2, док. 78; Операт. днев. А VII, к.1070, рег. бр. 1-78/5; М.Ивановић: Борбе 23. срп.ударне дивизије на реци Уни крајем априла 45.; ВИГ бр. 2/1957.

706) А VII, к. 1070, рег. бр. 1-78/5, Операт.днев. 7. српске бригаде.

Чим су се делови Другог батаљона Седме бригаде сукобили с истуреним деловима непријатеља, који су се ужурбано повлачили према својој главнини, Штаб Седме српске бригаде стекао је утисак да се на том правцу налазе знатне снаге непријатеља и усмерио је главнину у том правцу, па је за прво време одустао од „предузимања мера за форсирање Уне, упутивши само извиђачке делове ка месту форсирања реке." [707)]

Пошто су и остале бригаде 23. српске дивизије пристигле у току ноћи, 28/29. априла, „са великим закашњењем," исте ноћи нису се ни могле предузети припреме за форисирање реке.

Ни у току следећег дана, 29. априла, Седма српска бригада није форсирала Уну. Она је, у садејству с деловима 39. дивизије, била ангажована у борбама на простору доњег тока Сане и њеног ушћа у р. Уну. Исто тако, требаћидаСедмабригадазбог недовољне акгивности Четвртог батаљона није успела да ликвидира непријатељске снаге - „иако су за то постојали услови, али је истовремено вршила извиђање и припреме за форсирање ријеке,"[708]»и, на крају, њени положаји на десној обали р. Уне, као и место прелаза били су под снажном ватром непријател^ске артиљернЈе, минобацача и митраљеза, тако да је прелаз дању био рлзичан. Уз све ово требало је имати у виду и чињенптту да средства за цревожење бораца преко реке ни у току дана, 29. априла, нису пристигла.[709]>

Пошто Седма бригада, због недовољно ефикасних борби у рејону с. Пољанице и обезбеђивања правца од Двора, није у ноћи, 28/29. априла, форсирала реку, Штаб 23. српске дивизије је, допунским наређењем, заменио задагке и наредио Четрнаестој бригади да се неопажено приближи десној обали реке Уне и рејону к. 119, чилима, к. 136, и к. 132, и да се на тим просторима припреми и на избочини реке у рејону к. 119 и к. 132. пређе Уну, 29/30. априла и сгвори мостобран на левој обали, а по-

707) М. Ивановић: „Борбе 23. српске ударне дивизије на ријеци Уни крајем априла 1945. године", ВИГ бр. 2. од 1957.г.

708) Исто.

709) А VII, к.1069, рег. бр. 19-2/2.

седањем положаја на Шокачком брду (к. 233) и Метли (к. 256) - обезбеди прихват осталих делова 23. дивизије.

Седма бригада добила је задатак да обезбеђује правац према Босанском Новом и Двору, у рејону с. Равнице и с. Церовице, и припреми се за прелазак реке тек пошто Четрнаеста бригада створи мостобран. У новој улози имала је да преда своје положаје деловима 39. дивизије, а с једним батаљоном да напада на комуникацију с. Струга, с. Унчани и омета непријатељски саобраћај. [710]

Док су прилазили новим положајима, батаљони Седме српске бригаде били су изложени снажној ватри непријатеља са простора с. Мале Жуљевице. У току дана они су тукли колоне непријатељских возила и пешадије које су се кретале друмом према Костајници. Око 16,00 часова, јача непријатељска колона кретала се неопажена кроз шуму, подилазећи положајима јужно од с. Церовице и с. Равнице, после чега је напала положаје Другог батаљона у моменту његовог смењивања због одласка у резерву Штаба 23. дивизије. После краћег и неорганизованог отпора, непријатељ је заузео косу и коту 279 и једним клином стигао скоро до Равничког гробља и, у том рејону, угрозио делове артиљеријске бригаде. Штаб Седме бригаде из средишног дела с. Равнице и рејона око железничке станице усмерио је Четврти батаљон у том правцу који је, енергичном интервенцијом, успео да протера непријатеља и поврати изгубљене положаје. [711]

Крајем дана, 29. априла, непријатељ се налазило на сектору с. Мазићи - к. 310 - с. Пољавница, и то са четири бојне (две усташке и две домобранске) и три хаубице. У Босанском Новом, и даље, налазили су се делови 373 легионарске „Тигар" дивизије, Седми усташки ловачки здруг и две сатније 2. бојне.

Седма српска бригада заузимала је у то време следеће положаје:

- Први батаљон у рејону с. Ћулима и у северном делу с. Равнице;

710) М.Ивановић: „Борбе 23. српскеударне дивизије на реци Уни крајем априла 1945. године", ВИГ бр.2. од 1957.

711) А VII, к. 1070, рег.бр. 2-1/1, Оперативни днев. 7.српскеударне бригаде, А VII, к.1070, рег. бр. 1-78/5.

- Четврти у средњем делу с. Равнице и на железничкој станици;

- Други у јужном делу с. Равнице-ослонцем на 39. дивизију;

Трећи батаљон поседао је положаје у с. Мала Жуљевица;

- Чета пратећих оруђа на подручју с. Равнице.[712]

За све време борби око заузимања пол ожаја на десној обали реке Уне, Штаб 23. дивизије, њен командант с командантом и политичким комесаром и Штабовима батаљона, брижљиво су извијали обале реке-одабирајући најпогодније место за њено форсирање. После свега, одлучено је да се овај ризични подухват изведе на избочини реке Уне - на правцу с. Унчана где је на супротној страни била равница широка око један километар, чиме се хтела избећи концентрична ватра. На овом месту Уна је била брза и дубока (у нормалним приликама 2-4 т), широка око 100т, а уз то надошла од отопљеног снега и великих киша које су лцле тих дана. Десна обала била је стрма и висока, а левггпотпуно откривена и представљала брисани простор за јединице које су биле у нападу. На околним брдима и косама, као и у кућама села која су се налазила у њиховом подножју, налазио се непријатељ- добро утврђен и наоружан до зуба.[713)]

Поред тога, остале припреме за овако деликатан и значајан подухват обављене су, углавном, из погрешне процене реалних могућности бригада да после напорног марша, из покрета, „у току једног поподнева и једне ноћи" форсирају реку каква је била Уна. У журби да се што пре изврши задатак и 23. дивизија пресече одступницу непријатељским снагама на релацији Двор - Костајница и, у садејству с 39 дивизијом, разбије их на том подручју, форсирање реке, после одлагања, извршено је без довољно превозних средстава, без заштите тешких оруђа артиљеријске бригаде, сигурних веза с јединицама које су предвиђене да успоставе мостобран, као и без ефикасне противтенковске заштите и слично. За овакве припреме било је потребно време за организовање ешалона и пребацивање по рејонима, за прикупљање свих јединица ди-

712) А VII, к.1070, рег. бр. 1-78/5, Операт. днев. 7.српске бригаде.
713) А VII, **к**.1069, рег. бр. 19-2/2.

визије, а посебно Понтонирског батаљона без кога је форсирање било незамисливо. С друге стране, и место форсирања и његова шира околина били су под снажном вагром, која је штитила саобраћајницу од животног значаја за непријатеља који се повлачио на север.[714]>

Пошто су јединице Четрнаесте и Седме бригаде избиле на положаје уз Уну, приступиле су извршењу задатка који је гласио: Прећи реку, између 29/30. априла, брзо организовати мостобране на левој обали, осигурати пребацивање осталих делова дивизије и пресећи комуникацију којом су одступале непријатељске снаге преко и из Босанског Новог.

У ноћи, 28/29. априла, инжењерци су после великих напора и мука убрзаног марша, из долине реке Сане преко брдовитог терена и по расквашеним путевима од великих киша, на рукама пренели три руска понтона за по 20 људи, поставили их на место прелаза и одмах припремили за пребацивање јединица, најпре Четрнаесте српске бригаде, а затим и Седма бригада. Све је ишло брзо, па јединице нису имале времена да се поделе по рејонима и ешалонима. У то време још увек нису била пристигла артиљеријска оруђа, као инжењеријски материјал, чак ни 24. часа после форсирања реке.[715]>

Уз велику одлучност, а и скривену бојазан у вези са успехом превожења јединица преко Уне, било је ангажовано руководство 23. српске дивизије и Штабови Четрнаесте и Седме српске бригаде. У тренутно важећим условима, јавиле су се многе тешкоће за прелаз Уне, посебно због снажне непријатељске ватре, па је јасно било да је форсирање реке могуће једино под заштитомЈирака. Стога су у току ноћи, 28/29. априла, помоћу три гумена чамца превезена три батаљона Четрнаесте бригаде на леву обалу реке Уне.[716)] Први од пребачених батаљона наставио је

714) Исто, М.Ивановић: „Борбе23. српскеудар. дивизије на реци Уни крајем априла 1945.г.", ВИГ, бр.2. од 1957. године.

715) А VII к. 1069/ рег. бр. 19-2/2.

716) А VII, к. 1069/ рег. бр. 19-2/2. „борбама за Босански Брод од 19-21. априла 45. 23. дивизија је запленила од Немаца, поред осталог материјала и 12, металних понтона. По наређењу Штаба2.армије, девет понтона разбијељено је осталим дивизијама 2. армије а три је задржала 23. дивизија за себе", М. Ивановић у чланку „Борбе 23. српска ударна дивизија на реци Уни крајем априла 1945. „Пионирски батаљон није

дејства према с. Унчанима и Шокачком брду где је успоставио мостобран за прихватање најпре делова Седме бригаде, а затим и осталих јединица дивизије. Док су јединице Четрнаесте бригаде прелазиле реку, Седма српска бригада обезбеђивала је њихов прелаз, мотрећи на комуникацију с. Струга - с. Унчани у циљу спречавања евентуалног удара непријатеља у бок деловима Четрнаесте бригаде на левој обали реке у рејону с. Струге. Овај притисак непријатељ је могао да схвати како Седма бригада припрема прелаз, због чега је на аду, у рејону с. Струге, пребацио и једну своју чету. Све ово утицало је да Штаб Седме бригаде, у рејону Струге, да пошаље Четврти багаљон на окуку реке како би појачао положај Трећег батаљона. Други батаљон се у то време налазио на подручју с. Равнице, Јао дивизијска резерва, док је Први батаљон у рејону к. 119 очекивао прелаз на супротну обалу реке-за јединицама Четрнаесте бригаде.

Пребацивање батаљона Четрнаесте бригаде трајало је до после пола ноћи, и њен излазак на Шокачко брдо олакшао је пребацивање Првог и Четвртог батаљона Седме бригаде које је почело одмах пошто је завршено пребацивање делова Четрнаесте.

Пребацивање је ишло споро и Први батаљон се пребацио тек у зору, када је почело пребацивање Четвртог батаљона Седме бригаде. По свануће превожење бораца билојеонемогућено збогдејства непријатеља саположаја на околним косама и утврђених сеоских кућа. Пошто се до јутра пребацила само једна половина чете Четвртог батаљона, било је обустављено даље превожење преко реке преосталих делова, како би се избегли губици. Гlребацивање делова Седме бригаде штитио је и њен Други батаљон с положаја према југозападу где су се налазили непријатељски делови јужно од с. Равнице.

За то време, Девета^бригада је до зоре, 30. априла, успела да овлада добро утврђеним селом Добрљином и припреми се за извршење главног задатка према наређењу, од 28. априла, које се односило на форсирање Уне и спречавање продора непријатеља од Костајнице према Двору.

Одмах по преласку реке, делови Седме српске бригаде у намери да прошире мостобран и ускладе своја дејства с деловима четрнаесте бригаде, цапали су на непријате-

ља у утврђеним кућама села Голубовца, Унчана и Струге сциљемдаослободеГолубовац, запоседнуГолупскобрдо (к. 225), обезбеде Деветој бригади прелаз на правцу према Костајници, а затим преко Кључа поседну подручје с. Горичке, с. Главичина где ће обезбеђивати размештај Седме бригаде и позадинских делова 23. дивизије.[717]

Док су Први батаљони и делови Четвртог батаљона Седме бригаде били у покрету, према Голубовцу, били су изложени ватри непријатеља из рејона Голупског брда, и с. Струге. Овим дејствима непријатеља придружили су се и делови 10. усташко-домобранског здруга из с. Унчана. Артиљеријска ватра тукла је жестоко и место прелаза.

У моменту концентрисања артиљеријске ватре на место прелаза, уследио је истовремено и снажан противнапад непријатеља са положаја у рејону с. Дивуша и с. Струга-због чега су батаљони Четрнаесте бригаде морали да се повуку са Шокачког брда. Ово повлачење утицало је и на положај делова Седме бригаде који су се повукли изнад друма, и то, на уском простору, поред леве обале Уне, образовали - с деловима Четрнаесте бригаде -мостобран. Непријатељска артиљерија је тукла батаљоне у одступању, наносећи им осетне губитке. Овако жесгоки напади изненадили су јединице Четрнаесте бригаде и Првог батаљона Седме бригаде, па су се, у извесном нереду, морали повлачити према новим положајима. Међутим, убрзо са осматрачнице у рејону к. 132-где су се истовремено налазили штабови и Четрнаесте и Седме бригаде, Штаб дивизије издао је наређење за јуриш који је од.мах извршен и у противнападу, уз обостране знатне губитке, батаљони су приморали непријатеља да се повуче до с. Унчана и с. Голубовца-као и првих коса изнад комуникације.[718]>

могао да са три понтона и **четири гумена чамца стигне у току ноћи 28/29.** априла **на реку Уну** због **удаљености** и лоших путева. М.Ивановић, н.ч. напомена **11,** (ВИГ, **бр.2** од **1957.)**

717) А **VII,** к.1069, рег. бр. 19-2/2; Зборник X1/2, док. 78, А VII. к.1070, рег.бр. 1-78/5; Операт.дневник 7. српске бригаде. М.Ивановић „Борбе 23. српске ударне дивизије на ријеци Уни крајем априла 1945. године", ВИГ бр. 2 од 1957. године.

718) А **VII,** к.1070, рег. бр. 2-1/1; М.Ивановић: „Борбе 23. српске ударне дивизије на ријеци Уни крајем априла 1945. г., ВИГ бр. 2. од 1957.Г.

Непрекидне борбетрајалесу целог дана. Мостобран су са десне обале штитили: један батаљон Четрнаесте бригаде на правцу с. Голубовца, северније од њега Девета бригада, а јужније од њих-делови Седме бригаде према с. Уничанима, у садејству са деловима 39. дивизије. Јединице на мостобрану биле су скоро одсечене. Прелаз преко реке обављан је само једним чамцем (један је непријатељска граната потопила с рањеницима, а други је био оштећен). Преосталим чамцем превожена је муниција, а у повратку рањеници са леве на десну обалу. Одбрану мостобрана и превожење преко реке штитило је више од 10 тешких митраљеза с десне обале Уне. Борци, притешњени уз леву обалу и на брисаном простору, били су у веома тешком положају и због тога што нису имали довољно пионирског алатЈ за укопавање, а истовремено морали су да одбијају непријатељске јурише.[719]>

Истога дана, пре подне, уз артиљеријску и тенковску подршку, непријатељ је најпре зауставио жесток јуриш, али је ипак био одбачен од комуникације Костајнице - Двор. Тек тада је пионирски батаљон успео да пребаци вод противтенковских топова на леву обалу и припреми за борбу. Из рејона с. Горњег Водичева дејствовала је и батерија топова 75 тт на непријатељске минобацачке ватрене положаје на Голубачком брду, али без виднијих резултата, јер је имала врло мало муниције.

Снажан непријатељски напад био је поновљен. Један батаљон 383. пука из правца с. Дивуша и један батаљон 10. усташко-домобранског здруга са правца с. Унчана, покушали су напад на левој обали Уне. Штаб дивизије одмах је ангажовао један батаљон Четрнаесте бригаде и Други батаљон Седме бригаде, са задатком да штите бокове јединица на мостобрану и олакшају њихову одбрану.[720]

Положај јединица 23. дивизије био је погоршан пошто је знатно смањена ватрена моћ, поред остапих, и код јединица Седме бригаде када је њеној Чети пратећих оруђа понестало муна и граната. Тешкоће су настале и када је дејством непријатељске артиљерије дошло

719) А VII, к.1069, рег. бр. 19-2/2.

720) М. Ивановић: „Борбе 23. српске ударне дивизије на ријеци Уни крајем априла 1945. године", ВИГ бр. 2 од 1957. године.

до прекида телефонских линија с Штабовима на десној обали Уне. Појединачно и повремено чамцем су пребацивани само тешки рањеници. [721]>

И поред свих ових сметњи, борци и руководиоци имали сухрабрости не само да одбију бројне и жестоке непријатељске нападе, нето и сами, готово из безизлазног положаја, предузму нове нападе и противнападе с циљем да се пробију у села Голубовац, Унчани и Струга. Иако нису у то време постигли неки значајнији успех, ипак су спречавали непријатеља да их збаци са мостобрана.[722]>

Један од последњих напада на овом правцу, непријатељ је предузео, 30. априла, у поподневним часовима-уз подршку три тенка, шест топова и 10 минобацача. Напад је одбијен. Тако је на крају дана мостобран,- после тешких искушења и великих губитака на обе стране задржан у поседу Четрнаесте српске бригаде (без једног батаљона и делова Седме бригаде. [723]>Али, после пада мрака непријатељ је непрекидно тукао артиљеријом, минобацачима, тенковским наоружањем и пешадијским оружјем-све до касно у ноћ-по мостобрану и месту прелаза реке, наносећи знатне губитке. [724]>

И поред тешког стања за време борби на мостобрану, у коме су се нашли борци и руководиоци Седме бригаде са осталим јединицама 23. дивизије, посебно је значајна била њихова лична и колективна храброст као и правовремено и тачно реаговање Штаба бригаде и дивизије који су, у одређеним тренуцима, изналазили најбољарешења. Коликогодјеположајјединицанамостобрану био тежак и критичан, утолико је више вере у његов успех гајио Штаб 23. дивизије, па стога и није прихватио захтев Штаба 2. армије, од 30. априла, да се јединице врате на десну обалу реке због опасности да не буду уништене, јер је непријатељ бројчано и технички био знатно јачи, а уз то држао је и добро организоване ватрене положаје. „Тиме је Штаб дивизије сву одговорност за положај својих снага на левој обали Уне примио на себе,"

721) А VII, к.1069, рег.бр. 19-2/2, М.Ивановић: „Борбе 23. српске ударне дивизије на реци Уни крајем априла 45. ВИГ бр. 2. од 1957.

722) А VII, к.1070, рег.бр. 2-1/1, Операт. днев. 7. српске бригаде. А VII, к.1070, рег.бр. 1-78/5.

723) Зборник X1/2, док. 78.

724) Зборник X3/2, док. 104.

јер је веровао у своје борце да ће издржати ма колико им положај био тежак, а, с друте стране, повлачење у току дана није могло бити учињено без већих жртава. Осим тога, још нису била прибављена потребна превозна средства за превожење бораца преко Уне. [7251]

Међутим, пошто је дошло и до захтева штабова бригада да се главнина с мостобрана ипак повуче због великих жртава, физичке и психичке исцрпљености - Штаб дивизије наредио је повлачење. [726]>

У току ноћи, 30. априла на 1. мај,оправљенасу оштећена пловна средства и пристигло је још неколико лимених чамаца. У 23,00 часа на положаје је стигао дивизион тешких бацача 120шт, одмах према карти узео елементе и отпочео дејство-потпомажући повлачење јединица са мостобрана. У току ноћи два батаљона Четрнаесте и сви делови Седме бригаде враћени су са мостобрана на десну обапу Уне, апи са ведртким губицима. Прво су превезени рањеници, па тек онда борбене јединице.

На мостобрану остао је само један батаљон Четрнаесте бригаде који је одолевао притиску непријатеља.[727]

Непријатељ је, истовремено, чим је пао мрак, 30. априпа, отпочео ужурбану евакуацију са подручја Босански Нови и успео да до зоре, 1. маја, да извуче већину својих снага. Тек пред зору, батаљон Четрнаесте бригаде приметио је интензивнија кретања непријатеља према Костајници и о томе обавестио Штаб дивизије. [728]> Сада је постало јасно од коликог значаја за гоњење непријатељских јединица је било да су делови 23. дивизије остали на мостобрану. Ипак Штаб 23. дивизије наредио је да се одмах приступи поновном пребацивању јединица са десне на леву обалу Уне. Прво су се пребацили батаљони Четрнаесте бригаде, са оријентацијом "на с. Голубовац - Брстови, а одмах за њом делови Седме бригаде усмерени на с. Унчани, Шокачко брдо. [729)]Још за време преба-

725) М.Ивановић: „Борбе23. српскеударнедивизијена реци Уни крајем априла 1945.г.", ВИГ2. од 1957.

726) Исто.

727) А VII, к.1069, рег.бр. 19-2/2.

728) А VII,4.1069, рег. бр. 19-2/2. М.Ивановић „Борбе 23. српске удар. дивизије на ријеци Уни крајем априла 1945, „ВИГ бр. 2. од 1957. године.

729) Зборник X1/2, док. 104, Извештај Штаба 23. дивизије од 15. маја 1945. године. Штабу 2. армије.

7.sbr. U UNSKOJ OPERACIJI 29 i 30.4.45. i 1.5.45.

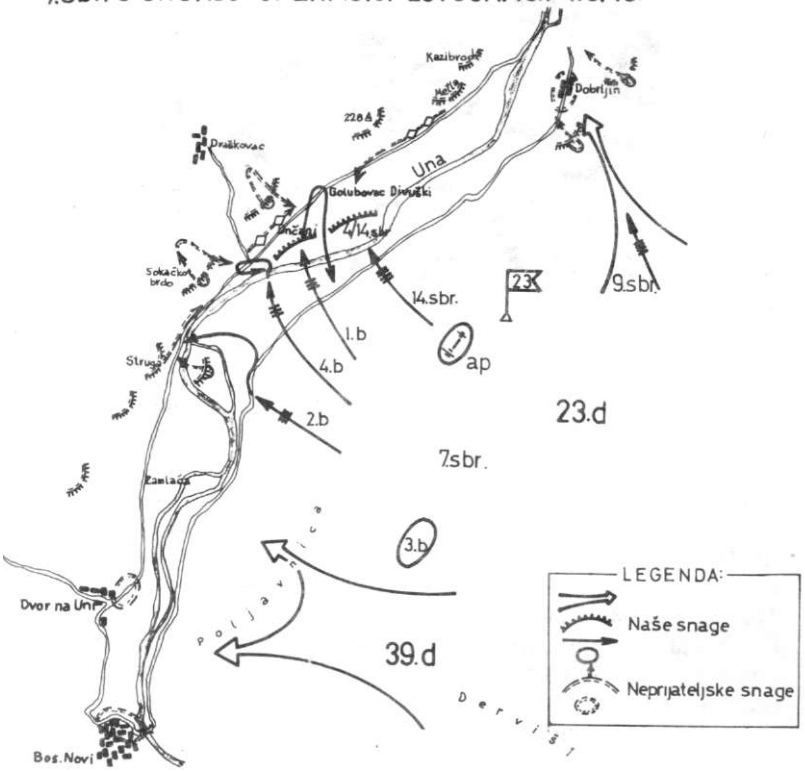

Ошадинке села Церобца и Добрљина износе рањенике из борбе на реци Уни, 30. априла 194А. 1године.

цивања овихјединица, непријатељјесадесне обалетучен из свих оружја веома успешно, а пред зору цела Седма бригада (оперативни део) била је на левој обали и одмах напала с. Унчане и ослободила га, док је Четрнаеста бригада, на јуриш, ослободила с. Голубовац. Непријатељ је, у повлачењу, био принуђен да на комуникацији остави знатан део моторизације и осталог ратног материјала, и, користећи споредне путеве, одступи према Костајници. Тако је Седма бригада и овом приликом запленила два ПА топа, четири митраљеза, два минобацача 82 шш, четири радио-станице, 12 телефона и разну другу војну опрему и наоружање.

Пошто је овладала с. Унчанима и с. Стругом, Седма бригада дошла је у додир с деловима 37. дивизије која је, у међувремену, ослободила Босански Нови и Двор на Уни. Делови Четрнаесте и Седме бригаде, у наступању, посели су Голубско брдо, Крстове, Кљун и Шокачко брдо, и тако створили све услове да се главнине двеју бригада, без тешкоћа, пребаце на леву обалу Уне.[730] У току дана,

730) Миладин Ивановић „Борбе 23. дивизије на реци Уни крајем априла 1^5. године," ВИГбр. 2. од 1957. године.

1. маја, цела бригада се понтонима превезла према железничкој станици с. Равница-без сметње. Коњи и комора прешли су Уну недалеко од Босанског Новог, близу оштећеног моста.[731)] Четрнаеста и Седма бригада, својим дејствима, нанеле су непријатељу велике губитке у току његовог повлачења. За то време Девета бригада водила је борбе против Немаца северно од Добрљина.

У борбама за прелаз реке Уне на сектору Седме бригаде, од 29. априла до 1. маја 1945. године, непријатељ је имао 118 погинулих, око 24. рањена (према исказима заробљеника) и 31. заробљеног. Истовремено, Седма бригада у тим борбама имала је велики број жртава, више но у било којој борби раније. Према Оперативном дневнику, била су 72 погинула, 146 рањених, шест несталих и пет заробљених бораца.[732)] Међутим, у очуваним списковима погинулих или подлеглих који се налазе у Архиву Војноисторијског института, пронађена су имена палих у тим борбама - 59 бораца,[733)] што наводи на закључак да је

731) А VII, к.1069, рег. бр. 18-2/2.

732) А VII, к. 1070, рег.бр. 1-78/5 и 1-79/5, Операт. дневник 7. срп. бригаде.

733) А VII, РПК-32, р. 1,ф-1, ф-2, р-8, и ф-8, РПК-79, р-1, ф-3, А VII, к. 1070, рег. бр. 1-79 и 1-79/5.

29.4.1945. г., погинули су: Шаларевић М.Влада из с. Кривеља, Банковић Ј. Димитрије из Јабуковца, Глаговић Сада из Зарића, Живковић Р. Живан из Смољинца. Живковић С. Иван из Араповца, Машчић с. Ахмед из Сарајева, Павловић Д. Велимир из Зарића, Павловић Ч. Радиша из (непознато) и Петровић С. Божидар из М. Орашја.

30.5. погинули су: Аксентијевић Н. Бранислав из с. Опленића, Богдановић В. Витомир из Кривеља, Богдановић Д.Душан из Београда, Војиновић И. Милутин из Кривеља, Виденовић И. Јован из Зоиња, Видојић И. Јован из Вировитице^ Блатковић М. Бранко из Јаше-11етроше. Гогић| Ж. Радољуб из Мађаре, Давидовић Ж. Милован из Чаруга, Димитријевић Б. Божидар из Зајечара, Добрић М. Димитрије из Радујевца, Додејић Т. Јован из Шежбановца, Достанић С. Мирољуб из Брђана, Дуцић М. Боривоје из Штубика, Костић М. Мика из Бегаљице, Маринковић КБожидар из с. Струмице (води се као нестао), Марковић Б. Богољуб из Ратара, Марковић С. Христивоје из Братунца, Миладиновић С. Миодраг из Церова, Миљковић Д. Миодраг из Ћупиковца, Миљковић С. Радосав из Београда (води се као нестао), Муратовић М. Омер из Дервенте, Несторович Р. Миладин из Суботице, Николић Б. Бранимир из Рибаре, Николић П. Душан из Лубнице, Николић П. Димитрије из Кривеља, Павловић С. Војислав из Голубиња, Павловић С. Драгутин из Белотиња, Павловић Д. Илија из Голубиња, Павловић М. Живомир из Ловца, Пејовић Ђ. Првослав из Грошијице. Поповић М. Драги из Пећи (води се као нестао), Рељић

списак потпунији, али вероватно не даје и коначан број погинулих око реке Уне. Из спискова се види да је известан број рањених касније подлегао ранама, а, вероватно је, да се неко утопио у оштећеним пловним објектима, јер се помињу и „нестали."

Оцењујући резултате борбе које су вођене на Уни, нарочито оне од 30. априла, у извештају Штаба 23. српске дивизије се каже: „битка у току 30. априла била је најтежа од свих битака које су до сада водиле наше јединице."[734] Борци 23. дивизије, нарочито Седме и Четрнаесте бригаде, на веома плитком мостобрану показали су велику храброст, упорност и максимално се ангажовали при стварању и одбрани мостобрана на левој обали р. Уне. Овде на реци Уни исписане су најпотресније странице дотадашњег постојања Седме бригаде.

Борбе Седме бригаде у Хрватској и Словенији од 2 - 10. маја 1945. године

2 После ликвидације немачких и других непријатељских упоришта на реци Уни, њима није остало ништа друго но да се повлаче према северозападу, и да се евентуално зауставе и утврде дуж железничке пруге и цесте Карловац - Загреб, што је 7. бригада и учинила. На тим комуникацијама, између Петриње и Загреба, нарочито је бранила мостове.[735]

Задатак 23. српске дивизије био је да у стопу прати разбијеног непријатеља са обале Уне, да му не дозволи да добије у времену за организовање нових положаја и давање јачег отпора. Њене бригаде су се, у том циљу,

Бошко, Рушић Радосав из Београда, Савић М. Коста из Горњана, Спасић А. Станко из Гроцке, Стакић Д. Јован из рамског краја, Сганковић П. Чедомир из Богдановца, Станојевић К. Милош из Алибеговића, Станојловић М. Живојин из М. Лаола, Стевић С. Владимир из Церовца, Стојановић Р. Тихомир из Радињинца, СтојановићЂ. Витомир из Радињинца, Тоиић Р. Михаило из Бегаљице, Тополовић М. Станоје из Брђана, Томић Б. Жарко из Н. Села- Орашје, Ћирковић Д. Жарко из Лозовика, Шућурина Л. Стеван из Бос. Брода, Ђорђевић Р. Чедомир из Лозовика и Ђуричић А Богдан из В.Бријеснице.

734) Зборник X1/2, док. 104.

735) А VII, к.1070, рег. бр. 27-8.

одмах прикупиле на широј просторији Двор с. Струга - с. Унчани - с. Дивуша и у ноћи, 1/2. маја, кренуле ка северозападу. Седма бригада кренула је, 1. маја, правцем Двор на Уни - Глина и, другог маја, после марша, разместила се на подручју Гвозденско - Г. и Д. Комара. Позадинске јединице и јединице за подршку бригаде упућени су на прелаз преко моста у Босански Нови. Међутим, мост на реци Уни код Босанског Новог био је порушен и док су га инжењерци поправљали-јединице су чекале. Следећег дана Седма бригада разместила је багаљоне на простору Шаторња - Видушевац - Јуканац - Глина. Борцима Седме бригаде је у Глини, 3. маја, приређен величанствени дочек. У центру града одржан је народни збор мештана и бораца бригаде, на коме је, поред представника Глине, говорио и комесар 23. дивизије Војо Поповић. После митинга борци бригаде су се разместили по кућама где су били обилно угошћени. Са овог подручја јединице Седме бригаде наставиле су покрет, 4. маја, ујутро правцем Глина - Козарац - Ласиња и у току дана стигле на линију Дуго Село - Трепча - Новичај и ту занућиле. У току ноћи, 4/5. маја, Седма бригада је вршила попуну муницијом и другом опремом. Истовремено, обављане су припреме за прелаз преко р. Купе код с. Ласиња.

Борбе са усташама и Немцима на прилазима Загребу

Долином Саве према Загребу одступале су јаке немачке и усташке снаге које су, 5. маја, поселе раније припремљене рејоне за одбрану на комуникацијама Карловац - Загреб - Сисак. На свим овим положајима, а нарочито на оним северно од Писаревине, с. Грнчара до реке Саве - изграђена су јака утврђења. На свим раскрсницама и у насељима изграђени су бункери, постављена минска поља и жичане препреке. Положаји северно од Писаревине у рејону с. Храшће посела је 18. усташко - домобранска дивизија (30. и 31. усташка пуковнија) са око 5000 усташа и мањи број четника.[736] Упорна одбрана ових

736) Осамнаесгом усташко-домобранском дивизијом са Штабом у Јастребарско комадовала је злогласна тројка ратних злочинаца Лубурић, Мушков, Бобан. У току 7/8. маја ова дивизија повукла се преко Саве за Подсусед, а сутрадан је маршовала преко Самобора.

положаја имала је за циљ да времеиски омогући немачким јединицама извлачење са правца Бихаћ - Карловац и даље ка Загребу, Вараждину и Марибору, најкраћим правцем према Аустрији. Због тога овај комуникацијски правац био је запоседнут веома јаким усташким снагама, с деловима Црне легије познате као најборбеније и по злу чувене према цивилном становништву. Припадале су формацијама НДХ. Њихова упорна одбрана на овим положајима и чврсто држање овог правца, стварале су простор немачким јединицама које су браниле тзв. „Звонимирску линију" јужно и источно од Загреба на правцу Сесвета - Дуго Село. У циљу прикупљања података о непријатељу, 6. маја, упућен је у Загреб обавештајни официр Седме српске бригаде Ратко Анђелковић, са опуномоћеником Главног штаба ЈА за Хрватску мајором Борисом Бакрачем, ради прикупљања и провере обавештајних података.

Већ одмах по пријему наређења да се пребаци на леву обалу реке Купе, Штаб 23. дивизије наредио је да Девета српска бригада форсира реку Купу, а потом са два батаљона поседне рејоне Братине - Ласковићи, са једним батаљоном Жунци- Дежилић, а осталим својим деловима подручје Велике. [737)]

Седмој српској бригади је исто тако било наређено да пређе реку Крку код Ласиња - Градца (за деветом) и поседне рејоне Писаревина - Тополовац - Дворанци, с обезбеђењем према с. Велика - Шторјак, затим Писаревина - Јамница - Хамдићи - Дворанци - Лукавић брдо. [738)]

Штаб Седме бригаде је у духу примљеног задатка, 5. маја, разместио своје јединице по следећем:

- Први батаљон с. Хасан Брег - с. Миковица - с. Радосавић,
- Други Велика - с. Горњи Трпутци,
- Трећи Дворанци, а затим Шторјак где и ПТ батерија,
- Четврти батаљон Јамница па Г.Трпутци,

737) А VII, к. 1074, рег. бр. 27/8.
738) Зборник X1/2, док. бр. 27/8 и 104.

Најмлађи курир Седме бршаде, храбри Ђорђебић (Стојанокић) Томислад из Барје Чифлика -код Пирота.

- Чета пратећих оруђа у с. Жераници, а
- позадински делови у с. Тополовац.[739]>

Четрнаеста бригада се у том распореду нашла као дивизијска резерва на простору: Доња Купчина - Јамна - Киселица, а делом на простору Градца.[740]»

Према батаљонима Седме бригаде, 6. маја, у селу Липицима налазило се 120 усташа, у Вукожерици исто толико, а у селу Дубаници једна усташка бојна. Од подне непријатељ је у три колоне - источно и западно од пута и од Гранчара - напао Трећи батаљон Седме бригаде на положају Штарјак - к. 146. - 1.156. Мраково. Пошто је пустио непријатеља на блиско одстојање, Трећи батаљон га је снажном ватром разбио и протерао у правцу Грачара, наневши му осетне губитке. Исти непријатељ поновио је напад и поподне, али су га јединице предње линије одбациле. Други батаљон у преподневним часовима, приликом померања јединица, наишао је на слабије непријатељске снаге испред села Горњих Трпутака, и, после борбе, коју је водила до краја дана, приморао непријатеља да се под заштитом мрака повуче југоисточно у

739) А VII, к.1070, рег. бр. 1-80/5, Оперативни дневн. 7. српске бригаде. Зборник X1/2, рег. бр. 210/4.

740) А VII, к. 1070, рег. бр. 27/8.

правцу Велике Горице. Четврти батаљон Седме бригаде код с. Микше истурио је једну чету према непријатељу која је, са поседнутих положаја, одбила његове покушаје да се пробије правцем Јамнице. После успешно обављене акције, Други батаљон Седме бригаде укопао се на свом положају, очекујући јаче ангажовање непријатеља. То је исто учинио и Трећи батаљон на положајима: Штарјак - Мраково. [741] У овим борбама непријатељ је имао 10 погинулих и 24. рањена војника, а бригада само једног рањеног.

У одступању долином Саве према Загребу, 7. маја, на сектору Седме бригаде нашло се око 5000 усташа и нешто мало четника.[742] Батаљони бригаде налазили су се на положајима као и претходних дана, сем што се Четврти батаљон пребацио на подручје Гајан - Ловре. [743]

Појачавајући заштитницу јединица које су се повлачиле уз Саву и комуникацијом Карловац - Загреб, 7. СС дивизија „Принц Еуген" са око 4000 војника и део усташких снага, са простора јужно од Самобора, напале су положаје најпре Другог, а затим осталих батаљона Седме бригаде. Снажан јуриш на делове Седме бригаде одбијен је врло енергично. Међутим, јаче колоне усташа нападале су и с десног бока и успеле да се пробију у међупростор делова Седме бригаде. Непријатељски напад и јуриши дуго нису престајали. Батаљони Седме бригаде пуштали су их на блиска о, ЈГојања и онда их, снажном ватром, присиљавали да се, у не- еду, повлаче-уз осетне губитке. [744] Други батаљон је гако у току дана одбио три непријатељска јуриша, Трећи најмање десет, а сам предузео три противнапада, док је Први с првобитне борбене линије западно од Штарјак - к. 184. продужио према Велебрегу - одбио неколико непријатељских јуриша. За то време, Четврти батаљон пребацио се са подручје Гаја - Ловро и на време стигао да спречи непријатељски

741) Зборник X1/2, док. 104, Операт. дневник 7. српске бригаде А VII. к.1070, рег. бр. 1-80/5.

742) Четници се сада први пут помињу од када је бригада форсирала реку Босну и освојила Босански Брод.

743) Зборник X1/2, док. бр. 104. Оперативни дневник 7. српске бригаде А VII, к.1070, рег. бр. 181/5.

744) Зборник X1/2, док. бр. 104; А VII, к.1070, рег. бр. 1-82/5. Оперативни дневник 7. српске бригаде

обухватни маневар у рејону западно од с. Краљевца и освоји два непријатељска положаја - у с. Ловру и с. Ашпергетима.

Ни послеподне, 7. маја, напади непријатеља нису престали. По свему, он је настојао да, узастопним дејствима, одржава иницијативу и тако спречи Седму српску бригаду да директно нападне јединице које су се повлачиле према Загребу. Нарочито снажан напад извео је на Трећи батаљон који је, заустављајући јурише непријатељских војника, остао без муниције. Под таквим притиском и насталим околностима, батаљон је морао да се за око 1 кп повуче. Са Сљемена се морао повући и Други батаљон, јер је био превише истурен и усамљен да би се, након тога, повезао с Трећим и Првим батаљоном. У заједничком противнападу ипак су успели да поврате све изгубљене положаје-уз сопствене губитке.[745] Тога дана погинуо је најмлађи борац 23. дивизије-курир Седме бригаде Ђорђевић Т.Томислав.

Штаб Седме бригаде није могао на време да изврши наређење и своје јединице пребаци на нови правац. Делови 25. дивизије, који су добили задатак да преузме додељене положаје, нису могли на време да стигну и бригаде, које су данонoћно водиле борбе нису своје положаје смели напустити, јер је постојала могућност да непријатељ избије на реку Купу и омете њено форсирање. Тек око поноћи, 7/8. маја, јединице 25. дивизије смениле су батаљоне Седме бригаде (Први пре, а Други и Трећи после поноћи). Први и Трећи, нешто касније, у напад на непријатељске положаје у рејону села Хорвата, а затим

745) **Зборник** X1/2, док. 104. А VII, к. 1070. рег. бр. 1-82/5. Оперативни дневник7. српске бригаде. Уместо 14 погинулих колико се помиње у дневнику Бригаде, у архиви је пронађено 17 погинулих 7. априла и то: Благојевић Б. Сганимир из Лозовика, Дракулић М. Чедомир, из Будинца-Нашице, Ђорђевић Т. Томислав из Барје Чифлика, Иваношевић Љубица из Битоља, Јоргановић Ђ. Антонције **из** М. Јасикова/ Кадић С. Радослав из Призрена.'Костић М. Мина из Вишњице, Костић Ђ. Миодраг (није утврђено одакле је), Миладиновић М. Бошко из Медошевца, Милутиновић М. Миладин из Прошана, Митић М. Добривоје из Драговца. Петровић М. Драгомир из Мајура, Сачиновић С.Мура из Бос, Брода, Стамић М. Боривоје из с. Малајнца, Станковић Ђ.Данило из Малајнаца, Стевановић Д. Драгомир из с. Лесковца, Туркановић АДервиш из Нове Вароши.

преко Савучњака и Раковог Потока-избили на Свету Недељу.[746]

Испред нових положаја Седме бригаде, дуж комуникација Карловац - Загреб, налазила се Црна легија од око 1000 војника, а на сектору Маретице према Превендарима -налазило се 7-800 усташа. Непријатељ је непрекидно одступао у правцу Самобора.[747]

Распоред Седме бригаде, 8. маја, био је следећи:

- Трећи батаљон десно на северном делу Хорвата - Ратков Поток;
- Четврти се налазио на подручју с. Хорвата;
- Први - лево према Мавричићима, а
- Други, у резерви, у с. Ашпергетима као обезбеђење артиљерије.

Девета бригада налазила се на простору Горње и Доње Зденчине, на левом крилу распореда Доњег Десинца - Клинча Село и испред железничке пруге и друма Карловац - Загреб.

Четврта бригада заузимала је положаје на сектору засеока Беречи - Г.Десинац - с. Глеђе - с. Прхоч, оријентисана према југозападу, где су се налазиле непријатељске снаге.

Артиљеријска бригада је својим деловима ојачала Седму и Четрнаесту бригаду, делом била на ватреним положајима код с. Ашпергета, а делом јужно од с. Купинаца.[748]

Четврти батаљон Седме бригаде, ојачан са четири минобацача, и Први ојачан, са осам тешких митраљеза - са положаја села Ловра и Ашпергета - напали су Црну Легију и усташе на подручју с. Хорвата. Нешто касније у борбу су ступили Други и Трећи батаљон, с циљем да ослободе Хорвате и преко Раковог Потока продру у рејон села Свете Недеље.

Међутим, колона Немаца успела је да продре у међупростор Девете и Четрнаесте бригаде и стигне до самог Купинеца- где су се налазили сви штабови и артиљерија. Одмах је из борбе за с. Хорвати повучен Други

746) Зборник XJ/2, док. 104, А VII, к.1070, рег. бр. 1-83/5. Оперативни дневник 7. српске бригаде.

747) А VII, к.1070, рег.бр. 1-81/5, Оперативни дневник 7. српске бригаде.

748) Зборник X1/2, док. 104.

батаљон и упућен у с. Купинце - да обезбеђује делове дивизије. До борби није дошло, јер се непријатељ повукао, па је Други батаљон са две чете чистио рејон Ловро - Купинец, а једном обезбеђивао бацаче 120 пшп на простору Ловре - Ашпергети.

У поподневним часовима, Четврти батаљон напао је утврђеног непријатеља у Хорватима. После жестоких борби, успео је да пређе железничку пругу, ослободи село Хорвата, зароби знатне количине оружја и муниције. Због снажног отпора усташа и Црне легије, Први батаљон успео је да дође до железничке пруге испред села Мавричића, али до мрака није могао да пређе пругу због јаког отпора. У помоћ му је, у предвечерњим часовима, послата једна чета Другог батаљона. Трећи батаљон је за то време продро дубоко у непријатељску позадину и доспео до самог Раковог Потока.[749]>Скоро последњег дана четворогодишње борбе, осмог маја, непријатељ је имао 30 погинулих и 45. рањених. И Седма бригада је имала пет погинулих и 55 рањених.[750]"

Борбе око Самобора, Брегане, Свете Недеље и Керестинца

Под притиском снага 2. армије (Унске групације), непријатељске снаге - састава: 104. немачка ловачка дивизија, 13. усташка домобранска дивизија и делови 7. СС „Принц Еуген" дивизије - су, 9. маја, одступиле правцем Самобор - Брежице - Зидани Мост, пружајући жесток отпор на линији Јастребарско - Клинча село - Раков Поток - Самобор. На положајима према Седмој бригади, непријатељ се још увек упорно држао на прузи Карловац

749) А VII, к.1070, рег.бр. 1-83/5; Зборник X1/2, док.бр. 104, Операгивни дневник 7. српске бригаде.

750) Оперативни дневник7. бригаде 1070, рег. бр. 1-83/5. Уместо пет погинулих како је записано у Оперативном дневнику, у архиви су пронађена имена 10 погинулих бораца: Гргић Б.Душан из Селевца, Журкић И. Богдан из Бољотина, из Мањинца (подлегао), Милошевић С. Обрад из Врбе, Милутиновић М. Живоин из Стубика, Младеновић К.Љубомир из Црнојке, Павловић Будимир, Птовац В. Владимир из Београда, Чулак Ј.Јура из Јаховца - Добоја.

- Загреб у Раковом Потоку, Керестинцу и другим насељима према Самобору - у јачини од 1000 усташа и Немаца. Седма бригада наставила је нападе од претходног дана правцем Хорвати - Циганов брег - Раков Поток - Калиновица, а затим правцем Керестинац - Св. Недеља - Самобор. Непријатељје пружио снажан отпор, нарочито на првим положајима: Хорвати -Раков Поток - Калиновица - Света Недеља - Козај - Сребрњак - Кладе. У поподневним часовима био је принуђен да, под заштитом тенкова, одступи на последње положаје који су бранили Самобор. Напад Четрнаесте српске бригаде био је усмерен правцем Света Марија - Пољаница - Самобор, а Девете бригаде на непријатељске заштитне делове у правцу Клинча - Гаглов - Самобор. [751]>

Лево и десно налазиле су се јединице 25. и 10. дивизије са задатком да у садејству Седме бригаде обезбеђују своје бокове.

Док је Седма бригада водила борбе око Хорвата, на сектору Четрнаесте бригаде појавили су се немачки парламентарци. На вест о парламентарцима, у Штаб бригаде одмах је дошао политички комесар 23. српске ударне дивизије потпуковник Војо Поповић, коме је шеф парламентарне делегације мајор Штарк предао овлашћење следећег текста:

„Главни стан
8. маја 1945. године
Команданту прекопутних југословенских борбених снага,
Имам част да Вам предам приложено писмо команданта Југоистока и молим за што брже обавештење вашцх потчињених јединица о заказаном и одређеном времену примирја. Са моје стране предузео сам мере, да мени потчињене јединице приме ову заповест до данас увече. Подносилац овог писма, мајор Штарк у пратњи капетана Винклера и тумача Зондарфирера Штајера је од мене опуномоћен да од Вас прими евентуалне предлоге које је требало да поднесем генерал оберсту Леру. [752]>

ФОН Ертмансдорф
ђенерал армије."

751) Зборни* XI/2, док. 104/
752) С. Миладиновић „14. српска бригада", стр. 440-450.

После два дана преговарања немачки парламентарци нису прихватили захтев Штаба 23. дивизије - да њихове јединице одмах положе оружје на делу фронта испред бригада и дивизија ЈА. У току преговора наређено је свим бригадама 23. дивизије да енергичним продором, и обухватним маневрима, приморају непријатеља на капитулацију у рејону Јастребарског, Загреба и Самобора. У дејствима на линији снажног непријатељског отпора Хорвати - Керестинац - Света Недеља - Кладе Трећи, Први и Четврти батаљони Седме бригаде, после жестоких напада и јуриша, приморали су непријатеља да напусти последње положаје испред Самобора, па и сам град. Продорношћу у овим борбама истицао се Трећи батаљон. Наравно, ослобођењу Самобора допринеле су и остале бригаде 23. дивизије које су се кретале на његовом правцу.[753]> Непријатељ се повлачио друмом према Загребу-под заштитом тенкова. У Самобор су ушле јединице 23. дивизије у коме су делови Четрнаесте бригаде успостављале ред.[754]>

По ослобођењу Самобора, на правцу Брежице - Костањевица непријатељске јединице повлачиле су се: 373. легионарска „Тигар" дивизија, делови полицијског пука „Бегал," 7. СС дивизија и друге мање јединице.[755]> Штаб 23. дивизије је, 10. маја, наредио да четрнаеста бригада настави гоњење непријатеља правцем Самобор - Брегана - Церина - Маленца, па уколико се укаже потреба са подручја Четеж - Маленце помогне у ликвидацији непријатеља у Брежицама, да осматра и контролише правац према Костањевици. У исто време, ова бригада је у Самобору оставила две чете ради обезбеђења објеката. Деветој бригади наређено је да остане на простору Мале и Велике Раковице-до даљег наређења. Једна батерија „зисова" постављена је у правцу Брегана. Седмој бригади наређено је да одмах упути један батаљон у Самобор и прими обезбеђење од делова Четрнаесте бригаде, а са осталим батаљонима да остане на сектору Свете Недеље.[756]>

753) Свет. Миладиновић: „14. српска бригада", стр. 449-450."
754) Исто, стр. 452.
755) Зборник X1/2, док. 97.
756) А VII, к. 1070. рег. бр. 1-84/5, Оперативни днев. 7. бригаде.

Једанаестог маја, Седма бригада остала је на дотадашњој просторији из претходног дана. Ова два дана, докје бригада била на том подручју, поједини њени делови водили су краће и појединачне борбе против разбијених непријатељских група које су се скривале по шумама идругимместима. Сутрадан, 12. маја, бригадајеизвршила покрет, а 13. маја, разместила се на линији Скопице - Бреге - Храстје - Жупече. Следећег дана, после марша, њени батаљони заноћили су у рејону Мачковца и Лонча, да би се, 15. маја, са ових просторија покренули и разместили у рејон Петрушње - Вас - Ствид. - Радонова Вас. На овом подручјујединице Седме српске бригаде дочекале су капитулацију свих непријатељских јединица на тлу Југославије.

Опште узев, за три последња месеца, од 4. фебруара до 9. маја 1945. године, у борбама противу непријатеља свих врста, Седма српска бригада је, заједно са другим јединицамаЈугословенске армије, извојевала блиставепобеде. У тешким борбама дате су велике људске и материјалне жртве. У долини Спрече, на Мајевици, Озрену и Требави, на Соколу, Бандри и Стражби, око Грачанице, Брчког и Добоја, за ослобођење Босанског Брода, и посебно при форсирању реке Уне, и даље, из непријатељског строја избачено је 2945 војника, подофицира и официра од којих је 601 погинуо.

У том времену, више но икада до тада, испољено је велико јединство, стечено огромно борбено искуство бораца и руководилаца, лична храброст и солидарност дошла је до нарочитог изражаја. Те врлине одважних људи-бораца радника и сељака омогућавале су избор командног и политичког кадра који је превазилазио противника, без обзира на његову школску спрему и техничку супериорност. Упоредо с тим успесима, Седма бригада је у истом раздобљу претрпела велике жртве: 275 погинулих, 870 рањених, осам заробљених и 32 нестала борца.

Општи закључак

Комунистичка партија Југославије била је идејно--политичка,револуционарна и организована снага која је могла да усмери слободарске традиције, патриотска осе-

ћања и класиу припадност печалбара Црне Траве и Лужнице у историјске токове ослободилачке и револуционарне борбе југословенских народа и народности против окупатора и контрареволуције. Она је надахњивала печалбаре на подвиге против фашистичких поробљивача и експлотатора, за национално и социјално ослобођење. После трогодишњих борбених искустава са партизанским одредима и разним другим облицима војног организовања, Комунистичка партија је на овом приграничном подручју јачала, усавршила и уобличавала оружане снаге НОП-а.

У овом крају Србије, 4. фебруара 1944. године, формирана је Пета јужноморавска НО бригада (касније преименована у Седму српску НО бригаду). То је била прва оперативна јединица НОВЈ на анектираном делу Србије, где је бугарски фашистички режим настојао да изврши што потпунију асимилацију становништва, уз примену силе, невиђеног терора и злочина.

Прво кадровско језгро и борачки састав Седме бригаде чинили су лужнички и власотиначки печалбари, па се та бригада популарно звала и „печалбарска." Већина њених бораца, при оснивању бригаде, имала је значајна борбена искуства, као и искуства у организовању народне власти и привредног живота и снабдевања, друштвено-политичког, културно-просветног и забавног живота. Самим тим, она је изражавала и остваривала тежње печалбара за променом социјалног стања и живота-на принципима најшире демократије и социјализма; НОП је био једини тумач народних стремљења, па ниједан други покрет и организација нису могли да нађу уточиште код печалбара, јер су КПЈ и НОП најдоследније доказивали своја опредељења за интересе народа. Из тога се рађало и непоколебљиво јединство, то је био непресушни извор храбрости бораца и народа који се одано и истрајно борио за победе тих идеала. Зато се на том географском подручју, под окриљем партизанских јединица, и могло успешно ковати братство и јединство народа и народности.

Приликом формирања, међу 470 бораца у строју Седме бригаде, било је 80 чланова КПЈ организованих у 13 партијских ћелија и око 100 скојеваца. До краја 1944. године она нараста на 4000 бораца, а у свом саставу имала

је 19 партијских оргаиизација са 204 чланова КПЈ и 296 чланова СКОЈ-а. Њен командни и политички руководећи кадар претежно су сачињавали чланови КПЈ и СКОЈ-а и они су били организовано идејно-политичко и револуционарно језгро и покретачка снага борбених, друштвено-политичких, културно-забавних здравствених и других делова Седме бригаде- како у самој јединици тако и међу становништвом територије на којој се кретала и изводила своја борбена дејства. У свим приликама, у најжешћим окршајима, на најтежим маршевима гладних, необучених и босих бораца и старешина, на тим дано-ноћним маршевима, комунисти и скојевци, личним примером, показивали су како се бори за народ, радничку класу, за ослобођење земље и победу социјалистичке револуције.

На дугом борбеном путу, од Јабуковика, на југословенско бугарској граници, преко источне и западне Србије, кроз Босну, Хрватску и Словенију, све до Трста - Седма српска бригада превалила је пут дуг око 4000 кт. У напорним маршевима, по беспућима и врлетима српских и босанских планина, по мразу, снегу или блатњавим путевима, ишли су печалбари и њихови саборци из борбе у борбу против непријатељајугословенских народа и контрареволуционара.

Прва четири месеца бригада се борила самостално у свом завичају, уништавајући окупаторску живу силу и технику, одузимајући му оружје, бранећи од бугарских фашиста села и нејако становништво. У саставу 23. српске ударне дивизије борила се следећих 11 месеци - када је, по одлуци Главног штаба НОВ и ПО Србије - пошла у ослобођење других крајева Србије и Југославије. По одлуци Врховног штаба НОВЈ, Седма српска бригада у саставу 23. дивизије учествовала је у ослобођењу главног града Београда и бори се за ослобођење Чачка, Љубовије, Зворника, Грачанице, Брчког, Тузле, Дервенте, Добоја, Босанског и Славонског Брода, Босанског Новог, Самобора и околине поменутих градова. На свом борбеном путу, од југословенско-бугарске границе до крајњих западних делова земље, савлађивала је велике реке: Јужну и Велику Мораву, Дрину и Босну, форсирала Саву и уз велике жртве реку Уну и, најзад, у победоносном наступању прешла је реку Купу. Седма српска бригада остала је позната

као упорна у борбама, жилава, а у критичним тренуцима врло издржљива јединица.

За 15 месеци и у скоро свакодневним борбама против непријатеља, нанела му је велике поразе нарочито бугарско-фашистичким јединицама, на Тумби,Таламбасу, Рњосу и код књажевачког села Бели Поток. У садејству са 21. српском дивизијом однела је сјајну победу над четничким корпусима у Горњој Јабланици, а у саставу 23. српске дивизије и на Буковику, Јаворским падинама, Мајевици, Озрену и Требави. Бригада се истакла у жестоким борбама против Немаца за ослобођење Зајечара, првог окружног места ослобођеног у Србији; затим у долини Западне Мораве, Дрине, Босне и Уне, а њену ударну снагу осетили су и недићевци, усташе, домобрани, зеленокадровци, белогардејци и черкези.

У тим борбама, за 15 месеци, Седма бригада нанела је непријатељу осетне губитке од 2983 погинулих војника и старешина, од којих 1562 или 53% окупаторских и 1142 или 47% из редова домаћих контрареволуционара (четника, недићеваца, усташа, домобрана и сл.) Процењује се да је непријатељ имао 3454 рањених-од којих 1296 или 38% окупаторских и 2159 или 68% војника и официра који су припадали контрареволуционарним формацијама. У истом времену, заробљено је 963 Немаца, 388 бугарских фашиста, око 1094 домобрана и усташа, није утврђен број четника који су свакодневно заробљавани или су се предавали и остајали у бригади. Од огромног плена ваља напоменути велике количине оружја и оруђа (45 флакова и митраљеза, 123 пушкомитраљеза, 2362 пушке, много аутомата, 25 минобацача са знатним количинама мина, шест топова, огромне количине муниције разног калибра) затим много војне опреме (логорске, одећа и опрема за транспорт опреме и средства за везу, пионирска и пантонерска, кухињска опрема и прибор), много намирница и другог материјала.

На том борбеном путу, Седма бригада дала је велике жртве. Према ономе што је до сада утврђено, у окршајима против непријатеља свих боја погинулоје преко 500, рањено 1436, заробљено 20 и нестало 90 њених бораца и руководилаца. Војне и политичке старешине и руководиоци бригаде истицали су се изузетном храброшћу и оданошћу циљевима НО борбе. О томе речито говоре и подаци

Борци Седме бриШде на сдечаној ЗО-Годишњици 4. фебруара 1974. Јодине у селу Јабукобику.

/979" Седме бри"у е на смошриу Бабушници 35-Јодишњице 4. фебруара

о великом броју погинулих руководилаца и бораца који су били у првом борбеном строју при оснивању бригаде. Значајни људски губици један су од показатеља жестине вођених борби и величине доприносаове бригаде коначном ослобођењу земље од окупатора. Из првог строја, на дан формирања бригаде, погинуо је скоро сваки трећи борац, а од преживелих из истог строја -75% су постали ратни војни инвалиди.

Од прекаљених бораца Седме српске бригаде, формиране су бројне војно-територијалне јединице (Нишавски и Зајечарски партизански одред, Сокобањска, Књажевачка и Зајечарска команда места). За новоформирану 45. српску дивизију Седма бригада је дала део кадрова, коме су поверена одговорна места у руковођењу њеним бригадама. Бригадне партијске и скојевске организације успешно су, као, уосталом, и целокупни борачки састав, сарађивали са организацијама и народом натерену и органима нове народне власти - пружајући им свестрану помоћ и, ослобађајући територију, формирале структуре новог привредног и друштвено-политичког живота који се заснивао и развијао на одлукама АВНОЈ-а. Плод такве сарадње је и чињеница да су се у бригадне редове радо сврставали нови борци, претежно омладинци и омладинке, из свих крајева куда је бригада пролазила. Тако је расла бројчано и њена борбена снага, што је истовремено јачало братство и јединство.

У исто време, бригада је успешно сарађивада са савезничким војним мисијама и с великим пожртвовањем и достојанством, напоредо, борила се и садејствовала са јединицама Црвене армије, од Бора до жестоких окршаја у борбама око Београда и у долини Западне Мораве. За показану храброст и спремност да се жртвује, у садејству јединицама Црвене армије, у борбеним окршајима око Београда и Чачка, црвеноармејци су одавали признање борцима Седме бригаде за њихову борбеност.

За постигнуте успехе у борбама противу окупатора и домаћих издајника широм Југославије, за успехе у борбама противу бугарско-фашистичких асимилатора, Седма бригада добила је неколико високих признања: добила је звање „ударна," а затим неколико похвала. Одлико-

вана је Орденом заслуге за народ са златном звездом, Орденом братства и јединства са златним венцем.[7"])

Борци Седме српске бригаде, поникли на приграничним подручјима, настављају и данас рад на неговању светлих традиција и јачајујугословенски социјалистички патриотизам, у корак са савременим условима, а у циљу одбране самоуправног социјализма, интегритета и независности СФРЈ.

457) Председништво СФРЈ - Канц.ордена: Указ. чл 176 22.12.1962. и Указ бр. 108 од 2.8. 1976.Г.

V ДЕО

ПРИЛОЗИ

С П И С А К

БОРАЦА ПЕТЕ ЈУЖНОМОРАВСКЕ (СЕДМЕ СРПСКЕ) БРИГАДЕ ПОЧЕТКОМ МАЈА 1944. ГОДИНЕ*

БРОД- Црна Трава:

1. Анђелковић Ђура
2. Динчић И. Драг иша
3. Дојчиновић Дојчин
4. Дојчиновић М. Милош
5. Дојчиновић Петар
6. Златановић Раде
7. Златковић Сребрн
8. Китановић С. Божидар
9. Којчић Градимир
10. Крстић Х. Тихомир
11. Леиојевић Богомир
12. Миладиновић Ј. Апександар
13. Миладиновић Ј. Денча
14. Миладиновић А. Добривоје
15. Миленовић Г. Бранка
16. Миловановић Г. Братислав
17. Миленовић Воја
18. Миловановић Браца
19. Миловановић М. Градимир
20. Милосављевић Б. Миодраг
21. Милошевић В. Чедомир
22. Милтеновић Раде
23. Милутиновић Тихомир
24. Митровић Александар
25. Михајловић Ставра
26. Момчиловић Ставра
27. Николић Никола
28. Петровић С. Сотир
29. Петровић Б. Ставра
30. Савић Милисав
31. Спасић Ј. Милисав
32. Спасић Трајко
33. Станковић Р. Драгомир
34. Станковић Миодраг
35. Станимировић Ставра
36. Стефановић Аца
37. Стефановић Ј. Братислав
38. Стефановић Дража
39. Стојановић Раде
40. Стефановић Витко
41. Цекић Буда
42. Цекић Раде
43. Цонић Раде

ВЛАСИНА

1. Војиновић Д. Сретен
2. Глишић Милорал
3. Мицић Михаило
4 Стево - „Букарка"

ВЛАСОТИНЦЕ

1. Анђелковић Ј. Ранђел
2. Диманић Т. Милорал - „Милош"
3. Јанић 3. Божидар
4. Младеновић Ђ. Ранђел - Челик
5. Цекић В. Ђура

- * Имена погинулих бораца су сложена црним словима.

ВРЕЛО

1. Димитријевић С. Петар
2. Димитријевић М. Радисав
3. Младеновић Т. Станиспав
4. Младеновић Т. Станислав
5. Петровић В. Трајко
6. Филиповић С. Сретен

ГАРЕ - Заплање:

1. Цветановић Добривоје - Ћира

ГОРЊЕ ГАРЕ

1. Вељић Љ. Борисав
2. Ђорић Д, Божидар
3. Милић Ј. Никодије
4. Милић Ј. Радомир
6. Милчић Ј. Ратко
7. Николић В. Будимир
8. Николић М. Војислав
9. Николић А. Денча
10. Петровић К. Милорад
11. Пешић Д. Светислав
12. Петровић М. Симијанка
13. Стаменковић М. Драги
14. Стојановић Градимир
15. Стојиљковић Ј. Сгојадин

ГОРЧИНЦИ

1. Адамовић Александар
2. Милојковић Тихомир
3. Младеновић Д. Гвозден

ГРАДСКО

1. Виденовић М. Денча
2. Голубовић Добривоје
3. Грубеновић Р. Града
4. Дојчиновић В. Спасоје
5. Златановић А. Витомир
6. Златановић М. Добривоје
7. Златановић А. Стаменко
8. Златковић С. Дојстојмир
9. Златковић Р. Харалампије
10. Игњатовић Н. Ранђел
11. Илић С. Бора
12. Илић М. Воја
13. Илић Р. Сава
14. Лепојевић Р. Радован
15. Миладиновић Р. Јосиф
16. Милошевић М. Живојин
17. Ми.вковић Н. Виго.мир
18. Митић С. Бора
19. Младеновић М. Добривоје
20. Младеновић М. Станко
21. Николић С. Гмитар
22. Иејчић Д. Светомир
23. Раденковић Ђ. Стојан
24. Радивојевић М. Станко
25. Соколовић С. Витомир
26. Станковић Л. Драгомир
27. Стефановић 3. Јоца
28. Стојановић Д. Гмитар
29. Сгојановић Ђ. Јездимир
30. Стојановић К. Мирча
31. Тодоровић М. Благоје

ДАРКОВАЦ

1. Благојевић С. Војислав
2. Бранковић Б. Радомир
3. Гајић Божидар
4. Голубовић М. Криста
5. Дикић М. Јованча
6. Динић Витомир
7. Ђорђевић С. Драгомир
8. Ђорђевић С. Петроније
9. Ђорђевић М. Сотир
10. Илић В. Драгомир
11. Илић С. Јованча
12. Илић Р. Радомир
13. Китановић Божидар
14. Костић О. Богосав
15. Коцић С. Владимир
16. Љубеновић Р. Андон
17. Љубеновић Р. Јона
18. Миладиновић М. Душан
19. Младеновић Јоца
20. Николић С. Дмитар
21. Новковић Д. Јевта
22. Раденовић А. Милан
23. Раденовић С. Милан
24. Рајковић Ђ. Јевта
25. Сибиновић А. Веља
26. Сибиновић С. Таса
27. Стефановић Ц. Јоца
28. Стојановић Ј. Јован
29. Стојановић Г. Стојанча
30. Цветковић С. Љубомир
31. Цветковић Т. Таса

ДОБРОВИШ (и Страњево)

1. Арсић М. Станко
2. Димитријевић В. Стаменко
3. Димитријевић С. Тихомир
4. Ђорђевић Јаков
5. Јанковић Т. Драгомир
6. Јовановић ЈБ. Јован
7. Крстић Р. Заре
8. Крстић Сретен
9. Коцић Коца
10. Коцић Радоил
11. Љубисављевић Борисав
12. Митровић Г. Јевта
13. Мијалковић Станко
14. Николић С. Милентије
15. Николић Ј. Петроније
16. Рајковић Љ. Криста
17. Спасић М. Стоилко
18. Спасић Милан
19. Спасић Христа
20. Стојчић С. Мирко
21. Стојановић С. Воја
22. Стојановић С. Миливоје
23. Стојковић М. Александар

ДОБРО ПОЉЕ

1. Видановић-Д. Бранислав
2. Видановић Д. Чедомир
3. Дојчиновић Н. Божило
4. Живадиновић Александар
5. Игњатовић Р. Таса
6. Јовић С. Добрић
7. Костић М. Божило
8. Лепојевић И. Адам
9. Лепојевић Ј. Александар
10. Миленковмћ Б. Градимир
11. Миловановић С. Радован
12. Младеновић С. Ђорђе
13. Момчиловић С. Радомир
14. Недељковић Н. Борисав
15. Николић Б. Војислав
16. Радисављевић С. Радисав
17. Ранђеловић О. Радомир
18. Стојановић М. Борко
19. Стојановић Д. Душан

ШАТИЋЕВО

1. Стојановић Н. Драгољуб
2. Стојановић Д. Радивоје
3. Цонић М. Криста

ИЗВОР

1. Јанкокић Ратко

ЈЛБУКОВИК

1. Војнновић Ј. Живојпн
2. Дојчиновић С. Рајко
3. Ђорђевић Р. Милорад
4. Јовановић Ф. Радован
5. Момчиловић М. Вигомир
6. Петровић Т. Трајко
7. Стефановић Ј. Миле

ЈАВОРЈЕ

1. Стојановић Б. Александар
2. Станојевић В. Драги
3. Банковић Радомир
4. Митровић Станко

ЈАКОВЉЕВО

1. Ивановић Будимир

КАЛНА

1. Апексић К. Жика
2. Аиђелковић С. Динка
3. Богојевић Н. Богоје
4. Богојевић Н. Витко
5. Вељковић С. Богоје
6. Веселиновић Т. Тихомир
7. Грујић А Мико
8. Динчић 3. Љуба
9. Ђикић П. Воја
10. Ђикић П. Марика
11. Ђикић С. Ружа
12. Ђикић К. Сава
13. Ђорђевић М. Влада
14. Ђорђевић М. Никола
15. Ђорђевић 3. Сава
16. Ђорђевић М. Тихомир
17. Ђорић С. Витко
18. Златановић Ђ. Мила
19. Златановић Ђ. Петроније
20. Златановић Г. Стојан
21. Игњатовић Н. Михаило
22. Игњатовић Сава
23. Маринковић С. Сгања
24. Марковић Н. Цветко
25. Милоевић Ј. Чедомир
26. Момчиловић М. Војислав
27. Павловић С. Велисав
28. Павловић Ј. Сотир
29. Пејчић Ј. Станишко
30. Поповић М. Драгољуб
31. Поповић Б. Душан
32. Поповић Ј. Ставрија

33. Радивојевић С. Стојанча
34. Раливојевић Ч. Радисав
35. Радоичић Н. Воја
36. Ристић Ј. Танасије
37. Савић А. Воја
38. Савић Д. Заре
39. Савић С. Лазар
40. Савић С. Стојан
41. Савић Б. Рашко
42. Симоновић Ђ. Јоса
43. Соколовић Ј. Драгољуб
44. Соколовић Ј. Ђорђе
45. Соколовић С. Стојанча
46. Станковић Д. Стоилко
47. Стојановић Х. Ви гко
48. Стојановић Д. Стојан
49. Стојичић М. Јован
50. Стојановић С. Стојан
51. Томић К. Борко
52. Тополчевић Ј. Јона
53. Тошић Д. Милисав
54. Цветановић Ц. Миле

КАМБЕЛЕВАЦ

1. Илић Миливоје

КАРЕ

1. Милосављевић Драгутин - Јоза

КИЈЕВАЦ

1. Видановић В. Александар
2. Видаиовић М. Витомир
3. Видановић В. Живојин
4. Живковић С. Раднсав
5. Манојловић В. Илића
6. Видановић С. Боривоје
7. Бојић А. Петар

КОВАЧЕВА БАРА

1. Стојковић Драгомир - Шиме

КРИВИ ДЕЛ

1. Миловановић Влајко
2. Стевановић Гралимир

ЛЕСКОВИЦА

1. Спасић Љ. Стамен

ЉУБЕРАЋА

1. Живковић 3. Апександар
2. Маринковић Д. Божидар
3. Стојановић Д. Славко

МАСУРОВЦИ

1. Раденковић Д. Алексанлар

ОРАШЈЕ

1. Станковић Т. Деса
2. Станковић Т. Чедомир
3. Тасић Петар - Луте

ПЕТРОВАЦ (код Пирота)

1. Ђорђевић Раде
2. Илић Живадин
3. Илић Предраг

ПИРОТ

1. Бошковић С. Јован
2. Глигоријевић Н. Арсам
3. Маринковић М. Методије
4. Милалиновић В. Стојан
5. Петровић Радован

ГЈРЕСЛАП

1. Аризановић Никола

ПРЕДЕЈАНЕ

1. Стаменковић Ј. Јован - Ранко

РАВНА ГОРА (Власотиначка)

1. Величковић Петроније

РАДИЊИНЦЕ

1. Андрејић М. Божидар
2. Андрејић Ц. Љубиша
3. Видајић С. Душан
4. Видајић В. Милутин
5. Златковић Р. Ђура
6. Илић Н. Драгољуб
7. Јовановић М. Богосав
8. Јоцић С. Славко
9. Крстић Љ. Драгољуб
10. Милошевић Д. Часлав
11. Митровић Т. Влада
12. Мигровић С. В.тала
13. Накић К. Влада
14. Радојић С. Момир
15. Стојановић Р. Тнхомир
16. Стојановић Д. Витомир

РАДОСИН

1. Божић М. Горча
2. Бошковић М. Стојан
3. Динић М. Јаблан
4. Игњатовић Т. Сава
5. Костић К. Добринко
6. Матејић М. Стојан
7. Митровић Н. Јованча
8. Николић Г. Маринко
9. Николић Г. Чедомир
10. Ристић С. Светомир
11. Стојановић Р. Душан
12. Тодоровић П. Лазар
13. Цонић И. Добросав

РАКОВ ДОЛ

1. Аврадиновић Милан
2. Вељић С. Тихомир
3. Глигоријевић Т. Борко
4. Игњатовић Драгомир
5. Игњатовић Станимир
6. Марјановић Д. Чедомир
7. Миленковић Веља
8. Миленковић С. Милисав
9. Миленковић Н. Радомир
10. Митић Борко
11. Пејчић Стања
12. Пејчић Милисав
13. Ранђеловић С. Милован
14. Ранђеловић (Вељић) Милован
15. Ристић Миодраг
16. Ристић Ј. Стања
17. Ристић Т. Стојан
18. Ристић Стојанча
19. Стевановић В. Живадин
20. Стевановић В. Рашко
21. Сгевановић Стеван
22. Стојановић Станко

РАСНИЦА

1. Тодоровић Богољуб

2. Јовановић Б. Раде

РУПЉЕ

1. Аризановић М. Александар
2. Анђелковић М. Јордан
3. Анђелковић А Ратко
4. Анђелковић В. Светомир
5. Банковић Радисав
8. Војиновић М. Драгиша
9. Голубовић О. Војислав
10. Голубовић Н. Раде
11. Гопић Сима
12. Денић К. Божидар
13. Денић К. Ранко
14. Дикић С. Божидар
15. Добрић Ђ. Милошевић
16. Дојчиновић М. Александар
17. Дојчиновић М. Милан
18. Дојчиновић Р. Сима
19. Ђорђевић А. Брагислав
20. Ђорђевић С. Десимир
21. Ђорђевић Б. Миодраг
22. Ђорђевић А Чедомир
23. Здравковић Б. Богомир
24. Здравковић М. Драгиша
25. Здравковић М. Светозар
26. Здравковић Т. Трајко
27. Ивановић С. Војислав
28. Ивановић Р. Иван
29. Ивановић Јован
30. Јовановић Сребрн
31. Китановић М. Бора
32. Костадиновић М. Владимир

33. Космадиновић Р. Милан
34. Крстић Т. Лука
35. Кутмановић М. Добривоје
36. Миладиновић Б. Миодраг
37. Миленковић Д. Светомир
38. Миловановић С. Божидар
39. Милосављевић Ђ. Драгољуб
40. Милосављевић Ј. Милан
41. Милосављевић А. Тихомир
42. Младеновић Р. Чедомир
43. Момчиловић С. Ратко
44. Прокић Града
45. Радисављевић С. Бора
46. Радојловић II. Данило
47. Ратковић Добросав
48. Савић С. Рајко
49. Славковић Б. Градимир
50. Станојевић Д. Љубомир
51. Стефановић Д. Милорад
52. Стефановић Радомир
53. Сгефановић В. Чедомир
54. Сгојановић Р. Влада
55. Сгојановић С. Владимир
56. Сгојановић В. Градимир
57. Стојановић Р. Живојин
58. Стоиљковић М. Милорад
59. Цветановић В. Андрија
60. Цветковић Н. Влада
61. Цветковић М. Бранислав

СТАЈКОВЦЕ

1. Конић Милугин - Зека

СТОЛ

1. Митић Г. Радош

СГРЕЛАЦ

1. Адамовић П. Божидар
2. Миладиновић Ж. Десимир
3. Петковић В. Бранимир
4. Ранчић М. Апександар
5. Ристић Т. Борко
6. Стојиљковић М. Десимир

СТУДЕНА

1. Андрејић М. Александар
2. Андрејић Ј. Ранђел
3. Банковић С. Радисав
4. Вељковић Ж Ранђел
5. Глигоријевић Ј. Борко
6. Глигоријевић В. Радован
7. Ђорђевић Борко
8. Ђорђевић Ђ. Војиспав
9. Ђорђевић С. Десимир
10. Ђорђевић Ђ. Јевта
11. Живковић С. Радомир
12. Игњатовић С. Александар
13. Игњатовић С. Василије
14. Игњатовић С. Десимир
15. Игњатовић А Чедомир
16. Јаниђијевић Ђ. Борисав
17. Миленковић Борисав
18. Митровић Ч. Велимир
19. Николић Р. Борисав
20. Миленковић Борисав
21. Митровић Ч. Александар
22. Николић Р. Борисав
23. Павловић А Радисав
24. Пејић Р. Душан
25. Петровић М. Богољуб
26. Ристић А Десимир
27. Тричковић Т. Славољуб
28. Стојановић Д. Нада
29. Станковић С. Видојко
30. Костадиновић А Арса

СУКОВО

1. Тодоровић С. Бранко
2 Димитријевић Ђ. Никола

ЦРВЕНАЈАБУКА

1. Анђелиновић С. Борисав
2. Богдановић Н. Александар
3. Банковић Ј. Ратомир
4. Богдановић С. Милисав
5. Богдановић Т. Станко
6. Васил>евић К. Мирко
7. Видановић В. Влада
8. Вчкалииовић II. Милисав
9. Вукадиновић П. Стојан
10. Вукадиновић П. Стојанча
11. Гол>бовић Б. Добросав
12. Димитријевић М. Јован
13. Димитријевић Н. Љубинко
14. Димитријевић М. Станко
15. Динић С. Милош
16. Ђорђевић А Драгутин
17. Ђорђевић С. Љубица
18. Ђурић В. Стојан
19. Ђурић М. Стојан
20. Здравковић М. Ђорђе
21. Здравковић С. Јован
22. Здравковић М. Мирко
23. Здравковић Д. Никола
24. Здравковић Н. Светомир
25. Златановић Љ. Мирко
26. Златковић И. Сима
27. Игњатовић Т. Владислав
28. Ивановић С. Драгутин
29. Искреновић Ј. Борисав
30. Искреновић Ј. Воја
31. Искреновић К. Никола
32. Јанковић М. Божидар
33. Јанковић М. Добривоје
34. Јанковић М. Мирко
35. Јовановић М. Милисав
36. Јовановић Р. Милован
37. Јанковић М. Станко
38. Китановић Д. Владимир
39. Китановић Р. Љубинко
40. Китановић Д. Радомир
41. Костадиновић М. Жарко
42. Крстић Ђ. Раша
43. Лепојевић Р. Борисав
44. Лепојевић М. Јосиф
45. Лепојевић С. Мирко
46. Ленојевић Р. Стојан
47. Лепојевић С. Станоје
48. Миленковић С. Милован
49. Миленковић С. Славко
50. Михаиловић С. Милева
51. Николић И. Милоје
52. Нејчић В. Милоје
53. Пејчић В. Никодије
54. Пауновић А Стојан
55. Пегровић Р. Драгомир
56. Петровић Р. Зака
57. Пировић С. Милован - Јова
58. Рајковић П. Града
59. Рајковић Р. Милош
60. Рајковић Ч. Стојанка
61. Рајковић А Стојанча
62. Ранђеловић Ђ. Раша
63. Спасић Ј. Милисав
64. Спасић М. Милоје
65. Стаменковић Борисав
66. Стаменковић Т. Иван
67. Сгаменковић С. Милован
68. Стаменковић С. Славко
69. Оаменковић Р. Стојан
70. Сивановић М. Борисав
71. С'|евановић Ђ. Власга
72. Стевановић А Добросав
73. Стевановић М. Драгутин
74. Сгевановић С. Драгутин
75. Стојадиновић М. Мирко
76. Стоилковић С. Милоје
77. Стоичић С. Бошко
78. Стоичић Т. Милисав
79. Сгоичић М. Радунка
80. Стојановић В. Миливоје
81. Стојковић С. Заре
82. Стојковић Ј. Јован
83. Стојковић Ј. Љуба
84. Сгојковић Д. Љубомир
85. Стојковић С. Миливоје
86. Стојковић Ј. Милисав
87. Стојковић С. Најдан
88. Стојковић М. Раша
89. С|ојковић Д. Светислав
90. С'|ојковић И. Славко
91. С'|ојковић С. Стојан
92. Стојичић Љ. Стојанча
93. Танчић Ј. Драгутин
94. Танчић Н. Михаило
95. Танчић Ј. Раша
96. Танчић Н. Станоје

ЦРНЛ ТРАВА

1. Аиостоловић Ј. Мика
2. Апостоловић Ј. Светислав
3. Анђелковић С. Ранђел
4. Будић М. Гаврило
5. Богдановић Б. Синнша
6. Богдановић М. Стојанча
7. Богдановић М. Радован
8. Богдановић М. Александар
9. Бошковић Ј. Божило
10. Бошковић К. Иван
11. Бошковић Р. Предраг
12. Бошковић С. Бошко
13. Богојевић Ј. Вида
14. Богојевић Ј. Александар
15. Богојевић Ђ. Апекса
16. Богојевић К. Станко
17. Благојевић С. Ћира
18. Војиновић 3. Иван
19. Војиновић Т. Љубомир
20. Вучковић Ј. Светиспав
21. Вучковић М. Стојанка
22. Вучковић С. Велибор
23. Величковић Д. Велимир
24. Голубовић С. Велимир
25. Глигоријевић Ј. Михајло
26. Грујић С. Видосав
27. Дамјановић Т. Светозар
28. Данковић Р. Јованча
29. Дојчиновић Т. Никола
30. Димић Д. Добривоје
31. Димнћ Д. Божило
32. Димић Д. Градимир
33. Димић С. Ратомир
34. Димитријевић А Драгић
35. Димнтријевић А. Светозар
36. Димитријевић А Станко
37. Динић Ј. Драгомир
38. Динић Ј. Живојин
39. Ђикић В. Десимир
40. Ђикић В. Боривоје
41. Ђикић Ј. Војислав
42. Ђикић Т. Ђура
43. Ђикић Т. Сава
44. Ђикић В. Десимир
45. Ђокић Ц. Младен
46. Ђокић Т. Живојин
47. Ђорђевић М. Дража
48. Ђорђевић Ј. Наум
49. Ђурић В. Чедомир
50. Златановић Д. Светозар
51. Златановић Н. Боривоје
52. Златановић Ц. Стојанча
53. Илић К. Драгољуб
54. Ивановић М. Станко
55. Ивановић В. Сима
56. Ивановић С. Љубомир
57. Ивковић С. Ааекса
58. Ивковић С. Божидар
59. Искреновић Д. Алекса
60. Јовановић В. Христа
61. Јовановић С. Богосав
62. Јовановић Т. Милош
63. Јовић Ј. Десимир
64. Јанковић Д. Љубица
65. Јанковић Д. Радослав
66. Кузмановић В. Иван
67. Кузмановић Д. Петар
68. Којчић К. Градимир
69. Којчић Т. Стојан
70. Китановић Б. Ранђел
71. Китановић С. Сретен
72. Крстић М. Бранко
73. Крстић А Тихомир
74. Лепојевић Ц. Алекса
75. Љубић Н. Сима
76. Љубић С. Стојадинка
77. Момчиловић Ј. Видоје
78. Момчиловић С. Живојин
79. Момчиловић М. Божидар
80. Момчиловић М. Светозар
81. Момчиловић Д. Драгољуб
82. Миладиновић П. Милан
83. Миладиновић Б. Радивоје
84. Ми.тадиновић И. Радомир
85. Миладиновић С. Чедомир
86. Милтеновић Ј. Мика
87. Милтеновић Д. Мирко
88. Милтеновић Л. Стојанча
89. Милтеновић Б. Братислав
90. Милтеновић Д. Ненад
91. Милановић Ј. Градимир
92. Миленковић С. Михајло
93. Миленковић С. Мика
94. Миленковић М. ЈБубомир
95. Миловановић М. Мнолраг
96. Миловановић Ј. Божидар
97. Миловановић С. Алекса
98. Миловановић С. Станча

99. Милетић С. Ратомир
100. Михдјловић Ђ. Ставра
101. Михајловић Ђ. Радомир
102. Михајловић Ј. Миливоје
103. Милчић Ђ. Алекса
104. Милчић Ј. Велимир
105. Милчић Ј. Симеои
106. Митровић Ј. Јован
107. Митровић М. Радослав
108. Маринковић М. Војислав
109. Недељковић Н. Миодраг
110. Недељковић Д. Станко
111. Недељковић М. Миодраг
112. Несторовнћ С. Челомир
113. Николић Б. Иван
114. Печиновић 3. Ставра
115. Печиновић М. Стојанча
116. Петровић М. Градимир
117. Петровић Ј. Љубомир
118. Петровић В. Радојица
119. Петровић В. Станиша
120. Пешић В. Божидар
121. Радосављевић Т. Божидар
122. Радосављевић М. Боривоје
123. Радосављевић Ј. Аралампије
124. Радосављевић А Срећко
125. Радосављевић Р. Тихомир
126. Радосављевић В. Војислав
127. Радосављевић Ј. Живоин
128. Радосављевић Ђ. Видоје
129. Радосављевић Т. Славко
130. Радосављевић Т. Борнсав
131. Радосављевић С. Бошко
132. Радосављевић Т. Пантелеја
133. Радосављевић Ц. Витомир
134. Радисављевић С. Љубомир
135. Радисављевић С. Ђорђе
136. Радојловић Ј. Витомир
137. Радојловић Д. Владимир
138. Радојловић Д. Милић
139. Радојловић Д. Стојан
140. Радојловић Ј. Стојанча
141. Радојловић Т. Чедомир
142. Радојловић Т. Божидар
143. Радивојевнћ Ј. Драгомир
144. Рајковић С. Симеон
145. Радуловић Т. Драгиша
146. Ракић Ђ. Љубомир
147. Ристић Б. Божидар
148. Ристић Д. Чедомир
149. Станковић И. Војислав
150. Станковић П. Ђура
151. Станковић Д. Витомир
152. Станковић С. Александар
153. Станковић Д. Витомир
154. Станојевић С. Светозар
155. Станојевић С. Јованча
156. Станојевић Б. Станоје
157. Станојевић Ј. Василије
158. Станојевић С. Чедомир
159. Стојановић С. Добривоје
160. Стојановић Д. Сава
161. Стојановић С. Градимир
162. Стојановић С. Ђура
163. С|анојевић Р. Живојин
164. С|аменковић Т. Ђура
165. Стаменковић Т. Ива
166. Сгаменковић Т. Цветко
167. Станимировић С. Глиша
168. Стефановић Д. Радивоје
169. Стевановић Д. Драгомир
170. Стевановић Д. Светозар
171. Оефановић М. Десимир
172. Оефановић Ј. Градимир
173. Стефановић К. Братислав
174. Оефановић К. Војислав
175. Стефановић И. Десимир
176. Стојичић М. Радован
177. Стојичић Ј. Сима
178. Стјичић Ј. Симка
179. Стојић П. Станча
180. Страхињић Б. Тодор
181. Славаковић Д. Боривоје
182. Славковић Ц. Љубомир
183. Цекић Б. Радован
184. Цекић Б. Петар
185. Цвегковић М. Чедомир
186. Цветковић М. Велимир
187. Цве1Ковић М. Вшомир

ШИШАВА

1. Ђорић П. Апександар
2. Ђорић Ј. Јован

1. Деновски Динко Заре

С П И С А К

ПОГИНУЛИХ, УМРЛИХ И НЕСТАЛИХ БОРАЦА СЕДМЕ СРПСКЕ БРИГАДЕ НОВЈ *

1. АДАМОВИЋ В. ВЛАДА, (1914. године у с. Извору лужнички срез), керамичар, борац од 5. 10. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо на Каблару у борби против Немаца.
2. АДАМОВИЋ Д. ДРАГУТИН, (1923. с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 15. 1. 1945. на Дрини у борби противу Немаца
3. АДАМОВИЋ С. САВА, (1922, с. Криваљ код Бора), борац од 22. 9. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 16. 4. 1945. године код Циганишта.
4. АДАМОВИЋ С. ЖИВОРАД, (1924. с. Церовац код Пожаревца), борац од 20. 10. 1944. у 3/2 батаљону, погинуо 6. 2. 1945. код с. Жабара у борби против усташа и четника.
5. АЛЕКСАНДРОВИЋ Милоша МИЛОШ, (1919, у с. Малајници код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо фебруара 1945. код Брчког.
6. АПОСТОЛОВИЋ Ј. МИКА, (Црна Трава) погинуо 1945. године.
7. АРАНЂЕЛОВИЋ П. ДРАГОМИР, (1925. с. Суљковац код Светозарева), борац од 6. 10. 1944, погинуо 30. 5. 1945. године.
8. АРИЗАНОВИЋ НИКОЛА из с. Преслапа, борац од 1943, погинуо 23. 4. 1944. године у борби на Рњосу противу бугарских фашиста.
9. АРСИЋ Ж. БОРИСЛАВ, (1927. с. Смољанац код Пожаревца), борац од 28. 9. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 19. 4. 1945. код Дервенте.
10. АРСИЋ С. МИХАИЛО, (1923, с. Божовац код Пожаревца) погинуо 15. 2. 1945. године код Жабара у борби противу четника и усташа.
11. АНДРИЈЕВИЋ ЖИВОЈИН, (Грачац) умро у времену између 10. и 28. 2. 1945. године у тузланској болници од тифуса.

* Подаци за погинуле до новембра 1944. године узети су из Оперативног дневника 7. срп. бриг. А VII, к. 1070, рег. бр. од 1-1/5 до 1-83/5. За погинуле, умрле и нестале у каснијим борбама подаци су нађени у А, VII, РПК-32, р-1, ф-1, р-2, ф-1, р-6, 8,7/2, 1/1, 1/2, 3/1, 5/1, 5/3; РПК-79, р-1, ф-3; РПК-89, р-8, ф-28. За извесган број погинулих податке су дали њихова родбина и саборци. За један број погинулих аутори у току истраживања нису могли да открију њихова имена и друге податке, а за мањи број нису могли бити утврђени потпуни основни подаци који су били потребни за ову монографију. Ове мањкавости проистекле су из недостатака ратне администрацијеЈер није могла бити у свим приликама ажурно вођена.

12. АНТИЋ Станоја ЖИВОЈИН, (10.7. 1909. у с. Шаркамену *од Неготина), у НОБ од 20. 10. 1944, погинуо децембра 1944. на Дрини код Љубовије.
13. АНТИЋ С. СВЕТИСЛАВ, (1924. Зајечар), борац од 15. 5. 1944, погинуо 4. 1. 1945. код Грачанице.
14. АНЂЕЛКОВИЋ С. ДИНКА, (1924. у с. Кални), домаћица, борац 3/4. батаљона, умрда од тифуса 27.2.1945. утузланскојболници.
15. АКСЕНТИЈЕВИЋ Н. БРАНИСЛАВ (из с. Опленића) погинуо 30. 4. 1945. године на реци Уни.
16. АЛЕКСИЋ Д. БОЖИДАР (1926. Бели Поток) погинуо 29. 3. 1945. године.
17. АЛЕКСИЋ С. СВЕТОМИР (1914. Сокобања), борац од 18. 7. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 17. 2. 1945. године код Ханпијеска.
18. АЛЕКСИЋ-СТОЈАНОВИЋ Ж. МИЛУТИН (1924. с. Врбовац), борац од 14. 8. 1944. године, погинуо 6. 9. 1944. године у борби против Немаца око Зајечара.
19. АЋИМОВИЋ Живана ЧЕДОМИР, (17. 1. 1910. у с. Шаркамену код Неготина), у НОБ од 20. 10. 1944, погинуо децембра 1944. на Дрини код Љубовије.
20. БАЛАБАНОВИЋ НИКОЛА (Гамзиград Зајечар.) погинуо 7. 10. 1944. године код с. Луке у борби против Немаца.
21. БАЛУКА Динула КОСТА, (1920. у с. Уровици код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо 28. марта 1945. код Грачанице.
22. БАНКОВИЋ Ј. ДИМИТРИЈЕ (1925, с. Јабуковац код Неготина. борац од 27. 10. 1944,) погинуо 29. 4. 1945. с. Зарићи на р. Уни у борби прогиву усташа и Немаца.
23. БАНКОВИЋ Ј. РАТОМИР (1916. с. Црвена Јабука, лужнички срез), борац од 1944. у Другом батаљону, погинуо 7. 9. 1944. у борби противу Немаца за Зајечар.
24. БАРБУЛОВИЋ Д. ЈОВАН, (1924, с. Јауковац код Брзе Паланке), борац од 27. 10. 1944. године, погинуо 21. 1. 1945. године код с. Велика Бријесница.
25. БЕЋИРОВИЋ Т. АЛЕКСАНДАР, (1923, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944. године, погинуо 10. 2. 1945. код Сребреника.
26. БЕЋИРОВИЋ С. ЈАНКО (1919, с. Кривељ) земљорадник, борац од 28. 9. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 28. 3. 1945. године код Грачанице.
27. БЛАГОЈЕВИЋ Петра МАРИНКО - Мика, (24. 3. 1924. у Д. Милановцу у НОБ од септембра 1944, погинуо марта 1945. код Грачанице.
28. БЛАГОЈЕВИЋ М. РИСГА (1914, Д. Милановац), борац од 4. 10. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. године код Грачанице.
29. БЛАГОЈЕВИЋ Б. СТАНИМИР (1926. године с. Лозовик) погинуо 7.5. 1945. године код Штарјака - шири рејон Самобора.
30. БЛАГОЈЕВИЋ С. ЋИРА (1922, Црна Трава, власотиначки), борац од 1944. године, погинуо 27. 5. 1944. године у Горњој Оруглици (Јабланица)-у борби против чегника.
31. БЛИДАРЕВИЋ С. ПАУН (1925, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 2. 3. 1945. године, место погибије непознато.

32. БОГДАНОВИЋ М. БОЖИДАР, (с. Затоње, рамски), борац од 3. 11. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 20. 4. 45. у борби за ослобођење Босанског Бродз
33. БОГДАНОВИЋ М. ВЛАДИМИР, (1924, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 8. 9. 1944. године, погинуо 7. 10. 1944. код с. Луке у ширем рејону Бора у борби против Немаца.
34. БОГДАНОВИЋ Б. ВИТОМИР (1925, с. Кривељ код Бора) погинуо 1. 5. 1945. у борби против Немаца на р. Уни, у другом податку стоји да је погинуо 30. 4. 45. године.
35. БОГДАНОВИЋ Д. ДУШАН (Београд) погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усташа.
36. БОГДАНОВИЋ Ј. ДРАГУТИН (1916. с. Кривељ код Бора), борац од 28. 9. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 7. 11. 1944. код с. Ракова код Чачка у борби против Немаца.
37. БОГДАНОВИЋ М. МИЛИВОЈЕ (1921, с. Борике код Шапца), борац од 27. 10. 1944., погинуо 5. 4. 1945. на Бандри у шире.м рејону Грачанице.
38. БОГДАНОВИЋ Ђорђа НИКОЛА (1911. у с. Малајници код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо фебруара 1945. код Брчког.
39. БОГДАНОВИЋ Т. СТАНКО, (1911, с. Црвена Јабука, лужнички срез), борац од 1943, за време формирања бригале био у Трећем батаљону, погинуо 30. 7. 1944. на Јаворским падинама у борби против четника.
40. БОГДАНОВИЋ Б. СИНИША (1923, Црна Трава, власотиначки), борац од 4. 2. 1944. године, погинуо од бугарских фашиста 30. 6. 1944., код Белог Потока- шири рејон Књажевца.
41. БОГДАНОВИЋ М. РАДОВАН (1924, с. Црна Трава, власотиначки), борац од 1943. године, за време формирања бригаде био политички комесар 3/3. батаљона, погинуо 5. 7. 1944. у Врбовцу код Сокобање.
42. БОГОЈЕВИЋ Н. БОГОЈЕ (1925. с. Кална-власотиначка), грађевински радник, борац од 4. 2. 1944, умро од тешких рана у тузланској болници 2. 3. 1945. године.
43. БОЈКОВИЋ П. СТОЈАН (1924, с. Кривељ код Бора), борац од 28. 9. 1944. г. погинуо 24. 1. 1945. у с. Милићу- рејон Брчког.
44. БОШКОВИЋ М. БОЖИДАР, (1923, с. Затова - рамски срез), борац од 3. 11. 1941, у бригади био у 1/2. батаљону, погинуо 20. 4. 1945. године код Босанског Брода. У другом податку стоји да је из Дубоке, салашки срез.
45. БУЂЕВАЦ Ј. МИЛОЉУБ (1921, Горња Горјевица - Љубички срез), борац од 19. 11. 1944. године, у 2/3. батаљону, погинуо 31. 1. 1945, с. Борике- рејон Брчког.
46. БУЉУГИЋ СРЕТЕН, (Крушевац) погинуо 7. 10. 1944, код с. Луке V ширем рејону Бора
47. БРАНКОВИЋ Д. ЖИВОЈИН (1925, Смедеревска Паланка), борац од 1. 10. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 28. 3. 1945. код Грачанице.
48. ВАСИЉЕВИЋ Ж. БРАНКО (1927. с. Брајковац, колубарки срез), борац од 20. 10. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 28. 3. 1945. код Грачанице.

49. ВЛСИЉЕВИЋ М. ГВОЗДЕН (1916, с. Лозовик - код Светозарева), борац од 1. 11. 1944, у 3/3. батаљону, извршио самоубиство из непознатих разлога.
50. ВАСИЋ И. ВАСИЛИЈЕ (1919, Београд) у списку РПК на ред. броју 6.
51. ВАСИЋ М. ВАСИЛИЈЕ (1919. Београд), борац од 10. 10. 1944. V 3/3. батаљону, погинуо 6. 4. 1945. на Бандри код Грачанице.
52. ВАСИЋ М. ТИХОМИР, (1905, с. Вел.Црниче - код Пожаревца), борац од 10. 10. 1944. у 3/2 батаљону, погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту, у рејону Добоја, у борби против усташа.
53. ВИДИК Ф. ЈОСИФ (1923. с. Шајковац, рибнички срез), борац од 18. 4. 1945. године у 1/3. батаљону, погинуо 20. 4. 1945. године код Босанског Брода у борби против Немаца и усташа.
54. ВИДАНОВИЋ Ц. БРАНИСЛАВ (1924. Братунац) погинуо 23. 3. 1945.
55. ВИДАНОВИЋ М. ВИТОМИР (1925. у с. Кијевцу, лужнички), грађевински радник, борац од 1943, погинуо 10. 5. 1944. на Голубињку у борби против бугарских фашиста - полиције.
56. ВИДЕНОВИЋ И. ЈОВАН (1922. год. с. Зриње, рамски срез) погинуо 30. 4. 1945. у борби на реци Уни против усташа и Немаца.
57. ВИДЕНОВИЋ Д. ЧЕДОМИР, (1923, у с. Добром Пољу, Власотиначки), грађевински радник, борац од 25. 1. 1944. у Другом батаљону, погинуо 24. 7. 1944. на Буковику противу четника.
58. ВИДОЈЕВИЋ И. ЈОВАН (1922, Вировитица, петрињски срез), борац од 9. 7. 1944, погинуо 30. 4. 1945. године код Босанског Новог у борби против Немаца и усташа.
59. ВЕЈАГИЋ СТОЈАН борац Трећег батаљона погинуо 1.11. 1944. године код Чачка у борби против Немаца.
60. ВЕЛИМИРОВИЋ В. ЉУБОМИР, (1913. у с. Сиколи код Неготина), у НОБ од 10. 10. 1944, погинуо марта 1945. код Грачанице.
61. ВЕЛОШЕВИЋ М. МИЛАДИН (1924. с. Бегаљица - Шумадија), борац од 16. 12. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 23. марта 1945. у с. Омербашићима- шири рејон Грачанице.
62. ВЕЉИЋ С. ТИХОМИР (1907. у с. Раков Долу, лужнички), борац од 1944, погинуо 5. 7. 1944. у с. Врбовцу код Сокобање.
63. ВЕСЕЛИНОВИЋ Т. ТИХОМИР, (1920. у с. Кални, власотиначки), грађевински радник, борац од 4. 2. 1944, фебруара 1944. године четници су га заробили код с. Биљанице, одвели у Власотинце и стрељали.
64. ВЛАТКОВИЋ Б. БРАНКО, погинуо 20. 4. 1945. године.
65. ВЛАТКОВИЋ М. БРАНКО, (1920, с. Јаша - Петриња), борац од 7. 12. 1944. у 3/1. батаљону, погинуо 30. 4. 45. код Босанског Новог у борби против усташа и Немаца на реци Уни.
66. ВОЈИНОВИЋ И. МИЛУТИН (1906, с. Кривељ код Бора), борац од 29. 9. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. код Босанског Новог у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
67. ВУЧКОВИЋ Р.' РАДОСАВ (1906, с. Кривељ код Бора), борац од 29.9. 1944, погинуо 5. 5. 1945. код Грачанице.
68. ВОЈИНОВИЋ Ј. ЖИВОЈИН(1925, с.Јабуковик - Црна Трава), грађевински радник, борац од 4. 2. 1944, погинуо 23. 4. 1944. код с. Кијевца - Лужница.

69. ВУКАДИНОВИЋ В. ДОЈЧИН, (1924, с. Приђевац), борац од 6.10. 1944. у 2/3 батаљону, погинуо 5. 5. 1945. у с. Купреси - шири рејон Самобора.
70. ВУКАДИНОВИЋ М. ЖИВОЈИН,борац 2/3 батаљона, погинуо 7. 11. 1944. V с. Ракови код Чачка у борби против Немаца.
71. ВУКАДИНОВИЋ Р. МИЛИСАВ, (1926, с. Црвена Јабука лужнички), грађевински радник, борац од 1943, погинуо 11. 6. 1944. године несрећним стучајем у с. Граовце - Расина.
72. ВУЈИЋ М. ВЕСЕЛИН (1925, у с. Јабуковцу код Неготина), борац од 25. 10. 1944. године у 2/3. батаљону, погинуо 15. 3. 1945. - подлегао ранама.
73. ВУЛОВИЋ И. МИОДРАГ (1922. у с. Врањци - Светозарево), борац од 6. 10. 1944. године у 2/2. батаљону, погинуо 3. 3. 1945. код с. Сокола- шири рејон Грачанице.
74. ВУЦУЛОВИЋ Војислава ДИМИТРИЈЕ, (1923. у с. Јабуковцу код Неготина) у НОБ од 27. 10. 1944, умро од тифуса у болници 4. марта 1945.
75. ГАЈИЋ Т. БОЖИДАР (с. Дарковац), борац од , погинуо 13. 4. 1944. на Тумби у борби прогив бугарских фашиста.
76. ГАВИЋ С. СТАМЕН (1914. с. Црнојка - Зајечар), борац од 3. 11. 1944. у 3/2. батаљону, заробљен од четника 6. 2. 1945. године и није се вратио.
77. ГИБАВИЋ САВО, (1914. с. Живинац - Прибој), борац од 20. 4. 1945, погинуо 25. 4. 1945, Босански Нови.
78. ГЛИГОРИЈЕВИЋ Н. АРСА, (1905. Пирог), борац од 1944, погинуо 30. 6. 1944. код Белог Потока у ширем рејону Књажевца V борбама противу бугарских фашиста.
79. ГЛИГОРИЈЕВИЋ Т. БОРКО (1926, с. Раков Дол, лужнички), борац од 1943, погинуо 24. 5. 1944, на пл. Кукавици код Лесковца.
80. ГЛОГОВИЋ САДА, (рођен у с. Живинце - Прибој) погинуо 29. 4. 1945. с. Зарићи V борби противу Немаца и усташа на реци Уни.
81. ГЛИШИЋ МИЛОРАД, (рођен на Влас^ни) погинуо 23. 4. 1944. на Рњосу у борбама против бугарских фашиста.
82. ГОГИЋ Ж. РОДОЉУБ, (1923. с. Мађаре - Ражањ), борац од 21. 4. 1944, погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усгаша.
83. ГОГОНЕТИЋ Јована ЂОРЂЕ, (1923. у с. Јабуковцу код Негогина) VНОБ од 27. 10. 1944, погинуо марта 1945. код Грачанице.
84. ГОЛУБОВИЋ Б. АНЂЕЛ (рођен у с. Купусишту код Брзе Паланке), погинуо 23. 3. 1945. у с. Ибрићима - шири рејон Грачанице.
85. ГОЛУБОВИЋ С. ВЕЛИМИР (1907. Црна Трава власотиначки) рањен 22. 6. 1944. у борби против четника као политички комесар Првог батаљона. За време лечења у с. Сеселцу откривен у склоништу и сгрељан заједно са још неколико рањеника и двојицом болничара.
86. ГОЛУБОВИЋ Б. ДОБРОСАВ (1926. ус. Црвеној Јабуци, лужнички), борац од 15. 1. 1944, погинуо 24. 2. 1944. код с. Равног Дола против бугарске фашистичке полиције.
87. ГОЛУБОВИЋ ДОБРИВОЈЕ(1907. с.Градска.ЦрнаТрава), грађевински радник, борац од 1944, погинуо 24. 7. 1944. на Буковику и борби против четника.

88. ГОЛУБОВИЋ РАДОМИР (1926. с. Рупље, Црна Трава), борац од 12. 4. 1943. у 2/1. батаљону, погинуо 23. 3. 1945. код Грачанице.

89. ГРАДАШЕВИЋ Д. АДИЈАН, (1924. с. Градачац), борац од 15. 9. 1944, погинуо 6. 4. 1945. на Циганишту, у ширем рејону Добоја, у борби против усташа и Немаца.

90. ГРГИЋ Б. ДУШАН (1925. с. Селовац - јасенички), борац 3/3. батаљона од 27. 10. 1944, погинуо 8. 5. 1945. код Свете Недеље- шири рејон Самобора.

91. ГРИПЕАРЕВИЋ Милугина МИЛАДИН, (1922. у с. Јабуковцу код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944. умро у болници од тешких рана априла 1945.

92. ГРУЈИЋ БОРИВОЈЕ (1921. с. Штубик код Неготина) у НОВЈ од 27. 10. 1944. подлегао ранама 1945. г. у Босни.

93. ГРУЈИЋ 11. НИКОЛА (1924. с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 7. 10. 1944. у с. Луке- шири рејон Бора.

94. ГРКОВИЋ М. СТЕВАН, (1902, плашки) погинуо 2. 5. 1945. у борби против Немаца и усташа на реци Уни.

95. ГРУБОР Н. ДУШАН (из Ридаре, Босански Нови) умро 28. 2. 45. од тифуса у тузланској болници.

96. ГУРАНОВИЋ Д. ДУШАП (1921. с. Јабуковац код Неготина), борац од 4. 11. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. године на Бандри - шири рејон Грачанице.

97. ДАВИДОВИЋ Ј. МИЛОВАН (1927., с. Чуруг код Новог Сада), борац од 26. 4. 1945. у 2/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. код Босанског Новог у борби против усгаша и Немаца на р. Уни.

98. ЛИДИЋ Војислава СТАНОЈЕ, (1924. у с. Малајници код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо 16. априла 1945. на Циганишту у продору према Добоју.

99. ЛИМАНИЋ М. МИЛОРАД (15. 2. 1912. у Власотинцима), члан КПЈ од 1940, погинуо 21. 5. 1944. као начелник штабаСедме бригаде на Корубама - Црна Трава у борби против бутарских фашиста. Прогл"'^ен за народног хероја Југославије.

100. ДИМИЋ Д. БОШКО (1919. у Црној Трави, власотиначки), борац од 1943, по^инуо 30. 6. 1944. код Белог Потока- шири рејон Књажевца.

101. ЛИМИЋ Д. ГРАДА - (1921. Црна Трава - Власотиначки), борац од 1943, погинуо 21. 5. 1944. на Корубама код Црне Траве, као земеник команданта батаљона у борби против бугарских фашиста.

102. ДИМИЋ Н. ДРАГОМИР, (1909. Пожаревац) погинуо 20. 4. 45. год.

103. ДИНИЋ Н. АЛЕКСАНДАР, (1909, Пожаревац), борац од 10. 7. 1944. V 3/2. багаљону, погинуо 20. 4. 1945. код Босанског Брода.

104. ЛИНИЋ М. ДРАГОМИР (1924. с. Мајур код Светозарева), борац од 15. 7. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 24. 4. 1945. код Добоја.

105. ДИНИЋ ВИТОМИР (из с. Дарковца Црна Трава) због ситне крађе у с. Бабичком сгрељан 17. 5. 1944. године наСувој планини.

106. ЛИМИТРИЈЕВИЋ Н. БОЖИДАР (1921, Зајечар), борац од 16. 10. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. у борбама против усташа и Немаца на р. Уни.

107. ДИМИТРИЈЕВИЋ Ж. ВИТОМИР (1927. с. Кргеељ код Бора), земљорадник, борац од 29. 9. 1944, погинуо 10. 12. 1944. у борби против Немаца и усташа у долини Дрине. У упитнику Месне заједнице Кривеља пише да је погинуо код Шапца, што је, вероватно, грешка.

108. ДИМИТРИЈЕВИЋ В. МИОДРАГ (1920, с. Г.Стипва - Светозарево), борац од 5. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 6. 2. 1945. V с. Жабарима - рејон Брчко у борби против четника.

109. ДИМИТРИЈЕВИЋ Ђ. НИКОЛА (1926. у с. Невљи код Димитровграда настањен у с. Сукову код Пирота), гимназијалац, борац од 21. 4. 1944. у 3/2 батаљону, погинуо 29. 11. 1944. на Каблару у борби против Немаца.

110. ДИМИТРИЈЕВИЋ А СВЕТОЗАР (1927, Црна Трава - власотиначки), борац од 6. 5. 1944. у 2/1 батаљону, погинуо 27. 4. 1945, у рејону Босанског Новог, у борби против Немаца и усташа на реци Уни.

111. ДОБРИЋ К. ЂОРЂЕ (1903, с. Дуиановац код Неготина), борац од 10. 4. 1945, у Транспортној чети бригаде, погинуо 16. 4. 1945. код Циганишта рејон Добоја.

112. ДОБРИЋ М. ДИМИТРИЈЕ (1921, с. Радујевац), борац од 10. 11. 1944, погинуо 30. 4. 1945. код Босанског Новог у борби против Немаца и усташа на реии Уни.

113. ДОДЕЈИЋ Т. ЈОВАН (из с. Шербановца - бољевачки) погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усташа на реци Уни.

114. ДОБРОСАВЉЕВИЋ С. ЖИВАДИН (1920. с. Глоговац), борац Четвртог батаљона, погинуо с. 5 1945. код Писаревине - рејон Самобора.

115. ДОЈЧИНОВИЋ ПЕТАР (с. Брод - Црнотравски) погинуо 24. 7. 1944. на Буковику.

116. ДОСТАНИЋ С. МИРОЈБУБ (1922. с. Брђани код Брзе Паланке), борац од 27. 11. 1944, погинуо ЗО. 4. 1945. код Босанског Новог V борби противу Немаца и усташа на реци Уни.

117. ДРАГИЋ Н. МИЛИЈА (1921. с. Јабуковац код Неготина), борац од 15. 10. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. године на правцу према Добоју. Према другом податку погинуо је 8. 4. 1945. године.

118. ДРАГИЋ Д. ПАУН (1926. с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 10. 3. 1945. године - шири рејон Тузле.

119. ДРАКУЛИЋ М. ЧЕДОМИР, (1919. с. Будинци, Нашице), борац од 12. 4. 1945. у 2/3. батаљону, погинуо 7. 5. 1945. код с. Штарјака- шири рејон Самобора.

120. ДУДЕЈИЋ А ЂОРЂЕ (1925. с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944. године, погинуо 5. 3. 1945. године-шири рејон Градачца правцу према Требави.

120а. ДУГИЋ М. БОРИВОЈЕ (1925. Штубик) борац од 25. X 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1944. год. код Босанског Новог у борби против Немаца и усташа на реци Уни.

121. ДУШАНОВИЋ М. ДУШАН (1922. с. Мајковац - Поморавље), борац од 3. 9. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 27. 2. 1945. у с. Топаловићи- шири рејон Грачанице.
122. ЂИКИЋ С. ДИНКА (1924. с. Кална-власотиначка), борац од 5.5. 1944. у 1/1. батаљону, умрла приликом операције 1. 4. 1945. године.
123. ЂУКИЋ ВЛАДИМИР, из Штаба бригаде, погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту у борби против усташа и Немаца- шири рејон Добоја.
124. ЂУРИЋ Р. ВЛАСТИМИР (1916. Г.Клакор- Дервента), борац од 25. 11. 1944, писар бригаде, подлегао ранама 20. 4. 1945. у болници у Дервенти.
125. ЂУКИЋ Ж. ЈАКОВ (1922. Младеновац), борац од 27. 11. 1944. у 1/2. батаљону, 13. 12. 1944, погинуо у борби против Немаца у долини Дрине- шири рејон Љубовије.
126. ЂУРИЋ М. ДРАГОСЛАВ, (1923, с. Рековац, јасенички), борац од 27. 10. 1944. у 3/2. батаљону, заробљен 6. 2. 1945. код Жабара, даља судбина непозната.
127. ЂУРИЧИЋ С. МИЛАН (1920, с. Глина), борац од 30. 10. 1944. у 2/3. батаљону, подлегао ранама 2. 4. 1945. у тузланској болници.
128. ЂУРИЧИЋ А БОГДАН (1909. с. Велика Бријесница - Босански Брод), борац од 22. 4. 1945. у 2/2. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. на реци Уни у борби против Немаца и усгаша.
129. ЂУРИЧИЋ АЛЕКСАНДАР (1922. с. Дубровица код Пожаревца), борац од 28. 11. 1944. у 2/2. батаљону, погинуо 27. 2. 1945. с. Топаловићи- шири рејон Грачанице-у борби против четника.
130. ЂОКИЋ С. МЛАДЕН (1911. Црна Трава), борац од 10. 3. 1944, погинуо на Тумби 1944. г. у борби против Бугара.
131. ЂОРИЋ П. ЈОВАН (1920. с. Шишава - Власотинци), борац од 28. 3. 1944. у 2/2. батаљону погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усгаша на р. Уни.
132. ЂОРЂЕВИЋ М. АНДРИЈА (1920. с. Трњане код Пожаревца), борац од 28. 10. 1944. у 1/2 батаљону, погинуо 29. 11. 1944. на Каблару у борби против Немаца.
133. ЂОРЂЕВИЋ А БРАТИСЛАВ (1910, у с. Рупљу, Црна Трава), грађевински радник, борац од 1943, погинуо 23. 4. 1944. код с. Кијевца - лужнички срез, у борби против бугарских фашиста.
134. ЂОРЂЕВИЋ П. ВОЈА (1918, с. Трешња - Ниш), борац од 7. 12. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 31. 3. 1945. у с. Барицама код Грачанице.
135. ЂОРЂЕВИЋ Димитрија ДИМИТРИЈЕ, (1926. у с. Јабуковцу код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944., умро од тифуса априла 1945. у војној болници.
136. ЂОРЂЕВИЋ Александра ДОБРИВОЈЕ, (5. 9. 1912. у с. Шаркамену код Неготина), у НОБ од 20. 10. 1944, погинуо јануара 1945. код Пурачића у Босни.
137. ЂОРЂЕВИЋ Р. ДРАГОСЛАВ (1923, с. Мајур -Светозарево), борацод 27.10.1944. у 1 /2. батаљону, погинуо 5.4.1945. на Бандри- шири рејон Грачанице.
138. ЂОРЂЕВИЋ Ђ. ЈЕВТА (1926, с. Студена - лужнички), борац од 1944. умро у болници у Трсту, 1945. године.
139. ЂОРЂЕВИЋ О. РАДОМИР (1915, с. Добро Поље - власотиначки). грађевински радник, борац од 1. 5. 1944, у Трећем батаљону, погинуо 30. 6. 1944 код Белог Потока - рејон Књажевца.

140. ЂОРЂЕВИЋ РАДЕ (с. Петровац пиротски), борац од 1943, стрељан у бригади због недисциплине 15. 4. 1944. на Таламбасу.
141. ЂОРЂЕВИЋ М. ТИХОМИР (1924, с. Кална, власотиначка), борац од 1943, нестао у таласима Јужне Мораве у време гажења 22/23. 5. 1944. код Грделице. Претпоставка је да се удавио.
142. ЂОРЂЕВИЋ Т. ТОМИСЛАВ (1930. с. Барје, Чифлук код Пирота), борац од 7. 9. 1944, курир бригаде, погинуо 7. 5. 1945. код с. Шторјака- шири рејон Самобора. У месту рађања и упитнику у пиротском исгоријском архиву води се као Стојановић, рођ. 1931. године.
143. ЂОРЂЕВИЋ М. МИЛОРАД (из с. Кривеља код Бора) погинуо 23. 3. 1945. ко; с. Ибрића- шири рејон Грачанице.
144. ЂОРЂЕВИЋ В. МИЛАН (1925, с. Међуречје код Светозарева), борац од 12. 11. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 15. 2. 1945. у борби против Немаца и усташа на положајима Брнчани - Валешић- шири рејон Грачанице.
145. ЂОРЂЕВИЋ В. МИЛАДИН (1923, с. Доњи Рачник - код Светозарева), борац од 6. 2. 1944. у 3/3. батаљону, погинуо 23. 3. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца и белогардејаца.
146. ЂОРЂЕВИЋ М. МИЛОРАД (1924, с. Јанковац, београдски), борац од 27. 10. 1944. у 3/3. батаљону, погинуо 23. 3. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца и белградејаца.
147. ЂОРЂЕВИЋ С. МИОДРАГ (1920, с. Медошево код Београда), борац од 10. 10. 1944. у 3/3. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. на Купресима - рејон Грачанице.
148. ЂОРЂЕВИЋ Р. ЧЕДОМИР (1915. с. Лозовик код Светозарева), борац од 8. 7. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на р. Уни.
149. ЖАРКОВИЋ МИЛАН (1921, Глина), борац од 1. 11. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 7. 11. 1944. на Љубичком брду код Чачка у борби против Немаца.
150. ЖИВКОВИЋ Б. ДУШАН (1925, с. Ловци код Светозарева), борац од 5. 6. 1944, у 3/2. батаљону, погинуо 1. 2. 1945. у борби против Немаца-на прилазима с. Брода код Брчког.
151. ЖИВКОВИЋ М. ДИМИТРИЈЕ (1909, с. Кривељ код Бора), борац. од 28. 9. 1944, погинуо 23. 3. 1945. у борби против Немаца и белогардејаца на Бандри - рејон Грачанице.
152. ЖИВКОВИЋ Ч. БРАНИСЛАВ (1924, с. Б-атунац код Пожаревца), борац од 1. 11. 1944, у 3/3. батаљону, погинуо 23. 3. 45. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца и белогардејаца.
153. ЖИВКОВИЋ С. ИВАН (1923, с. Араповац код Ваљева), борац од 20. 4. 1945. у 2/2. батаљону, погинуо 29. 4. 1945. код с. Церовца у борби против Немаца-на прилазима реци Уни,
154. ЖИВКОВИЋ 3. ЈОВАН (1921. с. Кусићи код Пожаревца), борац од 1. 11. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца.
155. ЖИВКОВИЋ Т. ЈАНИКИЈЕ (1910. с. Кривељ код Бора), борац од 28. 9. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 23. 3. 1945. на Панађуришту у борби за Бандру код Грачанице против Немаца и белогардејаца.

156. ЖИВАНОВИЋ Р. ЖИВОЈИН (1923, с. Смољинац код Пожаревца), борац од 2. 11. 1944. у 3/1. батаљону, погинуо 29. 4. 45. у с. Равници у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
157. ЖИВКОВИЋ С. РАДИСАВ (1920, с. Кијевац, лужнички) стрељан у бригади 11. 6. 1944. због учесталог дезертерства.
158. ЖИВКОВИЋ СЛОБОДАН (1926.), борац од 1. 11. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 30. 11. 1944. на Каблару у борби против Немаца.
159. ЖИВКОВИЋ М. СЛАВКО (1926, с. Присаоница код Љубовије), борацод 14. 12. 1944. у 3/2. батаљону, умро 28. 1.45. у болници.
160. ЖИВАДИНОВИЋ Д. БРАНИСЛАВ(1924,с. В.Црнићи кодПожаревца), борац од 1. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 10. 4. 1945. у борби против усгаша на Хркоје на правцу према реци Босни и Добоју.
161. ЖИВАНОВИЋ Ч. БОРИСЛАВ (Бранислав), (из с. Братунца) погинуо 23. 3. 1945. у с. Ибрићима у борби за Бандру код Грачанице.
162. ЖИВАНОВИЋ Д. МИЛАН (из с. Славинца код Голупца) умро од тифуса 17. 2. 1945. у тузланској болници.
163. ЖИКИЋ ВУКАШИН, помоћник к-та, погинуо 28. 2. 1945. код с. Топаловица- рејон Грачанице, на правцу према Требави у борби против четника.
164. ЖУРКИЋ И. БОГДАН (1922, с. Г.Бољатин код Зајечара), борац од 1. 11. 1944. у минобацачкој чети, погинуо 8. 5. 45. код Свете Недеље- рејон Самобора.
165. ЖУРКИЋ М. ЖИВОЈИН (1922. с. Бољотин) погинуо 8. 5. 45. код Самобора.
166. ЖУНИЋ П. МИХАЈЛО (из с. Савковића код Чачка) умро 22. 2. од тифуса у тузланској болници.
167. ЗДРАВКОВИЋ В. МИЛОРАД (1920, с. Рибаре код Светозарева), борац од 6. 11. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 6. 4. 45. код Грачанице.
168. ЗДРАВКОВИЋ К. СВЕТОЗАР (1922, с. Црнојка код Зајечара), борац од 1. 10. 1944. у 3/2. батаљону, заробљен 6. 2. 45. у борби против четника код с. Жабара- шири рејон Брчког, и више се није ништа сазнало о његовој судбини.
169. ЗЕЛЕНОВИЋ ИЛИЈА погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту у борби против усташа и Немаца.
170. ЗЛАТАНОВИЋ Ђ. Г1ЕТРОНИЈЕ (1924. с. Кална, власотиначка), грађевински радник, борац Трећег батаљона од 4. 2. 1944. године, погинуо 8. 3. 1944. несрећним случајем у с. Бучумету -Јабланица где је и сахрањен.
171. ЗЛАТКОВИЋ И. СИМА (1907, с. Црвена Јабука, лужнички), борац 6. 5. 1944, печалбар, отац четворо деце, рањен од четника, заробљен и стрељан маја 1944. наОруглициу Горњој Јабланици.
172. ЗЛАТАНОВИЋ А СТАМЕНКО (1927, с. Градско, Црна Трава), грађевински радник, борац од 1944, у Нрвом батаљону, погинуо 10. 12. 1944. године на Дрини.
173. ЗЛАТАНОВИЋ СРЕБРЕН (из с. Брода, Црна Трава), борац 1/2. батаљона, пргинуо 30. 6. 1944. код Белог Потока - шири рејон Књажевца, у борби против бугарских фашиста.

174. ИВАНОВИЋ Д. ЖИВОТИЈЕ (1924, с. Ловци код Светозарева), борац Другог батаљона, погинуо 12. 12. 1944. с. Дрљача-на правцу према Рогачици у борби против Немаца.

175. ИВАНОШЕВИЋ Ј. ЉУБИЦА (1925, Битољ) борац од 12. 9. 1944. у 3/3. батаљону, погинула 7. 5. 1945. у с. Старјаку у борби против усташа.

176. ИВАНОВИЋ Р. МИЛЕТА (1915, Велика Крсна), борац од 27. 11. 1945. у Другом батаљону, погинуо 5. 4. 1945. у борби за Бандру код Грачанице.

177. ИВКОВИЋ ВУКОСАВ (1927, с. Шљивовик код Зајечара), борац од 2. 7. 1944. у Другом батаљону, погинуо на Каблару 29. 11. 1944. у борби против Немаца-за долину Западне Мораве.

178. ИГЊАТОВИЋ Ђ. БОРИСАВ (1920.) земљорадник, борац 1944. погинуо 13. 12. 1944. у борби против Немаца у долини Дрине.

179. ИГЊАТОВИЋ Д. ЖИВОЈИН (1919, с. Зорковац код Зајечара), борац од 1. 9. 1944. у 2/2. батаљону, погинуо 23. 3. 45. код с. Омербашића- шнри рејон Грачанице, у борби против Немаца и белогардејаца.

180. ИГЊАТОВИЋ НИКОДИЈЕ ПРОФИР(1921. с. Калуђерство, Лужница), борац од 1944. у Трећем батаљону, погинуо 30. 6. 1944. код Белог Потока - рејон Књажевца-у борби против бугарских фашиста.

181. ИЛИЋ Н. ДРАГОЉУБ (1924. с. Радињинце, лужнички срез), грађевински радник, борац од 1943, командир чете, маја 1944. прешао у новоформирану 12. бригаду, јула исте године на терену Власотинца рањен, ухваћен и стрељан од Бугара.

182. ИЛИЋ Ђ. ДРАГОМИР (1924. с. Рибаре код Светозарева), борац од 2. 11. 1944, погинуо 20. 4. 1945. на Циганишту код Добоја у борби против усташа и Немаца.

183. ИЛИЋ СИМЕ ЈОВАНЧА (1923. с. Дарковци, Црна Трава), политички комесар 1. чете, 1. батаљона, погинуо 7. 4. 1945. код Грачанице.

184. ИЛИЋ Б. СТЕВАН (1920. с Гроцка код Београда), борац од 27. 11. 1944. уДругом батаљону, погинуо 13. 12. 1944. код с. Дрлаче-на правцу према Рогачици.

185. ИЛИЋ Ђ. РАДОМИР (1924, с. Рупље - белички), борац од 2. 11. 1944, погинуоб. 4. 1945. на Цигаништуу продору Бригаде према р. Босни и Добоју-у борби против Немаца и усгаша.

186. ЈАНКОВИЋ Т. ДРАГОМИР (1911. с. Страњево, власотиначки), после борбе на Буковику 22. 6. 1944. остао је са рањеницима као болничар у с. Сеселац где су их четници ухватили и заклали крајем јуна исте године.

187. ЈАНКОВИЋ М. ДОБРИВОЈЕ (1920, с. Црвена Јабука, лужнички), грађевински радник, борац од јуна 1943, у 4/3. батаљону, погинуо 23. 4. 1944. на Рњосу- у борби против бугарских фашиста.

188. ЈАНКОВИЋ М. ЖИВКО (1922, с. Бегалица код Београда), борац од 1. 12. 1944. у 1/2 батаљону, погинуо 21. 1. 1945. у с. Тумаре према Озрену-у борби против четника.

189. ЈАНКОВИЋ М. БОЖИДАР (1921, Црвена Јабука), борац од 1944.г,, погинуо 1945. године.

190. ЈАНКОВИЋ Д. ЉУБИЦА, (1922, с. Црна Трава - власотиначки), борац од 1943, погинула несрећним случајем 19. 9. 1944. код Салаша - рејон Бора - од свог друга из батаљона.
191. ЈАНКОВИЋ Т. ЉУБИЦА (1924, с. Орешковица код Пожаревца), борац Првог батаљона, погинула 1. 12, 1944. на Каблару у борби против Немаца.
192. ЈАНКОВИЋ Т. РАТКО (1918, с. Извор, лужнички), ђак, борац од 1944. године, погинуо 7. 9. 1944. код Зајечара.
193. ЈАНКОВИЋ Т. ПАУН (1912. с. Кривељ код Бора), борац од 1. 11. 1944. у Трећем батаљону, погинуо 1. 12. 1944. на Алаучком брду код Каблара у борби против Немаца.
194. ЈАНДИЋ Н. ЈОВАН (с. Дубочане код Бора), погинуо 28. 3. 1945. код Стражбе- рејон Грачанице-у борби против Немаца.
195. ЈАНИЋИЈЕВИЋ Ђ. БОРИСАВ(1923.с.Студена,лужнички),земљорадник, борац од 1944, погинуо 30. 11. 1944. на Каблару у борби против Немаца.
196. ЈАНОШЕВИЋ Димитрија НИКОЛА, (1922. у с. Малајници код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо фебруара 1945. код Брчког.
197. ЈАКОВЉЕВИЋ М. СЈ1АВКО (1925, с. Медошевац код Ваљева), борац од 2. 11. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 23. 3. 1945. на Бандри код Грачанице-у борби против Немаца и белогардејаца.
198. ЈАШИЋ М. БУДИМИР (1923, с. Церовац код Београда), борац од 17. 11. 1944. у 3/1. батаљону, погинуо 18. 2. 1945. код Соколарејон Грачанице.
199. ЈАШИЋ Ј. РАДУЛ (1922, с. Шљивар - Зајечар), борац од 9. 9. 1944, погинуо 23. 3. 1945, на Бандри- рејон Грачанице-у борби против Немаца и белогардејаца.
200. ЈЕВТИЋ Ж. МЛАДЕН (1925, с. Василј код Књажевца), борац од 11. 11. 1944, подлегао ранама 1. 4. 45. у с. Мурату код Грачанице.
201. ЈЕВРЕМОВИЋ М. БОРИВОЈЕ (1926. с. Комаре код Светозарева), борац од 28. 10. 1944, погинуо 15. 4. 1945. на Циганишту-на правцу Добоја у борби против усташа и Немаца.
202. ЈЕНИЋ Ђорђа АВРАМ, (11. 6. 1925. у с. Слатини код Неготина), у НОБ од 10. 10. 1944, умро од тифуса априла 1945. у војној болници.
203. ЈЕНИЋ П. ДРАГУТИН (1924, с. Кривељ код Бора), ковач, борац од 28. 9. 1944, погинуо 1. 12. 1944. на Каблару код Чачка у борби против Немаца.
204. ЈЕНИЋ С. ПЕТАР (1924, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо фебруара 1945. године.
205. ЈЕПУЛОВИЋ Ј. ВОЈИСЛАВ (1922. с. Јабуковац код Неготина), борац од 19. 9. 1944, погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту-на правцу Добоја против усташа и Немаца.
206. ЈОВАНОВИЋ Милана ВОЈИСЛАВ, (1919, у с. Малајници код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо фебруара 1945. код Брчког.
207. ЈОВАНОВИЋ ВУКОСАВА (1922, с. Слатина код Зајечара), борац од 13. 9. 1944. у Првом батаљону, погинула 13. 11. 1944. на Љубићу код Чачка у борби против Немаца.

208. ЈОВЛНОВИЋ В. ДРАГОЉУБ (1922. с. Кисељево код Пожаревца), борац од 27. 10. 1944, у 3/2. батаљону, погинуо 6. 2. 1945, код с. Жабаре- шири рејон Брчког.
209. ЈОВАНОВИЋ П. ЈОВАН (1924, с. Прахово код Неготина), борац од 6. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 27. 2. 1945. у с. Топадовићима- рејон Грачанице-у борби против четника.
210. ЈОВАНОВИЋ М. МИЛОСАВ (1920. с. Црвена Јабука, лужнички), грађевински радник, борацод 1944. уДругом батаљону, погинуо 7. 9. 1944. код Зајечара у борби против Немаца.
211. ЈОВАНОВИЋ М. РАДОСЛАВ (из. с. Брода, Црна Трава), борац Другог батаљона, погинуо 7. 9. 1944. код Зајечара у борби против Немаца.
212. ЈОВАНОВИЋ Ж. ТАДИЈА (1925. с. Скробница код Књажевца), борац од 1. 11. 1944, у 3/2. батаљону, погинуо 6. 2. 1945. код с. Жабара- шири рејон Брчког.
217. ЈОВИЋ С. ДОБРИЋ (1923. с. Добро Поље, Црна Трава), грађевински радник, борац од 1. 5. 1944. у Четвртом батаљону, погинуо 7. 9. 1944. код Зајечара у борби против Немаца.
214. ЈОВИЋ В. СТОЈАН (1925, с. Голубиње код Д. Милановца), борац од 26. 10. 1944, погинуо 15. 4. 1945. на Циганишту-на правцу према Добоју.
215. ЈОВИЧИЋ Ж. МЛАДЕН (1925.) умро у бригадној болници.
216. ЈОНОВИЋ Ј. ВЛАДИМИР (1924, с. Шљивар - Зајечар), погинуо 2. 3. 1945. на положају према Требави- рејон Грачанице.
217. ЈОРГАНОВИЋ Ђ. АНТОНИЈЕ (из с. М. Јасикова код Бора), погинуо 7. 5. 1945. код Штарјака, у рејону Самобора, у борби против усташа и Немаца.
218. КАДИЋ С. РАДОСЛАВ (1922, Призрен), борац 3/3. бат. од 15.9. 1944. погинуо 7. 5. 45. код Шторјака, у рејону Самобора, у борби против усташа и Немаца.
219. КАЗИМИРОВИЋ Ј. ВЛАДИМИР(1925,с. Јабуковац код Неготина), борац од 15. 10. 1944, у 2/3. батаљону, погинуо 5. 4. 1945, у рејону Грачанице, у борби против Немаца.
220. КАРИЋ ј. ЖИВАДИН (1922, с. Гроцка код Београда), борац од 27. 10. 1944, у 2/3. батаљону, погинуо 5. 4. 1945, у рејону Грачанице, у борби против Немаца.
221. КАСАЛОВИЋ ЂОРЂЕ (Бања Лука) погинуо 7. 9. 1944. код Зајечара у борби против Немаца.
222. КРСТИЋ Д. БОЖИДАР (1920, с Дубоко код Светозарева), борац од 4. 11. 1944, погинуо 10. 4. 1945. на Хркоје у продору према Добоју.
223. КРСТИЋ К. ВУКАДИН (1918, с. Калуђерово, Лужница), борац од 1944, погинуо 22. 6. 1944. на Буковику-у борби противу четника.
224. КОЛИЋ Богољуба ДУШАН, (1923. у с. Јабуковцу код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо 31. марта 1945. код Грачанице.
225. КОСТАДИНОВИЋ Б. БУДИМИР (1925, с. Жарковац), борац од 11. 11. 1944. у 2/2. батаљону, погинуо 12. 2. 1945 у рејону Сребреника, у долини р. Тиње у борби против четника.
226. КОСТАДИНОВИЋ Р. МИЛАН (1923. с. Рупље, Црна Трава), грађевински радник, борац од 5. 5. 1944, погинуо 1. 11. 1944. у с. Ракова код Чачка као командант вода Трећег батаљона у борби против Немаца.

4

227. КОСТИЋ Ђ. МИОДРАГ (1925, с. Рибаре код Светозарева), борац од 30. 11. 1944. у 2/1 батаљону, погинуо 7. 5. 1945. код с. Старјака, у рејону Самобора, у борби против усгаша и Немаца.
228. КОСТИЋ М. МИНА (1925, с. Вишњица код Београда), борац од 1. 11. 1944, погинуо 7. 5. 1945, код с. Старјака, у рејону Самобора, у борби против усташа и Немаца.
229. КОСТИЋ М. БОШКО (1912 у с. Добром Пољу), грађевински радник, отац шесторо деце, борац од 4. 2. 1944, погинуо 5. 7. 1944. код с. Врбовца блкзу Сокобање.
230. КОСТИЋ М. МИКА (из с. Бегаљице) погинуо 30. 4. 1945. код села Унчана у борби против Немаца и усташа на р. Уни.
231. КОЦИЋ С. МИЛУТИН-ЗЕКА (из с. Гложане, (Стајковце), власотиначки), борац од 1943, командир 3/3. батаљона, рањаван 23. 4. на Рњосу, погинуо 22. 7. 1944. на Слемену изнад Сокобање.
232. КОЦИЋ В. МИЛОЈЕ (1924, с. Брешане код Светозарева), борац од 20. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 15. 4. 45. на Циганишту у продору према Добоју.
233. КУРИЋ (ПУРИЋ) АВОЈИСЛАВ (1924, с. Кривељ код Бора), борац од 28. 9. 1944, у 2/3 батаљону, погинуо 5. 4. 1945. у нападу батаљона на немачке положаје на Купресу- рејон Грачанице.
234. КРИНПОЛИЋ ДИМИТРИЈЕ (Грчка), погинуо 19. 10. 1944. кос.с. Зуце испред Београда.
235. ЛАЗАРЕВИЋ Јана ВЕСЕЛИН, (1922. с. Јабуковцу код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, умро од тешких рана у тузланској болници 10. марта 1945.
236. ЛАПАДАТОВИЋ П. СИМА (1924, с. Кривељ), борац од 28. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 7. 11. 1944. у с. Ракову код Чачка- у борби против Немаца.
237. ЛАЗИЋ Живојина БОЖИДАР, (4. 2. 1910. у с. Шаркамену код Неготина) у НОБ од 20. 10. 1944, погинуо децембра 1944. на Дрини код Љубовије.
238. ЛЕКИЋ Д. ЧЕДОМИР (1924, с. Штубик код Брзе Паланке), борац од 25. 10. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 28. 3. 1945. код с. Ибрићи у борбама око Стражбе - шири рејон Грачанице.
239. ЛЕПОЈЕВИЋ Ј. АДАМ (1913, с. Добро Поље - Црна Трава), грађевински радник, борац од, 1. 5. 1944. у Трећем батаљону, погинуо 27. 5. 1944. године на Оруглици - Г. Јабланица, у у борби противу четника.
240. ЛЕПОЈЕВИЋ БОГОМИР - БОГИ (с. Брод, Црна Трава) као политички комесар чете погинуо 14. 5. 1944. на Ракошу - Сува планина, у борби противу четника.
241. ЛЕПОЈЕВИЋ Р. СТОЈАН (1919, с. Црвена Јабука - лужнички), борац од 21. 2. 1944. у 3/2. батаљону. Као комесар чете погинуо 10. 12. 1944. у борбама против Немаца на реци Дрини.
242. ЛУКИЋ Ј. МИКА (1910, Црна Трава), борац од 5. 5. 1944, у 3/4. батаљону. Као командир чете погинуо 28. 3. 1945. код Грачанице. У другом списку стоји 16. 4. 1945. на Циганишту. Може се претпоставити да је у првом случају тешко рањен, а касније да је подлегао.
243. ЛУКИЋ Р. МИЛАН (1920, с. Ковачевац код Светозарева), борац од 10. 12. 1944. при Штабу бригаде, погинуо 18. 2. 1945. код Грачанице.

244. ЛУКИЋ Д. ПЕТКО (1926, с. Драгачево код Светозарева), борац од 6. 11. 1944, у 3/2. батаљону, погинуо 6. 2. 1945. код с. Жабара- шири рејон Брчког-у бфби против четника.
245. ЛУЧЕНОВИЋ П. ПЕТАР (1908, с. Кривељ «>д Бора), земљорадник. борац од 28. 9. 1944, несгао 1. 5. 1945. у борбама на реци Уни.
246. ЉУБИЋ Н. СИМА (1924, Црна Трава), борац од 1944, у 2/1. батаљону, погинуо 22. 3. 1945. на Соколу код Грачанице у борби против усташа.
247. ЉУБИЋ Ј. МИКА (Црна Трава) погинуо 16. 4. 45. на Циганишту.
248. Л.УБЕНОВИЋ Р. ЈОЦА (1922, с. Дарковац, Црна Трава), земљорадник, борац од 1943. у Првом батаљону, погинуо 23. 4. 1944. на Рњосу у борбама против бугарских фашиста.
249. ЉУБИСАВЈБЕВИЋ МИЛИСАВ, борац 3/1 батаљона, погинуо 21. 2. 1945. код Тузле, или је умро од тифуса у гузланској болници.
250. МАНДИЋ Н. БОШКО (1910, Добро Село - Лапац), борац од 7. 5. 1942. при штабу бригаде. Удавио се у Сави 19. 4. 1945. године.
251. МАРИНКОВИЋ К. БОЖИДАР(1919,с.СтрумицакодСветозарева), борац од 7. 11. 1944, погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усташа.
252. МАРИНКОВИЋ РАДЕ (из с. Шербановца код Зајечара) погинуо 7. 10. 1944. код с. Луке- шири рејон Бора.
253. МАРИНКОВИЋ С. СТАЊА (1924, с. Кална, Црна Трава), борац од 4. 3. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 2. 3, 1945. на Преком брду у борбама код Брчког против Немаца.
254. МАРИНКОВИЋ М. ЦВЕТКО (1925, с. Старо Село код Велике Плане), борац од 10. 10. 1944. у 3/2. батаљону, заробили су га четници, више се не зна о његовој судбини.
255. МАРИЋ В. ДРАГОСЛАВ (1921, с. Неменикуће - Сопот), борац од 20. 9. 1944, у 1/2. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. у борбама око Бандре код Грачанице против четника и Немаца.
256. МАРЈАНОВИЋ Д. ЗАВИША (1920, с. Дубочина код Салаша), борац од 10. 9. 1944, у 2/2. батаљону, погинуо 15. 4. 1945. у борби против Немаца на Циганишту-у продору према Добоју и реци Босни.
257. МАРЈАНОВИЋ П. БОРИВОЈЕ (1921. с. Јабуковац код Неготина), борац од 7. 11. 1944, у 1/3. батаљону, погинуо 20. 4. 1945. код Босанског Брода.
258. МАРЈАНОВИЋ Војислава ВЛАДИМИР, (1914. у с. Јабуковцу код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо фебруара 1945. код Грачачице.
259. МАРКОВИЋ Б. БОГОЉУБ (1923, с. Ратари, јасенички), борац од 14. 11. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 3. 4. 1945. на Циганишту-у продору према Добоју и реци Босни. Други податак говори да је погинуо 30. 4. 1945. на реци Уни.
260. МАРКОВИЋ БРАНИМИР (из. с. Рибаре код Београда) умро од тифуса у времену између 10. и 28. 2. 1945. у тузланској болници.
261. МАРКОВИЋ Радивоја ЂОРЂЕ, (1921. у с. Уровици код Неготина), у НОБ од 28. 10. 1944, погинуо 14. фебруара 1945. код Брчког.
262. МАРКОВИЋ С. МИЛАН, погинуо 7. 11. 1944. у с. Ракову код Чачка у борби против Немаца.

263. МАРКОВИЋ П. МИЛОШ (1919, с. Ловце код Светозарева), борац од 7. 9. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 23. 3. 1945. на Циганишту у продору за Добој и реку Босну.
264. МАРКОВИЋ Н. МИЛЕТА (1925, с. Брђани код Чачка), борац од 6. 11. 1944. у 1/1. багаљону, погинуо 2. 5. 1945. код Босанског Новог.
265. МАРКОВИЋ С. ХРИСТИВОЈЕ (1925, с. Братинац код Пожаревца), борац од 16. 9. 1944. у 3/3. батаљону, погинуо 30. 4. 1945, у борби против усташа и Немаца на р. Уни.
266. МАРТИНОВИЋ Ј. СИМА (1925, с. Кривље код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 7. 10. 1944., код с. Лукешири рејон Бора.
267. МАТЕЈИЋ СТОЈАН, погинуо 30. 6. 1944, код Белог Потока - шири рејон Књажевца.
268. МАТЕЈИЋ Ђ. ВОЈИСЛАВ (1924, с. Кривељ - Бор), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 20. 1. 1945. у долини реке Тиње, на комуникацији Градачац - Грачаница.
269. МАШЧИЋ С. АХМЕД (1923, Сарајево), борац од 19. 4. 1945. у 1/1. батаљону, погинуо 29. 4. 1945. код Церовца у продору према реци Уни.
270. МЕЂЕД Ј. СПАЛИЋ (Приштина) погинуо 23. 3. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца и белогардејаца.
271. МИЛАДИНОВИЋ М. СВЕТИСЛАВ (1926, с. Божевац код Пожаревца), борац од 2. 11. 1944, у 2/2. батаљону, погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту-у продору према Добоју и реци Босни.
272. МИЛАДИНОВИЋ С. МИОДРАГ (1925, с. Церово код Пожаревца), борац од 26. 10. 1944, у 1/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. на реци Уни-у борбама против усташа и Немаца.
273. МИЛАДИНОВИЋ М. БОШКО (1920, с. Медошевац код Ваљева), борац од 14. 11. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 7. 5. 45. код Старјака- рејон Самобора-у борбама противу усташа и Немаца.
274. МИЛАДИНОВИЋ Б. МИОДРАГ (1925, с. Црвени Брег-Црна Трава), борац од 1943, Другог батаљона, четници га заробили 31. 7. 1944. и стрељали у Бољевцу.
275. МИЛАДИНОВИЋ В. СТОЈАН - ТАБАК (1921. Пирот), борац од 1943. у бригади, командир чете у Трећем батаљону, погинуо 23. 4. 1944. на Рњосу, у Лужници-у борби против бугарских фашиста.
276. МИЛАДИНОВИЋ Ј. РАДОМИР (из Црне Траве) рањен на Буковику 22. 6. 1944. касније, за време лечења, четници га пронашли и заклали у селу Сеселцу код Сокобање.
277. МИЛАДИНОВИЋ П. МИЛАН (1914, Црна Трава), борац од 9. 1. 1944, погинуо 27. 4. 1945. на положајима код Босанског Новог.
278. МИЛАНОВИЋ Г. БРАНКА (с. Брод, Црна Трава) умрла од тифуса утузланској болници 18. 2. 1945.
279. МИЛОВАНОВИЋ Г. БРАЦА (с. Брод, Црна Трава) погинуо 28. 5. 44. на Оруглици - Јабланица у борби против четника.
280. МИЛАНОВИЋ Ђ. ВОЈИСЛАВ (1920, с. Кривељ -Бор), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, као десетар погинуо 20. 2. 45. у с. Пурачићу- рејон Грачанице.
281. МИЛАНОВИЋ ВУКАДИН (1918. с. Ловце код Светозарева).

282. МИЛАНОВИЋ РАДЕ, борац 2/4. батаљона, погинуо 5. 4. 1945. у борбама против Немаца на положајима око Бандре.
283. МИЛАНОВИЋ МИХАИЛО, борац 1/4. батаљона, погинуо 24. 2. 1945. у борби против усташа у с. Малешићима код Грачанице.
284. МИЛИЋ С. ДУШАН (1924, с. Чанаклија код Штипа), борац од 6. 11. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. на Бандри код Грачанице-у борби протич Немаца.
285. МИЛИЋ В. ЖИВОЈИН (с. Смољинац код Пожаревца) умро од тифуса 2. 3. 1945. у тузланској болници.
286. МИЛЕНКОВИЋ В. АЛЕКСАНДАР (1915. с. Ловце код Светозарева), борац од 17. 11. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 26. 3. 1945. на Бандри код Грачанице-у борби против Немаца и белогардејаца.
287. МИЛЕНКОВИЋ М. ДОБРИВОЈЕ (1923. с. Пиносава код Београда), борац од 3. 2. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 16^ 4. 45. на Циганишту- у продору према реци Босни и Добоју.
288. МИЉКОВИЋ Д. МИОДРАГ (1925, с. Ћириковац код Пожаревца), борац од 21. 12. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 30. 4. 45. код с. Унчана у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
289. МИЛОЈКОВИЋ Ј. СТАНОЈЕ (1913, с. Голубиња код Светозарева), борац од 1. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 3. 4. 1945. код с. Студенца (код Грачанице) у борби против четника.
290. МИЉКОВИЋ С. РАДОСЛАВ (Београд), борац од 10. 11. 1944. у 3/1. батаљону, нестао 30. 4. 1945. у борбама на р.Уни.
291. МИЛОВАНОВИЋ Ј. БОЖИДАР (Црна Трава), погинуо 30. 7. 1944. на Јаворским падинама код Кривог Вира у борби против четника.
292. МИЛОВАНОВИЋ В. ВЛАДИМИР (с. Кисељево), погинуо 23. 3. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца и белогардејаца.
293. МИЛОВАНОВИЋ М. МИКА (Црна Трава) погинуо 23. 4. 1944. на Рњосу - Лужници, у борби против бугарских фашиста.
294. МИЛОСАВЉЕВИЋ П. ВЛАДО (с. Мањинац, тимочки), борац од 6.1.1944. у Четвртом батаљону, нестао 3.3.1945. у борби против четника око с. Студенца на правцу Требаве, северно од комуникације Грачаница - Градачац - Брчко. Други извор података да је погинуо 8. 5. 1945. године, код Писаревине. Био је комесар чете V 4. батаљону.
295. МИЛОСАВЉЕВИЋ ДРАГУТИН-ГУТА (Рупље, Црна Трава) стрељан у Бригади на Таламбасу 15. 4. 1944. због слабости и грешака.
296. МИЛОСАВЉЕВИЋ ДРАГУТИН ЈАЗА (с. Каре- Пасјача), као рањеник остао на лечењу и касније погинуо.
297. МИЛОСАВЉЕВИЋ Б. МИОДРАГ (1925, у с. Броду, Црна Трава), радник, борац од 1943, погинуо 30. 6. 1944. код Белог Потока шири рејон Књажевца-у борби против бугарских фашиста.
298. МИЛОСАВЉЕВИЋ М. МИЛЕНКО (1923, с. Придворица, јасенички), борац од 2. 10. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 5. 5. 1945. у продору према реци Купи.
299. МИЛОШЕВИЋ С. ОБРАД (1914, с. Врба код Свегозарева), борац од 6. 12. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 8. 5. 1945. **код Свете** Недеље, у рејону Самобора, у борби против усташа.

300. МИЛОШЕВИЋ Б. СТАНОЈЕ (1920, с. Орешковића код Пожаревца), борац од 29. 11. 1944. у 3/1. батаљону, погинуо 22. 1. 45. код Биберовог Поља.
301. МИЛЧИЋ Ј. ВЕЛИМИР из Црне Траве, умро од тифуса 11. 2. 1945. у тузланској болници.
302. МИЛЧИЋ Ј. СИМЕОН (Црна Трава) погинуо 1945. г. у Босни.
303. МИЛИВОЈЕВИЋ М. ЉУБОМИР (1917, с. Василј код Књажевца), борац од 11. 9. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца.
304. МИЛУТИНОВИЋ Т. ДИМИТРИЈЕ ^926, с. Кривељ - Бор), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо марта 1945. године.
305. МИЛУТИНОВИЋ ЖИВАН, борац 1/4. батаљона, погинуо 10. 4. 45. на месту Хркоје-у продору према реци Босни.
306. МИЛУТИНОВИЋ ЖИВОМИР, борац 3/2. батаљона, погинуо 13. 5. 1945. с. Писаровина.
307. МИЛУТИНОВИЋ М. ЖИВОЈИН (1923, с. Стубик код Брзе Паланке), борац од 26. 9. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 8. 5. 1945. у с. Хорвати код Самобора у борби против усгаша.
308. МИЛУТИНОВИЋ М. МИЛАДИН (1925, с. Плужане код Светозарева), борац од 7. 11. 1944, у 1/3. батаљону, погинуо 7. 4. 1945. у борби против усташа око Грачанице. Према другим подацима погинуо је 7. маја код Штарјака.
309. МИЛУТИНОВИЋ Ж. СВЕТОМИР(1912, с. Затоња код Пожаревца), борац од 20. 9. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 6. 2. 1945. код с. Жабара, V ширем рејону Брчког, против четника.
310. МИЛУТИНОВИЋ ТИХОМИР (с. Брод, Нрна Трава), погинуо 30. 6. 1944. код Белог Потока - шири рејон Књажевца-у борби против бугарских фашиста.
311. МИЛТЕНОВИЋ Ј. МИКА (Црна Трава), погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту-у продору према реци Босни и Добоју, у борби против усташа и Немаца.
312. МИЉКОВИЋ М. ВИТОМИР (1911. у с. Градској, Црна Трава), грађевински радник, борац од 1944, због ситне краће стрељан 15. 5. 1944. у с. Бабичком.
313. МИЉУШ М. ЈОВАН (1925, Глина) борац од 24. 11. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 7. 4. 1945. на косе Лендића у борби против Немаца код Грачанице.
314. МИНОЈЕВИЋ Т. МИЛКА (из Госпића) умрла од тифуса 13. 2. 1945. у тузланској болници.
315. МИРКОВИЋ М. РАДОСЛАВ (с. Чирковац код Пожаревца), борац од 1. 11. 1944. у 3/2 батаљону, погинуо 6. 2. 1945. код с. Жабара, у ширем рејону Брчког, у борби против четника.
316. МИЋОВИЋ Б. БОРИВОЈЕ (1924. с. Умчари код Београда), борац од I. 10. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 5. 5. 1945. у продору према реци Купи у с. Велики.
317. МИШИЋ Ј. ЉУБИВОЈЕ (с. Церовац) погинуо 3. 3. 1945. у с. Росичића- шири рејон Грачанице, у боби против четника.
318. МИШИЋ М. ЦВЕТКО (1923, с. Метриш код Зајечара) борац од 5. II. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 6. 2. 1945. код Жабара-у рејону Брчког, у борби против четника.

319. МИТИЋ М. ДОБРИВОЈЕ (с. Драговац код Пожаревца), борац 1/3. батаљона, погинуо 7. 5. 1945. код с. Писаревине-у рејону Самобора, у борби против усташа.
320. МИТРОВИЋ С. АЛЕКСАНДАР (1923. с. Брод, Црна Трава), борац од 3. 11. 1944. у 2/3. батаљона, подлегао ранама 15. 3. 1945. године у с. Цеканићу.
321. МИТРОВИЋ С. ВЛАДА (1910, с. Радињинце, лужнички), радник, борац. Од 1943. у бригади командир чете у Другом батаљону, погинуо 24. 7. 1944. на Буковику.
322. МИТРОВИЋ ГВОЗДЕН (Сокобања) умро од тифуса 28. 2. 1945. у тузланској болници.
323. МИТРОЈЕВИЋ Јована ДАНИЛО,(1924, у с.Малајници код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, тешко рањен марта 1945. код Грачанице, умро априла 1946.
324. МИХАЈЛОВИЋ М. АДАМ (1924. с. Кривељ - Бор), радник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 24. 2. 1945. у с. Мемићу код Грачанице.
325. МИХАИЛОВИЋ Љ. ЖИВОТА (1925. с. Медошевац код Ваљева), борац од 28. 9. 1944. у 3/1. батаљону, погинуо 3. 3. 1945. у Сладни код Грачанице.
326. МИХАЈЛОВИЋ С. ЈОРДАН (1924. с. Жерање код Гњилана) борац од 13. 9. 1944. у 1/3. батаљона, погинуо 5. 4. 1945. на Бандри —у рејону Грачанице, у борби против Немаца и четника.
327. МИХАЈЛОВИЋ С. МИЛУТИН (1922. Зајечар), борац од 19. 10. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 1. 5. 1945. у борбама против усташа и Немаца на р. Уни.
328. МИХАЈЛОВИЋ Ђ. РАДОМИР (1916, Црна Трава), борац од 6. 5. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. на Бандри у борби против Немаца.
329. МИХАЈЛОВИЋ Станоја СТАНИСЛАВ, (12. 12. 1921. у с. Слатини код Неготина) у НОБ од 10. 10. 1944, умро од тифуса априла 1945. у војној болници.

329а. МИХАЈЛОВИЋ Ђ. СТАВРА, (1922, Црна Трава), борац од 1944, погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту, у продору према реци Босни и Добоју -у борби против Немаца и усташа.

330. МЛАДЕНОВИЋ М. ДАРИНКА, (1927. с. Коњувце Пусга река), члан СКОЈ-а, погинула 5. 7. 1944. у с. Врбовцу код Сокобање, сахрањена на брду Јочнику изнад села.

331. МЛАДЕНОВИЋ М. ДОБРИВОЈЕ (1919. у с. Дарковцима, Црна Трава), грађевински радник, борац од 10. 1. 1944, у Бригади командир вода, после прекоманде погинуо у 25. српској дивизији.

332. МЛАДЕНОВИЋ С. ДРАГУТИН (Стојановић) (1906, , с. Кална, Црна Трава), грађевински радник, борац од 1943, погинуо 13. 5. 1944. на Сувој планини у борби против бугарских фашиста - као командант команде места с Калне.
333. МЛАДЕНОВИЋ ЈОЦА (С. Дарковац, Црна Трава) погинуо 19. 5. 1944. на Таламбасу у борби против бугарских фашиста.
334. МЛАДЕНОВИЋ К. ЉУБОМИР (С. Црнојка - Бор) погинуо 8. 5. 1945. у с. Радичевцима, у ширем рејону Самобора, у борби против усташа.

335. МОМЧИЛОВИЋ М. ВИТОМИР (1902, с. Јабуковик, Црна Трава), грађевински радник, борац од 15. 10. 1943, погинуо 27. 5. 1944. у Горњој Јабланици у борби против четника.

336. МОМЧИЛОВИЋ С. ЖИКА (1919, Црна Трава), борац од 1943, погинуо 13. 5. 1944. на Сувој планини у борби против бугарских фашисга. '

337. МОМЧИЛОВИЋ М. БОЖИДАР (Црна Трава) погинуо на Буковику 1944. године.

338. МОМЧИЛОВИЋ М. СВЕТОЗАР (с. Прочоловци, Црна Трава), борац 2/3. батаљона, рањен 23. 4. 1944. године на Рњос у борби против бугарских фашиста, подлегао ранама нешто касније у партизанској болници у с. Дарковцу.

339. МОМЧИЛОВИЋ МИОДРАГ погинуо 7. 9. 1944. код Зајечара у борби против Немаца.

340. МУЈАДИН Н. РАДЕ (1920, Д.Михољац) командир вода у 1/4. батаљона, погинуо 29. 3. 1945. године у борби око Стражбе код Грачанице-у борби против Немаца.

341. МУЈЧИЋ Н. АСИМ (Босански Брод) борац 2/3. батаљона, погинуо 1. 5. 1945. у борбама против Немаца и усташа на реци Уни.

342. МУРАТОВИЋ М. ОМЕР (1926, Дервента), борац од 8. 4. 1945. године у 3/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усгаша на реци Уни.

343. НАКИЋ К. ВЛАДА (1922. с. Радињици, лужнички) радник, борац од 1943, пушкомитраљезац у Другом батаљону, рањен 30. 6. 1944. код Белог Потока, претпоставља се ла је приликом превожења рањеника савезничким авионима настрадао над Јадраном.

344. НИКОЛИЋ С. БОЖИДАР(1922, с.Ловци)у 2/2. батаљону, погинуо 3. 3. 1945. у борби про!Ив чешика око Студенца код Грачанице.

345. НИКОЛИЋ Р. БОРИСЛАВ (с. Студена, лужнички срез), радник, борац од 1944. год., погинуо 21. 5. 1944. на Корубама код Црне Траве-у борби против бугарских фашиста.

346. НИКОЛИЋ Б. БУДИМИР (1923, с. Рибаре код Светозарева), борац од 17. 12. 1944. у 3/1. батаљону. погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на р. Уни.

347. НИКОЛИЋ Јована ВОЈИСЛАВ, (1913. у с. Јабуковцу код Неготина) у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо априла 1945. на Циганишту у продору према Добоју.

348. НИКОЛИЋ II. ВЕЛИСАВ (1925, с. Гари код Пожаревца), борац од 7. 9. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 8. 4. 1945. у борбама против Немаца и усташа на положајима Мотка - Друм, на правцу продора према реци Босни и Добоју.

349. НИКОЛИЋ П. ДИМИТРИЈЕ (1926, с. Кривељ - Бор), борац од 28. 9. 1944. у 1/1 батаљону. погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на реци Уни.

340. НИКОЛИЋ А ДЕСИМИР (1924, с. Татрашница, тимочки), борац од 6. 11. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 20. 4. 45. у борбама за Босански Брод.

341. НИКОЛИЋ С. ДРАГУТИН (1921, с. Враново код Београда), борац од 1. 11. 1944. у 2/2. батаљону, погинуо 27. 2. 45. код с. Топаловића, северно од Грачанице у борби против четника.
342. НИКОЛИЋ М. ДРАГУТИН (1927,"с. Кривељ код Бора), борац од 28. 11. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 20. 4. 1945. у борби за Босански Брод.
343. НИКОЛИЋ П. ДУШАН (1921. с. Лубница код Зајечара), борац од 29. 9. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. у борби против усташа и Немаца на реци Уни.
344. НИКОЛИЋ Б. МИОДРАГ (1925, с. Рибаре код Светозарева), борац од 17. 12. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 3. 2. 45. код Брчког у борби против Немаца.
345. НИКОЛИЋ Б. МИЛУТИН (1923, с. Враново код Иожаревца), борац од 22. 11. 1944, у 3/2. батаљону, погинуо 24. 4. 45. код Дервенте у покрету према Уни.
346. НИКОЛИЋ Ј. МИЛОСАВ (1922. с. Лукач код Светозарева), борац од 1. 11. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 11. 8. 45. у с. Гуштању у Словенији стоји записано у А VII, РПК -32, ред. бр. 55. (Погинуо несрећним случајем).
347. НЕДЕЉКОВИЋ Ј. ДРАГИ, борац 2/2. батаљона, погинуо 10. 4. 45. на Хркоје-у продору према реци Босни и Добоју.
348. НЕДЕЉКОВИЋ Б. ИЛИЈА (1925, с. Рибаре, код Светозарева), борац од 8. 11.1944. у 2/2. батаљону, погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту у продору према реци Босни и Добоју.
349. НЕДЕЉКОВИЋ Ђ. НИКОЛА (1922, с. Шљивар-Зајечар), борац од 29. 9. 1944. у 2/1. батаљону, нестао 18. 2. 45. у борбама око Сокола код Грачанице.
350. НЕСТОРОВИЋ Д. ВИДОЈЕ (1924, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944. погинуо 24. 2. 1945. у борби близу Грачанице.
351. НЕСТОРОВИЋ Р. МИЛАДИН (1923. Суботица), борац од 20. 1. 1945. у 1/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
352. НЕСТОРОВИЋ С. ЧЕДОМИР (17. 11. 1924, Црна Трава), борац од 10. 1. 1944. у 4/2. батаљону, умро од тифуса 27. 2. 1945. у тузланској болници.
353. НОВАКОВИЋ Д. ДИМИТРИЈЕ (1919, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944. погинуо 7. 10. 1944. у с. Луке код Бора.
354. НОВАКОВИЋ Т. ЂОРЂЕ (1913, с. Кривељ код Бора), борац од 21. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 30. 11. 44. на Каблару у борби против Немаца.
355. ЊАГОЈЕВИЋ Димитрија ЂОРЂЕ, (9. 10. 1923. у с. Михајловцу код Неготина) у НОБ од 27. 10. 1944. у 1/7. бригаде, нема података гдеје погинуо.
356. ОБРАДОВИЋ II. ДРАГУТИН (1926. с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 20. 9. 1944, погинуо 22. 10. 1944. несрећним случајем код с. Кумодража- код Београда.
357. ПАВЛОВИЋ Р. БОГОЉУБ (1921, с. Лозовик код Светозарева), борац од 8. 10. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту-у продору према реци Босни и Добоју-у борби против Немаца и усташа.

358. ПАВЛОВИЋ БУДИМИР, борац 3/4. батаљона, погинуо 8. 5. 1945. код с. Писаревине- у рејону Самобора.
359. ПАВЛОВИЋ Д. ВЕЛИМИР(с. Церовац,рамски срез),погинуо 29. 4. 1945. у с. Зарићу у продору према реци Уни.
360. ПАВЛОВИЋ Д. ВЕЛИМИР (с. Бунар код Светозарева) умро у тузланској болници од тифуса у времену између 10 - 28. 2. 1945. године.
361. ПАВЛОВИЋ С. ВОЈИСЛАВ (1922, с. Голубиње код Д. Милановца), борац од 1. 11. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на р. Уни.
362. ПАВЛОВИЋ К. ДИМИТРИЈЕ (1922, с. Голубиње код Д.Милановца), борац од 1. 11. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 10. 4. 1945. на Хркоју у борби против Немаца и усташа-у продору према реци Босни и Добоју.
363. ПАВЛОВИЋ (ПРВУЛОВИЋ) С. ДРАГУТИН (1921. с. Бољетин код Д. Милановца), борац од 25. 9. 1944. у 2/2. батаљону, несгао 30. 4. 45. у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
364. ПАВЛОВИЋ' В. ЂОРЂЕ (1926, с. Д.Трешњица, орашки), борац од 29. 4. 1945. у 3/3. батаљону, погинуо 9. 5. 1945. у борби против усташа и Немаца код с. Свете Недеље- рејон Самобора.
365. ПАВЛОВИЋ Д. ИЛИЈА (1914, с. Голубиње код Д. Милановца), борац од 1. 11. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
366. ПАВЛОВИЋ Д. ЈАРОСЛАВ (1922, с. Трепча код Чачка), борац од 2. 11. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 20. 4. 45. у борби за ослобођење Босанског Брода.
367. ПАВЛОВИЋ А ЈБУБИША (1911. с. Трепча код Чачка), борац од 27. 10. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 4. 4. 45. - у рејону Бандре код Грачанице.
368. ПАВЛОВИЋ М. ЖИВОМИР (1926. с. Ловци код Светозарева), борац од 1. 10. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на р. Уни.
369. ПАВЛОВИЋ М. МИЛОРАД (1921, с. Котрага код Чачка), борац од 2. 11. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 3. 3. 1945. код Студенца, околина Грачанице.
370. ПАВЛОВИЋ Ј. МИЛОШ (1909. год. Шљивар) погинуо 3. 3. 1945.Г.
371. ПАВЛОВИЋ Ђ. РАДИША борац 3/2 батаљона, погинуо 29. 4. 45. V с. Равнице у борби против усташа и Немаца на реци Уни.
372. ПАВЛОВИЋ М. РАДИСАВ (1922, с. Ритопек код Београда), борац од 25. 11. 1945. у 2/2. батаљону, погинуо 13. 4. 1945. на Циганишту у продору према реци Босни и Добоју у борби против усташа и Немаца.
373. ПАВЛОВИЋ М. РАДОВАН (из с. Лепшина код Младеновца) умро од тифуса 25. 2. 1945. у тузланској болници.
374. ПАВИЋ Н. ИЛИЈА (1912, с. Боровице код Сарајева), борац минобацачке чете Првог батаљона, погинуо22. 4. 45.
375. ПАВИЋ А МИЈА(1912. с. Боровица - Сарајево) нестао.
376. ПАЈКОВИЋ М. МИЛИВОЈЕ (1924. с. Мојсиње код Чачка), борац од 10. 10. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 16. 4.45. на Циганишту у продору према реци Босни и Добоју-у борби против Немаца и усташа.

377. ПАЈКИЋДимитрија ЂОРЂЕ, (1921. у с. Јабуковцу код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо 15. фебруара 1945. код Грачанице.
378. ПАУЉКОВИЋ И. ТОМА (1922. с. Гушловац код Брчког), борац од 21. 4. 1945. у 1/2. батаљону, погинуо 5. 5. 1945. на реци Купи- рејон с. Велике.
379. ПАНТЕЛИЋ В. ДУШАН (1924, с. Трњане код Неготина), борац од 1. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 28. 3. 1945. код с. Омербашића- рејон Бандре код Грачанице.
380. ПЕТРОВИЋ Т. БОГОЉУБ (1926. с. Дубоко код Светозарева), борац од 20. 11. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 10. 4. 45. на Хркоје- у продору према реци Босни и Добоју у борби противу Немаца.
381. ПЕТРОВИЋ Н. БОЖИДАР (1917, с. Ораовица код Пожаревца), борац од 18. 11. 1944, подлегао од рана у бригадној болници у Муслиманској Спионици јужно од Градачца.
382. ПЕТРОВИЋ С. БОЖИДАР (1920. с. М. Орашје код Смедерева), борац од 14. 1. 1945. у 2/2. батаљону, погинуо 15. 4. 1945. на Циганишту-у продору према реци Босни и Добоју у борби против Немаца и усгаша. Према друтом списку А VII, погинуо 29. 4. 1945. код с. Зарића у продору према реци Уни код Двора.
383. ПЕТРОВИЋ М. ДРАГОМИР (1917, с. Мајур), борац од 1. 11. 1944. у 3/3. батаљону, погинуо 7. 5. 1945. код Ш гарјака - рејон Самобора.
384. ПЕТРОВИЋ М. ЛАЗАР, борац од 7. 9. 1944. у 3/1. батаљону, погинуо 31. 3. 1945. код с. Доборовца, околина Грачанице-у борби против Немаца.
385. ПЕТРОВИЋ МИЛОМИР (с. Кумане, рамски), умро у времену између 10-28. 2. 1945. од тифуса у гузланској болници.
386. ПЕТРОВИЋ К. МИЛОРАД (1927, с. Горње Гаре, Црна Трава), грађевински радник, погинуо 2ч. 7. 1944. на Буковику у борби против четника.
387. ПЕТРОВИЋ С. ЈОВО- МИЛОВАН (1923, с. Црвена Јабука, лужнички), грађевински радник, борац од почетка 1943, у бригади заменик политичког комесара Другог батаљона. Погинуо 24. 7. 1944. на Буковику, у ширем рејону Сокобање, у борби против четника.
388. ПЕТКОВИЋ С. МИЛИВОЈЕ (1922. с. Стрелац, лужнички), борац од 30. 10. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 7. 11. 44. у с. Ракову код Чачка у борби против Немаца.
389. ПЕЈОВИЋ Ђ. ПРВОСЛАВ (1926. с. Грошница код Крагујевца), борац од 12. 11. 1944. при Штабу Седме бригаде, погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
390. ПЕРИЋ С. АЛЕКСАНДАР (с. Враново код Пожаревца), погинуо 3. 3. 1945. код с. Росића - шири рејон Грачанице, у борби против четника.
391. ПЕРИШИЋ БРАНИСЛАВ, борац од 27. 10. 1944, погинуо 4. 5. 1945. у с. Сиге-у продору према реци Купи.
392. ПЕШИЋ АЛЕКСАНДАР, борац од 10. 11. 1944, у Митраљеској чети Другог батаљона, погинуо 29. 11. 1944. на Каблару у борби против Немаца.

393. ПЕШИЋ Д. СВЕТИСЛАВ (1922, с. Горње Гаре, Црна Трава), грађевински радник, борац од 10. 1. 1944, погинуо 28. 3. 1945. у рејону Стражбе код Грачанице-у борби против Немаца.
394. ПЕШИЋ СТОЈАН (с. Шетка код Ражња), борац од 6. 7. 1944, командир вода у Четвртом батаљону, погинуо 10. 12. 1944. у борби против Немаца на реци Дрини.
395. ПИНИЋ С. БРАНИСЛАВ (1920, с. Ораовица код Пожаревца), борац од 29. 11. 1944. у 3/1. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца.
396. ПИЦУЛОВИЋ Ј. МИЛОШ (1924, с. Милошевац код В. Орашја), борац од 5. 11. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 16.4. 1945. на Циганишту-у продору према реци Босни и Добоју у борби против Немаца и усташа.
397. ПЈАНИЋ П. НЕДЕЉКО (1910, с. Д.Точина) - нестао.
398. ПЛОВАЦ В. ВЛАДИМИР (1920, Београд), борац од 28. 4. 44. у 3/2. батаљону, погинуо 8. 5. 1945. у борби за с. Хорвати- рејон Самобора.
399. ПРВУЛОВИЋ Ј. МИХАИЛО (1906, с. Грњане - Зајечар), борац од 5. 9. 1944. у 3/3. батаљона, погинуо 5. 4. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца.
400. ПРЕДИЋ Т. СЕРГИЈЕ (1926, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 7. 10. 1944. код с. Луке близу Бора-у борби против Немаца.
401. ПРЕДИЋ П. БОРИСАВ (1914, с. Чакоњар у ширем рејону Бора), борац од 10. 10. 1944. у 3/2. батаљона, погинуо 27. 2. 1945. код с. Топповића (Грачаница) у борби против четника.
402. ПРЕДИЋ С. МИЛАН (1908, с. М.Јасиково у ширем рејону Бора), борац од 12. 10. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 28. 3. 1945. код с. Омербашића, у ширем рејону Грачанице-у борби против Немаца.
403. ПОПОВИЋ М. ДРАГИЋ (1911, Пећ), борац од 16. 11. 1944. у 3/1. батаљону, нестао 30. 4. 1945. у борбама противу Немаца и усташа на реци Уни - удавио се.
404. Г10П0ВИЋ Д. МИЛУТИН (1925, с. Б. Поље код Чачка), борац од 11. 11. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 16. 4. 45. на Циганишту-у продору према реци Босни и Добоју у борби против Немаца и усташа.
405. ПОЛИЋ М. ТОМИСЛАВ (1926. с. Пушловац), погинуо 5. 5. 1945.Г.
406. ПОЉАНОВИЋ МИРОСЛАВ умро у времену између 10-28.2. 45. од тифуса у тузланској болници.
407. РАДИВОЈЕВИЋ Ч. РАДИСАВ (1928, с. Кална, Црна Трава), грађевински радник, борац од 1944, заклан 28. 5. 1944. од четника на Оруглици - Горња Јабланица.
408. РАДИВОЈЕВИЋ М. ДУШАН (1924, с. Кривељ код Бора), борац од 28. 9. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 27. 2. 1945. у борби, у рејону Бандре, код Грачанице у борби против Немаца.
409. РАДИВОЈЕВИЋ Ј. ДРАГИ (Црна Трава), погинуо 5. 7. 1944. год. код с. Врбовца.
410. РАДОЈЛОВИЋ Д. ДАНИЛО (1922. с. Друсунци - Рупље, Црна Трава), грађевински радник, борац од 1943, погинуо 7. 9. 1944. код Зајечара у борби против Немаца.

410а. РАДОВАНОВИЋ М. НИКОЛА (1911. Костајница) погинуо 4.4. 1945.

411. РАДОЈЛОВИЋ Ј. СТОЈАНЧА (1919. с. Попадисци, Црна Трава), борац од 1. 11. 1943, погинуо 23. 4. 1944. на Рњосу, - у Лужници-у борби против бугарских фашиста.

412. РАДОЈКОВИЋ Ј. ВЕЛИМИР (1921, с. Веле Поље код Алексинца), борац од 15. 12. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 23. 3. 1945. код с. Омербашића, у рејону Грачанице - у борби против Немаца и белогардејаца.

413. РАДОЈИЧИЋ Н. ВОЈА (1923, с. Кална, Црна Трава), грађевински радник, борац од 4. 2. 1944, (био пратилац Енглеске војне мисије), погинуо марта 1944. у Рупској реци.

414. РАДОСАВЉЕВИ **II** Т. ПАНТЕЛЕЈА (Црна Трава) погинуо 30. 6. 1944. код Белог Потока, шири рејон Књажевца, као заменик пол. комесара 3. батаљона-у борби против бугарских фашиста.

415. РАДОСАВЉЕВИЋ В. МИЛОВАН (1926, с. Врбовац код Сокобање), борац од 14. 9. 1944, у Другом батаљону командир вода, рањен у борби против Немаца, умро 18.2. 1945. у крагујевачкој болници од последице рањавања.

416. РАДОСАВЉЕВИЋ Т. БОРИСАВ (Црна Трава), погинуо 1944. год. противу четника код Сокобање.

417. РАДУЛОВИЋ Ј. ИЛИЈА (1905, с. Кривељ код Бора), борац од 21. 9. 1944. у 1/1 батаљону, погинуо 16. 4. 45. на Циганишту у продору према реци Босни и Добоју у борби против Немаца и усташа.

418. РАДУЛОВИЋ С. ДАНИЛО (1924, с. Милићевци код Чачка), борац од 20. 11. 1944. у 2/2 батаљону, погинуо 15. 4. 45. на Циганишту-у продору према реци Босни и Добоју у борби против Немаца и усташа.

419. РАДУЛЕСКОВИЋ Т. СИМА (1918. с. Кривељ код Бора), борац од 28. 8. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 23. 3. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца.

420. РАЈИЋ Ж. СТАНОЈЕ (1921, М.Лаоле - Млава), борац од 1. 9. 1944. у 2/1. батаљону, погинуо 23. 3. 1945. на Бандри код Грачанице-у борби против Немаца.

421. РАЈИЋ М. МИЛОРАД (с. Вел.Поповиће), погинуо 3. 3. 1945. код с. Росића, рејон Грачанице-у борби против четника.

422. РАЈКОВИЋ Гл. ТОДОР (1925, с. Шљивар - Зајечар), борац од 7. 9. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 24. 2. 1945. на Стражби код Грачанице у борби против усташа.

423. РАЈКОВИЋ Р. МИЛОШ (1919., с. Црвена Јабука, лужнички), борац од 1944,у Првом батаљону, погинуо 7. 9. 1944. у борби против Немаца за ослобођење Зајечара.

424. РАЈКОВИЋ М. МИЛИВОЈЕ (с. Мојсиње) погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту-у продору према реци Босни и Добоју против Немаца и усташа.

425. РАКИЋ Б. ДРАГУТИН (1924, с. Смољинац код Пожаревца), борац од 5. 11. 1944. у 2/1. батаљону, рањен 3. 3. 1945. код с. Студенца - рејон Грачанице, и убрзо подлегао ранама.

426. РАКИЈАНОВИЋ Т. АЛЕКСАНДАР (1925, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 1945. године-вероватно јануара у долини реке Дрине.

426а. РАНЂЕЛОВИЋ О. РАДОМИР(1915. Добро Поље) Србин, зидарски радник, борац од 4.4. 1944. године, ожењен, отац четворо деце, погинуо 30. јуна 1944. године у борби против Бугара код села Белог Потока.

427. РАНЂЕЛОВИЋ РУСИМИР (с. Зоруновац), погинуо 7. 10. 1944. код с. Луке - рејон Бора.

428. РАНЧИЋ М. ЈОВАН (1928, с. Дубочане код Неготина), борац од 15. 12. 1944. у 2/2. батаљону, погинуо 2. 3. 1945. код с. Студенца у борби против четника.

429. РЕЉИЋ БОШКО погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчане-у борби против Немаца на реци Уни.

430. РИСТАНОВИЋ Л. ЈОВА (1924. Ваљево), борац од 5. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 20. 1. 1945. у рејону с. Биберовог Поља, рејон Грачаница - Градачац.

431. РИСГИЋ М. РАДОМИР (Мало Влаоле - Млава), борац од 1. 9. 44. у Минерској чети, погинуо 30. 11. 1944. на Каблару у борби против Немаца.

432. РИСТИЋ Б. СТОЈАН (с. Мокри Луг код Београда), умро од тифуса 28. 2. 1945. у тузланској болници.

433. РУДИ ИВАН (Словенија) погинуо 28. 3. 1945. године.

434. РУШИЋ РАДОСАВ (Београд), борац 2/1 батаљона, погинуо 30. 4. 1945. у борбама против Немаца и усташа на реци Уни.

435. САВИЋ Д. ЗАРЕ (1920, с. Кална, Црна Трава), грађевински радник, командир вода од 1943, као командир вода погинуо 30. 6. 1944, код Белог Потока близу Књажевца-у борби против бугарских фашиста.

436. САВИЋ С. ЛАЗАР (1923, с. Кална, Црна Трава), грађевински радник, од 1943. као за.меник пол. комесара, погинуо несрећним случајем код Тузле с. Биберовог Поља 22. 1. 1945. године.

437. САВИЋ М. КОСТА (с. Горјане), погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усташа на реци Уни.

438. САВИЋ С. СТОЈАН (1926, с. Кална, Црна Трава), грађевински радник, борац од 4. 2. 1944, погинуо 30. 6. 1944. код Белог Потока-близу Књажевца, у борби против бугарских фашисга.

439. САЈНИКОВИЋ С. БОСИОК (1918, с. Голубиње), подлегао 27. 2. 1945. године.

440. САЋИНОВИЋ С. МУРАТ (1907, Босански Брод), борац од 24. 4 1945. у 2/3. батаљону, погинуо 7. 6. 1945. код с. Ашпегети, у рејону Самобора, против усташа.

441. СКУША СТЕВО (1926, Босански Брод) погинуо 30. 4. 1945. године на реци Уни.

442. СТАМЕНКОВИЋ Р. СТОЈАН (1919, с Црвена Јабука, лужнички), земљорадник, борац од 4. 2. 1944, у Другом батаљону, погинуо 11. 12. 1944. на положајус. Росуљево у долини реке Дрине-у борби против усташа и Немаца.

443. СТАМЕНКОВИЋ Т. ЂУРА (1917, Црна Трава), борац од 10. 3. 1945, погинуо у Босни.

444. СТАМЕНКОВИЋ Т. ИВАН (1911, с. Црвена Јабука, лужнички срез) земљорадник, борац од 1944, погинуо 3. 4. 1944. године у Црној Трави, против бугарских фашиста.

445. СТАНОЈЕВИЋ Р. ЖИКА (1922, Црна Трава), борац од 9. 1. 1944, погинуо 22. 6. 1944. на Буковику-у борби против четника.

446. СТЛНОЈЛОВИЋ М. ЖИВОЈИН (1924, с. М.Лаоле - Млава), погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
447. СТАНОЈЕВИЋ К. МИЛОШ (с. Алибеговац), погинуо 30. 4. 1945, код с. Унчана, у борби против Немаца и усташа на р. Уни.
448. СТАНОЈЕВИЋ С. ЧЕДОМИР (Црна Трава) погинуо 1945. код Добоја.
449. СТАКИЋ Д. ЈОВАН (рански) погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усташа на р. Уни.
450. СТАНИЋ Н. БОРИВОЈЕ (1922, с. Малајница код Неготинз), борац од 15. 10. 1944. у 2/3 батаљону, погинуо 7. 5. 1945. код с. Хорвата, у рејону Самобора-у борби против усташа.
451. СТАНИЋ Крсте МАРИН, (1907, у с. Малајници код Неготина) у НОБ од 27. 10. 1944, погинуо фебруара 1945. код Грачанице.
452. СТАНКОВИЋ ДРАГОМИР (с. Брод, Црна Трава), борац Другог батаљона, погинуо 19. 5. 1944. на Таламбасу - Лужница, у борби против бугарских фашиста.
453. СТАНКОВИЋ Ђ. ДАНИЛО (1923, с. Малајница код Неготина), борац 15. 10. 1944. у 2/3. батаљону, погинуо 7. 5. 1945, код с. Хорвата, у рејону Самобора, у борби против усташа. У другом податку стоји да је погинуо 12. 4. 1945. године.
454. СТАНКОВИЋ Вучка СТАНОЈЕ, (1925, у Неготину) у НОБ од 12. 9. 1944, погинуо 12. априла 1945. на Циганишту у продору према Добоју.
455. СТАНКОВИЋ П. ЧЕДОМИР (с. Богдановац, лужнички) у Босни заробљен као четник, осгао у Седмој бригади и касније погинуо као њен борац 30. 3. 1945. код с. Унчана-у борби против Немаца и усташа на р. Уни.
456. СТАНЧЕВИЋ Б. ДРАГОМИР (с. Кисељево) погинуо 3. 3. 1945. код с. Студенца (Грачаница) у борби против четника.
457. СТАНИСАВЉЕВИЋ ЖИКА (с. Мироч, поречки) подлегао ранама априла 1945. у болници у Жеравцу код Дервенте.
458. СТАНОЈЕВИЋ В. ДРАГОМИР (1925, с. Јаворје, Власотинце), борац од 1.5. 1944. у 3/3. батаљону, погинуо 3. 3. 1945. у борбама против Немаца и белогардејаца за Бандру код Грачанице.
459. СТРАИНОВИЋ Д. ПЕТАР (1912, с. Кривељ, код Бора), борац 28. 9. 44., погинуо 7. 10. 1944. код Доње Беле Реке код Бора.
460. СТЕВИЋ С. ВЛАДИМИР (с. Церовац) погинуо 30. 4. 1945, код с. Унчана у борби против Немаца и усташа на р. Уни.
461. СТЕВОВИЋ ОСТОЈА погинуо 25. 3. 1945. у борбама против Немаца за Бандру код Грачанице.
462. СТЕВАНОВИЋ Г. ДРАГОМИР (1921, с. Лесковац, тимочки), борац од 7. 8. 1944. у 3/3. батаљону, погинуо 7. 5. 1945. код с. Штарјака (Ашпергети-Ловре), у рејону Самобора-у борби против усташа.
463. СТЕВАНОВИЋ В. СТЕВАН (1913, с. Раков Дол, лужнички), борац од 1944, погинуо 24. 7.1944. на Буковику у борби против четника.
464. СТЕВАНОВИЋ Д. ТИХОМИР (1926, с. Лесковац, тимочки), борац од 26. 7. 1944. у 3/3. батаљону, погинуо 23. 3. 1945. у борби против Немаца и белогардејаца за Бандру код Грачанице.
465. СТЕПАНОВИЋ Станоја ВОЈИСЛАВА, (1912. у с. Слатини код Неготина),у НОБ од 10. 10. 1944, погинуо 7. маја 1945. код Загреба.

466. СТЕПАНОВИЋ В. ПАУН (1922, с. Мироч, Д.Милановац), борац 3/3. батаљона, погинуо 5. 4. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца.
467. СТЕПАНОВИЋ П. МАРЈАН (1910, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо негде у Босни 1945. године.
468. СТЕФАНОВИЋВ. ЧЕДОМИР(1923.с.Рајчетина-Рупље,ЦрнаТрава), грађевински радник, борац од 1943, погинуо 30.6.1944. код Белог Потока-шири рејон Књажевца-уборби противбугарских фашиста.
469. СТЕФАНОВИЋ М. ВЛАСТА (1923, с.Црвена Јабука, лужнички), грађевински радник, борац од 1943. у Трећем батаљону, погинуо 13. 4. 1944. на Тумби у борби против бугарских фашиста.
470. СТЕФАНОВИЋ Ж. ЈОЦА (1923, с. Дарковце, Црна Трава), грађевински радник, борац од 4. 2. 1944. у Првом батаљону, погинуо 7. 9. 1944. на Краљевици код Зајечара.
471. СТЕФАНОВИЋ М. БОРИСАВ (1916, с. Црвена Јабука, Лужница), грађевински радник, борац од 1943. Као командант Трећег батаљона погинуо 30. 6. 1944. код књажевачког Белог Потока-у борби против бугарских фашиста.
472. СТЕФАНОВИЋ ГРАДИМИР (с. Криви Дел - Црна Трава), погинуо 30. 6. 1944. код књажевачког Белог Потока у борби против . бугарских фашиста.
473. СТЕФАНОВИЋ Д. МИЛОРАД (1924. с. Рупље - Црна Трава), погинуо 20. 1. 1945. на Бандри код Грачанице, као командир 3/4. батаљона.
474. СТОЈАНОВИЋ Х. ВИТКО (1922, с. Кална, Црна Трава), борац од 1943, погинуо 21. 5. 1944. на Корубама у борби против бугарских фашиста.
475. СТОЈАНОВИЋ Д. ВИТОМИР (1924, с. Радињанци, лужнички), борац од 1944, погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
476. СТОЈАНОВИЋ ЉУБОМИР (с. Трнавац код Зајечара) погинуо 15.11. 1944. у с. Ракову код Чачка у борби против Немаца.
477. СТОЈАНОВИЋ Р. ТИХОМИР (1920, с. Радињинци, лужнички), радник, борац од 1943. командир вода у Другом батаљону, погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
478. СТОЈАНОВИЋ С. МИОДРАГ (с. Топаловик, рамски) умро од тифуса између 10. и 28. 2. 1945. у тузланаској болници.
479. СТОЈАНОВИЋ Б. АЛЕКСАНДАР (с. Јаворје) погинуо 23. 3. 1945. с. Ибрићи код Грачанице.
480. СТОЈАНОВИЋ Д. СТОЈАН (1918, с. Кална, Црна Трава), грађевински радник, борац од 1943. погинуо 24. 7. 1944. на Буковику у борби против четника.
481. СТОЈИМИРОВИЋ Ј. АЛЕКСАНДАР
482. СТОЈКОВИЋ ЂОРЂЕ погинуо 7. 9. 1944. код Зајечара.
483. СТОЈКОВИЋ Д. СВЕТИСЛАВ (1926, с. Црвена Јабука, лужнички), борац од 1944. у Другом батаљону, погинуо 24. 7. 1944. на Буковику у борби против четника.

484. СТОЈКОВИЋ С. СТОЈАН (1924, с. Црвена Јабука, лужнички), грађевински радник, борац од 1944, погинуо 23. 4. 1944. у с. Кијевцу у Лужници-у борби против бугарских фашисга.
485. СТОЈКОВИЋ И. СЛАВКО (1910, с. Црвена Јабука, лужнички), грађевински радник, погинуо марта 1945. код Грачанице.
486. СТОЈИЉКОВИЋ С. ЈОВАН, умро од тифуса 31. 1. 1945. у тузланској болници.
487. СТОЈИЧИЋ (РАДЕНКОВИЋ) Д. АЛЕКСАНДАР (1923, с. Масуровци, Лужница), земљорадник, борац од 1943. погинуо 21.5.1944. на Корубама код Црне Траве у борби против бугарских фашиста.
488. СТОЈИЧИЋ В. СИМКА (Црна Трава), борац од 1943, рањена 21. 5. 1944. рањена у борби против бугарских фашиста на Корубама, касније са болницом погинула у рејону Горње Јабланице.
489. СЛАМПЕЛИЋВ.ДУШАН (1924, с. Трњане), погинуо 23.3.1945.год.
490. СТОЈИЧИЋ М. СТОЈАН (1925, с. Радосин, лужнички), борац од 1943. у Трећем батаљону, погинуо 7. 9. 1944. код Зајечара.
491. СТОЈИМИРОВИЋ Јована АЛЕКСАНДАР (2. 5.1909. у с. Шаркамену код Неготина) у НОБ од 20. 10. 1944, погинуо јануара 1945. у источној Босни.
492. СТОИЧЕВИЋ Б. ДРАГОМИР (1915. с. Кушиљево) погинуо 3. 3. 1945.
493. СТУПАРИЋ П. КРСТА (1922, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 27. 12. 1944. код с. Вуковије, на јужним падинама Мајевице, у борби против четника.
494. СОКОЛОВИЋ Ј. МИЛОРАД, борац од 1943, погинуо 18. 11. 1944. у с. Ракову код Чачка-у борби против Немаца.
495. СОКОЛОВИЋ Ј. ЂОКА (1923, с. Кална, Црна Трава), грађевински радник, борац од 1943, погинуо 22. 6. 1944. на Буковику у борби против четника.
496. СПАСИЋ А СТАНКО (1919, с. Гроцка код Београда), погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
497. СПАСИЋ Љ. СТАМЕН (1922, с. Лесковица - Лужница), борац од 1944, погинуо 24. 7. 1944. на Буковику у борби против четника. Истовремено, у селу Лесковици погинула је његова супруга Цурка од бугарских фашиста, а њихово дете Драган, старо 9 месеци, умире од глади и тиме је уништена трочлана породица.
498. СУЈБАГИЋ ЗЕЈНИЛ (Сијаринска Бања) погинуо 5. 4. 1945. на Бандри код Грачанице у борби против Немаца, био заменик команданта 1. батаљона.
499. СУЉИЋ Ј. МЕЂЕД (1924, Приштина) погинуо 20. 3. 1945. год.
500. ТАДИЋ А СВЕТОМИР (1911, с. Смољинац код Пожаревца), борац од 11. 11. 1944. у 2/3 батаљону, погинуо 5. 4. 1945. на Купресу код Грачанице у борби против Немаца.
501. ТАДИЋ ВЛАДИМИР (1922, с. Врбе) погинуо 9. 10. 1944. године.
502. ТАНАСИЈЕВИЋ Васе ДРАГУТИН (1927. у с. Јабуковцу код Неготина) у НОБ од 27. 10. 1944, умро од рана априла 1945.
503. ТАНАСКОВИЋ ЖАРКО (1923, с. Ораовица, млавски), борац од 1. 11. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 28. 3. 1945. код Стражбе (рејон Грачанице) у борби против Немаца.

504. ТЛСИЋ С. ЧЕДОМИР (1919, Врање) погинуо 24. 7. 1944. на Буковику у борби против четника. Истакао се изузетном храброшћу.
505. ТИШИЋ Ж. МИЛАДИН (1922, с. Честин код Ваљева), борац од 20. 11. 1944, у 2/3. батаљону, погинуо 20. 4. 1945. на Хркоје-у продору према реци Босни и Добоју у борбама против Немаца и четника.
506. ТИЛИЧАНИН ЧЕДА погинуо 7. 9. 1944. код Зајечара у борби против Немаца.
507. ТОГОВИЋ САДО (1914, с. Живинице) погинуо 29. 4. 1945. год.
508. ТОДОРОВИЋ С. ДУШАН (с. Бунар код Светозарева), борац од 6. 12. 1944. у 1/1. батаљону, погинуо на Циганишту 16. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа.
509. ТОДОРОВИЋ БОГОЉУБ (с. Расница-Пирот), учитељ борац од 1944. у 1/1. батаљону, погинуо 14. 5. 1944. на Ракошу, врху Суве планине у борби против четника, сахрањен у с. Г. Драговље.
510. ТОДОРОВИЋ Стојана СТЕВАН (1926. у с. Јабуковцу код Неготина), V НОБ од 27. 10. 1944, умро од тешких рана априла 1945.
511. ТОМИЋ Б. ЖАРКО (Ново Село В.Орашје, 1920.) погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана V борби против Немаца и усташа на реци Уни.
512. ТОПАЛОВИЋ В. СТАНОЈЕ (1926, с. Брђани код Чачка), борац од 1. 12. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 30. 4. 1945. у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
513. ТОПАЛЧЕВИЋ Ј. ЈОЦА(1922, с. Кална,ЦрнаТрава),обућар,борац, од 1943. командир чете, погинуо 24. 7. 1944. на Буковику у својству политкомесара чете-у борби против четника.
514. ТОПИЋ М. ДРАГИЋ (1911, Пећ)'погинуо 30. 4. 1945. године.
515. ТОЦИЋ Р. МИХАЈЛО (с.Бегалица код Београда) погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
516. ТОШИЋ С. ДУШАН (1921, с. Куски код Пожаревца), борац од 11. 11. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. у борбама за Бандру код Грачанице-у борби против Немаца и четника.
517. ТОШИЋ Б. ЖАРКО (1920, Ново Село код В.Орашја), борац од 16. 10. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 20. 4. 1945. у борбама код Босанског Брода.
518. ТОШИЋ Д. РАДУЛ (1926, с. Шљивар код Зајечара), борац од 9. 9. 1944. у 1/2. батаљону, погинуо 3. 3. 1945. код с. Студенца код Грачанице у борби против четника.
519. ТОШИЋ Ј. РАДУЛ (с. Шљивар код Зајечара) погинуо 23. 3. 1945. у борби за ослобођење Бандре код Грачанице - у борби против Немаца и белогардејаца.
520. ТРИПКОВИЋ ВЛАДИМИР (1911, с. Д.Трепча код Чачка), борац од 11. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 29. 11. 1944. на Каблару у борби против Немаца.
521. ТРУКИЋ Ђ. ПАУН (1909, с. Кривељ код Бора), борац од 21. 9. 1944. у транспортној чети, погинуо 16. 4. 1945. на Циганишту у борби против Немаца и усташа.
522. ТУРКМАНОВИЋ А ДЕРВИТ (1918, с. Нова Варош код Дервенте), борац од 21. 4. 1945. у 3/2. батаљону, погинуо 7. 5. 1945.

523. ТУФОРОВИЋ Николе ДИМИТРИЈЕ, (1923, у с. Јабуковцу код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944., погинуо марта 1944. код Грачанице.
524. ТУФАРЕВИЋ Николе ДРАГУТИН, (1923, у с. Јабуковцу код Неготина) у НОБ од 27. 10. 1944. умро у болници од тешких рана априла 1945.
525. ТУФЕГЏИЋ Д. ПАУН (1914, с. Кривељ код Бора), борац од 3. 9. 1944, у 2/3. батаљону, погинуо 8. 1. 1945. код Милин Села (Пурачића)-у борби против четника.
526. ЋИРКОВИЋ Д. ЖАРКО (с. Лозовик) погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усташа на реци Уни.
527. ЋОСИЋ П. ЧЕДОМИР (1925, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 20. 11. 1944. код Чачка у борби против Немаца.
528. ЋОСИЋ С. ДУШАН (1925, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 29. 9. 1944, погинуо 10. 2. 1945. у рејону с. Вучковаца-јужно од Градачца у борбама против четника.
529. ЋУЈ1АК Ј. ЈУРА (с. Јахоровац код Добоја) погинуо 8. 5. 1945. у с. Рибарићима, у рејону села Хорвата код Самобора, у борби против усташа.
530. ЋУТОБИЈЕ МАМАЂАН (1917, с. Кочкај, Љемизан, Италија) заробљен 19. 4. 1945, погинуо 16. 5. 1945. код Самобора.
531. УРОШЕВИЋ РАЈКО умро од тифуса 28. 2. 1945. у тузланској болници.
532. ФИЈ1ИПОВИЋ М. МИЛИСАВ или ФЕНЕТОВИЋ С. МИЛИСАВ (с. Беочић) погинуо 23. 3. 1945. у борби око Бандре против Немаца и белогардејаца.
533. ФИЛИПОВИЋ С. ВЕЛИМИР (1922, с. Скробница код Књажевца), борац од 1. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 6. 2. 1945. код с. Жабара- шири рејон Брчког - у борби против четника.
534. ФИРАНОВИЋ П. ПАВЛЕ (1923, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 10. 3. 1945. у рејону босанског Петровог Села.
535. ФИРАНОВИЋ П. ВЕЛИМИР (1928, с.Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, рањен 10. 4. 1945. на Хркоје-у продору према реци Босни и Добоју у борби против Немаца и четника, ранама подлегао у београдској болници.
536. ФУФАНОВИЋ П. ДИМИТРИЈЕ (1914, с. Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, погинуо 8. 3. 1945. код Пурачића у борби против четника.
537. ХАДО С. СЕЛИМ (1919, из околине Пљевља), борац 2/1. батаљона.
538. ЦВЕТКОВИЋ (МИЛЧИЋ) БРАНИСЛАВ (с. Црвени Брег -Црна Трава), борац Другог батаљона рањен 23. 4. 1944. на Рњосу, касније погинуо у саставу болнице 22. дивизије.
539. ЦВЕТКОВИЋ М. ВИТОМИР (Црна Трава), погинуо на Дрини 1944.
540. ЦОНИЋ Ј. ДОБРОСАВ (1923, с. Радосин, лучнички), борац од 1943, погинуо 20. 9. 1944. на Црном Врху код Бора у борби против Немаца.

541. ЦВЕТКОВИЋ Ј. ЖИВАН (1914, с Грлиште код Зајечара), борац од 1. 9. 1944. у Четвртом батаљону, нестао 25. 4. 1945. на путу према железничкој станици Градачац, северно од Бања Луке.
542. ЦВЕТКОВИЋ Ц. ЗДРАВКО (с. Кошељ, тимочки), погинуо 21. 4. 1945. у борби за ослобођење Босанског Брода.
543. ЧУПИЋ С. МИЛОРАД (1924, с. Ратари код Београда), борац од 27. 10. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 15. 2. 1945. у борби против Немаца и усташа на положајима код Сокола код Грачанице.
544. ШАЈКАНАЦ Ж. ДРАГОМИР (С. Лева Река код Бора) умро од тифуса 8. 2. 1945. у тузланској болници.
545. ШАЛАРЕВИЋ М. ВЛАДА (1922, с. Кривељ код Бора), борац 3/2. батаљона, погинуо 28. 4. 1945. у борби против усташа и домобрана на правцу с. Пољанице-у продору према реци Уни.
546. ШАШИЋ ЈОВАН (1925, с. Жебник, Банатска Топола), борац од 20. 11. 1944. у 1/3. батаљону, погинуо 5. 4. 1945. у борби против Немаца око Бандре код Грачанице.
547. ШИМЕНКОВИЋ П. БОШЊАК (1918, с. Голубње, Д.Милановац), борац од 6. 11. 1944. у 3/2. батаљону, погинуо 27. 2. 1945. у борбама против Немаца - у нападу на с. Брод код Брчког.
548. ШУКРИЋ Ђорђа ДУШАН (22. 2. 1923. у с. Михајловцу код Неготина), у НОБ од 27. 10. 1944., у 1/7. бригади, нема података где је и када погинуо.
549. ШУЋУРИНА Л. СТЕВАН (Босански Брод) погинуо 30. 4. 1945. код с. Унчана у борби против Немаца и усгаша на реци Уни.
550. ШЋОПИЋ П. АЛЕКСАНДАР (1919, с.Кривељ код Бора), земљорадник, борац од 28. 9. 1944, имао чин заставника, погинуо 10. 3. 1944. (мислим да је 10. 12. 1944) у долини реке Дрине.

РЕГИСТАР
ГЕОГРАФСКИХ И
ТОПОГРАФСКИХ
НАЗИВА

Авала, 273,274,275,276,278,280 281, 282
Авдићи, 352, 376, 377, 378, 385 399, 403, 409
Аврамовина, 377
Алакинце, 37
Алаучко брдо, 305, 307, 308
Алибеговићи, 373, 390, 391 404
Апићи, 381, 382
Алексинац, 157,174,177,178,179, 180, 181, 184, 187, 209, 393
Амајићи, 322
Амзићи, 315
Акимбашићи, 406, 408
Анђелинове, 128
Аранђеловац, 222
Араповац, 378
Ахићи, 391, 393
Ашпергети, 445, 446, 447

Бабина Лука, 336
Бабићи, 385
Бабичко, 34, 40, 97
Бабичка гора, 119
Бабуновићи, 416
Бабушница, 9, 15, 25, 26, 28, 48, 51, 54, 88, 107, 108, 109, 454
Бајина Башта, 321
Бајинци, 33, 87
Балановац, 156, 158, 225
Балкан, 145, 146, 180, 228, 251
Бапиновићи, 314
Баковац, 343
Бандра, 277, 280, 353, 354, 356, 388, 390, 391, 392, 394, 398, 399, 400, 401, 403, 450
Бановићи, 337, 339
Бачиште, 319, 320
Барје, 137
Барји Чифлик, 443, 445
Барнос, 92
Бања Ковиљача, 323
Бањића, 278, 328
Баћов Дол, 40, 115, 121
Бачевац, 314
Бегаљица, 279, 341, 364, 393, 439, 440
Бела земља, 135
Бела Папанка 23, 157, 499
Бепа Вода, 28, 118, 401
Бели Брег, 218, 231, 236
Бели Камен, 83
Бели Поток, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 166, 168, 169, 171, 203, 209, 210, 225, 233, 289, 453,
Бели Тимок, 243, 246
Белић Брдо, 423
Бело Поље, 30, 79, 99, 100, 102, 103,414
Бељковица, 337
Бељевина, 153, 154, 204
Бељотин, 393, 439, 447
Београд, 9, 10, 20, 218, 255, 256, 257, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 284, 285, 286, 306, 315, 341, 357, 405, 439, 440, 447, 452, 455
Беочић, 393,
Бердуј, 120
Беровица, 99, 104
Бецењ, 410, 418
Бећино брдо, 418
Биберово Поље, 351, 352, 354, 371, 372, 384, 398, 403
Бијела, 345, 371, 389
Бијељина, 312, 314, 322, 323,328, 331, 332, 334, 343, 352, 359, 360, 367, 370
Биљаница, 34, 35, 83
Биничка Морава, 37

Бикоће, 345
Бистрац, 346

Бистрица, 114, 115
Битољ, 445
Бихаћ, 426, 442
Благај, 213, 425, 427
Блажевац, 347, 361, 369
Бован, 170, 171
Богдановац, 33, 116, 440
Богдинац, 55, 208
Божинац, 158
Болеч, 276, 280
Бољаре, 34
Бољанићи, 343, 377, 388
Бољевац, 205, 206, 229, 233, 236, 237, 238, 244, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 265, 267, 268, 270, 285, 288, 418. 455
Борик, 384,391, 394,396,399,404
Боринце, 257
Борин До, 270
Боровица, 348
Босна, 327,331,332,340,343,350, 352, 353, 355, 383, 384, 385, 389, 394, 396, 398, 403, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 424, 425, 444, 452, 453
Босанска Дубица, 418
Босанска Крупа, 424
Босански Кабаш, 418, 423, 424
Босански Нови, 424,425,426,427, 429,431,436,438,439,441,452
Босански Брод, 418,419, 420,421, 423, 424, 427, 431, 444, 445, 450, 452
Босилеград, 112
Босцаре, 417
Бохово, 381
Бошковићи, 317, 332
Брајићи, 311, 312
Братишевац, 33
Братунац, 362, 374, 393, 439, 442,
Брањево, 323, 332
Брђани, 312, 374, 384, 386, 388, 393, 408, 440
Бреге (Брегани) 436, 447, 449
Брежице, 343, 347, 427, 449
Брежичко гробље, 417
Бреза, 350, 351, 407
Брезик, 343, 344, 405
Брезовица, 345
Брезово Поље, 365
Бресговац, 255
Бреница, 290
Брке, 359
Бродарце, 150, 152
Брод, 42, 44, 79, 127, 129, 138, 168, 192, 243, 356, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 370, 371, 373, 375, 393, 394, 406, 409, 417
Брчко, 312,313,314,322,324,328, 331, 332, 334, 340, 343, 348, 349, 350, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 367, 370, 375, 380, 384, 389, 390, 391, 394, 401, 405, 406, 412, 450, 452,

Бублица, 84
Бувце, 138, 139
Бубњава, 322
Бугарска, 7, 8, 13, 14, 18, 24, 28, 29,32,38, 53, 57,112,116,120, 127, 145,168,175,218,219,222
Бунар, 414
Бумбарево брдо, 290
Будинци, 445
Букве, 373, 374, 378
Буквин Хан, 379
Буквик, 356, 357, 359, 360, 371, 393, 394, 395
Букиње, 350, 351
Букова глава, 114
Буковац, 341, 343, 356, 358, 364
Буковик, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 356, 453
Бучје, 175, 255, 257
Бучумет, 139, 144
Бушетлић, 408, 410, 415

Валниш, 78, 99, 104
Ваљевица, 313, 383
Ваљево, 156, 157, 159, 160, 162, 164, 165, 167, 169, 175, 224
Вараждин, 442

Вареш, 225
Васиљ, 156, 158,160,168,179,224, 225, 226, 229, 316, 401
Васиљевци, 342,344,345,347,348
Вацетина, 335
Велика Крсна, 393, 401
Велика Бријесница, 406, 440
Велика Горица, 444
Велика Морава, 262, 272, 452
Велика Плана, 148, 271
Велика Раковица, 449
Велевац, 228
Веле Поље, 414
Велики врх, 186
Велики Извор, 236
Велики Крчимир, 35, 119
Велики Крш, 247
Велики Мокри Луг, 275, 281
Велико Бањинце, 54, 79
Велико Лаоле, 393
Велико Игриште, 200
Велико Поповиће, 384
Велико Орашје, 272, 423
Велико Црниче, 414
Велебрег, 444
Велевац, 225
Ветерница, 135, 137
Видова, 290
Видовски тунел, 290, 291, 304, 305, 307, 308, 311
Видушевац, 441
Вис, 377
Вина, 156
Виноградарско брдо, 234
Витановићи, 361, 364
Вишеград, 286, 295, 312, 313, 352
Власотинце, 9, 14, 15, 19, 20, 21, 23,28,31,34,35,38,49,56,81, 83, 84, 115, 460
Власина 15,25,43,48,53,109,128, 129, 130, 460
Владичин Хан, 15,30,42, 112,132
Влашка планина, 14, 102
Власеница, 314,328,333,335,343, 352, 353, 355
Влашко Поље, 176, 177, 196
Водице, 314
Војводина, 246
Врањевац, 390, 392,396, 398, 399, 400, 401, 403
Врање, 18, 19, 21, 30, 36, 37, 40, 47, 49, 53,55,61,63,64,71,97, 113, 129, 134, 192
Врата, 257
Вратарница, 231, 393
Вратарнички теснац, 245
Враново, 381, 383, 393, 425
Вранићи, 289, 290, 291, 296, 297, 304, 357, 373, 374, 379, 390
Враћешница, 293, 297
Вражићи, 358, 360
Вражогрнац, 233, 244, 245, 359
Врбовац, 153, 154, 171, 172, 183, 203,
Врбани, 322
Врба, 362, 364, 393, 425, 447
Врбица, 229, 393
Врла река, 14, 15, 55
Врело, 89, 115, 116, 117,218,461
Вртоп, 14, 35, 46
Врмџа, 154, 155
Врхпоље, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321
Врчин, 273,275,276,277,278,279, 280, 281, 282, 283, 284
Врнчани, 304
Вујановача, 314
Вујичићи, 356
Вуковје, 335, 336
Вукашиновац, 198
Вукозерица, 443
Вукшићи, 364, 368
Вуковићи, 372
Вучковци, 288, 354, 357, 360, 361, 371, 372, 373, 376, 377, 384, 396,

Грабовац, 363, 399
Градско, 409, 410, 414
Грабовница, 320, 324
Градашница, 287
Градац, 314, 442, 443
Градочај, 425
Градска, 91, 97,155,192, 193, 375 461
Грачаница, 337,340,342,343,345, 346, 349, 350, 352, 353, 354, 356, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 383, 384, 388, 389, 390, 391, 394, 397, 398, 400, 401, 402,

403, 404, 405, 406, 408, 450, 452,
Граорина, 307
Граховац, 384
Грахово, 132
Грамада, 14, 219, 220, 222
Гранчари, 116, 117, 443
Гранич, 205
Грболе, 38
Грделица, 16, 19, 28, 85, 112,132, 147
Грделичка Клисура, 38, 86, 134
Грдети, 357
Грљан, 231, 393, 402
Грлиште, 229, 230, 231, 248, 249, 393,
Грлишка река, 245
Грнчар, 441
Грозна, 225
Гроцка, 273, 275, 279, 281, 316, 319, 362, 401,440
Грчка, 285, 295
Гиндуша, 252, 253, 256
Грошница, 439
Гнилак, 231,232, 233, 237
Главица, 315, 316, 318, 319, 320, 377, 378
Главановце, 48, 92, 120
Главичина, 427, 433
Глава, 304
Гламоч, 375
Глина, 298, 374, 382, 407, 441
Глоговица, 248, 250,253,256,257
Глоговачка река, 249, 250

Давидовац, 179
Дадинце, 49
Дарковци, 42, 43, 54, 55, 75, 78, 97,108,110, 115,127, 155, 193, 243, 405, 462
Дашчани кладенац, 92, 93, 115, 121
Двор на Уни, 425, 426, 427, 429, 430, 434, 438, 441
Дворанци, 442
Девицапл., 158,177, 181, 182, 188
Дел, 86
Дебело брдо, 375, 405, 406
Дебела глава, 199
Дедиње, 245
Дежелић, 442
Дејан, 80
Дејанов кам, 160, 166
Дејићеве, 43, 48, 51
Дели Јован, 248,256,257,258,268
Делница, 336, 362
Дервента, 398, 416, 417, 418, 425 439, 452
Дивуша, 433, 434, 441
Димитровград, 97, 99, 101, 165
Димин мост, 96
Добра Вода, 143, 144
Добро Поље, 31, 48, 52, 136, 168, 172, 193, 205, 243, 362, 462
Добропољска река, 205
Добра срећа, 203
Добрња, 193., 302, 305, 343, 350
Добровиш, 48, 51, 91, 111, 120, 462
Добрујевац, 210
Добој, 268, 338,340,343, 345,349, 352, 371, 377, 378, 383, 384, 385, 388, 389, 390, 391, 394, 398, 403, 406, 408, 409, 413, 415, 416, 417, 447, 450, 452
Доборовци, 346, 350, 351, 354, 355, 356, 357, 376, 390, 398, 399
Добрљин, 424, 425, 426, 427, 432, 438, 439
Добошница, 346
Дол, 116
Дош, 156, 157
Доња Бела Река, 248, 250, 256
Доња бијела Дубрава, 334, 354, 358
Доња Брка, 358, 360, 362
Доња Бријесница, 341, 342, 345, 346
Доња Буковица, 339, 341, 343
Доња Зденчина, 446
Доња Зељина, 355
Доња Мочила, 418, 419, 421, 422
Доња Међђа, 352, 354
Доња Лохиња, 385
Доња Купчина, 443
Доња Скакава, 366
Доња Оруглица, 136
Доње Гаре, 41
Доње Дубраве, 354
Доње Кошље, 355, 357, 368
Доњи Десинац, 446

Доњи Луковац, 397, 399
Доњи Крупац, 276
Доњи Љубеш, 150, 152
Доњи Рахићи, 359, 360, 362, 363, 365
Доњи Рачник, 395
Доњи Сребреник, 350
Доњи Хргави, 371, 372
Драва, 389
Драгобраћа, 288
Драгоман, 30, 425
Драгочај, 425
Драговац, 374, 445
Драјинци, 224
Драјчина Бара, 41
Драпнићи, 333
Драшковац, 477
Дренова гл. 49, 154, 229, 289, 407
Дреновац, 84
Дреновачка коса, 151
Дрина, 312,313,314,315,316,317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 331, 332, 334, 340, 348, 353, 370, 406, 452, 453
Дрињача, 321, 328, 333, 350
Дрлача, 314, 318, 321, 322
Дуго Село, 441, 442
Драги Дел, 180
Дуго Поље, 155, 208, 209
Дубанићи, 443
Дубраве, 336, 351, 354, 356, 357, 358, 361, 371, 381
Дубока, 409
Дубница, 337, 426
Дубочај, 378, 382, 393, 423
Дунав, 145,146,175, 196,223,228, 230, 231, 233, 239, 241, 244, 246, 247, 251, 252, 267, 273, 419
Дукановина, 347
Дупиљево, 135
Дучевац, 113, 114
Душановац, 414

Ђерекаре, 135
Ђердапска клисура, 175
Ђукићи, 373
Ђула, 233
Ђуринци, 273, 276, 286, 287
Ђурђевик, 334
Ђуркин крст, 409
Ђунис, 150

Жабари, 352, 358, 360, 361, 362, 367, 368, 369, 370, 376, 406
Жагубица, 222, 251, 252, 267, 271
Жедник, 402
Железник, 274
Жепча, 339
Жеравице, 333, 401, 418, 443
Живинице, 334, 335, 343
Живковићи, 315, 316, 320, 324
Житковац, 157
Жлне, 225
Жуљевица, 427
Жунци, 442
Жучковац, 154, 171,213

Заграђе, 250, 252
Загреб, 259,417,426,440,441,442, 445, 446, 448, 449
Забрђе, 317
Завојце, 277, 280
Завидовићи, 337, 339, 344, 346, 388
Западна Морава, 220, 285, 286, 289, 290, 295, 296, 312, 321, 353, 455
Запађе, 36
Заплање, 20, 32, 34, 40, 97
Затоње, 375
Зајечар, 157, 174, 175, 180, 197, 204, 207, 215, 222, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 265, 267, 362, 375, 382, 383, 453
Заклапач, 277, 278, 279, 281, 282, 283
Залужани, 425
Звонце, 15, 16, 88, 101, 112
Зворник, 143, 286, 295, 312, 313, 314, 318, 319, 321, 323, 324, 328, 331, 332, 337, 352, 375, 379
Звездан, 231, 233, 236, 244, 248, 250
Зелиња, 376, 384
Зеленичје, 48, 131
Зеница, 352, 384

Земун, 23
Змијанац, 230
Златанци, 33
Златанова махала, 127
Златићево, 80, 463
Зоруновац, 256
Зубетинац, 175, 176, 179
Зуце, 275, 276, 282, 283, 284

Ибар, 146, 286
Ибрићи, 373, 390
Ивање, 78
Ивањица, 305
Ивановићи, 43, 409
Извор, 33, 197, 243, 322
Илино, 205, 206
Илијин гроб, 409
Италија, 20, 50, 68, 214, 351

Јабланица, 40, 76, 77, 79, 80, 84, 131, 134, 149, 153, 177, 393
Јабуковац, 355, 393,401, 407,414, 423, 439
Јабуковик, 41, 42, 64, 65, 66, 91, 109, 110, 115, 120, 136, 193, 452, 454, 463
Јабука, 155
Јаворје, 393, 463
Јавор, 382, 404
Јаворник, 322
Јаворске падине, 198, 200, 201, 453
Јајићи, 337
Јагодина, 265
Јајинци, 273
Јања, 328, 332, 368, 389
Јамница, 444
Јањин мост, 368
Јаковљево, 42, 48, 463
Јабланица, 104
Јанковац, 393
Јардан, 324, 337
Јасеница, 355
Јасика, 305
Јасиково, 205, 252, 256, 374, 395
Јастребарско, 441, 447, 449
Јастребац, 42, 81, 148
Јегинов луг, 334, 336
Јелово брдо, 398, 399, 400, 403
Јелашница, 34, 171
Јелишане, 314
Језеро, 216
Јемница, 302, 442, 443
Јерма, 15, 16, 40, 41, 99, 101, 120
Јериничево, 270
Јовина чука, 126
Јошаница, 173, 178, 179, 202, 213
Јошаничка коса, 183
Јововац, 307, 364, 375, 393
Јовићи, 320
Јочник, 171
Јуковац, 375, 441
Југославија, 13, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 34, 50, 67, 68, 73, 77, 146, 166, 219, 228, 245, 261, 269, 286, 312, 340, 410, 417, 450, 451, 452, 455, 456
Јужна Морава, 7, 13, 14, 15, 28, 34, 38, 39, 40, 85, 86, 131, 132 149, 150, 152, 153, 156, 452

Каблар, 290, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311
Какмуж, 341, 344, 347, 348, 349, 377, 385, 388
Кагтна (црнотравска), 52, 65, 83, 84, 91, 92, 93, 96, 115, 117, 132, 138, 155, 167, 192, 362, 381, 382, 463
Каланска река, 15
Калиновица, 333, 448
Калиновић, 286
Калесија, 336
Каличина, 225, 228
Калуђерово, 155, 168
Камбелевац, 113, 464
Камендол, 393, 415
Каменица, 218, 304, 305, 324
Каменички вис, 153
Камењани, 397, 399
Камик, 104, 377
Капетанова Бина, 394, 398, 400, 403
Капетанове колибе, 220
Карановац, 377, 385, 388
Карадаг, 37
Карићи, 385, 386, 414
Карловац, 425, 442, 444, 446, 447
Капе, 464
Катанићи, 338, 339, 341, 345, 346, 347
Католичке Пољане, 334

Католичке Шпионице, 371
Катун, 218
Качар, 48, 49, 55
Кереп, 372, 384, 389, 396
Керестинац, 447, 448, 459
Кијевац, 49, 51,103,104,105,106, 108, 110, 114, 148, 193, 464
Киселица, 443
Кисељак, 334, 335, 336, 393
Клада, 448, 459
Кпадањ, 343, 353
Кпадуша, 367, 368
Кланац, 381, 382
Кпашница, 425
Кгтинча, 447, 448
Клокина кућа, 407
Клокотница, 249, 267, 384, 405, 408
Кљајићи, 136, 138, 139
Кљун, 438
Књажевац, 156, 157, 158, 159, 160, 165, 169, 174, 176, 178, 203, 216, 218, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 233, 236, 245, 316
Книн, 374
Ковачева Бара, 464
Ковачевићи, 391, 393
Ковиљача, 321
Козај, 448
Козјак, 31, 134, 138, 145
Козара, 180, 353
Козарац, 441
Козарница, 33, 43
Козиброд, 426
Козило, 23, 78
Козлук, 323, 324, 328, 350
Кожухе, 350
Колиба, 161, 418
Коларе, 375
Комаревац, 409, 410
Комари, 338, 344, 401, 441
Коњувце, 172
Коњух, 337, 348
Копаоник, 192
Копај Кошаре, 168, 223
Корбес, 49
Коријен, 333
Корице, 409
Корубе (бродске), 78,79,127,128, 129, 130
Косанчић, 34
Косјерић, 295, 296, 301, 302
Косово, 13, 14, 23, 24, 37, 38, 53, 145, 210, 248
Косовска Митровица, 286
Костајница, 426, 427, 429, 430, 432, 434, 436, 438, 459
Колашин, 374
Костадинце, 410, 414, 415
Костићи, 315
Костур, 30
Котленик, 290
Которско, 415, 417
Кохвеџије, 403, 404,
Коцељево, 383
Коњувце, 172
Краварник, 236
Кравље, 179, 180
Крагујевац, 285, 286, 287, 288
Крајина, 251
Крајкова бара, 278, 279, 280
Краљевица, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 241, 247, 248
Краљево, 163, 220, 286, 289, 290, 295, 305, 401,414, 423, 445
Краљица, 341, 344
Крвави кам, 14
Кремна, 222
Кременица, 278, 279
Кржевина, 384
Крива Паланка, 30
Кривељ, 252, 255, 256, 265, 266, 268, 271, 298, 306, 307, 362, 374, 393, 395, 401, 414, 423, 439
Криви Вир, 172, 178, 181, 196, 198, 201
Криви Дел, 41, 120, 166, 464
Крка, 442
Крстац, 176
Крстови, 438
Кргова, 339, 341, 343, 344, 346, 349, 385
Крушевац, 256, 286, 290, 374
Крушевица, 30, 346
Крш, 406
Кукавица, 28, 36, 36, 85, 131, 132, 417
Кукес, 286

Кулмеа, 256
Куљарско, 425, 427
Куманово, 30, 38, 49, 54
Кумодраж, 273, 275, 276, 281, 283, 284, 286
Кусићи, 401, 402
Купа, 425, 441, 442, 445
Купинец, 446, 447
Купреси, 350, 351, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 398, 399, 400, 403
Купусиште, 393, 452
Курајчица, 328
Куса Врана, 105
Кучајске пл,, 175, 177, 198, 206
Кучево, 222, 257, 267
Кушиљево, 271, 272

Лазин вис, 313
Лазићи, 388, 409, 414
Лајковац, 312
Лапинце, 179, 219
Ландиште (Ланиште), 367, 368, 409
Лапово, 267, 286
Ласиње. 441, 442
Латковићи, 314,315,316,318,442
Лебане, 34, 79, 137, 222
Лебед, 42
Лелци, 315
Лендићи, 403, 404
Лескарски рид, 119
Лесковац, 15, 19, 20, 21, 23, 31, 35, 36, 37, 62, 83, 132, 136, 248, 312
Лепшин, 374, 378
Лесковик, 218
Лесковица, 89, 91, 114, 120, 192, 464
Лесково. 252
Лесковци, 445
Леушић. 312
Леце, 34
Лештане, 276, 277, 280, 281, 283, 427
Ливађе, 43, 128
Лика, 393
Липовац, 277, 279, 365, 369
Липовица, 80, 81, 83, 135, 137, 138, 139, 334, 335, 336, 364, 443
Лисавићи, 343, 345, 351
Ловро, 443, 445, 447
Ловци, 318, 364, 393, 439
Лозна, 337, 339
Лозница, 311, 323
Лојане, 37
Локва, 384
Лозовик, 440, 445
Лопари, 366, 367, 374
Лопушња, 30
Лубница, 229, 231, 233, 248, 293
Лужани, 418
Лужница, 7, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 24, 25, 26, 28, 32, 33, 36, 40, 48, 50, 51, 52, 56, 64, 77, 88, 97, 103, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 127, 131, 149, 174, 372, 451
Луговчина, 362
Лука, 256
Луковац, 343, 351, 370, 377, 397
Лукавица, 384, 405, 406, 410
Лукићи, 313, 314, 321
Луковић брдо, 442
Луково, 202, 205
Љубаче, 334
Љуберађа, 23, 28, 30, 33, 50, 51, 54, 88, 89, 90,91,110, 114,464
Љубић, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 300, 302 304
Љубовија, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 352
Љутеж, 42, 86

Мавречић, 446, 447
Маглај, 337, 343, 344, 346, 349, 384, 409
Мазићи, 427, 429
Мајдан Пек, 267
Мајевица, 334, 336, 338, 340, 350, 353, 360, 366, 397, 406, 453
Мајур, 362, 375, 393, 401, 445
Маковиште, 256, 257
Мала Бријесница, 406, 407
Мала Жуљевица, 427, 429, 430
Мала Раковица, 449
Македонија, 13, 14, 23, 37, 53, 57,112,113,114,120, 145,146, 221

Малајнац, 445
Маленци, 393, 449
Малешићи, 375, 376, 377, 378, 403, 404, 405, 407
Мали Зворник, 322, 323, 332
Мало Игриште, 175, 207, 230
Мало Јасиково, 393, 445
Мапи кам, 277
Мали крш, 257, 268, 270
Мали Мокри Луг, 274, 275, 283, 284
Мали Скакор, 177
Мало Бањинце, 117
Мапо Лаоле, 306, 340
Мапо Орашје, 414, 439
Мало Поље, 256
Манастириште, 34
Мањин Камен, 177, 447
Маоча, 356, 365
Маретић, 446
Мариновац, 179,230,277,279,280
Маријино брдо, 290, 335
Марићи, 380, 382
Марковац, 324, 418
Марковићи, 388
Марковић поље, 367, 370
Маслачко гробље, 308
Масуровци, 37, 51, 111, 120, 465
Матејевац, 180
Матићи, 314
Матковац, 332
Матковић, 321
Матрићи, 377
Мачкатица, 16, 30, 37, 48, 49, 53, **86, 112**
Мачковац, 450
Медвеђа, 130, 135, 138, 139, 337
Медошевац, 355, 383, 393, 401, 445
Мемић, 336, 373
Међуречје, 374
Мерџелат, 306
Метла, 427
Метовница, 229, 250
Мечји врх, 118, 205
Миаковци, 290
Милановац, 306, 312, 335, 401
Милино село, 337, 338, 339, 343, 345, 346, 348, 351
Милићевци, 289, 291, 300, 414
Милосавићи, 314, 317
Милошева Кула, 257
Мило\иевци, 414
Миљаковац, 405
Миљановци, 336, 337
Миричина 346, 385
Мирово, 175
Мироч, 362, 402
Мичајевци, 342, 344, 347, 348
Младеновац, 268, 270, 272, 274, 287, 319, 375
Млачиште, 16, 33, 39, 86
Могила, 233
Модра Стена, 54, 88, 89
Модрич, 349
Мозгово, 150, 151, 152, 153. 154, 156, 178, 180, 188, 190, 191, 192, 198
Мојковац, 381
Мојсиње, 290
Мокролушки поток, 277, 280
Момин Камен, 38
Моњ, 353, 354, 355, 375, 376, 377, 379, 394, 396, 398, 399, 400, 403
Морава, 146, 179
Моравица, 171
Мораљци, 372
Мостар, 286
Мраково, 443, 444
Мраморјр, 314, 316, 384
Мркожден, 426
Мртвица, 42
Мужинац, 155, 174
Мујагић, 347
Мурати, 372, 373, 390
Мурговица, 15
Муслиманска Шпионица, 354, 371
Муслимански Луковац, 346
Муслимански Незук, 337

Нашице, 445
Ниш: 15, 18,27,34,41,55,81,83, 85, 101, 135, 137,147, 152, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 170, 174, 179, 183, 185, 189, 192, 194, 195, 215, 216, 218, 219, 220, 222, 243, 245, 362, 393
Нишава, 9, 13, 14, 15, 29, 97
Нишевац, 219, 220, 223
Николинац, 155, 210, 233
Невља, 305

Николичево, 237, 244
Никшић, 286
Неготин, 157, 193, 233, 246, 250, 251, 267, 381
Неменикућа, 401
Немић камен, 313, 315, 316, 317, 318
Нешевић, 427
Нова Варош, 286
Нова Топола, 84
Нови Пазар, 286
Новочај, 441

Обреновац, 274, 276
Обилићево, 23
Оглавак, 378, 381, 384
Ограђеновац, 357
Озрен: 150, 152, 153, 181, 208, 216, 334, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 346, 348, 349, 350, 352, 353, 370, 371, 405, 450, 453
Омербашићи, 359, 376, 388, 390, 392
Омербеговача, 365
Озорци, 314, 315, 316
Оране, 78
Ораховица, 308, 385, 388
Ораховац, 346
Орашје, 273, 276, 440, 465
Орловац, 46
Оровица, 395
Оруглица, 135, 137, 138
Оршава, 247, 249
Осјечани, 389, 415
Осмаци, 335, 406
Оснић, 248
Осоје, 41, 384, 411
Остатовица, 33
Осгровица, 305, 306, 308, 347
Острово, 375
Острозуб, 14, 42, 61, 63, 114, 115, 130
Острозубски вис, 48
Оружница, 273
Отока, 424, 426
Отоцак, 429
Оштра чука, 181
Оштрељ, 248, 270

Павличине, 41, 87,
Павлова грамада, 43, 54, 114
Падине, 218
Пакленица, 343, 345
Паланка, 356, 358
Палежница, 336
Панађуриште, 390
Папрача, 343, 350
Параћин, 182, 199, 200, 204, 207, 233
Парајанкул, 234
Пардик, 180, 190
Пејине, 42
Перућац, 336
Петровац на Млави, 268
Петровац (пиротски) 47, 48, 397, 399, 465
Петровићи, 341
Петрово село, 342, 343, 346, 349, 351,385
Петрушња вас, 450
Пек, 268
Пећ, 439
Печењевци, 34
Пијуке, 333
Пилиповина, 391, 399
Пирковац, 218
Пирот, 9, 15, 18, 25, 30, 38, 47, 48, 49, 51, 54, 55, 77, 79, 88, 97, 99, 102, 103, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 125, 129, 130, 131, 133, 162, 168, 181, 189, 228, 256, 287, 310, 312, 465
Пираге, 399
Пискавица, 374,375,379,390,393, 396
Пиносава, 414
Писаревина, 441, 442
Планиница, 205, 206, 312
Плужине, 374, 405
Подборогово, 343, 345, 351, 375
Пољавница, 427, 429, 448
Подсусед, 441
Пољице, 345, 346, 350
Поребрица, 354, 360, 361, 376
Поружница, 271
Поповићи, 317, 319, 333
Попова глава, 95, 218
Посавина, 170, 218, 342, 344, 346, 347, 349, 385
Пожега, 294, 295, 296, 302, 303, 304, 313,

Пожаревац, 257, 274, 303, 305, 307, 382, 414
Пљевља, 267, 286
Православна Срница, 371
Прањани, 311, 312
Предејане, 85, 112, 132, 465
Прељина, 290, 296, 311, 312
Прекадин, 148
Пресека, 105
Преслап, 46, 92. 109, 465
Прешево, 30, 40
Прибитковићи, 339
Прибој, 16, 41, 328, 332, 335, 350
Пријевор, 289, 291, 283, 335, 425,
Призрен, 286, 445
Приштина, 248, 393
Пријепоље, 286
Прокупље, 222
Прњавор, 336, 407, 425
Провалије, 314
Прошане, 37, 445
Пруговац, 374, 375
Прхоч, 446
Пурачић, 337, 338, 341, 343, 344, 345, 351, 352, 388
Прлине, 346
Прислоница, 359
Причевац, 364

Равна, 228, 229
Равна Гора, 465
Равна Дубрава, 35
Равни Дел, 38, 135, 193
Равнице, 427, 429, 430, 432
Равно брдо, 321
Раданова вас, 450
Радињинци, 89,120,167,192,440, 446
Радосавићи, 442
Радосин, 45, 51, 91, 130, 243, 252, 466
Радошева глава, 49
Ражањ, 151, 153, 178, 180
Рајановце, 336
Ракита, 40, 41
Раковац, 341
Раков Дол, 51, 91, 93, 97, 133, 168, 172, 192, 466
Раковица, 278
Ракоба, 289, 291, 292, 293, 296, 301, 304, 378
[4] Раков Поток, 347, 348
Ракош, 118, 119
Раља, 273
Рапотница, 394, 399
Расадник, 232, 233, 234
Расина, 149, 152, 153
Раскршће, 105
Расница, 119, 446
Ратари, 362, 397, 439
Рахићи, 356, 357, 358, 360, 366, 368, 369, 371, 377
Рача, 348
Рашак, 322
Рашка, 286
Ргајски вис, 83
Ргота, 322
Рготина, 244, 248, 249, 250, 251, 253, 267, 293
Рготински теснац, 254
Репиште, 85
Ресник, 23, 33, 171, 177, 181, 209
Ретке буке, 182, 183
Реткоцер, 135
Речани, 342, 344, 348
Рибаре, 364, 375, 414, 423, 439
Рибарска Бања, 148
Ридово, 315, 319
Ријечани, 410, 411
Ријечица, 388
Рипањ, 270, 278, 282
Ритопек, 275, 277, 414
Рњос, 103, 104, 105, 106, 108,109, 110, 123, 453
Рогати, 320
Рогатица, 267, 286
Рогачица, 312, 313, 314, 315, 316, 317,318,319, 320, 321
Рожањ пл. 154, 177,181, 182, 192, 198
Росићи, 380
Росуљево, 314, 315, 317, 319, 320
Рсовци, 218
Ргањ, 152, 153, 171
Рудинка, 162
Ружићи, 42
Рај, 14
Рујак, 307
Рујевац, 154
Рујевица, 154, 183
Рујиште, 171, 176, 179, 209
Рујковац, 138, 139

Рујник, 218
Румунија, 145, 175, 218, 228, 247
Рупље, 33, 41, 42, 87, 97, 109, 130, 155, 166, 168, 192, 242, **266**
Рупска река, 15
Рутевац, 152
Рушањ, 280

Сава, 273, 285, 286, 328, 331, 350 357, 364, 365, 367, 389, 390, 418, 419, 422, 424, 425, 431, 441, 444, 452
Савићи, 355
Савковићи, 314, 321
Савучњак, 446
Садићи, 333
Салаш, 249, 250, 251, 253, 257, 267, 274
Самар, 115, 257
Самар Поток, 353
Самбићи, 365
Самобор, 441, 444, 446, 447, 448, 449, 452
Санџак, 305, 324
Самчекинци, 33
Сана, 425
Самарићи, 406, 407, 409
Сапна, 350
Сарајево, 192, 286, 313, 328, 331, 343, 352, 409, 411
Светозарево, 157, 265, 295, 318, 369, 383, 405
Свињак, 256
Свињски дел, 180, 188, 189
Света недеља, 446, 447, 448, 449
Свијетлица, 410
Своће, 15, 30, 48, 51, 54, 79, 80, 112
Сврачић, 334, 336
Сврљиг, 157, 203, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 228, 234, 235, 236
Сврљишке пл., 49
Сврљишка Топла, 159, 224
Седлрри, 314
Секретлије, 379
Селевац, 369, 374, 447
Сеона, "339
Сеселац, 155, 174, 175, 198
Сижје, 337, 338, 339, 341, 343
Сијаринска Бања, 139, 248, 401
Сиједи крш, 376, 377, 378, 398, 403
Сијековац, 417, 419, 421, 422, 423
Сиколе, 253
Сименково мејаниште, 86
Симин Хан, 336, 338
Симиће, 321
Сиња Глава, 108,
Сисак, 425, 426, 441
Сјеница, 286
Сјењина, 389
Скадар, 286, 315
Скакава, 357, 358, 359, 361, 362, 378
Скопице, 450
Скробница, 158, 160, 178
Скопљаци, 390
Скопље, 15, 41, 85, 135
Скопска Црна гора, 37
Славонски Брод, 418, 419, 421, 422, 423, 452
Сладна, 376, 390, 391, 393
Слатина, 156, 252, 253, 357, 393
Слемен, 176, 179, 184, 188, 194
Сливница, 30, 120
Спијепчевићи, 365
Слишане, 138, 139, 144
Сљемен, 445
Смедерево, 273, 274
Смедеревска Паланка, 172, 274, 369, 395
Смиљевица, 375, 382, 402, 423
Смољинац, 375, 382, 402, 423
Смрдин, 341, 343, 344
Снегово, 324, 334, 335
Сокобања, 151, 158, 170, 171, 176, 178, 179, 181, 182, 184, 189, 203, 204, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 378
Соколац, 352, 386
Сокол, 352,353,355,370,373,374, 375, 376, 377, 378, 379, 384, 388, 390, 393, 394, 396, 398, 403, 404, 406, 450
Соколићи, 301, 304, 309, 352
Софија, 15, 18, 38, 46, 54, 91, 92, 99, 103, 245
Сочковац, 347, 348, 385, 388
Сплетна Липа, 384
Споменик, 409, 410, 412, 414, 416

Спреча, 335, 340, 346, 348, 349, 350, 385, 388, 397, 398, 408, 409, 410, 450
Србија, 8, 9, 10, 14, 17, 19, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 39, 43, 50, 53, 56, 57, 61, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 76, 77, 80, 84, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 120, 121, 125, 127, 130, 131, 133, 134, 135, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 169, 170, 175, 178, 180, 191, 194, 195, 197, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 231, 235, 239, 240, 243, 244, 245, 249, 260, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 270, 273, 275, 276, 272, 283, 289, 294, 295, 303, 312, 314, 324, 326, 337, 339, 340, 350, 357, 380, 451, 452, 453
Сребрник, 348, 351, 352, 370, 397, 448
Сремска Митровица, 193
Средњи Бретик, 365
Срнице, 345, 350, 352, 354, 356, 357, 370, 371, 372, 384, 388, 390, 391, 394, 396, 397, 401, 402, 406
Српска зелиња, 373, 384
Сталаћ, 147, 157
Станикин крст, 14, 44, 127
Станић Ријека, 385, 405, 409
Стари Мајдан, 393
Статовац, 84, 148
Стајковце, 176
Стјепан Поље, 409
Стојков Поток, 232, 233, 467
Ствид, 450
Стол, 25, 41, 256, 267
Стражба, 374, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 398, 401, 403, 450
Стражилово, 362, 364
Страњево, 41, 42, 54, 155
Стрижевац, 33
Стрезимировци, 15, 46, 48, 92, 127,
Стрелац, 47, 48, 51, 54, 88, 89, 111, 113, 124, 298, 467
Струга, 423, 429, 432, 433, 435, 438, 441
Струганик, 312
Струкалски вис, 154, 183
Струмица, 439
Студена, 51, 103, 105, 108, 110, 123, 124, 130, 168, 306, 374
Студенац, 381, 382, 383, 384, 398
Стипари, 337, 338, 339, 343, 344, 346
Ступница, 36
Суботинац, 179, 180
Сува пл., 31, 35, 79, 81, 116, 118, 119, 120, 121
СулинГроб, 92, 93, 95, 115, 128
Суково, 99. 101,102,103,104,108, 110
Сурдулица, 30, 37, 112
Сурачево, 33
Сухопоље, 338

Тадићи, 315, 319
Табановићи, 304
Таламбас, 48, 113, 114, 115, 120, 128, 453
Танда, 255, 256
Тегаре, 314, 320, 321, 322, 323
Тегошница, 15, 421
Теочин, 311
Теслић, 375
Текућица, 343
Титоград, 286
Тимок, 175, 247
Тимочка крајина, 175
Тиња, 343, 345, 351, 352, 368
Тодоровци, 33, 42
Топлица, 148, 149, 152, 153, 177, 179
Топла, 257
Топола (Тополовац), 287, 442, 443
Тончина махала, 95
Торник, 317
Травник, 352
Трбушани, 291, 293, 294
Трговиште, 40, 172, 213, 218, 228
Трговишки Тимок, 127
Требава, 337, 346, 348, 350, 352, 353, 360, 367, 370, 371, 372,

376, 377, 380, 384, 385, 403 406, 450, 453
Трештеница, 337, 339
Трештеничко Осје, 378
Тресни брег, 218
Трпеза, 38, 362, 393
Трепча, 36, 393, 441
Тресибаба, 220
Трн, 15, 30, 92, 96, 112, 115, 116,
Трнавац, 301, 354
Трново, 333, 335
Трновци, 375, 376
Трњаци, 365
Трњане, 305, 395
Трст, 452
Трубаревац, 153, 154, 162, 171, 203, 213,
Тумба, 14, 15, 41, 50, 92, 94, 95, 97, 107, 110, 115, 116, 120, 127, 453
Тумаре, 286, 337, 339, 341, 343, 345, 346, 348, 351
Тузла, 286, 332, 334, 335, 336, 338, 340, 344, 346, 348, 349, 350, 352, 377, 380, 383, 384. 388, 389, 390, 391, 397, 406
Турија, 345, 346, 349
Тупковићи, 335, 388
Турско гувно, 64
Тупижница, 175
Тупалски вис, 135, 137
Тутњевац, 399

Ћулум, 429
Ћупиковац, 439
Ћуприја, 182, 183, 193
Ћосићи, 399

Уна, 411, 424, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 433, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 450, 452, 453
Унка, 367
Унчани, 426, 427, 429, 431, 433, 434, 435, 438, 441
Ужица (Титова Ужица), 222,286, 295, 296, 302, 313,314, 323
Ужичка Пожега, 222
Улице, 356, 358, 360, 364
Уловић, 358, 359, 360, 361
Урошевац, 38, 286

Фалешићи, 373
Фоча, 267, 286
Фоћа, 351
Фркати, 408

Халово, 362
Хацићи, 398, 400, 406, 407. 410 416
Хајдеровићи, 339
Хамдићи, 442
Харамбашићи, 417
Хасан брег, 442
Хасановићи, 368
Хељдовиште, 378
Хум, 218
Хумска чука, 218
Хускићи, 346, 352, 373
Хомоље, 226, 267, 268
Хорвати, 445, 446, 447 448 449 452
Хрватска, 9, 10, 31, 285, 389, 417, 419, 440
Хргави, 345
Хркоје, 408, 410, 411, 416
Храстје, 441

Цапарић, 314, 315
Цапарди, 165, 306, 324
Царина, 315
Цветковићи, 345
Церев Дел, 104,
Церик, 354, 359, 361, 371, 388, 449
Церићи, 384
Церје, 118
Церовица, 364, 369, 375, 383, 426, 427, 438, 439, 440
Церово Поље, 365, 368, 379
Цикота, 350
Циганиште, 408, 409, 410, 411 412,414,416,417
Циганов Поток, 448
Црнојка, 255, 257
Црна Гора, 31, 146, 324, 380
Црна Трава, 7, 9, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 64, 66, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 97, 109, 110, 112, 113,

114, 115, 117, 127, 130, 131, 134, 136, 138, 139/149, 152. 154, 155, 167, 168, 172, 176, 193, 252, 260, 271, 374, 375, 378, 381, 382, 395, 401, 414, 451, 460, 469
Црни Врх, 14, 79, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 125, 138, 139, 152, 153
Црни Тимок, 173, 177, 182, 206, 243
Црне Баре, 81, 170, 209
Црни Кал, 150, 151,153, 154,156, 190, 191, 192, 198
Црнојка, 447
Црвена Јабука. 41, 51, 74. 75 91,**97, 109,** 110. **119,120,'121!** 122, 123, 124, 126, 130, 136, 148, 155, 166, 168, 192, 193, 242, 243, 316, 317, 374, 393, 467, 468
.Црвенојабучка чука, 120
Црвени Брег, 36, 41, 42, 45, 53, 86, 112, 202
Црвење, 225, 375
Црквена плана, 46
Црвенковци, 33, 43
Црквица, 34

Чајниче, 267
Чакловићи, 335
Чакоњар, 393
Чардак, 370
Чатеж, 449
Чачак, 270,285,286, 289, 290,291, 294, 295, 296, 297, 304, 305, 306, 308, 309, 414, 452, 455
Чанаклија, 401
Чегар, 218
Чеканићи, 272, 273
Челић, 340
Челопек, 328
Чемерник, 14, 62, 86, 114
Чемерница, 291,294,295,301,304
Ченгић, 357, 384
Черат, 256
Четница, 368, 369, 379
Чутлук, 155, 323, 380,381
Чулине (Ћулине), 323
Чука, 33
Чукљеник, 84, 133

Џафићи, 373
Џакула, 351, 377, 381
Џеврљанка, 86
Џеп, 85

Шакобарце, 87
Шакићи, 387, 399
Шамац, 322
Шаторња, 441
Шеварлић, 296
Шебеци, 293, 296, 297, 300
Шековићи, 333, 412
Шербановац, 155, 172, 179, 194, 356
Шест, 304
Шетка, 198
Шетоње, 298
Шибовка, 425
Шиљеговац, 143, 148, 149
Шикарац, 375, 408, 410
Шикуље, 346
Широко поље, 410
Шишава, 36, 470
Штивор, 425
Штипино, 228, 229, 369
Шторјак, 442, 443, 444
Штрбовац, 33
Штубик, 395, 439
Шљивар, 231, 233, 235, 248, 374, 382, 393
Шљивовик, 49, 306
Шљивовички врх, 220
Шкиповац, 384
Шкреба, 405,407
Шокачко брдо, 425, 429, 432, 436, 438
Шпионица, 351,352,354,371,376
Шуман Топла, 156, 158
Шупљи камен, 276, 278

П Р Е Г Л Е Д БР. 1

Избачених из строја бораца Седме српске бригаде НОВЈ

Година	Месец	Погинулих 1)	рањених[2]	заробљених	несталих	свега
		2	.		.	2
	III	1	2	.		3
	IV	17	15	.		32
	V	21	36		4	61
	VI	24	32	.		56
1944.	VII	21	23	.		44
	IX	16	26	-	-	42
	X	13	12	.	.	25
	XI	26	138	.	.	164
	XII	57	195	_	50	302
Свега	у 1944.	198	479	.	54	731
	I	32	72	6	4	114
	II	28	142	7	7	184
	III	52	204	1	2	259
1945.	IV	167	459	6	28	660
	V	22	80	.	.	102
	касније подлегли	1X2	.	.	.	2
Свега у 1945. год.		303	957	20	41	1321
УКУПНО		501»	1436 2)	20	91	2052

1) Разлика у овом прегледу и у списку погинулих бораца је у томе што је известан број рањених подлегао, па су жртве-према болничкој евиденцији-повећане у односу на евидентирани број погинулих у борби. Сматра се да истраживања нису коначна.

2) Број рањених је унет према утврђеној, апи вероватно непотпуној евиденцији, па се рачуна да је још већи.

П Р Е Г Л Е Д БР. 2

Избачених из строја-непријатељских војника*

година месец	погинулих	рањених	заробљених	свега
11/44 16	-12и.	–	-	16 '
IV	68-686.	25-6	4-6.	97
V	**-236. 60-37и.**	-	31-6.	91
VI	39**-96б.** -43 и.	59-6.	-.„-2066 -12и.	416
VII	275-275и.	74-и.	34-34и.	383
VIII	ЗО-ЗОи.	-	-	30
IX		68-н.	-1786. 620-330н. -112и.	872
X	-265н. 303-34т. - 4и.			
XI	521—521н.	595-н.	З-Зи.	1119
XII	.п^-356н. -50и.	6051 53 7^;	-335и.	1047
Свега:	**-1916.** 2002-1323н. - 34т. - 454и.	**-846.** 1441—1212н. - 145и.	**-3886.** -700н. 1341 - 26т. -227и.	**4784**
'/45	235-разних	377-разних	75-разних	687
II	203- „	373-„	8-„	584
III	174-„	394-„	6-„	574
IV	**295- „**	**469-„**	**697- .**	**1461**

V	**76- „**	400- „	**55- „**	**531**
Свега	**983- „**	**2013-„**	**843- „**	**3839**
УКУПНО	**-1323н.** **-191 б.** **2985- 34 т.** **-1437 осталих**	**3454-осгалих**	**2184- „**	**8623**

* НАПОМЕНА:

број погинулих и рањених је, у много случајева, у документацији, уписиван на основу процене потчињених старешина у бригади, па је релативан;
број заробљених је тачан, али у том броју није у свим случајевима записано чије су припадносги. Међу њима је Немаца, усгаша, четника, домобрана беле гарде и разних контрареволуционара.
објашњење скраћеница: немачки **(н), бугарски (б),** италијанских (т), **издајника (и).**

П Р Е Г Л Е ; 1 БР.3

Заплењеног н;аоружа:и>а (п!рема архивској грађи Седме бржг.)

Време	место	Врсга пленг1							сигна-ТУра
		пуша-ка	ау-том.	п. мит.	мит.	М. бац.	топ-ова	метака	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
13. 4.	Тумба	39	.	1	.	.	.	2.000	1-9/5
22. 4.	Суково	24	.	2	.	.	.	13.00С1	-„-
23. 4.	Рњос	10	1	1	.	.	.	3.000	
14. 5.	Сува план.	27	1	3	.	.	.		1-10/5
19. 5.	Црни врх	4						1.000	1-11/5
21. 5.	Корубе	.	.	1	.	.	.	300	1-11/5
26. 5.	Кукавица	5	.	.	.	.	.	.	1-12/5
27. 5.	с. Липовица	10	.	2	.	.	.	.	
28. 5.	Г. Оруглица	15	.	.	.	.	.	.	
22. 6.	Буковик	30						1.000	
30. 6.	Бели Поток	300	14	19	8	2	.	35.000	
15. 7.	с. Мужинац	24	.	.	.	.	.	.	1-14/5
24. 7.	:Буковик	250	.	20	10	5	.	.	1-14/5
28. 7.	Јаворс. пад.	5						.	1-15/5
29. 7.	Дебела коса	2			.	.			1-15/5
30. 7.	Јаворс. пад.		5	.			.		1-15/5
2. 9.	Сврљиг	140	.	10	2	.	1/100|	49.000	1-16/5
7. 9.	Зајечар	500	.	22	.	3	.	.	1-17/5
9. 9.	Краљевица	6	.	.	.	.	.	.	1-17/5
12. 9.	Гамзиград	13	.	2	.	.	.	.	1-17/5
20. 9.	Црни врх	.	.	2	.	.	.	.	1-19/5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
29. 9.	с. Кривељ	220						санд. заЕ>:	1/12
29. 9.	с. Јасиково	13						1.000	
18. 10.	с. Врчин	169	4	7	.	4	.	60.000	1-21/5
23. 10.	с. М.М. Луг	8	.	2	.		.	19.000	1-23/5
23. 10.	с. Зуце	15	1	.	.	.	.	300	1-23/5
23. 10.	с. Врчин	24	.	2	.	.	.	.	1-23/5
30. 11.	Каблар	.	.	1	.	.	.	.	1-30/5
2. 12.	Каблар	.	2	1	.	.	.	.	1-30/5
11. дс1 15. 12.	Дрина	21	1	.	.	.	.	.	1-31/5
17. 1.	с. Пурачић	2	.	.	.	.	.	.	1-31/5
19. 1.	с. Шпионица	2						.	1-41/5
24. 1.	с. Г. Брке	1	.	.	.	.	.		1-43/5
31. 1.	с. Брод-Брчк<з	5						500	1-47/5
1. 2.	с. Рахићи	4						.	1-47/5
24. 2.	с. Ибрићи	3	.	.	.	.	.	.	1-57/5
25. 2.	Сокол	31	.	1	1	.	.	.	1-57/5
27. 2.	Сједи Крш	5		.	.	.	.	150	1-57/5
28. 2.	Студенац	1						30	1-58/5
1. 3.	Студенац	10						200	1-59/5
2. 3.	Студенац	3						.	1-60/5
4. 3.	Студенац	8	.	4	1	.	.	.	1-60/5
14. 3.	Трешт. Осје	3	1	.	.	.	.	4.700	1-62/5
23. 3.	Панађуриште	3	1	1	.	.	.	2.500	1-64/5
28. 3.	Стражба	3						.	1-66/5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7. 4.	Лендић-Грач.	6	3	1	.	.	.	.	1-71/5
9. 4.	Шајканац	.	.	.	.	1	.	.	
10. 4.	Хркоје	3		.	.	.	.	.	1-72/5
11. 4.	Шикарац-Доб .	40						2.000	1-72/5
17. 4.	Добој-Шикар.	45	.	1	.	4	.	13.400	1-74/5
19. 4.	Дервента	64	6	.	.	.	.	2.000	1-75/5
21. 4.	Бос. Брод	257	7	17	15	5	1	много	1-76/5
30. 4. и 1. 5.	Река Уна				4	2	2	пт.	1-79/5
3-10. 5. 1945.		10	.	.	6	.	2	37.000	
С в е г а:		22383	46	123	47	26	6		

Н А П О М Е Н А :

- плен од 30. јуна, 24 јула и 7. септембра 1944. године био је заједнички за бригаде 23. српске дивизије;
- број заплењених бомби није регистрован, али је кроз разне извештаје утврђено да је било само на Сукову 126 заплењених бомби, у Сврљигу 370, у Зајечару 100, у борби око Београда 180, у Бору је било магацина убојног материјала, а у Босанском Броду поред многих ствари-шест вагона муниције.
- од шест заплењених топова биле су: две хаубице и по два противавионска и противтенковска топа.

П Р Е Г Л Е Д БР. 4

Попуне **људством, стоком и наоружањем у Седмој српској бригади**

У које дане	људством			коњима				наоружањем						сигнат. к.1070 р.број
	М	Ж	свг.	J.	Т.	В.	свега	М.	ПМ.	А.	МБ.	ПТП	Ц	
4.II 1944	460	11	471	–	–	–	–	–	27	32	–	–	–	
7. V –„–			850	2	5	7		2						
25. V –„–			550											
15. IX –„–	1453	81	1516						54	53	5	4	2	
22. X. 44.					**32**	**64**		**96**						
8. XI –„–	1378	74	1452											
13. XII –„–			4000											
15. I 1945			3767	29	118	136	283	28	180	532	16	13	–	
4. II –„–			3691											

Н А П О М Е Н А :

- објашњење скраћеница: М-мушкарац, Ж-женских, J-јахаћих, Т-товарних, В-вучних; за наоружање: М-митраљез, НМ- пушкомитршкеза, **А-ву**томата, МБ- минобацача, ПТП- противтенк. **пушака, Ц-цумбула** -ручних, реактивних бацача.
- најбројнија попуна људством била је: 6. V 44, када је **из Црне Траве** примљено 200 нових бораца; **25.** IX из Зајечара 62; 25. X **из Младе**новца 86; 9. XI из Поморавља 660; 11. XI из Стига **800** и **10. XI** 1944. године из Подунавља 140 нових бораца.
- најбројнија попуна наоружањем извршена је: 12. X 1944. г. у Бору; а 4. до 21. новембра код Чачка примљено је 24 митраљеза; 72 пушкомитраљеза, 330 аутомата, 712 пушака, 8 минобацача са 612 мина и довољно муниције.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

АРХИВСКА ГРАЂА

1,- Архив Војноисторијског института-Београд
- Фонд 7.срп. удар. бригада и 23. српске дивизије, кутија 5, 15, 632, 983, 1067, 1069 и 1070;
- Фонд ДМ, кутије: 90, 95 и 99;
- Фонд РПК- 32, 79 и 89;
- Фонд ИРПЈ, бр. 204, 244, снимак 2254;
- Фонд бугарског окупационог корпуса.

2,- Архив ЦК СКС-ПКС, бр. 4, 5, 6, 555, 718, и 765.

3.- Архив музеја у Пироту: Записи о 7. бригади, бр. 14013.

4,- Историјски архив у Нишу, микрофилм: 1, 4, 6 и 7.

5,- Архив Градског музеја у Зајечару.

6.- Документгације Политичке управе ССНО у Београду.

7.- Материјали о Другом заседању АВНОЈ-а за политичку наставу у војним јединицама и на терену.

8.- Одлуке Техеранске конференције-упутства за полит.наставу.

ОБЈАВ.БЕНА ГРАЂА

1,- Зборник докумената и података о народноослободилачкој борби (рат\-) јчтословенских народа VII у Београду:
- **ТомЧ,** књига: 4, 5, 7,, 9, 11, 12, 13, 14, 15. и 20;
- Том II, књига 8;
- Том IV, ш>ига 30, 31. 32 и 33;
  Том XI, књига 2;
- Том 12, књига 2 и 4.

2,- Службене новине № од 1. априла 1941, Истор. архив Ниш.

ЛИТЕРАТУРА

1.- Јосип Броз-Тито: Војна дела, књ. I, II и III.

2.- Михаило Апостолски: „Пролетња офанзива."

3,- Петар Станковић - Љуба „Власотинце и околина у рату и револуцији" 1903-1945, Власотинце 1979.

4,- Ђура Златковић- Милић: Зла времена, Бабушница, 1967.г.

5.- И. Божић и М.Кнежевић: „Основи војне географије," Бгд., 1954. (1955).

6,- Р. Т. Николић: „Крајиште и Власина," Београд, 1905. год.

7.- М. Савић „Наша индустрија. занати, трговина и пољопривреда, 1929.
8.- Р.Костадиновић: „Црна Трава и Црнотравци," Лесковац, 1968. год.
9.- Ђ.Стаменковић: „Жељезничари Ниша 1918-1945. год.
10.- „Тако се борила Црна Трава" - Зборник радова, Црна Трава, 1973.
11.- Димитрије Кулић: Бугарска окупација „књига I, Ниш, 1970. год.
12.- Димитрије Кулић: „Бабички партизански одред."
13.- Стојан Николић-Јоле: „Лесковачки партизански одред," Лесковац, 1974. год.
14.- Ж. Николић - Брка: Југоисгочна Србија у НОР-у, Бесград, год.
15.- Ж. Николић-Брка: „22. српска дивизија, Београд, 1972, год.
16.- Иван Глигоријевић: „Девета српска бригада," Београд, 1970. год.
17.- „Хронологија НОБ 1941-1945. год."
18.- Славчо Трнски: „Не тако давно," Београд, 1980. год.
19.- Светислав Миладиновић: „14. српска бригада," Београд, 1982. год.
20.- Слободан Босиљчић: „Источна Србија у НОР-у," Београд, 1963.
21.- Драгослав Миловановић: „Немирне шуме"
22.- Миливоје Перовић: „Јужна Србија," Београд, 1961. год.
23.- Ј.Поповић: „Ослобођење Београда-казивања Пека Дапчевића
24.- „Србија у рату и револуцији 1941-1945," група аутора, Бгд, 1976.
25.- „Грађа за монографију 7. бриг.", Бабушница, 1975. год.
26.-„Операције за ослобођење Србије" виша вој. академ, Бгд., 1961.
27.- „Единодејствије на блгарски народ с другите балкански народи в антифашиската борба на 1940-1945," Софија, 1974. год.
28.- Дане Петковски: „помоћник команданта за политички рад," Бгд., 1977. год.
29.- „Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије," 9-12. новембра 1944. год.

ЧЛАНЦИ У ЧАСОПИСИМА И НОВИНАМА

1- „Врањски Гласник," бр. 1 од 1971. год.
2,- „Врањски гласник" бр.3
3,- „Мост" бр. 28 од 1973. Ниш.
4,- „Борба 23. српске дивизије „код села Белог Потока-Радован Петровић, ВИГ, бр. 12/49.
5 „Битка за Буковик"- Радован Петровић, Народне новине - Ниш, 7 и 8. јула 1975. год.
6.- „Глас 7. српске ударне бригаде" од 1. октобра 1944. год.
7.- „Јуриш сломио непријатеља" -Драган Дрљача и М.Мићак Дрљевић, Народне новине-Ниш од 24. и 25. јула 1975. год.
8.- „Борба 23. српске ударне дивизије на ријеци Уни," априла 1945, ВИГ, бр. 2/57. год.
9.- „Зашто смо се упутили у Црну Траву" - М.Апостолски; „Трагом Другог ЈМ одреда" - група аутора, 1955.
10.- „Народ и борци Другог ЈМ одреда" - Риста Антуновић, Трагом Другог ЈМ Одреда.
11.- „Црна Трава на тромеђи," В. Смајевић-Трагом Друтог ЈМ одреда, 1955. год.

12.- ,,'Здравствена служба на црнотравском подручју" - др. Ј.Ристић; „Трагом Другог ЈМ одреда, 1955.

МЕМОАРСКА КАЗИВАЊА И ДРУГИ ПРИЛОЗИ

1,- П р и л о з и:

- Риста Антуновић, ратни секретар ОК КПЈ-Лесковац и Врање;
- Секција бораца 7. бригаде из Ниша;
- Секција бораца 7. бригаде из Београда;
- Прилози о бици на Буковику, 1974. год.;
- Записи Десимира Димитријевића- из Црне Траве;
- Изјава Радослава Ђурића Врховном штабу НОВ и ПОЈ од 1. јуна 1944. год.;
- Љубе Вељића В.Д. команданта 7. бригаде-;
- Драгише Радуловића, команданта батаљона у 7. бригади;
- Атександра Видановића, политкомесара чете у 7. бригади;
- Радоша Митића, политкомесара 1. батаљона у 7. бригади;
- Ратка Анђелковића, обавештајног официра 7. бригаде;
- Радослава Митровића, заменика команданта 7. бриг.

2,- Мемоарска казивања:

- Радослава Митровића, заменика команданта 7. бригаде;
- Ђуре Златковића, команданта и каснијег политкомесара 7.бриг.
- Предрага Илића Џуце,зам. политком. Пиротског одреда;
- Живадина Илића Рајка, политкомесара Пиротског партизан, одреда.
- Љубомира Динћића;
- Чедомира Милошевића; Борка Томића,
- Рајка Савића;
- Ивана Васова;
- Борка Станојевића.

На традиционалном скупу бораца Седме српске бригаде, 4. фебруара 1979. године, покренута је иницијатива за писање монографије бригаде. Истакнута је чињеница да је прошло 35 година од завршетка народноослободилачког рата, а да борбена прошлост Седме бригаде још није историографски истражена, њен допринос у НОР-у и социјалистичкој револуцији није целовито сагледан и обрађен, нисмо се на тај начин одужили палим и рањеним друговима, војној историји нису презентирана борбена и политичка искуства ове ратне јединице, а младим генерацијама нису пренете поруке светлих ликова. Таква иницијатива прихваћена је од стране друштвено-политичких организација и заједница општина Црна Трава, Бабушница и Књажевац.

Прва седница у вези Монографије одржана је 6. априла у Бабушници, а следећа 27. маја 1981. годинеу Јабуковику, када је потписан ДРУШТВЕНИ ДОГОВОР, именован ПРОГРАМСКИ САВЕТ, прихваћен Пројекат аутора и образован РЕДАКЦИОНИ ОДБОР са правима и обавезама око писања, финансирања и верификације монографије Седме српске бригадеНОВЈ. Дана 28. августа 1981. године потписан је УГОВОР 0 ДЕЈ1У са ауторима и тиме су створени оргаизациони, правни и материјално-финансијски услови, па се организовано и плански приступило писању.

Користећи архивску грађу из Војноисторијског института у Београду са тежиштем на Оперативни дневник Седме бригаде, грађу историјских архива и музеја нишког и тимочког региона, архивске фондове Централних комитета СК Србије и Југославије, стране архивске фондове, литературу на теме НОР-а и револуције у чему посебно објављене Монографије Девете и Четрнаесте српске бригаде и меморарска казивања савременика, рад на овој књизи трајао је четири године. Прва верзија рукописа умножена у 65 примерака била је основа за покретање на сарадњу. На основу тога

уследиле су корисне примедбе са предлозима и материјалним доказима Секција Седме бригаде, организација и појединаца, а све то допринело је да књига буде историографски садржа/нија. Након оправданих интервенција на рукопису трећа и коначна верзија рукописа •са позитивним рецензијама прихваћена је на заједничкој седници Програмског савета и Редакционог одбора у Нишу, 25. децембра 1984. године. Рукопис са верификационим документима (рецензијама и закључцима) предат је у штампу 8.јула 1985. године.

За помоћ у раду на прикупљању грађе захваљујемо архивским установама у музејима, библиотекама и војној јединици која наставља традиције Седме српске бригаде. На указаним примедбама захвални смо Редакционом одбору, секцијама Седме бригадеу Нишу и Београду, појединцима из Седме бригаде и осталих јединица 23. српске дивизије.

За друштвено-политичку, моралну и материјалну помоћ захваљујемо друштвено-политичким организацијама и скупштинама општина: Црне Траве, Бабушнице и Књажевца; Председништву МО СУБНОР-а Ниш; Председништву Републичког одбора СУБНОР-а СР Србије; посебно друговима:Ристи АнтуновићуБаји, народномхерoју, члану Савета федерације, једном од оснивача ове Бригаде, који је написао и предговор монографије; генералима Радовану Петровићу и Миладину Ивановићу, ратним командантима и Десимиру Јововићу Чичи, партијском руководиоцу 23. српске дивизије, у чијем саставује била Седма бригада и који су сва своја сећања на Бригаду задржали у лепој успомени, а своје ратне записе уградилиу ову монографију. Захваљујемо и генералима: Бруну Вулетићу, Еугену Лебарићу, Миловану Мишевићу, Станимиру Јовановићу Јови; пуковницима ЈНА: Јовану Максимовићу, Обраду Лазовићу Живку, народном хероју и Славку Миладиновићу на стручним саветима и помоћи у раду на монографији; председнику МОК СКС Александру Јовановићу, председнику МОК ССРН Станимиру Стаменковићу и председнику Међуопштинске регионалне заједнице нишког региона Десимиру Јовићу; декану Правног факултета нишког Универзитета професору др Димитрију Кулићу; директору Историјског архива у Нишу Ђорђу Стаменковићу, директору Музеја у Лесковцу Храниславу Ракићу; сарадницима: Божидару Јанићу, Савки Маринковић, Војиславу Адамовићу, редитељу Марисаву Радосављевићу; за стручне савете и рецензију пу-

ковнику Секули Јоксимовићу и Драгољубу Мирчетићу, публицисти. Сви они били су несебичниу пружању свесрдне помоћи и наступали са искреном жељом да књигаугледа светло дана у част 40. годишњици ослобођења замље и коначне победе над фашизмом.

Свесни смо чињенице да истраживања нису коначна, да сви догађаји и свеличности нису до краја обрађени, посебни је недостатак што књига не садржи потпуни списак погинулих бораца и руководилаца чији су јуначки подвизи уграђени у темеље нове Југославије. Бићемо захвални на сваком новом извору података и критички осврт. Ове примедбе биће прилог за даљи рад на историји Седме српске бригаде.

Књига представља први покушај да се потпуно обради прошлост Седме српске бригаде народноослободилачке војске Југославије. Текст, скице и фотографије говоре о ратном и трновитом путу ове јединице, о њеној сарадњи са другим јединицама и садејству са Савезничким армијама.

Међутим, сусрели смо се са потешкоћама у погледу утврђивања коначне евиденцијеучесникау Бригади, а посебно погинулих ирањених борацау Седмој бригади, о начину, месту њихове погибије, њиховом социјалном пореклу и другим подацима који би били од значаја за научно проучавање борачког састава Бригаде.

Захваљујући Оперативном дневнику Бригаде из ратних дана, били смо у могућности да извршимо реконструкцију многих догађаја на борбеном путу Бригаде. Све чињенице указују да су борци били мотивисани неодољивом жељом за слободом, а уз то свакодневни политичко-партијски рад и забавни живот напајали су њихову снагу да храбро издрже до коначне победе. Уз честа гладовања, оштре зиме, дуге и напорне маршеве падало се и опет ишло напред да би се крвљу и знојем цементирале стазе по којима ће корачати будуће генерације. Братство и јединство које је Седма бригада преносила широм земље једно је од највећих тековина револуције.

Ау ш ор и

С А Д Р Ж А Ј

ПРЕДГОВОР 1

I д е о

СЕДМА СРПСКА БРИГАДА
НА ЈУГУ СРБИЈЕ 11

У В О Д

- Географски положај, становништво и привреда 13
- Априлски слом, окупација и њене последице 24
- Развитак НОБ-е, и дејства партизанских јединица до формирања Седме српске бригаде 31
- Уместо закључка 54

II д е о

СЕДМА БРИГАДА ДО ЊЕНОГ УЛАСКА У САСТАВ
23. СРПСКЕ ДИВИЗИЈЕ НОВЈ 59

- Формирање бригаде као прве оперативне јединице на анектираном делу Србије 61
- Организационо сређивање у Бригади 71
- Активност **Бригаде** до уласка у састав 23. дивизије 76
- БоравакуПустој Реци и Јабланици 79
- УпадуЉуберађу 88
- Победа на Тумби 92
- Диверзија у долини Нишаве 97
- БорбанаРњосу-кодселаКијевца 103
- Кадровске промене и припреме за нове акције 110
- Мајска непријатељска офанзива 112
  - Пробој за Суву планину и борба против четника .. 116
  - Одбрана Црвене Јабуке и Борба на Црном врху .. 119
  - БорбанаКорубамаирастанаксазавичајем 127
- Борбе за ослобођење Горње Јабланице 134

III д е о

БРИГАДА У САСТАВУ 23. СРПСКЕ ДИВИЗИЈЕ 141

БОРБЕ СЕДМЕ БРИГАДЕ У СРБИЈИ 143

- Формирање 23. српскедивизије НОВЈ 143
- Продор у источну Србију 149
- Борба код Белог Потока-на Варничком врху 156
- Ослобођење Сокобањске и Црноречке котлине 170
- Пораз четничких корпуса на Буковику 177
- Покрет ка Кучајским планинама и борба на Јаворским падинама 198
- Ослобођење градова у источној Србији 203
  - Напад на Бољевац 204
  - Ослобођење Сокобање 208
  - Нове организационе и кадровске мере у Седмој бригади и на терену 210
  - Концентрација 23. дивизијеокоНиша 216
  - Ослобођење Сврљига 220
  - Ослобођење Књажевца 223
- Прво ослобођење Зајечара 229
- Сусрет са Црвеном армијом-ослобођење Бора, борбе на Великомкршу иДелиЈовану 247
- Усиљеним маршем од Бора до Београда 267
- Уништење немачке групације између Авале и Гроцке у рејонуВрчина 273
- Борбе у долини Западне Мораве на подручју Чачка и Љубића 285
- Борбе у рејону Каблара и Видовског тунела 304
- Рад КПЈ и СКОЈ-а у Седмој бригади 309
- Борбе у долини Дрине на подручју Зворника и Љубовије 312

IV д е о

БОРБЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ У БОСНИ И ХРВАТСКОЈ 329

- Борбе између реке Дрине, Босне и Саве 331
- РазбијањечетничкихснаганаправцуТузле 332
- Борбе на Озрену 340
- Борбе у троуглу Грачаница, Градачац, Брчко 350
- Поново према Грачаници-борбе око Срнице,Сребреника и Сокола 370
- Освајање упоришта на Бандри, Соколу и Стражби 388
- Грачаницаје поново ослобођена 403
- БорбеудолиниБоснеиослобођењеДобоја 406

Борбе у централној Босни и Хрватској
(ослобођење Дервенте) 417
Ослобођење Босанског и Славонског Брода 418
Улога и место Бригаде у Унској операцији 424
Борбе Седме бригаде у Хрватској и Словенији
од 2-10. маја 1945. године 440
Борбе са усташама и Немцима на прилазима Загребу .. . 441
Борбе око Самобора, Брегане, Свете Недеље и
Керестинца 447
Општи закључак 450

V д е о

П Р И Л О З и

Списак бораца Пете јужноморавске (Седме српске бригаде)
почетком маја 1944. године 459
Списак погинулих, умрлих и несталих бораца
Седме српске бригаде НОВЈ 470
Регистар географскихи тоиографских назива 502
Статистички прегледи:
- број 1 ИзбаченихизстројаборацаСедме
Српске бригаде НОВЈ 517
- број 2 Избачених из строја-непријатељских
војника 518
- број 3 Заплењеног наоружања 520
- број 4 Попуне људс I вом, стоком и наоружањем
у Седмој српској бригади 523
Извори и литература 525
Поговор 529

ЂУРАЗЛАТКОВИЋ
МИЛОШ Д. БАКИЋ

СЕДМА
СРПСКА БРИГАДА

I издањс,1986.

Уредник
ЂОКИЦА ЈОВАНОВИЋ

Рецензенти
Пуковник СЕКУЛА ЈОКСИМОВИЋ
ДРАГОЉУБ МИРЧЕТИЋ

Лектор
ПЕТАРГОЛУБОВИЋ

Ликовно-техничка опрема
ДРАГАН МОМЧИЛОВИЋ

Коректори
ГОРДАНА КРСМА НОВИЋ
ЕМИЛИЈА ИЛИЋ

Издавач
ИРО „ГРАДИНА"
(Ниш М. Тита 38)

За издавача
ДИМИТРИЈЕ МИЛЕНКОВИЋ
Директор

Штампа

ГРО „ПРОСВЕТА" НИШ

Тираж
3000 примерака

Објављивање књиге финансирале су СО Црна Трава
и СО Бабушница

САВЕЗ ВАРУЖЕЊА БОРАЦА НО РАТА СФРЈ
ОПШТИНСКИ ОДБОР
Зејечар
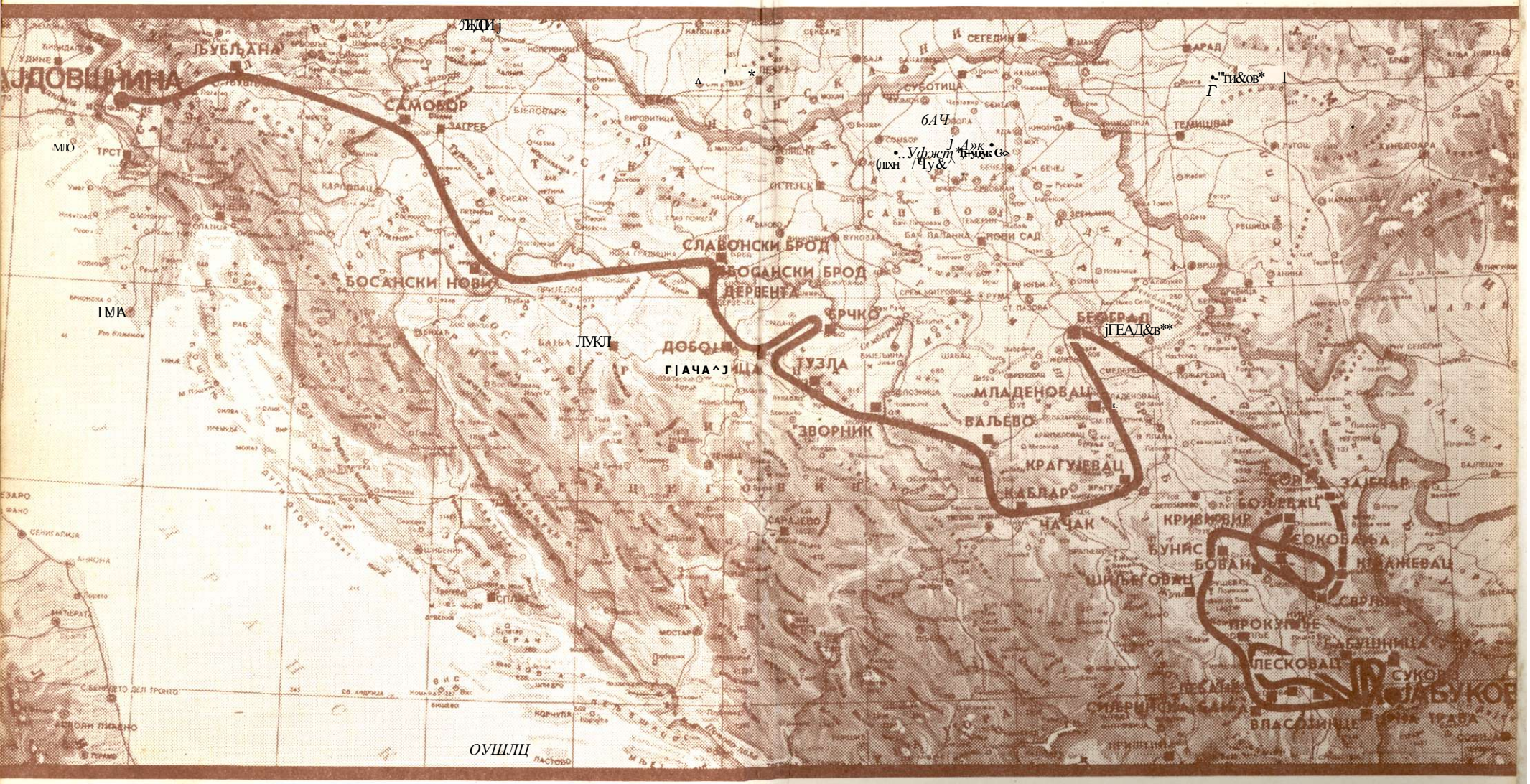
1. ЗАВИЧАЈНО ПОДРУЧЈЕ НА КОМЕ ЈЕ ПОНИКЛА СЕДМА СРПСКА БРИГАДА (5. ЈМ) НОВ
2. БОРБЕНИ ПУТ СЕДМЕ СРПСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ